

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

*****[ग्रन्थांक ४]*****

नागेन्द्रगच्छीय - श्रीमदुदयप्रभसूरिरचित

धर्माभ्युदय महाकाव्य

SINGHI JAIN SERIES

*****[NUMBER 4]*****

DHARMĀBHYUDAYA MAHĀKĀVYA

OF

SRI UDAYAPRABHA SURI

कलकत्ता निवासी
साधुचरित-श्रेष्ठिवर्य श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी पुण्यस्थितिनिमित्त
प्रतिष्ठापित एवं प्रकाशित

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

[जैन आगमिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, वैज्ञानिक, कथात्मक—इत्यादि विविधविषयगुम्फित;
प्राकृत, संस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगूजरी-राजस्थानी आदि नानाभाषानिबद्ध; सार्वजनीन पुरातन
वाक्य तथा नूतन संशोधनात्मक साहित्य प्रकाशिनी सर्वश्रेष्ठ जैन ग्रन्थालि.]

प्रतिष्ठाता

श्रीमद्-डालचन्दजी-सिंघीसत्पुत्र

स्व० दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय

श्रीमद् बहादुर सिंहजी सिंघी

प्रधान सम्पादक तथा संचालक

आचार्य जिनविजय मुनि

(सम्मान्य नियामक-भारतीय विद्या भवन-बंबई)

सर्वप्रकार संरक्षक

श्री राजेन्द्र सिंहजी सिंघी तथा श्री नरेन्द्र सिंहजी सिंघी

*

प्रकाशनकर्ता

सिंघी जैनशास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्या भवन, मुंबई

प्रकाशक—जयन्तकृष्ण, द. दवे, ऑनररी रजिष्ट्रार, भारतीय विद्या भवन, चौपाटी रोड, बंबई. नं. ७
मुद्रक—प्रारंभके १-८ फार्म, रामचंद्र येसू शेडगे, निर्णयसागर प्रेस, २६-२८ कोलमाट स्ट्रीट, बंबई
शेष संपूर्णग्रन्थ मुद्रक—शा. गुलाबचंद देवचंद, महोदय प्रिंटिंग प्रेस, भावनगर (सौराष्ट्र)

नागेन्द्रगच्छीय-श्रीमदुदयप्रभसूरिरचित

‘संघपतिचरित’ अपरनामक

धर्माभ्युदय महाकाव्य

*
* *

सं पा द क

सभाष्यविद्वतिसमवेत ‘बृहत्कल्पसूत्र’ तथा ‘वसुदेवहिंडी’ आदि

अनेक ग्रन्थ संशोधक-संपादक

दिवंगत मुनिमतल्लिक श्री चतुरविजयजी

तथा तदीयशिष्याग्रणी

जैनागमवाचनाविनिश्चायक विद्वद्बल्लभ

मुनिपुङ्गव श्री पुण्यविजयजी

प्रकाशक

सिंधी जैनशास्त्र शिक्षापीठ

भारतीय विद्या भवन

बंबई

विक्रमाब्द २००५]

प्रथमावृत्ति, पंचमत्त प्रति

[१९४९ ख्रिस्तोब्द

ग्रन्थांक ४]

सर्वाधिकार संरक्षक भा. वि. भ.

[मूल्य रु. ८-८-०

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

अस्ति ब्रह्माभिषे देवो सुप्रसिद्धा मनोरमा । सुशिंदाबाद इत्याख्या पुरी वैभवशालिनी ॥	१
यहवो निवसन्त्यत्र जेना ऊकेशवंशजाः । घनाढ्या नृपसम्मान्वा धर्मकर्मपरायणाः ॥	२
श्रीहालचन्द्र इत्यासीत् तेष्वेको बहुभाग्यवान् । साधुवत् सच्चरित्रो यः सिंधीकुलप्रभोकरः ॥	३
आख्य एवागतो यश्च कर्तुं व्यापारविस्तृतिम् । कलिकातामहापुर्यां धृतधर्मायैनिश्चयः ॥	४
कुशाग्रीयस्वब्रह्मैव सद्गुण्या च सुनिष्ठया । उपार्ण्य विपुलां लक्ष्मीं कोट्यधिपोऽजनिष्ट सः ॥	५
तस्य मधुकुमारीति सन्नारीकुलमण्डना । अभूत् पतिव्रता पत्नी श्रीलक्ष्मीभाग्यभूषणा ॥	६
श्रीवहादुरसिंहाख्यो गुणवोस्तनयस्तयोः । अभवत् सुकृती दानी धर्मप्रियश्च धीनिधिः ॥	७
प्राप्ता पुण्यवता तेन पत्नी तिलकसुन्दरी । यस्याः सौभाग्यचन्द्रेण भासितं तत्कुलाम्बरम् ॥	८
श्रीमान् राजेन्द्रसिंहोऽस्य ज्येष्ठपुत्रः सुशिक्षितः । यः सर्वकार्यदक्षत्वात् दक्षिणबाहुवद् पितुः ॥	९
नरेन्द्रसिंह इत्याख्यस्तेजस्वी मध्यमः सुतः । सुतुर्वीरेन्द्रसिंहश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥	१०
सन्ति त्रयोऽपि सत्पुत्रा आसभक्तिपरायणाः । विनीताः सरला भव्याः पितुर्मौगानुगामिनः ॥	११
अन्येऽपि बहवस्तस्याभवन स्त्रियादिपान्धवाः । धर्मेजैः समृद्धः सन् स राजेव व्यव्राजत ॥	१२

अन्यच्च —

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम् । तत्राप्यासीत् सदाचारी तच्चित्रं विदुषां खलु ॥	१३
नाहंकारो न दुर्भावो न विलासो न दुर्वयः । इष्टः कदापि तद्गोहे सतां तद् विस्मयास्पदम् ॥	१४
भक्तो गुरुजनानां स विनीतः सज्जनाङ्ग प्रति । बन्धुजनेऽनुरक्तोऽभूत् शीतः पोष्यगणेष्वपि ॥	१५
देश-कालस्थितिज्ञोऽसौ विद्या-विज्ञानपूजकः । इतिहासादि-साहित्य-संस्कृति-खल्लाप्रियः ॥	१६
समुन्नत्यै समाजस्य धर्मस्योत्कर्षहेतवे । प्रचाराय च शिक्षाया दत्तं तेन धनं धनम् ॥	१७
गत्वा सभा-समिध्यादौ भूत्वाऽप्यक्षपदाम्बितः । दृष्ट्वा दानं यथायोग्यं प्रोत्साहिताश्च कर्मठाः ॥	१८
एवं धनेन देहेन ज्ञानेन शुभनिष्ठया । अकरोत् स यथाशक्ति सम्कर्मणि सदाशायः ॥	१९
अद्याप्यदा प्रसङ्गेन स्वपितुः स्मृतिहेतवे । कर्तुं किञ्चिद् विशिष्टं स कार्यं मनस्यचिन्तयत् ॥	२०
पूज्यः पिता सदैवासीत् सम्यग्-ज्ञानरुचिः स्वयम् । तस्मात् तज्ज्ञानवृद्ध्यर्थं यतनीयं मयाऽप्ययम् ॥	२१
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुसम्मतिम् । श्रद्धास्पदस्वसित्राणां विदुषां चापि तादृशम् ॥	२२
जैनज्ञानप्रसारार्थं स्थाने शा म्ति नि के त ने । सिंधीपदाङ्कितं जैन ज्ञानं पीठ मतीक्षिपत् ॥	२३
श्रीजिनविजयः प्राज्ञो मुनिनाम्ना च विधुतः । स्त्रीकर्तुं प्रार्थितस्तेन तस्याधिष्ठायकं पदम् ॥	२४
तस्य सौजन्य-सौहार्द-स्वैर्योदायादिसद्गुणैः । वशीभूय मुदा येन स्त्रीकृतं तत्पदं वरम् ॥	२५
कवीन्द्रेण रवीन्द्रेण स्वीयपावनपाणिना । रस-सौगाङ्ग-चन्द्राब्दे तत्प्रतिष्ठा व्यधीयत ॥	२६
प्रारब्धं मुनिना चापि कार्यं तदुपयोगिकम् । पाठनं ज्ञानलिप्सूनां ग्रन्थानां ग्रथनं तथा ॥	२७
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंधीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे चैषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥	२८
उदारचेतसा तेन धर्मशीलेन दानिना । व्यथितं पुष्कलं द्रव्यं तत्तत्कार्यसुसिद्धये ॥	२९
छात्राणां वृत्तिदानेन नैकेषां विदुषां तथा । ज्ञानाभ्यासाय सिक्कामसाहाय्यं स प्रदत्तवान् ॥	३०
जलवाय्वादिकानां तु प्रातिकूल्यादसौ मुनिः । कार्यं त्रिवार्षिकं तत्र समाप्यान्यत्र चास्थितः ॥	३१
तत्रापि सततं सर्वं साहाय्यं तेन यच्छत । ग्रन्थमालाप्रकाशाय महोत्साहः प्रदर्शितः ॥	३२
नन्द-निर्ध-चन्द्राब्दे जाता पुनः सुयोजना । ग्रन्थावल्याः स्थिरत्वाय विस्तराय च नूतना ॥	३३
ततः सुहृत्परामर्शात् सिंधीवंशनभस्ता । आ वि द्या भ व ना येयं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
आसीत्तस्य मनोवाञ्छाऽपूर्वा ग्रन्थप्रकाशने । तदर्थं व्यथितं तेन लक्षावधि हि रूप्यकम् ॥	३५
हुर्विलासाद् विधेहन्त । दौर्भाग्याचामवन्धूनाम् । स्वल्पेनैवाद्य कालेन स्वर्गं स सुकृती ययौ ॥	३६
इन्दु-सौ-शूर्य-नेत्राब्दे भासे आपादसञ्ज्ञके । कलिकाताख्यपुर्यां स प्राप्तवान् परमां गतिम् ॥	३७
पितृभक्तैश्च तत्पुत्रैः प्रेयसे पितुरात्मनः । तथैव प्रपितुः स्मृत्यै प्रकाश्यतेऽधुना पुनः ॥	३८
इयं ग्रन्थावलिः श्रेष्ठा प्रेष्ठा प्रज्ञावतां प्रथा । भूयाद् भूत्यै सतां सिंधीकुलकीर्तिप्रकाशिका ॥	३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सन्निदानन्ददा सदा । चिरं नन्दित्वयं लोके श्रीसिंधी ग्रन्थपद्धतिः ॥	४०

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्वस्ति श्रीमेदपादाख्यो देशो भारतविश्रुतः । रूपाहेलीति सच्चाज्ञी पुरिका तत्र सुस्थिता ॥ १
सदाचार-विचाराभ्यां प्राचीननृपतेः समः । श्रीमच्चतुरसिंहोऽत्र राठोडग्वयभूमिपः ॥ २
तत्र श्रीवृद्धिसिंहोऽभूद् राजपुत्रः प्रसिद्धिभाक् । क्षात्रधर्मधनो यश्च परमारकुलाग्रणीः ॥ ३
मुक्त-भोजमुख्या भूपा जाता यस्मिन् महाकुले । किं वर्ण्यते कुलीनत्वं तत्कुलजातजनमनः ॥ ४
पत्नी राजकुमारीति तस्याभूद् गुणसंहिता । चातुर्य-रूप-लावण्य-सुवाक्-सौजन्यभूषिता ॥ ५
क्षत्रियाणीप्रभापूर्णा शौर्योद्दीप्तमुखाकृतिम् । यां दृष्ट्वैव जनो मेने राजन्यकुलजा त्वियम् ॥ ६
पुत्रः किसनसिंहाख्यो जातस्तयोरतिप्रियः । रणमल्ल इति चान्यद् यन्नाम जननीकृतम् ॥ ७
श्रीदेवीहंसनामाऽत्र राजपूज्यो यतीश्वरः । ज्योतिर्भेषज्यविद्यानां पारगामी जनप्रियः ॥ ८
आगतो मरुदेशाद् यो अमरन् जनपदान् बहून् । जातः श्रीवृद्धिसिंहस्य प्रीति-श्रद्धास्पदं परम् ॥ ९
तैनाथाप्रतिभेप्रेम्णा स तत्सुतुः स्वसन्निधौ । रक्षितः, क्षिप्रितः सम्भक्तः, कृतो जैनमतानुगः ॥ १०
दौर्भाग्यात् तच्छिरोबाह्वे गुरुतातौ दिवंगतौ । विमूढः स्वगृहात् सोऽथ यदृच्छया विनिर्गतः ॥ ११

तथा च -

भ्रान्त्वा नैकेषु देशेषु सेविता च बहून् नरान् । दीक्षितो मुण्डितो भूत्वा जातो जैनमुत्तिष्ठतः ॥ १२
ज्ञातान्यनेकशास्त्राणि नानाधर्ममताणि च । मध्यस्थवृत्तिना तेन तत्वातस्वगवेषिणा ॥ १३
अधीता विविधा भाषा भारतीया युरोपजाः । अनेका लिपयोऽप्येवं प्रल-नूतनकालिकाः ॥ १४
येन प्रकाशिता नैके ग्रन्था विद्वत्प्रशस्तिताः । लिखिता बहवो लेखा ऐतिह्यतथ्यगुणिकताः ॥ १५
स बहुभिः सुविद्वद्भिस्सम्पदलैश्च सत्कृतः । जिनविजयनाम्नाऽसौ ख्यातोऽभवद् मनीषिषु ॥ १६
यस्य तां विश्रुतिं ज्ञात्वा श्रीमद्गान्धीमहात्मना । आहूतः सादरं पुण्यपक्षनाव स्वयमन्यदा ॥ १७
पुरे चाहम्मदाबादे राष्ट्रीयशिक्षणालयः । विद्यापीठ इति ख्यात्या प्रतिष्ठितो यदाऽभवत् ॥ १८
आचार्यत्वेन तत्रोच्चैर्नियुक्तः स महात्मना । रस-मुनि-निर्धोन्द्दे पुरा तत्त्वाख्यमं निन्दे ॥ १९
वर्षाणामष्टकं यावत् सम्भूष्य तद् पदं ततः । गत्वा जर्मनराष्ट्रे स तत्संस्कृतमधीतवान् ॥ २०
तत आगत्य सैलभो रात्रकार्ये च सक्रियम् । कारावासोऽपि सम्भाषो येन स्वराज्यपर्वणि ॥ २१
क्रमात्, ततो विनिर्मुक्तः स्थितः शांति नि के त ने । विश्ववन्द्यकवीन्द्रश्रीरवीन्द्रनाथभूषिते ॥ २२
सिंधीपर्वयुतं जैन ज्ञानपीठं तदाश्रितम् । स्थापितं तत्र सिंधीश्रीडालचन्दस्य सुनुना ॥ २३
श्रीबहादुरसिंहैन दानवीरेण धीमता । स्मृत्यर्थं निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥ २४
प्रतिष्ठितश्च तस्यासौ पदेऽधिष्ठानसन्तुष्टके । अध्यापयन् वरान् शिष्यान् ग्रन्थयन् जैनवाक्यम् ॥ २५
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंधीकुलकेतुना । स्वपितृश्रेयसे होषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥ २६
अथैवं विगतं यस्य वर्षाणामष्टकं पुनः । ग्रन्थमालाविकासार्थिप्रवृत्तिषु प्रयस्यतः ॥ २७
गार्गे-रत्न-नैवेन्द्रेन्दे सुवाङ्मनसगरीस्थितः । मुंदाति विरुद्ध्यातः कर्हैयालक्ष्मीसखः ॥ २८
प्रवृत्तो भारतीयानां विद्यानां पीठनिर्मितौ । कर्मनिष्ठस्य तस्याभूत् प्रयत्नः सफलोऽचिरात् ॥ २९
विदुषां श्रीमतां योगात् संस्था जाता प्रतिष्ठिता । आरती य पदोपेत विद्या भवन संसृष्ट्यां ॥ ३०
आहूतः सहकार्यार्थं स मुनिलेन सुहृदा । ततः प्रभृति तन्नापि सहयोगं प्रदत्तवान् ॥ ३१
तत्रवनेऽन्यदा तस्य सेवाऽधिका ह्यपेक्षिता । स्त्रीकृता मन्त्रभावेन साऽन्याचार्यपदाश्रिता ॥ ३२
नन्द-निर्धोन्द्-चन्द्राब्दे वैक्रमे विहिता पुनः । एतद्ग्रन्थावलीख्यैर्युक्ते तेन नव्ययोजना ॥ ३३
परामर्शात् तत्तत्स्य श्रीसिंधीकुलभास्वता । आ विद्या भवनायेवं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥ ३४
प्रदत्ता दशसाहस्री पुनस्तस्योपदेशतः । स्वपितृस्मृतिमन्दिरकरणाय सुकीर्तिना ॥ ३५
दैवाहर्षे गते काले सिंधीवर्यो दिवंगतः । यस्य ज्ञानसेवायां साहाय्यमकरोत् महत् ॥ ३६
पितृकार्यप्रगल्भं यत्नशीलैस्तदात्मजैः । राजेन्द्रसिंहमुख्यैश्च सत्कृतं तद्वचस्ततः ॥ ३७
पुण्यश्लोकपितुर्नाम्ना ग्रन्थगारकृते पुनः । बन्धुव्येष्टो गुणश्रेष्ठो हार्दलक्षं प्रदत्तवान् ॥ ३८
ग्रन्थमालाप्रसिद्धयर्थं पितृवत् तस्य कांक्षितम् । श्रीसिंधीबन्धुभिः सर्वं तद्गिराऽनुविधीयते ॥ ३९
विद्वज्जनकृताह्लादा सचिदानन्ददा सदा । विरं नन्दत्वयं लोके जिन विजय आरती ॥ ४०

सिंधी जैन ग्रन्थमाला

ॐ अद्यावधि मुद्रितग्रन्थनामावलि ॐ

१. मेरुद्राचार्यरचित प्रबन्धचिन्तामणि
मूल संस्कृत ग्रन्थ.
२. पुरातनप्रबन्धसंग्रह बहुविध ऐतिहासिक-
परिपूर्ण अनेक निबन्ध संचय.
३. राजशेखरसूरिरचित प्रबन्धकोश.
४. जिनप्रभसूरिकृत विविधतीर्थकल्प.
५. मेघविजयोपाध्यायकृत देवानन्दमहाकाव्य.
६. यशोविजयोपाध्यायकृत जैनतर्कभाषा.
७. हेमचन्द्राचार्यकृत प्रमाणमीमांसा.
८. भट्टाकलहृदेवकृत अकलङ्कग्रन्थत्रयी.
९. प्रबन्धचिन्तामणि-हिन्दी भाषान्तर.
१०. प्रभाचन्द्रसूरिरचित प्रभावकचरित.
११. सिद्धिचन्द्रोपाध्यायरचित भानुचन्द्रगणि-
चरित.

१२. यशोविजयोपाध्यायविरचित
ज्ञानविन्दुप्रकरण.
१३. हरिषेणाचार्यकृत बृहत्कथाकोश.
१४. जैनपुस्तकप्रशस्तिसंग्रह, प्रथम भाग.
१५. हरिभद्रसूरिविरचित धूर्ताख्यान. (प्राकृत)
१६. दुर्गदेवकृत रिष्टसमुच्चय.
१७. मेघविजयोपाध्यायकृत दिग्विजयमहाकाव्य.
१८. कवि अन्दुल रहमानकृत सन्देशरासक.
१९. भर्तृहरिकृत शातकत्रयादि सुभाषितसंग्रह.
२०. शान्साचार्यकृत न्यायावतारवार्तिकचुप्ति.
२१. कवि धाहिलरचित पडमसिरीचरित. (अप०)
२२. महेश्वरसूरिकृत नाणपंचमीकहा. (प्राक०)
२३. भद्रबाहुसंहिता.
२४. जिनेश्वरसूरिकृत कथाकोषप्रकरण. (प्रा०)
२५. उदयप्रभसूरिकृत धर्माभ्युदयमहाकाव्य.

Life of Hemachandrāchārya: By Dr. G. Buhler.

ॐ संग्रति मुद्र्यमाणग्रन्थनामावलि ॐ

१. खरतरगच्छबृहद्गुर्वीवलि.
२. कुमारपालचरित्रसंग्रह.
३. विविधगच्छीयपट्टावलि-संग्रह.
४. जैनपुस्तकप्रशस्तिसंग्रह, भाग २.
५. विज्ञप्तिसंग्रह - विज्ञप्ति महा लेख - विज्ञप्ति
त्रिवेणी आदि अनेक विज्ञप्तिरेख समुच्चय.
६. उद्योतनसूरिकृत कुचलयमालाकथा.
७. कीर्तिकौमुदी आदि वस्तुपालप्रशस्तिसंग्रह.
८. दामोदरकृत उक्तिव्यक्ति प्रकरण.
९. महासुनिगुणपालविरचित जंबूचरित्र (प्राकृत).

१०. जयपाहुडनाम विमलशाह. (प्राकृत)
११. कोलहलविरचित लीलावतीकथा (प्राकृत).
१२. गुणचन्द्रविरचित मंत्रीकर्मचन्द्रवंशप्रबन्ध.
१३. नयचन्द्रविरचित हस्मीरमहाकाव्य.
१४. महेश्वरसूरिकृत नर्मदासुन्दरीकथा. (प्रा०)
१५. जिनदत्ताख्यानद्वय (प्राकृत).
१६. खरवंशविरचित पडमचरित (अपभ्रंश).
१७. सिद्धिचन्द्रकृत काव्यप्रकाशखण्डन.
१८. जयसिंहसूरिकृत धर्मोपदेशमाला. (प्रा०)
१९. कौटिल्यकृत अर्थशास्त्र-सटीक.

ॐ

ॐ मुद्रणार्थ निर्धारित एवं सजीकृतग्रन्थनामावलि ॐ

१. भानुचन्द्रगणिकृत विवेकविलासटीका. २. पुरातन राम-भासादिसंग्रह. ३. प्रकीर्ण वाक्याय प्रकाश. ४. सिद्धिचन्द्रो-
पाध्यायविरचित वासवदत्ताटीका. ५. देवचन्द्रसूरिकृत मूलशुद्धिप्रकरणवृत्ति. ६. रत्नप्रभाचार्यकृत उपदेशमाला टीका.
७. यशोविजयोपाध्यायकृत अनेकान्तनव्यवस्था. ८. जिनेश्वराचार्यकृत प्रमालक्षण. ९. महानिशीथसूत्र. १०. तरुणप्रभा-
चार्यकृत 'आवश्यकवालावबोध'. ११. राठोडवंशावलि. १२. उपदेशगच्छप्रबन्ध. १३. वर्द्धमानाचार्यकृत गणरत्नमहोदधि.
१४. प्रतिज्ञासोमकृत सोमसोभाग्यकाव्य. १५. नेमिचन्द्रकृत षष्ठीशातक (पृथक् पृथक् ३ बालावबोधयुक्त). १६. श्रीलंका-
चार्य विरचित महाउपवचरित्र (प्राकृत महाग्रन्थ). १७. चंदप्पहचरिय (प्राकृत). १८. नेमिनाहचरित्र (अपभ्रंश-
महाग्रन्थ). १९. उपदेशपट्टटीका (वर्द्धमानाचार्यकृत). २०. निर्वाणलीलावती कथा (सं. कथा ग्रन्थ). २१. सनत्कुमार-
चरित्र (संस्कृत काव्यग्रन्थ). २२. राजवल्लभ पाठककृत भोजचरित्र. २३. प्रमोदमाणिक्यकृत वाग्भट्टालंकारवृत्ति-
२४. सोमदेवोदित विदग्धमुखमण्डनवृत्ति. २५. समयछन्दरादिकृत वृत्तरत्नाकरवृत्ति. २६. पाण्डिलदर्पण. २७. पुरातन-
प्रबन्धसंग्रह-हिन्दी भाषान्तर. २८. भुवनभानुचरित्र बालावबोध, २९. भुवनसुन्दरी चरित्र (प्राकृतकथा) इत्यादि, इत्यादि-

धर्माभ्युदयमहाकाव्य - विषयानुक्रम

सिंघीजैनग्रन्थमाला संस्थापक-खर्गस्थ बाबू श्री बहादुरसिंहजी सिंघी

स्मरणाञ्जलि

धर्माभ्युदय - प्रास्ताविक	१-१०
दिवंगत मुनिवर्यश्रीचतुरविजयजी स्मरण-सुमनाञ्जलि	११-२९
ग्रन्थपरिचय [ले० श्रीयुत कनैयालाल भा० दवे, पाटण] ...	३०-४७
१ तीर्थयात्राविधिवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ।	१-६
मङ्गलम्	१
ग्रन्थकृतः पूर्वाचार्याः	१
संघमाहात्म्यम्	२
वस्तुपालमाहात्म्यम्	२
प्रस्तुतग्रन्थस्याभिधानम्	२
वस्तुपालवंशवर्णनम्	२
वस्तुपालस्य कुलगुरुवः	३
वस्तुपालस्य जिज्ञासा	३
राजव्यापारस्य साफल्यम्	३
प्रभावना	४
ससंबन्धं तीर्थयात्राया विधिः	४
२ ऋषभस्वामिपूर्वभववर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ।	७-२२
अभयंकरचरितम्	९-१७
३ ऋषभस्वामिजन्म-व्रतादिवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ।	३३-३६
कुलकराणामुत्पत्तिर्नातयश्च	३३
धनसार्थवाहजीवस्य ऋषभतीर्थकृतचरितम्	३४
४ भरतबाहुबलिवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः ।	३७-५०
अक्षरकारकष्टान्तः	४२
५ शत्रुञ्जयतीर्थोत्पत्ति-ऋषभनिर्वाणवर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ।	५१-५६
६ भरतनिर्वाणवर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ।	५७-६०
ऋषभजनिनिर्वाणमहोत्सवः	५७
भरतचक्रवर्तिकेवलज्ञान-निर्वाण	५९
७ शत्रुञ्जयमाहात्म्योत्कीर्तनो नाम सप्तमः सर्गः ।	६०-६४
कर्पद्विंद्योत्पत्तिः	६१
शत्रुञ्जयतीर्थोद्धारवर्णनम्	६३
८ जंबूस्वामिचरितवर्णनो नाम अष्टमः सर्गः ।	६५-२६
जंबूस्वामिपूर्वभवचरितम्	६५
जंबूस्वामिचरितम्	६८
मधुविन्दुदाहरणम्	७०
मधुविन्दुदाह्यानकोपनयः	७१
अनुरदत्त-अनुरदत्ताख्यानकम्	७१

महेश्वरदाख्यानकम्	७३
कृषिकाराख्यानकम्	७३
मांसलोहपस्य काकसाख्यानकम्	७४
वानराख्यानकम्	७५
पुण्यसाराख्यानकम्	७६
राज्ञी-जम्बुकशोराख्यानकम्	७६
विद्युन्मालाख्यानकम्	८३
शङ्खधमकाख्यानकम्	८४
वानराख्यानकम्	८४
बुद्धिस्त्रिया आख्यानकम्	८५
वाजिराजाख्यानकम्	८६
पुण्यहीनाख्यानकम्	८८
कूर्माख्यानकम्	८८
मासाहस्यपक्षिण आख्यानकम्	८९
सोमशर्माख्यानकम्	८९
नागश्याख्यानकम्	९१
कलिताज्ञाख्यानकम्	९२
९. तपःप्रभावोपवर्णनो युगवाहुचरितं नाम नवमः सर्गः ।				९७-१०५
१०. नेमिनाथप्राच्यभववर्णनो नाम दशमः सर्गः ।		१०६-११७
११. बभ्रुदेवधवात्रावर्णनो नाम एकादशः सर्गः ।		११८-१४५
बभ्रुदेवहिण्डः	११९
चारुदत्तगन्धर्वसेनयोचरितम्	१२१
कनकवत्याः पूर्वभवः	१२६
मल - दमयन्तीचरितवर्णनम्	१२७
१२. कृष्णराज्यवर्णनो नाम द्वादशः सर्गः ।		१४६-१५४
१३. हरिविजयो नाम त्रयोदशः सर्गः ।		१५५-१७१
प्रद्युम्नकुमारचरितम्	१५५
प्रद्युम्नस्य पूर्वभवचरितम्	१५७
१४. नेमिनिर्वाणवर्णनो नाम चतुर्दशः सर्गः ।		१७२-१८३
१५. वस्तुपालसंघयात्रावर्णनो नाम पञ्चदशः सर्गः ।		१८४-१९०
प्रथमं परिशिष्टम् - इतिहासविदुपयोगिनां पद्यानामनुक्रमणिका ।				१ - २
द्वितीयं परिशिष्टम् - इतिहासविदुपयोगिनां विशेषनाम्नामनुक्रमणिका ।				३ - ४
तृतीयं परिशिष्टम् - धर्माभ्युदयकाव्यान्तर्गतानां विशेषनाम्नामनुक्रमणिका ।				५ - ७

साधुजनशुश्रूषादि वैय्यावृत्त्य क्रियाचरणप्रवर्ण

मुनिवर श्री रमणिकविजय

स्वीकृत

वार्षिकतप उद्यापन

स्मृत्यर्थ

अक्षयतृतीया, सं. २००५]
चटपद (वडोदरा)

— जि न वि ज य

स्व० बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघी

अने

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

—[स्मरणालि]—

मारा अनन्य आदर्शपोषक, कार्यसाहायक, उत्साहप्रेरक अने सहृदय जेहास्पद बाबू श्री बहादुर सिंहजी सिंघी, जेम्हे मारी विशिष्ट प्रेरणाथी, पोताना स्वर्गवासी साधुचरित पिता श्री डालचंदजी सिंघीना पुण्य-स्मरण निमित्त, आ 'सिंघी जैन ग्रन्थ माला' नी कीर्तिकारिणी स्थापना करीने, एना निमित्ते दरवर्षे हजारो रुपिया खर्च करवानी आदर्श उदारता प्रकट करी हत्ती; अने जेमनी आवी वसताचारण ज्ञानमफि साथे अनन्य आर्थिक उदारवृत्ति जोईने में पण, मारा जीवन्तो विशिष्ट शक्तिशाली अने बहु ज मूल्यवान् अवशेष उत्तर काळ, ए प्रप्यमाळाना ज विकास अने प्रकाशने माटे सर्वात्मनाए समर्पित करी थीचो; तथा जेमणे आ प्रप्यमाळानुं विगत १३-१४ वर्षांमां आहुं सुंदर, समृद्ध अने सर्वादरणीय कार्यफल निष्पन्न थएल्लं जोईने भविष्यमां आना कार्यने वधारे प्रगष्टिमान् अने वधारे विस्तीर्ण रूपमां जोवानी पोताना जीवन्ती एकमात्र परम अशिलावा सेवी हत्ती; अने तदनुसार, मारी प्रेरणा अने योजनाने अनुसरीने, प्रस्तुत ग्रंथमाळानी कार्यव्यवस्था 'भारतीय विद्यामवन' ने समर्पित करी, आना आवी अने निश्चित यथा हता; ते पुण्यवान्, साहित्यरसिक, उदारमनस्क, अमृता-भिलाषी, अभिनन्दीय आत्मा हवे आ संतारमां विद्यमान नथी. सन् १९४४ मा जुलाई मासनी ४ मी तारीखे ५९ वर्षीनी उमरे ए महान् आत्मा आ लोकमार्थी प्रस्थान करी थयो. तेमना एवा. भव्य, आदरणीय, स्मृद्दणीय अने श्लाघनीय जीवन्ते पोतानी किंचित् जेहात्मक 'स्मरणालि' समर्पित करवा निमित्ते, तेमनो संक्षिप्त जीवन-परिचय अहि आपणामां आवे छे.

सिंघीजीना जीवन सायेना मारा खास खास स्मरणोनुं विस्तृत लेखन में हिंघीमां कर्तुं छे अने ते खास करीने सिंघीजीना ज 'स्मारक ग्रंथ' तरीके प्रगट करवामां आवेल्ल 'भारतीय विद्या' नामक पत्रिकाना श्रीजा भागनी अनुपूर्तिरूपे प्रसिद्ध करवामां आबुं छे. सिंघीजी विषे विशेष जाणवानी इच्छावाळा वाचकोने ए 'स्मारक ग्रंथ' जोवानी भलागण छे.

*

बाबू श्री बहादुर सिंहजीनो जन्म बंगालना मुर्षीदाबाद जिल्लामां आवेल्ल अजीमगंज नामक स्थानमां, संवत् १९४१ मां थयो हतो. तेजो बाबू डालचंदजी सिंघीना एकमात्र पुत्र हता. तेमनी माता श्रीमती मनुकुमारी अजीमगंजना ज वैद कुटुंबना बाबू जयचंदजीनी पुत्री थती हत्ती. श्री मनुकुमारीनी एक व्हैन जगतसेठने खां परणवेळी हत्ती अने बीपी, व्हैन सुप्रसिद्ध नाहार कुटुंबमां परणवेळी हत्ती. कलकत्ताना स्व० सुप्रसिद्ध जैन स्कूल अने आगेवान व्यक्ति बाबू पूरणचंदजी नाहार, बाबू बहादुर सिंहजी सिंघीना मांसीआई माई थता हता. सिंघीजीनो विवाह, बाबूचर-जीआंगंजना सुप्रसिद्ध धनाढ्य जैन ग्रहस्थ लक्ष्मीपत सिंहजीनी पुत्री अने छत्रपत सिंहजीनी पुत्री श्रीमती तिलकसुंदरी साथे संवत् १९५४ मां थयो हतो. ए रीते श्री बहादुर सिंहजी सिंघीनो कौटुंबिक संबंध बंगालना खास प्रसिद्ध जैन कुटुंबो साथे गाढ रीते संकळाएलो हतो.

*

बाबू श्री बहादुर सिंहजीना पिता बाबू डालचंदजी सिंघी बंगालना जैन महाजनोमां एक बहु ज प्रसिद्ध अने सचरित पुरुष थई गया. तेजो पोताना एकीळा जात पुरुषार्थ अने उद्योगशी, एक बहु ज साधारण स्थितिना व्यापारीनी कोटिमांथी म्होटा करोडाधिपतिनी स्थितिचे पहुँच्या हता अने साराव बंगालमां एक सुप्रसिद्धि अने प्रामाणिक व्यापारी तरीके तेमणे विशिष्ट ख्याति प्राप्त करी हत्ती. एक वखते तेजो, बंगालनो सौथी मुख्य व्यापार जे जूटनो गणाय छे तेना, सौथी म्होडा व्यापारी थई गया हता. तेमना पुरुषार्थशी, तेमनी व्यापारी पेढी जे हरिसिंह निहालचंदना नामे चाल्ती हत्ती ते बंगालमां जूटनो व्यापार करवारी देशी तथा विदेशी पेढीनोमां सौथी म्होटी पेढी गणती थई हत्ती.

बाबू डालचंदजी सिंघीनो जन्म संवत् १९२१ मां थयो हतो, अने १९३५ मां तेमनुं श्री मनुकुमारी साथे लग्न थयुं. १४-१५ वर्षीनी उमरमां डालचंदजीए पोताना पितानी दुकाननो कारभार, जे ते वखते बहु ज साधारण रूपमां चालतो हतो, ते हाथमां लीथो. तेजो अजीमगंज छोखी कलकत्ता आव्या अने खां पोतानी होशियारी अने खंत वडे ए कारभारने धीमे धीमे खव ज वधाचो अने अंते तेने एक सौथी म्होटी 'फर्म'ना रूपमां स्थापित कर्चो. कलकत्तामां प्यारे 'जूट सेल्स एसोसिएशन'नी स्थापना थई सारे बाबू डालचंदजी सिंघीने तेना सौथी पहेळा प्रेसीडेन्ट बनाववामां आव्या हता. जूटना व्यापारमां आवी रीते सौथी म्होडें स्थान मेळवीने पळी तेमणे पोतानुं लक्ष्य बीजा बीजा उद्योगो तरफ पण दोर्यु. एक तरफ

‘तेमर्ग मध्यप्रान्तोमो’ आवेल्ला कोरीया स्टेटमां कोलसानी खाणोना उद्योगनो पायो नांख्यो अने वीथी तरफ दक्षिणा शक्ति अने अकलतरानां राज्योमां आवेली चूनाना पत्थरोनी खाणोना, तेम ज डेलगाम, सार्वतवाडी, इचलकरंजी जेवा स्थानोमां आवेली ‘बोकसाइट’ नी खाणोना विकासनी शोध करवा पाछळ पोतातुं लक्ष्य परोवुं. कोलसाना उद्योग अर्थ तेमणे ‘मेसर्स डालचंद बहादुरसिंह’ ए नामथी नवी पेदीनी स्थापना करी जे आजे हिंदुस्थानमा एक अग्रगण्य पेडी गणाय छे. ए उपरांत तेमणे बंगालना चोवीस परगणा, रंगपुर, पूर्णिया अने मालदहा विगेरे जिलाओमा, म्हाटी जमीनदारी पण खरीद करी अने ए रीते बंगालना नामांकित जमीनदारोमां पण तेमणे पोतातुं खास स्थान प्राप्त कर्तुं. बाबू डालचंदजीनी आनी सुप्रसिद्धां केवळे व्यापारिक क्षेत्रमां ज मर्यादित न्होती. तेओ पोतानी उदारता अने धार्मिकता माटे पण एटला ज सुप्रसिद्ध हतां—तेमनी परोपकारवृत्ति पण टेडली ज प्रशंसनीय हतीं. परंतु, परोपकारसुलभ प्रसिद्धिथी तेओ प्रायः दूर रहै-ता हता. घणा भागे तेओ शुभरीते ज अर्थजनने पोतानी उदारतानो लाभ आपता. तेमणे पोताना जीवनमां लोखोतुं दान कर्तुं हशे पण तेनी प्रसिद्धि के नोंध तेमणे भाग्ये ज करवा इच्छी हशे. तेमना सुपुत्र बाबू श्री बहादुर सिंहजी ए प्रस- गोपात चर्चा करतां जणावुं हतुं, के तेओ जे कई दान आदि करता, तेनी खबर तेमने पोताने (पुत्रने) पण भाग्ये ज थती. आधी तेमनां बाहेर दानो अंगेनी मात्र नीचेना २-४ प्रसंगोनी ज माहिती मळो शक्ती हती.

सन १९२६ मां ‘चित्तरंजन’ सेवा सदन माटे कलकत्तामां फाळो करवामां आव्यो खांरे एक चार खुद महत्तमानां तेमना मकाने गया हता अने ते वखते तेमणे बगर भाग्ये ज महात्माजीने ए कार्य माटे १०००० रूपिया आप्या हता.

१९१७ मां कलकत्तामां ‘गवर्नमेंट हाउस’ना मेदानमां, लॉर्ड कार्माइकलना आधर नीचे रेडक्रॉस माटे एक मेळावडो थयो हता तेमां तेमणे २१००० रूपिया आप्या हता. तेम ज प्रथम महायुद्ध वखते तेमणे ३,०००,०० रूपियाना ‘वॉर बॉण्ड्स’ खरीद करीने ए प्रसंगे सरकारने फाळामा मदद करी हती. पोतानी छेडी अवस्थामा तेमणे पोताना निकट कुटुंबीजो—के जेमनी आर्थिक स्थिति बहु ज साधारण प्रकारनी हती तेमने—रूपिया १२ लाख व्हेंची आपवानी व्यवस्था करी हती जेनो अमल तेमना सुपुत्र बाबू बहादुर सिंहजीये कर्तौ हतो.

बाबू डालचंदजीतुं गार्हस्थ्य जीवन बहु ज आदर्शरूप हतुं. तेमना धर्मपत्नी श्रीमती मनुकुमारी एक आदर्श अने धर्म-परायण पत्नी हतां. पति-पत्नी बने संवांचार, सुविचार अने सुस्कारनी सृति जेवा हतां. डालचंदजीतुं जीवन बहु ज साई अने साधुत्व भरैल्ल हतुं. व्यवहार अने व्यापार बनेमां तेओ अत्यंत प्रामाणिक अने नीतिपूर्वक बर्तनारा हता. स्वभावे तेओ खूब ज धान्त अने निरमिमांनी हता. ज्ञानमार्ग उपर तेमनी ऊढी श्रद्धा हती. तत्त्वज्ञानविषयक पुस्तकोतुं वाचन अने श्रवण तेमने अत्यंत प्रिय हतुं. किंल नगर कॉलेजना एक अध्यात्मलक्षी बंगाली प्रोफेसर नामे बाबू ब्रजलाल अधिकारी—जेओ योगविषयक प्रक्रियाना अच्छा अभ्यासी अने तत्त्वचिंतक हता—तेमना सहवासधी बाबू डालचंदजीने पण योगनी प्रक्रिया तरफ खूब रुचि थई गई हती अने तेथी तेमणे तेमनी पासेथी ए विषयनी केडलीक खास प्रक्रियाओनो ऊंडो अभ्यास पण कर्तौ हतो. शारीरिक स्वास्थ्य अने मानसिक पावित्र्यनो जेनाधी विकास थाय एथी, केडलीक व्यावहारिक जीवनने अत्यंत उपयोगी, यौगिक प्रक्रियाओनो तेमणे पोताना पत्नी तेम ज पुत्र, पुत्री आदिने पण अभ्यास करवानी प्रेरणा करी हती.

जैन धर्मेना विशुद्ध तत्त्वोना प्रचार अने सर्वोपयोगी जैन साहित्यना प्रसार माटे पण तेमने खास रुचि रहैती हती अने पंडितप्रवर श्री सुखलालजीना परिचयमां आप्या पत्नी, ए कार्य माटे कोईक विशेष सक्रिय प्रयत्न करवानी तेमनी सारी उत्कंठा जागी हती. कलकत्तामां २-४ लाखना खर्च वा कार्य करनारुं कोई साहित्यिक के शैक्षणिक केन्द्र स्थापित करवानी योजना तेओ विचारी रखा हता, ए दरम्यान सन् १९२७ (वि. सं. १९८४) मां कलकत्तामां तेमनो स्वर्गवास थयो.

*

‘बाबू डालचंदजी सिंघी, पोताना समयना बंगालनिवासी जैन समाजमां एक अत्यंत प्रतिष्ठित व्यापारी, दीर्घदर्शी उद्योगपति, म्हाय जमीनदार, उदारचित्त सदगृहस्थ अने साधुचरित सत्पुरुष हता. तेओ पोतानी ए सर्व संपति अने गुण-वतानो संमम वारसो पोताना एक मात्र पुत्र बाबू बहादुर सिंहजीने सोपता गया, जेमणे पोताना ए पुण्यलोक पितानी रक्षल संपति अने सुख सत्कीर्ति—बनेने घणी छंदर रीते वधारीने पिता करताय सवाई श्रेष्ठता मेळववानी विशिष्ट प्रतिष्ठा प्राप्त नरी.

बाबू श्री बहादुर सिंहजीमां पोताना पितानी व्यापारिक कुशलता, व्यावहारिक निपुणता अने सांस्कारिक सज्जता तो सपूर्ण अंशे वारसागतत्वे उत्तरेली हती ज, परंतु ते उपरांत तेमनामां बौद्धिक विगदता, कलात्मक रुचिकता अने विविध विषयग्राहिणी प्राज्ञल प्रतिमानो पण उंच प्रकारनो सज्जिव थयो हतो अने तेथी तेओ एक असाधारण व्यक्तित्व धरावताना महादुभावोनी पंक्तिमां स्थान प्राप्त करवानी योग्यता मेळवी जायता हता.

तेओ पोताना पिताना एकमात्र पुत्र होवाथी तेमने पिताना विशुद्ध कारभारमा नानपणथी ज लक्ष्य आपवानी करज पवी हतीं अने तेथी तेओ हाईस्कूलनो अभ्यास पूरो करवा विनाय कॉलेजो विधेय अभ्यास करवानो अवसर मेळवी शक्या न हतां. छतां तेमनी ज्ञानरुचि बहु ज तीव्र होवाथी, तेमणे पोतानी मेळे ज, विविध प्रकारना साहित्यना पांचननो अभ्यास

હવે જ વધાર્યો હતો અને તેથી તેઓ ઇંગ્રેજી ઉપરાંત, બંગાળી, હિંદી, ગુજરાતી ભાષાઓ પણ સ્વેચ્છ સરસ જાણતા હતા અને આ ભાષાઓમાં લખાણો વિવિધ પુસ્તકોના વાચનમાં સતત નિમગ્ન રહેતા હતા.

નાનપણથી જ તેમને પ્રાચીન વસ્તુઓના સંગ્રહનો મારો શોખ લાગી ગયો હતો અને તેથી તેઓ જૂના સિક્કાઓ, ચિત્રો, મૂર્તિઓ અને તેવી બીજી બીજી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવાના અત્યંત રસિક થઈ ગયા હતા. ક્ષત્રેરાતનો પણ તે સાથે તેમનો શોખ સ્વેચ્છ વધ્યો હતો અને તેથી તેઓ આ વિષયમાં પણ સ્વેચ્છ જ નિષ્ણાત થઈ ગયા હતા. એના પરિણામે તેમણે પોતાની પાસે સિક્કાઓ, ચિત્રો, હસ્તલિખિત વહુમૂલ્ય પુસ્તકો વિગેરેનો જે અમૂલ્ય સંગ્રહ મેળો કર્યો હતો તે આજે હિંદુસ્થાનના મળ્યાગાંઠા એવા સંગ્રહોમાં એક મહત્ત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરે તેવો છે. તેમનો પ્રાચીન સિક્કાઓનો સંગ્રહ તો એટલો વધો વિશિષ્ટ પ્રકારનો છે કે જેથી આશ્વી દુનિયામાં તેનું ત્રીજું કે ચોથું સ્થાન આવે તેમ છે. તેઓ આ વિષયમાં એટલા નિપુણ થઈ ગયા હતા કે મહોદા મહોદા મ્યુઝિયમના ક્યુરેટરો પણ વારંવાર તેમની સલાહ અને અભિપ્રાય મેળવવા અર્થે તેમની પાસે આવતા જતા.

તેઓ પોતાના એવા ઉચ્ચ સાંસ્કૃતિક શોખને લઈને દેશ-વિદેશની આવી સાંસ્કારિક પ્રવૃત્તિઓ માટે કાર્ય કરતી અનેક સંસ્થાઓના સદસ્ય વિગેરે બન્યા હતા. દાક્ષિણ તરીકે—રૉયલ એશિયાટિક સોસાયટી ઑફ બંગાલ, અમેરિકન ઍઝોપ્રાફિકલ સોસાયટી ન્યુયૉર્ક, બંગાળી સાહિત્યપરિષદ્ કલકત્તા, ન્યુમિસેટિક સોસાયટી ઑફ ઇન્ડિયા વિગેરે અનેક પ્રસિદ્ધ સંસ્થાઓના તેઓ ઉત્સાહી સભાસભ હતા.

સાહિત્ય અને શિક્ષણ વિષયક પ્રવૃત્તિ કરનારી જૈન સેમ જ જૈનેતર અનેક સંસ્થાઓને તેમણે મુક્ત મને દાન આપી આ વિષયોના પ્રસારમાં પોતાની ઝડપથી અમીરવિનો ઉત્તમ પરિચય આપ્યો હતો. તેમણે આવી રીતે કેટ-કેટલી સંસ્થાઓને આર્થિક સહાયતા આપી હતી તેની સંપૂર્ણ યાદી મળી શકી નથી. તેમનો સ્વભાવ આમાં કયોમાં પોતાના પિતાના જેવો જ પ્રાપ્ત: મૌન ધારણ કરવાનો હતો અને આ માટે પોતાની પ્રસિદ્ધિ કરવાની તેઓ આકાંક્ષા નહોતા રાખતા. તેમની સાથે કોઈ કોઈ વ્યક્તિ પ્રસંગોચિત્ત વાર્તાલાપ થતાં આવી વાતોની જે આકર્ષકતા માહિતી મળી શકી તેના આધારે તેમની પાસેથી આર્થિક સહાયતા મેળવનારી કેટલીક સંસ્થાઓનાં નામો વિગેરે આ પ્રમાણે જાણી શકાયાં છે:—

હિંદુ એકેડેમી, દોલ્તપુર (બંગાલ), ૬૦ ૧૫૦૦૦)

સરક્ષી હર્દુ બંગાલ, ૫૦૦૦)

હિંદી સાહિત્ય પરિષદ્ મથન (દ્વારકાવાદ), ૧૨૫૦૦)

વિશ્વદ્વાનંત સરસ્વતી મારવાડી હૉસ્પિટલ, કલકત્તા, ૧૦૦૦૦)

એક મેટર્નિટીહોમ, કલકત્તા, ૨૫૦૦)

બમારસ હિંદુ ડુનિયાર્સિટી, ૨૫૦૦)

બીમાર્ગ હાયસ્કૂલ, ૫૦૦૦

બીમાર્ગ હેલ્થ મિશન હૉસ્પિટલ, ૬૦૦૦)

કલકત્તા—મુર્શિદાબાદના જૈન મંદિરો, ૧૧૦૦૦)

જૈનધર્મ પ્રચારક સમા, માનમુમ, ૫૦૦૦)

જૈન મથન, કલકત્તા, ૧૫૦૦૦)

જૈન પુસ્તક પ્રચારક મંડલ, બાગરા, ૪૫૦૦)

જૈન મંદિર, બાગરા, ૩૫૦૦)

જૈન હાઈસ્કૂલ, બંગાલ, ૨૧૦૦)

જૈન ગુરુકુલ, પાલીતાણા, ૧૧૦૦૦)

જૈન પ્રાકૃત કોશ માટે, ૨૫૦૦)

આ ઉપરાંત હજાર—હજાર પાંચસો—પાંચસોની નાની રકમો તો તેમણે સંકલ્પની સંખ્યામાં આપી છે જેનો સરવાલો દોઢ લાખ જેટલો થવા આવ્યો.

સાહિત્ય અને શિક્ષણની પ્રગતિ માટે સિંધીજીનો જેટલો ઉત્સાહ અને યોગ્ય હતો તેટલો જ સામાજિક પ્રગતિ માટે પણ તે હતો. અનેકવાર તેમણે આવી સામાજિક સમાજો વિગેરેમાં પ્રમુખ તરીકે ભાગ લઈને પોતાનો આ વિષેનો આનંદિક ઉત્સાહ અને સહકારમાત્ર પ્રદર્શિત કર્યો હતો. જૈન શ્રેતાંતર કોન્ફરન્સના સન્ ૧૯૨૬ માં મુંબઈમાં ભરાયેલા સ્વાસ્થ અધિવેશનના તેઓ પ્રમુખ બન્યા હતા. ઉદયપુર રાજ્યમાં આવેલા કેસરીયાજી તીર્થના વહીવટના વિષયમાં સ્ટેટ સાથે જે મુલાકાતો હમો થયો હતો તેમાં તેમણે સૌથી વધારે તબ, મન અને ધનનો મોગ આપ્યો હતો. આ રીતે તેઓ જૈન સમાજના હિતની પ્રવૃત્તિઓમાં યથાવૈભવ સંપૂર્ણ સહયોગ આપતા હતા પરંતુ તે સાથે તેઓ સામાજિક મૂલ્યો અને સાંપ્રદાયિક કટ્ટરતાના પણ પૂર્ણ વિરોધી હતા. ધીમા ધીમા ધનવાનો કે આગેવાનો ગણાતા રૂઢીમત્ત જૈનોની માફક, તેઓ સંકીર્ણ મનોવૃત્તિ કે અન્ધશ્રદ્ધા-પોષક વિકૃત મત્તિક્ષી સ્વેષ્ટા પર હતા. આચાર, નિષ્ઠા કે વ્યવહારમાં તેઓ મહુ જ ઉદાર અને વિવેકશીલ હતા.

તેમનું ગૃહસ્થ તરીકેનું જીવન પણ મહુ જ સાદું અને સાર્વિક હતું. બંગાળના જે જાતના નવાબી ગણાતા વાતાવરણમાં તેઓ જન્મ્યા હતા અને ઉછર્યા હતા તે વાતાવરણની તેમના જીવન ઉપર કશી જ સરખા અઘર થઈ ન હતી અને તેઓ લગભગ આ વાતાવરણથી તાલન અભિજ્ઞ જેવા હતા. આટલા મહોદા શ્રીમાત્ર હોવા છતાં, શ્રીમંતાઈના કોટા વિલાસ કે મિથ્યા આઢંબરથી તેઓ સદા દૂર રહેતા હતા. દુર્વ્ય અને દુર્વ્યસન પ્રત્યે તેમનો મારો તિરસ્કાર હતો. તેમની સ્થિતિના ધનવાનો જ્યારે પોતામાં મોજ-શોખ, આનંદ-પ્રમોદ, વિલાસ-પ્રવાસ, સમારંભ-મહોત્સવ દલાદિમાં લાખો રૂપિયા ઉઘાવતા હોય છે ત્યારે સિંધીની

तेनाथी तहस विमुख रहेता हता. तेमने शोध मात्र सारा वाचननो अने कलामयवस्तुओ जोबा -संग्रहवानो हतो. ज्यारे जुओ खारे, तेओ पोतानी गधी उपर बेठा बेठा साहिब, इतिहास, स्थापत्य, चित्र, विज्ञान, भूगोल के भूगर्भविद्याने लगतां सामयिको के पुस्तको बांचता ज सदा देखाता हता. पोताना एवा विशिष्ट वाचनना शोधने लीधे तेओ इंग्ली, बंगाली, हिंदी, गुजराती आदिमां प्रकट थता उच्च कोटिना, उच्च विषयने लगता विविध प्रकारमां सामयिक पत्रो अने जर्नल् आदि नियमित मगवता रहेता हता. आर्ट, आर्किजॉलॉजी, एपीग्राफी, न्युमिसेंटिक, ज्योग्राफी, आइकोनोग्राफी, हिस्टरी अने साइनिंग आदि विषयोनो पुस्तकोनो तेमणे पोतानी पासे एक सारी सरखी लाइब्रेरी ज बनवायी लीधी हती.

तेओ स्वभावे एकान्तप्रिय अने अल्पभाषी हता. नकामी बातो करवा तरफ के गप्पां सर्पां मारवा तरफ तेमने बहु ज अभाव हतो. पोताना व्यावसायिक व्यवहारनी के विद्याळ कारभारनी दायतोमां पण तेओ बहु ज भितभापी हता. परंतु ज्यारे तेमना प्रिय विषयोनो -जेवा के स्थापत्य, इतिहास, चित्र, शिल्प आदिनी -चर्चा जो नीकली होय तो तेमां तेओ एदला निमग्न गई जता के कलाको ना कलाको वही जता, तो पण तेओ तेथी थाकता नहि के कंटाळता नहि.

तेमनी बुद्धि अत्यंत तीक्ष्ण हती. कोई पण वस्तुने समझवामां के तेनो मने प्रकटवामां तेमने कशी बार न लागती. विज्ञान अने तरबुजाननी गंभीर बातो पण तेओ सारी पेढे समझी शकता हता अने तेमजुं मनन करी तेमने पचावी शकता हता. तर्क अने दलीलमां तेओ म्होटा म्होटा कायदाशास्त्रीयोने पण आंटी देता. तेम ज गमे देवो बालाक माणस पण तेमने पोतानी चालाकीथी चकित के सुख बनवायी शके तेम न हजुं.

पोताना सिद्धान्त के विचारमां तेओ खूब ज मग्न रहैवानी प्रकृतिग हता. एक बार निचार नकी कर्मा पछी अने कोई कार्यनो स्वीकार कर्मा पछी तेमांथी चलिता थबाजुं तेओ बिचल्ल पसंद करता नहि.

व्यवहारमां तेओ बहु ज प्रामाणिक रहेवानी इतिवाळा हता. बीजा बीजा धनवानोनी माफक व्यापारमां दगा फटका के साच-झूठ करीने धन भेळबनानी तुच्छा तेमने थकिंचित पण थती न हती. तेमनी आवी व्यावहारिक प्रामाणिकताने ल्लोनी हंलेंडनी मर्सेटाइल बैंकनी डायरेक्टरोनी बंदिं पोतानी कलकता - शाखानी बॉम्बेमां, एक डायरेक्टर थवा माटे तेमने खास विनंति करी हती के जे मान ए पहेल्यं कोई पण हिंदुस्थानी व्यापारीने मळ्युं न्ह्योइं.

प्रतिभा अने प्रामाणिकता साथे तेमनामां योजनाकृति पण घणी उच्च प्रकारनी हती. तेमणें पोतानी ज स्वतंत्र बुद्धि अने कार्य कुशलता द्वारा एक तरफ पोतानी घणी मोटी जमीनदारीनी अने बीजी तरफ कोलीयारी विगेरे माईनींगना उद्योगनी जे मुख्यवस्था अने सुष्ठटना करी हती ते जोईने ते ते विषयना ज्ञाताओ चकित थता हता. पोताना घरना नानांमां नावा कामथी ते डेक कोलीयारी जेवा म्होटा कारखाना छुपीमां -के ज्यां हजारो माणसो काम करता होय -बहु ज नियमित, व्यवस्थित अने सुयोजित रीते काम चलायं करे तेवी तेमनी सवा व्यवस्था रहेती हती. डेक दरवानथी लई पोताना समो-बनीया जेवा समर्थ पुजो छुपीमां एक सरहजुं उच्च प्रकारजुं शिस्त-पालन अने शिष्ट आचारण तेमने खां देखाजुं हजुं.

सिंघीजीमां आवी समर्थ योजनाकृति होमा छर्ता -अने तेमनी पासे संपूर्ण प्रकारनी साधनसंपन्नता होवा छर्ता -तेओ भमालबाळा जीवन्थी दूर रहेता हता अने पोताना नामनी बाहेरातने माटे के लोकोमां म्होटा माणस गणावानी खातर तेओ तेवी कशी प्रवृत्ति करता न हता. रावबहादुर, राजाबाहादुर के सर-नाईट विगेरेना सरकारी खिताबो बारण करवाना के काउन्सिलोमां जई ऑनरेबल मेंबर बनवानी तेमने क्यारेय इच्छा गई न हती. एवी खाली आडम्बरवाळी प्रवृत्तिमां पैसानो दुर्व्यय करवा करता तेओ सदा साहित्योपयोगी अने शिक्षणोपयोगी कार्यमां पोताना धननो सद्व्यय करता हता. भारतवर्षी प्राचीन कला अने तेने लगती प्राचीन वस्तुओ तरफ तेमनो उत्कट अत्रुराग हतो अने तेथी से माटे-तेमणे लाखो रुपिया खर्चा हता.

*

सिंघीजी साधेनो मारो प्रसन्न परिचय सन् १९३० मां शुरु बनो हतो. तेमनी इच्छा पोताना सद्गत पुण्य-श्लोक पितामा सारकमां जैन साहित्यनो प्रसार अने प्रकाश थाप तेवी जोई विविध संस्था स्थापन करवानो हतो. मारा जीवनना सुवीर्धकालीन सहकारी, सहचारी अने सन्मित्र पंडितप्रवर श्री सुखलालजी, जेवो बाबू श्री डालबंदजीना विशेष श्रद्धाभाजन होई श्री बहादुर सिंहजी पण जेमनी उपर तेडले ज विशिष्ट सद्भाव धरावता हता, तेमना परामर्श अने प्रस्तावथी, तेमणे मने ए कार्यनी योजना अने व्यवस्था हाथमां जेवानी विनंति करी अने में पण पोताने असीष्टतम प्रवृत्तिना आदर्शनो अतुल्य उत्तम कोटिना साधननो प्राप्ति थती जोई तेनो सहर्ष अने सोझस स्वीकार कर्गे.

सन् १९३१ ना प्रारंभ दिवसे, विश्वबंध कबीन्द्र श्री रवीन्द्रनाथ टागोरना विभूतिविहारसमा विश्वविख्यात शान्तिनिकेतनना विश्व आरती-विद्या भवन मां 'सिंघी जैन ज्ञानपीठ' नी स्थापना करी अने खां जैन साहित्यना अध्ययन-अभ्यापन अने संशोधन-संपादन आविर्जुं कार्य चालु कर्जुं. आ विषेनी केटलीक प्राथमिक हकीकत, आ ग्रंथमालाना सौरी प्रथम प्रकट थएला. 'प्रबन्धचिन्तामणि' नामना ग्रंथनी प्रस्तावनामां में आपणे छे, तेथी तेनी अहिं पुनरुक्ति करवानी जरूर नथी.

सिंधीजीये भारी प्रेरणाची, 'सिंधी जैन ज्ञानपीठ' नी स्थापना साथे, जैन साहित्यना उत्तमोत्तम ग्रन्थरत्नेने आधुनिक शास्त्रीय पद्धतिये सुन्दर रीते संशोधित-संपादित करी-करावी प्रकट करवां माटे अने तेम करी जैन साहित्यनी सार्व-जनिक प्रतिष्ठा स्थापित करवां माटे, आ 'सिंधी जैन ग्रन्थमाला' प्रकट करवानी विशिष्ट योजनानो पण स्वीकार कर्चो; अने ए माटे आवश्यक अने अपेक्षित अर्थव्यय करवानो उदार उत्साह प्रदर्शित कर्चो.

प्रारंभमां, शान्तिनिकेतनने लक्ष्मीने एक ३ वर्षेनो कार्यक्रम घडी काढवामां आय्लो अने ते प्रमाणे खां कामनो प्रारंभ करवामां आय्लो. परंतु ए ३ वर्षेना अत्युमवना अंतें शान्तिनिकेतन मने मारा पोतांना कार्य अने खासस्थानी दृष्टिये बराबर अत्युत्कृष्ट न लागवाची, अनिच्छाए मारे ए स्थान छोडुं पळुं अने अमदावादमां, गुजरात विद्यापीठ ना सामिप्यमां, 'अने कान्त विहार' वनावी खां आ कार्यनी प्रवृत्ति चालू राखी. आ ग्रन्थमालामां प्रकट थएला ग्रन्थोनी उत्तम प्रशंसा, प्रसिद्धि अने प्रतिष्ठा थएली जोईने सिंधीजीनो उत्साह खूब बघ्यो अने तेमणे ए अंगी जेटलो खर्च थाय टेटलो खर्च करवांनी अने जेम बने तेम बघारे संख्यामां ग्रन्थो प्रकट थएला जोवानी पोतानी उदार मनोवृत्ति मारी आगळ वारंवार प्रकट करी. हुं पण तेमनां एवा अपूर्व उत्साहशी प्रेराई यथाशक्ति आ कार्यने बघारे ने बघारे वेग आपवा माटे प्रयत्नवान रहेंतो.

✽

सन १९३८ ना जुलाईमां, मारा परम सुहृद् जेही श्रीसुत कन्हैयालाल भाणेकलाल मुंशीनो - जेजो ते वखते मुंबईनी काँग्रेस गवर्नमेंटना एहमंश्रीना उच्च पद पर अधिष्ठित होता - अकस्माद् एक पत्र मने मळ्यो जेमां एमणे सूचय्लुं हतुं के 'सिंधी मुंगलाल गोएनकाए बे लाख रूपियानी एक उदार रकम एमने सुप्रत करी डे जेनो उपयोग भारतीय शिक्षाओंना कोई विकासाल्मक कार्य माटे करवानो छे अने ते माटे विचार-विनिमय करवा तेम ज तदुपयोगी योजना घडी काढवा अंगे भारी अक्षर होवाशी मारे तरत मुंबई आवयुं विगेरे'. तदनुसार हुं तरत मुंबई आय्लो अने असे बळे य धाये वेची ए योजना-रूपरेखा तैयार करी; अने ते अनुसार, संवत् १९२५ नी कार्तिक सुदि पूर्णिमाना दिवसे श्री मुंशीजीना निवासस्थाने 'भारतीय विविधा भवन' नी एक म्हेटो समारंभ साथे स्थापना करवामां आवी.

भवनना विकास माटे श्रीमुंशीजीनो अथाग उद्योग, अखंड उत्साह अने उदार आत्मभोग जोई, मने पण एमना कार्यमां यथायोग्य सहकार आपवानी पूर्ण उत्कंठा बई अने हुं तेनी आंतरिक व्यवस्थांमां प्रमुखपणे भाग केवा लाग्यो. भवननी विविध प्रवृत्तिओमां साहित्य प्रकाशन संबंधी जे एक विशिष्ट प्रवृत्ति स्वीकारवामां आवी हती ते, मारा आ ग्रंथमालांमां कार्य-साथे, एक प्रकारे परस्पर सहायक स्वरूपनी ज प्रवृत्ति होवाची, मने ए पूर्व-अंगीकृत कार्यमां बाधक न थतां उलट्टी साधक ज जणाई अने तेथी में एमां यथाशक्ति पोतानी विशिष्ट सेवा आपवानो निर्णय कर्चो. सिंधीजीने ए वर्षी बसुस्थितिनी जाण करवामां अवतां तेजो पण भवनना कार्यमां रस बरावता थया अने एना संस्थापक-सदस्य वनी एना कार्य माटे पोतानी पूर्ण सहाय्यप्रवृत्ति प्रकट करी.

जेम में उपर जणाय्लुं छे तेम, ग्रंथमाला ना विकास माटे सिंधीजीनो उत्साह अत्यंत प्रशंसनीय हतो अने तेथी हुं पण मारा खासस्थाने विगेरेनी कमी दरकार राख्या बगर, ए कार्यनी प्रगति माटे सतत प्रयत्न कर्चो करतो हतो. परंतु ग्रन्थ-मालांनी व्यवस्थानो सर्व भार, मारा एकलाना पंड उपर ज आशित थईने रहले होवाची, सारं शरीर ज्यारे ए व्यवस्था करतुं अटकी जाय, सारे एनी शी स्थिति थाय तेनो विचार पण मने वारंवार थयां करतो हतो. बीजी बाबु सिंधीजीनी पण उजरावस्था होई तेजो वारंवार अवस्थ थवा लाग्या हतां अने तेजो पण जीवबंदी अस्थिरतानो आभास अतुंभंवा लाग्या होता. एटके ग्रन्थमाला ना भावी विषे कोई स्थिर अने सुनिश्चित योजनां घडी काढवानी कल्पना हुं कर्चो करतो हतो.

भवननी स्थापना थर्थां पळी ३-४ वर्षमां ज एना कार्यनी विद्वानोमां सारी पेठे प्रसिद्धि अने प्रतिष्ठा जामवा लागीं हती अने विविध विषयना अध्ययन - अध्यापन अने साहित्यना संशोधन संपादनतुं कर्चो सारी पेठे आगळ बघवा लाग्युं हतुं, ए जोई सुहृद्दर श्रीमुंशीजीनी खास आकांक्षा बई के सिंधी जैन ग्रन्थमालांनी कार्यव्यवस्थानो संबंध पण, जो भवन साथे जोडी देवामां आवे तो तेथी परस्पर वनेना कार्यमां सुंदर अभिवृद्धि थवा उपरांत ग्रन्थमालाने स्थायी स्थान मळसे अने भवनने विशिष्ट प्रकारनी प्रतिष्ठानी प्राप्ति थखे; अने ए रीते भवनमां जैन शाळोना अध्ययनतुं अने जैन साहित्यना प्रकाशनतुं एक अद्वितीय केन्द्र वनी रहेसे. श्रीमुंशीजीनी ए आकांक्षा, ग्रन्थमाला विषेनी भारी भावी चिंतना योग्य निवारक लागी अने तेथी हुं ते विषेनी योजनानो विचार करवा लाग्यो. यथावसर सिंधीजीने में श्री मुंशीजीनी आकांक्षा अने भारी योजनां सूचित करी. तेजो भा. वि. म. ना स्थापक-सदस्य हता ज अने तदुपरान्त श्रीमुंशीजीना खास जेहास्फट मित्र पण हता; तेथी तेमने पण ए योजना वधावी केवा लयक लागी. पण्डितप्रवर श्रीसुखलालजी जेजो आ ग्रन्थमाला ना आरंभशी ज अंतर्गत हित-चिंतक अने सक्रिय सहायक रखा छे तेमनी साथे पण ए योजना संबंधे में उचितपरामर्श कर्चो अने संवत् २००१ ना वैशाख सुदिमां (मे सन १९४३) सिंधीजी कार्यप्रसंगे मुंबई आवेला ल्यारे, परस्पर निर्णीत विचार-विनिमय करी, आ-ग्रन्थमालांनी प्रकाशनसंबंधी सर्व व्यवस्था भवनने स्थापी न करवामां आवी. सिंधीजीए, ए उपरान्त, ते अवसरे भारी प्रेरणाशी, भवनने

बीजा १० हजार रुपियांनी उदार रकम पण आपी जेना वडे भवनमां तेमना नामनो एक खण्ड बंधावामां आवे अने तेमां प्राचीन वस्तुओ तेम ज चित्र विगेरेनो संग्रह राखवामां आवे.

भवननी प्रबंधक समितिए सिंघीजीना जा विविष्ट अने उदार दानवा प्रतिषोष रूपे भवनमां प्रचलित 'जैन शास्त्र शिक्षण विभाग'ने स्थायी रूपे 'सिंघी जैनशास्त्र शिक्षापीठ' ना नामे प्रचलित राखवानो सविशेष निर्णय कर्गो.

*

अंथमाळाना जनक अने परिपालक सिंघीजीए, प्रारंभशी ज एनी सर्व प्रकारनी व्यवस्थानो भार मारा उपर मूकीने पोते तो फक्त खास एटली ज आकांक्षा राखता हता के ग्रन्थमाळामां केम बधारे ग्रन्थो प्रकट थाय अने केम तेमनो बधारे प्रसार थाय. तेमना जीवननी एक मात्र ए ज परम अभिलाषा हती के आ ग्रन्थमाळा द्वारा जेटला वने जेटला सार सारा अने महत्तना ग्रन्थो जल्दी प्रकाशित थाय अने जैन सहित्तिनो खूब प्रसार थाय. ए अंगे जेटलो खर्च थाय जेटलो ते बहु ज उस्ताहशी करवा उत्सुक हुता. भवनने ग्रन्थमाळा समर्पण करती वस्तुते तेमणे मने कहुं के— 'अखार सुधी तो वर्षमां सररास ३-४ ग्रंथो प्रकट थता आम्हा छे परंतु जो आप प्रकाशित करी शको तो, दरमहिने वच्चे ग्रंथो पण प्रकाशित थता जोई हुं घराडं तेम नथी. ज्यां सुधी आपनी अने मारी जीदगी छे ह्यां सुधी, जेटल साहित्य प्रकट करवा-कराववानी आपनी इच्छा होय ते प्रमाणेनी आप व्यवस्था करो. मारा तरफशी पैसानो संकोच आपने जराय नहीं जणाय'. जैन साहित्यना उदार माटे आवी उत्कट आकांक्षा अने आवी उदार चित्तवृत्ति बराबनार दानी अने विनम्र पुरुष, में मारा जीवनमां बीजो कोई नथी जौयो. पोतानी हयाती दरम्यान तेमणे मारा हस्तक ग्रन्थमाळा खाते लगभग ७५००० (पोगो लाख) रुपिया खर्च कर्गो हसो; परंतु ए १५ वर्षना गाळा दरम्यान तेमणे एकवार पण मने एम नथी पुछ्युं के कई रकम, कया ग्रन्थ माटे, कयारे खर्च करवमां आवी छे; के कया ग्रन्थना संपादन माटे, कोने छु आपवामां आव्युं छे. ज्यारे ज्यारे हुं प्रेस इत्यादिना चीलो तेमनी उपर मोकलतो खारे खारे, तेजो ते मात्र जोईने ज ऑफिसमां ते रकम जुकववानी घेरा साथे मोकली देता. हुं तेमने कोई चीलनी विगत समजाववा इच्छतो, तो पण तेजो ते विषे उस्ताह श्हात वतावता अने एमाशी विरुद्ध ग्रन्थमाळानी साहस, टाईप, प्रीडिंग, बार्डिंग, हेडींग आदिनी बाबतमां तेजो खूब झीणव-डशी विचार करता रहेता अने ते अंगे विस्तारशी नर्चा पण करता. तेमनी आवी अपूर्व ज्ञाननिष्ठा अने ज्ञानभक्तिये ज मने. तेमना नेहाधामां बंद कर्गो अने तेथी हुं चर्कचित्त आ जातनी ज्ञानोपासना करवा समर्थ बयो.

उक्त रीते भवनने ग्रन्थमाळा समर्पित कर्गो बाद, सिंघीजीनी उपर जणवेची उत्कट आकांक्षाने अजलक्ष्मीने मने प्रस्तुत कार्य माटे बधारे उत्साह बयो, अने जो के मारी शारीरिक स्थिति, ए कार्यना अविरत श्रमशी प्रतिदिन बधारे ने बंधारे क्षणपथी क्षीण थती गई छे, छतां में एना कार्यने बधारे वेगवान अने बधारे विस्तृत दयाववानी दृष्टिये फेटलीक विशिष्ट योजना करवा मांडी, अने संपादनाना कार्यमां बधारे सहायता मळे ते माटे जेटलाक विद्वानोना नियमित सहयोगनी पण व्यवस्था करवा मांडी. अनेक नाना-मोटा-ग्रन्थो एक साथे प्रेसमां छापवा आप्या अने बीजा तेवा अनेक नवा नवा ग्रन्थो छापवा माटे तैयार करवा मांछ्या. जेटला ग्रन्थो अखार सुधीमां कुल प्रकट थता हता जेटला ज बीजा ग्रन्थो एक साथे प्रेसमां छापवा शक थया अने तेथी पण वमणी संख्याना ग्रन्थो प्रेस कॉपी आदिना रूपमां तैयार थवा लाग्य.

ए पछी थोडा ज समय दरम्यान, एटले सप्टेंबर १९४३ मां, भवन माटे कलकत्ताना एक निवृत्त दक्षिणी प्रोफेसरनी. म्हादी लाईब्रेरी खरीद करवा हुं ह्यां गयो. सिंघीजी द्वारा ज ए प्रोफेसर साथे वाटाघाट करवामां आवी हती अने मारी प्रेरणाशी ए आखी लाईब्रेरी, जेनी किंमत रु. ५०००० (पचास हजार) जेटली मागवामां आवी हती, सिंघीजीए पोताना तरफशी ज भवनने सेट करवानी अतिमहनीय मनोवृत्ति दर्शावी हती. परंतु ते प्रोफेसर साथे ए लाईब्रेरी अंगेनो योग्य सोदो न थयो अने तेथी सिंघीजीए, कलकत्ताना सुप्रसिद्ध खर्गवासी जैन सहृदय बाबू पूरणचंद्रजी नाहारनी म्हादी लाईब्रेरी लई लेवा विषे पोतानी सलाह आपी अने ते अंगे पोते ज योग्य रीते एनी व्यवस्था करवतुं माथे छीणुं.

कलकत्तामां अने आखाय वंगालमां ए वर्ष दरम्यान अज्ञ-भूमिक्षनो भयंकर काळ काळ वर्ता रलो हतो. 'सिंघीजीये' पोताना वनन जमीनमर्ज, सुविधावादे तेम ज बीजां अनेक स्थळे गरीबोने मफत अने मध्यमवित्तोने अल्प मूल्यमां, प्रतिमास हजारो मण धान्य वितीण करवानी म्हादी अने उदार व्यवस्था करी हती, जेना निमित्त तेमणे ए वर्षमां लगभग त्रण-सावा त्रण लाख रुपिया. खर्च खाते मांडी वाळ्या हता. जंगालना वतनीयोमां अने जमीनदारोमां आवो म्हादो उदार आर्थिक भोग ए निमित्त अन्य कोईये आप्यो होय तेम जाणवामां नथी आल्युं.

अक्टोबर-नवंबर मासमां तेमनी तनियत बयलवा मांडी अने ते घीरे घीरे बधारे ने बधारे शिथिल थती गई. जान्युआरी १९४४ मां प्रारंभमां हुं तेमने मळवा फटी कलकत्ता गयो. ता. ६ ठी जान्युआरीना संध्या समये, तेमनी साथे बेसीने ३ कलाक सुधी ग्रन्थमाळा, लाईब्रेरी, जैन इतिहासना आवेखन आदि अंगीनी खूब उस्ताहपूर्वक नातोनीतो करी

પરંતુ તેમને પોતાના જીવનની અલ્પતાનો આશાસ જાણે થઈ રહ્યો હોય તેમ, વધે વધે તેઓ તેવા ઉદ્ગારો પળ કાઢતા રહેતા હતા. ૫-૭ દિવસ રહીને હું મુંબઈ આવવા નીકળ્યો ત્યારે છેલ્લી મુલાકાત વચ્ચે તેઓ વધુ જ ભાવભરેલે હૃદયે મને વિદાય આપીને બોલ્યા કે—‘કોણ જાણે હવે આપણે ફરી મઝીઝું કે નહીં?’ હું તેમના એ દુઃખદ વાક્યને વહુ જ વધા-
 ણ્યા હૃદયે સાંભાળતો અને વહેળે પામતો, તેમનાથી સદાના માટે છુટ્ટો પડ્યો. તે પછી તેમની સાથે મુલાકાત થવાનો પ્રસંગ જ ન આવ્યો. ૫-૬ મહિના તેમની તબિયત સારી-નરસી રહ્યા કરી અને આજે સન્ ૧૯૪૪ ના જુલાઈની ૭ મી તારીખે તેઓ પોતાના વિનશ્વર દેહને છોડી પરલોકમાં ચાલ્યા ગયા. મારી સાહિત્યોપાસનાનો મહાન્ સહાયક, મારી અલ્પસ્થ સેવાનો મહાન્ પરિપોષક અને મારી કર્તવ્યનિષ્ઠાનો મહાન્ પ્રેરક, સહૃદય હુપુરુષ, આ અસાર સંસારમાં મને શૂન્ય હૃદય બનાવી પોતે મહાશૂન્યમાં વિલીન થઈ ગયો.

સિંધીજીનું જો કે આ રીતે નાશવંત સ્થૂળ શરીર સંસારમાંથી વિદ્યુત થયું છે, પરંતુ તેમણે સ્થાપેલી આ ગ્રન્થમાલા દ્વારા તેમનું યશઃશરીર, સંકલ્પે વર્ષો સુધી આ સંસારમાં વિદ્યમાન રહી તેમની કીર્તિ અને સ્મૃતિની પ્રશસ્તિનો પ્રભાવક પરિ-
 ન્વય ભાવી પ્રજાને સતત આપ્યા કરશે.

*

સિંધી જીના સુપુત્રોનાં સત્કાર્યો

સિંધીજીના સર્ગવાસથી જૈન સાહિત્ય અને જૈન સંસ્કૃતિના મહાન્ પોષક નરરક્ષની જે મ્હોટી છોટ પઠી છે તે તો સહજભાવે પૂરાય તેમ નથી. પરંતુ મને એ જોઈને હૃદયમાં ઈર્ષ્યા આશા અને આશ્વાસક આલ્હાદ થાય છે કે તેમના સુપુત્રો—શ્રી રાજેન્દ્ર સિંહજી, શ્રી નરેન્દ્ર સિંહજી અને શ્રી ચીરેન્દ્ર સિંહજી પોતાના પિતાના સુયોગ્ય સન્તાનો હોઈ પિતાની પ્રતિષ્ઠા અને પ્રસિદ્ધિના કાર્યમાં અત્યુત્ક્રમ ભાગ ભજવી રહ્યા છે અને પિતાની ભાવના અને પ્રવૃત્તિને ઉદારભાવે પોષી રહ્યા છે.

સિંધીજીના સર્ગવાસ પછી એ બંધુઓ પોતાના પિતાના દાન-પુણ્ય વિવિધ અર્ચામર્ગજ વિનેરે સ્થાનોમાં લગભગ ૫૦-૬૦ હજાર રૂપિયા સર્ચ કર્યા હતા. તે પછી થોડા જ સમયમાં, સિંધીજીના કુદસાતાનો પળ સર્ગવાસ થઈ ગયો અને તેથી પોતાના એ પરમ પૂજનીયા દાર્શીમાના પુણ્યાર્થે પણ એ બંધુઓએ ૭૦-૭૫ હજાર રૂપિયાનો વ્યય કર્યો. ‘સિંધી જૈન ગ્રન્થમાલા’ નો સબ્જો માર પણ એ સિંધી બંધુઓએ, પિતાથીએ વિધીરેલ વિચાર પ્રમાણે, પૂર્ણ ઇત્સાહથી ડપાઢી લીધો છે, અને તે ઉપરાન્ત કલકત્તાના ‘ઇન્ડીયન રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ’ને બંગાળીમાં જૈન સાહિત્ય પ્રકટ કરવા માટે સિંધીજીના સ્મારકરૂપે ૫૦૦૦ રૂપિયાની પ્રારંભિક મદદ આપી છે.

સિંધીજીના જ્યેષ્ઠ ચિરંજીવ બાબુ શ્રી રાજેન્દ્ર સિંહજીએ, મારી ઇચ્છા અને પ્રેરણાના પ્રેમને વશ થઈ, પોતાના પુણ્યશ્લોક પિતાની અજ્ઞાત ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા માટે, ૫૦ હજાર રૂપિયાની ઉદાર રકમ ભારતીય વિદ્યાભવનને દાન કરી, અને તેના વડે કલકત્તાની ઉચ્ચ નાહાર લાઈબ્રેરી સ્થાપિત કરીને ભવનને એક અમૂલ્ય સાહિત્યિક વિધિરૂપે સેટ કરી છે. ભવનની એ અમૂલ્ય લાઈબ્રેરી ‘બાબુ શ્રી બહાદુર સિંહજી સિંધી લાઈબ્રેરી’ ના નામે સદા ઓઝણશે અને સિંધીજીના પુણ્યાર્થે એ એક મ્હોટી જ્ઞાનપરબ વનશે. બાબુ શ્રી નરેન્દ્ર સિંહજીએ, બંગાળની સરાક જાતિના સામાજિક અને ધાર્મિક ઉત્થાન નિમિત્તે પોતાના પિતાએ જે પ્રવૃત્તિ ચાલુ કરી હતી, તેને અપનાવી લીધી છે અને તેના સંચાલનનો માર પ્રમુખપણે પોતે ડપાઢી લીધો છે. સન ૧૯૪૪ નવેમ્બર માસમાં કલકત્તાના વિગંબર સમાજ તરફથી ડજવાણા ‘વીરશાસત્ર જયન્તી મહોત્સવ’ના પ્રસંગે તેના ખાઠામાં આજે ૫૦૦૦ રૂપિયા આપ્યા હતા તેમ જ કલકત્તામાં જૈન ક્ષેત્રાંતર સ્વુદાય તરફથી વાંધવા ધારેલ ‘જૈન ભવન’ માટે ૩૧૦૦૦ રૂપિયા દાન કરી પોતાની ઉદારતાની હુમ સ્વચ્છતાત કરી છે. ભવિષ્યમાં સિંધી જૈન ગ્રન્થમાલા નો સર્વ આર્થિક માર આ વજે બંધુઓએ સત્સાદ પૂર્વક સ્વીકારી લેવાની પોતાની પ્રશંસનીય મનો-
 માનનાં પ્રકટ કરીને, પોતાના પિતાના એ પરમ પુત્રીત વશોમન્દિરને ઉત્તરોત્તર ઉચત સ્વરૂપ આપવાનો હુમ સંકલ્પ કર્યો છે. તથાસ્તુ.

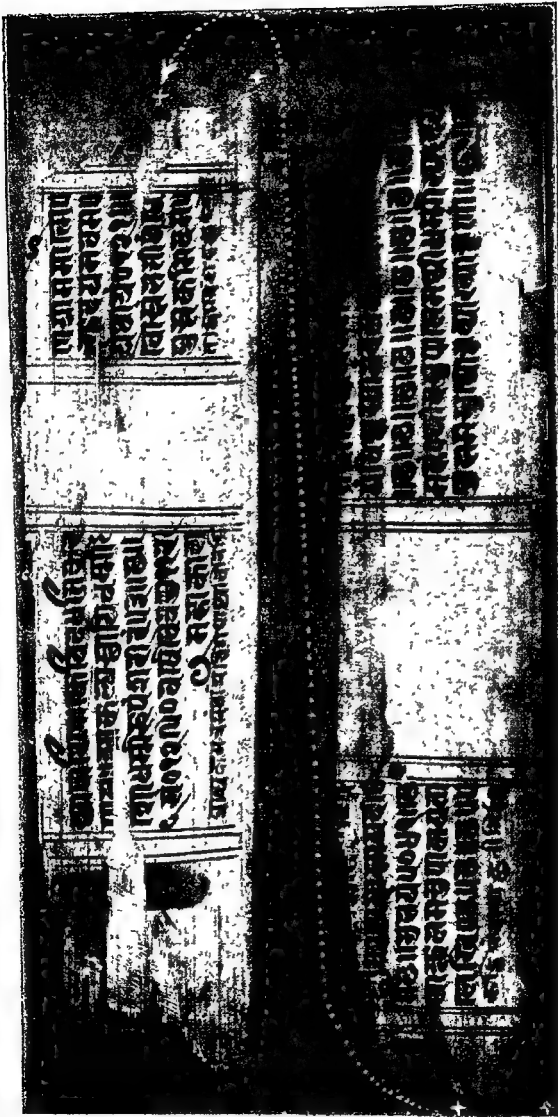
સિંધી જૈન શાસ્ત્ર શિક્ષાપીઠ }
 ભારતીય વિદ્યા ભવન, મુંબઈ }

— જિ ન વિ જ ય મુ નિ —

महामात्य श्रीवस्तुपालना इत्याक्षरथी लखाण्ड

धर्माभ्युदयमहाकाव्य अपरनाम संवत्तिचरित्तिनी

ताडपत्रीय प्रविणुं अंतिम पत्र

द्वंभातना श्रीशान्तिनाथना ताडपत्रीय मंडारनी प्रति

ધર્માભ્યુદય-પ્રાસ્તાવિક

પ્રસ્તુત 'ધર્માભ્યુદય' અપર નામ 'સંઘપતિચરિત' મહાકાવ્યનું સંપાદન-પ્રકાશન કાર્ય ૧૨-૧૩ વર્ષ પહેલાં, વિદ્વદ્ગણ્ય મુનિમતલિક શ્રી પુણ્યવિજયજી તથા એમના સ્વર્ગવાસી શિષ્યવત્સલ ગુરુવર્ય શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજે પ્રારંભ્યું હતું અને ભાવનગરની શ્રી જૈન આત્માનન્દ સભા દ્વારા પ્રકાશિત 'જૈન આત્માનન્દ-ગ્રન્થ-રત્નમાલા'ના એક મળકા તરીકે એને પ્રકટ કરવાની યોજના વિચારી હતી. પરંતુ 'સિંધી જૈન ગ્રન્થમાલા'ના ગુમ્ફનકાર્યમાં તેમની સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ મરેલી સ્મૃતિના નિદર્શકરૂપે તેમણે પાઠલથી એ ગ્રન્થને, પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાલાને સમર્પિત કરવાનો નિર્ણય કરી, તદ્દ્વારા મહારા પ્રણેનો પોતાનો પરમસ્નેહાત્મક વાત્સલ્યભાવ પ્રદર્શિત કરવાનો મનોભાવ પ્રકટ કર્યો. પરંતુ દૈવના દુર્વિલાસથી, ગ્રન્થનું મુદ્રણ કાર્ય સંપૂર્ણ થયાં પહેલાં જ, પૂણ્યપાદ શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજનો સ્વર્ગાંસ થઈ ગયો અને તેથી કેટલાક સમય સુધી આનું કાર્ય અટકી પડ્યું. પોતાના પરમ ગુરુના વિરહથી વ્યાકુલ થપલા ચિત્તને કાલક્રમે પ્રાપ્ત થપલી થોડીક સ્વસ્થતા પછી, મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજીએ એનું કાર્ય શૈનઃ શૈનઃ આગલ ચલાવ્યું અને થયાવકાશ પૂર્ણ કર્યું. આ રીતે અદ્વિનિશ જ્ઞાનોપાસક એ અનન્ય ગુરુ-શિષ્યની મુપસાધીરૂપે, હવે આ ગ્રન્થમણિ જ્ઞાનાભિલાષી જનોના કરકમઠમાં ઉપસ્થિત કરતાં મ્હને પરમ આનન્દ અને ઉત્સાહ થાય છે.

§ ૧. ગ્રન્થનું નામકરણ

આ મહાકાવ્યની રચના નાગેન્દ્ર ગચ્છના આચાર્ય ઉદયપ્રભસૂરિયે, પોતાના પરમ ભક્ત, શ્રાવકશ્રેષ્ઠ, ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ગૂર્જર મહામાત્ય વસ્તુપાલે કરેલા ધર્મના 'અભ્યુદય' કાર્યને ઉદ્દેશીને કરી છે તેથી એનું મુખ્ય નામ 'ધર્માભ્યુદયમહાકાવ્ય' એવું રાખવામાં આવ્યું છે. વસ્તુપાલે, શત્રુંજય અને ગિરનાર તીર્થની યાત્રા માટે જે ભવ્ય સંઘો-કાઢ્યા હતા અને તે સંઘોના સંઘપતિરૂપે તેણે એ તીર્થયાત્રાઓ દરમ્યાન જે ઉચાર દ્રવ્યવચય કર્યો હતો તેને લક્ષીને એનું બીજું નામ 'સંઘપતિચરિત' એવું પણ આપવામાં આવ્યું છે.

આ ગ્રન્થનો વિસ્તૃત પરિચય આપતો એક અભ્યાસપૂર્ણ લેખ, પાટણનિવાસી વિદ્વાન્ લેખક શ્રી કનૈયાલાલ બાઈશંકર દવેએ લખ્યો છે જે 'મારતીય વિદ્યા' નામક સંશોધન વિષયક પત્રિકાના, પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાલાના સંસ્થાપક સ્વં બાબુ શ્રી મહાદુર સિંહજી સિંધીની પુણ્યસ્મૃતિ નિમિત્તે, મ્હં પ્રકટ કરેલા ૩ જા પુસ્તકમાં પ્રકાશિત થયો હતો. એ લેખમાં અભ્યાસી લેખકે, પ્રસ્તુત ગ્રન્થ સાથે સંબંધ ધરાવતી ઘણી જાતના ચાલતો ઉપર વધુ જ સંરસ પ્રકાશ પાડ્યો છે; તેથી તે સમગ્ર લેખ આના 'આ મુ લ' તરીકે આ પંક્તિ આપવામાં આવ્યો છે. બાઈ શ્રી-કનૈયાલાલે જે અભ્યાસ, ઉત્સાહ, શ્રમ અને શ્રદ્ધાપૂર્વક એ લેખ તૈયાર કર્યો છે અને તેમ કરીને પ્રસ્તુત ગ્રન્થના અધ્યયન-વાચન કરનારાઓને ઉપયોગી માહિતી આપવાનો જે પ્રશસ્ત પ્રયાસ સેવ્યો છે, તે માટે હું તેમને અહીં મ્હારા સાદર અભિનન્દન આપવાની તક લઉં છું.

§ ૨. મહામાલ્ય વસ્તુપાલની મહત્તા

મહામાલ્ય વસ્તુપાલ જૈન ધર્મના, અને તે સાથે સમગ્ર ગૂર્જર રાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં, એક અદ્વિતીય વિભૂતિમાન્ વ્યક્તિ થઈ ગઈ. 'શૌર્ય, સૌંદર્ય, ઔદાર્ય, સૌભાગ્ય, સૌજન્ય અને સંસ્કારસૌષ્ઠવ આદિ અનેકાનેક લોકોત્તર ગુણોનો તે એક શૂર્તિમાન્ અવતાર હતો. સાહિત્ય, સંગીત અને સ્થાપત્ય જેવાં જીવનોહ્લાસનિદર્શક જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો તે પરમ રસિક અને પ્રકૃષ્ટ પ્રોત્સાહક હતો. રાજનીતિ અને રાષ્ટ્ર-વ્યવસ્થાના તંત્રનો તે મહાન્ સૂત્રધાર હતો. સ્વયં શ્રેષ્ઠ વિદ્વાન્ અને વીર હોઈ, વિદ્વાનો અને વીરોનો સ્થોટો પ્રસંસક, પોષક અને આશ્રયદાતા હતો. તેનાં ભાગ્યે તેને તત્કાલીન સત્તા અને સમૃદ્ધિના ચરમ શિખરે પહોંચાડ્યો હતો અને તેનો તેણે સર્વોત્કૃષ્ટ સુકૃતલાભ લીધો હતો. વસ્તુપાલના જેવી, અસાધારણ પ્રકારના ઉચ્ચ ગુણધારક વ્યક્તિઓ, મહાન્ ભારતના પ્રભૂત ભૂતકાલમાં ય, બહુ જ વિરલ થપ્પલી જણાશે. તેને મઠેલી સત્તાનો સદુપયોગ તેણે સ્વકીય રાષ્ટ્રની સુસ્થિતિ-નિર્મિત કરવા માટે કર્યો અને સમૃદ્ધિનો સદ્વ્યય, તત્સમયની પ્રતિસ્થિતિને અનુરૂપ, સર્વલોકોપકારક અને સાથે સુસંસ્કારપરિપોષક એવાં ધર્મસ્થાનોની રચના કરવામાં કર્યો. તેના એવા ઉદાત્તતમ અવદાતોથી આકર્ષાઈ, તવીય સમકાલીન, દેશના શ્રેષ્ઠ કવિઓ અને વિદ્વાનોએ તેની સત્કીર્તિ અને સુસ્તુતિના ઇન્સુક્ત ગુણગાન કરનારાં અનેક પ્રશસ્તિકાવ્યો રચ્યાં. જેમાંનાં ઘણાં ચરાં હજી સુધી પણ સચવાઈ રહ્યાં છે. તેવી જ રીતે, તેણે જે અદ્ભુત દ્રવ્ય-સ્વર્ણ, સ્થાપત્યકલાનાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રતીકો જેવાં શત્રુંજય, આબૂ, ગિરનાર આદિ તીર્થસ્થાનોમાં જે મઘ્ય દેવમન્દિરો બનાવ્યાં તેમાંનાં પણ ઘણાં ચરાં, આપણા દેશના સદ્ભાગ્યે, હજી સુધી સુરક્ષિત રહી શક્યાં છે અને જગતના પ્રવાસિયોને પોતાના નિર્માતાની દિવ્યગાથા સંભળાવી રહ્યાં છે. મુકુલો અને સત્કીર્તનો દ્વારા આ જાતનું અમર નામ પ્રાપ્ત કરનારા મનુષ્યો સંસારના ઇતિહાસમાં બહુ વિરલ થયા છે.

વસ્તુપાલની કીર્તિ-સ્તુતિ કથનારાં જે પ્રશસ્તિકાવ્યો ઉપલબ્ધ થાય છે તે બધાનો ટૂંક પરિચય, અમદાવાદની 'ગુજરાત સાહિત્ય સભા'ના ઉપક્રમ નીચે, સન્ ૧૯૩૩ ના જુલાઈમાં, 'પ્રાચીન ગૂજરાતના સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસની સાધન-સામગ્રી' એ નામે ન્હ જે એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તેમાં આપણા પ્રયત્ન કર્યો હતો. એ પરિચય પ્રસ્તુત ગ્રન્થનું વાચન અને અવલોકન કરનારાંઓને ખાસ ઉપયોગી હોવાથી તેમ જ તે અન્ય રીતે પણ અર્થિ બહુ જ પ્રાસંગિક હોવાથી આ નીચે તેનો ઉતારો આપવામાં આવે છે.

*

§ ૩. વસ્તુપાલ - તેજપાલનું કીર્તિકથા-સાહિત્ય

“ચૌલુક્ય વંશના છેલ્લા રાજા, ધીના મીમદેવના સમયનો ગૂજરાતનો ઇતિહાસ પ્રમાણમાં સૌથી વધારે વિગતવાલો અને વધારે વિશ્વસનીય પુરાવાવાળો મઠી આવે છે; અને તેનું કારણ, તે સમયમાં થયેલા ‘વાળક્યના અવતારસમા ગૂજરાતનાં મે મહાન્ અને અદ્વિતીય વંશુમંત્રી વસ્તુપાલ - તેજપાલ છે. એ વે માઈયોના શૌર્ય, ચાતુર્ય અને ઔદાર્ય આદિ અનેક અદ્ભુત ગુણોને લઈને, ઇમના સમકાલીન ગૂજરાતના પ્રતિભાવાન્ પંડિતો અને કવિઓએ ઇમની કીર્તિને અમર કરવા માટે જેટલાં કાવ્યો, પ્રવંધો અને પ્રશસ્તિયો વગેરે રચ્યાં છે તેટલાં હિંદુસ્થાનના ધીજા કોઈ રાજપુરુષ માટે નહિં રચાયાં હોય.

(અ) વસ્તુપાલરચિત નરનારાંયણાનંદકાવ્ય

વસ્તુપાલ મંત્રી જાતે એક સરસ કવિ અને બહુ વિદ્વાન્ પુરુષ હતો. તે પ્રાચીન ગૂજરાતના વૈદ્ય-

જાતીય મહાકવિ માધવી જેમ શ્રી અને સરસ્વતી બંનેનો પરમ કૃપાપાત્ર હતો. તેણે, જેમ મંદિરો વગેરે અસંખ્ય ધર્મસ્થાનો ઊભાં કરી અને અગણિત દ્રવ્ય દાન-પુણ્યમાં સર્વોચ્ચ લક્ષ્મી દેવીનો યથાર્થ ઉપભોગ કર્યો હતો; તેમ, અનેક વિદ્વાનો અને કવિયોને અત્યંત આદરપૂર્ણ અનન્ય આશ્રય આપી, તેમ જ પોતે પણ કવિતા અને સાહિત્યમાં સુંદર રસ લઈ, સરસ્વતી દેવીનો તે સાચો ઉપાસક બન્યો હતો. કેટલેક અંશે મહાકવિ માધવે વસ્તુપાલના માનસનો આદર્શ પુરુષ હોય એમ મને લાગે છે. માધવના 'શિશુપાલવધ' મહાકાવ્યના અનુકરણરૂપે વસ્તુપાલે 'નરનારાયણાનંદ' નામનું મહાકાવ્ય બનાવ્યું છે. એ કાવ્યના અંતિમ સર્ગમાં મંત્રીયે પોતાનો વંશપરિચય વિસ્તારથી આપ્યો છે અને પોતે કેવી રીતે અને કઈ રીતે, ગૂજરાતના એ વંશવંશના અરાજકતંત્રનો મહામાર માથે ઉપાડવા અમાલપદ સ્વીકાર્યું છે, તેનું કેટલુંક સૂચન કર્યું છે.

(આ) સોમેશ્વરકવિકૃત કીર્તિકૌમુદી

ગૂજરાતના ચૌલુક્યવંશનો રાજપુરોહિત નાગરવંશીય પંડિત સોમેશ્વર ગૂજરાતના કવિયોમાં શ્રેષ્ઠ પંક્તિનો કવિ થઈ ગયો. એ વસ્તુપાલનો પરમ મિત્ર હતો. વસ્તુપાલને મહામાલ બનાવવામાં અને કાંઈક હાથ પણ હતો. વસ્તુપાલની જીવનકીર્તિને અમર કરવા માટે એણે 'કીર્તિકૌમુદી' નામનું નાટું પણ ઘણું સુંદર કાવ્ય બનાવ્યું. એ કાવ્યમાં, કવિયે પ્રથમ ગૂર્જર રાજધાની અણહિલપુરનું વર્ણન કર્યું. તે પછી તેનાં રાજકર્તા ચાલુક્ય વંશનું અને મંત્રીના પૂર્વજોનું વર્ણન આપ્યું. તે પછી, કેવી રીતે મંત્રીને એ મંત્રીપદની પ્રાપ્તિ થઈ તેનું, મંત્રી થયા પછી સંભાતના તંત્રને વ્યવસ્થિત કર્યાનું, અને તેમ કરતાં શંકરાજ સાથે કરવા પડેલા યુદ્ધનું વર્ણન કર્યું. તે પછી મંત્રીયે શત્રુજય, ગૌરનાર અને સોમેશ્વર વગેરે તીર્થસ્થાનોની મોટા સંખ્યા સાથે કરેલી યાત્રાનું સુરમ્ય વર્ણન આપ્યું છે. એ યાત્રા કરી મંત્રી જ્યારે પાછો પોતાને સ્થાને આવે છે તે ઠેકાણે કવિ પોતાના કાવ્યની સમાપ્તિ કરે છે. એથી જણાય છે કે વિ. સં. ૧૨૮૦ ની લગભગ એ કાવ્યની રચના થઈ હોવી જોઈએ.

(ઇ) ઠકુર અરિસિંહરચિત સુકૃતસંકીર્તન

સોમેશ્વરની માફક અરિસિંહ નામના કવિયે વસ્તુપાલના સુકૃતનું સંકીર્તન કરવાની રૂઝડાથી 'સુકૃતસંકીર્તન' નામનું અન્વયિક કાવ્ય બનાવ્યું છે. એ કાવ્યમાં પણ લગભગ કીર્તિકૌમુદી જેવું જ થઈ વર્ણન આવે છે. એમાં વિશેષ ધ્યાન છે કે, કીર્તિકૌમુદીમાં જ્યારે અણહિલપુરના રાજ્યકર્તા માત્ર ચૌલુક્ય વંશનું જ વર્ણન આપેલું છે ત્યારે આમાં એ વર્ણન અણહિલપુરના મૂળ સંસ્થાપક બનરાજ બાવડાથી શરૂ કરવામાં આવ્યું છે અને તેમાં બાવડા વંશની પૂરી નામાવલી આપવામાં આવી છે. આ કાવ્યની રચના કીર્તિકૌમુદીના સમય કરતાં સહેજ થોડી પાછળથી થઈ હશે એમ એના વર્ણન ઉપરથી જણાય છે.

(ઈ) શાલચંદ્રધરિવિરચિત વસન્તવિલાસ

કીર્તિકૌમુદી અને સુકૃતસંકીર્તન ઉપરાંત વસ્તુપાલના ગુણોત્તુ ગૌરવ ગાનારં ત્રીજું કાવ્ય શાલચંદ્રધરિવિરચિત 'વસન્તવિલાસ' નામનું છે. એ કાવ્ય, ઉપરના બંને કાવ્યો કરતાં જરા મોટું છે અને એની રચના વસ્તુપાલના મૃત્યુ પછી, પરંતુ તરત જ, થઈ છે. કવિયે સ્પષ્ટ કરીને મંત્રીના પુત્ર જયન્તસિંહની પરિવૃત્તિ સ્વાતંત્ર્ય આ કાવ્યની રચના કરી છે. આ કાવ્યમાં પણ વર્ણવિષય લગભગ ઉપરનાં કાવ્યો જેવો જ છે. વિશેષ એ છે કે, એમાં વસ્તુપાલના મૃત્યુની દૃશ્યકત પણ આપવામાં આવી છે. એ કારણથી એની રચના વિ. સં. ૧૩૦૦ ની લગભગ થયેલી માની શકાય.

(૩) ઉદયપ્રમસૂરિકૃત ધર્માશ્રુદય મહાકાવ્ય

વસ્તુપાલના ધર્મગુરુ આચાર્ય વિજયસેનસૂરિના પટ્ટધર આચાર્ય ઉદયપ્રમસૂરિયે પુરાણપદ્ધતિ ઉપરે એક 'ધર્માશ્રુદય' નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો છે. વસ્તુપાલે સંઘપતિ થઈને, ઘણા ભારે આઢંબર સાથે, શત્રુંજય ગિરનાર આદિં તીર્થોની જે યાત્રાઓ કરી હતી તેનું માહાત્મ્ય બતાવવા અને સમજાવવા માટે એ ગ્રંથ રચવામાં આવ્યો છે. વસ્તુપાલની જેમ પુરાણ કાઠમાં કયા કયા પુરુષોપ. મોટા મોટા સંઘો કાઢી એ તીર્થોની યાત્રાઓ કરી હતી, તેમની કથાઓ એમાં આપવામાં આવેલી છે. ગ્રંથનો મોટો ભાગ પૌરાણિક કથાઓથી ભરેલો છે, પણ છેવટના ભાગમાં, સિદ્ધરાજના મંત્રી આશુકે, કુમાર-પાલના મંત્રી વાગમટે અને અંતે વસ્તુપાલે જે યાત્રા કરી, તે સંબંધી કેટલીક ઇતિહાસિક નોંધો પણ એમાં આપેલી મઝી આવે છે.

(૪) જયસિંહસૂરિકૃત હમીરમદમર્દન નાટક

વસ્તુપાલે ગુજરાતના રાજતંત્રનો સર્વોચ્ચાર હાથમાં લીધા પછી, ક્રમે ક્રમે પોતાના શૌર્ય અને બુદ્ધિચાતુર્ય દ્વારા, એક પછી એક રાજ્યના અંદરના અને બહારના શત્રુઓનું કઠ અને વઢધી. દમન કરવું શુદ્ધ કર્યું. તે જોઈ ગુજરાતના પડોશી રાજાઓ ત્રુલ સઘમઝી ઊઠ્યા અને તેમણે ગુજરાતમાં પુનઃસ્થાપન થતા સુતંત્રને ઉઘલવી પાઢવાના ઇરાદાથી આ દેશ પર આક્રમણો કરવા માંઢ્યાં. વિ. સં. ૧૨૮૫ ના અરસામાં, દક્ષિણના દેવગિરિનો થાદવ રાજા સિંહણ, માલવાનો પરમાર રાજા દેવપાલ અને દિલ્હીનો તુરુલ્ક સેનાપતિ અમીરે શીકાર—એમ દક્ષિણ, પૂર્વ અને ઉત્તર ત્રણે વિશાઓમાંથી એકી સાથે ત્રણ વઢવાર્ન શત્રુઓએ ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ લઈ આવવાનો ડાગ શોખ્યો. એ અચંકર કટોકટીના વઢતે વસ્તુપાલે પોતાની લીક્ષ્ણ ધાણક્યનીતિનો પ્રયોગ કરી, શત્રુઓને ઢિલમિલ કરી નાંઢ્યા અને દેશને આઢાદ રીતે વચાવી લીધો. દિલ્હીના ચાદશાહી સૈન્યને આવૂની પાસે સઘત દાર આપી પાછું ઢાંકી કાઢ્યું; અને એ રીતે એ તુરુલ્ક અમીર, જેને સંસ્કૃતમાં 'હમીર' તરીકે સંઘોધવામાં આવે છે, તેના મદતું મર્દન કરી ગુજરાતની સઘાતું મુલ ડઢલ્લ કર્યું. એ આલી ઘટનાને મૂઢ વસ્તુ તરીકે ગોઠવી, મરુલના જૈન વિદ્વાન્ આચાર્ય જયસિંહસૂરિએ 'હમીરમદમર્દન' નામનું પંચાંકી નાટક બનાવ્યું. એ નાટકની રચના કરવામાં મુલ્ય પ્રેરણા, વસ્તુપાલનો પુત્ર જયંતસિંહ, જે તે વઢતે ધંભાતનો સુગો હતો તેની હતી, અને તેના જ પ્રમુલ્લત્વ નીલે મીમેશ્વરદેવના ઉત્સવપ્રસંગે ધંભાતમાં તે મજવવામાં આવ્યું હતું. એ રીતે એ એક ઇતિહાસિક નાટક છે, જેને ભારતીય નાટકસાહિત્યમાં અલંત વિરલ કૃતિયોમાંની એક કૃતિ તરીકે ગણી શકાય. વસ્તુપાલના વઢતની રાજકારણ સૂચવતી જે હકીકતો આ નાટકમાં ગુંથેલી છે તે વીજી કોઈ કૃતિયોમાં નથી મઝતી તેથી એ ઇતિહાસમાટે, આ ઘણો ઉપયોગી અને મહત્ત્વનો પ્રબંધ છે. કેટલાક વિદ્વાનોએ, એમાં આપેલી હકીકતોને, વધારે અતિશયોલ્કિ મરેલી જણાવી છે પણ તે વરાબર નથી. મારા મતે એનું ઇતિહાસિક મૂલ્ય વધારે ડંચા પ્રકારનું છે.

વસ્તુપાલપ્રશસ્તિયો

ઉપર જે વસ્તુપાલ વિષેનાં કાવ્યો વગેરેનો પ્રરિચય આપ્યો છે તે ઉપરાંત એ આરયવાન્ પુરુલની કીર્તિ કથનારી વીજી કેટલીક ઢુંકી ઢુંકી કૃતિયો મઢે છે, જે પ્રશસ્તિયો કહેવાય છે. એવી પ્રશસ્તિયોમાંથી કેટલીક આ પ્રમાણે છે.—

(૫) ઉદયપ્રમસૂરિકૃત મુકુતકીર્તિકલ્પોલિની

ઉપર વર્ણવેલ ધર્માશ્રુદય કાવ્યના કર્તા ઉદયપ્રમસૂરિયે 'મુકુતકીર્તિકલ્પોલિની' નામની ૧૭૯

પદ્યોની એક સંસ્કૃત પ્રશસ્તિ રચી છે. 'અરિસિંહના 'સુકૃતસંકીર્તન' નામના કાવ્યમાં જેવી હકીકત છે તેવી જ હકીકત સંક્ષિપ્ત રીતે વર્ણવામાં આવી છે. અળહિલપુરના ચાવડા વંશની હકીકત પણ એમાં, ઊક કાવ્યની જેમ, આપવામાં આવી છે અને અંતે વસ્તુપાલે કરાવેલાં કેટલાંક ધર્મસ્થાનોની યાદી પણ આપી છે. કદાચિત્ શત્રુંજય પર્વત ઉપરના આદિનાથના મંદિરમાં કોઈ ઠેકાણે આ પ્રશસ્તિ શિલાપટ્ટપર કોતરીને મુકવા માટે બનાવવામાં આવી હોય.

(૧) જયસિંહદ્વરિકૃત વસ્તુ પાલ-તેજ:પાલ પ્રશસ્તિ

જેમણે 'હમીરમદમર્દન' નામનું નાટક રચ્યું તે જ જયસિંહસૂરિયે 'વસ્તુપાલ-તેજ:પાલપ્રશસ્તિ' નામે એક ૧૧ પદ્યોની ટુંકી રચના કરી છે. એમાં અળહિલપુરના ચૌલુક્ય વંશનું, વસ્તુપાલ-તેજપાલના પૂર્વજોનું અને તેમણે કરાવેલાં કેટલાંક ધર્મસ્થાનોનું વર્ણન છે. તેજપાલ જ્યારે મરુત્ત ગયો ત્યારે ત્યાં તેણે જયસિંહસૂરિની પ્રેરણાથી, ત્યાંના સુપ્રસિદ્ધ પુરાતન 'શકુનિકા વિહાર' નામે મુનિસુવ્રતજિનચૈલના શિશ્વરો ઉપર સુવર્ણકલશ અને ધ્વજાદંડ બગેરે ચઢાવી ૫ મંદિરને સ્તૂત અલંકૃત બનાવ્યું હતું, તેથી તેની પ્રશસ્તિતરીકે આ કૃતિ બનાવવામાં આવી છે.

(૨) નરેન્દ્રપ્રમદ્વરિવિરચિત મંત્રીશ્વર વસ્તુ પાલ પ્રશસ્તિ

વસ્તુપાલના માંદપક્ષીય ધર્મગુરુ નરેન્દ્રપ્રમદ્વરિયે ૧૦૪ શ્લોકોની એક 'વસ્તુપાલપ્રશસ્તિ' બનાવી છે. એમાં ચૌલુક્ય વંશ અને વસ્તુપાલના વંશનું ટુંકું વર્ણન આપી, ૫ મંત્રીયે જે જે ઠેકાણે મુખ્ય મુખ્ય ધર્મસ્થાનો કે દેવસ્થાનો કરાવ્યાં અગર સમરાઠ્યાં તેની લંબાણથી યાદી આપી છે. પ્રશસ્તિકાર પોતે જ-૫ યાદીને બહુ ટુંકી જણાવે છે, છતાં ૫ દાનવીરે ગુજરાતની પુણ્યભૂમિને ભવ્ય સ્થાપનાની વિભૂતિથી અલંકૃત કરવા માટે જે અગણિત લક્ષ્મી સ્તર્ષી છે તેની કેટલીક સારી કૃત્તિઓ ૫ પ્રશસ્તિના પાઠથી થઈ શકે છે.

૫ જ આચાર્યની રચેલી ૩૧ પદ્યોની એક બીજી નાની સરસી પ્રશસ્તિ, તથા એમના ગુરુ આચાર્ય નરચંદ્રસૂરિની કરેલી ૨૬ પદ્યોવાળી એક બીજી પ્રશસ્તિ, તેમ જ 'સુકૃતકીર્તિક્લોલિની'ના કર્તા ઉદય-પ્રમદ્વરિયે રચેલી ૩૩ પદ્યોવાળી વસ્તુપાલસ્તુતિ બગેરે કેટલીક અન્ય કૃતિયો પણ મને મઠી છે.

(૩) વિજયસેનદ્વરિકૃત રેવંતગિરિરાસુ

વસ્તુપાલના ઇતિહાસ માટેની ઉપયોગિતામાં છેલ્લી પણ ભાષાવિકાસના અભ્યાસ માટેની યોગ્યતાની દૃષ્ટિએ એક પહેલી કક્ષાની કૃતિ તરીકે વિજયસેનસૂરિના બનાવેલા ગુજરાતી 'રેવંતગિરિરાસુ'ની નોંધ પણ આ સાધનસામગ્રી ભેગી લેવી જોઈએ. ૫ વિજયસેનસૂરિ વસ્તુપાલ-તેજ:પાલના મુખ્ય ધર્માચાર્ય. એમના ઉપદેશને અનુસરીને જ ૫ વંને માર્કેટોપેટલાં બધાં સુકૃતનાં કાર્યોં કર્યાં હતાં. એમના કથનને માન આપીને જ વસ્તુપાલે સૌથી પહેલો ગિરનારની યાત્રા માટેનો મોટો સંચ કાઢ્યો. ૫ સંઘમાં સ્ત્રીવર્ગના ગાથા માટે, ગિરનાર બગેરેનું સુંદર વર્ણન ગુંથી, ૫ રાસની રચના કરવામાં આવી છે. એમાં વિશેષ ઇતિહાસિક સામગ્રી જઢતી નથી છતાં એનું ઇતિહાસિક મૂલ્ય આ દૃષ્ટિએ વિશિષ્ટ છે જ અને ગુજરાતી ભાષાની એક આદ્યકાલીન કૃતિ તરીકે તો એની વિશિષ્ટતાં સર્વોપરી ગણી શકાય.

(૪) જિનમદ્વરિકૃત નાના પ્રબંધાવલિ

વસ્તુપાલના પુત્ર જયન્તસિંહના મળવા માટે સંવત્ ૧૨૧૦ માં, ઉપર્યુક ઉદયપ્રમદ્વરિના શિષ્ય જિનમદ્વે અનેક કથાઓના સંગ્રહવાળી એક ગ્રંથરચના કરી છે જે હાંડિતરૂપમાં મને પાટણના મંદા-રમાંથી મળી આવી છે. એમાં પૃથ્વીરાજ ચાહમાન, કનોજના જયન્તચંદ્ર, અને તાડોલના લાલખ-

રાવ ચોદાણ ધગેરેને લગતા કેટલાક ઇતિહાસિક પ્રબંધો પળ આપેલા છે. ‘પ્રબંધચિંતામણી’ના કર્તાની સામે આ પ્રબંધાવલિ હોય એમ લાગે છે, પટલું જ નહિ પણ કેટલાક પ્રબંધો તો તેમણે એમાંથી જ નકલ કરી લીધેલા હોય તેવું પણ સ્પષ્ટ માસે છે. ચંદ્ર વરદાદિના નામે ચઢેલા અને હિંદી ભાષાના આદ્ય કાવ્ય તરીકે ઓઝસાતા વૃધ્વીરાજ રાસોના કર્ણેત્વ ઉપર કેટલોક નવીન પ્રકાશ આ પ્રબંધાવલિ ઉપરથી પડે છે. એ જ સંગ્રહમાં, ઘણું કરીને પાછળથી કોઈએ વસ્તુપાલના જીવનચરિત્રને લગતી પણ કેટલીક વિશિષ્ટ ટૂંકીકત આપેલી છે જે ઇતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઘણી મહત્વની છે.” (ઉક્ત નિબંધ, પૃ. ૧૭-૨૨.)

*

વસ્તુપાલની કીર્તિકથા કથતું આ બધું (ઉપર જણાવેલું) કાવ્યાત્મક તથા પ્રશસ્ત્યાત્મક જે સાહિત્ય છે તેને જો એક પ્રકીર્ણ સંગ્રહસ્વરૂપ ગ્રન્થમાં સંકલિત કરી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે તો તે ઇતિહાસના અંશ્યાસિયોને બહુ ઉપયોગી થાય તેમ છે, તેથી એ દૃષ્ટિએ પ્રસ્તુત ગ્રન્થના પરિશિષ્ટતરીકે તે બધા સાહિત્યને પણ એક જુદા (બીજા) ભાગરૂપે પ્રકટ કરવાનો મ્હારો વિચાર થયો અને તે મ્હું સુદ્ધમ્બુનિધર શ્રી પુણ્યવિજયજીને નિવેદન કર્યો. તેમને પણ એ વિચાર બહુ ઉપયુક્ત જણાયો અને તેથી તેમણે પોતે જ એ બધી પ્રશસ્ત્યાદિ કૃતિયોલું પણ સંશોધન અને સંપાદન કાર્ય સદૃષ્ સ્વીકારી લઈ, પૂર્ણ કર્યું છે. હવે પછી થોડા જ સમયમાં એ બીજો ભાગ પણ વાચકોના કરકમઝમાં ઉપસ્થિત થશે.

§ ૪. ગ્રન્થકારનો થોડોક પરિચય

ગ્રન્થકાર ઉદયપ્રભસૂરિ એક સમર્થ વિદ્વાન અને પ્રતિભાસંપન્ન સારા કવિ હતા, એ તેમની કરેલી રચનાઓના અવલોકન ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં પણ તેમની પ્રાસાદિક ભાષાપ્રયુક્તાં અને ઓજાપૂર્ણ આલંકારિક રચનાશૈલીનો સરસ પરિચય મળે છે. એમનો એક બીજો મ્હોટો ગ્રન્થ તે ‘ઉપદેશમાલા’ ઉપરની ‘કર્ણિકા’ નામની વિસ્તૃત વૃત્તિ છે. ય્યોતિષશાસ્ત્ર વિષયનું તેમનું પંડિત્ય પણ બહુ ઉચ્ચ કોટિનું હતું તેની પ્રતીતિ તેમના રચેલા અને જૈન વિદ્વાનોમાં બહુ પ્રિય અને પ્રતિષ્ઠિત મનાતા ‘આરંભસિદ્ધિ’ નામના ગ્રન્થ ઉપરથી થાય છે.

એ આચાર્ય, મહામાતૃય વસ્તુપાલના કુલના વિશિષ્ટ ધર્મગુરુ હતા. એમના ગુરુ વિજયસેનસૂરિ અને પ્રગુરુ હરિમદ્રસૂરિ, તત્કાલીન અળહિલપુરના જૈન સમાજના એક પ્રમુખ આચાર્ય ગણાતા. પાઠણના પંચાસર પાર્શ્વનાથના રાષ્ટ્રપ્રસિદ્ધ અને રાષ્ટ્રપ્રતિષ્ઠિત જૈન ચૈલના એ અધિનાયકો હતા. ઉદયપ્રભ સૂરિ અને તેમના ગુરુ વિજયસેનસૂરિ વસ્તુપાલના કુટુંબના અત્યંત શ્રદ્ધાભાજન આત્મ સાધુ પુરુષ જેવા હતા. ઉદયપ્રભસૂરિના વિદ્યાભ્યયનમાં વસ્તુપાલે ઘણી ઘણી રીતે સહાયતા આપેલી હોય એમ જણાય છે. ‘પુરાતનપ્રવંન્ધસંગ્રહ’ નામના ગ્રન્થમાં સંગૃહીત ‘વસ્તુપાલ-તેજ:પાલપ્રવંન્ધ’માં (પૃ. ૬૪) જણાવ્યું છે કે—વસ્તુપાલે ઉદયપ્રભસૂરિના વિદ્યાભ્યયન અર્થે, ૭૦૦ ચોજનના વિસ્તાર-વાઝા આ દેશના કોઈ પણ ભાગમાં રહેલા સમર્થ વિદ્વાનોને બોલાવી બોલાવીને—એકત્ર કર્યા હતા અને તેમની પાસે ઉદયપ્રભસૂરિનું વિદ્યાભ્યયન કરાવ્યું હતું. વિગેરે. આ ઉપરથી એ પણ જણાય છે કે પ્રાચીન સમયમાં જૈન સાધુ-યતિજનોના વિદ્યાભ્યયન માટે શ્રાવક વર્ગ કેટલી કાઝબી લેતો હતો અને કેવા પ્રકારની સાધનસામગ્રીની યોજના કરતો હતો.

એ પ્રવંન્ધમાં ઉદયપ્રભસૂરિની વિદ્યાભ્યયન વિષેની ઉત્કટ અમિરુચિનો એક પ્રસંગ આલેખવામાં આવ્યો છે જે બહુ જ રમુજ ભરેલો અને રસોત્પાદક છે.

૧ સિંધી જૈન ગ્રન્થમાલના દ્વિતીય મળિ તરીકે પ્રકાશિત થયેલ, પ્રસ્તુત લેખક સંપાદિત.

§૫. ઉદયપ્રભસૂરિનું ચાંચરીયાકની કથાનું શ્રવણ કરવા જવું

પાટણમાં (કે પછી ધોલકામાં ?) એક વચ્ચત કોઈ મહાવિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ પण्डित, જે ચાંચર માંડીને કથા કરવાનો વ્યવસાય કરતો હતો તે આવ્યો અને શહેરના કોઈ વધુ ઉપયુક્ત સ્થાનમાં વેસીને રાત્રિના પહોરમાં લોકો આગઢ પોતાની કથા કરવા લાગ્યો. તેની કથા કહેવાની શૈલી અને વચન-ચાતુરી વધુ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની હતી. તેથી નગરમાં તેની કથાની ખૂબ ધ્યાતી થઈ રહી અને રોજ હજારો લોકો તેની કથા સાંભળવા ભેગા થવા લાગ્યા. ઉદયપ્રભસૂરિના સાંભળવામાં પण તેની એ ધ્યાતિ આવી અને તેથી તેમને પण તેની કથા સાંભળવાની ખૂબ ઉત્કંઠા થઈ. પોતે એક પ્રસિદ્ધ જૈન યતિનાયક હોવાથી તેમ જ વસ્તુપાલ જેવા મહામાત્યના વહુમાન્ય ધર્મગુરુ હોવાથી, એ બ્રાહ્મણ પण्डितની કથામાં સામાન્ય શ્રોતાજન તરીકે પ્રકટ પणे જઈને વેસવાનું તેમના માટે ઉચિત ન હતું. તેથી તેઓ વૈષ્ણવરાવર્તન કરીને પ્રચ્છન્નપणे તેની કથા સાંભળવા અને વચન ચાતુરીનો અનુભવ લેવા જવા લાગ્યા. એક દિવસે રાત્રે મહામાત્ય વસ્તુપાલ, ગુરુવન્દન નિમિત્તે, તેમની પોષધશાલામાં આવ્યો. પટ્ટશાલામાં જ્યાં દુદ્ધગુરુ વિજયસેનસૂરિ બેઠા હતા ત્યાં તેમને વંદના વિગેરે કરીને, પછી જે ઓરઢામાં ઉદયપ્રભસૂરિની બેઠક હતી ત્યાં તે ગયો. તેણે સદાના રીવાજપ્રમાણે સૂરિને ત્યાં બેઠેલા ન જોયા. તેથી તે તરત પાછો ફરી પોતાના સ્થાને ચાલ્યો ગયો. પ્વરી રીતે વીજે અને ત્રીજે દિવસે પण તેણે ત્યાં સૂરિને ન જોયા, ત્યારે તેણે દુદ્ધગુરુ વિજયસેનસૂરિને તેમના વિષેની પુચ્છા કરી. દુદ્ધ સૂરિયે શહેરમાં ચાલતી ચાંચરીયાક પण्डितની તે કથાની યાત કહી. પટલે પછી મહામાત્ય પण ત્યાં ગયો અને તેણે ઉક્ત રીતે એક એકાન્ત સ્થાનમાં વૈષ્ણવરાવર્તન કરીને બેઠેલા ઉદયપ્રભસૂરિને ઘૂંટા. આ રીતે પોતાના મહાન્ ધર્મગુરુનું, બ્રાહ્મણની કથા સાંભળવા માટે ત્યાં જવું મહામાત્યને ઉચિત ન લાગ્યું અને તેથી તેણે ધીજે દિવસે સવારે એ ચાંચરીયાક વિદ્વાનને પોતાના મકાને બોલાવી, તેની-કથા-કથનની ખૂબ પ્રશંસા કરી અને તેના પ્રતિ પોતાનો વિશેષ આદરભાવ વ્યક્ત કરીને બે હજારની મ્હોટી રકમ તેને ભેટ આપી. પછી તેને પોતાની પોષધશાલા આગઢના ચંચર (ચૌતરા) ઉપર ચાંચર માંડીને કથા કરવાનું કહ્યું, કે જેથી પોતાના ગુરુ સ્થાનમાં બેઠા બેઠા જ એ કથાશ્રવણનો લાભ અને આનન્દ મેલવી શકે. તે પण्डિતે મહામાત્યની સૂચનાનુસાર પછી છ મહિના સુધી ત્યાં કથા કરી. મહામાત્યે તેનો અન્તે ખૂબ સત્કાર કર્યો અને પુષ્કલ પૈસા આપી તેને વિદાય કર્યો.

આ ઘટના ઉપરથી તે વચ્ચતના જૈન સમાજના ત્યાગી વર્ગ અને ગૃહસ્થ વર્ગના પરસ્પરના સંબન્ધોનું તેમ જ આચાર-વિચાર વિષેનું એક વિશિષ્ટ ચિત્ર પण આપણને જોવા મળે છે. એ ઘટના આપણને એ વસ્તુનું પण વર્ણન કરાવે છે કે જેમ વર્તમાનમાં દેશમાં છે તેમ ભૂતકાલમાં પण, જૈન સમાજમાં સ્થિતિરક્ષક અને પ્રગતિપ્રધી બંને પ્રકારના માનસ ધરાવનારા વર્ગો હયાતી ધરાવતા હતા. સ્થિતિ-રક્ષક સાધુના માનસની દૃષ્ટિયે વિચાર કરવામાં આવે, તો તે આવા કોઈ બ્રાહ્મણ આદિ અન્યધર્મીય કથાકારની કથા વાર્તા સાંભળવા જવાનું સ્વપ્રેય પण ન હૃષ્ટે; અને તેમ જ જો કોઈ યતિ-મુનિ જતો હોય તો તેને પण મિથ્યાત્વના દોષનો મહાદોષી લેખે. તેવા વિચારના શ્રાવકના માનસની દૃષ્ટિયે વિચાર કરિયે, તો તે આવી પ્રવૃત્તિ કરનાર યતિ-સાધુને અષ્ટાચારી જ માને અને તેને સમાજમાંથી વહિષ્કૃત કરવાનું હૃષ્ટે. કારણ કે જૈનશાસ્ત્રોત્તરૂઢ યતિધર્મના આચારોની દૃષ્ટિયે ઉદયપ્રભસૂરિનું આનું આચરણ માત્ર અસંગત જ નહિં દૂષિત પण કહી શકાય. પરંતુ આ ઘટનાપ્રસંગથી આપણને જાણવા મળે છે કે ઉદયપ્રભસૂરિ અને મહામાત્ય વસ્તુપાલ બંને પ્રગતિશીલ માનસ ધરાવનારા પુરુષો

હતા. પણ માનસને વ્યક્તિ કે સમાજના હિતની દૃષ્ટિએ કરાવાતું કોઈ પણ શુભફલદાયક કાર્ય, અનાચરણીય નથી લાગતું અને કેવલ શાસ્ત્રોના સાપેક્ષ અને સ્થૂળ વિધાનોને વઝગી રહી પોતાની પ્રગતિના વિકાસને અટકાવી રાખવા નથી ઇચ્છતું.

૬૬. શશુંજયનાં કાર્યસ્થાન માટે યતિની નિયુક્તિ કરવી

પ જ પ્રબન્ધમાં ઉદયપ્રભસૂરિ સાથે સંબન્ધ ધરાવતો બીજો પણ એક સરસ પ્રસંગ આપવામાં આવ્યો છે જે વૈવસ્વત્યની વિચારણા કરનારાઓને તત્કાલીન જૈન સમાજમાં પ્રચલિત પરિસ્થિતિનું ચિત્ર જોવા માટે વધુ ઉપયોગી અને સૂચક લાગશે.

તે પ્રસંગ આ પ્રમાણે છે—મહામાલ્ય વસ્તુપાલને અનુભવથી જણાયું હતું કે શશુંજય પર્વતના વહીવંદી સ્વાતાની દેવરેલ રાખવા માટે જે કોઈ ગૃહસ્થ માણસને અધિકારી તરીકે મૂકવામાં આવે છે તે લોભવશ થઈ દેવદ્રવ્યનો ભક્ષક બની વિનાશક જ થયાં કરે છે. તેથી તેનો કોઈ ઉપાય તે શોધ્યાં કરતો હતો. એક વખતે પૌષધશાઢામાં આવીને વૃદ્ધાચાર્ય વિજયસેનસૂરિને તેમ જ છુપુ આચાર્ય ઉદયપ્રભસૂરિ અને તેમની સાથે રહેલા બીજા ૨૫ યતિયોને તેણે નમસ્કાર કર્યા. તે વંચતે તેણે એક એકાન્ત સ્થાનમાં બેઠેલા અને નમસ્કાર મંત્રનો પાઠ કરવામાં નિમગ્ન થયેલા, શાન્ત સ્વભાવના, વૃદ્ધ યતિને જોઈને તે તરફ તેની દૃષ્ટિ પરી અને મનમાં કાંઈ વિચાર સ્ફુર્યો. પછી તેણે આચાર્યને કહ્યું કે—‘ગુરુદેવ ! દેવદ્રવ્યના થતા વિનાશની રક્ષા કરવી સારી કે ઉપેક્ષા કરવી સારી ?’ ત્યારે સ્વામાધિક રીતે જ ગુરુમહારાજ તો રક્ષા કરવાની જ ઘાતને સારી જંગાવવાના હતા; પદલે પછી મહામાલ્યે કહ્યું કે—‘જો આમ છે તો તમે સ્થને આ જે વૃદ્ધ યતિ તમારી પાસે છે તે આપો. સ્થારે ઇમને શશુંજયે લઈ જવા છે અને ત્યાંના કાર્યસ્થાનના રક્ષક તરીકે રાખવા છે. ત્યાં જે કોઈ અચારે છે તે વધા ભક્ષક છે’. ત્યારે ગુરુ મહારાજે કહ્યું કે—‘આમ કરતું તે, (અર્થાત્ એક યતિને તે કાર્ય ઉપર નિયુક્ત કરવાતું) યુક્ત નથી લાગતું’. પરંતુ તેણે ગુરુમહારાજને તે માટે વધાવણ કરીને મનાવ્યા. પછી ગુરુમહારાજે તે યતિને બોલાવીને કહ્યું કે—‘મારૂં, તારે આ મંત્રી જેમ કહે તેમ કરવાતું છે’. ત્યારે તે યતિ બોલ્યો કે—‘ગુરુદેવ ! મ્હં તો દીક્ષા સ્થારા નિસ્તાર માટે (સંસારથી છુટકારો મેલવવા માટે) લીધી છે. તેથી ત્યાં પદલે કે શશુંજયના કારસ્થાનમાં રહીને, દેવતું દ્રવ્ય જાઈને, સ્થારા આત્માને હું શા માટે મલિન કરું ?’ ત્યારે મંત્રિયે કહ્યું કે—‘પ મલિનતાતું કાર્ય નથી પરંતુ પ તો દેવદ્રવ્યતું રક્ષણ થવાથી આત્માતું ભૂષણ છે’. પછી આગ્રહ કરીને તે યતિને ત્યાં મોકલવામાં આવ્યો. ત્યાં જઈને પ્રારંભમાં તો તે પોતાના આચારમાં રહીને, દેવસ્થાતાના હીસાબ લખનારા વિગેરેના કામની તપાસ રાખવા લાગ્યો. પ જોઈને પેલા ભક્ષકો ઇને પણ પોતાની જાઢમાં ફસાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. એક પ્રસંગે તેમણે એને કહ્યું કે—‘મહારાજ ! આપ તો આ તીર્થના સ્થોદા મઠપતિ છો. આપની પાસે તો તીર્થને નમવા આવનારા સારા સારા ઠાકુરો અને સેઠિયાઓ આવીને વેસે છે. તેથી આપ જે આવાં મેઝાં અને જૂનાં વસ્ત્રો પહેરીને વેસો છો તે સારાં નથી લાગતાં. સારાં કપઢાં પહેરવામાં શું દુષણ લાગે ? માટે આપે જરા સારાં વસ્ત્રો રાખવાં જોઈપ’—એમ કહીને તેમણે તેને સારાં વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં. થોડા સમય પછી તેમણે તેને કહ્યું કે—‘આપની સાથે અનેક સારા સારા માણસો ચર્ચા-વાર્તા કરતા વેસે છે તેથી આવા અસ્વચ્છ સ્થોંદે રહેતું ઠીક નથી લાગતું’. એમ કહીને તેમણે તેને સ્થોંમાં પાન ધાવતો કર્યો. વઢી થોડા સમય પછી તેમણે તેને કહ્યું કે—‘આપ સિક્ષા લેવા માટે લોકોના ઘરે જાઓ છો અને તેથી આપનો કેટલો ય સમય પ માટે ચાલ્યો જાય છે. તેટલો સમય આપ

કારખાનાના કાર્ય ઉપર નજર રાખી શકતા નથી અને તેથી કામમાં કેટલીક હાનિ થયાં કરે છે. માટે જે ભોજન અહિં (કારખાનાના રંસોડે) થાય છે, તે હઈ લેવામાં આપને શો દોષ લાગે એમ છે ?' એમ કરીને તેને ત્યાંના ભોજનનો સ્વાદ લગાડ્યો. વઢી પછી કહ્યું કે—'આપને તીર્થના કામ માટે અહિં તહિં સ્થળ ફરવું પડે છે, તો તે માટે સુલાસન (પાલકી) માં બેસીને જાઓ-આઓ તો તેથી કામની વધારે સરલતાપૂર્વક દેખરેખ રાખી શકાય'—એમ કહીને તેમણે તેને પાલકીમાં બેસતો પળ બનાવ્યો.

એવા પ્રસંગે, મંત્રી વસ્તુપાલ કાર્યપ્રસંગથી શરૂંજય ઉપર આવ્યો. તે પોતાના નિયમપ્રમાણે ન્હાઈ ધોઈ, મુલે મુલકોશ વાન્ધી, ડાબા પગે, મન્દિરમાં દેવપૂજા કરવા જતો હતો; તે વચ્ચે એ દૃઢ કર્મસ્થાયરક્ષક પાલકીમાં બેસી, સાથે ૧૦-૧૫ માળસોડું ટોલું હઈ, પર્વતની નીચેના પાલીતાણા ગામમાં જતો હતો, તે મંત્રીની દૃષ્ટિયે પડ્યો. મંત્રિયે પોતાની પાસેના માળસને પૂછ્યું કે—'એ કોણ જાય છે ?' ત્યારે તેની આગળ ચાલતા પુરુષે કહ્યું કે—'એ તો પેલા મટપતિ યતિ છે જેને આપ અહિં મોકલ્યા છે.' મંત્રિયે જઈને તરત જ પાલકી ડમી રાખી અને પેલા યતિને બંદન કર્યા. પછી કહ્યું કે—'નીચે (પાલીતાણામાં) કાર્ય પતાવીને પાછા બેહલા પધારજો !' આ ઘટનાથી તે યતિ વધુ જ લંબિત થયો અને નીચે જઈને તેણે તો અનશન આદરી લીધું. મંત્રિયે તેને પર્વત ઉપર બોલાવ્યો ત્યારે તેણે કહેવાવ્યું કે—'મ્હેં તો અનશન લીધું છે, તેથી હવે આવી શકું તેમ નથી. પટલા વધા યતિયોમાંથી ઘુંટીને મ્હને તમે અહિં મોકલ્યો; પરંતુ મ્હારું તો આચરણ આંતું નીકળ્યું. હું આપને અને ગુરુમહારાજને શી રીતે હવે મ્હારું મ્હેં બતાવું ? તેથી આપ હવે એ માટે અન્ય કોઈ કાર્ય-કર્તાની તપાસ કરશો' વિગેરે. પછી છેવટે તે યતિ ઉપર આવીને સમાધિપૂર્વક અનશનબંધે મૃત્યુ પામી સ્વર્ગે ગયો. મંત્રિયે પોતાના નગરમાં આવીને ગુરુમહારાજને એ વધી હકીકત 'કહી જણાવી. તે પરથી ગુરુ ઉદયપ્રમસૂરિયે મંત્રીને કહ્યું કે—'હવે પછી કોઈ યતિ-સાધુને ચૈલદ્રવ્યની સંભાળ રાખવા માટે નિયુક્ત નહિં કરવો જોઈએ. તે કેવો આત્માર્થી હતો છતાં ત્યાં જઈ-એવો થઈ ગયો હતો !'

જૈન મન્દિરોમાં અને તીર્થસ્થાનોમાં ખેગા થતા દેવદ્રવ્યનો દુરુપયોગ પ્રાચીન સમયથી કેવો થતો આવ્યો છે તેના માટે આ ઘટના-પ્રસંગ વધુ જ વિચાર-પ્રેરક છે. આ રીતે જૈન મન્દિરોમાંના 'દેવ-દ્રવ્ય' ના, તેના કાર્યકર્તાઓ દ્વારા થતા વિનાશના અનેક દષ્ટાન્તો જૈન ઇતિહાસમાંથી મળી આવે છે. તેથી વર્તમાન સમયમાં મુંબઈની પ્રાન્તિક રાજસત્તાપ 'ધર્માર્થ દ્રવ્ય' ના ઉપયોગ અને સંરક્ષણની દૃષ્ટિયે જે નૂતન વિધાન કરવાની યોજના વિચારી છે તેના લાભાલાભના પક્ષમાં વિચાર કરનારા થઈ, આવી ઇતિહાસિક ઘટનાઓનું પળ તારણ કાઢવું જોઈયે અને તે ઉપરથી કર્તવ્યકર્તવ્યનું આલોચન-પ્રત્યાલોચન કરવું જોઈયે. વ્યારથી જૈન મન્દિરોની સ્થિતિ ડમી થઈ છે અને જૈન મન્દિરોમાં દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થવા લાગી છે ત્યારથી એ દ્રવ્યના રક્ષણ અને સ્વામિત્વની ચિન્તા દેવમન્દિરોના કાર્યવાહકોને સત્તાવતી આવી છે, એ વસ્તુ આજે ઇતિહાસિક પ્રસંગો ઉપરથી પણ સિદ્ધ થાય છે, પટલું જ અહિં પ્રસ્તુત વક્તવ્યનું તાત્પર્ય છે.

§ ૭. ઉદયપ્રમસૂરિની અન્ય પ્રશસ્તિ-રચના

વસ્તુપાલના સુકુતોની પ્રશંસા કરનારી 'ઉદયપ્રમસૂરિની' રચેલી વીજી એક પ્રશસ્તિ ઉપલબ્ધ થાય છે જે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે 'સુકુતકીર્તિકણ્ઠોલિની' નામથી ઓંકિત છે. મહામાલ વસ્તુપાલે શરૂંજયના આદિનાથના મુખ્ય મન્દિર આગળ સ્થાપ્યકલાના એક સુંદરતમ ઉદાહરણસ્વરૂપ 'ઇન્દ્રમણ્ડપ' નામે સમામણ્ડપ બનાવ્યો હતો તથા તેની બે બાજુએ પાંચનાથ અને મંદાવીર જિનનાં બે મુશોભિત ચૈલો કરાવ્યાં હતાં, તેમાં સ્થાપિત કરવાના શિલાલેખરૂપે એ પ્રશસ્તિની રચના કરવામાં આવી હોય એમ જણાય છે. વિવિધ પ્રકારના છન્દોમાં રચાયેલું ૧૭૯ પદોનું એ એક સરસ પ્રશસ્તિકાવ્ય છે; અને તે

સાથે વસ્તુપાલના વંશસાથે સંબંધ ધરાવતા ઇતિહાસનું પ્રમાણભૂત વર્ણન કરનાર ઉત્તમ પ્રકારનો ઐતિહાસિક વંશવંધ પળ છે. તદુપરાન્ત, વસ્તુપાલની સ્તુતિ કરનારા કેટલાંક મુક્તક પદ્યોના સંગ્રહસ્વરૂપની એક અન્ય સ્તુતિ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે. એ બંને કૃતિયો પ્રસ્તુત પુસ્તકના પરિશિષ્ટરૂપે પ્રકટ થનાર બીજા ભાગમાં મુદ્રિત કરવામાં આવી છે.

§૮. સંપાદનના ઉપયોગમાં લીધેલી પ્રતિયો

પ્રસ્તુત ગ્રન્થના સંપાદનકાર્યમાં, સંપાદક મુનિવર્યોષ ૪ હસ્તલિખિત જૂની પ્રતિયોનો ઉપયોગ કર્યો છે. તેમાંની ૩ પ્રતિયો તાડપત્રીય હતી અને એક કાગળની હતી. તાડપત્રીય પ્રતિયોમાં સૌથી વિશિષ્ટ પ્રકારની જે પ્રતિ છે તે સંભાવના ધ્યાનિનાથમન્દિરના જ્ઞાનમંડારની છે. એ પ્રતિ સાક્ષાત્ વસ્તુપાલની જ લખાવેલી છે. વિ. સં. ૧૨૯૦ માં વસ્તુપાલ જ્યારે સંભતીર્ય દટલે સંભાવના પ્રાન્તપતિ તરીકેનો અધિકાર મોગવતો હતો ત્યારે લખવામાં આવી હતી. આ પ્રતિના અન્તિમ પૃષ્ઠની પ્રતિ-કૃતિનું મુદ્રિત-ચિત્ર આ સાથે મૂકવામાં આવ્યું છે જેથી એના આકાર-પ્રકારનો સાક્ષાત્ પરિચય વાચકોને મળી શકશે. બીજી તાડપત્રીય પ્રતિયોમાંથી એક પાટળના મંડારની હતી અને એક વડોદરાની મંડારની હતી. ચોથી પ્રતિ જે કાગળ ઉપર લખેલી છે તે પણ પાટળના મંડારની છે. એ પ્રતિ વિ. સં. ૧૪૪૬ માં, લક્ષ્મીચન્દ્ર નામના એક વિદ્વાનની લખેલી છે જેણે પ્રતિના અન્તમાં, પોતાનો પરિચય આપતું આ પ્રમાણેનું એક સંસ્કૃત પદ્ય આપ્યું છે—

શ્રીમદ્પ્રાગ્વાદવંશામ્બુચિદાશિસદશો હાદિગસ્યાન્નજન્મા

પુત્રો માતૃસ્તિલભ્વાઃ પ્રવિદિતચરણો રુદ્રપણ્ડીયગચ્છે ।

શ્રીમદેવેન્દ્રશિષ્યઃ રસ-સુખ-જલ-ભૂવત્સરે કાવ્યમેનં

લક્ષ્મીચન્દ્રો લિલેખાશિલગુણનિધયઃ સૂરયઃ શોધયન્તુ ॥

આ પદ્યનો ભાવાર્થ એ છે કે—પ્રાગ્વાદ વંશરૂપી સમુદ્રમાટે ચન્દ્રમા જેવો, હાદિગ પિતાને તિલ્લ માતાનો પુત્ર, તથા રુદ્રપણ્ડીય ગચ્છના દેવેન્દ્ર સૂરિનો શિષ્ય, —એવા લક્ષ્મીચન્દ્રે સંવત્ ૧૪૪૬ માં આ કાવ્યનું આલેખન કર્યું છે (અર્થાત્ આ પ્રતિલિપિ કરી છે). આ આલેખનમાં જે કાંઈ અશુદ્ધિયો થયા પામી હોય, તે વિદ્વાનોએ સુધારી લેવાની વિનંતિ છે. આ જ લક્ષ્મીચન્દ્ર વિદ્વાને, અવ્દુલ રહમાન નામના શ્લેષજાતીય (મુસલમાન) કવિના અપભ્રંશ ભાષામાં રચેલા ‘સન્દેશરાસક’ નામના સુન્દર સન્દેશાત્મક કાવ્ય ઉપર સંસ્કૃતમાં સંક્ષિપ્ત વૃત્તિ બતાવી છે તેના અન્તે પણ તેમણે પોતાનું પરિચાયક આ પદ્ય મૂકેલું છે. (એ વૃત્તિની રચના સં. ૧૪૬૫ માં થયેલી છે.) લક્ષ્મીચન્દ્રના હસ્તાક્ષરોમાં લખાણની એ પ્રતિના અન્તિમ પૃષ્ઠનું પ્રતિચિત્ર પણ આ સાથે મૂકવામાં આવ્યું છે.

અન્તે, પ્રસ્તુત ગ્રન્થના મૂળ સંપાદક સર્ગવાસી પૂજ્યપાદ શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજના બન્દનીય ચરણોમાં સ્થારી અક્તિમરેલી ‘સ્રરણાંજલિ’ સમાર્પિત કરીને, તેમનો સ્થારા પ્રત્યે જે સ્નેહાર્દ્ર વાત્સલ્ય-ભાવ હતો અને સ્નેહે આ પ્રકારની સાહિત્યોપાસના કરવામાં તેમના સરફથી જે પ્રજ્ઞાત પ્રેરણા અને શ્રોત્સાહન મળ્યાં હતાં તેનો અનન્ય ઉપકારભાવ સ્મરણ કરતો, હું તેમના જ્ઞાનવ્યોતિર્મય અમર આત્માને પંચાંગ પ્રણિપાતપૂર્વક બન્દન કરું છું.

તેમ જ, પોતાના પરમશુભચરના અપૂર્ણ રહેલા એ સંપાદન કાર્યને પૂર્ણ કરીને તથા તેની પૂર્તિરૂપે બીજા ભાગનું સ્વતંત્ર સંપાદન કરી આપીને, આ ગ્રન્થમાલા પ્રત્યે પોતાનો જે વિશિષ્ટ મમત્વભાવ વસાવ્યો છે અને તે દ્વારા સ્નેહે જે સૌહાર્દપૂર્ણ સહકાર આપી ઉપકૃત કર્યો છે, તે માટે સૌજન્યમૂર્તિ પરમસ્નેહાસ્પદ મુનિવર શ્રી પુણ્યવિજયજીનો પણ હું હાર્દિક આભાર માનું છું.

વસન્તપદ્યમી, વિ. સં. ૨૦૦૫

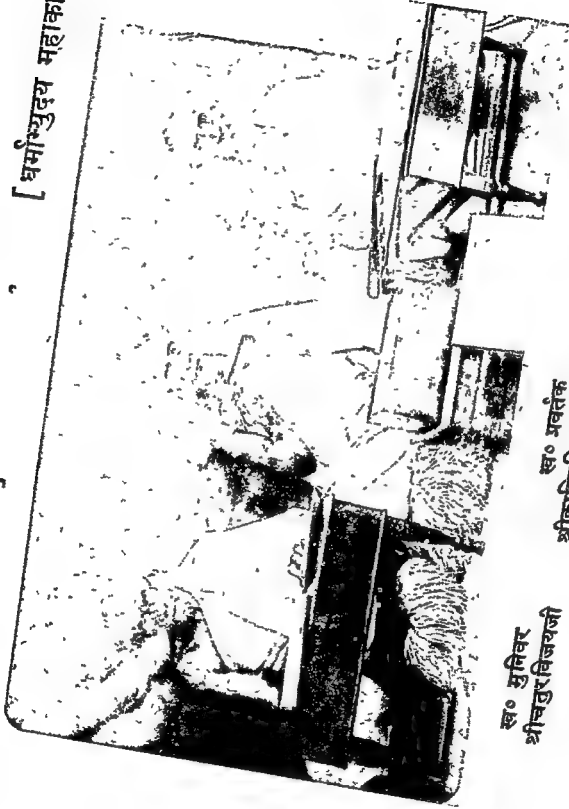
(દિનાંક ૩-૨-૧૯૪૯)

ભારતીય વિદ્યા મંચ, વંદે

—જિ ન વિ જ ય

सिंधी जैन ग्रन्थमाला]

[धर्माभ्युदय महाकाव्य]

ख० मुनिवर
श्रीचतुरविजयजी

ख० प्रवर्तक
श्रीकान्तिविजयजी महाराज

मुनिवर
श्रीपुण्यविजयजी

દિવંગત પૂજ્યપાદ મુનિવર્ય શ્રી ચતુરવિજયજી

एक श्रद्धाभिष्यंजक-स्मरण सुमनांजलि

[સ મ પ ળ ક - જિન વિ જ ય]

*

પ્રાચીન જૈન ધાતુમયના સંશોધન-સંપાદન કાર્ય તરફ મ્હને જે કાંઈ રુચિ ઉત્પન્ન થઈ અને એ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પઢોટાઈ જવાની જે કાંઈ વૃત્તિ હૃદયમાં તેમાં મુખ્ય નિમિત્ત, પ્રસ્તુત 'ધર્માશ્રયદય' જેવા અનેકાનેક ગ્રન્થોના સંપાદક અને સંશોધક સ્વર્ગવાસી ગુરુકલ્પ મુનિવર્ય શ્રી ચતુર-વિજયજી મહારાજની અદર્શિત જ્ઞાનોપાસના છે.

તેમના ચરણપીઠ સમીપે જ મ્હારા સાહિત્યિક જીવનસ્રોતનો પ્રાદુર્ભાવ થયો હતો અને તેમની સદ્ગુણભૂતિ મરી દૃષ્ટિ નીચે જ કેટલાય અન્તર સુધી એ સ્રોત વૃદ્ધિગત થતો આગળ વધતો રહ્યો હતો. જિન વિજય નામથી ઓઠલાંતા મ્હારા વ્યક્તિત્વનો આરંભ તેમના જ અન્તેવાસરૂપી આશ્રય નીચે થાય છે અને તેનો કેટલોક વિકાસ પણ તેમની જ પરિપોષણાત્મક સહાયતાથી થાય છે. તેમના અન્તેવાસમાં રહેવાનો જો મ્હને સુયોગ ન મળ્યો હોત તો 'જિનવિજય' તરીકેની મ્હારી હયાતી અને ક્યાતિ કદાચ આટલી ઝાંઝી નથે રહી હોત. જાતકયોગના આધારે વ્યોતિષિયે સૂચવેલા અને જન્મ આપનાર માતાપિતાએ પોતાની પસંદગીપૂર્વક અર્પિત કરેલા મૂળ નામનું, અને તે સાથે તદ્વચ્ચ જીવનનું થા પરિવર્તન કરી, અકસ્માત્ રૂપે મઝી ગયેલા એક અપરિચિત સાધુજને આપી શીવેલ 'જિનવિજય' જેવું નૂતન નામ ધારણ કરનાર તથા તે સાથે પૂર્વજીવન કરતાં તદ્દન ભિન્ન પ્રકારના જીવન પંથે વળનાર, અને આ રીતે એક જન્મમાં જ જાણે અનેક જન્મની અનુભૂતિ મેળવનાર, આ પંક્તિયોના લેખકના ક્ષણિક તેમ જ ક્ષુલ્લક વ્યક્તિત્વના અલ્પ ઇતિહાસમાં, સ્વર્ગવાસી જ્ઞાન્તમૂર્તિ સાધુપુંગવ પૂજ્યપાદ પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિજયજી મહારાજ તથા તેમના સુયોગ્ય, સુશીલ, સુધારક-ચિત્ત અને સુમાર્ગપ્રવૃત્ત દિવંગત મુનિવર શ્રીચતુરવિજયજીનાં પુણ્યસ્મરણોનું, અત્યન્ત વિશિષ્ટ સ્થાન રહેલું હોવાથી, તે સ્મરણોને અલ્પ-સ્વલ્પ સ્વરૂપમાં સંબંધિત કરવાની દૃષ્ટિએ અને તે દ્વારા તે સદ્ગતિપ્રાપ્ત ઉપકારી આત્માઓને પોતાની ભક્તિ ભરેલી શ્રદ્ધાંજલિ અર્પિત કરીને સ્વીય આત્માને સન્તુષ્ટ બનાવવાની ઇચ્છાએ, અહિં આ 'સ્મરણ સુમનાંજલિ' સ્વરૂપ એક સંક્ષિપ્ત પ્રકરણ અલેખિત કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે.

*

સંવત્ ૧૯૬૫ ની સાલમાં, જીવનના કોઈ ૨૦-૨૧ મા વર્ષે, જૈન સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયસુધારી સાધુ જીવનના, સાધારણ રીતે વહુ કઠોર ગણાતા આચારોનું, ૭ વર્ષ સુધી ચઢાયોગ્ય પાલન કરતાં કરતાં, અંતરની ભ્રમ થતી જતી જ્ઞાનલિપ્તાની વૃત્તિના અભાવના હલ્લેગાદિથી પ્રેરાઈ, તે મુલપટ્ટીપ્રધાન વેષનો લાગ કર્યો અને સંસ્કૃત-પ્રાકૃતવાદિ ભાષાનું અને જૈન આગમોનું વિશેષ જ્ઞાન મેળવવાની ઉત્કટ ઇત્કંઠાથી તેમ જ વિવિધ પ્રકારનાં અન્યાન્ય શાસ્ત્રોનો પણ અભ્યાસ કરવાની તીવ્ર આકાંક્ષાથી, ચેતાંવર સંવેગપ્રેરણીય સંપ્રદાયના પીતૃચક્ષુપ્રધાન વેષનો સ્વીકાર કર્યો. જેમણે મ્હને એ નવીન વેષ આપીને તેમ જ 'જિનવિજય'ના નૂતન નામની મુદ્રા લગાડીને પોતાનો શિષ્ય બનાવ્યો, તે મુનિવર પં० શ્રીસુન્દરવિજયજી ગણી એક સરલસ્થભાવી અને સચરિત્ર વયોવૃદ્ધ સાધુ પુરુષ હતા. શિષ્યતરીકેનો મ્હારા ઉપરનો

तेमनो वात्सल्य भरेलो ममत्वभाव बहु ज सुखद अने सन्तोषकारक हतो. छतां म्हने भरखवा वळगेली तीव्र ज्ञानभूख, तेमना जेवा एकाकी, एकान्तमार्गीं अने अल्पप्रभावी साधुपासे विशेष रहेवाथी, थोडे अंशे पण शान्त थाय एवुं म्हने म्हारा थोडाक महिनाना अनुभवथी न जणाथुं. एटले हुं, तेमनी ज अनुमति लई, अभ्यासार्थे संप्रदायना एक अन्य साधुसमुदायना म्होटा टोळा साथे मळ्यो. 'जीगर अने असी' नामना बहु लोकप्रिय थएला पुस्तकना सर्जक भाई मोक्षाकर विश्वबन्धु ए टोळाना ते वखते एक आन्तरिक सूत्रधार हता. राघनपुरथी शत्रुंजयतीर्थनी यात्रार्थे नीकळेळा एक संघमां, ए टोळा साथे जोडाई, पालीताणानी यात्रा करवानो अने पछी-त्यांथी भावनगर, खंभात विगेरे स्थानोमां थई, वडोदरामां चातुर्मास व्यतीत करवानो योग बन्यो. ए टोळामां थती सारी-नरसी विविध प्रवृत्तियोनां जे वर्णनो 'जीगर अने असी'ना लेखके अंकित कर्यां छे तेमांनां केटलांकने, एक तटस्थजन तरीके परंतु प्रत्यक्ष रीते, अवलोकवानो म्हने पण अकल्पित प्रसंग मळ्यो. केटलाक अरुचिकर अनुभवो पोताने पण थया अने तेथी म्हारां अपरिपक्व मन बहु खिन्न थयुं. एथी कां तो ए समुदायनो सहवास छोडी अन्य कोई सत्संगी सहवास शोधवो अने कां तो पछी कोई अन्य ज मार्गानो आश्रय लेवो एवी म्हारा मननी चल-बिचल स्थिति थई गई.

सद्भाग्ये चातुर्मास उत्तरां पछी, ए बहुरंगी टोळासाथे सुरत जवानो योग बन्यो अने त्यां पूज्यप्राद प्रवर्तक श्री कान्तिविजयजी महाराजना, संख्यामां स्वल्पत्व परंतु सुखभाव अने सुसाधुत्व गुणमां महत्त्व धरावनार मुनिर्मंडलना समागमनो अभीष्ट सुयोग प्राप्त थयो. प्रवर्तकजी महाराजनी सौजन्य अने सौम्यभाव भरेली सुखसुद्रा, तेम ज मधुर अने मृदुताभरेली वाणीये म्हारा उद्दिष्ट मनने उत्तम प्रकारां आश्वासन आयुं. प्राचीन हस्तलिखित पुस्तकोना लेखन, संशोधन अने संरक्षणना कार्यमां सतत निमग्न रहेनार तेमना सुशिष्य मुनिवर श्री चतुरविजयजीना ज्ञानोपासक अने सहायुभूतिप्रदर्शक स्वभावे म्हने म्हारा भावी जीवनमादे एक लक्ष्य सुझावयुं. म्हारा श्रेष्ठ सतीर्थ अने सौजन्यमूर्ति सुहृन्मुनिवर श्री पुण्यविजयजी, जेओ ते समये म्हारा जेवा ज एक नवदीक्षित शैक्ष्य हता परंतु पोताना प्रगुरु तथा गुरुवर्यनी स्नेहस्निग्ध अने वात्सल्य-विशिष्ट शिक्षानी आसेवनानो सात्त्विक लाभ मेळववा सद्भागी बनी रहा हता, तेमना निर्व्याज स्नेहे अने निर्मल चरित्रे, म्हारा मानसिक चक्रमणमां स्नेयनी संभावना उत्पन्न करी अने स्वीकृत जीवनना सदुपयोगनी इसवृत्ति जागृत करी. म्हें ए मुनिर्मंडलनी शान्तिदायक आश्रयलायानीचे रहेवानो निर्णय कर्यो.

पूज्यप्राद प्रवर्तकजी महाराजने पोताना शास्त्रीय स्वाध्याय उपरांत विविध प्रकारना अभ्यास वाचननो पण बहु शोख हतो. साहित्य, इतिहास, स्थापत्य जेवा सार्वजनिक विषयो तरफ तेमनुं बघारे आकर्षण रहेहुं. हिंदी गुजरातीमां प्रकट थता ए विषयोनां पुस्तको सामयिको विगेरे तेमनी पासे अवार-नवार आव्यां करतां हतां जेथी म्हने पण एना वाचननो लाभ मळवा लाग्यो अने ए रीते म्हारी अभिरुचि ए विषयोना ज्ञान तरफ वधवा लागी.

चतुरविजयजी महाराजनुं संस्कृत प्राकृतनुं ज्ञान षणुं सारं हतुं अने जैनधर्मशास्त्रोना अभ्यास बहु विस्तृत हतो. तेमणे पाटणना जैन मंडारोने प्रकाशमां लाववा तथा तेमां रहेला हजारो जैन ग्रन्थोना जीर्णोद्धार करवा-कराववा माटे खूब श्रम उठाव्यो हतो. अनेक लहियाओने, वर्षां सुधी कामे लगाडी, तेमणे पाटण विगेरेना मंडारोमां उपलब्ध थता अलभ्य-दुर्लभ्य एवा सेंकडो ग्रन्थोनी प्रतिलिपियो करावी हती; अने तेम करीने तेमणे, एक तो पोताना गुरुवर्यनी जन्मभूमि वडोदरामां अने

बीजो-पोतांनी जन्मभूमि छाणी (वडोदरा पास) मां—एम वे म्होटा नवा ग्रन्थमंडारो स्थापित कर्यां हता. तेजो पोते पण एक सरस लिपिकार हता, अने लेखनकला तथा लेखनसामग्रीना विशिष्ट मर्मज्ञ हता. लढियाओनी लखेली प्रतियोने पोते मूळभूत आदर्श प्रति साथे मेळवी जता अने तेमां थपली अशुद्धियोनुं संशोधन विगोरे करी नवीन प्रतिने शुद्ध करवा यथेष्ट परिश्रम सेवता. आज विद्यमान सेंकडो जैन साधुओमां, एवो एक पण साधु नहिं होय के जे तेमना जेवो जूनी प्रतियोना संशोधन कार्यमां कुशळ होय, अथवा ते माटे परिश्रम उठाववा य तैयार होय.

हुं जे समयमां तेमना अन्तेवासमां आवीने रह्यो ते समये (सुरतमां) पण तेमनुं आहुं प्रतिसंशोधन विगोरेनुं कार्य सतत चालू ज हतुं; 'परंतु ते पछी थोडा ज मासमां तेमनुं लक्ष्य ग्रन्थोद्वारनी दृष्टिये एक बहु उपयोगी अने वधारे महत्त्वना कार्य तरफ वळतुं. ए कार्य ते श्री जैन आत्मानन्द ग्रन्थरत्नमाला' नामे संस्कृत प्राकृत ग्रन्थोना मुद्रणकामनो विशिष्ट प्रारंभ.

वर्तमान जैन मुनिमंडळमां, जैन ग्रन्थोने छपावीने प्रकट करवानी प्रवृत्तिना सौथी मुख्य अने म्होटा चालक तथा प्रचारक एवा आचार्यवर्य श्री सागरानन्द सूरि गणाय. तेमणे पोताना जीवनज्ञा छेळा ४०—४५ वर्षीं दरम्यान एकला हाथे जेटला जैन ग्रन्थोने छपावीने प्रकाशमां मूक्या छे तेदला ग्रन्थो, एक पू० मुनिवर चतुरविजयजीने बाद करीने कहेवामां आवे तो, वाकीना वधा साधुओ मळीने पण प्रकट करवा समर्थ थथा नथी. ए श्री सागरानन्द सूरि पण ते समय दरम्यान सुरतमां रहेला हता. तेमणे 'द्वैचन्द्र लालभाई जैन पुस्तकोद्वार फंड'नी स्थापना करावीने तेनी द्वारा, पोताना संचालन अने संपादन नीचे जैन ग्रन्थोनुं व्यवस्थित रीते मुद्रणकार्य प्रारंभ्युं हतुं. ध्युं करीने एनो सौथी पडेलो ग्रन्थ हेमचन्द्राचार्यविरचित 'वीतरागस्तोत्र' सटीक प्रकट थयो. सुंबईना निर्णयसागर प्रेसना सुन्दर टाईप अने सुचड छापवाळा, सुपर रॉयल १२ पेजी साइझना, प्रताकार स्वरुपमां, जैन ग्रन्थोने प्रकट करवानी प्रथाना मुख्य प्रवर्तक श्री सागरानन्दसूरि कही शकाय. सर्वसाधारण वाचकोनी दृष्टिये जैन ग्रन्थोना ए आकार-प्रकार सहन प्रतिकूल तेम ज जाहेर पुस्तकालयोमां साचवणीनी दृष्टिये पुस्तकोने खास तुकसानकारक होवा छतां, जैन साधुओने पोताना वाचननी दृष्टिये विशेष अनुकूल लागवाथी ए प्रताकारनी प्रकाशनप्रथा तेमने बहु ज प्रिय थई पडी छे. सागरानन्द सूरिनी ग्रन्थप्रकाशनपद्धति जैन साधुओमां एक आदर्शभूत पद्धति स्थिर थई गई छे अने एना अनुकरणरूपे आज सुधीमां अनेक साधुओ द्वारा एवा सेंकडो ग्रन्थ छपाईने प्रकट थई चुक्या छे. आ रीते सागरानन्द सूरिये प्रारंभेली ग्रन्थ प्रकाशननी प्रवृत्तिनुं, सौथी प्रथम सुन्दर अनुकरण करवानो विशिष्ट प्रयत्न मुनिवर श्री चतुरविजयजीये प्रारंभ्यो हतो. आ प्रयत्न ते ज भावनगरनी जैन आत्मानन्द सभा द्वारा प्रकट थती वक्त श्री 'आत्मानन्द जैनग्रन्थ रत्नमाला'नो आद्य अर्धभ.

'समवसरणस्तव' नामना एक नानकडा प्रकरण ग्रन्थना मुद्रणथी ए माळानुं मंगल शुम्भन आरंभायुं. सुरतना ज एक साधारण छापखानामां प्राथमिक नमूनारूपे एनुं मुद्रण करावामां आनुं. 'प्रेस कॉपी'ना आलेखनथी मांडी 'मुफकरेक्शन' आदिनी मुद्रणकामनी वधी प्रक्रिया जे तेमना माटे ते समये प्रायः नवी अने अपरिचित जेवी हती, ते तेमणे तरत ज जाणी लीची. म्हने बराबर स्मरण छे के मांडमांड एक फार्म जेटला स्वल्प ग्रन्थपरिमाणवाळा ए प्रकरणना, प्रारंभना मात्र ४ पृष्ठ वयारे प्रेसमांथी कंपोज थईने, प्रथम वारना गेली मुफोना रूपमां, तेमना हाथमां आन्या, त्यारे तेओ अत्यंत प्रसुदित थई गया हता अने ते मुफोना 'करेक्शन' करवामां सहायरूप थवा माटे मूळ कॉपी लईने

સામે વેસવા મ્હને આજ્ઞા કરી હતી. કારણ કે એ ગ્રન્થમાલ્હાનો પ્રારંભ કરવા માટે તેમને થપ્પલી પ્રેરણને, મ્હં પણ મ્હારી તે વચ્ચતની અર્કિચિત્કર જેવી પરંતુ હજાસ મરેલી પુષ્ટિ આપીને, કાર્યાન્વિત કરવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી હતી. સુરતના સ્થાનિક પ્રેસરું એ સુદ્રણકામ બહુ જ સાધારણ કોટિનું લાગવાથી પછી મુંબઈના 'નિર્ણયસાગર' પ્રેસ સાથે સંબન્ધ બાંધીને, પ્રારંભમાં તેમાં બીજા તેવા નાના નાના પ્રકરણગ્રન્થો છાપવા મોકલ્યા અને તે દરેક એક-પછી-એક એમ ક્રમથી ગ્રન્થરત્નમાલ્હાના રત્નતરીકે પ્રકટ થવા લાગ્યા. સુરતના નિવાસ દરમ્યાન આવી રીતે ૭-૮ નાનાં નાનાં પ્રકરણો છપાઈને પ્રસિદ્ધિ પામ્યાં. તે પછી તે મુનિમંડલનો ત્યાંથી વિહાર થયો અને પછીનો ચાતુર્માસ તેમણે સ્થેડામાં વ્યતીત કર્યો. હું મ્હારા એક અન્ય સાથી મુનિના નિમિત્તથી બઝી પાછો એ ચાતુર્માસ, પેલા પૂર્વેક મ્હોટા ટોઝા-સાથે વ્યતીત કરવા રહ્યો. ચાતુર્માસ સમાપ્ત થયાં પછી હું ત્યાંથી વિદાય થઈ પાછો પ્રવર્તકજી મહારાજની ચરણસેવામાં વપસ્થિત થયો. સ્થેડાથી વિહાર કરી અમે બધા પાટણ પહોંચ્યા. રસ્તામાં આવતા અનેક સ્થાનોમાં જૈનમન્દિરો અને જૈનમૂર્તિયોના લેખો વિગેરે લેવાનું કામ અમે કરતા રહેતા. એ રીતે બારેજા, સાળંદ, સેરીસા, સંલેચ્ચર, કઢી, કંબોઈ વિગેરે સ્થાનોમાં, અનેક મૂર્તિલેખોનો અમે સારો સંગ્રહ કર્યો. એ લેખોની નકલ લેતી વચ્ચે પૂર્વે મુનિ શ્રી ચતુરવિજયજી લેખો બાંધે અને હું તેની નકલ કરું એવો ક્રમ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. તેમણે પાટણના મંડારોના ઉદ્ધાર કાર્ય વચ્ચે તાડપત્રનાં તથા કાગળનાં સેંકડો ય જૂનાં પુસ્તકો જોયાં, તપાસ્યાં, અવલોક્યાં અને હત-રુવ્યાં હતાં; તેથી પ્રાચીન લિપિ વિષેનું તેમનું જ્ઞાન ઘણું જ વિશાલ, માર્મિક અને ચોક્કસ હતું. તેમની સાથે એ 'લેખો વિગેરે લેવાના કામથી મ્હારું પણ પ્રાચીન લિપિવિષયક જ્ઞાન ધીમે ધીમે વધતું ગયું. એ વિહારક્રમ દરમ્યાન લીધેલા મન્દિર અને પાષાણની મૂર્તિયોના લેખો તો મ્હં 'પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ'નામના પુસ્તકના ૨ જા ભાગમાં પ્રકટ કરી લીધા હતા પરંતુ ચાતુની મૂર્તિયોના લીધેલા લેખો, કે જેમની સંખ્યા સેંકડોની છે, હજી મુખી મ્હારી નોટબુકોમાં એમને એમ લખેલા પડ્યા છે.

વિ. સં. ૧૯૬૯ માં અમે પાટણ પહોંચ્યા અને ત્યાં સ્થિર જૈવા થયા. તેમના સાન્નિધ્ય અને સાહાય્યથી મ્હને પાટણના મંડારોને ધ્યાનપૂર્વક જોવાનો અત્યુત્તમ પ્રસંગ મળ્યો. મ્હારું મુખ્ય લક્ષ્ય તે વચ્ચે, એ પુસ્તકોમાંથી ऐतिहासिक નોંધો મેળવવાનું હતું અને તેથી મ્હારા હાથમાં આવતા દરેક પુસ્તકના અન્તે જે કાંઈ પ્રશસ્તિ કે પુષ્પિકા નજરે પડતી તેની નકલ હું કરતો રહેતો. તેમણે મ્હારા તથા શ્રી પુણ્યવિજયજીના વિશેષ અધ્યયનમાટે એક સારા પળિટતની પણ વ્યવસ્થા કરી આપી હતી, જેથી તેની પાસે અમે બન્ને સતીર્થ્યો વ્યાકરણ વિગેરેનો અધ્યાસ પણ કરતા રહેતા હતા. હું જાહેર રીતે તેમનો શિષ્ય ન હોવા છતાં, તેમનો વાત્સલ્યમાય મ્હારા ઉપર તેટલો જ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતો હતો જેટલો તેમના પ્રિય અને પ્રમુખ શિષ્ય શ્રી પુણ્યવિજયજી ઉપર દેખાતો હતો. અજ્ઞાન અને ઉચ્છૃંક્ષલતાવાશ મ્હારાથી તેમનો કોઈ વચ્ચે અવિનય પણ થઈ જતો હતો; છતાં તેઓ મ્હને ક્ષમા કરતા અને તેનો મનમાં કશો રોષ ન ધરાવતા.

તેમની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ હવે તે ગ્રન્થમાલ્હાના વિકાસની અને પ્રસિદ્ધિની બની હતી. પાટણમાં આવ્યા પછી તેમણે કેટલાક મ્હોટા મ્હોટા ગ્રન્થોનું સંપાદન અને સુદ્રણ કાર્ય હાથમાં લીધું હતું. પ્રતિયોના પાંઠો મેળવવા તથા પ્રેસકોંપીયોને સુધારવા માટે હું તથા શ્રી પુણ્યવિજયજી પણ અવાર નવાર તેમની સાથે વેસતા. એ ઉપર થી મ્હને પણ કોઈ નાનકડો પ્રકરણગ્રન્થ, સ્વતંત્ર રીતે સંશોધિત-સંપાદિત કરી પોતાના નામથી પ્રસિદ્ધ કરવાનો મોહમરેલો મનોરથ થયો. તેમણે મ્હને એ માટે એક 'અન્નાયતંહ-

कुलक' नामनुं बसोएक श्लोक परिमाणवाळुं प्रकरण आप्णुं, जेनी म्हें तेमनी ज बद्धतिये शुद्ध प्रेसकापी विगेरे करीने तथा नानकडी संस्कृत प्रस्तावना ललीने तेनुं संपादन कर्णुं अने तेमणे ते ग्रन्थमाळाना १७ मा रत्न तरीके सुत्रित करावी प्रकट कर्णुं. जिन विजयनामथी अंकित, मांत्र १० पानानी एक लघुकृतिरूप, ते म्हारुं सौथी प्रथम संपादनकार्य. वि. सं. १९६९ मां ते छपाईने प्रकट थयुं.

पाटणना ए चतुर्मासनी समाप्ति थ्यां पछी, पाटणनिवासी एक आवके केशरियाजी तीर्थनी यात्रार्थे संघ काढ्यो तेमां अमारुं वधातुं गमन थयुं. बीजां पण अनेक मुनियो ए संघमां यात्रार्थे आव्या हता. केशरियाजीनी यात्रा करी पूज्यपाद प्रवर्तकजी महाराज्जो परिवार तो पाछो पाटण आव्यो, परंतु हुं बीजा केटलाक अन्य स्नेही मुनियो साथे म्हेंसाणांमां चातुर्मास करबा रह्यो. त्यां विचरता विचरता श्री सागरानन्द सूरि तथा तेमना बन्धु पं. श्री मणिविजयजी गणी पण आवी पहाँच्या. ए बन्धुयुगलना विशेष निकट परिचयमां आववानो म्हने त्यां प्रसंग मळ्यो. सागरानन्द सूरिवरे ए समये ज जैन आगमोना उद्धारनी म्होदी योजना विचारी अने 'आगमोदय प्रकाशक समिति'नी स्थापना करीने तेना द्वारा आगम-वाचना अने आगम-प्रकाशननी व्यवस्था हाथमां लीधी. ए योजना प्रमाणे प्रकाशित करबा चारेला आगमोमां सौथी प्रथम 'आचारंगसूत्र'हुं प्रकाशन तेमणे आरंभ्युं, जेनो १ लो फार्म कंपोज थईने त्यां, म्हारी सन्मुख ज, तेमना हाथमां आव्यो. जैन आगमो सर्व कोईने उपयोगी होई तेना वाचकोनुं क्षेत्र विज्ञाळ रहेवानुं तेथी ते, बधाने अनुकूल आवे तेबा आकार-प्रकारमां ए छपाववा जोईये—ए बाबतनी 'केटलीक' चर्चा म्हें तेमनी साथे ते वखते करी हती; परंतु सागरजी महाराज्जो दृष्टि तो मुख्य जैन साधुओना वाचन पुरती ज मर्यादित हती तेथी तेमने पोतानी ए प्रताकार प्रथा सिवाय अन्य कोई भिन्न प्रथा मिश्र बाय तेम हतुं नहिं. म्हेंसाणाथी सागरजी महाराज विहार करीने भोयणी तीर्थस्थाने गया अने त्यां (घणुं करीने मेळाना प्रसंगे) आगमवाचनाना कार्यतुं मांगलिक सुहूर्त कर्णुं. हुं पण ए सुहूर्तमां हाजर हतो अने आत्मारामजी महाराज्जना समुदायना एक प्रतिनिधि व्यक्ति तरीके, ए वाचनाना कार्यने अनुमोदन आपवा अर्थे म्हें थोडुक भाषण पण कर्णुं हतुं. सागरजी महाराज त्यांथी पछी पाटण चातुर्मास करबा आव्या अने त्यां व्यवस्थित रीते तेमणे साधु-साध्वीना समुदाय आगळ आगमवाचनानो उपक्रम कर्णो. हुं पण पाछो पाटण आव्यो अने म्हारा अद्वेय मुनिचरणोनी छाया नीचे म्हारुं मिश्र संशोधनकार्य म्हें आगळ चलाव्युं.

म्हेंसाणांमां ज चातुर्मास दरम्यान (सं. १९७०) म्हने सौथी प्रथम प्रज्ञाचक्षु पंडितप्रवर श्री सुखलालजीनो समागम अने परिचय थयो. केटलाक भिन्न-भिन्न गुरुओना—परंतु परस्पर समान स्नेहभाव धरावनार—शिष्योना एक मंडळरूपे असे म्हेंसाणांमां एकत्र थई गया हता अने बंधानी इच्छा काई-न-काई विद्याध्ययन करवानी रहेती हती. व्याकरण, साहित्य अने न्याय त्रणे विषयोना एक अच्छा अध्यापक तरीके पंडितजीनी ते वखते पण साधुवर्गमां सारी ख्याति थई चुकेली हती. एटले अमारा मंडळे चातुर्मास दरम्यान एमने अध्यापन करवा माटे बोलाव्या. म्हेंसाणांनी 'यशोविजय जैन पाठशाळा'मां पंडित श्री भगवानदास हर्षचन्द विगेरे पण ते समये विद्याध्ययन करता-करावता हता. पंडितजी सुखलालजीना आगमनथी त्यांना विद्याभ्यासी वर्गमां एक प्रकारतुं सारं वृत्साही अने व्यासंगी वातावरण उत्पन्न थयुं. ४-६ महिना सुधी ए वातावरण बराबर

ચાલ્યું. પછી અમે વધા સાધુઓ, પોતપોતાનાં ઇચ્છિત ઇવાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં જવાની દૃષ્ટિએ, છૂટા પડ્યાં. હું ત્યાંથી વિહાર (પ્રવાસ) કરી, પ્રથમ અમદાવાદ ગયો અને પછી ત્યાંથી વીરમગામ વિગેરે સ્થાનોમાં થઈ, ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મોચળીમાં સાગરાનન્દજી સૂરિની આગમવાચનાના મંગલ મુહૂર્તમાં વપસ્થિત રહી, પાટળ પહોંચ્યો હતો.

મ્હેસાણાના નિવાસ દરમ્યાન, મુનિ (હવે આચાર્ય) શ્રી લલિતવિજયજીના લેખેલા હિન્દી 'કુમારપાલચરિત' નામની પુસ્તકની પ્રસ્તાવના રૂપે 'દેમચન્દ્રાચાર્ય અને કુમારપાલ'નાં જીવનની સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા દોરવતો એક નિબન્ધ મ્હેં લખ્યો. મ્હારી નિબન્ધલેખન પ્રવૃત્તિનો, એ સૌથી પહેલો પ્રવાસ હતો. પાટળ આવ્યા પછી મ્હેં 'સરસ્વતી' નામક હિન્દીની સર્વશ્રેષ્ઠ માસિક પત્રિકા માટે, પાટળના જૈન મંદારોનો પરિચાયક એક સારો સરસો લેખ લેખીને મોકલ્યો અને તેમાં પૂજ્ય પ્રવર્તકજી મહારાજ દ્વારા પાટળના મંદારો જે રીતે પ્રકાશમાં આવ્યા તેની કેટલીક હકીકત આલેખીને હિન્દીભાષી જગત્ને તેની ઓળખ આપી. 'સરસ્વતી' જેવી હિન્દીભાષાની ઉત્કૃષ્ટ કોટિની સાહિત્યિક પત્રિકામાં મ્હારા લેખને પ્રસિદ્ધિ મળવાથી પ્રવર્તકજી મહારાજ તથા શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજનો પણ મ્હારા ઉપરનો આદરભાવ સવિશેષ વળ્યો અને તેમણે મ્હને, મ્હારા અધ્યયન-સંશોધનના વ્યાસંગમાં સહાયક થાય તેવી, સાતુકૂઠ પરિસ્થિતિમાં રહેવા અને બેસવા કરવા આદિની સવિશેષ સગવડ કરી આપી.

મ્હેસાણાના ચાતુર્માસ નિવાસ દરમ્યાન પંડિતજી સુસલાલજીનો જે પ્રથમ પરિચય થયો તે અમારી વધે સદાના માટે સ્નેહવન્ધના સ્વરૂપમાં પરિણમ્યો અને અમે એકબીજાના વિદ્યા-વ્યાસંગની દૃષ્ટિએ, પરસ્પર વધારે નિકટ આવ્યાં. પાટળનાં એ ચાતુર્માસ વંચતે પંડિતજી પણ ત્યાં ઓવીને રહ્યાં. પ્રવર્તકજી મહારાજથી હઈ શ્રી ચતુરવિજયજી, શ્રી પુણ્યવિજયજી વિગેરે અને વધા પંડિતજીના જ્ઞાનનો લાભ લેતા અને તેઓ પણ પોતે મેઠવેલા જ્ઞાનનો વધારે વિકાસ કરતા રહેતા. ચતુરવિજયજી મહારાજનું પોતાનું અગ્ર્ય સંપાદનકાર્ય દિન પ્રતિદિન પ્રગતિ કર્યે જતું હતું અને તેમણે ત્યાર હુધીમાં નાના મ્હોટા ૧૦-૪૦ જેટલા પ્રકરણ, કથા, ચરિત્ર આદિ વિષયના અગ્ર્યો મુદ્રિત કરીને પ્રકટ કરી વીધા હતા.

પાટળનો એ ચાતુર્માસ સમાપ્ત થયા પછી, બઠી એક બીજા ગૃહસ્થ, ફરી તેવો જ કેશરીયાજીનો સંબંધ કાઢ્યો અને તેમાં પણ અમારે તે સાથે જવાનો પ્રસંગ આવ્યો. આ વચ્ચે પંડિતજી પણ સાથે હતા. કેશરીયાજીની યાત્રા કરી ત્યાંથી પાછા ફરતાં અમારો વિહાર વડોદરાની વિંશમાં થયો. માર્ગમાં પડતા કપડવળજ (જે મુનિ પુણ્યવિજયજીની જન્મભૂમિ છે) વિગેરે સ્થાને થઈ, ફરતાં ફરતાં અમે મુનિવર ચતુરવિજયજીની જન્મભૂમિ છાણી મુકામે આવ્યા અને ત્યાંથી પછી વડોદરા આવી ચાતુર્માસ કરવાની દૃષ્ટિએ ત્યાં સ્થિર થયા.

વડોદરામાં, તે ઉઘાઠામાં આત્મારામજી મહારાજનો વધો સાધુસમુદાય એકત્ર થયો અને એક 'મુનિસમ્મેલન' ઓરવામાં આવ્યું. સમુદાયના મિત્ર-મિત્ર નાયકો વધે જે કેટલાક સ્વાંસ મતભેદો થઈ ગયા હતા તેનો નિકાલ કરવાનો એ 'મુનિસમ્મેલન'નો ઉદ્દેશ હતો. એ સાધુસમુદાયમાં એક વર્ગના મુખ્ય નાયક, પ્રવર્તકજી મહારાજ અને તેમના પક્ષના સ્વ. શ્રી હંસવિજયજી મહારાજ તથા શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિ આદિ પ્રસિદ્ધ મુનિયો હતા અને બીજા વર્ગના નાયક, આચાર્યપદધારક સ્વ. શ્રી વિજયકમલસૂરિ અને તેમના વર્તુલના અન્ય મુનિયો હતા. પ્રવર્તકજી મહારાજનો પક્ષ, કોઈક ઉદાર વિચાર અને સુધારક માનસ ધરાવનાર ગણાતો હતો ત્યારે શ્રી કમલસૂરિજીનો પક્ષ, તંદન સંકુચિત વિચાર અને

રૂઢિપ્રિય માનસના વલ્લભવાલો મનાતો હતો. સ્વાસ કરીને તે વચ્ચે પ્રસિદ્ધિપામેલ લાલન-શિષ્યજીને સંઘવહાર કરવા—કરવારૂપ જગજ્ઞા અંગે એ મેલો મળ્યો હતો. લગભગ એક મહિનાનુક્રી એ સમ્મેલન ચાલ્યું હશે. છેવટે કેટલાક મતમેલોનો નિરાકરણ કરવામાં આવ્યો અને તે અંગેના સર્વ સમ્મતિથી કેટલાક પ્રસ્તાવો પણ કરવામાં આવ્યા. એ સમ્મેલનમાં એક પ્રસ્તાવ આ પંક્તિઓના લેખક તરફથી પણ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો (જેનો વિષય અત્યારે સ્મરણમાં નથી) જે સર્વાનુમતે સ્વીકારાયો હતો.

સમ્મેલનની સમાપ્તિ બાદ અન્ય—અન્ય મુનિમંડલો અન્યાન્ય સ્થાનોમાં ચાતુર્માસ કરવા માટે વિદાય થયાં. અમારું મંડલ વડોદરામાં જ રહ્યું, અને સાહિત્યિક સંશોધન સંપાદનના—કાર્યમાં વિશેષ ભાવે પ્રવૃત્તિ બન્યું.

*

વડોદરામાં અમને સાહિત્ય-સંપાદનના કાર્યમાં એક સુયોગ્ય સાક્ષર શ્રાવકનો વિશિષ્ટ સહકાર મળ્યો. એ સાક્ષર શ્રાવક તે સ્વર્ગવાસી શ્રી ચિમનલાલ ઢાહ્યાભાઈ દલાલ એમ્. એ. જેઓ વડોદરા રાજ્ય તરફથી પ્રકટ થતી ‘ગાયકવાડસ્ ઓરિએન્ટલ સીરીઝ’ના મૂલ સંયોજક અને આજ—પ્રધાન સંપાદક હતા. તેમણે અમારા સહકારથી અનેક જૈન ગ્રંથો પણ એ ગ્રંથમાળામાં પ્રકટ કરવા માટે હાથમાં લીધા. તેમની પ્રેરણાથી પૂ. શ્રી ચતુરવિજયજીએ જૈન મહાકવિ યશ્વંતરાલરચિત ‘મોહરાજ-પરાજય’ નામના નાટકનું સંપાદન કાર્ય હાથમાં લીધું અને મ્હેં પણ સોમપ્રભાચાર્યકૃત પ્રાકૃત ભાષાના મહાત્મ્ય ગ્રંથ ‘કુમારપાલપ્રતિબોધ’નું સંપાદન કાર્ય સ્વીકાર્યું. ભાઈ શ્રી દલાલ સાથેના અમારા આવા સાહિત્યિક સહકારના મીઠા સ્નેહ-સંબંધ વિષેનાં મધુર સ્મરણોનું થોડુંક વર્ણન, પ્રસ્તુત ગ્રંથમાળામાં હમણા જ પ્રસિદ્ધ થયેલ ‘પદમસિરિચરિત’ ના પ્રાસ્તાવિક વક્તવ્યમાં આપ્યું છે તેથી તેની અહિં પુનરુક્તિ નથી કરતો.

પાઠનના મંડારોનું અવલોકન કરતી વચ્ચે, મ્હારું મુખ્ય લક્ષ્ય ઐતિહાસિક સાહિત્યની સામગ્રી સંગ્રહિત કરવા તરફ રહ્યું, એ મ્હેં ઉપર જણાવ્યું છે. એ જ દૃષ્ટિએ પછી મ્હેં વડોદરાનો જ્ઞાનમંડાર પણ જોયો અને મ્હને તેમાં પણ વિવિધ પ્રકારની ઇતિહાસોપયોગી સામગ્રી મળી પડેલી દૃષ્ટિગોચર થઈ. એ સામગ્રીને વ્યવસ્થિત રીતે સંપાદિત કરીને પ્રકટ કરવાની મ્હારી ભાવના થઈ જેની પુષ્ટિ પૂ. શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજે બહુ જ ઉત્સાહથી કરી. પ્રવર્તકજી મહારાજનો ઐતિહાસિક વિષય તરફ બહુ જ અનુરાગ હતો અને મ્હને પણ એમની જ વાતસલ્ય ભરેલી સહાનુભૂતિ અને સહાયતાને લીધે એ સાહિત્યની બહુવિધ સામગ્રીનું અવલોકન કરવાનો સુયોગ મળ્યો; તેથી એમના જ શુભ નામથી અંકિત એવી ‘પ્રવર્તક શ્રીકાન્તિવિજયજી જૈન ઐતિહાસિક ગ્રંથમાળા’ એ નામની શ્રેણી દ્વારા, મ્હેં એ સામગ્રી વાઙ્માં પુસ્તકોને પ્રકાશમાં મૂકવાનો વ્યવસ્થા આરંભ્યો. વિજ્ઞાપિત્રિવેણી, કુપારસકોશ, શત્રુંજયતીર્થોદ્ધારગ્રંથ, જૈનશિલાલેખસંગ્રહ, જૈનઐતિહાસિકગૂર્જરકાવ્યસંચય, દ્રૌપદીસંચય નાટક, જૈનપટ્ટાવલિસંગ્રહ—ઇત્યાદિ પુસ્તકોના સંપાદન—સંશોધનનું કામ મ્હેં એક સાથે હાથમાં લીધું. એ વધારા પુસ્તકોના પ્રકાશન માટે આર્થિક સહાયતા મેળવવાનું તેમ જ છાપખાના વિગેરેની સાથે ગોઠવણ આદિ કરવાનું સઘળું, વ્યાવહારિક કામ શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજે ઉપાડી લીધું હતું. વડોદરાના એ ૫-૭ મહિનાના વસવાટ દરમિયાન ‘વિજ્ઞાપિત્રિવેણી’ આદિ ૩-૪ પુસ્તકો છપાવેને પ્રકટ

† જુઓ ‘પદમસિરિચરિત’ પ્રાસ્તાવિક વક્તવ્ય, પૃષ્ઠ ૧૦ ઉપરની ટિપ્પણી.

થઈ ગયાં અને તેમનો જૈન તેમ જ જૈનેતર વિદ્વાનોપ સારો સત્કાર કર્યો. એ જોઈ મ્હારો ઉત્સાહ એ કાર્ય કરવા તરફ વધારે વધવા લાગ્યો. મ્હેં પણ અનેક ગ્રન્થોનાં સંશોધન—સંપાદનનાં સનોરથો કરવા માંડ્યાં. એ પ્રકારના પ્રોત્સાહક વાતાવરણ નીચેનો વડોદરાનો અમારો નિવાસ જો વધારે સમયસુધી લંબાયો હોત તો ૨-૩ વર્ષ દરમ્યાન ૧૫-૨૦ ગ્રન્થો પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી દેવાની મ્હારી ભાવના કદાચ સહેજે સફળ થઈ જાત. પરંતુ તે પછીના ગ્રીષ્મકાળના પ્રારંભ દરમ્યાન, મુનિરાજ (હવે આચાર્ય) શ્રીવલ્લભવિજયજી મહારાજની આમ્રહ મરેલી વિજ્ઞાપ્તિ અને પ્રેરણાથી પ્રવર્તકજી મહારાજનો મુંબઈ તરફ વિહાર કરવાનો અને આવતું ચોમાસું ત્યાં રહેવાનો વિચાર થયો. પ્રવર્તકજી મહારાજના અન્તેવાસમાં રહેનારા અમારામાંના ઘણા સ્વરાપ મુંબઈ જોયું ન હતું તેથી અમને પણ એ જોવાની ઇચ્છા થઈ આવી હતી. ઘટલે અમે પણ મુંબઈ તરફ વિહાર કરવા સમ્મત થઈ તૈયાર થયા. યથાક્રમે મરુત, સુરત, નવસારી, વલસાડ વિગેરે સ્થાનોમાં થતા, બેક મહિનાના પ્રવાસ પછી મુંબઈ પહોંચ્યા. પ્રવર્તકજી મહારાજ તથા શ્રીવિજયવલ્લભસુરિજી આદિનો બનેલો ૧૭-૧૮ સાધુઓનો અમારો એ સમુદાય ગોડીજીના જૈન ઉપાશ્રયમાં વર્ષાવાસ કરવા સ્થિર થયો.

*

મ્હારી રુચિ અને સ્વભાવ પ્રમાણે મ્હને ગોડીજીના ઉપાશ્રયનું અને તેની આસપાસનું અસ્વચ્છ વાતાવરણ જરાય ન ગમ્યું. સ્વાસ કરીને શૌચાદિ જવા માટેની જે વ્યવસ્થા એ ઉપાશ્રયમાં હતી તેથી તો હું અત્યંત ત્રાસી ઉઠ્યો. ૨-૩ દિવસ સુધી તો હું શૌચ જ ન જઈ શક્યો. મુંબઈમાં ક્યાંય પણ શૌચ માટેની સ્વચ્છ, ઇકાન્ત અને ખુલી જગ્યા મળવી અશક્ય છે, એમ મ્હને ક્યારે જણાયું ત્યારે મુંબઈ આવવાનો અને જોવાનો મ્હારો જે ઉત્સાહ થયો હતો તે વિષાદના રૂપમાં પરિણત થયો. પરંતુ સાથે એક અન્ય ઘટ્ટ મુનિ હતા જે મ્હારા પ્રત્યે વહુ જ સન્મત્વ અને આદરભાવ ધરાવતા હતા, તેમણે મ્હને ચાલકેશ્વરમાં ત્રણ વતી પાસે આવેલા જૈન મન્દિરનો ઉપાશ્રય બતાવ્યો અને નેપિયન સી રોડની નીચે આવેલા દરિયાના કુહાડા ખડકો દેખાડ્યા કે ક્યાં આગળ શૌચક્રિયાને ધોગ્ય ઇકાન્ત અને સ્વચ્છ જગ્યા સુલભ હતી. મ્હેં મ્હારી મુસ્કેલી અને મનોવૃત્તિ પ્રવર્તકજી મહારાજને નિવેદન કરી. તેમણે તરત જ પ્રસન્નતાથી મ્હને ચાલકેશ્વરમાં જઈને રહેવાની અનુમતિ આપી. પેલા ઘટ્ટ મુનિને પણ થોડા સમય માટે મ્હારી સાથે રહેવા મોકલ્યા. જેટલા સમય સુધી પ્રવર્તકજી મહારાજ મુંબઈમાં રહ્યા (લગભગ ૬-૭ મહિના) તેટલો વધો વલત મ્હેં ચાલકેશ્વરમાં જ વ્યતીત કર્યો. અવાર-નવાર તેમને વંદન વિગેરે કરવા હું ગોડીજી જતો—આવતો અને મ્હારા કાર્યક્રમથી બાકેફ કરતો રહેતો. સમુદાયમાંથી અન્યાન્ય સાધુઓ પણ વારંવાર ચાલકેશ્વરના ઉપાશ્રયમાં આવતા—જતા રહેતા અને મ્હને પોતાના સહવાસનો લાભ આપ્યાં કરતા.

વડોદરાના છેલા નિવાસ દરમ્યાન મ્હેં જે સાહિત્યિક આલેક્ષન અને સંપાદન કાર્ય કરવાની કલ્પના કરી હતી તે, ત્યાંથી વિહાર કરીને મુંબઈ આવવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતાં, ચુંથાઈ ગઈ. અને જે ગ્રન્થો પ્રેસમાં ચાલુ હતા તેના કાર્યમાં પણ શિથિલતા આવી ગઈ. પરંતુ મુંબઈના નિવાસ દરમ્યાન મ્હને વીજા જ પ્રકારના વાતાવરણ અને વિદ્વત્સમાગમમાં આવવાનો અનેરો લાભ મળવા લાગ્યો અને તેના લીધે મ્હારા જીવન વિષેના સમગ્ર દૃષ્ટિકોણમાં, ધરમૂલ પરિવર્તન કરનારાં અકલ્પિત આન્દોલનો, મ્હાં માનસિક ધરાતલ અનુભવવા લાગ્યું. જે જૈન-વિદ્વાનોના વિશિષ્ટ સમાગમમાં આવવાનો મ્હને અહિં પ્રસન્ન મળ્યો તેમાં એક તરફ પંડિતવર્થ શ્રી નાથૂરામજી

प्रेमी, पं० श्री जुंगलकिशोरजी मुख्तार, स्व० साधर बन्धु श्री मोहनलाल दलीचंद देशाई जेवा जैन साहित्य अने इतिहासना समृद्ध अभ्यासीयो अने अन्वेषको हता; त्यारे वीजी तरफ स्व० श्री वाडीलाल मोतीलाल शाहा तथा स्व० श्री मनसुखलाल रचजीभाई महेता विगेरे जेवा विशिष्ट तत्त्वचिन्तक अने समाजसुधारक क्रान्तिप्रिय पुरुषो हता. बालकेश्वरना उपाश्रयमां अवसर-नवार ए विद्वान् बन्धुओ बहु जं स्नेह अने आदरभावथी म्हारी पासे आवता अने परस्पर अनेक प्रकारनी साहित्यिक अने सामाजिक तत्त्वविचारणा करता. एमांथी म्हने विचारनी घणी नवी दृष्टिओ प्राप्त थवा लागी अने जीवन्तना चाल्या आवता प्रवाहमां अनेक प्रकारनां बमळ उत्पन्न थवा लाग्यां. म्हने एम लागवा मांड्युं के हुं जे स्थिति अने संयोगोमां जीवन व्यतीत करी रह्यो छुं ते म्हारी चित्तवृत्तिने बराबर बन्ध वेसतुं लागतुं नथी. प्रामाणिक साधुजीवनने आवश्यक एवी विरक्त मनोदशा म्हारी हती नहिं. बळी तेमां एवा समूहमां रहेवाना प्रसंगो मळवा गया, तेथी जे कांई थोडी घणी अन्वश्रद्धाना बळे, मनने पराणे विरक्ति तरफ दोरव्यां करतो हतो, ते श्रद्धा पण नष्ट थवा लागी. जे साधुसमुदायना म्होटा टोळा साथे म्हारे मुंबईमां आववानुं थयुं तेमां, पू. प्रवर्तकजी महाराजना अमारा नानकडा समुदाय सिवाय, अन्य ज मंडळतुं वधाये बर्षत् अने कारभार हुं. ए मंडळमां घणा खरा ते ज मुनिमहाशयो हता जेमना सहवासमां रहेवानो म्हने सौथी प्रथम प्रसंग, उपर जणाव्या मुजब बडोदराना (संवत् १९६७) चातुर्मासमां मळ्यो हतो. बडोदराना ते निवास बखते तो म्हारी मानसिक भूमिका बहु ज अविकसित अने जीवन विषेनी कल्पना अस्फुटित दशामां हती. वीजी रीते पण हुं कोई पण प्रकारना कार्यसाधक सामर्थ्य बगरनो हतो. ते बखते पहेला धोरणना के बहु तो पछी वीजा-व्रीजा धोरणना निशाळीया जेवी ज्ञानशक्ति के आत्मशक्तिना भान जेटली, म्हारी आन्तर-बाह्य परिस्थिति हती. परंतु मुंबईना आ निवास समय दरम्यान, हुं वीजा केटलाक धोरणो पसार करीने ते करतां कांईक वधाये ऊंची स्थिति पहांच्यो हतो. एटले म्हने हवे बडोदराना ते प्रथम चातुर्मासना जेवा वातावरणी कशी उद्वेजक असर थाय तेम न हुं. उलटुं एमांनी घणी खरी व्यक्तिओ तो हवे म्हारा आश्रय अने साहाय्यनी अपेक्षा राखनारी थई गई हती. पण मुंबईना निवास दरम्यान म्हने अमुक साधुओना जीवननी केटलीक विशिष्ट अने सर्वथा अकल्पित घटनाओनो अभिनव अनुभव थयो अने तेथी अत्यार सुधी चाली आवती म्हारी एकंदर विचारसरणीमां, तहन नवीन ज प्रकारना विकल्पो उत्पन्न थवा लाग्या. एकंदर साधुजीवनतुं विचार वर्तुळ, म्हारा मानसिक चंक्रमणने बहु ज संकीर्ण देखावा मांड्युं अने एथी साधुओना टोळांमां रहेवानुं ज म्हने खटकवा लाग्युं. म्हारी मानसिक दृष्टि, जे कोई जातनी नूतन दिशा तरफ जवातुं बळण धारण करवा लागी हती, तेनो सुमेळ म्हें स्वीकारेल आचार अने सहवास साथे बराबर थतो होय एम म्हने न लागवा मांड्युं. प्रवर्तकजी महाराज तथा श्री चतुरविजयजी महाराज, जेमनी म्हारा उपर सद्भाव भरेली कृपा हती, तेओ पण वास्तविक रीते तो संप्रदायगत जीवनना ज श्रद्धालु आत्मा हता. तेमनी साथे रहीने साधु संप्रदायथी विलक्षण के विसंगत एवो कोई पण प्रकारनो व्यवहार आचरवानी जो हुं छूट लेवा इच्छुं तो तेथी तेमना मनने पण क्लेश थाय ए स्वाभाविक ज हुं; अने तेमनी लागणीने प्रत्यक्षरूपे कोई पण रीते न दुर्भववी एवी म्हारी चोक्खी भावना थपली हती.

૧ રીતે વાલકેશ્વરના ૧ ચાતુર્માસ દરમ્યાન, મ્હારું સતત સંઘર્ષાત્મક સંનોમન્યન ચાલુ રહ્યું. ૧ વધું તો વિસ્તૃત રૂપે આલેખવાનો અર્હિ પ્રસંગ નથી. અર્હિ તો ફક્ત ૫૦ પ્રવર્તકજી મહારાજ અને શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજ સાથેનાં પુનીત સ્મરણોની દૃષ્ટિ ૧ જ ૧ની ટૂંકી નોંધ લેવામાં આવી છે.

*

ધનું કરીને ૧ ચાતુર્માસના છેલ્લા સમયમાં, પૂનાના ‘માંદારકર ઓરિએન્ટલ રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ’ના સંસ્થાપકોમાંની મુખ્ય વ્યક્તિઓ—ડૉ૦ ગુણે, ડૉ૦ વેલ્વલકર અને ડૉ૦ સરદેશાઈનું વનેહું ૧ક ડેપ્યુટેશન, સુંવર્દના જૈન સમાજને, ૧ નવીન સ્થાપિત થતા ભારતીય સાહિત્યના સંશોધન મંદિરને કાર્દૈક આર્થિક સહાયતા અપાવવાની વિનંતિ કરવા અર્થે આવ્યું. સુંવર્દે સરકારની માલિકીનો, પ્રાચીન હસ્તાલિખિત ગ્રંથોના સંગ્રહનો જે મહાન જ્ઞાનમંદાર, પૂનાની ડેક્કન કૉલેજમાં રાખવામાં આવેલો હતો તેને, સરકારે ૧ ઇન્સ્ટીટ્યૂટના અધિકારમાં અને સ્થાનમાં રાખવા વેવાનો સ્વીકાર કર્યો હતો. ૧ ગ્રંથસંગ્રહમાં, જૈન ગ્રંથોનો પણ ઘણો સારો સંગ્રહ થપ્પલો હોવાથી, જૈનોને પણ ૧માં સહકાર આપવો યોગ્ય છે અને તેમ થવાથી ૧ દ્વારા જૈન સાહિત્યના પ્રકાશનને પણ વિશિષ્ટ લાભ મળે તેમ છે—૧વી દૃષ્ટિ લઈને ૧ પ્રતિનિધિ મંડળ, ગોઢીજીના જૈન ઉપાશ્રયમાં પ્રવર્તકજી મહારાજ પાસે આવ્યું હતું, અને વીજે દિવસે વ્યાખ્યાન વચ્ચે ૧ માર્ફીયો ૧પસ્થિત શ્રોતાઓ આગળ પોતાની ઇન્સ્ટીટ્યૂટ વિષેની વધી કલ્પના અને યોજના રજુ કરી હતી. હું પણ ૧ સમા પ્રસંગે હાજર હતો. પ્રવર્તકજી મહારાજે તથા વીજા માઈઓ ૧ પ્રસંગે કેટલુંક પ્રાસંગિક વિવેચન કરીને જૈન સમાજે ૧ ઇન્સ્ટીટ્યૂટને યથાશક્ત્ય આર્થિક સહાયતા વિગેરે આપવી જોઈ ૧મ જણાવ્યું હતું.

જૈન સાહિત્ય અને જૈન ઇતિહાસનું નવીન પદ્ધતિ ૧ સંશોધન—પ્રકાશન આદિના કાર્યમાં મ્હને વિશેષ રસ છે, તેથી મ્હારા સ્વ૦ સહૃદય સાક્ષરમિત્ર શ્રીમોહનલાલ વ૦ વેશાઈ ડૉ૦ ગુણેને સ્વાસ મળવા માટે મ્હારી પાસે વાલકેશ્વર લઈને આવ્યા. હું ઇંગ્રેજી તો તે વચ્ચે વિશેષ સમજી શકતો ન હતો તેથી ડૉ૦ ગુણે ભાંગી—તુટી હિન્દીમાં ઘોલવા લાગ્યા. પરંતુ મ્હને મરાઠી ભાષા ઠીક ઠીક સમજાય છે અને ઘોલતાં પણ સાધારણ આવડે છે, ૧ જાણીને તેઓ વધારે પ્રસન્ન થયા અને અમે વેક કલાક સુધી વેસીને જૈન સાહિત્યવિષેની અનેક પ્રકારની વર્ચા કરી. મ્હું તેમની પાસેથી પૂના તેમ જ તેમના નૂતન સ્થાપિત ઇન્સ્ટીટ્યૂટ વિષેની વધી માવના વિસ્તારથી સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ડૉ૦ ગુણેના પાંડિત્ય અને હત્સાહથી હું તેમના વ્યક્તિત્વ તરફ આકર્ષાયો અને મ્હારી જિજ્ઞાસા અને કાર્યપ્રવૃત્તિથી તે મ્હારી તરફ આકર્ષાયા. મ્હને તેમણે પ્રત્યક્ષ પૂના આવવાનો આગ્રહ કર્યો અને પૂનામાં રહીને હું જૈનસાહિત્યના સંશોધન-પ્રકાશન અંગે વિશિષ્ટ કાર્ય કરવાની સાધન-સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી શકીશ ૧વી તેમણે મ્હને કેટલીક કલ્પના આપી. પર્સ્યુસન કૉલેજમાં ૧ક પ્રકારના અધ્યયન માટે ૧ક સેમિનારની સ્થાપના કરવામાં આવેલી છે અને તેમાં ૧ક-૧૧ જૈન સ્કૉલરો પણ જૈન સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનનો સ્વાસ અભ્યાસ કરી રહ્યા છે—૧ વિગેરે હકીકત પણ તેમણે મ્હને જણાવી.

*

ડૉ૦ ગુણેના મેઝાપથી મ્હારું મન પૂનાની યાત્રા કરવા હત્સુક થયું. પૂના તે વચ્ચે ભારતનું ૧ક મુખ્ય પ્રગતિશીલ શહેર મનાતું હતું. રાજકીય, સામાજિક તેમ જ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓનું તે મ્હોટું કેન્દ્રસ્થાન હતું. પટલે પૂના જવાની અને જોવાની મ્હને સ્વાસ હત્કઠા થઈ રહી. ત્યાં

जवांथी म्हने काई-काई नवुं जाणवानुं-विचारवानुं मळसे अने मनमां थत्ता रहेता विचारमन्थने कोई चोक्स प्रकारनुं स्वरूप प्राप्त थई शकसे, एवी आशाथी म्हें पूना जवानो संकल्प कर्यो.

घणुं करीने पोष वदमां के पछी माघ सुदमां प्रवर्तकजी महाराजे सुंबईथी विहार करी सुरत तरफ जवानो विचार कर्यो. परंतु घाटकोपर जोयुं न हतुं तेथी सुंबईथी रवाना थई दादर, कुर्लाने रस्ते घाटकोपर गया. हुं पण तेमनी साथे ज हतो. म्हें तेमने तथा श्री चतुरविजयजी महाराजने म्हारो विचार पूना जोवा जवानो छे ए विषे खुल्ला मनथी बात करी. तेमणे म्हारो विचार सहासुभूतिपूर्वक सांभळ्यो. पूना अनेक दृष्टि दर्शनीय स्थान छे, ए तो प्रवर्तकजी महाराज पण सारी रीते जाणता हता अने योग्य अवसर होत तो पोते पण पूना जवानुं पसन्द करत, एवी तेमनी इच्छा रहेती. एटले तेमणे म्हारा जवा माटे तो कशोय विरोध न कर्यो परंतु पोतानीं पासे एवो कोई बीजो साधु नथी के जेने म्हारी साथे तेओ मोकली शके; अने एम एकाकी तरीके म्हारं जवुं ए व्यक्तीनी दृष्टि तेम ज संभाजनी दृष्टि बहु उचित न देखाय; तेथी तेमना मनने, म्हने मुक्तमने रजा आपवासां संकोच पण जरूर थयो हतो. पेला वीजा समुदायमांथी एक अन्य बूढ साधु म्हारी साथे आववा बहु उत्सुक होता, परंतु तेमनो स्वभाव बघारे उग्र अने तोरी हतो तेथी तेमने साथे राखवानी म्हारी इच्छा न थई. एक-वे दिवसनी विचारणा पछी अने चर्चा पछी प्रवर्तकजी महाराजे म्हने प्रसन्नता पूर्वक जवानी रजा आपी अने घाटकोपरना अमुक गृहस्थोने म्हने पूना सुधी पहोंचाडी देवानी योग्य भळामणो करी. तेओ पोताना अन्य शिष्यपरिवारसाथे घाटकोपरथी विहार करी अन्धेरी तरफ विदाय थया. हुं थोडा दिवस वधु घाटकोपर रोकायो.

*

ए रीते साधु तरीके एकाकी रहेवानो म्हने जीवनमां पहेलवहेलो प्रसंग प्राप्त थयो. थोडाक दिवस तो मनमां अनेक प्रकारना संकल्प-विकल्पो थयां कर्यो. एकाकी रहेवुं सारं के नहिं एनी विचारणामां मन झुंझातुं रलुं. छेवटे पूना गया पछी भविष्यनो विशेष विचार करवानो मने निर्धार कर्यो अने हुं घाटकोपरथी पूनानां मार्गे रवाना थयो. घाटकोपरना गृहस्थोए रस्तामां साथी तरीके एक नोकर जेवा माणसने मोकली आप्यो. ठाणा, पनवेल, लोणावळा थई, रस्तामां कार्ळोनी गुफाओ जोई, ८-१० दिवसे पूना पहोंच्यो. त्यां तेना आगळा ज बरें स्थापित थएल 'भारत जैन विद्यालय' नामना बॉर्डिंग हाउस के-जे फर्ग्युसन कॉलेज रोड उपर आवेल रहाते करना बंगलामां खोलवामां आवेल हतुं-तेमां मुकाम कर्यो. बॉर्डिंगना एक कार्यवाहक भाई जे म्हने सुंबईमां ज परिचित थया हता तेमणे म्हारी त्यां रहेवा करवानी थोडीक व्यवस्था करी आपी.

पूनामां रहीने, भांडारकर इन्स्टीट्यूटने सहायतावि करवानी विविध प्रवृत्तिओमां, भारत जैन विद्यालयने विकासवानी विविध योजनाओमां, तेम ज 'जैनसाहित्य संशोधक समाज'नी स्थापना करीने ते द्वारा संशोधनात्मक उच्च प्रतिभुं त्रैमासिक अने तेतुं अन्य साहित्य प्रकट करवामी बहुमुखी विशाओमां, जे जे प्रयासो थया तेनी विगतमां उतरवानो अहिं अवसर नथी; फक्त एटलुं ज ए विषे प्रासंगिक कहेवानुं उचित छे के ए बधी प्रवृत्तिथी हुं पू० प्रवर्तकजी महाराज तथा श्री चतुर-विजयजीने यथावसर परिचित राखतो हतो अने तेओ पणं पत्रद्वारा ए वधुं जाणी-सांभळीने सदा पोतानो प्रसन्नभाव प्रकट करता रहेवा हता. तेम ज म्हने अपेक्षित पुस्तको विगेरे मोकलता रहीने यथायोग्य सहायता आपता रहेता हता.

*

તેના ધીજે વર્ષે આઠા દેશમાં મર્યાદા હપ્ત્યુપ્જાની વીમારીનો મહા પ્રકોપ થયો અને તેના કીધે પૂનાના ઇ બોર્ડિંગ હાઉસમાં રહેતા બધા વિદ્યાર્થીઓ પળ પોતપોતાના સ્થાને ચાલ્યા ગયા અને બોર્ડિંગ હાઉસ બંધ જેવું થયું. હું મ્હારા આહારાદિની સુલભતાની દ્રષ્ટિ પૂના શહેરની જૈનધર્મ શાળામાં જઈને રહ્યો, પરંતુ યોઢાક દિવસ પછી હું પણ ઇ વિમારીમાં સપડાયો. ઇકાકી જ હતો. સાથે કોઈ પરિચારક કે પરિચિત જન જેવો ન હતો. ગામમાં જૈનો ઘણા હતા પરંતુ તેમને કોઈને મ્હારી કશી વિશેષ સ્વભાવ ન હતી. તેથી કોઈ ડૉક્ટર કે વૈદ્યની કશી સહાયતા ન મળી. વરાવર ૧૦-૧૧ દિવસ સત્તત તાવ રહ્યો. ડાઠવા-બેસવાની શક્તિના અભાવે મ્હેં અન્ન લેવાનું તો સર્વથા બંધ જ કર્યું હતું; પરંતુ ધર્મશાળાનો ઇક મરાઠો નોકર, ક્યાંકથી મ્હારા માટે જ્હાના ઇક-બે ધ્યાલા સવાર સાંજ લાવીને આપી દેતો હતો, તેથી મ્હારા પ્રાણ ટકી રહ્યા હતા. ધીમે ધીમે તાવ તો ઇતર્યો પરંતુ ઔષધાદિ ઉપચાર અને પોષણાત્મક આહારના અભાવે શરીર ત્હન શુષ્ક થઈ, મસ્તિષ્ક પણ શુષ્ક થઈ ગયું; અને હું જાણે મ્હારા મન અને શરીર તંત્ર ઉપરનો કાઠુ ગુમાવી વેઠો દોડે તેવી સ્થિતિમાં મૂકાઈ ગયો. પછીથી મુંબઈ - ઘાટકોપરના વેક પરિચિત સ્નેહી જનોને તેની સ્વભાવ પઢી. પંડિતજી સુલલાલજી, જે તે વસ્તે આગરામાં હતા તેમને પણ સ્વભાવ પઢી. ઇટલે ઇક-બે સ્નેહી જનો પરિચર્યા માટે આવી પહોંચ્યા. પ્રવર્તકજી મહારાજને સમાચાર મળતાં તેઓ પણ બહુ ચિંતિત થયા અને તેમણે પણ પોતાના પરિચિત શ્રાવક જનોને મ્હારી યોગ્ય પરિચર્યા ધાય તેવી સ્વાસ સૂચનાઓ મોકલવી. પૂનામાં યોગ્ય પરિચર્યા ધાય તેવું ન જાણાયથી ઘાટકોપરવાળા સેઠ પરમાનંદ રતનજી ઇ પોતાના ઉત્સાહ અને સેવાભાવને વશ થઈ, મ્હને ગાઢીમાં બેસાડી પૂનાથી ઘાટકોપર પોતાના મકાને લઈ આવ્યા. કેટલાક સારા ડૉક્ટરો અને વૈદ્યોને વતાવી મ્હારો યોગ્ય ઔષધોપચાર કરવામાં આવ્યો અને ઇ રીતે વેક મહિનામાં હું કોઈક સ્વસ્થચિત્ત થયો. પછી મ્હારી ઇચ્છાને અનુસરી મ્હને ફરી પાછો પૂના પહોંચાડી દેવામાં આવ્યો. હું ત્યાં પાછો મ્હારા પૂર્વનિયોજિત કામે વળગ્યો.

પૂનાના પ્રગતિપરાયણ વાતાવરણે મ્હારા મન ઉપર અનેક પ્રકારની અસરો નિપજાવવા માંડી. જે સ્થિતિમાં હું હતો તે સ્થિતિ તો મ્હને સંતોષજનક ન્હેતી જ લાગતી. સમાજસેવા, સાહિત્યસેવા અને દેશસેવાના અનેક નવા નવા તરંગો અને વિકલ્પો મનમાં ઉત્પન્ન થયાં કરતા હતા. પૂનામાં રહેતાં રહેતાં મ્હને ધીજા ઘણા વિદ્વાનો, દેશનેતાઓ અને સમાજસેવકોના પરિચયનો લાભ મળતો ગયો. જૈન સમાજના પણ કેટલાક સ્વાસ આગેવાન ધનિકો તેમ જ વિચારશીલ સજ્જનોનો પરિચય વધતો રહ્યો. જૈન સમાજની સૌથી વધારે ક્રાંતિકારી વ્યક્તિ સ્વ ૦ સેઠીજી અર્જુનલાલજીનો પણ મ્હને ત્યાં ધનિષ્ઠ સમાગમ થયો અને તેમની સાથે ધાર્મિક, સામાજિક અને રાજનૈતિક વિચારોનો સ્વૂ જ વિનિમય થતો રહ્યો. જૈન સમાજની વ્યાપક જઢતા અને દેશકાલ-પરાક્રમ્ય પ્રવૃત્તિ જોઈ જોઈને મન સ્થિર થયાં કરતું હતું. શું કરવાથી જૈન સમાજની પ્રગતિ થાય અને જૈન ધર્મ વધારે લોકોપ-કારક બને તેની નાના પ્રકારની કલ્પનાઓ આવ્યાં કરતી હતી. મ્હારી આંતરિક ચિત્તવૃત્તિ વિરક્તિને ઇચ્છતી હતી કે અન્યાય પ્રકારની કોઈ આસક્તિઓને ઇચ્છતી હતી - ઇની પણ મ્હને વિવિધ તર્કનાઓ થયાં કરતી હતી. યૌવનસુલભ કેટલાક મનોવિકારો પણ અન્તરના પડવા પાછલ ક્યારેક ક્યારેક ડોકિયું કરી જતા હતા. પરિણામે મ્હારું મન કોઈક નૂતન માર્ગે પ્રયાણ કરવા, નૂતન ક્ષેત્રમાં પ્રવેશીને કાર્ય કરવા અને નૂતન પ્રકારના જીવનનો અનુભવ લેવા માટે વધારે ને વધારે ઉત્સુક થવા લાગ્યું. ધીજી તરફથી જૈન સાહિત્ય, જૈન ઇતિહાસ અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનાં અધ્યયન-અવલોકન-

મનન-ચિન્તન આદિની જે કોઈ નવી દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ હતી અને તેના લીધે એ વિષયો તરફ પળ મન ઝૂવ આકૃષ્ટ થતું હતું. તેથી જૈનવાદ્યાયની વિશેષ પ્રસિદ્ધિની કોઈ પ્રવૃત્તિ હાથમાં લઈ તેને જ લીવનહું પ્રધાન કાર્યક્ષેત્ર બનાવવાની પળ માવના તેટલી જ વલવતી થયાં કરતી હતી.

પૂનામાં જતાં સાથે જ મ્હને એક વિશિષ્ટ પ્રતિભાશાલી અને વિચારશીલ યુવક જૈન વન્ધુના સમાગમનો લાભ મળ્યો જેમણે તરતમાં જ પૂનાની ફર્ગ્યુસન કૉલેજમાં રહીને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો મુખ્ય વિષય લઈને ધી. એ. નો અભ્યાસ પૂરો કર્યો હતો, અને ત્યાંની જ ફિલોસૉફિકલ સેમિનારની સ્કૉલ-શિપ મળવાથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો વિશેષ અભ્યાસ કરવાની દૃષ્ટિએ ત્યાં ફેલો થઈને રહ્યા હતા. એ યુવક વન્ધુ તે મ્હારા એક પ્રિય શિષ્ય અને પ્રિયતર મિત્ર જેવા માઈ શ્રી રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખ—જેઓ અભારે અમદાવાદની સુપ્રસિદ્ધ ‘ગુજરાત વિદ્યાસભા’ (જૂની ‘ગુજરાત બનાંક્યુલર સોસાયટી’) ના વજ્જતર અધ્યયન અને સંશોધન વિદ્યાવિભાગના મુખ્ય અધિષ્ઠાતા (હાયરેક્ટર) છે. માઈ શ્રી રસિકલાલ ગુજરાતના સમર્થ ચિન્તકોમાંના એક વિશિષ્ટ ચિન્તક છે. એમના ચિન્તનશીલ સ્વભાવે અને પ્રગતિવાદી વિચારે, મ્હારા મન ઉપર અને જીવન ઉપર કેટલીક વિશિષ્ટ અસરો કરી છે. પૂનાનું કાર્યક્ષેત્ર છોડીને ‘ગુજરાત વિદ્યાપીઠ’ની સેવામાં જોડાવા માટે મ્હેં જે નિર્ણય કર્યો તેમાં અનેક અંશે પ્રેરકરૂપ થનાર મ્હારા એ સુદૃઢ વન્ધુજન છે. પૂનામાં ગયા પછી મ્હેં મ્હારા એ પ્રતિભાશાલી યુવક મિત્રને સાહિત્યિક કાર્યમાં સહકારી બનાવ્યા. માંઢારકર રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યૂટના જૈન ગ્રન્થોનું વિસ્તૃત સૂચિપત્ર બનાવવામાં, ‘જૈન સાહિત્ય સંશોધક’નું સંપાદન કરવામાં, તેમ જ વીજા તેવા સંશોધનાત્મક નિબંધો વિગેરે લખવામાં, મ્હને તેમનો ઘણો ઉપયોગી સહકાર મળ્યા લાગ્યો. એ વખતે અમે પૂનાના એ માંઢારકર ઇન્સ્ટીટ્યૂટ જેવી જ કોઈ સંસ્થા ગુજરાતમાં સ્થપાવી જોઈએ અને મહારાષ્ટ્રની માફક ગુજરાતમાં પણ ઇતિહાસિક અન્વેષણ—સંશોધન આદિનું કાર્ય થવું જોઈએ; તેમ જ મહારાષ્ટ્રીય વિદ્વાનો અને સમાજસેવકો જેવા ગુજરાતમાં પણ વિદ્વાનો અને સેવકો તૈયાર થવા જોઈએ—હ્યાદિ પ્રકારના અનેક મનોરથો કર્યા કરતા. કેટલાંક કૌટુંબિક કારણોને લઈને પછી માઈ શ્રી રસિકલાલને અમદાવાદ જવાનું થયું અને ત્યાં સાક્ષરવર્ધ્ય શ્રી રામનારાયણ વિ. પાઠક વિગેરે મિત્રોની સાથે જોડાઈ એક શિક્ષણ કાર્ય કરનારી સંસ્થાની સ્થાપના દ્વારા તેમાં જોડાયા.

પૂનામાં આ રીતે મ્હારું કાર્ય ચાલુ જ હતું, તે દરમ્યાન મ્હને લોકમાન્ય તિલકના પરિચયમાં આવવાનો અનેરો લાભ મળ્યો. તે સાથે મહિલાવિશ્વવિદ્યાલયના સંસ્થાપક મહર્ષિતુલ્ય પ્રો. કર્વેના સમાગમનો પણ પ્રસંગ મળ્યો. સર્વટ્સ ઑફ ઇન્ડિયા સોસાયટીના એક વાર્ષિકોત્સવ પ્રસંગે મહાત્માજી પૂનામાં આવ્યા ત્યારે તેમને પણ પ્રત્યક્ષ મળવાનો યોગ વન્ધ્યો અને તેમની સાથે મ્હારા પોતાના જીવનલક્ષ્ય વિષે કેટલીક સામાન્ય ચર્ચા કરવાનો પણ અનપેક્ષિત અવસર મળ્યો. મહાત્માજીએ અમદાવાદમાં સ્થાપેલા સત્યાગ્રહ-આશ્રમ વિષે કેટલીક વિગતો જાણવા-સાંમળવામાં આવી હતી, તેથી કોક કોક વખતે એ સત્યાગ્રહ-આશ્રમમાં જઈને મહાત્માજીની પ્રેરણા નીચે જ, કોઈ સેવાકાર્યમાં જોડાઈ જવાનો તરંગ પળ મનમાં આવી જતો હતો. એ દૃષ્ટિએ મ્હેં કેટલાક મિત્રો સાથે વિચાર-વિનિમય કરવાના ઉદ્દેશથી પત્રવ્યવહાર પણ ચાલુ કર્યો હતો.

*

એ રીતે મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારોની સતત ખરતી-ઓટ થયાં કરતી હતી, તે વખતે જ, ૧૯૨૦ ના ઑગષ્ટની ૧ થી તારીખે મહાત્માજીએ ભારતને સ્વતંત્ર કરવાના હેતુથી બ્રિટીશ સરકાર

સાથે અસહકારાત્મક અભિનવ સંગ્રામની ઝગ ડહોળાવી. તેના લીધે દેશવ્યાપી અદ્ભુત આન્દોલન શરૂ થયું. અસહકારના બહુમુખી કાર્યક્રમમાં સરકારી શિક્ષણ સંસ્થાઓનો બહિષ્કાર કરવાનો પણ નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો અને તેના પ્રતિયોગમાં રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ સંસ્થાઓ સ્થાપિત કરવાનો નિશ્ચય થયો હતો. એવા વિશિષ્ટ પ્રકાર વાઙ્મી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ સંસ્થા તરીકે સૌથી પ્રથમ મહાત્માજીની જ સીધી દોરવળી નીચે, અમદાવાદમાં ‘ગુજરાત વિદ્યાપીઠ’ સ્થાપિત કરવાની યોજના થઈ અને તેમાં પ્રથમ સંસ્થાપક-સેવકો તરીકે જોડાવાનો જે જે ઉત્સાહી બંધુઓએ વિચાર કર્યો હતો તેમાં માર્કે શ્રી રસિકલાલ પણ એક પ્રમુખ વ્યક્તિ હતા. તેમણે મ્હને પણ દ્વારા પોતાનો વિચાર જણાવ્યો અને સાથે જ પણ જણાવ્યું કે મ્હારે પણ એમાં જોડાઈને હવે દેશસેવાની નૂતન દીક્ષા લેવી જોઈએ—હ્યાદિ. માર્કે રસિકલાલ મ્હારા વિચારોથી મુપરિચિત હતા અને મ્હારી ચિત્તવૃત્તિનું પણ તેમને કેટલુંક વર્ણન થયેલું હતું; તેથી તેમણે, મ્હારા જીવન માટે એ એક ઉત્તમ અને પવિત્રતમ કાર્યક્ષેત્ર છે એમ જણાવી મ્હને એમાં સમ્મીલિત થવાની વિશિષ્ટ પ્રેરણા કરી. ગુજરાત વિદ્યાપીઠ દ્વારા ગુજરાતમાં એક પ્રતિષ્ઠિત ઐતિહાસિક સંશોધન મંદિરની પણ સ્થાપના થઈ શકશે અને તે રીતે પૂનામાં બેસીને જે મનોરથો કરવામાં આવતા હતા તેની પણ કાંઈક સિદ્ધિ સાધી શકાશે. વિગેરે-વિગેરે.

સ્થાપિત થનાર ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સેવામાં હું કાંઈક યોગ્ય ઉપયોગી થઈ શકીશ એવી વાત મહાત્માજી પાસે પણ મૂકવામાં આવી. મહાત્માજીએ તે વાતને સહર્ષ વધાવી લીધી અને મ્હને અમદાવાદ આવવા માટે આમંત્રણ મોકલવામાં આવ્યું. હું એ માટે ગંભીર માથે વિચાર કરવા લાગ્યો. કોઈ પણ પ્રકારનો નિશ્ચય કરું તે પહેલાં એકવાર મ્હારે અમદાવાદ જઈને બધી પરિસ્થિતિનું પ્રત્યક્ષ અવલોકન કરી લેવાની અને પોતાને યોગ્ય એ કાર્યક્ષેત્ર છે કે નહિ, તે સમગ્ર રીતે સમજી-વિચારી લેવાની તક લેવી જોઈએ—એવી દૃષ્ટિથી મ્હે એક વાર અમદાવાદ જવાનો નિર્ણય કર્યો.

પણમાં જ મહાત્માજી કાર્ય પ્રસંગે મુંબઈ આવ્યા અને મ્હને તેમણે મુંબઈમાં મઠી જવા માટે ધ્યાન માગસ મોકલી સન્દેશો કહેવડાવ્યો. આશ્વિનસુદી ૧૨ નો એ દિવસ હતો. તે જ રાત્રે અનેક સંકલ્પ-વિકલ્પોની મથામણ સાથે હું પૂનાથી ગાડીમાં બેસીને મુંબઈ આવ્યો અને ગામદેવીના રેવાશંકર જગજીવનદાસ મહેતાના મકાનમાં મહાત્માજી ઉતર્યા હતા ત્યાં તેમને મળ્યો. બધી વાતચીત થઈ. તેમણે મ્હને તે જ સાંજે, પોતાની સાથે જ, અમદાવાદ આવવાની આજ્ઞા કરી. હું સાથે થયો. થીજી સવારે અમે આગન્દ ઉતર્યા અને ત્યાંથી પછી આશ્વિન પૂર્ણિમાનો ઢાકોરનો મેઢો ભરાયો હતો તેમાં ગયા. આસો વદ ૧ ના દિવસે અગ્યારેક વાગ્યાના સુમારે અમદાવાદ—સત્યાગ્રહ આશ્રમમાં પહોંચ્યા. મહાત્માજીએ પોતાના જ વેસવાના રૂમમાં મ્હને ઉતારો આપ્યો. ૪-૫ દિવસ હું ત્યાં રહ્યો અને મારી ‘ગુજરાત વિદ્યાપીઠ’ની બધી રૂપરેખાનો પરિચય મેળવ્યો. માર્કે શ્રી રસિકલાલ વિગેરે સાથે ચર્ચા કરીને નિર્ણય ઉપર આવ્યો અને પછી પાછો પૂના આવી ત્યાંનું કેટલુંક કાર્ય આટોપી આગામી કાર્તિક સુદી ૫ ના દિવસે ગુજરાત વિદ્યાપીઠની જે વિધિપૂર્વક સ્થાપના થવાની હતી તેમાં ઉપસ્થિત થવાનો નિશ્ચય કર્યો.

*

મ્હે એ રીતે નવીન જીવનમાર્ગ લેવાનો જે નિર્ણય કર્યો તેની જાણ તરત જ પ્રવર્તકજી મહારાજને પણ કરી દીધી હતી અને માવમરેલી ક્ષમા યાચના પૂર્વક મ્હે તેમના વાતસલ્ય ભરેલા આશીર્વાદની

પણ યાચના કરી હતી. તેમનો ટૂંકો ઉત્તર આવ્યો કે 'તમે સર્વવાતે સુઝ છો. જે કાંઈ નિર્ણય કર્યો હશે તે પોતાના આત્માના હિતાહિતને લક્ષ્યમાં રાખીને જ કર્યો હશે.' વિગેરે.

મ્હેં મ્હારા એ નિર્ણયને 'જૈન'વિગેરે પત્રો દ્વારા જૈન સમાજ આગળ પણ જાહેર કર્યો અને સંકલ્પ પ્રમાણે કાર્તિક સુદી પંચમીએ (જૈન સમાજમાં સુપ્રસિદ્ધ જ્ઞાનપંચમીના દિવસે) થનારા 'ગુજરાત વિદ્યાપીઠ'ની સ્થાપનાના શુભમુહૂર્ત પ્રસંગે હાજર થયો. એ દિવસે મ્હેં મ્હારા ગુરુપદને સૂચવતા એવા દેસાતા જૈન સાધુવેશનો પરિત્યાગ કરી સામાન્ય જનસેવકનો નૂતન વેષ ધારણ કર્યો. એ વેષ પરિત્યાગ કરવાના વિષયમાં મહાત્માજીની પણ ખાસ પ્રેરણાપૂર્ણ વિશિષ્ટ સમ્મતિ મળી હતી. પ્રારંભમાં તો મ્હને કેટલીક અકલામણ થતી રહી પરંતુ ધીરે ધીરે મનનું ઘઠણ બદલાતું ગયું અને હું અન્તરથી તેમ જ બહારથી નવા વેશને અનુરૂપ થઈ ગયો.

આ રીતે જીવન નાટકનું હવે નવું જ દૃશ્ય શુરૂ થયું. મ્હારું એ જાતનું વેષપરિવર્તન અને જીવનપરિવર્તન સ્વાભાવિક રીતે જ જૈન સમાજના કેટલાક વિભાગમાં ટીકાતું પાત્ર બન્યું. કેટલાક બન્ધુઓએ મ્હેં જે કર્યું છે તે ઠીક જ કર્યું છે એવો અનુકૂળ મત વતાવ્યો, તો કેટલાકે હું સંયમથી અદ્રષ્ટ થઈ પતિત થયો છું વિગેરે - એવો પ્રતિકૂળ અભિપ્રાય પ્રકટ કર્યો. રુઢીપ્રિય અને સ્થિતિશીલ વર્ગની દૃષ્ટિએ તો હું સંયમથી અને જીવનથી અદ્રષ્ટ જ થયેલો દેખાણો; અને તેથી તેમણે મ્હારા કૃત્યને સ્વચ્છન્દતાનું પોષક ગણાવી ઠીક ઠીક વલોડી કાઢ્યું. આ બધી ઘટનાથી પ્રવર્તકજી મહારાજના મન ઉપર કશી અસર થઈ હશે અને તેમનો પણ મ્હારા વિષે કેવો ભાવ થયો હશે તેની કશી વિશેષ સ્મરણ તરત ન પડી અને તેથી હું પણ મ્હારા મનમાં કેટલોક સંકોચભાવ સેવતો, કેટલાક સમય સુધી, તેમને પત્રાદિ વિગેરે લખી શક્યો નહિં.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં જોડાઈને મ્હેં ધીમે ધીમે મ્હારું કામ ચાલુ કર્યું. મહાત્માજીની ખાસ इच्छा અને પ્રેરણાથી મ્હારા નિયામકપણા નીચે 'ગુજરાત પુરાતત્ત્વમંદિર'ની સ્થાપના કરવામાં આવી. માર્હી શ્રી રસિકલાલ પરીખ તેના મુખ્ય મંત્રી તરીકે નિયુક્ત થયા. પૂનાના મંડારકર રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ જેવી સંસ્થા ગુજરાતમાં સ્થાપન થયેલી જોવાની કલ્પનાના જે સ્વપ્નો, અમે વે.વર્ષ પહેલાં જ, પૂનામાં સેવતા હતા, તે અકસ્મિત રીતે એ પુરાતત્ત્વમંદિરના રૂપમાં સિદ્ધ થયેલાં જોઈ મનમાં આનન્દ અને ઉદ્ઘાસના તરંગ ઊઠીવા લાગ્યા. સમય જતાં પુરાતત્ત્વમંદિરનું કાર્યક્ષેત્ર સમૃદ્ધ અને સુપ્રતિષ્ઠિત થતું ગયું. અધ્યયન, અધ્યાપન, સંશોધન, સંપાદન અને પ્રકાશન આદિ વિવિધ પ્રકારનું કાર્ય એ મંદિર દ્વારા થવા લાગ્યું અને ગુજરાત તેમ જ ગુજરાત બહાર તેની સારી રૂખાતિ થવા લાગી. પં. શ્રીમુક્તલાલજી, પં. શ્રી વેચરદાસજી તથા પ્રસિદ્ધ બૌદ્ધસાહિત્યવેત્તા સ્વ. અધ્યાપક શ્રી ભર્માનન્દજી કોસંઘી જેવા લઘ્વપ્રતિષ્ઠ વિદ્વાનો એ મંદિરના સેવકો તરીકે મ્હારી સાથે જોડાયા.

મ્હને પરોક્ષ રીતે જાણવા મળ્યું કે આ બધી પ્રવૃત્તિ જાણી-સાંભળીને પ્રવર્તકજી મહારાજનું મન પ્રસન્ન જ થયું હતું અને મ્હારા પ્રત્યે તેમનો તેવો જ સદ્ભાવ રહેલો હતો. પછી કાંઈક પ્રસંગ લઈને હું તેમને સાક્ષાત્ વંદન કરવા પાટળ ગયો. મ્હને તેમણે પૂર્વના જેવા જ વાતસલ્ય ભાવથી મ્હવાવ્યો. શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજે પણ એવા જ સ્નેહથી મ્હને આવકાર્યો. મ્હારો સંકોચ દૂર થયો અને જાણે હું પૂર્વની જેમ જ તેમના અન્તેવાસમાં રહેલો છું એવો સુખાનુભવ કરવા લાગ્યો.

संप्रदाय अने समाजनी मर्यादांमांथी वहार जनार तथा समाजना म्होटा भागना श्रद्धालु वर्गनी दृष्टि टीकापात्र बननार म्हारा व्यक्तित्व विप्रे, व्यारे म्हें तेमनो आनो उदार अने स्नेहाई-भाव अनुभव्यो ल्यारे म्हारी तेमना प्रत्येनी जे श्रद्धा हत्ती ते अनेकगणी बधी गई. म्हने तेमनामां साची साधुताना अभिनव दर्शन थयां अने हुं तेमनो अन्तरंगशी पूजक अने प्रशंसक बन्यो.

पछी तो वर्षमां एकाचवार तेमने वंदन करवा जवानो प्रसंग हुं अवश्य लेतो रहेतो. पाटणना भंडारोमांथी के तेमना पोताना बडोदरानी भंडारमांथी जे कोई ग्रन्थ विगेरेनी म्हने जरूर पडती ते तेजो मुक्तमने मोकलावता रहेता अने म्हारी यत्किंचित् साहित्यसेवामां सदाय सहर्ष सहायता आपता रहेता.

सने १९२८ मां म्हारो विचार जर्मनी जवानो थचो, ल्यारे ते अंगेनी खबर आपवा तेम ज तेमना आशीर्वाद मेळववा माटे पण हुं तेमनी पासे खास गयो हतो. जर्मनीथी पाछा आग्या पछी १९३० ना नमक सत्याग्रह वाळा संग्राममां जोडावानुं थयुं अने तेथी जेलनिवास भोगववानुं भाग्य मळ्युं. जेलमांथी मुक्ति मळया पछी, ख० बाबू श्री वहादुरसिंहजीना उत्साह अने आमंत्रणे वशा थई, भारतना जगत्प्रसिद्ध महान् कविवर गुरुदेव रवीन्द्रनाथ प्रस्थापित विश्वविख्यात 'शान्तिनिकेतन-विश्वभारती'मां 'जैन ज्ञान पीठ'नी स्थापना द्वारा त्यां रही 'सिंधी जैन ग्रन्थमाला' प्रकाशित करवानो उपक्रम कर्चो. ए कार्य माटे म्हने पाटणना भंडारोमांथी केटलीक विशिष्ट प्रकारनी साहित्यिक सामग्री प्राप्त करवानी जरूर पडी अने तेथी सने १९३१ ना ग्रीष्मकाळना वेक महिनानो कार्यक्रम थोजी हुं पाटण गयो. पंडितजी सुखलालजी पण ते प्रसंगे साथे आग्या हता. ए वखते पू० श्री चतुरविजयजी महाराजे भंडारोमांथी प्रतियो मेळववा करवामां जे अनन्य सहायता आपी हती अने तेतुं जे थोडुंक दंडुं वर्णन, म्हें ख० बाबू श्री वहादुरसिंहजीनां लखेलां स्मरणोमां आप्युं छे, ते ज अहिं उद्धृत करीने सन्तोष मानीश.

“उस ग्रीष्मकाळके अवकाशमें मैं अहमदाबाद आया और पण्डितजी वगैरहको साथ ले कर पाटणके भण्डारोमेंसे साहित्यिक सामग्री इकट्ठी करने तथा ग्रन्थोंकी प्रतिलिपियाँ आदि करने करानेके निमित्त दो एक महीने वहाँ ठहरा। मेरे परमपूज्य गुरुस्थानीय प्रवर्तकजी श्री कान्तिविजयजी महाराज तथा उनके साहित्योद्धारकार्यनिरत सुचतुर शिष्यप्रवर मुनिवर श्री चतुरविजयजी महाराजकी मेरे प्रति अप्रतिम वस्तुलता एवं ममताके कारण, मेरे अपने कार्यमें उनसे संपूर्ण सहायता मिलती रही और उसके कारण भण्डारोंका निरीक्षण करनेमें मुझे यथेष्ट सफलता प्राप्त हुई। पाटणके भण्डारोंकी सुव्यवस्था और सुरक्षा आदि करनेमें जितना परिश्रम और जितना उच्चम मुनिवर्ष श्री चतुरविजयजीने किया, वैसा आज तक किसी साधुने, किसी ज्ञानभण्डारके निमित्त किया हो ऐसा मुझे ज्ञात नहीं है। वे बड़े कर्तव्यनिष्ठ और साहित्य-संरक्षक साधुपुरुष थे। मैंने पहले पहल अपने ग्रन्थसम्पादनका “ऋणमः सिद्धम्” का पाठ उन्हींसे पढ़ा था। पाटणमें संघवीके पाडेमें जो ताडपत्रका मुख्य भण्डार है उसके ग्रन्थोंकी प्रशस्तियाँ आदि लेनेमें खयं इन शिष्यवत्सल मुनिवरने मुझे बहुत सहायता की। सैकड़ो ही प्रशस्तियाँ उन्हींने अपने हाथसे लिख कर मुझे दीं। उस उग्र ग्रीष्मकाळके भर मध्याह्नमें वे सागरगच्छके उपाश्रयसे चल कर संघवीके पाडेमें पहुँचते और भंडारके पिटारोंमें रखे हुए सैकड़ों ही पुस्तकोंके वस्तुओंको अपने हाथसे उठा उठा कर इधर उधर रखते और अमीष्ट पोथीको खोज कर निकालते। भण्डारकी पोथियोंको रखनेके लिए कुछ आलमारियाँ नहीं थी सो उनके बनवानेकी इच्छा श्री चतुरविज-

યજી મહારાજ કર રહે થે । મૈને યહ સબ હાલ સિંધીજીકો લિખ મેજા ઔર સૂચિત કિયા કિ યદિ ડનકી ઇચ્છા હો તો ઇસ મળ્ડારકે રક્ષણકાર્યમેં કુલ મદદ દેને યોગ્ય હૈ । ઇસકે ઉત્તરમેં ડન્હાને ૫૦૦ રૂ. કે નોટ મેલે જો મૈને શ્રીચતુરવિજયજી મહારાજકો જ્ઞાનોદ્ધાર કાર્યમેં સમર્પણ કર દિયે ।”

*

સિંધી જૈન ગ્રન્થમાલ્હાનું કામ હાથમાં લીધા પછી મ્હારે અવાર-નવાર પાટળ જવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતો અને ત્યાં હું એ પૂજ્યોના સાગ્રિયમાં રહીને મ્હારું કામ સિદ્ધ કરતો. પ્રસંગ વિશેષો હપર એમના પ્રમુખપણાનીચે મ્હારાં ગ્યારુયાનો વિગેરે પળ થતાં.

પૂ. પ્રવર્તકજી મહારાજ વિશેષ વૃદ્ધ થયા હતા, વિહારાદિની પ્રવૃત્તિ તેમના માટે અશક્ય બની હતી, તેથી તેઓ ત્યાં પાટળમાં જ હવે સ્થિરવાસ કરીને રહ્યા હતા. શ્રી ચતુરવિજયજી મહારાજનું વય પણ વધતું જતું હતું અને તેમને પણ વૃદ્ધાવસ્થાની વિશેષ અસર થતી જતી હતી; છતાં તેઓ પોતાનું સંશોધનનું અને સંપાદનનું કાર્ય અવિરતમાત્રે કર્યે જતા હતા. હવે શ્રી પુણ્યવિજયજી પણ તેમના સમકક્ષ સહકાર્ય કરતા થયા હતા. બંને ગુરુ-શિષ્યોએ ‘વસુદેવ હિણ્ડી’ અને ‘બૃહત્કલ્પસૂત્ર માળ્ય-ટીકા’ જેવા મહાત્મ્ય ગ્રન્થોના સંશોધન-સંપાદનનું કાર્ય હાથમાં લીધું હતું. અત્યાર સુધીમાં તેમણે એકલા હાથે નાના-મોટા ૭૦-૮૦ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ગ્રન્થો સંપાદિત કરી પ્રકાશમાં મૂકી લીધા હતા. તેમના અનુકરણરૂપે લીજા પણ કેટલાય સાધુઓ પોત-પોતાના નામની જુદી જુદી ગ્રન્થમાલ્હાઓ પ્રકટ કરવાની સ્પર્ધા કરવા પ્રેરાયા. પરંતુ તેમના જેટલી સફળતા કોઈ પણ ન મેળવી શક્યા. તેમનું સંપાદન કાર્ય વધુ ચોક્કસાદ મરેલું અને શુદ્ધિપૂર્ણ છે. તેઓ બનતાં સુધી સંપાદ્ય ગ્રન્થની અનેક પ્રતિયો મેળવવા પ્રયત્ન કરતા અને તે ઉપરથી સારી પ્રેસકોપી કરી-કરાવી, જુદી જુદી પ્રતિયો સાથે પાઠભેદાદિને સરખાવી, ઉપયોગી જણાતાં પાઠાન્તરોને ટિપ્પણીમાં મૂકી, સુવાચ્ય અને સુદૃશ્ય રીતે પુસ્તકો સુદ્રિત કરવાની કળામાં કુશલ હતા. લીજા લીજા સાધુઓ દ્વારા થયેલા તે જાતના પુસ્તકોના મુદ્રણમાં ભાગ્યે જ તેવી કુશલતા દૃષ્ટિગોચર થયે. તેમના સંપાદિત ગ્રન્થોમાં ‘સમાળ્ય-સટીક બૃહત્કલ્પસૂત્ર’ તેમના પરિશ્રમ, કૌશલ્ય અને અધ્યયનના એક ચિરસારક તરીકે લેવાયે.

*

પ્રવર્તકજી મહારાજ તથા તેમના ઉપદેશથી પાટળમાં સેઠ હેમચન્દ્ર મોહનલાલ નામના ગૃહસ્થે પોતાના પિતાની પુણ્યસ્મૃતિમાં ‘હેમચન્દ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમન્દિર’ નામનું એક સુંદર જ્ઞાનમંચન તૈયાર કરાવ્યું જેમાં પાટળના મિત્ર મિત્ર સ્થાનોમાં રહેલા મુખ્ય મુખ્ય ગ્રન્થમંડારોને એકત્ર ગોઠવવામાં આવ્યા છે. જૈન ગ્રન્થોના વિશાલ સંગ્રહની દૃષ્ટિએ એ જ્ઞાનમંડાર સારાથ ભારતવર્ષમાં એકમેવાદિતીયા જેવો છે. જૈન સંપ્રદાય સિવાય બ્રાહ્મણ અને બૌદ્ધ સંપ્રદાયના પણ કેટલાક એવા વિશિષ્ટ ગ્રન્થો એ મળ્ડારોમાં સુરક્ષિત રહ્યા છે જેમની પ્રતિલિપિઓ, ભારતમાં અન્યત્ર ક્યાંય ઉપલબ્ધ થતી નથી. હસ્તલિખિત ગ્રન્થોની પ્રાચીનતાની દૃષ્ટિએ પણ પાટળનો એ ગ્રન્થસંગ્રહ અનન્ય કોદિનો ગણી શકાય તેવો છે.

સંવત્ ૧૯૯૫ ત્રા ચૈત્રવદમાં (તિથિ ૩. ૪. ૫; તા. ૭. ૮. ૯ સન્ ૧૯૩૯) એ જૈન જ્ઞાનમન્દિરનો ઉદ્ઘાટન સમારંભ કરવામાં આવ્યો. તે પ્રસંગે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે પરિષદના પ્રમુખ અને ગુજરાતની અસ્થિતાના અનન્ય પ્રતીક જેવા સાક્ષરવર શ્રીયુત કનૈયાલાલ

माणकलाल मुन्शी—जेओ ते वखतनी मुंवईनी काँधेस सरकारमां गृहमंत्रीना उब स्थानपर अधिष्ठित हता—ना अध्यक्ष पणा नीचे, 'हेमचन्द्र सारस्वत सत्र' उजववानी पण योजना करवामां आवी. मुंवई, अमदावाद, चडोदरा. भावनगर विगेरे स्थळेथी गुजरातना अनेक विद्वानो, लेखको अने साहित्यिको ते प्रसंगे उपस्थित थया हता. ३ दिवस ए समारंभ उजवायो अने तेमां अनेक विद्वानोनां व्याख्यानो तेम ज निबन्धवाचन विगेरे थयां. प्रायः दरेक सभांमां प्रवर्तकजी महाराज तथा श्री चतुरविजयजी महाराज पोताना समग्र शिष्य परिवार साथे उपस्थित रहेता हता. आ पंक्तिओनो लेखक पण ए प्रसंग उपर पूज्यश्रीना खास आमंत्रणथी, उपस्थित थयो हतो अने प्रसंगते अनुरूप विशिष्ट दृष्टिविन्दुथी आलेखेलो 'राजर्षि कुमारपाळ' ए नामनो एक निबन्ध पण सभा समक्ष म्हें वांच्यो हतो. प्रसंगोचित सभा आगळ एक अन्य संभाषणद्वारा पाटणना जैन भंडारोना उद्धार अने संरक्षण संबन्धे ए बजे ज्ञानोपासक गुरु-शिष्योए वर्षां सुधी जे सतत परिश्रम उठाव्यो अने श्रावकोने ए विषयमां जे प्रेरणात्मक उपदेश आण्यो तेनी पण म्हें केटलीक रूपरेखा प्रदर्शित करी जेथी श्रोताओने ते कार्यनी विशिष्ट कल्पना समजाणी अने ए उभय पूज्य गुरु-शिष्योने पण विशेष आन्तरिक सन्तोष थयो.

पाटणमां ए उत्सव उजवायो तेनी पहेलां, ५-६ महिना पूर्वे ज 'भारतीय विद्याभवन'नी स्थापना थई हती अने ए दिवसोमां एनी केटलीक योजनाओ थोडूं थोडूं मूर्तस्वरूप छई रही हती. भवनना संस्थापक अने संयोजक श्री मुन्शीजीना सादर आमंत्रणने बश थई हुं पण एना चडतरमां जे यथा-योग्य सहकार आपवा प्रेरायो हतो तेनी केटलीक कल्पना प्रवर्तकजी महाराज तथा श्री चतुरविजयजी महाराजने ए समये म्हें आपी हती जे सांभळी वज्रे जण बहु प्रसन्न थया हता. श्रीयुत मुन्शीजीना संबन्धमां, अन्यान्य जैन साधु वर्गनी जेम तेमनो पण एवो अभिप्राय बग्वायो हतो, के मुन्शीजीनुं मानस जैनसंप्रदाय तरफ ईर्ष्याभाव अने विस्कारात्मक विचार धरावनाच होई, एमणे पोतानी कृतिओमां जैन आचार्यो अने जैन व्यक्तिओने इरादापूर्वक क्षुद्रचरित्रवाळी आलेखित करवानो प्रयत्न कर्यो छे. ते संबन्धमां पण म्हें तेमने श्री मुन्शीजी साथे म्हारो जे जातनो अंगत संबन्ध छे अने ए संबन्ध द्वारा एमना मानसनुं न्हने जे निखालस दर्शन थयुं छे ते विज्ञेनी केटलीक इक्कीकतोनुं स्पष्टीकरण करवाथी, प्रवर्तकजी महाराजना उदार मनने केटलोक संतोष थयो हतो अने मुन्शीजीना विषयमां तेमनो आदरभाव बग्वो हतो; अने तेथी जे वखते मुन्शीजी तेमना दर्शन निमित्ते सागर-गच्छना उपाश्रयमां गया ते वखते तेमणे बहु ज प्रसन्न अने उदार मने तेमनी साथे बार्तालाप कर्यो हतो.

पाटणमां उजवायला ए 'हेमसारस्वतसत्र'ना उत्सव पछी थोडाक ज महिना बाद, एटले सं. १९९६ ना कार्तिक कृष्ण पक्षमां, श्री चतुरविजयजी महाराजनो, थोडाक ज दिवसमी व्याधिना योगे, स्वर्गवास थई गयो अने तेथी ए उत्सव प्रसंगे जे तेमना चरणबन्धन करवानो लाभ न्हने मळयो ते म्हारा माटे अन्तिम निबड्यो.

संवत् १९५६ नी सालथी पाटणना जैन भंडारोने सुव्यवस्थित करवानी प्रवृत्ति श्री चतुर-विजयजी महाराजे जे आरंभी हती ते सं० १९९६ मां थपला तेमना जीवनना अन्तसमय सुधी—एटले के पूरा ४० वर्षसुधी तेमणे ए ज्ञानोद्धारनी सम्यक् क्रियाप्रवृत्ति चालू राखी हती. आवी रीते एकाग्र भावथी अने एकान्त रूपथी अर्द्ध शताब्दी सुधी सतत ज्ञानोपासनामां निमग्न रहेनार अने अविरत श्रम सेवनार अन्य कोई जैन साधुना जीवननो न्हने परिचय नथी थयो.

પ્રવર્તકજી મહારાજનું વય પળ ૬ વસંતે લગભગ ૯૦ વર્ષનું થયું હતું. પોતાની હયાતીમાં જ પોતાના આવા સુચતુર, સુશીલ અને શ્રુતનિષ્ઠ શિષ્યનો સ્વર્ગવાસ થઈ જવાથી તેમના સમત્વપૂર્ણ અને નિર્દ્વંદ્વ આત્માને પણ આંતરિક આઘાત થાય તે સ્વાભાવિક હતું. શ્રી ચતુરવિજયજી મ. ના સ્વર્ગવાસ પછી હું જ્યારે તેમના ચરણવન્દન કરવા ગયો ત્યારે તેમણે મ્હારી આગળ પોતાની ૬ આત્મવેદના કેટલેક અંશે પ્રકટ કરી હતી. ત્યારે મ્હને સવિશેષપણે જણાવ્યું કે તે શિષ્યવત્સલ ગુરુવરનો પોતાના શિષ્યના સદ્ગુણો તરફ કેટલો સદ્ભાવ અને સ્નેહાનુરાગ હતો.

પ્રવર્તકજી મહારાજની શારીરિક સ્થિતિ વ્યોમાનાનુસાર સ્વાભાવિક રીતે જ બહુક્ષીણ થઈ ગઈ હતી અને તેમાં આ શિષ્યવિયોગનું નિમિત્ત મળ્યું તેથી તે શરીર હવે વધારે દિવસ ટકી શકે તેમ નથી. એમ મ્હને સ્પષ્ટ લાગ્યું હતું. એવી અવસ્થામાં પણ તેમણે મ્હારી સાથે તેટલા જ વાત્સલ્યભાવથી થોડી ઘણી વાતચીત કરી અને મ્હારા તરફથી સંપાદિત થતા ગ્રન્થો વિગેરે વિષે પોતાની જિજ્ઞાસા વૃત્તિ બતાવી.

સંવત્ ૧૯૯૮ ના આષાઢ માસની સુવી ૧૧ ની પુણ્ય તિથિએ તેમનો પણ સ્વર્ગવાસ થયો અને એમ, ૬ વર્ષે ગુરુ-શિષ્યો થોડા જ સમયના વિયોગ પછી પાછા સ્વર્ગલોકમાં સહવાસી થઈ ગયા.

આ રીતે જો કે ૬ વર્ષે સાધુ પુરુષોનું સ્થૂલ શરીર મારા ચર્મચક્ષુને અદૃશ્ય થયું છે પરંતુ મારા માનસ ચક્ષુને તો તેમની પ્રતિકૃતિઓ સતત તેવી જ દેખાયાં કરે છે; એટલું જ નહિ પણ અનેક વાર મ્હને સ્વપ્નમાં પણ તેમનાં દર્શન થયાં કરે છે જે માગ્યે જ અન્ય વ્યક્તિઓ વિષે હું અનુભવું છું.

હું મ્હારી જાતને તેમના પ્રકટ શિષ્ય તરીકે ઓઝલાવવા કે આલેસવા નથી ઇચ્છતો. કારણ કે મ્હારી જીવનચર્યા તદ્વતુરૂપ રહી નથી. આચાર અને વિચારથી હું વર્તમાનમાં તદ્દન એનું મિશ્ર વ્યક્તિત્વ ધરાવું છું જે ૬ સાધુપુરુષોના જીવન અને માનસ સાથે સર્વથા અસંબદ્ધ અને અત્વરૂપ જેવું લાગે. એવી પરિસ્થિતિમાં મ્હારી જાતને તેમના એક શિષ્ય તરીકે વ્યક્ત કરવી તે હું એક પ્રકારની તેમનામાં રહેલા ગુરુભાવની આજ્ઞાતના જેવી સમજું છું. છતાં અન્તરથી હું તેમને ગુરુભાવે જ નમન કરું છું; અને એ દૃષ્ટિએ જ તેમના વિષેની આ સ્મરણ-શ્રદ્ધાં જ છિ તેમની જ્ઞાનવાન્ આત્મવ્યોત્તિને સમર્પણ કરીને, વર્તિકિત્ત માનસિક આનુષ્ઠાનુભવ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છું છું.

વૈવસ્વત્ ૧, વિ. સં. ૨૦૦૫
(દિનાંક ૩૦.માર્ચ, ૧૯૪૬)
ભારતીય વિદ્યા મંચન, બંબઈ }

જિ ન વિ જ ય

ધર્માભ્યુદય મહાકાવ્ય અને મહામાત્ય વસ્તુપાલ - તેજપાલ

લે. - શ્રીયુત કનૈયાલાલ ભા. દવે

અન્નદાનૈઃ પયઃપાનૈર્ધર્મસ્થાનૈશ્ચ ભૂતલમ્ ।

યશસા વસ્તુપાલેન રુદ્રમાકાશમષ્ટલમ્ ॥ ૧ ॥

ઉપદેશતરંગિણી

ઇતિહાસ શબ્દનો વાંચ્યાર્થ પ્રાચીન ઇતિવૃત્ત એવો થાય છે. પરંતુ વ્યાપક દૃષ્ટિયે તપાસતાં તે શબ્દના મિત્ર મિત્ર પર્યાયો માલુમ પડે છે. તેમાં એકલાં ચરિત્રો જ ગુંચવામાં આવે છે એવી દૃઢ ભાવના આજે જન-સમાજમાં પ્રચલિત છે પણ તેના કરતાં ઇતિહાસ વીજી કેટલીયે વિશિષ્ટ બાબતો જેવી કે ધર્મ, ન્યાય, દાન, ઔદાર્ય, રાજધર્મ, સચ્ચરિત્ર, શીલ, તપ, વિવેક, દાક્ષિણ્ય વગેરે લોકોત્તર ધર્મોનું શિક્ષણ આપે છે. જે ઇતિહાસ જનસમાજને કર્તવ્યના પાઠ ન શીખવે તેને સાચો ઇતિહાસ કહી શકાય નહિ. તેવા નિઃસત્ત્વ ઇતિવૃત્તોની ગણના ઇતિહાસગ્રન્થોમાં કરવાયી ઉલટું ઇતિહાસનું ગૌરવ ઘટે છે. ગુજરાતનો મધ્ય-કાલીન ઇતિહાસ પહેલ પાંચેલા કાચ જેવો છે. તેના દરેક પાસાનું નિરીક્ષણ કરતાં તેમાં જુદા જુદા રંગો ભાસે છે. સાદા શબ્દોમાં કહીયે તો તે એક જ્ઞાનકોષ છે. ઇતિહાસનાં કેટલાંક વિશિષ્ટ લક્ષણો તેમાં જોવામાં આવે છે. રાજા અને પ્રજાના ગૌરવાન્વિત સંસ્મરણોથી તે સમર છે. તેમાંથી એક નરનારૈલના ચરિત્રની યશગાથાનું વર્ણન કરવાનો અહીં પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

તે ચરિત્રનાયક કોણ ? જેણે સમસ્ત ગુજરાતને દેવાલયમંદિત કરી હતી. પોતાનું સમસ્ત જીવન જે મહાનુભાવે લોકકલ્યાણ માટે જ નિયોજ્યું હતું. એ દાનેશ્વરીમાં કર્ણ અને બલિના અવતારરૂપ હતો. જ્ઞાતિ-વૈશ્ય હોવા છતાં શુદ્ધકલામાં તે સમરકેસરી ગણાતો. રાજલટપટમાં ચાળક્ય સમાન મુસ્સદી હોવા છતાં વિદ્વત્તામાં તેણે મહાકવિની ઉપાધિ મેલ્લી હતી. તે હતો પ્રાગ્વાટકુલભૂષણ ધર્મધુરંધર સચિવેન્દ્ર વસ્તુપાલ - જેણે એકલા જૈન ધર્મનાં જ નહિ પણ શૈવ, વૈષ્ણવ, શાક અને મુસ્લીમ ધર્મોનાં પણ છૂટા હાથે ધર્મકાર્યો કર્યાં હતાં. તેનું ચરિત્ર એક જ્ઞાનસંહિતા જેવું છે જેનું અનુશીલન અને શ્રવણ, શ્રોતા, વક્તા ઉભયનું કલ્યાણ સાધે છે. એટલું જ નહિ પણ માનવજન્મના સાધન્યનું સાધન કરવાની પ્રેરણા કરી સાચો રાહ સૂચવે છે. તેના સારાય જીવનમાં ધર્મ, દાન, શીલ, તપ, વિવેક, સચ્ચરિત્ર, વિનય વગેરે ઉત્તમ ગુણોની સુવાસ પ્રસરી રહી છે. આવા લોકોત્તર ગુણોને ભડે તેઓ જૈન અને જૈનેતર સમાજમાં વધુ સન્માનનીય વન્યા હતા. તેમણે રાજા અને પ્રજાની અનન્ય પ્રીતિ મેલ્લી પોતાનું જીવન ધન્ય કર્યું છે એટલું જ નહિ પણ તેમનાં પ્રાતઃસ્મરણીય નામોએ આજે જનસમાજમાં અમરતા પ્રાપ્ત કરી છે.

§ ૧. વસ્તુપાલવિષયક ઇતિહાસિક સાહિત્ય

આ મહાનુભાવનું ચરિત્ર અને તેના સુકૃત કાર્યો નિરૂપિત કરતા કેટલાય ગ્રન્થો આજે ઉપલબ્ધ થાય છે. તેમાં ઘણાંખરા સંસ્કૃતમાં અને બાકીના વીજા ગૂર્જર ભાષામાં રચાયા છે. આ ચરિત્રગ્રન્થો પૈકી કેટલાક તેમની હયાતીમાં જ રચાયા છે જે તેમના આશ્રિત કવિવરો દ્વારા તેમણે કરેલા સત્કાર્યોની પ્રશંસા કરવા લખાયા હતા એમ જણાય છે.

પ્રહ્યાત કવિ સોમેશ્વરે ‘કીર્તિકૌમુદી’ ગ્રન્થ તેમના જીવન અને કવનનું સ્તવન કરવા રચ્યો છે. આ સિવાય ‘સુરથોત્સવ’ અને ‘ઝહાધરાધવ’ના છેલ્લા સર્ગોમાં પોતાની પ્રશસ્તિ સાથે વસ્તુપાલના જીવનને લગતી ટૂંક હકીકત આપી છે. તેણે બંધાવેલા ગિરનાર અને આબૂ ઉપરના મંદિરોની પ્રશસ્તિ રચનાર આ જ કવિ હતો. તેમાં પણ વસ્તુપાલના ચરિત્ર અને સ્વર્ગમાં માટે ટૂંક નોંધ કરી છે. વીજા એક અરિસિંહ નામક કવિએ વસ્તુપાલના જીવન સાથે તેણે કરેલાં સુકૃત કાર્યોનું વિવેચન કરવા ‘સુકૃતસંકીર્તન’ નામક ગ્રન્થ રચ્યો છે જેમાંથી ચાલકા અને ચૌલુક્યોનો પણ કેટલોકે ઇતિહાસ મળી આવે છે. જયસિંહ સૂરિએ ‘હમ્મીરમદમર્દન’ નાટક અને ‘વસ્તુપાલ પ્રશસ્તિ’ કાવ્યો રચ્યાં છે. તેમાં વસ્તુપાલની યુદ્ધકુશલતા અને હમ્મીર સાથે થયેલ યુદ્ધ પ્રસંગને નાટકના રૂપમાં યોજ્યા છે. આ વધામાં નવીન માત પાઠતાં તેમનાં ગુરુ ઉદયપ્રભસૂરિવિરચિત ‘ધર્મામ્યુદય’ અને ‘સુકૃતકીર્તિકલ્પોલ્લિની’ કાવ્યો છે. એમાંના ‘ધર્મામ્યુદય’ કાવ્યનું વિસ્તૃત વિવેચન પ્રસ્તુત લેખમાં કરવાનું હોવાથી તેનો પરિચય આગળ ઉપર વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યો છે જ. ‘કીર્તિકલ્પોલ્લિની’ ગ્રન્થ એક સર્વોત્કૃષ્ટ કાવ્ય છે. તેની પ્રાસાદિકતા, આલંકારિકતા અને પદ્યરચના ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારના જોવામાં આવે છે. ‘સુકૃતસંકીર્તન’ની માફક તેની શરૂઆત વનરાજથી કરવામાં આવી છે. તેમાં ચાલકા અને ચૌલુક્યોનો ક્રમવદ્ધ ઇતિહાસ આપ્યા પછી વસ્તુપાલવંશવર્ણન, વસ્તુપાલ-ચરિત્ર અને તેનાં ધર્મકાર્યોની ટૂંક નોંધ આલંકારિક માધ્યમમાં રજુ કરી છે. આ વધાં કાવ્યોની રચના વસ્તુપાલની સમકાલીન છે એટલે તેમની ઐતિહાસિકતાના વિષયમાં શંકાને અવકાશ નથી. કદાચ પ્રશંસાત્મક વર્ણનોમાં અલંકારયુક્ત હકીકતો મૂકી હોય તે સ્વાભાવિક છે.

‘બાલચંદ્રસૂરિય’ ‘વસંતવિલાસ’ કાવ્ય રચ્યું છે જેમાં વસ્તુપાલનું જીવનવૃત્ત અને તેના સત્કાર્યોનું વિસ્તૃત વર્ણન સંસ્કારી માધ્યમમાં આવ્યું છે. વસ્તુપાલના જીવન બાદ તરત જ રચાણા ગ્રન્થોમાં આ મુદ્દો છે. કાણ કે તે વસ્તુપાલના મરણબાદ થોડાંક જ વર્ષોમાં રચાયો છે. આ સિવાય મેરુતંગકૃત ‘પ્રવંધચિંતામણિ’, જિનપ્રભરચિત ‘તીર્થકલ્પ’, રાજશેખરકૃત ‘ચતુર્વિંશતિપ્રવંધ’માં પણ વસ્તુપાલના જીવનને સ્પર્શ કરતી કેટલીક હકીકત નોંધાઈ છે. છેલ્લામાં છેલ્લું વ્યવસ્થિત રીતે રચાયેલું જિનહર્ષકૃત ‘વસ્તુપાલ-ચરિત્ર’ છે જેમાં કેટલીક અનન્ય હકીકતો સચવાઈ છે. તે મોટે ભાગે ‘કીર્તિકૌમુદી’ અને ‘ચતુર્વિંશતિ-પ્રવંધ’ના આધાર ઉપર રચવામાં આવ્યું છે.

ગૂર્જર ભાષામાં હીરાનંદસૂરિ, લક્ષ્મીસાગરસૂરિ, પાર્શ્વચંદ્ર અને સમયસુંદર વગેરેએ ‘વસ્તુપાલ રાસા’ઓ રચ્યા છે જે લગભગ સંસ્કૃત કાવ્ય ગ્રંથોને અનુરૂપ છે. વર્તમાન યુગમાં કેટલાક વિદ્વાનોએ તેમના ચરિત્રને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અવલોકનું છે. સ્વ. ચીમનલાલ ઢાહ્યામાઈ દલાલે ‘સુકૃતસંકીર્તન’, ‘વસંત-વિલાસ’, ‘હમ્મીરમદમર્દન’ અને ‘નરનારાયણાનંદ’ની પ્રસ્તાવનામાં તત્સંબંધી વિદ્વત્તાપૂર્ણ સંશોધનો કર્યા છે. આ સિવાય સ્વ. વલ્લભજી આચાર્યે ‘કીર્તિકૌમુદી’ના ગુજરાતી ભાષાંતરની પ્રસ્તાવનામાં, શ્રી. શ્રવેરી જીવણચંદ સાકરચંદે ‘જૈનપત્ર’ના અંકમાં અને શ્રી નરહરિમાઈ પરિણે ‘મધવપૂર્ણ’માં વસ્તુપાલના જીવન સંબંધી લેખો લખ્યા છે. ‘નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા’ મા. ૪ ના અંક પહેલામાં શ્રી. શિવરામ શર્માએ ‘સોમેશ્વરદેવ ઔર કીર્તિકૌમુદી’ નામક વિવેચનપૂર્ણ નિબંધ લખ્યો છે. આ વધાનો સમન્વય સાચી શ્રી મોહનલાલ દણીચંદ દેશાઈએ ‘જૈન સાહિત્યના સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ’માં વસ્તુપાલચરિત્ર અને તેના સાહિત્યની સુંદર સંમાલોચના કરી છે. આ વધા ગ્રન્થોની હકીકત લગભગ એક વીજાને મળતી આવે છે. કેટલાકમાં તેનાં સુકૃત કાર્યો અને વર્ણનોની વધવટ જોવામાં આવે છે. ઉપર્યુક્ત ગ્રંથો પૈકી વળાવરા વત્કે ‘ધર્મામ્યુદય-કાવ્ય’ સિવાયના વધા ગ્રન્થો પ્રકાશિત થયા છે. હવે આ ઐતિહાસિક અને ધાર્મિક દૃષ્ટિવિંદુ રજુ કરતો

‘ધર્મામ્યુદય’ ગ્રંથ પરમપૂજ્ય મુનિવર શ્રી પ્રવર્તક કાંતિવિજયજીના સુશિષ્ય — પ્રશિષ્ય મુનિ શ્રી ચતુરવિજયજી અને મુનિ શ્રી પુણ્યવિજયજી જેવા વિદ્વાન્ સાધુ પુરુષો દ્વારા સંપાદિત થઈ ‘સિંધી જૈન ગ્રંથમાલા’ના એક મૂલ્યવાન મણિ તરીકે પ્રકાશમાં મુકાય છે જે અમિનંદનાર્હ છે. એમાંથી વસ્તુપાલના જીવન ઉપરાંત કેટલીક અન્ય હકીકતો પણ જાણવા જેવી મળી શકે છે. વસ્તુપાલનાં અનેક સત્કાર્યોમાં શંત્રુજય અને રૈવતકની સંઘયાત્રા એ મહત્ત્વનું ધર્મકાર્ય હતું. આ યાત્રાની કેટલીક વિશિષ્ટ હકીકતો ‘ધર્મામ્યુદય’ પૂરી પાડે છે.

§ ૨. ધર્મામ્યુદય યાને સંઘપતિચરિત્ર મહાકાવ્ય

આ મહાકાવ્ય તેના અમિવાન અનુસાર સંઘાધિપતિઓનાં કર્તવ્યને લગતાં ચરિત્રો રજુ કરે છે જેથી સમાજના માનસ ઉપર ધર્મામ્યુદયની છાપ પડે છે. તેની વીંચી વિશિષ્ટતા તેમાંથી વસ્તુપાલચરિત્રની સહેજ જાણી થવા ઉપરાંત સંઘપતિ વસ્તુપાલે સંઘસહિત કરેલ શંત્રુજયતીર્થની મહાયાત્રાનું વ્યવસ્થિત વર્ણન છે. આ આલોચ્ય ગ્રંથ શુદ્ધ સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયો છે. તેના કુલ પંદર સર્ગ અને ૫૨૦૦ શ્લોક છે.^૧

તેની રચના મહાકાવ્યની પદ્ધતિએ કરવામાં આવી છે. તેનો પહેલો અને પંદરમો સર્ગ ઇતિહાસલક્ષી છે. તેમાં વસ્તુપાલવંશવર્ણન, વસ્તુપાલના કુલગુરુઓનો પરિચય, વસ્તુપાલે કરેલ સંઘયાત્રાનું વર્ણન અને વસ્તુપાલના ગુરુ વિજયસેન સૂરિના નાગેન્દ્રગચ્છમાં થયેલ પૂર્વાચાર્યોની રસિક હકીકત નોંધાઈ છે. વાકીના સર્ગોમાં પુણ્યપવિત્ર મહાપુરુષોનાં પૌરાણિક વર્ણનો છે. આ ગ્રંથનો પહેલો અને પંદરમો સર્ગ વિલિખ દ્વિત્વમાં રચાયો છે. તદુપરાંત દરેક સર્ગના અંતમાં મૂકાયેલા વસ્તુપાલના પ્રશંસાત્મક શ્લોકો પણ જુદા જુદા છેદોમાં છે, જ્યારે પૌરાણિક હકીકતો રજુ કરતા વાકીના સર્ગો મોટે ભાગે અનુષ્ટુપમાં લખાયા છે. આ વધા છેદોમાં શાર્દૂલવિક્રીડિત, સ્ત્રગધરા, ઇંદ્રવજ્રા, વસંતતિલકા અને મંદાકાંતા મુખ્ય છે. કાવ્યની ભાષા પ્રાસાદિક અને સાલંકાર છે. આલોચ્ય ગ્રંથ અર્ધગાંમીર્ય અને પદલાલિત્વની ક્ષમક વાલો છે. દરેક સર્ગના અંતે વસ્તુપાલની પ્રશંસા કરતા એક વે શ્લોકો મૂકવામાં આવ્યા છે જે વસ્તુપાલનું અપ્રતિમ ગૌરવ પ્રદર્શિત કરે છે. આ પદ્ધતિ ‘સુકૃતસંકીર્તન’, ‘નરનારાયણાનન્દ’ અને ‘વસંતવિલાસ’કારે પણ અલ્પચરિત્ર કરી છે. આ મહાકાવ્યના કેટલાક શ્લોકો ‘નરનારાયણાનન્દ’, ‘ઉપદેશ-તરંગિણી’ અને ‘ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ’માં ઉદ્ભૂત થયા છે.^૨ વસ્તુપાલ જેવા કવિવરે પોતાના જ કાવ્યમાં ‘ધર્મામ્યુદય’ના કેટલાક શ્લોકોને સ્થાન આપી તે ગ્રંથનું મહત્ત્વ અદિતીય હોવાનું જાહેર કર્યું છે. આથી વસ્તુપાલના હૃદયમાં આ ગ્રંથ માટે અનન્ય સદ્માવ હતો એમ પણ જણાય છે. સત્પુરુષ પોતાની જાણ સમુલે કરે એ અયોગ્ય લેખાય એ ન્યાયે વસ્તુપાલે ગુરુની ઉક્તિઓ મૂકી હશે એમ સાધારણ અનુમાન ધાર્ય છે. વીંચા કોઈ કવિની તેવી ઉક્તિઓ નહિ ગ્રહણ કરતાં ગુરુના જ શ્લોકો કેમ દાખલ કર્યા એ પ્રશ્નના સમર્થનમાં એમ કહી શકાય કે આ ગ્રંથોક ગુરુદેવની ઉક્તિઓ વસ્તુપાલના માનસ ઉપર વધુ પ્રભાવ પાડ્યો હતો જેનો સ્પષ્ટ પુરાવો ‘ધર્મામ્યુદયકાવ્ય’માંથી ઉદ્ભૂત કરેલ ગુરુપ્રોક્ત ઉક્તિઓ આપે છે. આ ગ્રંથનું મુલ્યનામ ‘સંઘપતિચરિત્ર’ છે પણ તેમાં ધર્મનો અમ્યુદય સાધનારાં, ધર્મ ઉપર પ્રકાશ વેરનારાં

^૧ ૧ પ્રલેહમત્ર ગ્રંથામં વિગળત્ય વિનિશ્ચિતમ્ । દ્વાવિંશદંશરશ્લોકદ્વિપદ્માશ્ચલ્લીપિતમ્ ॥

^૨ ૨. જુઓ ‘નરનારાયણાનંદમહાકાવ્ય’ના સર્ગ ૩, ૬, ૧૦ ના અંતે શ્લોકો તથા ‘ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ’ અને ‘ઉપદેશતરંગિણી’માં સંપ્રદીપેલ ‘ધર્મામ્યુદયકાવ્ય’ના શ્લોકો.

વસ્તુપાલના ધર્મિક સત્કર્મોનું વિવરણ રજુ કરાયું હોઈ તેનું અપર નામ 'ધર્માભ્યુદય મહાકાવ્ય' છે એવો અભિપ્રાય ગ્રન્થકાર ધરાવે છે.^૧

§ ૩. ગ્રંથપ્રયોજન

આ ગ્રંથનું સમુત્થાન કેવા કારણને હઈ થયું હતું તે માટેના સ્વતંત્ર ઉલ્લેખો કરતાં જ રજુ કર્યા નથી. વસ્તુપાલનો અનન્ય ધર્મપ્રેમ સુપ્રસિદ્ધ છે. જગતની વ્યાપોહ માવનાનું માન તેને જીવનની શરૂઆતમાં જ થયું હતું. અસાર સંસારની પ્રલોભનજનક અને વંચક માવનાઓથી દૂર રહેવા તેનું હૃદય હમેશાં પ્રયત્ન કરતું. મનુષ્યજન્મનું સાચું શ્રેય જગત્કલ્યાણ અને ધર્માચરણમાં જ છે એવો ગુરુદ્વારા મળેલો અમૂલ્ય ઉપ-દેશ તેની રમેરગમાં વહેતો હતો. સત્ત્વશુદ્ધ માવનાઓના પ્રતાપે તેઓ સદાકાલ જીવનસાફલ્યનો સર્વોન્નુદ્ધ માર્ગ શ્રવણ, મનન, સત્સમાગમ અને અનુશીલન દ્વારા મેળવવા પ્રયત્ન કરતા હતા. એક વખત વસ્તુ-પાલે પોતાના કુલગુરુ વિજયસેનસૂરિને જિજ્ઞાસાપૂર્વક મનુષ્યજન્મની સાર્થકતાનું સાધન વૃદ્ધ્યું હતું.^૨ ગુરુએ તેમો જવાબ ટૂંકમાં જ આપતાં ધર્મનાં ગૂઢ તત્ત્વો દાન, શીલ, તપ અને માવના(પ્રમાવના)માં સમાયેલા હોવાનું નિર્દર્શન કરતાં માવનાની પ્રધાનતા દર્શાવી. પરંતુ વસ્તુપાલના હૃદયનું સમાધાન થયું નહિ. મંત્રીશ્વરના હૃદયમાં છૂપાયેલી આત્મકલ્યાણની ઉત્કટ માવના જોતાં ગુરુ શ્રી વિજયસેનસૂરિએ પરીથી તે જ હકીકતને પ્રૂતા વિવેચન સહ વસ્તુપાલને સમજાવતાં કહ્યું કે, પુણ્યકાર્યો કરનાર મનુષ્ય સ્વચ્છ બુદ્ધિ અને પરોપકાર દ્વારા પોતાનું જીવન ધન્ય બનાવે છે. કલ્યાણકારી ઉન્નત માવના દ્વારા જગત્કલ્યાણ-કારી પ્રમાવના સાચી શકાય છે. વધુમાં ઋષિપ્રણીત માવનાનાં પ્રશસ્ય અંગો નિરૂપિત કરતાં અષ્ટાદિકા મહોત્સવ, રથયાત્રા અને તીર્થયાત્રાનો ઉલ્લેખ કરી સર્વ સુકૃત કાર્યોમાં સંઘ તીર્થયાત્રા કરવાનું માર્ગપૂર્વક જણાવ્યું. ત્યાર બાદ તીર્થયાત્રાવિધિ, તેના નિયમો, સંઘપતિ પાલવાનાં વ્રતો અને ધર્મકર્મોનું સશાસ્ત્ર વર્ણન કરતાં સંઘપતિ બની તીર્થયાત્રા કરવાનો આદેશ આપ્યો. ઇટલું જ નહિ પણ પૂર્વકાલમાં જે ધર્મદ્રષ્ટા મહાપુરુષો યાત્રાઓ અને ધર્મકાર્યો કર્યા હતા તેના યથાસ્થિત વિવેચનો કર્યા અને તે જ પ્રમાણે ધર્મશાસ્ત્ર-કારોએ નિર્દિષ્ટ કરેલ તીર્થયાત્રા વિધિસહ સસંઘયાત્રા કરી સમાજમાં નવીન આદર્શ પેદા કરવા વસ્તુપા-લને સ્પષ્ટ ઉપદેશ આપ્યો.

આથી ગ્રન્થપ્રયોજનનું મુખ્ય કારણ જનસમાજમાં ધર્માચરણની શુદ્ધ માવના પેદા કરવા માટેનું જ હતું જેને આ જ ગ્રંથના કેટલાક શ્લોકોથી પુષ્ટિ મળે છે.^૩ આ જ ગ્રન્થકારે વસ્તુપાલનું વંશવર્ણન અને સુકૃત કાર્યોની મળ્ય નોંધ રજુ કરતું 'સુકૃતકીર્તિકલ્પોલ્લિની' નામક કાવ્ય સર્વોન્નુદ્ધ ભાષામાં રચ્યું છે, છતાં પરીથી તે જ ચરિત્રને વિનિષ્ઠ કારણ સિવાય કર્તા પુનઃ પ્રતિપાદિત કરે તેમ માની શકાય નહિ. વઢી 'ધર્માભ્યુદય કાવ્ય', તેનું કથાસાહિત્ય, અને તેમાં સમાવેલા ધાર્મિક શ્લોક વગેરેનો વિચાર કરતાં આ ગ્રન્થ ધર્મપ્રચારના શુભ ઉદ્દેશના કારણે અને વસ્તુપાલની તીર્થયાત્રાનું ઐતિહાસિક વર્ણન કરવા માટે રચવામાં

^૧ સદ્ધર્મચરિતમેતત્, કૃતિનઃ કર્ણાવતંસતાં નયત । શ્રીવસ્તુપાલધર્માભ્યુદયમહો મહિત્તમાદ્યાત્મ્યમ્ ॥

ધર્માભ્યુદયકાવ્ય. સર્ગ ૧, શ્લો. ૧૭.

^૨ કદાચિદેવ મન્ત્રીશઃ, કૃતપ્રામાતિક્રિયઃ । ગલા પુરો ગુરોસ્તસ્ય, તલા વિશ્વો વ્યજિજ્ઞપત્ ॥

તત્ર કારણં કિંચિદભિક્ષ્યં નિરૂપ્યતામ્ । કારણાનાં હિ નાનાલં, કાર્યમેદાય જાયતે ॥

ધર્માભ્યુદય. સર્ગ ૧, શ્લો. ૨૬-૨૯

^૩ ઇતત્ સુવર્ણચરિતં, વિશ્વલંકરણમનનુગુણરત્નમ્ ।

સંઘાધીશ્વરચરિતં, ઇતદુદિતં કુરુત દ્વિય સન્તઃ ॥ ધર્માભ્યુદય. સર્ગ ૧૫, ૪૭.

આભયો હતો એ સ્પષ્ટ છે. ગ્રંથની ફલશ્રુતિ પણ તેવો જ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે. કર્તા પોતે જ આ મહા-કાવ્યને યશ અને ધર્મરૂપ શરીરવાલું તેમ જ વિશ્વાનંદ લક્ષ્મીનો પ્રકાશ કરનાર સૂચવે છે^૧, તેથી ગ્રંથ-કારનો ઉદ્દેશ ઐતિહાસિક હકીકતોને ધાર્મિક દૃષ્ટિ પ્રતિપાદિત કરવાનો પણ જણાય છે. તેના ઐતિ-હાસિક વિધાનો કેટલીક નક્કર હકીકતો પૂરી પાડે છે. આશ્રિત કવિયો કેટલીક વખત પોતાના આશ્રય-દાતાની પ્રશંસા કરતાં અનિશ્ચયોક્તિ વાપરે છે. પરંતુ આ કાવ્યમાં તેવા પ્રયોગો મૂકવામાં આવ્યા હોવાનું લાગતું નથી. તેથી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ પણ આ ગ્રંથ મહત્ત્વ ધરાવે છે.

§ ૪. વસ્તુપાલવંશવર્ણન

ગ્રંથની શરૂઆતમાં કર્તા દેવગુરુનું મંગલ સ્તવન કરી ગ્રંથનું નામાધિધાન વ્યક્ત કર્યા બાદ, પોતાના પૂર્વ ભક્ત અને જિનશાસનના પરમ અનુરાગી વસ્તુપાલની ઓલખાણ આપતાં તેમના પૂર્વજોનો ટૂંક પરિચય નોંધે છે. આજ કર્તાએ પોતાના ‘સુકૃતકીર્તિકહ્લોલિની’ કાવ્યમાં વસ્તુપાલ અને તેના પુરોગામી વંશધરોનું ભવ્ય વર્ણન કરતા અઢાર શ્લોકો રચ્યા છે; ગ્યારે આ મહાકાવ્યમાં તે પાંચ જ શ્લોકોમાં સમેટી દે છે. ગ્રંથકાર આ ગ્રંથને મહાકાવ્ય તરીકે જાહેર કરે છે અને મહાકાવ્યના નિયમ મુજબ ચરિત્રનાયકનું વિવે-ચન વિસ્તારથી કરવું જોઈએ છતાં સૂરિશ્રીએ તેને સંક્ષેપમાં મૂકવું ઉચિત માન્યું છે. તેનું કારણ એમ લાગે છે કે આ મહાકાવ્ય વસ્તુપાલની કીર્તિ અમર કરવાના કારણથી રચવાનો ગ્રંથકારનો ઉદ્દેશ ન હતો, પણ જનસમાજને તે દ્વારા ઉપદેશ આપી તેના જેવાં સત્કર્મો કરવાની પ્રેરણા ઉત્પન્ન કરવાનો જ હતો. આથી સૂરિશ્રી, ધાર્મિક વસ્તુનું પ્રધાન વિવેચન કરવાના આશયને લઈ વસ્તુપાલના પૂર્વજોનું કીર્તિગાન વિસ્તૃત રીતે આ ગ્રંથમાં નહિ નિયોગ્યું હોય એમ માનું છું. છતાં તેના આદિપુરુષથી વસ્તુપાલ સુધીના મહાનુભાવોની યોગ્ય પિછાન થોડા શબ્દોમાં પણ સંપૂર્ણતઃ આપી છે. વસ્તુપાલચરિત્રવર્ણન અને તેનાં સુકૃત કાર્યોની આલોચના કરવા લખાયેલા ‘સુકૃતસંકીર્તન’, ‘સુકૃતકીર્તિકહ્લોલિની’, ‘કીર્તિકૌમુદી’ અને ‘વસંતવિલાસ’ વગેરે કાવ્યોમાં તેમનું વંશવર્ણન મમરુદાર ભાષામાં રજુ કરાયું છે ગ્યારે અહીં આ ગ્રંથકાર એક જ શ્લોકમાં તે વધી હકીકત જાહેર કરતાં કહે છે કે “પ્રાગ્વાટ ગોત્રમાં અળહિલપુર નામક નગરને વિષે ચંદ્રપનો પુત્ર ચંદ્રપ્રસાદ થયો. જેનાથી સોમ અને તેનાથી આસરાજ પુત્ર થયો, જે કાલકૂટને મક્ષણ કરનાર શ્રીકંઠ (રુદ્ર)ના કંઠસ્થલ વિષે રહેલ વિષજ મલ્લના નાશકર્તા નવીન અમૃત જેવા યશવાલો થયો^૨.” કવિ ટૂંકમાં પોતાને કહેવાનું બધું સમાજાવી દે છે. “તે આસરાજથી લક્ષ્મીના ધામરૂપ કુમારદેવીના કુશિ-સરમાં વસ્તુપાલ નામક પુત્ર થયો. તેમના અગ્રજ (મોટા ભાઈ) મહાદેવ અને અનુજ (નાના ભાઈ) તેજ-પાલ નામક આટલો થયા^૩.” ચાર બાદ તેઓએ મંત્રીશ્વરની મુદ્રા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી તેનો પૂર્વ પરિચય આપતાં કવિ લખે છે કે તે સમયમાં ચૌલક્યકુલચંદ્ર લવણપ્રસાદના કુલને ઉચ્ચલ કરનાર વીરધવલ દેવ રાજ્યધરાને ધારણ કરતા હતા. ગુજરાતના પ્રાચીન પાટનગર અળહિલપુરનો સંસ્થાપક વનરાજ હતો તે આર્યાયિકાને અનુસરી આ ગ્રંથકારે પણ અળહિલપુરને આદિરાજ વનરાજની કીર્તિપ્રમા જેવું જણાવ્યું છે. વસ્તુપાલમાં ઉત્તમ પ્રકારના સાત ‘વિ’કારો હતા તેની નોંધ લેતાં સૂરિશ્રી કહે છે કે “વિમુતા,

૧ આકલ્પસ્થાધિ ધર્માશ્રયદયમહાકાવ્યનાપ્રા ચવીચમ્ ।

વિશ્વસ્યાઽઽનન્દલક્ષ્મીમિતિ દિશતિ યથો-ધર્મરૂપં શરીરમ્ ॥-પંચદશપાંત્રે

૨ શ્રીમત્રાગનાટગોત્રેઽળહિલપુરભુવલચંદ્રપ્રસાદજન્મના, જન્મે ચંદ્રપ્રસાદઃ સદનમુકથિયામન્નમુસ્યસ્ય સોમઃ ।

આસારાજોઽસ્ય સુતઃ કિલ નવમમૃતં કાલકૂટોપમુકથીકશ્રીકણ્ઠકઠ્ઠસ્થલમલવિપદુચ્છેદકં યથાશોઽમૃત્ ॥ ૧૮ ॥

૩ સોઽયં કુમારદેવીકુશિસરઃસરસિર્ગં શ્રિયઃ સદનમ્ । શ્રીવસ્તુપાલસવિજોઽબ્જિતનવસ્યસ્ય જનિતનયઃ ॥ ૧૯ ॥

યસ્યામનો મહાદેવ, વ્રતધ્ય દ્રવ વાન્પતેઃ । ઉપેન્દ્રઃ દ્રવ ચેન્દ્રસ્ય, તેજઃપાલોઽનુજઃ પુનઃ ॥ ૨૦ ॥-સર્ગ ૧.

વિક્રમ, વિદ્યા, વિદગ્ધતા, વિત્ત, વિતરણ (દાન), વિવેક વગેરે 'વિ'કારો=વિશિષ્ટ ગુણો વસ્તુપાઠમાં હોવા છતાં તેનામાં 'વિકાર' (દુષ્ટભાવ) ન હોય^૧. વસ્તુપાઠ નામ 'વ' થી શરૂ થાય છે તે આદિ શબ્દનો સુમેલ સાધી કરતાં તે જ શબ્દમાં જુદા જુદા ગુણોનું દિગ્દર્શન કરાવે છે. આવી જ વસ્તુ અને મલ્લતી એક ઉક્તિ વસ્તુપાઠના કવિ સોમેશ્વરે 'અર્બુદપ્રશસ્તિ'માં રચી છે, જેમાં કવિ કહે છે કે 'વંશ, વિનય, વિદ્યા, વિક્રમ અને સુકૃતકાર્યોમાં વસ્તુપાઠ સમાન કોઈ પણ પુરુષ કયાંય મારી દૃષ્ટિએ આવતો નથી'^૨. આ પ્રમાણે ગ્રંથરચયિતા ધર્મગ્રંથને અનુકૂળ વસ્તુપાઠનું વંશવર્ણન ટૂંકમાં પણ અલંકારસંયોજન સાથે નોંધી તેની મુલ્ય મુલ્ય હકીકતોને આલેખે છે.

§૫. સંઘપતિ અને તેના ધર્મો

ધર્માચરણના મુખ્ય અંગોમાં તીર્થયાત્રા એ આવશ્યક અંગ મનાય છે. દરેક ધર્મમાં તીર્થયાત્રાનું મહત્ત્વ દર્શાવેલું છે. હિંદુધર્મનાં ઘણાં જૂનાં પુરાણોમાં તીર્થમાહાત્મ્યનાં મારોમ્હાર વર્ણનો જોવામાં આવે છે. આ સિવાય મુસ્લીમ, પારસી, ક્રિશ્ચિયન વગેરે બીનહિન્દુ ધર્મોમાં પણ તીર્થયાત્રાનાં વિવેચનો લખાયા છે. જૈન ધર્મશાસ્ત્રકારો પણ તીર્થયાત્રાનું અર્બુદ મહત્ત્વ પોતાના ધર્મગ્રંથોમાં નોંધ્યું છે એટલું જ નહિ પણ ધર્મનાં સર્વોચ્ચ સાધનોમાંનું તે એક હોવાનું મારપૂર્વક સૂચવ્યું છે. ધર્મદ્રશ્ય વિજયસેનસૂરિએ વસ્તુપાઠને ધર્મોપદેશ આપતાં તીર્થયાત્રા કરવાનો અપ્રસિદ્ધ આદેશ આપ્યો હતો એમ આગળ જણાવી ગયા છીએ. કેવલ મોજશોભ અને વિવિધ શહેરોની શોભા નિહાળવામાં જ તીર્થયાત્રાનું કર્તવ્ય પૂર્ણ થાય છે એવો ભ્રમક વ્યવહાર આજના સમયમાં જોવામાં આવે છે પણ સાચી રીતે તે માન્યતા વરાવર નથી. જૈન અને હિન્દુ-ધર્મોમાં યાત્રાવિધિનાં સ્વતંત્ર પ્રકરણો લખાયાં છે, જેમાં યાત્રિકે પાઠવાના નિયમો, વ્રતો, દાનો અને આચારધર્મોનું જાણ સંપૂર્ણ આપવામાં આવ્યું છે. પણ જૈન ધર્મશાસ્ત્ર તો તેથી પણ આગળ વધી તીર્થ-યાત્રા કરવા જતાં પોતાની સાથે હજારો મનુષ્યોને લઈ મોટો સંઘ કાઢી સંઘ યાત્રા કરવાનું અદ્વિતીય માહાત્મ્ય રજૂ કરે છે. આવી ઉદાત્ત ભાવનાનું દર્શન જૈન ધર્મના જનકલ્યાણકારી ઉન્નત વિચારોને યશસ્કળી અપાવે છે. કારણ તેમાં સંઘપતિ પોતાના જીવે હજારો માનવોને તીર્થયાત્રાનો અમૂલ્ય લ્હાવો લેવાની અંકુશ પુણ્યની લ્હાણ આપે છે. આ ઉપરાંત આવી સસમૂહ સંઘયાત્રાના વિધાયકો પાઠવાના નિયમો, વ્રતો, દાનો અને આચારધર્મોને અસિધારાવ્રતની માફક ચુસ્તપણે પાઠવાનો આદેશ જૈન શાસ્ત્રો આપે છે. અને તે પ્રમાણે વ્રતાચરણ કરનારને જ સંઘપતિ વિરુદ્ધ આપવાનું ધર્મશાસ્ત્રો કહે છે. તેમાં જણાવેલા સંઘપતિના ધર્મો એક સાચા આત્મસંન્યાસ ગ્રહણ કરનાર યોગીને અનુરૂપ છે. એમાં લોકકલ્યાણની ઉદાત્ત ભાવનાઓ ઠેર ઠેર જોવામાં આવે છે.

વિજયસેનસૂરિએ તીર્થયાત્રાવિધિ અને સંઘપતિનાં કર્તવ્યોને વિસ્તૃત રીતે આ ગ્રંથમાં આલેખતાં કહ્યું છે કે—સંઘપતિપુણું અત્યંત દુર્લભ છે. જે મનુષ્ય સંઘપતિ બની તીર્થાધિવંદન કરે છે તેને ધન્ય છે. પૂર્વના પુણ્યયોગે આત્મઉદ્ધારક સંઘપતિપુણું પ્રાપ્ત થાય છે. સંઘપતિએ સૌથી પ્રથમ ગુરુની આજ્ઞા લઈ પૂર્ણ ઉત્સાહ સાથે સંઘપ્રસ્થાનનું મુહૂર્ત નક્કી કરવું. પોતાની સાથે સંઘયાત્રામાં આવવા માટે સાધાર્મિકોને બહુમાનપુરઃસર આમંત્રણપત્રિકાઓ મોકલવી. તેમને વાહન વગેરેની વ્યવસ્થા કરી આપવી. જલોપકરણ, છત્ર, લીપધારણ કરનારા (મશાલચીયો), ધાન્ય, વૈષ, દવાલાનું, ચંદન, અગર, કર્પૂર, કેસર, વજ્ર

૧ વિષુદ્ધાવિક્રમવિદ્યાવિદગ્ધતાવિત્તવિતરણવિવેકૈઃ । યઃ સસન્નિર્વિ-કારૈઃ કલ્પિતોઽપિ વમાર ન વિકારમ્ ॥ સર્ગ ૧, ૨૩,

૨ અન્વયેન વિનયેન વિદ્યાયા વિક્રમેણ સુકૃતકમેણ ચ । ક્ષાપિ કોઽપિ ન પુમાનુપૈતિ ને વસ્તુપાલચદશો દશોઃ પતિ ॥

—સોમેશ્વરકૃત અર્બુદપ્રશસ્તિ ।

વગેરે માર્ગમાં ઉપયોગી તેમ જ જિનાર્ચનાદિમાં ઉપયોગી સામગ્રી તૈયાર કરી સાથે લેવી. શુભ મુહૂર્તે પોતાના હૃદયેવને પુણ્યપવિત્ર તીર્થજલ વહે સ્નાન કરાવી તેમની વિવિધ ઉપચારોવહે પૂજા રચવી તેમની સામે બેસી ગુરુપદેશ પ્રમાણે સંઘપતિદીક્ષાને પ્રહણ કરવી. દિક્પાલોને મંત્ર સાથે બલિપ્રદાન કરતું અને ધુણ, વલો, તથા મંત્રાદિકવહે પૂજિત રથમાં પ્રસુને પોતે પધરાવવા. ગુરુને આગળ કરી સંસંઘ ચૈત્યવંદન કરતું. કુશ્મ-પદ્મોનો નાશ કરવા કવચ, મંત્ર, અન્નપ્રયોગો વગેરેને ગુરુસન્નિધિ અભિમંત્રણ કરી સાથે રાખવા અને જ્ય-વ્વળિ મંગલધ્વનિ કરતા વાજતે ગાજતે શહેરમાંથી નીકળી નગરની નજદીકમાં જ મંગલપ્રસ્થાન કરતું. પછી વિવિધ સ્થાનોથી યાત્રા કરવા માટે આવતા સાધર્મિકોને ધન, વાહન, વગેરેની સહાય આપી સત્કાર કરવો. સાથે આવેલા વંદી (માટ, ચારણ વગેરે), ગાયક (ગાયન-સ્તવન કરનારા) અને મહાત્માઓને વસ્ત્ર, ખોચ, દ્રવ્ય વગેરેથી સત્કારવા. માર્ગમાં આવતાં ચૈત્યોનું પૂજન કરતું અને યજ્ઞિત હોય તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવો. ચૈત્ય વગેરેનો બહીષ્ઠ કરનાર સાધર્મિકોનું વાત્સલ્ય અને બહિષ્ઠની તપાસ કરવી. દીનોને દાન અને ભયવાળાઓને અભય પ્રદાન આપી વંદી (કેદી) મનુષ્યોને બંધન મુક્ત કરવા. પંકમસ (કાદ-વમાં ડૂબી ગયેલાં) શકટો (ગાડાઓ) ને બહાર કઢાવવા, માંગી ગયાં હોય તેને પોતાના શિરપીઠો પાસે તૈયાર કરાવવાં. ક્ષુધિતોને અન્ન, તૃષિતોને જલ, વ્યાધિપ્રસ્તોને ઔષધ, અને શ્રમણિઃસંહોને વાહન વગેરેનો બંદોબસ્ત કરી આપવો. પોતે બ્રહ્મચર્ય, તપ, શમ વગેરે ધર્મોનું યયોક્ત પાલન કરતું. ક્રમ પ્રમાણે આવતાં તીર્થોમાંથી પુષ્પાધિવાસિત પવિત્ર જલના ઘડાઓ મરી લેવા અને ત્રૈલોક્યપતિ જિનભગવાનનો સ્નાત્રપૂજામહોત્સવ રચવો. તેવા મહોત્સવોમાં દૂધ, દહીં, કર્પૂર વહે પંચામૃત સ્નાત્ર અવશ્ય કરતું. પ્રસૂને ચંદન, કર્પૂર, કસ્તૂરી વગેરેનું વિલેપન કરતું. સ્વર્નામરણ, પુષ્પમાળા અને વસ્ત્રાદિક પદાર્થો અર્પણ કરી અગરુ, ચંદન આદિ સુગંધિ દ્રવ્યોનો ધૂપ આપવો. કર્પૂરની આરાત્રિક કરી પુષ્પાંજલિ અર્પવી અને વિવિધ સાધન સામગ્રી સાથે ચૈત્યવંદન-દેવવંદન કરતું.

માલાધારણ અને મુલોદ્ઘાટન મહોત્સવ વચ્ચે દેવ-દ્રવ્યની વૃદ્ધિ માટે તેમાં સ્વશક્ત્યનુસાર દ્રવ્ય કોશાગારમાં અર્પણ કરતું અને ગદ્ગદ્વાણી વહે દીનતા દર્શાવી પ્રસૂનું અંતઃકરણપૂર્વક શુદ્ધ ભાવથી સ્તવન કરતું. આમ પ્રસૂના પૂજન અર્ચન કાર્યો કરતાં તીર્થયાત્રા કરી તીર્થાધિરાજનું ધ્યાન કરતાં કરતાં શુભ મુહૂર્તે નગરપ્રવેશ કરવો અને પ્રસૂને ઘેર પધરાવવા. ઘેર આવીને ધર્મવંધુઓ, મિત્રવર્યો, પૌરજનો સહિત શ્રીસંઘનું ભોજનાદિ વહે સાધર્મિક-વાત્સલ્ય કરતું. સૂરિશ્રી વધુમાં કહે છે કે - સંઘપૂજા એ મહાદાન છે અને એ માનવજ્ઞ મળાય છે. પરોપકાર, બ્રહ્મવ્રતાચરણ, યથાશક્તિ તપ અને અનાયોને દાન એ ચાર મહાસ્થાનોની પુણ્યાનુવંધી પુણ્યલક્ષ્મીને સંઘપતિએ આરાધવી જોઈએ. જે ભવ્ય મનુષ્ય અર્પ્યુક્ત પ્રકારે વ્રતનિયમસહિત સંસંઘ તીર્થયાત્રા કરે છે તે સૌભાગ્ય અને ભાગ્યવાનને સંઘપતિત્વરૂપ લક્ષ્મી પોતે જ વરે છે. તીર્થયાત્રાનું આવું અદ્ભુત વર્ણન પુણ્યયશોભિવૃદ્ધિ માટે કોને આકર્ષતું નથી ? આવા જ વર્ણનો ‘જ્ઞાતાધર્મકયા’, ‘વ્યવહારસૂત્ર’ અને બીજાં અનેક જૈન ધર્મશાસ્ત્રોમાં લેખાયાં છે. તેમાંથી મનુષ્ય સ્વર્ગસ્થાના પાઠ શીખી શકે છે. ઇટલું જ નહીં પણ જનકલ્યાણકારી હતાં ભાવનાના સંઘેડ પુરાવાઓ પૂરા પાડે છે. વસ્તુપાલે આવું જ સંઘપતિવ્રત ધારણ કર્યું હતું જેની સવિસ્તાર આલોચના હવે પછી કરવામાં આવનાર છે.

§ ૬. પ્રાક્કાલીન સંઘપતિઓ અને યાત્રિકો

સંસંઘ યાત્રા કરવી, તેને યજ્ઞિત ધર્મો આચરવા, પોતાની સહુક્ષ્મી ઉપરનો મિધ્યામોહ ત્યાગ કરી તેને આવા સત્કાર્યોમાં નિયોજવી એ એક દુષ્કર કાર્ય છે. તેમાં તપ, દાન, દયા, ઔદાર્ય, શ્રદ્ધા અને

દીનતા વગેરે ઉત્તમ ગુણોને ખાસ કરીને પચાવવા પડે છે. આપણા પંચમહાભૌતિક શરીરમાં રહેલા ષંદરિપુઓ (કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર) ઉપર્યુક્ત ગણવેળા સાત્ત્વિક ગુણોના દુશ્મનો છે. આજનાં ભૌતિક વાદમાં તે ષંદરિપુઓને પરાસ્ત કરવા એ સાધારણ કાર્ય નથી. જો કે સાત્ત્વિક ગુણોનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં આ મહારિપુઓ આપોઆપ ચાલ્યા જાય છે. પરંતુ તેવા દૈવી ગુણોને હૃદયમાં સ્થિર કરવા તે અસાધારણ કાર્ય છે. સદાચરણ, સત્સમાગમ, પૂર્વકર્મ અને પ્રમુની સંપૂર્ણ સહાય હોય તો જ મનુષ્ય તે કાર્યમાં સફળતા મેળવે છે. વિજયસેનસૂરિએ તે સભ્યને સુંદર રીતે સમજાવતાં વસ્તુપાઠને અમૂલ્ય ઉપદેશ આપ્યો હતો, જેમાં સંઘપતિ અને તેના ધર્મોની આચરણા કરતા પ્રાક્ કાઠમાં આવ્યાં સત્કર્મો કરનારા જે જે દૈવી પુરુષો થયા છે તેમનાં યથોચિત વૃત્તાંતો રસિક ભાષામાં સૂરિશ્રીએ રજુ કર્યા છે. તે બધી હકીકત સચિસ્તર રીતે આપતાં તો આહું એક સ્વતંત્ર પુસ્તક થવા સંભવે તેથી તેઓનો ટૂંક પરિચય આપીને જ અહીં સંતોષ માનવો પડે છે.

§ ૭. શત્રુજયતીર્થમાહારમ્ય

શત્રુજય તીર્થની ऐतिहासिकता ठेठ पुराणकाल सुधी लई जवामां आवे છે. તેનાં જુદાં જુદાં એકબીસ જાગો છે. ત્યાં અનેક દૈવી પુરુષો, ચક્રવર્તિઓ, સિદ્ધો, મુનિઓ અને નૃપતિઓએ આવી તીર્થયાત્રાનું મહત્વપૂર્ણ સંપાદન કર્યું હતું. અહીં યુગાદીએ તપ કર્યું હતું. ઋષભ, નેમીશ્વર વગેરે અર્હતોએ અહીં નિવાસ કર્યો હતો. ભરતેશ્વરે આ પુણ્યગિરિ ઉપર તીર્થોધિરોહણ કરી જિનાવીશનું ચૈત્ય બંધાવ્યું હતું. તે જ રીતે ક્ષ્વાકુલેશ્વરી સગર રાજાએ પોતાના પૂર્વજોના ઉદ્ધાર માટે આ મહાતીર્થની યાત્રા કરી તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. સાર વાદ તે જ વંશમાં થયેલ રુકુલતિલક રામચંદ્રે રાવણનો સંહાર કરી આ સર્વશ્રેષ્ઠ તીર્થની યાત્રાએ આવતાં જિનપ્રમુદનું ચૈત્ય બંધાવ્યું અને તેનો સમુદ્ધાર કર્યો. કુરુકુલનો વિનાશ કરનાર પાંડવોએ પણ વિમલાંબલની યાત્રાનો પરમ લાભ પ્રાપ્ત કર્યો હતો. આ સિવાય આ મહાતીર્થનાં સુપ્રસિદ્ધ યાત્રિકોમાં નમિ-વિનમિ વગેરે મહર્ષિઓ, દ્રાવિડ, વાલખિલ્યાદિ નૃપો, જયરામાદિ રાજર્ષિઓ, નારદાદિ મુનિવરો, પ્રહુલ, સાંબ પ્રમુખ કુમારો, આદિત્યશાં તથા સગરાદિ રાજવીઓ, અને ભરતના પુત્ર શૈલક, શુક વગેરે મુખ્ય હતા. આ તીર્થનો અનેક વેલત ઉદ્ધાર થયો છે. 'વિવિધતીર્થકલ્પ' અને 'સુકૃત-કૌર્તિકકોશ્ઠિની'માં તે વધા તીર્થોદ્ધારકોની નોંધ લેતાં સંપ્રતિ, વિક્રમાદિત્ય, સાતવાહન, પાદલિપ્ત, આમદેવ, ભરત, સંગર, દાશરથિ, જાંબલિ, શીલાદિત્ય, અને વામ્ભટનાં નાનો જણાવ્યાં છે.^૧ મધુમતી- (મંદુક) માં જન્મ લેનારે મહાનુભાવ શ્રેષ્ઠી જાવલે અહીં ઘણું જ દ્રવ્ય ધર્મકાર્યોમાં વાપરો જ્યોતિરુપ જિનવિવની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તે વિક્રમાદિત્ય પછી ૧૦૮ વર્ષ બાદ થયો હતો એમ જિનપ્રમસૂરિએ ઉલ્લેખ કર્યો ત્યાં જિનવિવની પ્રતિષ્ઠા કર્યાની નોંધ લેવા છે.^૨ લક્ષ્મીપતિ શીલાદિત્યે આ ગિરિરાજ ઉપર જિનાલય બંધાવ્યું હતું. ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજના મંત્રિવર્ય આશુકે આ પવિત્ર નગાધિરાજ તીર્થની યાત્રા કરી પોતાની અનન્ય ભક્તિ પ્રદર્શિત કરવા નેમિનાથનું મંદિર બંધાવ્યું ઇટલું જ નહિ પણ ત્યાં આવનારા યાત્રિકોની તૃષા શાંત કરવા એક મન્ય વાપિકા (વાવ)નું સ્થાપલ્ય કરાવ્યું હતું.

૧ (૧) સમ્પ્રતિવિક્રમાદિત્ય, સાતવાહનવામ્ભટી । પાદલિપ્ત । સમ્પ્રતિવિક્રમાદિત્ય તસ્યોદ્ધારકૃતઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૩૧ ॥

—શત્રુજયતીર્થકલ્પ.

(૨) અસિદ્ધામિભુવઃ પ્રમોક્ષસુભવધર્મી સ ચક્રે પુરા ચૈત્યં શ્રીમસ્તઃ પરે સુ દગસ્તમાપાલમુલ્યા વ્યુઃ ।

દેવો દાશરથિઃ પ્રધાસ્યતપતિઃ પ્રાગ્વાટમૂર્જાવલિઃ શૈલોદિત્યનૃપઃ સ વામમટમહામત્રી ચ તસ્યોદ્ધારિત્ ॥ ૧૧૬ ॥

—સુકૃતકૌર્તિકકોશ્ઠિની.

૨ અટ્ટોત્તરવર્ષશતેતીતે શ્રીવિક્રમાદિહ । મહુદ્રવ્યવ્યાદ્ વિમ્બં જાવલિઃ સ ન્યવીવિસત્ ॥ ૭૧ ॥

—વિવિધતીર્થકલ્પે શત્રુજયતીર્થકલ્પ.

ગૂર્જરેશ્વર સિદ્ધરાજે આ તીર્થના પૂજન, અર્ચન માટે બાર ગામો આપ્યા હતાં. સિદ્ધરાજ પંછી ગાદી ઉપર આવનાર સોલંકીકુલભૂપાલ કુમારપાલે તથા તેના મંત્રી ઉદયને આ તીર્થની યાત્રા કરી અહીં અનેક ધર્મકાર્યો કર્યાં હતાં. ઉદયન પુત્ર વાગમટે આ મહાન્ વિમલાચલ ઉપર નામિ પ્રમુતું નૂતન મંદિર વિશાલ શિલા અને કપિશીર્ષકોથી શોભતા કોટ સહ બંધાવ્યું હતું. અને તે પવિત્ર મહાતીર્થની નજદીકમાં કુમારપુર વસાવ્યું જેની મધ્યમાં નીલમણિયુક્ત પાર્શ્વજિનવિંચત્રી સ્થાપના કરાયેલ ત્રિમુવન વિહાર બંધાવ્યો તેમ જ તે નગરની પાસે પ્રમુના પૂજન, અર્ચન માટે પુષ્પ વાટિકા કરાવી હતી. આ પ્રમાણે આ પુણ્યપાવિત તીર્થની યાત્રાનો અમૂલ્ય લાભ દેવો, મહર્ષિઓ, ચક્રવર્તિઓ, નૃપતિઓ, મંત્રિઓ, અને લક્ષ્મીધરો વગેરે અનેક મહાપુરુષોએ પ્રાપ્ત કર્યો હતો એમ પ્રત્યક્ષરે વિસ્તારથી નોંધ્યું છે.^૧ આની સંક્ષિપ્ત નોંધ આ જ પ્રત્યક્ષરે પોતાના 'સુકૃતકીર્તિકલ્પોલ્લિની' કાવ્યમાં લીધી હોવાનું આગલ જણાવી ગયા છીએ. એ વસ્તુપાલના પિતા આસરાજે આ તીર્થાધિરાજની યાત્રા કરી હતી એમ 'વસંતવિલાસ'માં બાલચંદ્રસૂરિએ જણાવ્યું છે. તે સમયે વસ્તુપાલ પળ સાથે હતા. આવા મહાન તીર્થાધિરાજની સસંગ યાત્રા કરવાની અદ્વિતીય પ્રેરણા વસ્તુપાલને વિજયસેનસૂરિએ કરી હતી જેથી તેમણે ધર્મશાહના નિયમાનુસાર સંવપતિની શિક્ષા ગુરુપાસેથી ગ્રહણ કરી વિમલાદિતીર્થની પવિત્ર યાત્રાનું સૌમાન્ય પ્રાપ્ત કર્યું હતું. વસ્તુપાલ પછી પળ સમરાશાહ અને પેયડશાહે આ મધ્ય તીર્થની યાત્રા અને જીર્ણોદ્ધાર કર્યાના ઉલ્લેખો 'સમરાસુ', 'નામિન્દનજિનોદ્ધાર પ્રબંધ' અને 'પેયડરાસ' ઉપરથી જણાય છે.^૨

૬૮. વસ્તુપાલની સસંગ યાત્રા

ગુરુના આદેશ મુજબ વસ્તુપાલે સંધાધિપતિ બની શશુંજયની મહાયાત્રા કરી હતી. તેણે કુલ એકંદર તેર યાત્રાઓ હરી કતી એમ અનેક પ્રમાણથી જણાવ્યું છે.^૩ તેમાં પોતાના પિતા આસરાજ સાથે સંવત ૧૨૪૯ અને ૧૨૫૦ માં, તથા પોતે સંવપતિ શિક્ષા ધારણ કરી સં. ૧૨૭૭, ૧૨૯૦, ૧૨૯૧, ૧૨૯૨ અને ૧૨૯૩ માં શશુંજય તથા ગિરનાર બન્નેની યાત્રાઓ કરી હતી. જ્યારે એકલા વિમલાચલ (શશુંજય) ની પરિવાર સાથે સાત યાત્રાઓ સં. ૧૨૮૩, ૮૪, ૮૫, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૮૯ માં અનુક્રમે નિયોજી હતી.

આ બધા યાત્રા મહોત્સવોના જુદા જુદા વિવેચનો તેમનું જીવનચરિત્ર આલેખતા ગ્રંથોમાં વ્યવસ્થિત રીતે નોંધાયા નથી. આ પ્રત્ય ઉપરાંત 'સુકૃતસંકીર્તન', 'કીર્તિકૌસુદી' અને 'વસંતવિલાસ કાવ્ય'માં તીર્થયાત્રાનાં વર્ણનો આપેલાં છે.^૪ પળ તે કઈ કઈ યાત્રાનાં વર્ણનો છે તેનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો નથી. વસંતવિલાસમાં વર્ણન કરેલ યાત્રાવર્ણન તેની છેલ્લી સં. ૧૨૯૩ની યાત્રાનું વર્ણન હોવાનું લાગે છે; જ્યારે ધર્માશ્રુદય,

૧ જુઓ આ જ પ્રત્યનો સર્ગ ૭, શ્લોક ૬૭ થી ૮૩. વિશેષ સાટે જુઓ 'પુરાતત્ત્વપ્રબંધસંગ્રહ'માં પાન ૫૯ ઉપર શ્લોક ૧૫૮ થી ૧૬૧.

૨ સમરાસ (ગા. ઓ. સી. છપાયેલ પ્રાચીન ગુર્જરકાવ્ય સંગ્રહ), મંડલીકકૃત પેયડરાસ તથા નામિન્દન જિનોદ્ધાર પ્રબંધ.

૩ (૧) સં. ૧૨૪૯ વર્ષે સંવપતિસ્થપિત ઠ. શ્રીઆશારાજેન સમ મહં શ્રીવસ્તુપાલેન શ્રીવિમલાદ્રી રૈવતે ચ યાત્રાં કૃતા । સં. ૫૦ વર્ષે તેનૈવ સમં સ્થાનદ્વયે યાત્રા કૃતા । સં. ૭૭ વર્ષે સ્વર્ચ સંવપતિના મૂલા સપરિવારયુતં ૯૦ વર્ષે સં. ૯૧ વર્ષે સં. ૯૨ વર્ષે સં. ૯૩ વર્ષે મહાવિસ્તરેન સ્થાનદ્વયે યાત્રા કૃતા । શ્રી શશુંજયે અમૂલ્યેવ પંચ વર્ષાણિ તેન સં. ૮૩ વર્ષે સં. ૮૪ સં. ૮૫, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૮૯ સપ્ત યાત્રાઃ સપરિવારેણ તેન તેને...શ્રી નેમિનાથાદિવિકાપ્રાસાદાથાઃ...મૂતા અભિવ્યથિત ।

(૨) ત્રયોદશ તીર્થયાત્રાઃ સંવપતિમુચ કૃતાઃ । તીર્થંકલ્પ પા. ૮૦ —વૉટસન મ્યુઝીયમ રાજકોટનો શિલાલેખ.

(૩) અથ સ મરુટકો દેવી ભવતઃ સાધૈત્રયોદશસંસ્થ્યા યાત્રા અગિહિતવતી ।—ડુ. કે. શાહી સંપાદિત પ્રબંધ-વિદ્યામણિ પા. ૧૬૩

૪ જુઓ—સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૫-૭-૮-૯; કીર્તિકૌસુદી, સર્ગ ૯; વસંતવિલાસ, સર્ગ ૧૦-૧૧-૧૨.

સુકૃતસંકીર્તન અને કીર્તિકૌમુદીનાં વર્ણનો સંવત્ ૧૨૯૦ પહેલાંની કોઈ યાત્રાના હોવા જોઈયે એમ લાગે છે. કારણ ધર્મામ્યુદયનો રચનાકાલ સંવત ૧૨૯૦ પહેલાં આવે છે જેની પર્યાલેચના “રચનાકાલ” ના શિરોલેખ નીચે હવે પછી કરવામાં આવનાર છે. તે જ પ્રમાણે સુકૃતસંકીર્તન પણ તેના સમકાલમાં રચાયું હોવાનું સ્વ. ચીમનલાલ દલાલે તેની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું છે. તદુપરાંત, ધર્મામ્યુદય કાવ્યના યાત્રા-વર્ણનને સુકૃતસંકીર્તન તથા કીર્તિકૌમુદી કેટલેક અંશે અનુસરે છે; જ્યારે વસંતવિલાસનું વર્ણન તેથી જુદું પડે છે. આથી વસંતવિલાસ અને ધર્મામ્યુદય કાવ્યનાં યાત્રાવર્ણનો જુદી જુદી તીર્થયાત્રાઓનાં હશે એવું અનુમાન થાય છે. સુકૃતસંકીર્તન અને કીર્તિકૌમુદીનાં યાત્રાવર્ણનો કરતાં ધર્મામ્યુદયનું યાત્રાવિવરણ અનેક દૃષ્ટિએ ઉત્કૃષ્ટતા જાહેર કરે છે તેટલું જ નહિ પણ વધા યાત્રામહોત્સવ સ્તોત્રોમાં ઉદયપ્રમનું આ યાત્રાવર્ણન નવીન આદર્શ પેદા કરે છે. તે જેટલું રસિક છે તેટલું જ ખાવવાહી છે. તેમાં અતિશયોક્તિને બિલકુલ અવકાશ નથી. તેના શબ્દે શબ્દમાં નિર્મલતા અને ધર્મમાવનાનો અપ્રતિમ રસ ટપકતો જોવામાં આવે છે. તેમણે આલેક્ષેલ યાત્રાવર્ણન અને તેની રોચક શૈલી ગ્રન્થકારને એક સાચા વિવેચક તરીકે જાહેર કરે છે. તેની ટૂંક આલેચના અહીં આપવામાં આવે તો અસ્થાને નહિ ગણાય એમ માની તત્સંબંધી કેટલુંક વિવરણ અત્રે રજુ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

વસ્તુપાલના હૃદયમાં રહેલી ધર્મની ઉદાત્ત માવનાના પરિણામે પોતાના ગુરુશ્રી વિજયસેનસૂરિના ઉપદેશાનુસારી પ્રેરણા મેલવી તેમણે મહાયાત્રાનો અદ્વિતીય પ્રસંગ ધર્મશાસ્ત્રના નિયમ મુજબ યોજ્યો હતો. શુભ મુઠ્ઠતે આ યાત્રાનું સંઘપ્રસ્થાન શરૂ થયું. ધોલકાથી નીકળી સંઘે કાસહદ (કાસીદ્રા) માં પહોંચી નાહ્યો. રક્ષામાં આવતાં દરેક ગામ અને શહેરનાં દેવમંદિરો, તીર્થો અને ઉપાશ્રયોના પૂજન, અર્ચન તથા જીર્ણોદ્ધાર કરી સંઘપતિ તેમને સત્કારતા. ઠેર ઠેર સાધર્મિકવાત્સલ્યો થતા. આ પ્રમાણે ધર્માચરણ કરતાં તીર્થધ્યાનમાં દત્તચિત્ત વસ્તુપાલ સંઘ સાથે શરૂંજય પહોંચ્યો. તીર્થયાત્રાની પ્રેરણા વસ્તુપાલને ગુરુદ્વારા થઈ હતી તે હકીકતને પ્રામાણિક માની, દરેક યાત્રાવર્ણન લખનારાયે અપનાવી છે.^૧ ઉદયપ્રમસૂરિ આ યાત્રામાં પ્રહ્યાત ધર્માચાર્યો કે વીજા મુખ્ય મુખ્ય યાત્રિકો માટે ફંદે પણ નિર્દેશ કરતા નથી, જ્યારે સુકૃતસંકીર્તનકાર વિજયધર્મસૂરિ સાથે મલધારીગચ્છીય નરચંદ્રસૂરિ, વાયડગચ્છીય જિનદત્તસૂરિ, સંડેરકગચ્છના શાંતિસૂરિ અને ગલ્લક લોકોના વર્ધમાનસૂરિ વગેરે પ્રહ્યાત ધર્માચાર્યો હતા એમ નોંધે છે.^૨ વસંતવિલાસનું યાત્રાવર્ણન આથી જુદું છે. પણ તેમાં કેટલીક હકિકતો વિસ્તારપૂર્વક સંપ્રહવામાં આવી છે. તેણે તો જુદા જુદા શહેરોમાંથી તે યાત્રામાં આવેલ સંઘપતિઓનો નિર્દેશ કરતાં લખ્યું છે કે ચાર મંડલાધિપતિઓ; હાટ, ગૌડ મરુ, ઢાહલ, અવંતિ અને અંગ દેશના સંઘપતિઓ પોતાના સંઘ સહ આ યાત્રામાં આવ્યા હતા, જેમનું

૧ નાગેન્દ્રગચ્છસુકૃતસ્ય મુનેરસૂનમાકર્ણ્યકર્ણ્યમિતિ સન્નિપતિર્વિચારમ્ ।

નલા સ્વધામનિ અગામ ચિત્તેન્દ્રયાત્ર નિર્માણનિર્મલમનોડતિમનોરથશ્રીઃ ॥ ૪૪ ॥ —સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૪
વિશેષમાં જુઓ—નરનારાયણાનંદ, સર્ગ ૧૬, શ્લો. ૩૨-૩૩.

૨ અથાચલન્ વાયટમચ્છવત્સલાઃ કલાસ્પદં શ્રીજિનદત્તસૂરયઃ ।

નિરાકૃતશ્રીજુ ન ચેદુ મન્યથઃ ચકાર કેલિં જનનીવિરોધતઃ ॥ ૧૧ ॥

મવામિભૂતેન મનોમુવા મયાદનીશિતૈઃ ક્લુપ્તમવામિભૂતિભિઃ ।

અચાલિ સખેરકમચ્છસૂરિભિઃ પ્રશાન્તસૂરેરથ આન્તિસૂરિભિઃ ॥ ૧૨ ॥

શરીરમાસૈવ પરામર્થ સ્મરઃ સ્મરભવન્નયત્ કિલ્લ યસ્ય દુરતઃ ।

સવર્ધમાનામિષસૂરિશરસ્વતોચલદ્વજલોકોકયાસ્કરઃ ॥ ૧૩ ॥

—સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ. ૫.

યોગ્ય સ્માન ઉપાયનો-મેટળાં વડે વસ્તુપાલે કર્યું હતું.^૧ સંધે પ્રસ્થાન કરી નાભેય પ્રમુની ભક્તિ અને કીર્તિ પ્રદર્શિત કરતાં કાસહૃદમાં પઢાવ નાચ્યો જ્યાં વસ્તુપાલે જિનાર્ચાઓ કરી હતી, એ ઉદયપ્રમંના કપનને સુકૃતસંકીર્તનથી ટેકો મળે છે. વ્રધુમાં તે ઝમેરે છે કે વસ્તુપાલે અહીં નામિતનુજ (ઋષભદેવ) ના મહાપ્રાસાદમાં મહોત્સવ રચ્યો હતો.^૨ જ્યારે વસંતવિલાસનો કર્તા સંધે કાસહૃદના વડેલે વલમિપુરમાં મેલાળ કર્યું હોવાનું કહે છે^૩ જ્યાંથી નિજયસેનસૂરિય શંકુજય પર્વતને વતાવ્યો. વસ્તુપાલે અહીં સ્થાનિ-ઘાતસર્ય કર્યું હતું. આથી સ્પષ્ટરિતે જણાય છે કે ધર્મામ્યુદયના યાત્રાવર્ણનથી વસંતવિલાસનું યાત્રાવિવરણ જુદું છે. આ સિવાય પણ વીજાં કેટલાંક સૂચનો મળી આવે છે જેથી વગ્ને ગ્રંથકારે જુદી જુદી યાત્રાની નોંધ લીધી હતી તે હકીકતને વધુ પુષ્ટિ આપે છે. એનું તુલનાત્મક વિવેચન હવે પછી કરવામાં આવ્યું છે.

સ્થાંથી સંધે પ્રયાળ કરી વિમલાદિ ઉપર આરોહણ કર્યું. ત્યાં જઈ નામિજિનેશના હલકત દર્શનામિલાષી વસ્તુપાલે પૂર્ણ પ્રેમભક્તિવડે જ્ઞાત્રમહોત્સવ કર્યો. વિગ્રોચ્છેદક કપર્દી યક્ષનું પૂજન, અર્ચન સારી રીતે કરી તેમને પ્રસન્ન કર્યા. સંધમાં આવેલ યાત્રિકોને શ્રધાન્વિત થયેલા જોઈ મંત્રિવરેનું હૃદય સ્નેહાર્દ્ર થયું. ત્યાં તેમણે ભગવાન આદિનાથના મંદિર પાસે ઈન્દ્રમંડપ બંધાવવાનો પ્રારંભ કર્યો એમ ઉદયપ્રમસૂરિ જણાવે છે,^૪ જ્યારે વસંતવિલાસનો કર્તા સંધ પાછોતાળા ગયો ત્યાં વસ્તુપાલે પાર્શ્વપ્રમુનું પૂજન કર્યું, અને જ્યારે સંધે વિમલાચલ ઉપર પ્રસ્થાન કર્યું. વિમલાદિ ઉપર જઈ સૌથી પ્રથમ કપર્દી યક્ષની વિવિધ ઉપચારો વડે પૂજા કર્યા પછી ભગવાન આદિનાથની અષ્ટપ્રકારી પૂજા રચીને, પ્રસંસનીય ચીનવજ્ર (ચીની રેશમ)નું ધ્વજારોપણ કર્યું હતું એમ નોંધે છે.^૫ પરંતુ અરિસિંહ તો ધર્મામ્યુદયના કપન મુજબ વસ્તુપાલે શંકુજય ઉપર જઈ કપર્દી યક્ષનું પૂજન કરીને ભગવાન આદિનાથનો મહામહોત્સવ કર્યો હતો એમ કહે છે.^૬ તેમાં વસંતવિલાસ પ્રમાણે પાદલિપુરની હકીકત જોવામાં આવતી નથી. આથી પણ ઉદયપ્રમ અને અરિસિંહનાં યાત્રાવર્ણનો એક જ સંઘના વિવેચનો હોવાનું સ્પષ્ટ જણાય છે. મંત્રીશ્રેણે અહીં વિવિધપ્રકારી જ્ઞાત્રમહોત્સવ ભવ્ય રીતે કર્યો હતો તેનું રસિક ઘર્ણન ધર્મામ્યુદયકારે અહીં ત્રણ શ્લોકોમાં વિસ્તારવડે રચ્યું છે. તે દાનવીરે ત્યાં અનેક પ્રકારે દાનધર્મો અને પૂજામહોત્સવો રચ્યા હતા. સંધ આઠ દિવસ રહ્યો ત્યાં સુધી અષ્ટાઢિકા મહોત્સવ મારે દન્નદલા સાથે કર્યો. આદિનાથ ભગવાનના મંદિરપાસે નૃલ્ય ગાન કરવા માટે મંત્રિવરે ઈન્દ્રમંડપ બંધાવ્યો હતો

૧ લાટગોઠમરુચ્છડાહલાવતિવજ્રવિષયાઃ સમન્વતઃ ।

તત્ર સંધપતયઃ સમાયયુક્તોયધાવિવ સમસ્તસિન્ધવઃ ॥ ૨૫ ॥

આગતાં વિવિધદેશતસ્તતઃ સૈષ સજ્જનનર્તો પ્રમોદમાક્ ।

વસ્તુપાલસંધિવઃ શુચિક્રિયઃ સંધકાર વિભિષ્ણરુપાશ્વતૈઃ ॥ ૨૬ ॥

—વસન્તવિલાસ, સર્ગ ૧૦

૨ વિતન્વતઃ કાસહૃદાલ્યપત્તને મહોત્સવં નામિતનુજસન્નિ ।

સહાયતાં પ્રલયુગ્મોન્મહામતેરુષ્ય દામ્વત્સર્મિનિ દેવતામિન્દ્ર ॥ ૧૬ ॥

—સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૫

૩ ઉત્પ્રયાળકમકીચરકૃતી સંધલોકસુહૃદપ્રયાળકઃ ।

સંધરાટ્ વલમિપત્તમાવનીમળકલેસિસુરમળલેશ્વરઃ ॥ ૪૨ ॥

તત્ર સજ્જપતયે નવેન્દુત્તપાવનો વિમલસંશિતો મિરિઃ ।

અંગુલીકિસલયાપ્રસંજયા ધર્શિતો વિજયસેનસૂરિશિઃ ॥ ૪૩ ॥

—વસન્તવિલાસ, સર્ગ ૧૦

૪ તત્ર જ્ઞાત્રમહોત્સવગ્ન્યસનિનં માર્તેન્ડચન્ડુતિ, ક્લાન્તં સજ્જનનં નિરીક્ષ્ય નિશ્ચિલં સાર્દ્રોમવન્માનસઃ ।

સયો માયદમન્દમેદુરતરશ્રદ્ધાનિધિઃ શુદ્ધધર્મીશ્ચીન્દ્રઃ સ્વયમિન્દ્રમન્દપ્રમયં પ્રારમ્ભયાત્રાસિવાન્ ॥ ૮ ॥

—ધર્મામ્યુદય, સર્ગ ૧૦

૫ જુઓ-વસંતવિલાસ, સર્ગ ૧૦, શ્લોક ૫૮ થી ૬૩

૬ સુકૃતસંકીર્તન, શ્લોક ૧૨ થી ૪૨

તેની નોંધ વસંતવિલાસમાં પણ લેવાઈ છે.^૧ અનન્યમક્તિવડે જિનેશનાં પૂજન, અર્ચન કરી વસ્તુપાલે સંઘ સહ પર્વત ઉપરથી અવરોહણ કરી અજોહરા (અજારા) તરફ પ્રયાણ આદર્યું. જ્યાંના અંજયપાલે ટુંપતિય સંઘનો સુંદર સત્કાર કર્યો અને તે રાજવીયો વંધમાન જ્યાંના પાર્શ્વપ્રમુખે પૂજન કરી સંઘ કોઢીનાર ગંગો એમ ઉદયપ્રમસૂરિય જણાવ્યું છે.^૨ જ્યારે વસંતવિલાસનો કર્તા સંઘને શત્રુજયથી એકદમ પ્રમાસમાં લાવે છે. જો કે ઉદયપ્રમનું સંઘયાત્રાવર્ણન વસંતવિલાસના કરતાં ટુંકામાં છે પણ તેમાં જે હકીકતો નોંધાઈ છે તે પ્રમાણિકતાની પરાકાષ્ઠા રજુ કરે છે, તેટલું જ નહીં પણ કેટલીક નક્કર હકીકતો પૂરી પાડે છે. કોઢીનારથી સંઘ દેવપાટળ (પ્રમાસ) ગયો ત્યાં ઇન્દ્રાદિદેવોથી સંસ્ત્રયમાન (સ્તવન કરાવ્યા) અમૃતા-શુભાંજનવાળા કાલારિ ભગવાન પિનાકપાણિ સોમનાથ મહાદેવનું વસ્તુપાલે સારીરિતે યજન કર્યું. સર્વ ધર્મ-ઉપર સહિષ્ણુમાવંશવાળા અને વાઢાબંધીના મિથ્યામેદોને નહીં માનનારા તે મહાનુભાવે જિનેશના યાત્રા માર્ગમાં આવનાર સોમનાથ ભગવાનનું વિના સંકોચે યજન કરી જૈન અને જૈનેતરોને સાંપ્રદાયિક અસહિષ્ણુ માનસનો ત્યાગ કરવા આદર્શ દ્વષ્ટાંત રજુ કર્યું. તે જ હકીકત સુકૃતસંકીર્તનમાં પણ આપી છે. વસંતવિલાસનો કર્તા વધુમાં અહીં વસ્તુપાલે પ્રિયમેલક તીર્થમાં જ્ઞાન કરી સુવર્ણ અને જવાહીરનાં દાનો શ્રાવણોને આપ્યાં હતાં તેમ જ ચંદ્રપ્રમ પ્રમુખે પૂર્ણ ભક્તિર્વડે યજન કર્યું હતું એટલી નવીન હકીકત મુકે છે.^૩ આ હકીકત વીજા કોઈ યાત્રાવર્ણન કરનાર ગ્રંથકારે લીધી નથી. આથી પણ વસંતવિલાસમાં જાલેલાપણ યાત્રાવર્ણન ધર્મામ્યુદય ગંગેરે ગ્રંથમાં જણાવેલી યાત્રા કરતાં વીજી યાત્રાનું હોવાનું સ્પષ્ટ છે. જ્યાંથી સંઘ વામનસ્થલી (વંથલી) થઈ રૈવત (ગિરનાર) ગયો. વીજા કોઈ ગ્રંથકારે પ્રમાસથી વામનસ્થલી સંઘ ગયાનો હકીકત મુકી નથી જ્યારે ઉદયપ્રમે તેને વ્યવસ્થિત રીતે નોંધી છે. આથી ઉદયપ્રમનું વર્ણન કેટલું ચોક્કસાઈવાળું છે તે જોઈ શકાય છે.

સંઘાધિપતિ વસ્તુપાલે રૈવતકારોહણ કરી પોતાના પાંપકલ્મષનો નાશ કરવા ગજેન્દ્રપદ્મુંડમાં જ્ઞાન કર્યું અને નેમિનાથ ભગવાનની વિવિધપ્રકારી પૂજા કરી અઘાહિકા મહોત્સવ રચ્યો. આ પ્રમાણે આઠ દિવસ સુધી સંઘેશ વસ્તુપાલે ગિરનાર ઉપર રહી પ્રસન્ન મનવડે પુષ્કલ દાનધર્મો કર્યા અને અંવા, પ્રચુન્ન, સાંબ ગંગેરે ટૂંકોની યાત્રા કરી જ્યાંના તીર્થદેવતાઓનો પૂજન, અર્ચન કરી સત્કાર કર્યો. પછી પોતે સંઘ સહ નીચે ઉતર્યા. પ્રમાસથી ગિરનાર તરફ આવતાં રૈવતકની તલેટીમાં તેજપાલે વસાવેલ તેજપાલપુરું કુમાર સરોવર, જે તેમણે બંધાવ્યું હતું, ત્યાં વસ્તુપાલે આદીશ્વર ભગવાનનું પૂજન કર્યું એમ વસંતવિલાસ કાવ્યનો કર્તા જણાવે છે.^૪ ઉદયપ્રમસૂરિય મહાધાર્મિક વસ્તુપાલનો તીર્થયાત્રા અને તેનાં દાનપ્રવાહનો શ્લોક કરતાં તેનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન અહીં સર્વોત્કૃષ્ટ ભાષામાં ગુંથ્યું છે. તેમાં યાત્રાની એક પવિત્ર નદી સાથે જોડેલાં કર્તાનાં, જેમ નદી પોતાનાં પ્રવાહ માર્ગમાં આવતાં પ્રાણીમાત્રનું કલ્યાણ સાથે છે તેમ આ મહાપુરુષે પોતાનાં દાનપ્રવાહને અખંડ રીતે ચાલુ રાખી જનસમાજનું પરમ કલ્યાણ સાધ્યું હતું, એવો આશય વ્યક્ત

૧ શ્રેક્ષણક્ષણમયો વિચક્ષણસ્તીર્થમર્તુર્યમપ્રતો વ્યધાત ।

નર્તકીકુચતટટુટન્મણિસમભિપ્રકરપુષિતાવની ॥ ૮૪ ॥

— વસંતવિલાસ મહાકાવ્ય, સર્ગ ૧૦.

૨ અજાહરાણ્યે નગરે ચ પાર્શ્વપાદાનજાપાલદુપાલપૂજ્યાન્ ।

અન્યર્ચયજેષ્ઠે પુરે ચ કોઢીનારે સુરત્કીર્તિકદમ્બયમ્બામ્ ॥ ૧૨ ॥

— ધર્મામ્યુદયમહાકાવ્ય, સર્ગ ૧૫.

૩ વસંતવિલાસ કાવ્ય, સર્ગ ૧૧, શ્લોક ૭૦ શ્લો ૭૨

૪ વસંતવિલાસ કાવ્ય, સર્ગ ૧૧, શ્લોક ૭૩ શ્લો ૭૬

ચ ૦ કા ૦ ૬

કર્ચો છે.^૧ યાત્રિકર્વાને અનેક પ્રકારે સુખસાધનો આપતા અને આનંદ પ્રમોદ આપતા વસ્તુપાલ સંઘ સહ ધોલકા ગયા. ત્યાં તેમનું સન્માન કરવા તેજપાલ અને પૌરજનોની સાથે વીરધવલદેવે સામા જડે જિનપ્રમુને નમસ્કાર કર્યા. વસ્તુપાલે ત્યાં જિનપ્રમુને રચમાંથી નીચે પધરાવી મક્તિવડે પૂજન કર્યું અને સંઘને મોજન, વલ્લાદિકવડે સંતોષ આપ્યો.

વીરધવલે વસ્તુપાલને કુશલ વર્તમાન પૂછી વિવેક દર્શાવ્યો. ઉદયપ્રમસૂરે આ યાત્રાનું વર્ણન થોડાક શબ્દોમાં સંપૂર્ણતઃ આપ્યું છે. તેમની લેખનશૈલી વિદ્વાન મનુષ્યોને પણ મોહ પમાડે છે, કારણ તેમાં કર્ણકદ્રુતા કે શબ્દાહંબરી છાયા કોઈ પણ ઠેકાણે જોવામાં આવતી નથી. જે હકીકત રજુ કરાઈ છે તેમાં પૂરતી ચોકસાઈ અને પ્રામાણિકતા ઉપર ખાસ લક્ષ્ય આપ્યું છે. તેથી જ બીજાં વધાં યાત્રાવર્ણનો કરતાં ઉદયપ્રમનું યાત્રાવિવેચન વધુ પ્રામાણિક અને સન્માન્ય છે. આ ગ્રંથનું ધાર્મિક મહત્ત્વ અનેકગણું હશે પરંતુ ऐतिहासिक दृष्टि पण तेनुं महत्त्व ओछुं नथी एम कहेहुं पडे છે.

§ ૧. વસ્તુપાલના સંઘની સામગ્રીમળના

આ તીર્થયાત્રાઓમાં કેટલાં મનુષ્યો, રથો, ગાઢાંઓ, રક્ષકો, સુખાસનો અને હાતર જનસમુદાય કોરે હતા તેની કેટલીક નોંધ જુદાજુદા ગ્રંથોમાં જોવામાં આવે છે. યાત્રાવર્ણન આલેખનારા કીર્તિકૌમુદી, સુદ્રતસંકીર્તન, વસંતવિલાસ કે ધર્માનુદય ગ્રંથના રચયિતાઓએ તે સંબંધી કાંઈ પણ નિર્દેશ કર્યો નથી; પણ જિનપ્રમના તીર્થકલ્પમાં તથા પ્રવંધચિંતામણિ અને 'વસ્તુપાલ તેજપાલ રાસા'માંથી તત્સંબંધી કેટલીક માહિતી ઉપલબ્ધ થાય છે. જો કે તેમાં કેટલું સત્ય સમાયેલું હશે તેનું પ્રયક્ષણ કરવાનાં પૂરાં પ્રમાણો નથી, તેમાં કેટલીક અતિશયોક્તિ હોવાનું પણ માસે. પરંતુ તે સંબંધી નક્કર હકીકત ઝ્યાંસુધી પ્રાપ્ત ન થાય, ત્યાં સુધી તેને સત્ય માની લેવામાં બાંધો નથી, એ માની જે તે ગ્રંથોમાંથી તેનાં સૂચનો અહીં રજુ કર્યા છે. જિનપ્રમસૂરે તીર્થકલ્પમાં તેનો નિર્દેશ કરતાં લખે છે કે "વસ્તુપાલની પ્રથમ તીર્થયાત્રામાં ૪૫૦૦ ગાઢાં (શય્યાપાલકો સહિત), ૭૦૦ સુખાસનો, ૧૮૦૦ પાલકી, ૧૯૦૦ હાથી, ૨૧૦૦ શ્વેતાંબરો, ૧૧૦૦ દિગંબરો, ૪૫૦૦ જૈન ગાયકો અને ૩૩૦૦ બંદીજનો હતા.^૨ પ્રવંધચિંતામણિમાં ૫૫૦૦ વાહનો, ૨૧૦૦ શ્વેતાંબરો, ૧૦૦૦ ઘોડેસારી રક્ષકો, ૭૦૦ ડંડો અને સંવરક્ષકાધિકારિ ચાર મહાસામંતો યાત્રામાં હતા એમ નોંધ્યું છે.^૩ જ્યારે વસ્તુપાલ તેજપાલ રાસામાં તેની બાદશાહી સૂચી આપતાં સંવત ૧૨૭૩ અને ૧૨૮૫ ની યાત્રાઓના સંઘવર્ણનો રજુ કર્યા છે તેમાં 'નીચે' પ્રમાણે જનસમુદાય, સાહિય, રક્ષકો અને વાહનોની નોંધ આપી છે.

સામગ્રીની સંખ્યા

સંવત ૧૨૭૩માં

સંવત ૧૨૮૫ માં

સેજવાળાં (વેલહીયો)

૫૫૦૦

૪૦૦૦

સુખાસન (સીધરામ)

૭૦૦

૭૦૦

૧ પુરઃ પુરઃ પુરયતા પયાંસિ ધ્વેન સાન્નિવ્યક્રતા કૃતીન્દુઃ ।

સકીર્તિવજ્રવ્યનથી દર્શકે શ્રીભેઝ્તિસીભેઝ્મિ પદે પદેહ્સતો ॥ ૨૧ ॥ — ધર્માનુદય કાવ્ય, સર્ગ ૧૫.

૨ 'તત્ર પ્રથમયાત્રાયાં ચલારિ સહસ્રાણિ પંચશતાનિ ચક્રદનાં' સશય્યાપાલકનાં સસલાતી સુખાસનાનાં અષ્ટાદશશતી વાહિનીનાં એકોનવિંશતિઃ શતાનિ શ્રીકરીણાં એકવિંશતિઃ શતાનિ શ્વેતાંબરાણાં એકાદશશતી દિગમ્બરાણાં ચલારિ શતાનિ સાધાનિ જૈનગાયકાનાં ત્રયવિંશચ્છતી બન્ધીજનાનામ્ ।'

— વિવિધતીર્થકલ્પે વસ્તુપાલતેજપાલમંત્રિકલ્પ.

૩ 'સર્વસેવાહનાનામર્ષપંચમસહસ્રાણિ, એકવિંશતિશતાનિ' શ્વેતાંબરાણાં, સંવત્પ્રશાધિકારે સહસ્રં દુરજમાણાં સસલાતી રક્ષકરીણાં, સંવરક્ષાધિકારિણચલારો મહાસામંતાઃ ।'

— પ્રવંધચિંતામણિ, પા. ૧૬૩. શ્રી. ડ. કે. શાસ્ત્રી સંપાદિત.

પાલખી	૫૦૦	૫૦૦
શ્રીકરણ (મહેતા)	૨૯૦૦	૦
ઘોડા	૪૦૦૦	૪૦૦૦
વલ્લદ ઘુઘરમાલવાલા	૨૦૦૦	૦
કંટ	૦	૨૦૦
જૈન ગાયક	૪૮૪	૪૫૦
બંદીજન (માટચારણ)	૩૩૦૦	૩૩૦૦
વાદી (અન્યધર્મી)	૩૩૦૦	૦
મટ્ટ	૭૦૦	૦
આચાર્ય	૭૦૦	૭૦૦
દિગંબર સાધુ	૧૧૦૦	૧૧૦૦
શ્વેતાંબર સાધુ	૨૧૦૦	૦
યતી	૦	૨૨૩૨
ગાઢાં	૧૫૦૦	૪૫૦૦
બાહિની (ઢોલ્લી)	૧૦૦૦	૧૮૦૦
દાંતનાં સિંહાસન	૩૦૦	—ચમાં છે ૨૪
સાંગના ,	૧૨૦૦	૦
લાકડાનાં દહેરાં	૦	૧૨૦
સંઘવી	૪	૪
કુલમાણસ	૭૦૦૦૦૦	૭૦૦૦૦૦
કુલ ચરચ	૩૩૧૪૧૮૮૦૦	૨૯૮૦૨૦૯૦૭

આ ઉપરથી સંઘની મહત્વતાનો કાંઈક છવાઈ આવી શકે છે.^૧ જો કે આ સૂચીમાં અતિશયોક્તિને અવકાશ છે પણ તેના ઉપરથી ઇટલું તો સમજી શકાય છે કે વસ્તુપાલે હજારો મનુષ્યોને સાથે લઈ, પર મુનીત જૈન તીર્થોની અનેક યાત્રાઓ, ભારે દબદબાથી કરી હતી. આ સિવાય જિનહર્ષના ‘વસ્તુપાલ ચરિત્રમાં પણ તેની યાત્રાનું વિગતવાર વર્ણન આપ્યું છે. આથી વસ્તુપાલની ધર્મમાવના, લોકકલ્યાણનો ઉચ્ચ આદર્શ અને મહાન સ્થાન અપૂર્વે હતો એમ કહ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી. આજે પણ આવી સંઘયાત્રાઓ જૈન દાનવીરો કરે છે અને જગતને અદ્વિતીય સ્થાન તથા ઉદાત્ત ધર્મમાવનાના પદાર્થપાઠો શીખવે છે.

§ ૧૦. વસ્તુપાલનાં સુકૃત કાર્યો

વસ્તુપાલની કીર્તિ કેવા અદ્ભુત ગુણોને લઈને દિગંતવ્યાપી બની હતી તેનાં વિશિષ્ટ કારણો આ મહા-સુમાવના ચરિત્રમાંથી જ્ઞાત થાય છે. તે નરશ્રેષ્ઠમાં વિદ્વત્તા, રાજ્યવ્યવહારની કુશલ્તા, વીરતા અને અદ્વિતીય ધર્મમાવના હતી પરંતુ તે બધા કરતાં તેને જગતમાં વધુ યશ અપાવનાર તેનાં દાનકાર્યોં હતાં. તેના જેવો ઉદાર ધની શૂંતલે ફરીથી પામ્યો નથી. જુદા જુદા ગ્રંથોમાંથી તેનાં દાનકાર્યોનાં જે ઉલ્લેખો મળે છે તેથી તેની દાનમાવના જગતમાં અજોલ હતી, એમ લાગ્યા વગર રહેતું નથી. કવિશ્રી સોમેશ્વરે તેના માટે

^૧ જુઓ કીર્તિકોસુવીના સમગ્રેકી શુભરાતી માધાંતરની પ્રસ્તાવનામાં જ. વલ્લમ્બી આચાર્યે રજુ કરેલ વસ્તુપાલ તેજપાલ રાજાયાંની સંઘના સાહિત્યની સૂચિ, પ્રસ્તાવના, પા. ૨૭

સાદા શબ્દોમાં ઊંચું છે કે “વસ્તુપાલે અજ્ઞાન, જલપાન, અને ધર્મસ્થાનોથી, પૃથ્વીને અને તે વડે પ્રાપ્ત થયેલ યશથી આકાશસંઘટ્ટને મરી દીધું છે.”^૧ તેણે કરાવેલાં ધર્મસ્થાનો, મહાદાનો અને ધર્મકાર્યોની જુદી જુદી નોંધો સુકૃતસંકીર્તન, કીર્તિકૌમુદી, વસંતવિલાસ, પ્રબંધચિંતામણિ, પ્રબંધકોષ, જિનહર્ષકૃત વસ્તુપાલચરિત્ર અને તીર્થકલ્પ વગેરે કેટલાય ऐतिहासिक પ્રબંધો અને રાસાઓમાં આવેલી છે. જો કે તે બધામાં કેટલીક વધઘટ પળ જોવામાં આવે છે. તેની સવિસ્તર યાદી પૂરતા વિવેચનસાથે કરતાં એક સ્વતંત્ર નિબંધ થવા સંભવ છે. ઉદયપ્રમસૂરિએ આ મહાકાવ્યમાં પણ તેનાં કેટલાંક સુકૃત કાર્યોની નોંધ કરી છે, જેનું કેટલુંક વિવેચન અહીં કરવામાં આવ્યું છે.

તે દાનશૂરે શત્રુંજય ઉપર આદિનાથ ભગવાનના મંદિર આગળ ઇંદ્રમંડપ બંધાવ્યો હતો જેની નોંધ આગળ પણ આપી ગયા છીએ. ગ્રંથકાર ફરીથી તેનો ઉલ્લેખ કરતાં તે મંડપની પાસે સ્તંભન પાર્શ્વનાથ અને ગિરનારના નેમિનાથ ભગવાનનાં મંદિરો બંધાવ્યાં હોવાનું જણાવે છે. આ જ હકીકતને ગ્રંથકારે પોતાના સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની કાવ્યમાં પણ મુકી છે.^૨ સુકૃતસંકીર્તનકાર પણ આ બન્ને ગ્રંથોના કથનને પુષ્ટી આપે છે.^૩ વસંતવિલાસ અને તીર્થકલ્પમાં ધર્મસ્થાનો અને દેવમંદિરો બંધાવ્યાના મોઘમ ઉલ્લેખો છે; પણ કયે કયે સ્થળે, કેટલાં મંદિરો, કોનાં કોનાં બંધાવ્યાં હતાં તેની પૃથક્ પૃથક્ વિચારણા કરી નથી. આ ઇંદ્રમંડપમાં ‘સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની’ નામક સંસ્કૃત કાવ્ય, વિવિધ વૃત્તોમાં રચાયેલા ૧૭૬ શ્લોકોવાળું શિલોકીર્ણ કરવામાં આવ્યું હતું, એમ કેટલાક ઉલ્લેખો ઉપરથી જણાય છે. ઉદયપ્રમસૂરિએ પણ આ મહાકાવ્યમાં ઇંદ્રમંડપમાં મુકવામાં આવેલી વસ્તુપાલની યશઃપ્રશસ્તિની પ્રશંસા રજુ કરતાં સુંદર શબ્દોમાં તેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.^૪ આ મંદિરમાં વસ્તુપાલે ગુરુ, પૂર્વજ, સંબંધી, અને મિત્રની મૂર્તિઓ તેમ જ તે બન્ને આત્મયુગલની અશ્વારૂઢ પ્રતિમાઓ બનાવી મુકી હતી. સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિનીમાં ફક્ત તેનો ઉલ્લેખ જ છે^૫ જ્યારે સુકૃતસંકીર્તનકાર તે બન્ને - માર્દો (વસ્તુપાલ-તેજપાલ) ની તથા વીરધવલની હાથી ઉપર બેઠેલી મૂર્તિઓ મુકી હતી, એમ નોંધે છે.^૬ બન્નેના કથનમાં વધુ તફાવત નથી, ફક્ત તેમાં ઘોડાને બદલે હાથી-ઉપર હોવાની જણાવી છે. આ સિવાય પ્રબંધચિંતામણિમાંથી પણ ઇંદ્રમંડપ અને બીજાં વિવિધ ચૈત્યો બંધાવ્યાની તથા પોતાની અને ગુરુભગવેરની મૂર્તિઓ બેસાડ્યાની હકીકત મળી આવે છે.^૭ વસ્તુપાલે આ

૧ જુઓ, આ નિબંધની શરૂઆતમાં મુકેલો ઉપદેશતરંગિણીનો શ્લોક.

૨ ક્ષાતત્ત્વજમરેન્દ્રમંડપમયં શ્રીરવતસ્સ્મવાલકારપ્રમુનેશિપાર્શ્વસહિતં તીર્થેન્ન શત્રુજયે ।

પ્રાસાદાન્વયવાદિવર્ષનવિબુધાત્રીયમ્બ્રીશિતા શ્લેષઃ સદ્ગુપ્તિઃ સર્વાં ક્ષિજયતે શ્રીવસ્તુપાલોડધુના ॥ ૧૬૭ :
—સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિની

૩ શત્રુજયાગ્રિસુકૃતસ્ય પુરો જિનસ્ય તેનેન્દ્રમંડપમિદં તદ્દકારિ કિંચિત્ ।

અપ્યેક્ષવામધિગમ્યજના યદન્તર્જન્માન્તરેડપિ ન અજન્તિ કદાપિ તાપમ્ ॥—સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૧૧, ૧૫

૪ શ્રીવસ્તુપાલસચિવંસ્ય પરે કવીન્દ્રાઃ કામં યશાસિ કવ્યયન્તુ વ્યંતુ નૈવ ।

યેનેન્દ્રમંડપકૃતોડસ્ય-યશઃપ્રશસ્તિરસ્ત્યેષ શકદ્વદિત્યૈલશિલાવિશાલે ॥—ધર્મામ્યુદય મહાકાવ્ય, પંચમસર્ગાન્તે.

૫ મૂર્તિત્રયં હરિકરિસ્થમપૂરિ તેજઃપાલસ્ય વીરધવલસ્ય તથાત્મનોડસી ।

સજદમ્બુરકલિપ્રલયાય મૂર્તિમય્યં યુગત્રયમિવાત્ર પવિત્રદેશે ॥—સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૧૧, ૧૬.

૬ ‘નન્દીશ્વરાવતારે, પ્રાસાદાન્ ઇન્દ્રમંડપં ચ તન્મયે ગજાધિકૃદ્બ્રીલવળપ્રસાદવીરધવલમૂર્તિઃ, તુરજાધિકૃદ્ઃ વિજમૂર્તિઃ તત્ર સપૂર્વપુરુષમૂર્તિઃ સતપુરુષલીલં ।’—પ્રવચ્ચવિન્યાસ-પૃ. ૧૬૩.

પવિત્ર તીર્થમા ગિરનારની સાંઘાદિ ટૂંકોના જેવી રચના કરાવી હતી. હાં જિનમંદિરે ઉપર કલ્લશો (શિંખર કલ્લશો) વેસાર્યા અને ઉપર્યુક્ત પ્રાસાદો ઉપર સુવર્ણ દંડો (ધ્વજ-દંડો) મુકવામાં આવ્યા હતા. આદીશ્વર ભગવાનના મંદિર ઉપર જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્રરૂપી મહારત્નનિધાન સરખા ત્રણ સુવર્ણકલ્લશો મંત્રીશ્વરે મુકાવ્યા હતા. એ ઉપરાંત બે અતિમૂલ્યવાન તોરણો હાં કરાવ્યાં હતાં.

શત્રુંજય પાસે આવેલું અર્કપાલિત (અંકેવાલિયા) ગામ જે રાણાક શ્રી વીરધવઢની સત્તામાં હતું તે તેમની પાસેથી આ મંદિરોના પૂજનાર્ચનાર્થે અપાવ્યું. તેની નોંધ સુકૃતકીર્તિકલ્લોલિનીમાં પણ આપવામાં આવી છે. પરંતુ વીજા ગ્રંથકારોએ તે સંબંધી કાંઈ પણ ફેસારો કર્યો નથી. વધુમાં હાં ‘અશ્વાવતાર મંદિર’ બંધાવી મુનિસુવ્રતની મૂર્તિ વેસાર્યાનું તથા પરબ બંધાવ્યાનું જણાવ્યું છે. ગ્યારે સુકૃતસંકીર્તનકાર હાં તઢાવ લોદાવ્યાનું કહે છે. પાલિતાણામાં પોતાની પત્ની હલિતાના નામ ઉપરથી ‘હલિતા સરોવર’ બંધાવ્યું હોવાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેની અલંકારપૂર્ણ ભાષામાં પ્રશંસા કરતાં કવિ કહે છે, કે જાણે મંત્રીશાની કીર્તિનો પ્રકાશ કરતું હોય તેડું આ સરોવર નિર્મલ જલ યુક્ત છે. આ સરોવરની નોંધ બધા ગ્રંથકારોએ લીધી છે. આદીશ્વર ભગવાનની પાછલ સુવર્ણનું પૃષ્ઠપટ્ટ (પુંઠીયું) કરાવી અર્પણ કર્યું. શ્રીનામિસુત્ર પ્રમુના પ્રાસાદમાં વસ્તુપાલે સુવર્ણતોરણ કરાવ્યું. સ્વાર બાદ કવિએ વને મંત્રીવરોની કેટલીક યશગાથાઓ અલંકારપૂર્ણ ભાષામાં રજુ કરી છે. વસ્તુપાલે વજ્રાપથના માર્ગમાં રહેલા તપસ્વિઓના શાસનોનો ઉદ્ધાર કરી યાત્રિઓ પાસેથી લેવાતો કાર માફ કરાવ્યો અને તેમને પ્રસન્ન કર્યા. આ હકીકત પણ નવીન છે. વીજા કોઈ ગ્રંથમાં તે જોવામાં આવતી નથી. છેવટમાં ગ્રંથકર્તા, વસ્તુપાલે શત્રુંજય ઉપર ‘નંદીશ્વરતીર્થ’ અને ‘અનુપમાસર’ બંધાવ્યાનો ઉલ્લેખ કરી યોગ્ય શબ્દોમાં પ્રશંસા કરે છે. વધુમાં રૈવતકના તાપસોને ગામનું દાન કર્યાની હકીકત જણાવી તેનાં સુકૃત-કાર્યોની નોંધ સંસીટી લે છે. ઉપરોક્ત કથાનુસાર કવિ કેટલીક નવીન હકીકતો રજુ કરે છે. આથી કવિનું યાત્રાવર્ણન તેમ જ ધર્મકાર્યોનું વર્ણન વધુ ચોકસાઈ વાઙું હોવાનું જણાય છે. અંતમાં ગ્રંથકાર વસ્તુપાલની અને તેના દાનકાર્યોની યોગ્ય શબ્દોમાં પુનઃ પ્રશંસા કરી, ધર્માશ્રુદય મહાકાવ્યની ફલશ્રુતિમાં કહે છે કે—નિશ્ચાલકૃત-કર્તાર અને ગુણરત્નોના મંડારરૂપ આ સુવર્ણ રચિત ‘સંઘાધીશ્વર ચરિત્ર’ સંજન પુરુષોના હૃદયમાનસમાં રહેલાં દુરિતોનો નાશ કરો. એવો આદેશ આપી ગ્રંથકર્તા વિરમે છે.

૧૧-ઉદયપ્રમસૂરિ અને તેમના પૂર્વાચાર્યો

જે સાધુ પુરુષના પુનીત વચનામૃતોથી પવિત્ર બની, વસ્તુપાલે મહાન દાનધર્મી કર્યા હતા તે મહાનુભવ અને તેમના વિદ્વાન શિષ્ય ઉદયપ્રમસૂરિને, તે ગચ્છનાં પૂર્વાચાર્યોસાથે ટૂંક પરિચય આપ્યા સિવાય આ નિબંધ અપૂર્ણ જ લેણાય. તેથી તેમની યથાયોગ્ય પિઢાન આપવા અહીં પ્રયત્ન કર્યો છે. આ ગ્રંથના રચયિતા મુનિવર્ય ઉદયપ્રમસૂરિ સુપ્રસિદ્ધ નાગેન્દ્ર ગચ્છના હતા. તેમણે પોતાના ગચ્છનો પૂર્વપરિચય આપતાં કહ્યું છે કે “નાગેન્દ્રગચ્છમાં શાંતિસુધાના કલ્લશસમાન અને સંસારદુભોન્મૂલન તત્ત્વાદેશ આપનાર મહેન્દ્રસૂરિ યથા. તેમના પટ્ટધર શ્રી શાંતિસૂરિ યથા જેમણે-દિગંવરો ઉપર વિજય મેલ્લ્યો હતો. તેમના પછી નાગેન્દ્રગચ્છ-સિદ્ધાસનાધિરૂદ્ધ શમદમને ધારણ કરનાર આનંદસૂરિ અને અમરચંદ્રસૂરિ યથા. વાદિચક્રધર્તિ આ વજ્રે સૂરિઓએ સિદ્ધરાજની રાજસમામાં બાદિઓને-પરાસ્ત કર્યા હતા. તેથી રાજાધિરાજ સિદ્ધરાજે તે વજ્રને ‘વ્યાગ્રશિશુક’ અને ‘સિદ્ધશિશુક’ બિરૂદો આપ્યાં હતાં.” ઉદયપ્રમસૂરિ અને તેમના પૂર્વાચાર્યોનો આજો જ પરિચય સુકૃત-

૧ અલાષવાશ્યપયોનિધિમન્દરાદિસુદ્રાણ્યોઃ કિમ્મનયોઃ સ્તુમહે સહિત્તઃ ।

નાલ્યેઽપિ નિર્દલિતવાદિગ્જૌ જગદ યૌ વ્યાગ્ર-સિદ્ધશિશુકામિતિ સિદ્ધરાજઃ ॥ ૪ ॥

—ધર્માશ્રુદયકાવ્ય અંલપ્રશસિ ।

કીર્તિકલ્હોલિની અને સુકૃતસંકીર્તનમાં આપવામાં આવ્યો છે.^૧ આ જ અમરચંદે 'સિદ્ધાંતાર્ણવ' નામક મહાગ્રંથ રચ્યો હતો એવું અનુમાન છે. કારણ તત્ત્વચિંતામણિમાં તાર્કિક ગંગેશ ઉપાધ્યાયે સિંહવ્યાઘ્ર લક્ષણો મુક્યાં છે જે આ બન્ને માટે હશે એમ હોઈ. સતીશચંદ્ર વિદ્યામૂષળ માને છે.^૨

તેમની પછી ધર્મગાદી ઉપર શ્રીહરિમદ્સૂરિ આરુઢ થયા જે સચારિત્ર અને બીજા પ્રશસ્ય ગુણોને હૈં 'કલિકાલ ગૌતમ'વિરુદ્ધી હ્યાતકીર્તિ થયા. તેમના શિષ્ય વિજયસેનસૂરિ થયા જે અગણિત ગુણોના મંડાર સમાન અને વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ હતા. તેમના સદ્ગુણપ્રેરક વ્યાખ્યાનો માનવહૃદયને સચોટ અસર કરતાં. તેમની પુનીત પાવન વ્યાખ્યાનગંગા 'વનરાજવિહાર'તીર્થરૂપ અળહિલપુર પાટણના પંચાસર મંદિરમાં વહન કરતી હતી. આ મુનિરાજ વસ્તુપાઠના પરમગુરુ હતા. વસ્તુપાઠને તેવાં દાનો, ધર્મકાર્યો અને યાત્રાઓ કરવાની મુખ્ય પ્રેરણા, ધર્મોદ્ધારક આ મહાન્ આચાર્ય પાસેથી જ મળી હતી, એમ અનેક ગ્રંથકારોએ તોવ્યું છે. વસ્તુપાઠે સ્થાપિત કરેલા કેટલાંક જિનવિંબોના સ્થાપક પણ આ જ વિજયસેનસૂરિ હતા, એમ તે વિંબોની નીચેની પ્રશસ્તિઓ ઉપરથી જ્ઞાત થાય છે.^૩ તેમણે કોઈ ગ્રંથો લખ્યા હશે કે કેમ ? તે સંબંધી ક્ષુદ્ર માહિતી મળી શકી નથી. તેમના વિદ્વાન શિષ્ય ઉદયગ્રમસૂરિ થયા જે આ મહાકાવ્યના પ્રણેતા હતા. તેઓ ઉચ્ચ કોટીના વિદ્વાન હતા એમ તેમણે રચેલા અનેક ગ્રંથો ઉપરથી માલમ પડે છે. આ મહાકાવ્ય તેમણે ગુરુ શ્રીવિજય-સેનસૂરિના આદેશથી રચ્યું હતું તેની સર્વ નોંધ ગ્રંથપ્રશસ્તિમાં લીધી છે.^૪ આ સિવાય શત્રુંજય યાત્રાનું વિવર્ણ કરતી ऐतिहासिक हकीकतોથી સભર સંસ્કૃત કાવ્યપ્રશસ્તિ સુકૃતકીર્તિકલ્હોલિની રચી છે. જેને શત્રુંજય ઉપર વસ્તુપાઠે બંધાવેલ હ્રદયમંદપમાં શિલાપૃષ્ઠપર (પથ્થરમાં) કોતરવામાં આવી હતી. તે હકીકત આગળ પણ આપી ગયા છીએ. આ બન્ને ગ્રંથો ઉપરાંત ઉદયગ્રમસૂરિએ 'વ્યોતિષ વિષયક' આરંભસિદ્ધિ ગ્રંથ, સંસ્કૃત નેમિનાથ ચરિત્ર, પદ્મશીતિ અને કર્મસ્તવ ઉપર ટિપ્પણ, ધર્મદાસગણીકૃત ઉપદેશમાલા ઉપર ઉપદેશમાલાકાર્ણિકા નામક ટીકા વગેરે ગ્રંથો લખ્યા છે. આ મહાકાવ્ય તેમણે મહધારી ગચ્છીય નરચંદ્ર મુનિ પાસે સંશોધાવ્યું હતું, તેની નોંધ હૈં અંતમાં આ ધર્મસંહિતા ચિરકાલ સુધી વિદ્વજ્ઞાનોના હૃદયકમલમાં ધર્મની સૈરમ પ્રકટાવે 'એવો આશીર્વાદ આપતાં સૂરિ શ્રી ગ્રંથની' ઇતિશ્રી કરે છે. આવી જ પ્રશસ્તિઓ આ ગ્રંથકારે સ્વચિત્ર બીજા ગ્રંથોમાં પણ મુકી હશે. પરંતુ તે' બધા ગ્રંથો મેલવી તેની પૂરતી તપાસ કરવાનો લાભ મળી શક્યો નથી. અનુમાનથી લાગે છે કે તે બધામાં આવી જ હકીકતો જુદા જુદા સ્વરૂપે અલંકારપ્રચુર ભાષામાં ગુંથવામાં આવી હશે.

૧ (૧) સુકૃતકીર્તિકલ્હોલિની, શ્લોક, ૧૫૪ (ગા. ઓ. હી. શા. હર્મ્યરમવર્મદેન નાટકસાથે છપાયેલ)

(૨) શૈલવેડપિ મંદમંતવાદવિદારવારણનિવારણસમૌ ।

યો જગદાં જયસિંહમૂપતિવ્યાપ્રિસિંહવિશુકાવિતિ સ્વયમ્ ॥ ૨૦ ॥ - સુકૃતસંકીર્તન, સર્ગ ૪

૨ જુઓ 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત' ઇતિહાસ પા. ૨૫૦

૩ આવુના લ્હણસિંહ વધાદિકામાંની નેમિનાથ પ્રમુની સ્થાપના વિજયસેનસૂરિએ કરી હતી, એમ તેની પ્રશસ્તિ ઉપરથી જણાય છે. જુઓ 'પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ'માંની તેની પ્રશસ્તિ. તારંગા ઉપર વસ્તુપાઠે અજિતસ્વામિચૈલમાં આદિનાથ અગવાના જિનવિંબનો ગોશ્વલો બંધાવ્યો હતો તેમાં આદિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર વિજયસેનસૂરિ હતા એમ લાંબા સંવત. ૧૨૮૫ ના શિલાલેખ ઉપરથી જણાય છે. જુઓ 'પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ' માં તે લેખ.

૪ ઇત્યુક્ત્વા ગતયોસ્તયોરથ પથો દ્રષ્ટે પ્રખાતકણે, વિજ્ઞાપ્ય સ્વગુરોઃ પુરઃ સવિગયં વમ્પ્રીભવન્મોહિના ।

પ્રાપ્યાઽઽદેશમસ્તુ પ્રભોર્વિરચયામાસે સમાસેદુષા, પ્રાગ્ભૂતીયુદયપ્રમેણ ચરિતં નિસ્યન્દરૂપં ગિરામ્ ॥ ૧૨ ॥

- ધર્માભ્યુદયમહાકાવ્યે અંત્યપ્રશસ્તિ.

§ ૧૨. ગ્રંથનો રચનાકાલ

આ ગ્રન્થ ક્યારે રચાયો તે માટે ગ્રન્થકારે કાંઈ પળ ઉઠેલ કયો નથી. વસ્તુપાલે શત્રુંજયની અનેક યાત્રાઓ કરી હતી તેમાં આ કાંઈ યાત્રાનું વર્ણન છે તે પળ સ્પષ્ટ નથી. પરંતુ આ ગ્રન્થ ક્યારે લખાયો તેની નોંધ ગ્રન્થપ્રશસ્તિના અંતમાં લેવાઈ છે. તેમાં તે સંવત ૧૨૯૦ ના ચૈત્ર સુદિ ૧૧ ને વાર રવિના દિવસે સ્તંભતીર્થમાં (ભુભાતમાં) આ મહાકાવ્ય વસ્તુપાલે લખાવ્યું એનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે.^૧ આથી આ ગ્રન્થ તે અગાઉ રચાયો હતો એમ ચોક્કસ લાગે છે. વસ્તુપાલની અનેક યાત્રાઓ કરતાં આ યાત્રાનું વર્ણન એક કરતાં બધું વિદ્વાનોએ આલેખ્યું છે. તેથી વધી યાત્રાઓમાં આ તીર્થયાત્રા અનનુભૂત દ્રશ્યે તેમાં શંકા નહીં, અર્થાત્ તે મહાયાત્રા દ્રશ્યે એમ માનું છું. પ્રવેશ ચિંતામણિમાં વસ્તુપાલે મહાયાત્રાનો પ્રારંભ સંવત ૧૨૭૭ માં કર્યો હતો એમ જણાવ્યું છે.^૨ આ દત્તિપ્રતને મિત્રાના નંબર ૧૨૯૩ ના મિત્રાલેખથી પુષ્ટિ મળે છે તેમાં પળ વસ્તુપાલે સંવત ૧૨૭૭ માં સંવપતિ વનો યાત્રા કર્યાનું મૂલ્યું છે. આથી વસ્તુપાલે સંવત્ ૧૨૭૭ માં મહાયાત્રા કરી હતી એમ લાગે છે. આ તીર્થયાત્રાનાંથી આશ્વા વાદ મોઝાક વચ્ચે પછી આ ગ્રન્થની રચના કરવામાં આવી હોય તે જોઈએ; એટલે તે સંવત ૧૨૭૭ થી ૯૦ સુધીમાં રચાઈ ગયો હતો એમ શક નથી. જન તે પ્રમાણે ધર્માભ્યુદય કાવ્યની રચના સંવત ૧૨૭૯-૮૦ માં થઈ દ્રશ્યે પૂરું અનુમાન થાય છે. આ અનુમાન કરવાનું માસ વ્યરણ તેના માટે મીઠું સીધા પ્રમાણોના અભાવને ઈર્ષ્યે છે. છતાં તે ૧૨૯૦ માં કરાયો હતો એનો સ્પષ્ટ પુલ્ગલો મળતો હોવાથી તે વસ્તુપાલના સમકાલમાં સંવત્ ૧૨૯૦ પહેલાં રચાયો હતો એમ સ્પષ્ટ રીતે સાર્વાત થાય છે.

૧ સં. ૧૨૯૦ વર્ષે ચૈત્ર સુ. ૧૧ રવી સ્તંભતીર્થમાં શત્રુંજયના વસ્તુપાલવત્તા મહં. શ્રીવસ્તુપાલેન શ્રીધર્માભ્યુદયમહાકાવ્ય ઉપર પ્રશસ્તિઠેતિ ॥

૨ 'અમ સં. ૧૨૭૭ વર્ષે શરણતીર્થગટામરનવયુગોત્તરાજનદાકપિમહામાલશ્રીવસ્તુપાલેન મહાયાત્રા પ્રારંભે ॥'

—ગ્રન્થપચિન્તામણિ, પા. ૧૬૨, શ્રી ડુ. કે. શાસ્ત્રિ સંપાદિત,

॥ अहम् ॥

॥ श्रीमद्विजयानन्दधरिपादपद्मेभ्यो नमो नमः ॥

नागेन्द्रगच्छाधिपतिभिः श्रीमद्विरुद्धप्रभाचार्यवरैर्विरचितं

धर्मान्युदयमहाकाव्यम् ।

(सङ्क्षपतिचरितापरनामकम्)

॥ ९० ॥ ॐ नमः सर्वज्ञाय ॥

यङ्गलम्

अर्हलक्ष्मीं स्तुमः श्रेष्ठपरमेष्ठिपदप्रदाम् । यत्पुरः किङ्करायन्ते, सुराऽसुर-नरभियः ॥ १ ॥
सम्भूय सकलैः कल्पपादपैरिव कल्पितः । युगादिजिनकरुण्डलोकोत्तरफलोऽस्तु वः ॥ २ ॥
जयन्ति शान्तिनाथस्य, क्रमेणैकैकस्मात्पिपः । विश्वविश्वविपद्भान्ततान्तिशान्तिकहेतवः ॥ ३ ॥
मेमेनमत सौभाग्यमजिह्वप्रह्वचारिणः । ध्यानाद् यस्य ययौ राजीमतीं त्यक्ताऽपि निर्द्वेतिम् ॥ ४ ॥
मूर्ध्नि पार्श्वप्रभोः सप्त, फणाः सन्तु सतां श्रिये । जितान्तःशत्रुषट्कस्य, स्वस्य च च्छत्रसन्निभाः ॥ ५ ॥
वीरः श्रियेऽस्तु व्याख्यातु, यद्वन्तकिरणाङ्कुराः । वृषुर्मौलिषु नम्राणां, मङ्गल्यामक्षतभियम् ॥ ६ ॥
तिरस्त्रोऽपि विपक्षित्वं, नीर-क्षीपविषेचने । हंसस्य यत्पदोपास्त्या, स्तुमस्तां भुतदेवताम् ॥ ७ ॥

ग्रन्थकृतः पूर्वाचार्याः

गौतमं तमहं वन्दे, यः श्रीवीरगिरं पुरा । अङ्गत्रयमयीं प्राप्य, सद्यश्चक्रे चतुर्गुणाम् ॥ ८ ॥
गुहः श्रीहरिमद्रोऽयं, लेभेऽधिकवचस्थितिः । मोहद्रोहाय चारित्र्यनुपनाशीरवीरताम् ॥ ९ ॥
तमस्तोमच्छिदे च श्रीसिद्धसेनदिवाकरः । गगनं व्यानये यस्य, कलापुष्टो यदाःशशी ॥ १० ॥
हरिमद्रविभुविद्यास्थानकानि चतुर्दश । लब्ध्वा शतगुणान् जैनग्रन्थवृक्षानरोपयत् ॥ ११ ॥
राजा लुलोठ पादाग्रे, जिह्वेयै च सरस्वती । यस्य शम्भुदे स श्रीहेमसूरिर्नवः शिवः ॥ १२ ॥
नरचन्द्रमुनीन्द्रस्य, विश्वविद्यालयं महः । चतुरन्तधरिनीशसभ्यैरभ्यर्चितं स्तुमः ॥ १३ ॥
अयाद् विजयसेनस्य, प्रभोः प्रातिमदर्पणः । प्रतिविम्बितमात्मानं, यत्र पश्यति भारती ॥ १४ ॥

१ 'नववृक्षावृक्षा' वता० ॥ २ द्वादशश्लोकानन्तरं खंता० पुस्तके श्लोकोऽयमधिक उपलभ्यते—

तस्य श्रीवज्रसेनस्य, गौरवं ध्येयमीदृशम् ।

वृषप्रसविनी यस्य, गौरवन्ध्येयमीक्ष(स्य)दे ॥

सङ्गमाहात्म्यम्

व्याप्ताशेषहरिचतुर्मुखतया तन्वन्नदीनां स्थितिं,
 स स्तुत्यः पुरुषोत्तमैकवसतिः श्रीसङ्गरत्नाकरः ।
 ये संसेव्य घनाघना इव जिना धारालघर्माभ्युतै-
 विश्वाश्वासनहेतवः कति न तेऽभूवन् भविष्यन्ति वा ? ॥ १५ ॥

वस्तुपालमाहात्म्यम्

शुर्वाशीर्वचसां फलं निरवधि श्रीसिद्धिसिद्धौषधिः,
 कीर्तिस्फूर्तिस्तुधासुधांशुखदयदीप्रप्रभाभास्करः ।
 मूर्तः पुण्यसमुच्चयो विजयते कोऽप्येष सङ्गाधिपः,
 शङ्के यस्य चिमात्यखण्डविभुतापाखण्डमाखण्डलः ॥ १६ ॥

प्रस्तुतग्रन्थस्याभिधानम्

सङ्गपतिचरितमेतत्, कृतिनः कर्णावतंसतां नयत ।
 श्रीवस्तुपालधर्माभ्युदयमहोमहितमाहात्म्यम् ॥ १७ ॥

वस्तुपालवंशवर्णनम्

श्रीमत्प्राग्वाटगोत्रेऽणहिलपुरभुवश्चण्डपस्याङ्गजन्मा,
 जज्ञे चण्डप्रसादः सदनमुखधियामङ्गभूस्तस्य सोमः ।
 आसाराजोऽस्य स्रुतः किल नवममृतं कालकूटोपश्रुत-
 धीकश्रीकण्ठकण्ठस्थलमलविपदुच्छेदकं यद्यशोऽभूत् ॥ १८ ॥
 सोऽयं कुमारदेवीकुक्षिसरःसरसिजं श्रियः सदनम् ।
 श्रीवस्तुपालसचिवोऽजनि तनयस्तस्य जनितनयः ॥ १९ ॥
 यस्याग्रजो मल्लदेव, उत्थय इव वाक्पतेः ।
 उपेन्द्र इव चेन्द्रस्य, तेजःपालोऽनुजः पुनः ॥ २० ॥
 बौलुक्न्यचन्द्रलवणप्रसादकुलधवलवीरधवलस्य ।
 यो दधे राज्यधुरामेकधुरीणं विधाय निजमनुजम् ॥ २१ ॥

१ विंशतितमश्लोकानन्तरं पाता० पुस्तकेऽधोनिष्ठकृतः श्लोकोऽधिक उपलभ्यते—

वस्त्रापथस्य पन्थास्तपस्विनां ग्रामशासनोद्धारान्तं ।
 येनापनीय नक्षकरमनवकरः कारयाञ्जके ॥

पद्यमिदं किल पञ्चदशसर्गान्तर्वरीकृत्यते सर्वास्तु प्रतिष्ठ ॥

अणहिलपाटकनगराऽऽदिराजवनराजकीर्तिकेलिगिरिम् ।

पञ्चासराहजिनगृहमुद्ग्रे यः कुलं च निजम् ॥ २२ ॥

विभुता-विक्रम-विद्या-विदग्धता-वित्त-वितरण-विवेकैः ।

यः सप्तभिर्विं-कारैः, कलितोऽपि वभार न विकारम् ॥ २३ ॥

वस्तुपालस्य कुलगुरुवः

पतेषां च कुले गुरुः समभवन्नागेन्द्रगच्छश्रिय-

श्रृङ्गारत्नमयत्नसिद्धमहिमा सूरिर्महेन्द्राभिधः ।

तस्माद् विस्मयनीयचारुचरितः श्रीशान्तिसूरिस्ततो-

ऽप्याऽऽनन्दा-ऽमरसूरियुगममुदयच्छन्दा-ऽर्कदीपद्युति ॥ २४ ॥

श्रीजैनशासनवनीनवनीरवाहः, श्रीमांस्ततोऽप्यघहरो हरिभद्रसूरिः ।

विधामवोन्मदगदेष्वनवद्यवैद्यः, ख्यातस्ततो विजयसेनमुनीश्वरोऽयम् ॥ २५ ॥

वस्तुपालस्य जिज्ञासा

कदाचिदेव मन्त्रीशः, कृतप्राभातिकक्रियः । गत्वा पुरो गुरोस्तस्य, नत्वा विज्ञो व्यजिह्वत् ॥२६॥

भगवन्नयमेकोऽपि, मर्त्यजन्ममहीरुहः । चतुःप्रकारः किं नाम, प्राणिभेदेन भासते ? ॥२७॥

अवकेशी यदेकेषां, केपाञ्चिद् विपभूरुहः । किम्पाकतरुरन्येषां, परेषां कल्पपादपः ॥२८॥

तद्व कारणं किञ्चिदभिरूपं निरूप्यताम् । कारणानां हि नानात्वं, कार्यभेदाद्य जायते ॥२९॥

अथोवाच गुरुः साधु, विज्ञ । जिज्ञासितं त्वया । इदं सकर्ण ! निर्णीतं, सर्वं सर्वविदागमे ॥३०॥

सुकृतं न कृतं किञ्चिद्, यैः प्रमादपरैः पुरा । तेषां त्रिवर्गशून्यानां, दीनानां जन्म निष्फलम् ॥३१॥

तमोमयैः पुनर्वज्रं, पापं पापानुबन्धि यैः । तत् तेषां सौनिकादीनां, परब्रेह च दुःखदम् ॥३२॥

रजस्तमोमयैश्चक्रे, पुण्यं पापानुपङ्क्ति यैः । तत् तेषां म्लेच्छपादीनां, नरकान्तसुखप्रदम् ॥३३॥

पुण्यानुबन्धवन्धूनि, सुकृतानि कृतानि यैः । दत्ते मानुषजन्मैषां, परब्रेह च वाञ्छितम् ॥३४॥

अथाऽऽह मन्त्री पूज्यास्तत्, कथयन्तु यथागमम् । पुण्यानुबन्धवन्धूनां, सुकृतानां नियन्धनम् ॥३५॥

जगदुर्गुरवो मन्त्रिन् !, श्रूयतां तद् यथागमम् । यद् विधातव्यमन्यग्रहोऽकैलौकोत्तरैर्नरैः ॥३६॥

शन-शील-तपो-भावभेदभिन्नं वस्तुप्रयम् । पुण्यानुबन्धिपुण्यानां, नियन्धनमिदं विदुः ॥३७॥

तत्रापि मुनयः प्राहुर्भावनायाः प्रधानताम् । तयैवानुगृहीतं हि, त्रितयं तत् फलेप्रदि ॥३८॥

राजव्यापारस्य साफल्यम्

पावनी नावनीनाथ !, व्यापारकलुपे हृदि । आस्माकीये वस्तुयुवेर्भावना भगवन्नसी ॥३९॥

श्लुके मन्त्रिणाऽवोचन्, गुरवो गौरवोचितम् । मन्त्रिन् ! नृपस्य व्यापारः, किमर्थं दूष्यते त्वया ?

॥ ४० ॥ गुरुम् ॥

यद्यं तुच्छचित्तानामज्ञानां क्रूरकर्मणाम् । परदार-परद्रोह-परपीडापरत्ननाम् ॥४१॥

सादात्तिकसुखास्वादसादरीकृतचेतसाम् । नरकालोक्तेऽन्धानां, चधिराणां दिनश्रुतौ ॥४२॥

जायते क्षुद्रसत्त्वानामयशःपङ्कपातिनाम् । ऐहिकामुष्मिकानर्थसम्बन्धैकनिबन्धनम् ॥४३॥ विशेषकम् ॥
 ये पुनः पुण्यकर्माणो, महेच्छाः स्वच्छबुद्धयः । परोपकारव्यापारसफलीकृतजीविताः ॥४४॥
 गुरुपदेशपीयूषपूरपावितमानसाः । वैभवे च भवे चास्मिन्, भङ्गुरीभावभाविनः ॥४५॥
 शुचौ यशसि धर्मे च, स्वैर्यबुद्धिविधायिनः । विनिर्जितातिषड्वर्गाः, स्वयमायतिदर्शिनः ॥४६॥
 भवत्यद्भुतसत्त्वानां, तेषां लोकोत्तरात्मनाम् । नृपण्यापार एवायमिहामुत्र च सिद्ध्ये ॥४७॥ कलापकम् ॥

प्रभावना

येन लोकोत्तरः कोऽपि, धर्मस्तीर्थेशदेशितः । स्वर्गापवर्गसाम्राज्यश्रीस्वयंवरमण्डपः ॥ ४८ ॥
 सुदुष्करतरः कामं, महासत्त्वेतरेवैरैः । किमन्यत् ? तीर्थैकलक्ष्मीकारणानां शिरोमणिः ॥ ४९ ॥
 प्रभावनाभिधः सोऽपि, नृपण्यापारतेजसा । दुरितध्वान्तविध्वंसाद्, भास्वरां श्रयति श्रियम् ॥ ५० ॥ विशेषकम् ॥

क्रमन्ते यत्र नान्यानि, प्रायश्चित्तानि कल्मषे । तत्राप्यनन्यसामान्यमयमेवाधमवर्णम् ॥ ५१ ॥
 भावना शिवश्च स्वस्थ, स्वाऽन्ययोस्तु प्रभावना । प्रकारात् तदितः श्रेष्ठा, भावनातः प्रभावना ॥ ५२ ॥
 ख्याताश्च यद्यपि स्पष्टमष्टावेव प्रभावकाः । तथाऽप्युपनिषत्प्रोक्ताः, परेऽप्यद्भुतवैभवाः ॥ ५३ ॥
 तथाह्यतिशयस्फूर्तिगणभूपतिसम्मताः । प्रभावयन्ति तीर्थेशतीर्थमव्यर्थशक्तयः ॥ ५४ ॥
 अङ्गं प्रशस्यसस्याश्च, निर्णीतं परमर्षिभिः । श्रद्धाविशुद्धं विधिवज्जैनयात्राप्रवर्तनम् ॥ ५५ ॥
 एतां च त्रिविधामाहुरेकामष्टाद्विकाभिधाम् । द्वितीयां रथयात्रां च, तीर्थयात्रामथापराम् ॥ ५६ ॥
 वितन्वन्ति सतामेतास्तिष्ठोऽपि आयसीं श्रियम् । तथापि तीर्थयात्रेयमनेयसुकृतास्पदम् ॥ ५७ ॥
 दान-शील-तपो-भाव-प्रभावनसमुद्भवः । पुण्यराशिरशेषोऽपि, यदत्र प्रथते पुष्टः ॥ ५८ ॥

ससङ्गं तीर्थयात्राया विधिः

तीर्थयात्रां चिकीर्षेत्, यत् कर्तव्यं महात्मनः । यथागमं विधिस्तस्य, क्रमादयमुदीर्यते ॥ ५९ ॥
 विवेकी पुरुषस्तत्र, जाति-कर्माद्यङ्गुषितः । नृपावष्टम्भसंरम्भी, नीतिस्फीतधनागमः ॥ ६० ॥
 वदान्यो जनतामान्यः, पूज्यपूजापरायणः । जन्म-जीवित-वित्तानां, जिघृक्षुः फलमद्भुतम् ॥ ६१ ॥
 तिर्यौ पुण्यातिथौ गत्वा, गुरुक्रमयुगान्तिके । श्रद्धाशुद्धाशयः पुण्यप्रज्ञो विक्षपयेदिदम् ॥ ६२ ॥
 मर्त्यजन्म-कुलैश्वर्यसामग्रीं प्राप्य दुर्लभाम् । कृतार्थीकर्तुमिच्छामि, भगवन्स्तीर्थयात्रया ॥ ६३ ॥
 धन्यस्त्वं तीर्थकृतपूज्यो, यस्य सङ्गः पतिस्तव । सेनाधिपत्यवत् सङ्घाधिपत्यं वितरिष्यति ॥ ६४ ॥
 सङ्घाधिपत्यमत्यन्तदुर्लभं भविनां भवे । तीर्थाधिपत्यवद् भद्र !, जगद्भद्रङ्करोदयम् ॥ ६५ ॥
 अजितोदात्तपुण्यस्य, भाविकल्याणसम्पदः । कस्यापि तीर्थयात्रार्थमियमुत्सहते मतिः ॥ ६६ ॥
 एवं संवर्धितोत्साहो, गुरुणा प्रीतचेतसा । यात्रायै कृतसत्कारः, कारयेद् दिननिर्णयम् ॥ ६७ ॥
 ॥ कलापकम् ॥

साधर्मिकाणां सर्वत्र, बहुमानपुरःसरम् । यात्रार्थं कृतहृल्लेखान्, लेखान् सम्प्रेषयेत् ततः ॥ ६८ ॥
 कृतोरुवाहना-ऽऽवास-कोश-पादातसङ्ग्रहः । युग-योक्त्रादिगन्त्यङ्ग-शिल्पिवर्गपरिग्रहः ॥ ६९ ॥

जलोपकरण-च्छत्र-दीपिकाधारिभिर्वृतः । सुषकृद्धान्य-मैषज्य-मिषक्प्रभृतिसम्भृतः ॥७०॥
 चन्दना-ऽगुरु-कर्पूर-काश्मीर-वसनादिभिः । वस्तुभिर्मुदितश्चैत्य-तीर्थ-सङ्गार्चनोचितैः ॥७१॥
 मुहूर्ते पूर्वनिर्णति, स्नपयित्वा जगद्गुरुम् । रचयित्वाऽद्भुतां पूजां, निषण्णस्तत्पुस्ततः ॥७२॥
 सङ्गाधिपत्यदीक्षायां, दत्तायां गुरुभिर्मुदा । दिक्पालेभ्यस्ततो दत्त्वा, स्फूर्जन्मन्त्रवलं वलिम् ॥७३॥
 पूजिते पुष्प-वासाद्यैर्मन्त्रमुद्राञ्चिते रथे । स्वयमारोपयेद् देवं, महेनातिमहोयसा ॥७४॥
 ॥ बद्धिभः कुलकम् ॥

पुरस्कृतगुरुः कृत्वा, ससङ्गश्चैत्यचन्दनम् । कायोत्सर्गैः कपर्द्यम्बाप्रभृतीन् सन्निधापयेत् ॥७५॥
 क्षुद्रोपद्रवविद्राविमन्त्रध्यानामलात्मभिः । क्लृप्तान्तःकवचाखैश्च, गुरुभिः कृतसन्निधिः ॥७६॥
 स्फूर्जन्जयध्वान्-धवलध्वनिबन्धुरैः । अवार्यैस्तूर्यनिर्घोषैर्नादिताम्बरगङ्गरः ॥७७॥
 उद्दामदान-सम्मानपूरितार्थिमनोरथः । रम्ये परिसरे पुर्याः, कुर्यात् प्रस्थानमङ्गलम् ॥७८॥ विशेषकम्
 ततः साधर्मिकान् सर्वान्, नामास्थानागतानसौ । सत्कृत्य सहितस्तैश्च, कुर्वन्नुर्वी प्रमोदिनीम् ॥
 धनैर्धनार्थिनः कामं, बाह्नैर्बाह्नार्थिनः । सहायैरसहायैश्च, मीणयन् सहयान्निकान् ॥८०॥
 बन्दि-गाथकमुख्यांश्च, नामग्राहान् महात्मनाम् । अशनैर्वसनैरर्थैर्यथाशक्ति कृतार्थयन् ॥८१॥
 चैत्यानि पूजयन् मार्गे, भग्नानि च समुद्धरन् । तत्कर्मकृत्सु वात्सल्यं, कुर्वन्स्तत्कार्यचिन्तनम् ॥८२॥
 सत्कुर्वन् धार्मिकान् निःस्वान्, दानाद् दीनान् प्रमोदयन् ।

भीतानामभयं यच्छन्, मोक्षयन् बन्धनस्थितान् ॥८३॥
 पङ्कमं च भङ्गं च, सङ्कटे शकटादिकम् । नियुक्तैरुद्धरन्तत्तत्कर्मशिल्पकारैर्नरैः ॥८४॥
 क्षुधितं दृषितं व्याधिवाधितं भ्रमनिस्सहम् । तन्वानः सुस्थमन्त्रा-ऽम्बु-मिषग्-मैषज्य-बाह्नैः ॥८५॥
 क्षुन्दान्धाखिलान् क्षुद्रोपद्रवान् धार्मिके जने । विदधानश्च जैनेन्द्रशासनस्य प्रभावनाम् ॥ ८६ ॥
 ब्रह्मचर्य-तपस्तेजोजनितान्तस्तमःशमः । दधेदेव-गुरुपास्तिभावनापावनं मनः ॥ ८७ ॥
 क्रमेण प्राप्य तीर्थानि, साधर्मिकसमाधिना । भूत्वा तीर्थार्थमसा कुम्भान्, पुष्प-वासाधिवासितान् ॥
 सङ्गं गान्धर्ववर्गं च, चर्चयित्वा यथोचितम् । पुष्प-कुङ्कुम-कर्पूर-चन्दनप्रमुखैस्ततः ॥ ८९ ॥
 भलद्भुताभिर्दैवेन्द्रविमानादिविभूतिभिः । प्रफुल्लततीर्थकृत्स्नममज्जनोत्सववैभवः ॥ ९० ॥
 जगन्नयपतेः स्नात्रं, कुर्वीत प्रीतमानसः । जगतीजिनविम्बानां, वैशाद्युत्पकृतामपि ॥ ९१ ॥
 ॥ त्रयोदशभिः कुलकम् ॥

तुरगाद्यैरमृतैः किञ्च, कर्पूराद्यैश्च पञ्चभिः । ततः पञ्चाभृतस्नात्रं, पात्रं कल्याणसम्पदः ॥ ९२ ॥
 चन्दनस्यन्द-कस्तूरी-कर्पूराद्यैर्विलेपनैः । स्वर्णभरण-पुष्पस्रग्-वसनादिभिरर्चनम् ॥ ९३ ॥
 धनसारा-ऽगुरुप्रायसुगन्धद्रव्यधूपनम् । प्रेक्षां दक्षजनप्रेक्ष्यामद्भुतं च महाध्वजम् ॥ ९४ ॥
 चलङ्कार-भृङ्गारनीरधारामनोहरम् । कर्पूरारात्रिकं पुष्पवृष्टिसम्बन्धवन्धुरम् ॥ ९५ ॥
 देवानां वन्दनं चाथ, कृत्वा कुर्याद् यथोचितम् । देवसेवकसत्कारमनिवारं च भोजनम् ॥
 ॥ ९६ ॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

मुखोद्घाटविधाने च, मालोद्धट्टनपर्वणि । किञ्चाक्षयनिधिक्षेपे, भूमिभाण्डादिनिष्कृते ॥ ९७ ॥
 कोशं संवर्धय देवस्य, दीनादीननुकम्प्य च । आपृच्छेतार्चनापूर्वं, प्रभुं गद्गदया गिरा ॥९८॥ युग्मम् ॥

१ 'द्रावमं' खंता० ॥ २ शकटं स्थितम् खंता० ॥ ३ 'गन्धिद्र' खंता० पाता० ॥ ४ 'द्वादश' खंता० ॥

विश्वसङ्कल्पकल्पद्रो !, त्वदेकमयमानसे । पुनर्दर्शनदानेन, प्रसीद सदयं मयि ॥ ९९ ॥
 ततः, प्रभुं नमस्कृत्य, संतुल्य सहयात्रिकान् । तीर्थानुष्ठानधन्यात्मा, निवृत्तः सुपुरं गतः ॥ १०० ॥
 पुण्यस्फूर्ते, मुहूर्तेऽसौ, समुत्सर्पन्महोत्सवम् । रथप्रवेशमाधाय, प्रतिमानयेद् गृहम् ॥ १०१ ॥
 साधर्मिक-मुहूर्दन्तु-पौरचौरैरेयकांस्ततः । भोजनादिभिरानन्द्य, कुर्यात् सङ्गस्थ पूजनम् ॥ १०२ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

इदमेव महादानं, भावयद्दोऽयमेव च । इदमेव श्रियो मूलं, यदेतत् सङ्गपूजनम् ॥ १०३ ॥
 इति सिद्धान्तसिद्धोऽयं, तीर्थयात्राविधौ विधिः । स्थानैश्चतुभिराराधैः, सम्यगाराधितो भवेत् ॥ १०४ ॥

तद्यथा—

परौपकारकरणं, ब्रह्मव्रतनिषेवणम् । यथाशक्ति तपः सम्पद्दीना-ऽनाथानुकम्पनम् ॥ १०५ ॥
 स्थानान्येतानि चत्वारि, सङ्गाधिपतिना ततः । आराध्यानीच्छता पुण्यश्रियं पुण्यानुवन्धिनीम् ॥ १०६ ॥

यश्चेतसा शुचितरेण चतुःप्रकारामाराधयत्यभिमतमिति तीर्थयात्राम् ।

प्रीता स्वयंवरविधिं विदधाति तस्मिन्, सौभाग्यमाग्यवति सङ्गपतित्वलक्ष्मीः ॥ १०७ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीउदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदय-
 नाग्नौ श्रीसङ्गपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये तीर्थयात्रा-
 विधिवर्णनो नाम प्रथमः सर्गः ॥ छ ॥

वर्षीयान् परिलुप्तदर्शनपथः प्राप्तः परं तानव,

रोहिन्मोहृतया तया हृतपरिस्पन्दोऽतिमन्दोद्यमः ।

श्रीमन्त्रीश्वर वस्तुपाल । भवतो हस्तावलम्बं विराद्,

धर्मः प्राप्य महीं विहर्तुमधुना धत्ते पुनः पाटवम् ॥ १ ॥ छ ॥

॥ अं० १२१ ॥ छ ॥ छ ॥

द्वितीयः सर्गः ।

परोपकारः पुण्यद्विवाद्विसंवर्द्धने विधुः । लोकोत्तरस्फुरत्कीर्तिवह्निपलवनेऽम्बुदः ॥ १ ॥
भवन्ति हि महात्मानः, परोपकृतिकर्मठाः । अप्रधानीकृतस्वार्थः, सार्थवाहो यथा धनः ॥ २ ॥

तद्यथा—

अस्ति प्रत्यग्विदेहेषु, जन्मभूमिरिव श्रियः । क्षितिप्रतिष्ठितं नाम, पुरं क्षमासुकुटोपमम् ॥ ३ ॥
सुरालयचयोटुङ्गशृङ्गरङ्गजत्रजैः । दत्तपत्रमिवाभाति, यदमर्त्यपुरं प्रति ॥ ४ ॥
आसीदासीमभूमीशदासीकरणकौतुकी । प्रसन्नचन्द्रः क्षमाचन्द्रस्तत्र क्षत्रशिरोमणिः ॥ ५ ॥
कालः कृरालो यस्यासील्लिखितः संहरन्नरीन् । एतस्माद् दुःसहो जज्ञे, प्रतापतपनः पुनः ॥ ६ ॥
पुरे तत्राभवलक्ष्मीनिवासभवनं धनः । सार्थवाहो यशोभिश्च, वणिग्भिश्च विगाढदिक् ॥ ७ ॥
चलाचलाऽपि नो लक्ष्मीर्यत्कराम्भोजमत्यजत् । वाताहता पताकेव, देवायतनकेतनम् ॥ ८ ॥
दृष्टे नृणामपूर्वार्थेषुन्दरे यस्य मन्दिरे । बभूव शङ्के शङ्केति, किमिदं जगदन्तरम् ? ॥ ९ ॥
क्षीराब्धेरिव ये तस्य, दधिरे दानपात्रताम् । वारिदा इव ते जग्मुर्जगतोऽप्युपजीव्यताम् ॥ १० ॥

स वसन्तपुरं गन्तुं, व्यवहारार्थमन्यदा । यात्रार्थिनः समाह्वातुं, वादयामास डिण्डिमम् ॥ ११ ॥
यस्य यत् पूर्यते नैव, स तद् याचतु हे जनाः । । इत्युद्धोषणया पूर्णव्योमा सोमाकृतिर्धनः ॥ १२ ॥
अक्षतान् शिरसा बिभ्रन्, भङ्गलध्वनिपूर्वकम् । तस्थौ निवेशितावासः, पुरीपरिसरावनौ ॥ १३ ॥
॥ युग्मम् ॥

अत्रान्तरे समायातं, धर्मघोषमुनीश्वरम् । सत्कृत्य कृत्यविन्नम्रः, किं कार्यमिति सोऽवदत् ॥ १४ ॥
धर्म्या वाचमथोवाच, वाचंयमशिरोमणिः । त्वया समं समेष्यामो, वसन्तपुरपत्तनम् ॥ १५ ॥
सार्थवाहस्तथेत्युत्त्वा, प्राह सपक्वतः प्रति । अन्नाद्यमीषां सम्पाद्यं, गुण्णामिर्नित्यमित्यहो ! ॥ १६ ॥
अत्रान्तरे च केनापि, स्थालं सार्थपतेः पुरः । रसालफलसम्भारसम्भृतं प्राभृतीकृतम् ॥ १७ ॥
अथ सोत्कर्षहर्षाश्रुधन्यमन्यमना धनः । धर्मघोषमुनिं प्राह, सोत्साहकरकोरकः ॥ १८ ॥
भगवन्ननुगृहीत, गृहीत फलसञ्चयम् । धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि, भवत्पादाब्जसेवया ॥ १९ ॥
भूतिर्मानिव धर्मोऽथ, धर्मघोषमुनिर्धनम् । भाषते स्म महाभाग !, कल्पनीयमिदं न नः ॥ २० ॥
सिद्धमनं जलं प्राप्नु, फलं निर्वीजतां गतम् । भवेन्मुनीनां कल्प्यं यन्न कृतं न च कारितम् ॥ २१ ॥
वचनं स मुनीशस्य, निशम्य शमितस्पृहम् । अवोचद् विस्मयस्मेरनेत्रलीलेत्पलो धनः ॥ २२ ॥
अहो ! कष्टमहो ! धैर्यमहो ! दुष्करकारिता । एते विदधते यत् तन्नान्ये श्रोतुमपीक्षते ॥ २३ ॥
अथ प्रतस्थे सार्थेन, समं स रथमास्थितः । उद्वण्डभाण्डसम्भारवाहिभिर्वाहनोर्मिभिः ॥ २४ ॥
समं श्रीधर्मघोषोऽपि, मुनिभिः परिवारितः । ब्रजन्नतितरां रेजे, विकैरिव महागजः ॥ २५ ॥

१ 'इतपता' खंता० ॥ २ 'निवसिता' खंता० ॥ ३ 'मानश्च' खं वता० ॥

अक्षीयैरौक्षकैर्मानुष्यकैरग्न्याभिरौष्कैः । धनश्चचाल वैपुल्यं, विपुलाया विलोपयन् ॥ २६ ॥
 धने प्रचलिते कम्पं, मेजे विश्वम्भरा भरात् । विपरीतमशुं सर्वाः, सरितः परितः पुनः ॥ २७ ॥
 केकिपत्रातपत्रेषु, बहसु जलदश्रियम् । दग्ने तद्विलताल्क्ष्मीं, स्फुरन्ती कुन्तसन्ततिः ॥ २८ ॥
 धनदृष्ट्या सुधावृष्ट्या, ग्रीष्मेऽपि अस्ततापया । न सार्थः प्रार्थयामास, धारागृहमहोत्सवम् ॥ २९ ॥
 स यावदटवीं काञ्चित्, कैश्चित् प्राप प्रयाणकैः । मार्ग एवामवत् तावत्, कालो मुदिरमेदुरः ॥ ३० ॥
 यथा यथा धरापीठे, धारा धाराधरोऽमुचत् । शरानुरसि पान्थानां, मन्मथोऽपि तथा तथा ॥ ३१ ॥
 बारिधाराभिरावृष्ट्यै, शङ्के पङ्केरुहक्षयम् । अन्तर्दधे किल द्रष्टुमक्षमः पद्मबान्धवः ॥ ३२ ॥
 साचिव्यं स्मरसाम्राज्ये, किमस्य मयि गर्जति ? । इतीवास्युन्नतिं प्राप्य, पयोदः पिदधे विधुम् ॥ ३३ ॥
 खेदविस्फारसूकारा, दुर्दिनदयामलघुतः । पान्थाश्चरन्तः पङ्कान्तर्मेजिरे गूढपादताम् ॥ ३४ ॥
 पान्थानां गच्छतामग्ने, प्राणद्रव्योत्तमर्णकैः । नद्यो गतिनिषेधांशारेखा इव कृता धनैः ॥ ३५ ॥
 चापमारोप्य पान्थेषु, स्मराज्ञाभङ्गकारिषु । वीराः पयोधुचोऽमुच्छन्, धारा नाराचदुर्दिनम् ॥ ३६ ॥
 दुर्गाद्वैर्वाहिनीवाहैः, पथिभिः पङ्कसङ्कुलैः । धारासारैरतिस्फारैः, क्रमोऽप्यजनि योजनम् ॥ ३७ ॥
 कष्टं दृष्ट्वाऽथ सार्थस्य, ततः सार्थपतिर्धनः । सौस्थ्येनावसितस्तस्थौ, तत्रोच्चैरटवीतटे ॥ ३८ ॥
 स्थिते सार्थपतौ तत्र, जनानां सार्थवासिनाम् । पाथेयानि नृटन्ति स्म, कियद्विरपि वासरैः ॥ ३९ ॥
 अथ सार्थस्तपस्वीव, प्रविष्टः कष्टसङ्कटे । कन्द-मूल-फलप्रायैर्वृत्तिं कर्तुं प्रचक्रमे ॥ ४० ॥
 सार्थवाहस्तथा स्पष्टमाश्लिष्टश्चिन्तया तथा । ईर्ष्येयव यथा तस्मान्निद्रया विद्वतं द्रुतम् ॥ ४१ ॥
 यामिन्याः पश्चिमे यामे, शुश्रावाथ श्रुतिप्रियम् । असौ परस्परालपं, मन्दुरा-यामपालयोः ॥ ४२ ॥
 तावत् परोपकारित्वमस्य लोकस्य दर्शयते । यावद् दुःसमयच्छद्वा, निकषो निकषा नहि ॥ ४३ ॥
 यथा यथा पुनः कालः, करालोऽयं विजृम्भते । तथा तथाऽयं नः स्वामी, प्रतिपन्नोऽतिनिश्चलः ॥ ४४ ॥
 परितः प्रसरन्त्येताः, पयोदचयवीचयः । प्रतिपन्नार्थेश्वरस्य, प्रभोरस्य च कीर्तयः ॥ ४५ ॥
 संलपमेतयोः श्रुत्वा, सर्वं श्रुतवतांवरः । चित्ते सञ्चिन्तयामास, स चिद्रूपशिरोमणिः ॥ ४६ ॥
 ध्रुवमाभ्यामुपालम्भं, लम्भितोऽस्मि स्तुतिच्छलात् । यदीदृशि मया कष्टसङ्कटे पातितो जनः ॥ ४७ ॥
 अथ सञ्चिन्तयन् सार्थे, सार्थेशः स सुखा-ऽसुखे । सस्मार धर्मघोषाख्यमुनेर्विमलमानसः ॥ ४८ ॥
 अप्राशुकीकृतं धन्याः, पयोऽपि न पिबन्ति ये । कथं तेषां मुनीन्द्राणां, प्राणयात्रा भविष्यति ? ॥ ४९ ॥
 अहो ! मे मन्दभाग्यस्य, तथा निश्चेतनं मनः । यथा कथाऽपि साधूनां, नाकारि सहचारिणां ॥ ५० ॥
 अत्रान्तरे पपाठोच्चैर्बहिर्मङ्गलपाठकः । उदयानुगतं भानोः, प्रातःसुप्रातमङ्गलम् ॥ ५१ ॥
 रुद्धोऽपि मेघैः सार्थेश !, भवानिव विंशविभुः । अमुञ्चन्नयमुत्साहसुपकारार्थमुद्ययौ ॥ ५२ ॥
 अथ प्रामातिकं कृत्यं, विधाय विधिवद् धनः । माणिभद्राभिषं मित्रं, पप्रच्छ जनवत्सलः ॥ ५३ ॥
 धर्मघोषः प्रभुः कुत्र, कथं वा मित्र ! वर्तते ? । यदहो ! सुबहोः कालादयं मे स्मृतिमागतः ॥ ५४ ॥
 तेनाथ कथिते तेषामाश्रमे समुपागतः । गुरुंश्च तत्पुस्तार्च्यं, स हृष्टो दृष्टवान् मुनीन् ॥ ५५ ॥

१. 'घाय, रेखा' खंता० ॥ २. 'र्थपतिस्तत्र, प्रवि' खंता० ॥ ३. 'दृष्टम्' खंता० पाता० ॥
 ४. 'र्थवीरस्य, खंता० ॥ ५. 'तयोः सर्वे, श्रुत्वा अत' खंता० पाता० ॥ ६. 'षस्य, मुने' खंता० ॥
 ७. 'मुचन्न' पाता० ॥ ८. 'सुह' खंता० ॥

कायोत्सर्गस्थितान् काँश्चिदितरान् ध्यानबन्धुरान् । स्वाध्यायधन्यानन्योस्तु, प्रत्युपेक्षापरान् परान् ॥ ५६ ॥
स प्रणम्य क्रमादेतान्, धर्म्यकर्मसु कर्मठान् । गुरोः पुरस्तादासीनः, कृताञ्जलिरदोऽवदत् ॥ ५७ ॥

॥ युग्मम् ॥

समायाताः स्थ सार्थेऽस्मिन्, वचनैर्मम निर्भयाः ।। चक्रे मया न चिन्ताऽपि, सन्तापि हृदयं ततः ॥ ५८ ॥
महामोहस्य माहात्म्यात्, तदिदं स्वखलितं मम । सर्वं क्षन्तव्यमव्यग्रमतिभिर्मुनिपुङ्गवैः ॥ ५९ ॥
अथो गुरुरभाषिष्ठ, कष्टमेतन्मुपैव ते । सार्थाधीश ! किमस्माकं, न हितं विहितं त्वया ? ॥ ६० ॥
संसार इव दुर्लब्धे, कान्तारेऽस्मिन् महामते ।। भवता दुष्टकर्मभ्यो, दस्युभ्यो रक्षिता वयम् ॥ ६१ ॥
मुनीनामन्न-पातादि, सर्वमेते यथोचितम् । सार्थवाह ! प्रयच्छन्ति, सार्थिकास्ते गिरन्तरम् ॥ ६२ ॥
धनोऽप्युवे गुणमयं, मन्यन्ते गुणिनो जगत् । वसुधा हि सुधामानोः, सुधाधौतेव भासते ॥ ६३ ॥
तत् कल्पनीयमाहारमिदानीं दित्पुरस्त्यहम् । मुनीन् प्रेषयताऽऽवासं, प्रति सद्यः प्रसद्य मे ॥ ६४ ॥
वर्तमानेन योगेनेत्युक्ते भगवताऽथ सः । प्राप्तः स्वावासमासन्नबोधिः शोषितमानसः ॥ ६५ ॥
गुरोरेव समावेशाद्, गृहायातं मुनिद्वयम् । कल्प्यान्तरस्याभावेन, स स्वभावेन शुद्धधीः ॥ ६६ ॥
श्रद्धया ग्राहयामास, सर्पिरुत्सर्पिवासनः । सङ्घातीतगुणं बोधिवीजं प्राप्येव निर्वृतः ॥ ६७ ॥ युग्मम् ॥
धर्मलाभोऽस्त्विति स्पष्टमिष्टमाशीर्षचो मुनी । दत्त्वा धनं नम्राय, जम्मुर्गुरुसन्निधौ ॥ ६८ ॥
अथाह्वापराहेऽपि, धनोऽपूर्णमनोरथः । गुरुपादान्तिकं प्राप, निन्दन्नात्मानमात्मना ॥ ६९ ॥
अथारमे मुनीन्द्रेण, देशना क्लेशनाशनी । त्वं नात्मनिन्दया दुःखं, महात्मन् ! कर्तुमर्हसि ॥ ७० ॥
स्वार्थोक्तपरार्थेन, चरितेनामुना भवान् । लोकोत्तरश्रियां नूनं, भविष्यति निकेतनम् ॥ ७१ ॥
महात्मनां ह्ययं पन्थाः, क्षुण्णः पुण्यात्मभिर्नृभिः । यत् परम्रीणनं नाम, प्राणैरपि धनैरपि ॥ ७२ ॥
अस्मिन्नर्थे कथं सार्थवाह ! विधैकपावन ! । अभयङ्कुरभूर्भर्तुनं श्रुतं चरिताद्भुतम् ? ॥ ७३ ॥

अभयङ्कुरनृपचरितम्

यथाऽपरविदेहेषु, विद्यते भूविभूषणम् । विजये पुष्कलावल्यां, नगरी पुण्डरीकिणी ॥ ७४ ॥
तस्यां विश्राणितक्षोणिक्षेमः क्षेमङ्करो नृपः । तस्य चाऽमरसेनेति, बभूव प्राणवल्लभा ॥ ७५ ॥
अर्धरात्रेऽन्यदा देवी, लग्ने सर्वप्रहेक्षिते । चतुर्दशमहास्वप्नसूचिताद्भुतवैभवम् ॥ ७६ ॥
देवपूजा-दया-दान-दीनोद्धारादिदोहदैः । प्रकाशितगुणग्रामं, सुतरत्नमसूत सा ॥ ७७ ॥ युग्मम् ॥
पिता हर्षप्रकर्षेण, कृताद्भुतमहोत्सवः । अभयङ्कुर इत्यस्य, समये चाग्निधां व्यधात् ॥ ७८ ॥
वर्द्धमानः क्रमात् पर्वशर्वरीरमणोपमाम् । लेभे कुमारः कलयन्, सकलः सकलाः कलाः ॥ ७९ ॥
निद्राविरामे भूपालतनयोऽपश्यदन्यदा । आत्मानं काननस्यान्तः, पश्चिमप्रहरे निशैः ॥ ८० ॥
न तत् पुरं न तद् गेहं, न स लोको न सा रसा । अदृष्टपूर्वः सर्वोऽयं, प्रदेशः प्रतिभाति मे ॥ ८१ ॥

१ दुर्लब्धे, का° खंता० पाता० ॥ २ सार्थाधीश ! प्रय° खंता० ॥ ३ "अधिर्म" खंता० पाता० ॥

४ "नोद्धरणदो" खंता० ॥ ५ निशि खंता० ॥

किमिन्द्रजालं ? किं स्वप्नः ? किं वाज्यं विभ्रमो मम ? इत्यनल्पैर्विकल्पैस्त्वस्य दोलयितं मनः ॥ ८२ ॥

॥ युग्मम् ॥

अत्रान्तरे विनीतात्मा, दिव्यरूपधरः पुरः । गिरं शुचिस्मितां कश्चित्, कुमारं प्रत्यभाषत ॥ ८३ ॥

विस्मयं धीर ! मा कर्षीस्त्वं मयाऽपहृतोऽसि यत् । ज्ञाताऽसि तु स्वयं प्रातरपहारस्य कारणम् ॥ ८४ ॥

इति श्रुत्वा कुमारोऽपि, यावद् वदति किञ्चन । मेजे तावददृश्यत्वं, स दिव्यपुरुषः क्षणात् ॥ ८५ ॥

किमेतदिति तस्याथ, विस्मयस्मितचेतसः । तथैवावस्थितस्यापि, क्षणेन क्षणदा क्षयम् ॥ ८६ ॥

अथोत्थाय कुमारोऽसौ, कौतुकोचानमानसः । वनं विलोकयामास, हर्षसोत्कर्षलोचनः ॥ ८७ ॥

वनं स मेने सच्छायवृक्षच्छन्नदिगन्तरम् । मयादिव दिवा भानोः, पिण्डीभूय स्थितं तमः ॥ ८८ ॥

स्थूलैस्तुलैः शैलैस्तनिकाकारनिर्झरैः । स्कन्धावारः स्मरस्येव, जहारास्य वनं मनः ॥ ८९ ॥

तद् वनं सर्वधुमुक्तकुञ्जपुञ्जं विलोकयन् । स मानसं सरोऽपश्यदात्ममानसनिर्मलम् ॥ ९० ॥

कुमारः कनकाम्बोजैर्भूषितं वीक्ष्य तत् सरः । दिग्बद्धदर्पणं मेने, सङ्क्रान्तवदनाम्बुजम् ॥ ९१ ॥

अथास्य सरसो नीरे, समीरेरितवारिजे । उचितां शुचितां कृत्वा, बभ्राम विपिने पुनः ॥ ९२ ॥

अथाप्रतो गतो भूपनन्दनो बन्दनोचितम् । दर्शनीयं ददर्शोच्चैर्मठं कञ्चन काञ्चनम् ॥ ९३ ॥

उद्दामविस्मयाऽऽनन्ददत्तहस्तावलम्बनः । कुमारोऽयं समारोहत्, तस्य प्रथमभूमिकाम् ॥ ९४ ॥

विलोकयन्नयं तस्य, मठस्य रमणीयताम् । क्रमेणोपरि सूभागमाप निष्पापमानसः ॥ ९५ ॥

अथ तत्र स्थितं कञ्चिद्, दिव्याकृतिधरं पुरः । योगपट्टपरीताङ्गमक्षसूत्रपवित्रितम् ॥ ९६ ॥

पश्यन्तमन्तरालान्, विनिवारितमारुतम् । असौ योगीन्द्रमद्राक्षीत्, साक्षाद् योगमिवाङ्गिनम् ॥ ९७ ॥

॥ युग्मम् ॥

प्रणम्याग्ने निविष्टेऽस्मिन्, समाधिमवधूय सः । ऊचे मधुमुचं वाचं, वाचंयमचमूपतिः ॥ ९८ ॥

स्वागतं भवतः श्रीमन् ! राजपुत्राऽभयङ्कर ! । मया त्वमत्रानीतोऽसि, विनीत ! हितहेतवे ॥ ९९ ॥

सोऽप्युचे स्वागतं तात ! त्वयि दृष्टे ममाधुना । यत् पुण्यं जन्मिनां जन्म, दर्शनेन महात्मनाम् ॥ १०० ॥

इत्थं वदत एवास्य, कुमारस्य क्षणादयम् । विधिवद् विदधे ध्यानमानन्दैकमना मुनिः ॥ १०१ ॥

अथाम्बरपथेनैव, भास्वरस्वर्णभाजना । आगान्मल्यैष्वसम्भाव्या, भव्या रसवती पुरः ॥ १०२ ॥

जगाद् योगी राजेन्दुनन्दनं तदनन्तरम् । अतिथिस्त्वं ममाद्यासि, कुमार ! कुरु भोजनम् ॥ १०३ ॥

अथ स्वर्णमयं स्थालं, स्वयमेव पुरोऽभवत् । यथेष्टभोज्यसम्पूर्णमेकैकमुभयोस्तयोः ॥ १०४ ॥

कृतभोजनयोजने, करकः पुरतोऽम्बरे । तेन प्रदत्ताचमनावुभावप्युत्थितौ ततः ॥ १०५ ॥

अथ हुङ्कारमात्रेण, योगिनोऽस्य महात्मनः । यथाऽऽयातं तथा यातं, रसवत्या तेया पुनः ॥ १०६ ॥

चन्दना-ऽगुरु-कर्पूरसौरभसम्भृतम् । ताम्बूलमुभयोः पाणौ, कुतोऽप्युपनतं स्वयम् ॥ १०७ ॥

अथो यथोचिते स्थाने, सुखविश्रान्तयोस्तयोः । अयलोपनतं वैष्ण-वीणादिध्वनिबन्धुरम् ॥ १०८ ॥

स्थान-मान-यति-ग्राम-ल्यत्रयपवित्रितम् । तदा तन्नामवद् दिव्यं, सङ्गीतं प्रीणितश्रुतिः ॥ १०९ ॥

॥ युग्मम् ॥

इत्थं विनोदसन्दोहैस्तस्यापहृतचेतसः । ययौ निदाघदीर्घोऽपि, निमेष इव वासरः ॥ ११० ॥

तेजश्छटासटे याते, तदा देशान्तरं हरौ । आन्तरिमनिमैर्ध्वान्तैर्गमः काननमानशे ॥ १११ ॥
 तमः कञ्चुकमाच्छिद्य, करैरुज्ज्वलयन् मुखम् । निशाकुशाङ्ग्याः प्राणेशो, दूरदेशादुपागमत् ॥ ११२ ॥
 अथ पृथ्वीपतेः पुत्रः, पवित्रस्तेन योगिना । जगदेकमहाबाहुर्जगदे मुदितात्मना ॥ ११३ ॥
 सन्ति मे शतशो विद्या, निरवद्या नृपात्मज । तासामथ यथापात्रं, क्वचित् काश्चिन्नियोजिताः ॥ ११४ ॥
 परमद्यापि विद्याऽस्ति, खङ्गसिद्धिनिबन्धनम् । ममैका साऽनुरूपस्य, पात्रस्याभावतः स्थिता ॥ ११५ ॥
 एतस्याः सिद्धविद्यायाः, स्मरणेन रणे नरः । भवेदपि परोलक्षविपक्षविजयक्षमः ॥ ११६ ॥
 यद्यपि प्राप्य यो विद्यां, कयाचिदपि शङ्कया । नियोजयति नान्यत्र, स विद्यावधपातकी ॥ ११७ ॥
 तथापि तस्याः सत्पात्रं, आप्नोति न यदा नरः । तदा श्रेयस्तमो मन्ये, निराङ्गायः किल क्षयः ॥ ११८ ॥
 ॥ युगमर्म् ॥

असङ्कामितविषयस्य, मम स्यादधमर्णता । असत्पात्रे तु विन्यासो, विद्याविष्वकारणम् ॥ ११९ ॥
 आयुश्च स्वरूपमेवैतदितो व्याघ्र इतस्तटी । इति कर्तव्यतामूढमानसो यावदस्यहम् ॥ १२० ॥
 तावद् विधेयमागत्य, स्वयमेव पुरो मम । चिन्तां त्वं वत्स ! मा कार्षीरित्यबोचत सादरम् ॥ १२१ ॥
 अद्य प्रातर्गुणग्रामरामणीयकमन्दिरम् । समानेष्यामि सत्पात्रभूतं कमपि पुरुषम् ॥ १२२ ॥
 शैलैक्यमण्डनप्राये, तस्मिन् मां पुरुषाद्भुते । सम्यग् विन्यस्य सन्न्यस्य, शरीरं त्वं सुखी भव ॥ १२३ ॥
 अथैतया त्वमानीतः, प्रेषिताब्जिजचेटकात् । प्रतिपद्यस्व तद् विद्यामित्युक्ते सोऽप्यदोऽवदत् ॥ १२४ ॥
 एतावतैव धन्योऽस्मि, दृष्टवान् यत् तव क्रमौ । तद् विद्यया किमद्यापि, कृत्यं सद्विद्य । विद्यते ? ॥ १२५ ॥
 सिद्धिसौभाग्यसोपानं, श्रीवशीकारकारणम् । कल्याणसम्पदादर्शो, दर्शनं हि महात्मनाम् ॥ १२६ ॥
 योगीन्द्रोऽप्यब्रवीद् भद्र ! जगद्भङ्गकरश्रियः । भवन्ति हि भवादृशाः, कल्पवृक्षा इव क्षितौ ॥ १२७ ॥
 परं तथाऽपि मे विद्यां, गृहाणानुगृहाण माम् । ऋणं गुरोर्मयि च्छिन्दन्नुपकारपरो भव ॥ १२८ ॥
 इत्युक्त्वा खङ्गसिद्धिं तां, दत्त्वा सत्त्वानुरञ्जितः । योगीन्द्रः प्रापयामास, कुमारं पितुरन्तिके ॥ १२९ ॥
 अथाकस्मान्नृपो दृष्ट्वा, तं समीयातमात्मजम् । नगरं कारयामास, महोत्सवमयं तदा ॥ १३० ॥
 पृथ्वीनाथेन पूर्वेषामथ प्रस्थास्तुना पथि । कुमारो राज्यदानार्थमर्थितोऽत्यर्थमब्रवीत् ॥ १३१ ॥
 गृहामि नाहं साम्राज्यं, तात । पातकपातकम् । कर्तुमभ्युत्सहे किन्तु, त्वत्सेवामेव केवलम् ॥ १३२ ॥
 यातस्मातामृतः पद्मयां, प्रियाः प्रस्वेदविन्दवः । न तु मे त्वद्विमुक्तस्य, मौलौ मुक्ताफलसजः ॥ १३३ ॥
 अनिच्छतोऽप्यथैतस्य, क्षेमङ्करनरेश्वरः । अर्पयामास साम्राज्यमभिषेकपुरःसरम् ॥ १३४ ॥
 अथ क्षेमङ्करः क्षामभृद्, दक्षो दीक्षासुपाददे । अभयङ्करमृपाळः, पालयामास तु क्षितिम् ॥ १३५ ॥
 राज्यभारधुरं विभ्रन्, न्यायधर्मधुरन्धरः । अयमानन्दयामास, प्रजा इव निजाः प्रजाः ॥ १३६ ॥
 तस्य कल्पद्रुमस्येव, सर्वतोऽप्युपकुर्वतः । दिशोऽधिवासयामास, यशःकुसुमसौरभम् ॥ १३७ ॥
 अथान्यादाऽस्य भूभर्तुर्धर्मासिनमुपेयुषः । सदःसदनमभ्येत्य, प्रतीहारो व्यजिज्ञपत् ॥ १३८ ॥
 'प्रभो ! पुष्पपुरस्वामी, नृसिंहः सिंहविक्रमः । बहिः खलूपरीवारो, देवपादान् दिदृक्षते ॥ १३९ ॥
 'अथ भूभर्तुरादेशात्, प्रावेशयदसौ नृपम् । सोऽप्यासत्वासनासीनः, सप्रश्रयमदोऽवदत् ॥ १४० ॥

१ 'शादथाऽऽगमत्' खंता० पाता० ॥ २ वता० पाता० युगमर्म् इति नास्ति ॥ ३ 'मागतं' खंता० पाता० ॥ ४ 'पातुकम्' पाता० ॥

दुःखघर्मोपतप्तस्य, जगतो जीवनं द्वयम् । पुष्करावर्तमेधो वा, सज्जनो वाऽद्भुतोदयः ॥ १४१ ॥
 श्रितोऽस्मि त्वां जगन्मित्रं, तज्जीवितमहीतलम् । विपक्षेण क्षयं नीतः, शीतद्युतिरिवारुणम् ॥ १४२ ॥
 तगरानगरीशेन, यतोऽकारणवैरिणा । विगृह्य जगृहे राज्यं, वलिना च्छलिना च मे ॥ १४३ ॥
 तत्त्वज्ञविद्यादानादित्वदवष्टम्भैवैवात् । यथा श्रियं श्रयामि स्वां, पृथ्वीनाथ । तथा कुरु ॥ १४४ ॥
 इति विज्ञापितो राजा, प्रतिश्रुत्य तथैव तत् । प्राहिणोत् प्रतिहारेण, सहितं स्वागताय तम् ॥ १४५ ॥
 अथोचे सुमतिर्मन्त्री, स्वच्छ ! स्वच्छन्दचारिता । वारिता नीतिशास्त्रेषु, कथमाद्विष्यते त्वया ? ॥ १४६ ॥
 अस्मै साहाय्यकामाय, सिद्धिर्दातुं न बुध्यते । आरामिकः किमारामं, दत्ते पुष्प-फलार्थिनाम् ? ॥ १४७ ॥
 चतुरङ्गचमू-देश-कोशप्रभृतिभिः प्रभो ! । स्वगृहाङ्गणमायातं, तत् कृतार्थं पार्थिवम् ॥ १४८ ॥
 भूपोऽभ्यवत्त मन्त्रीश !, समीचीनसिद्धं वचः । किन्तु बन्ध्याः कला यासां, न परोपकृतिः फलम् ॥ १४९ ॥
 जायन्ते जन्तवः कुक्षिम्भरयो मूरयो न किम् ? । परार्थाः सिद्धयो यस्य, स जातः स च जीवति ॥ १५० ॥
 पात्रे हि योजिता विद्या, क्षेत्रे चारोपिता लता । मनोरथपथातीतं, प्रसूते फलमद्भुतम् ॥ १५१ ॥
 कामं कलासमृद्धोऽस्तु, सगर्वः शर्वरीवरः । क्षीणोऽपि पूज्यते किन्तु, कलाभिः प्रीणितामरः ॥ १५२ ॥
 इति सम्बोध्य मन्त्रीशं, मुहूर्तं शुभशंसिनि । खड्गसिद्धिं ददौ तस्मै, नृसिंहाय महीमुजे ॥ १५३ ॥
 कृतसाहायकः सैन्यैरदैन्यैः सिद्धवैभवः । सोऽजैपीत् सङ्गरोत्सङ्गे, तगरानगरीश्वरम् ॥ १५४ ॥
 क्षीणशक्तित्रयः सोऽपि, नृसिंहहृतवैभवः । व्यभावयदहो ! दैवं, नैवं मे हृदयेऽप्यभूत् ॥ १५५ ॥
 अष्टराज्यद्वयः सोऽहं, दुःस्थावस्थः करोमि किम् ? । अथवा यस्य साहाय्यादनेनौर्जित्यमर्जितम् ॥ १५६ ॥
 अभयङ्करमृपालं, तमनुप्रविशाम्यहम् । येन स्याद् वह्निदग्धानां, वह्निरेव महौषधम् ॥ १५७ ॥ युगम् ॥
 विपश्चिदिति निश्चित्य, नगरं पुण्डरीकिणीम् । आगत्य तत्त्वा भूमीशं, समयज्ञो व्यजिज्ञपत् ॥ १५८ ॥
 देव ! त्वमेव नाम्नाऽपि, कर्मणाऽप्यभयङ्करः । नाममात्रेण कीटोऽपि, वर्ण्यते त्विन्द्रगोपकः ॥ १५९ ॥
 स्युर्यस्मिन्नार्थिसार्थस्य, फलवन्तो मनोरथाः । तेनैव नररत्नेन, रत्नगर्भेति मूरम् ॥ १६० ॥
 तदेवं देव ! नावद्यं, विद्यते त्वयि किञ्चन । परं तथापि बालभ्यात्, त्वमुपालभ्यसे मया ॥ १६१ ॥
 अहं हि तगरापुर्यां, नृपतिर्धनवाहनः । हृतराज्यो नृसिंहेन, त्वत्पसादोन्मदपिप्पुना ॥ १६२ ॥
 कुमुदस्य श्रियं हत्वा, निधत्ते रविरम्बुजे । इन्दुरप्युदयं प्राप्य, कुरुते तद्विपर्ययम् ॥ १६३ ॥
 राज्यं तन्मे त्वयाऽऽच्छिद्य, नृसिंहाय प्रयच्छता । आत्मा लोकोत्तरः सम्पत्येतयोः सदशीकृतः ॥ १६४ ॥

॥ युगम् ॥

जगदुच्छ्वासिनः सन्तस्तुल्या हि स्वाऽन्यपक्षयोः । नासावंशा इवोत्तुङ्गा, वाम-दक्षिणनेत्रयोः ॥ १६५ ॥
 किञ्चोपकर्तुमातानामलङ्कर्मणवुद्धिना । त्वादृशानां घनानां च, विदधे विधिना जनिः ॥ १६६ ॥
 राजेन्द्र ! तन्ममापि त्वं, ममत्वं हृदये दधत् । राज्यश्रीभ्रंशसन्तापव्यापदं हर्तुमर्हसि ॥ १६७ ॥
 अथ पृथ्वीपतिः प्राह, लज्जान्वनमिताननः । यन्मे दूरस्थितस्याभूत्, तत् त्वया सृष्यतामिति ॥ १६८ ॥
 मदभ्यर्थनया राज्यं, देश-कोश-बलान्वितम् । मामकीनमविष्टाय, त्वं सखे ! सुखितो भव ॥ १६९ ॥
 उक्त्वेत्यस्याभिपेकाय, यावदादिशति स्म सः । मन्त्रीशः सुमतिस्तावत्, साक्षेपमिदमब्रवीत् ॥ १७० ॥
 वारं वारं विभो ! केयमनालोचितकारिता ? । प्राणैरप्यर्ज्यते राज्यं, यत् तत् त्याज्यं वचचिद् भवेत् ॥ १७१ ॥

देशैकदेशो देशो वा, पादान्तिकमुपेयुषे । युक्तं यन्तृपुत्राय, प्रेमपात्राय दीयते ॥ १७२ ॥
 सकलं राज्यस्तुज्य, गात्रमात्रपरिच्छदः । कथं पत्नीजनस्यापि, स्वाननं दर्शयिष्यसि ? ॥ १७३ ॥
 नृपतिस्तावदेवासि, यावलक्ष्मीरभङ्गुरा । भङ्गुरायां पुनस्तस्यां, नृपतिर्मवसि क्षणात् ॥ १७४ ॥
 उद्धते निधनावस्थो, नरः स्कन्धेन वन्धुभिः । त्यज्यते निर्धनावस्थः, सोदरैरपि दूरतः ॥ १७५ ॥
 आश्रितस्य श्रिया पुंसः, स्युर्ये लोकमृणा गुणाः । त एव तद्विमुक्तस्य, जगदुद्वेगहेतवः ॥ १७६ ॥
 अभ्यधादथ भूमीन्दुस्त्वं लोकोचितमुचिवान् । तत्त्वस्पृशा दृष्टा किन्तु, सचिवोच्चैर्विवेचय ॥ १७७ ॥
 श्रियो वा स्वस्य वा नाशे, येनावश्यं विनश्यते । श्रीसम्बन्धे बुधाः स्वैर्युद्धि बध्नन्तु तत्र किम् ? ॥ १७८ ॥
 अहमस्याः पतिः सेयं, ममैवेत्यभिमानिनः । भुवा भोगार्थिनः के वा, वेद्ययेव न वञ्चिताः ? ॥ १७९ ॥
 पत्रपात्रीव धात्रीयं, भुक्त्वा त्यक्त्वा महात्मभिः । विगृह्य गृह्यते छन्धैः, कुक्षुरैरिव ठक्षुरैः ॥ १८० ॥
 यः श्रियं सुकृतकीर्ती, सुपात्रे नैव निक्षिपेत् । विदुषोऽप्यस्य सोत्कर्षा, कर्षुकादपि मूर्खता ॥ १८१ ॥
 वर्षयेद्भान्यवीजं हि, क्षेत्रे निक्षिप्य कर्षुकः । निधाय न पुनर्गहे, मूलनाशं विनाशयेत् ॥ १८२ ॥
 पुंसस्तस्य वटस्येव, विटस्येव च वैभवम् । निःश्वस्य गम्यते यस्मादकृतार्थैः फलार्थिभिः ॥ १८३ ॥
 भाग्यैरावर्जितैर्लक्ष्मीस्त्यक्ताऽप्यभ्येति वेष्टमनि । गृहादपि बहिर्गति, तैरनावर्जितैः पुनः ॥ १८४ ॥
 राज्यभूमीरुहो मूलं, श्रीवशीकारकार्मणम् । भाग्यमावर्जयन्तं मां, तन्मन्त्रिन् । मा निवारय ॥ १८५ ॥
 प्रतिबोध्येति मन्त्रीशं, धात्रीशो मेघवाहनम् । भद्रपीठे प्रतिष्ठाप्य, प्रसमादभ्यषिञ्चत ॥ १८६ ॥
 तस्मै राज्यश्रियं यच्छन्, धन्यां कन्यामिवात्मनः । देशं कोशं च सैन्यं च, सर्वमूर्खपतिर्विदौ ॥ १८७ ॥
 अमयङ्करदेवस्य, लोकमेकाग्रमानसः । आरादाराधयामास, सुतवन्मेघवाहनः ॥ १८८ ॥
 अथाभयङ्कररक्षमापस्तमापृच्छ च बलादपि । कृतानुगमनान् पौरा-ऽमात्यादीन् विनिवर्त्य च ॥ १८९ ॥
 विहाय वाहनश्रेणिमपि विश्राणितां स्वयम् । सत्पात्रदत्तसर्वत्वमात्मानमनुमोदयन् ॥ १९० ॥
 एकोऽप्यद्भुतमाहात्म्यात्, परिवारैरिवाद्भुतः । पाणौ कृपाणं विभ्राणः, प्रतस्थे तीर्थकौतुकी ॥ १९१ ॥

॥ विशेषकम् ॥

यामिन्यामन्यदा धीमानन्तःकान्तारगह्वरम् । शुश्राव करुणध्वानमध्वानमतिलङ्घयन् ॥ १९२ ॥
 ध्वनेस्तस्यानुसारेण, करुणाञ्चितचेतनः । स विवेश विशामीशः, सत्वरं गिरिगह्वरम् ॥ १९३ ॥
 तस्मिन् गुरुगुहागर्मव्यापारितविलोचनः । अपश्यन्मण्डलं कुण्डप्रज्वलज्ज्वलनोज्ज्वलम् ॥ १९४ ॥
 तदन्तिकनिषण्णां च, वनितां नवयौवनाम् । शापादिव दिवः सस्तां, पुरन्दरपुरश्रियम् ॥ १९५ ॥
 जानुभ्यान्तरन्यस्तव्यस्तालकमुखाम्बुजात् । मय-श्लोकातिरेकेण, तनुकृततनुयुतिम् ॥ १९६ ॥
 योगिनोद्यतसज्जेन, वीक्षितां क्रूरचक्षुषा । तन्ममिव निशामर्तुः, सैहिकेयकटाक्षिताम् ॥ १९७ ॥
 कर्पूरसजा रक्तचन्दनेन च चर्चिताम् । असौ विलोकयामास, विलपन्तीमिदं मुहुः ॥ १९८ ॥

॥ कलापकम् ॥

दुरात्मनो मुखादस्य, निषादस्य हठादपि । योऽपकर्षति मां तेन, किमु शून्या जगत्त्रयी ? ॥ १९९ ॥
 अहो ! मे मन्दभाग्याया, धर्मः स भगवानयम् । जगत्त्राणप्रवीणोऽपि, विपरीतो विवर्तते ॥ २०० ॥

१ 'क्ष्मीर्मुक्ताऽप्य' पाता० ॥ २ 'शो घनवाहनम्' खता० ॥ ३ 'वद् घनवाहनः' खता० ॥

प्रणिपत्य 'क्रमौ कर्मसांक्षिप्तार्थये मुहुः । जगच्चक्षुरसि त्राता, तन्मे कश्चिद् विलोकताम् ॥ २०१ ॥
 । अयं विश्वोपकारैर्दीक्षितः क्षितिवल्लभः । निश्चिंशं धृतनिश्चिंशं, योगीन्द्रमिदमब्रवीत् ॥ २०२ ॥
 'महात्मनश्चद्रुतस्फूर्तिरियं स्मृतिस्तं वीर्जिता । साम्राज्यलक्षणैरेतैर्न ज्ञूते श्रेणिमात्रताम् ॥ २०३ ॥
 'इदं लोकद्वयापथ्यं, कर्म धर्मविदांवर ! । न शक्यं वक्तुमप्युच्चैस्तत् किमर्थं त्वयाऽध्यते ? ॥ २०४ ॥
 'सन्तो ह्यपथ्यान्थानां, परेषां पथदेशकाः । आत्मनैव कथङ्कारं, प्रथयन्त्यपथे पदं ॥ २०५ ॥
 'तदस्या ननु योगीन्द्र !, जीवितव्यप्रदानतः । अतिथेर्मे समेतस्य, कर्तुमातिथ्यमर्हसि ॥ २०६ ॥
 'अथ कन्याशिरोदेशाद्, विनिवर्तितया दृशा । पश्यन् नरेन्द्रं योगीन्द्रः, प्राह साहसिकाग्रणीः ॥ २०७ ॥
 'जगत्त्रयपवित्रेण, सच्चरित्रेण चासुना । श्रीपुषा वपुषा च त्वं, चक्रवर्तीव लक्ष्यसे ॥ २०८ ॥
 'तन्ममास्मिन्नकृत्येऽपि, प्रवृत्तेः शृणु कारणम् । विश्वासभाजनं कस्य, भवन्ति न भवादृशाः ? ॥ २०९ ॥
 'शुक्रशृङ्गसंभेदेन, नमः कवल्यन्निव । अस्ति विस्तारविच्छाब्धौ, वैताल्ये इति पर्वतः ॥ २१० ॥
 'तत्राहसुचरश्रेणौ, विद्याधरपतेः सुतः । कुलक्रमागतां विद्यामद्भुतामपराजिताम् ॥ २११ ॥
 'आराधयितुमारेभे, तथा तच्छानमानसः । दिनेष्वपरिपूर्णेषु, साक्षादेवा यथाऽभवत् ॥ २१२ ॥ युग्मम् ॥
 'अभाषिष्ट च तुष्टाऽस्मि, वत्स । त्वत्सेवयाऽनया । मदाज्ञया पुनः सेवासुचरां कर्तुमर्हसि ॥ २१३ ॥
 'द्वात्रिंशलक्षणां नारीं, नरं वाऽद्भुतविक्रमम् । हुत्वाऽभिकुण्डे त्वं वत्स !, वरेण्यं वृणुया वरम् ॥ २१४ ॥
 'अथैतदन्यथाकारं, करिष्यसि वचो मम । स्फुटिष्यति ततस्तूर्णे, मूर्ध्ना तव सहस्रधा ॥ २१५ ॥
 'अन्तर्हितायां चैतस्यां, तदर्थं पृथिवीमटन् । दृष्ट्वा सिंहपुराधीशसुतामेतामिहानयम् ॥ २१६ ॥
 'तन्महात्मस्त्वमेतस्याः, प्राणत्राणपरायणः । सिद्धेर्मम परार्थैकनिष्ठ ! किं त्रासि विभ्रताम् ? ॥ २१७ ॥
 'अस्या विवेकिज्ञेकस्या, जीवितं ते समीहितम् । भूतधात्रीं परित्रातुर्न पुनर्नृपतेर्मम ॥ २१८ ॥
 'सुवि ख्यातप्रथो वाचमथोवाच धराधवः । भद्र ! शुद्रविद्यां गच्छस्यध्वन्यध्वन्यतां कुतः ? ॥ २१९ ॥
 'परेषां पोष्यमात्मानं, सर्वे कुर्वन्ति जन्तवः । जगदप्यात्मनः पोष्यं, कश्चित् कुरुते पुमान् ॥ २२० ॥
 'निर्मथ्य धर्ममल्यर्थमर्थमावर्जयन्ति ये । द्रुमं समूलमुन्मूल्य, फलानि कलयन्ति ते ॥ २२१ ॥
 'किञ्च दृष्टं श्रुतं वाऽपि, स्त्रीवधाद् देवतार्चनम् ? । तन्मन्ये वञ्चितोऽसि त्वं, छलाद् देवतया तया ॥ २२२ ॥
 'अथ देव्या वचस्तथ्यं, तथाप्येषा विमुच्यताम् । हुत्वा मदीयं मूर्धानं, भव पूर्णमनोरथः ॥ २२३ ॥
 'एवं च कुर्वता स्वस्य, कन्यायाश्च ननु त्वया । परार्थसिद्धिद्वेषस्य, ममाप्युपकृतं भवेत् ॥ २२४ ॥
 'गिरं श्रुत्वेति गम्भीरामभयङ्करसूमुखः । योगीन्द्रवदद् दन्तधुतिघोतितदिष्मुखः ॥ २२५ ॥
 'अप्राकृतगुणाधारस्तवाकारोऽयमद्भुतः । प्राह साहसिकप्रज्ञामवज्ञातबृहस्पतिम् ॥ २२६ ॥
 'सौभाग्य-भाग्ययोगेहं, देहं त्वन्यार्थमुत्सृजन् । स्वार्थाद् अष्टोऽसि दूरेण, स्वार्थप्रप्तौ हि मूर्खता ॥ २२७ ॥
 'यदि चात्मव्ययेनैतां, वनितां त्रातुमिच्छसि । ततः सकर्ण ! खर्णेन, केतुं रीतिं समीहसे ॥ २२८ ॥
 'सूयतिः प्राह सो मित्र !, तव स्नेहोचितं वचः । अन्यः कोऽपि पुनः स्वार्थः, परमार्थविदां मतः ॥ २२९ ॥
 'दानं धनं क्षमा शक्तिरुन्नतिर्गुरुसन्नतिः । स्वार्थः परार्थनिष्पत्तिर्मेनो लोकोत्तरैर्नरैः ॥ २३० ॥

१ 'वोचिता खंता० ॥ २ 'ण, सुचरि' पाता० । 'ण सचरि' खंता० ॥ ३ 'नेषु परि' खंता० ॥ ४ 'मेनामि' पाता० खंता० ॥ ५ 'त्रीपरि' खंता० ॥ ६ 'ज्ञानाव' पाता० ॥

किञ्च प्राण्युपकाराय, प्रायः कायः क्षमो न चेत् । तदनेनाधमर्णेन, पोषितेनाधमेन किम् ? ॥ २३१ ॥
 बहुविधः कृतघ्नोऽयं, मुधैव यदि यास्यति । कायः परार्थे पुण्याय, किं न विक्रीयते ततः ? ॥ २३२ ॥
 दैवस्य वश्यः कायोऽयमवश्यं तेन गृह्यते । यदर्जितं ततः पुण्यमवैगुण्यं तदात्मनः ॥ २३३ ॥
 वयस्य । यदि मे सत्यं, हिताय विहितादरः । तत् पवित्रः कृपाणोऽयं, पाणौ मम समर्प्यताम् ॥ २३४ ॥
 विद्याधरकुमारोऽयं, योगिवेषधरोऽब्रवीत् । देव्या वचसि नैवास्ति, महात्मन् ! मम संशयः ॥ २३५ ॥
 प्राणान् जगत्त्रयत्राणप्रवीणान् मोक्तुमुत्सुकः । स्त्रीमात्रस्य कृते राजन् !, जाने मूढोऽसि सर्वथा ॥ २३६ ॥
 ग्रहिलो महिलत्राणकदाग्रहपरिग्रही । नाहं त्वमिव तद् भूप !, कृपाणं न तवार्पये ॥ २३७ ॥
 पृथ्वीनाथोऽप्यभाषिष्ट, सभाशिष्टमिदं वचः । निर्विचारं विचारज्ञ !, त्वद्वचः प्रतिभाति मे ॥ २३८ ॥
 क्षत्रियो हि क्षतात् जाता, प्राप्नोत्यन्वर्थनामताम् । क्षत्रियस्याङ्गजत्वेन, मल एवान्यथा भवेत् ॥ २३९ ॥
 तदहं युवयोस्त्राणकृते कायमशुं त्यजन् । अर्जयैश्च यशोदेहं, शाश्वतं ग्रहिलः कथम् ? ॥ २४० ॥
 अनिच्छतोऽप्यथैतस्य, करादाच्छिद्य भूपतिः । अन्तकम्रकुटीभीमं, खड्गमव्यग्रमग्रहीत् ॥ २४१ ॥
 उपकारिणमासाद्य, खड्गं स्नेहस्पृशा दद्या । वीक्षाश्चक्रे सुधावर्षैः, स नृपः स्नपयन्निव ॥ २४२ ॥
 अथ निखिन्नादुदर्शः, स्मेरद्वदनपङ्कजः । मीषणो रमणीयश्च, तदा राजा राजा सः ॥ २४३ ॥
 अथ व्यापारयामास, कृपाणं पाणिना नृपः । सादरं मुदितो मौलिकमले कमलेक्षणः ॥ २४४ ॥
 दरिद्र इव सम्प्राप्य, परमाणं सुदुर्लभम् । मुमुदे स तदा स्कन्धे, लब्ध्वा खड्गस्य सङ्गमम् ॥ २४५ ॥
 रोमाङ्कुरैरैरुद्धसुद्धैः स तदा बभौ । अभ्युत्थानार्थमस्यर्थ, खड्गायेव समुत्थितैः ॥ २४६ ॥
 अथाकस्माद् द्विषच्छेददक्षिणोऽपि न दक्षिणः । बाहुर्वभूव भूमर्तुः, खड्गव्यापारणक्षमः ॥ २४७ ॥
 बाहुस्तम्भेन तेनोच्चैरन्तःसन्तापवान् नृपः । मन्त्रान्निग्रहमापन्नः, पन्नगेन्द्र इवामवत् ॥ २४८ ॥
 अथ यावदयं धीरः, कृपाणं वामपाणिना । अग्रहीत् साहसोत्साहधुरीणो धरणीधरः ॥ २४९ ॥
 धर्षणोत्थामिदुर्द्ध्वं, कण्ठे दम्भोलिसन्निभे । भेजेऽसिः कुण्ठतां तावन्मदनेनेव निर्मितः ॥ २५० ॥

॥ युगम् ॥

अथ यावच्छिरश्छेतुं, स्वेन स्वमयमक्षमः । तदर्थं प्रार्थयामास, योगिनं जगतीपतिः ॥ २५१ ॥
 जीर्णमूलवृत् तावद्, वातेन क्रूरकमणा । शठात्मा स महीपीठे, योगीन्द्रः पुरतोऽपतत् ॥ २५२ ॥

॥ युगम् ॥

पृथ्वीनाथोऽप्यथाकस्मात्, किञ्चिन्मूर्च्छितचेतनः । अशृणोद् दिव्यनारीणां, हाहाकारं नमस्तले ॥ २५३ ॥
 लब्धसंज्ञश्च वर्षन्तीं, पीयूषं स्वकमण्डलोः । स्फारतारोत्करेणेव, मुक्ताहारेण हारिणीम् ॥ २५४ ॥
 चन्द्रोच्चलमुखी स्वच्छचन्दनस्यन्दसुन्दराम् । सेवागताभिः स्वस्तीभिश्चकोरीभिरिवावृताम् ॥ २५५ ॥
 नेत्रनीलोत्पलानन्दमन्दिरं सुन्दराकृतिम् । ददर्श पुरतो देवीं, ज्योत्स्नामिव शरीरिणीम् ॥ २५६ ॥

॥ विशेषकम् ॥

अथो जगाद सा देवी, सैवाहमपराजिता । वत्स ! त्वत्साहसेनाऽऽशु, तुष्टाऽस्मि वृणु वाञ्छितम् ॥ २५७ ॥
 अथ प्रणम्य तां राजा, रम्यतामधिकं दधत् । जगाद देवि ! मे श्रेयस्तत्तद्वत् फलेग्रहिः ॥ २५८ ॥
 यतस्त्वं मम तुष्टाऽसि, शिरश्छेदार्थमर्थिनः । तदिदं प्रार्थये मातः !, प्रसादः क्रियतां मयि ॥ २५९ ॥

१ 'न, मम स्यादधमर्णता संता० ॥ २ 'भरै रुद्धमुद्धु' पाठा० ॥ ३ 'न्दिरां सु' गता० ॥

बाहुस्तम्भे तथा स्तम्भं, निशुम्भय भयापहे । शिरश्छेतुमलम्भृष्यथार्थाऽयं जायते क्षणात् ॥ २६० ॥
 एवं प्रतिज्ञानिर्वाहव्रतक्षणतो मम । उपकारो महान् देवि ! भवेदेव न संशयः ॥ २६१ ॥
 मम कार्यं न राज्येन, न धनैर्न वधूजनैः । यदि तुष्टाऽसि सत्येन, तदिदं क्रियतां त्वया ॥ २६२ ॥
 नैवं चेत् कर्तुमुत्साहो, मत्साहसवशादथ । योगिनोऽस्य ततः स्पष्टमिष्टसिद्धिर्विधीयताम् ॥ २६३ ॥
 अथ देवी पुनः प्राह, नाहमस्य दुरात्मनः । प्राणानपि प्रयच्छामि, दूरेऽमीष्टार्थसाधनम् ॥ २६४ ॥
 अयं हि जगतीनाथ ! स्त्रीवधारम्मपातकी । मवादृशां वधादात्मसिद्धिं दुष्टः समीहते ॥ २६५ ॥
 एतस्य सत्त्वपर्यन्तपरीक्षार्थं मया पुरा । अकृत्यमिदमादिष्टमपूर्वं पूर्वकर्मणि ॥ २६६ ॥
 वत्स ! तत् सर्वमुत्सृज्य, मन्त्रानुष्ठानमुत्तमम् । वञ्चितोऽयं मया लोभान्निष्कृपं कर्म निर्ममे ॥ २६७ ॥
 अभीरोरस्य पापेषु, लोकद्वयविरोधिनः । हीनसत्त्वस्य तत्त्वज्ञ !, कुतः सिद्धिर्भवंत्वसौ ! ॥ २६८ ॥
 पुंसः पद्माकरस्येव, क्षीणसत्त्वाभुजस्थितेः । श्रीर्वशं कथमायातु, अमरीव चलाचला ? ॥ २६९ ॥
 दुरात्मनस्तदेतस्य, हेतवे त्वं महीपते । रत्नगर्भामिमामात्मशून्यां नो कर्तुमर्हसि ॥ २७० ॥
 अथापि क्रियतामेवं, परोपकृतिकर्मठ । यदि स्यादुपकारोऽस्य, कश्चिद् दुश्चरिताभुधेः ॥ २७१ ॥
 निवृत्तायामथैतस्यां, रेजे भूपतिभारती । सक्तियानन्तरं कान्ता, सात्त्विकस्याऽऽयतिर्यथा ॥ २७२ ॥
 यदेव देवि ! साध्येऽर्थे, निषेधाय त्वयोच्यते । तदेव प्रत्युतात्यर्थं, प्रवृत्तिं प्रति कारणम् ॥ २७३ ॥
 ततस्त्वं मां शिरश्छेदप्रतिज्ञापूर्णाद्यतम् । निवारयन्ती तुष्टाऽपि, कष्टं रुष्टाऽसि तत्त्वतः ॥ २७४ ॥
 प्रसादसादरं मातः !, प्रतिज्ञातार्थवर्णात् । निम्नत्या मे यशोदेहं, किं ते सम्प्रति साम्प्रतम् ? ॥ २७५ ॥
 यदि भग्नप्रतिज्ञोऽपि, जीवल्लोकेऽत्र जीवति । वद तदेवि ! को नाम, मृत इत्यभिधीयताम् ? ॥ २७६ ॥
 ततस्त्वं यदि तुष्टाऽसि, तत् प्रयाहि यथाऽऽगतम् । शिरश्छेदाक्षमोऽप्येव, विश्राम्यमौ यथा स्वयम् ॥ २७७ ॥
 इत्युत्तवैव समुत्तस्यौ, क्षमार्थं स विभावसौ । नहि सत्त्ववतां किञ्चिदशक्त्यं प्रतिभासते ॥ २७८ ॥
 ब्रह्मा सिंहपुराधीशसुताऽप्येतं तथोद्यतम् । अन्तःसज्जातसङ्गृह्णा, पृथिव्यामपतत् तदा ॥ २७९ ॥
 बलादथ समाकृष्य, रभसादपराजिता । भाषते स्म मुदा स्मेरवदना मेदिनीपतिम् ॥ २८० ॥
 साहसं वत्स ! मा कार्षीरिहं तुष्टाऽस्मि सर्वथा । तवोपरोधात् पश्यायं, जीवितं लम्बितोऽयम् ॥ २८१ ॥
 इत्युत्तवा योगिनस्तस्य, जीवितव्यमिवाङ्गवत् । शबप्राये शरीरेऽन्तश्चिक्षेपाग्भः कमण्डलोः ॥ २८२ ॥
 कुमारीमपि तामेवमभिषिच्याऽपराजिता । स्वयमुज्जीवयामास, घनलेखालतामिव ॥ २८३ ॥
 अथ जीवन्तमालोक्य, कुमारी धरणीभवम् । विमर्श-विस्मयस्मेरा, मुमुदे कुमुदेक्षणा ॥ २८४ ॥
 अन्तश्चित्तं प्रविष्टोऽथ, तदा तस्या रतेरिव । लोकोत्तरगुणः सोऽयं, पतिः सङ्कल्पजोऽभवत् ॥ २८५ ॥
 तदा दग्धे धराधीशमनोऽपहरणार्थिनः । तस्या विलोकितं साचि, साचिव्यं चित्तजन्मनः ॥ २८६ ॥
 अवोचत पुनर्देवी, नरेन्द्रमपराजिता । तवोपरोधात् तुष्टाऽहं, महात्मनस्य योगिनः ॥ २८७ ॥
 सत्त्वरत्नाभुधेरस्य, दर्शनायैव लालसः । कर्मसाक्षी तदाऽऽरोहत्, प्राचीनाचलचूलिकात् ॥ २८८ ॥
 अत्रान्तरेऽभवद् भूरिनिःस्वानस्वनमांसलः । दिक्कुक्षिम्परिरत्युच्चैः, कोऽपि कोलाहलो महान् ॥ २८९ ॥
 ददशस्यानुसारेण, चक्षुर्विक्षु, क्षिपन्नयम् । क्षोणिनाथः क्षणेनाथ, घृतनां कृतिनांवरः ॥ २९० ॥
 किमेतदिति विस्मेरविलोचनमथो नृपम् । सैन्यादस्मादुपागत्य, कश्चिन्नत्वा व्यजिज्ञपत् ॥ २९१ ॥

अस्मद्भर्तुरिदं सैन्यमरिकेशरिभूमुजः । स्वामिश्रयं प्रभावस्मिन्नपुत्रे त्रिदिवं गते ॥ २९२ ॥
 आराध्य विधिवद् गोत्रदेवतामपराजिताम् । ततस्तदुपदेशेन, भवन्तश्चपतिष्ठते ॥ २९३ ॥ युगम् ॥
 राज्यश्रियस्तदेतस्या, भव त्वं वल्लभो विमो ! । रम्याऽपि हि श्रियं धत्ते, न विनेन्दुं कुमुद्वती ॥ २९४ ॥
 प्रज्ञालोकाभिधानस्य, मन्त्रिणः क्रमिकस्य मे । अभ्यर्थेनामिमां नाथ !, नान्यथा कर्तुमर्हसि ॥ २९५ ॥
 अथो निकटवर्तिन्या, स्वयं देवतया तया । अभ्यविच्यत राजेन्दुर्निवेद्य कनकासने ॥ २९६ ॥
 तस्योत्तमाङ्गे शुशुभे, सितमातपवारणम् । पूर्वक्षोणिमृतः शृङ्गे, सितशोरिव मण्डलम् ॥ २९७ ॥
 कुमारीमपि तामस्मै, मङ्गलस्नानपूर्वकम् । दत्त्वा देवी क्षितीशाय, क्षणेनाथ तिरोदधे ॥ २९८ ॥
 अथाऽरिकेशरिक्षमापपुरं लक्ष्मीपुराभिधम् । तया वनितया साकं, प्रविवेश विशांपतिः ॥ २९९ ॥
 तल्लक्ष्मीपुरसाप्राज्यमभ्युपेत्याऽभयङ्करः । पाथोद इव पाथोधिपाथः पृथ्वीमतर्पयत् ॥ ३०० ॥
 ततः सिंहपुराधीशः, स्वयमेत्य प्रमोदवान् । तामनङ्गवतीं पुत्रीं, भूमुजा पर्यणीनयत् ॥ ३०१ ॥
 भूचराः खेचराश्चान्ये, कन्यादिभिरुपायनैः । भक्तिपद्मीभवच्चित्तास्तं भूमुजमपूपुञ्जम् ॥ ३०२ ॥
 विधाधरेश्वरः सोऽपि, देवतादत्तवैभवः । सोऽपि पुष्पपुराधीशः, स चापि घनवाहनः ॥ ३०३ ॥
 नृपं परेऽपि सामन्ताः, समन्तादेत्य सम्भदात् । रत्न-वाजि-गजप्रायैः, प्राश्रुतैरुपतस्थिरे ॥ ३०४ ॥
 युगम् ॥

अन्यदा वन्यदावाग्निमतापस्यास्य भूमुजः । चक्रमायुधशालायामाविरासीत् सुदुःसहस्र ॥ ३०५ ॥
 चक्रस्यास्य प्रभावेण, द्विगुणीकृततेजसा । अभयङ्करभूपेन, षट्स्रष्टा साधिता मही ॥ ३०६ ॥
 न नाम भूमुतामेव, सार्वभौमपदं नृपः । महात्मनामपि प्राप, गुणैर्लोकोत्तरैरयम् ॥ ३०७ ॥
 अथ क्रमेण सम्प्राप्य, व्रतसाम्राज्यसम्पदम् । पदं लोकोत्तरं लब्ध्वा, चक्रवर्त्यभयङ्करः ॥ ३०८ ॥
 सार्धवाह ! श्रियो मूलमालवालं यशस्तरोः । व्रतं परोपकाराय, मुनयस्तदिव विदुः ॥ ३०९ ॥
 न शोच्यस्तत्त्वयाऽऽप्यात्मा, पाप इत्यमलाशय । उपकारपरा बुद्धिः, शुद्धां ब्रूते तवायतिम् ॥ ३१० ॥
 उपयोगः परं कश्चिद्, यन्नास्मत्तोऽभवत् तव । सार्धवाह ! क्रियाहीनं, तन्मनोऽतितुनोति नः ॥ ३११ ॥
 तन्महात्मैस्तवात्यर्थं, सर्वथाऽप्युपकुर्वतः । तत्त्वोपदेशमात्रेण, वयमप्युपकुर्महे ॥ ३१२ ॥
 संसारे जन्तवः सन्ति, मिथ्यात्वमयनिद्रया । हिता-ऽहितमजानन्तो, जीवन्तोऽपि मृता इव ॥ ३१३ ॥
 मिथ्यात्वतटिनीपूरुषावितः सर्वथा जनः । रयाहुस्तरसंसारपारावारे पतत्ययम् ॥ ३१४ ॥
 तन्मिथ्यात्वमयं ध्वान्तं, सद्गतिस्त्वनक्षमम् । जिवांसता जनेनोच्चैः, सेव्यः सम्यत्त्वमास्करः ॥ ३१५ ॥
 स्मेरं सम्यत्त्वसूर्येण, निगूढगुणगौरवम् । उचंसयति मुक्तिश्रीरजस्रं पञ्चवज्जनम् ॥ ३१६ ॥
 सम्यक्त्वकौमुदीस्वादचक्रोराणां शरीरिणाम् । पुरोवर्तिनि मिथ्यात्वविषे दृष्टिर्विरज्यते ॥ ३१७ ॥
 रागादिविजयी देवः, सच्चरित्रगुरुर्गुरुः । प्राणित्राणप्रधानश्च, धर्मः सम्यक्त्वमुच्यते ॥ ३१८ ॥
 तत् तवायमलङ्कारो, युज्यते पुरुषोत्तम । आघातुं हृदये श्रीमत्सम्यक्त्वं कौस्तुभः शुभः ॥ ३१९ ॥
 ऊचे धनोऽथ भगवन् !, प्रतिपन्नमिदं मया । नहि श्रियं समायान्ती, पदेन प्रेरयेद्बुधः ॥ ३२० ॥
 गुरुनथ नमस्कृत्य, प्रीतः सम्यक्त्वसम्पदा । तां क्षपां क्षपयामास, निजावासं गतो धनः ॥ ३२१ ॥

प्रणेऽथ मांणिभद्रेण, विज्ञसः सुहृदा धनः । इयं प्रावृढतिक्रान्ता, निशेवोद्भासिभास्करा ॥ ३२२ ॥
 विसुक्तं धनुरिन्द्रेण, गृहीतं वयुधाधिपैः । नमस्त्यक्तं धनैः श्लिष्टं, जिगीषुबलधूलिभिः ॥ ३२३ ॥
 कलेऽत्र प्रसरन्त्युच्चैर्व्यवसायिमनोरथाः । प्रभो ! प्रतिदिशं प्रौढाः, सहस्रांशोरिवांशवः ॥ ३२४ ॥
 एतदाकर्ण्य सार्थेशः, समुलङ्घ्याटवीमिमाम् । गुरुणां गौरवं कुर्वन्, वसन्तपुरमाययौ ॥ ३२५ ॥
 तत्र भूपतिसत्कारद्विगुणोत्साहितो धनः । विक्रीय स्वीयमाण्डानि, प्रतिमाण्डान्युपाददे ॥ ३२६ ॥
 तत्र स्थितमथापृच्छ, धर्मधोषसुनीधरम् । क्षितिप्रतिष्ठितं प्राप, कृतार्थः सार्थपः पुरम् ॥ ३२७ ॥
 अथ कालेन पूर्णायुरुचरेषु कुरुष्वयम् । कल्पद्रुपूर्णसङ्कल्पो, जग्मिवान् युग्मधर्मताम् ॥ ३२८ ॥
 ततश्च प्रथमे कल्पे, मृत्वाऽसौ भासुरः सुरः । अपरेषु विदेहेषु, विजये गन्धिलामिधे ॥ ३२९ ॥
 वैताढ्यशैले गन्धारदेशे गन्धसमृद्धके । पुरे शतबलक्षमाभृत्युत्रो विद्याधरान्वये ॥ ३३० ॥
 चन्द्रक्रान्ताङ्गसम्भूते, जज्ञे नान्ना महाबलः । अज्ञावगणितानङ्गः, शृङ्गार इव मूर्तिमान् ॥ ३३१ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

राज्यं महाबलायाथ, दत्त्वा शतबलो नृपः । दीक्षां गृहीत्वा कृत्वा च, तपांसि दिवर्मांसदत् ॥ ३३२ ॥
 अथो महाबलः क्षमाभृद्, यौवनोन्माददुर्धरः । अज्ञातधर्मा कर्माणि, निर्ममे स यथारुचि ॥ ३३३ ॥
 महाबलमहीपालमन्यदा सदसि स्थितम् । निर्भरस्फीतसङ्गीतरसनिर्मग्नमानसम् ॥ ३३४ ॥
 मन्त्रीशो धर्मतत्त्वज्ञः, स्वयम्बुद्धोऽभिधानतः । वैराग्यवासनाविष्टमभाषिष्ठ विशिष्टधीः ॥ ३३५ ॥ युग्मसं ॥
 अस्तु स्वादुफलश्रीकः, कदलीद्वरिवैकदा । विनैकं पुण्यबीजं तु, जन्तुरुच्छेदमृच्छति ॥ ३३६ ॥
 तत् तवापि श्रियां मूलं, त्यक्त्वा धर्मे कुलप्रभो ! । इत्थं न विषयग्रामो, भोक्तुं तत्त्वज्ञः युज्यते ॥ ३३७ ॥
 अभ्यधाद् भूपतिर्मन्त्रिन् !, किमप्रस्तुतमुच्यते ? ।

उवाच सचिवः स्वामिन् !, श्रूयतामत्र कारणम् ॥ ३३८ ॥
 शुचिभिः सचिवैः स्वामिन् !, कुशलोदकैर्कर्मकेशम् । अप्रस्तुतमपि प्रायो, हितं वाच्यं हितैषिभिः ॥ ३३९ ॥
 यदयं नन्दनोद्याने, ज्ञानातिशयशालिनौ । भवदायुर्मया प्रष्टौ, चारणौ वाचमूचतुः ॥ ३४० ॥
 भासमात्रं भवद्भर्तुरायुः शेषमिति प्रभो ! । विज्ञ ! विज्ञप्यसे बाढमतस्त्वमिति मा मुहः ॥ ३४१ ॥
 ऊचे महाबलः साधु, साधुबुद्धिबृहस्पते ! । स्वयम्बुद्ध ! गुरुस्त्वं मे, त्वं मन्त्री त्वं च बान्धवः ॥ ३४२ ॥
 यदित्यं पातकान्भोषिपातुकं प्रति सम्प्रति । मामन्धमिव निर्वन्धाद्, मुञ्जालम्बं प्रयच्छसि ॥ ३४३ ॥
 परं समीपमाप्ते, मृत्यौ कृत्यं करोमि किम् ? । मूर्ध्नि दत्तपदे क्षत्री, विक्रमः क्रमतां कुतः ? ॥ ३४४ ॥
 प्रव्रज्यां दिनमप्येकं, प्राप्यानन्यमना जनः । मोक्षं यदपि नाप्नोति, कामं वैमानिको भवेत् ॥ ३४५ ॥
 इत्यमार्थोपदेशेन, महाबलमहीपतिः । अग्राह दीक्षामाचार्यसमीपमुपजग्मिवान् ॥ ३४६ ॥ युग्मसं ॥
 असावनर्शनं कृत्वा, दिनैर्द्वाविंशति ततः । ईक्षानकल्पे देवोऽभृद्, विमाने श्रीप्रभामिधे ॥ ३४७ ॥
 नान्नाऽथ ललिताङ्गस्य, तत्र वैषयिकं सुखम् । मुञ्जानस्यान्यदाऽप्योष्ट, प्रियां तस्य स्वयम्प्रभां ॥ ३४८ ॥
 हा प्रिये ! देहि मे वाचं, प्रलपन्तित्यथोदितः । स्वसामानिकदेवेन, सौहार्दाद् दृढधर्मेणा ॥ ३४९ ॥
 अः पुरा मित्र ! मन्त्रीशः, स्वयम्बुद्धस्तवागवत् । सोऽहं तव वियोगेन, प्रव्रज्यैनां श्रितः श्रियम् ॥ ३५० ॥

१ °स्वसौ खंता० पाता० ॥ २ °स्फीतिसं खंता० ॥ ३ °मिहुं पाता० खंता० ॥

४ दिनान् द्वां खंतासं ॥ ५ दृढधर्मणा खंता० पाता० ॥

अहं त्वयि ततः स्नेहाद्, विज्ञायावधिनाऽधुना । पुनः स्वयम्भ्रममन्यां, भाविनीं कथयामि ते ॥ ३५१ ॥
 बभूव धातकीखण्डप्राग्विदेहैकमण्डने । नागिलाख्यो गृहपतिर्निन्दिग्रामेऽतिदुर्गतः ॥ ३५२ ॥
 तस्य नागश्रियां पत्न्यां, पुत्रीषट्कादनन्तरम् । सुताऽमृन्मर्त्यलोकेऽपि, नरकश्चैव सप्तमी ॥ ३५३ ॥
 एतस्यां जातमात्रायाममात्रोद्विग्नमानसः । नगराक्षिरगाद् दूरं, विरागान्नागिलः किल ॥ ३५४ ॥
 दुर्भगत्वेन पुत्र्यास्तु, नाम्नोऽप्यकरणादथ । निर्नामिकेत्यमृतं तस्याः, प्रसिद्धिर्जनिता जनैः ॥ ३५५ ॥
 सा वद्विष्णुः क्रमेणाथ, समं दारिद्र्यकर्मणा । अगमद् दारुमारार्थं, नमस्तिलकपर्वते ॥ ३५६ ॥
 युगन्धरमुनिं तत्र, सुराऽसुरनमस्कृतम् । दृष्ट्वा नत्वाऽथ तद्वशाख्यां, श्रुत्वा संवेगतो जगौ ॥ ३५७ ॥
 दुःखिनः सन्ति भूयांसो, भवेऽस्मिन् भगवन् ! जनाः ।

मत्तस्तु मन्दभाग्यायाः, कोऽपि दुःखाधिकोऽस्ति किम् ? ॥ ३५८ ॥

अथो युगन्धरः प्राह, केवलज्ञानभास्करः । वत्से ! वत्से मुधा दुःखाद्वैतवैतण्डिकं मनः ॥ ३५९ ॥
 दुःखानि परतः सैन्दु, तावन्नरकवासिनाम् । श्रुतमात्राणि भिन्दन्ति, हृदयं यानि देहिनाम् ॥ ३६० ॥
 परं प्रत्यक्षमेवैते, वनेऽपि सुखमानिनः । विनाऽपराधं बध्यन्ते, पशवः पश्य पापिभिः ॥ ३६१ ॥
 हर्षं कशामिस्ताडयन्ते, कर्कशामिस्तुरङ्गमाः । बध्यन्ते चाद्भुतप्राणवन्धुरा अपि सिन्धुराः ॥ ३६२ ॥
 परद्रव्य-परद्रोहपराः पश्य नरा नृपैः । क्रन्दन्तः करुणं मारोर्निहन्यन्ते नवैर्नवैः ॥ ३६३ ॥
 स्वत्सामिभावसम्बन्धमुर्मुर्मादाहिभिः । वत्से ! स्वर्गेऽपि ताप्यन्ते, मरुतोऽविरतोत्सवाः ॥ ३६४ ॥
 विलोक्यते न तल्लोके, प्रदेशो निरुपलब्धः । आराध्यते न चेदेव, धर्मः शर्मनिबन्धनम् ॥ ३६५ ॥
 संसारदुःखसम्पर्कदेवमप्यततामयम् । धर्म एव मुञ्चालम्बं, दत्ते नान्यः शरीरिणाम् ॥ ३६६ ॥
 आराद्धश्च विराद्धश्च, चक्रवर्तीव देहिनाम् । धर्मस्तुष्टश्च रुष्टश्च, सुखं दुःखं च यच्छति ॥ ३६७ ॥
 मुञ्चति वत्से ! तद् बाष्ठा, यदि ते विचते हृदि । आराध्यतां ततो धर्मः, कल्पनाकल्पपादपः ॥ ३६८ ॥
 उपदेशमिति श्रुत्वा, मुनेस्त्रैलोक्यदर्शिनः । अनुज्ञां चास्य सम्प्राप्य, दुःखौघक्षयकाङ्क्षया ॥ ३६९ ॥
 उद्विग्ना निजदेहेऽपि, गृहीतानशनाऽधुना । वर्ततेऽस्यास्ततो गत्वा, स्वं रूपं दर्शय स्वयम् ॥ ३७० ॥
 ॥ युग्मम् ॥

तथाकृतेऽथ तेनैषा, तस्मिन्नेवानुरागिणी । मृत्वा तस्याऽभवद् देवी, प्रेमपात्रं स्वयम्भ्रमा ॥ ३७१ ॥
 भोगान् भुक्त्वा तथा साकं, साकम्पोऽथ दिवश्श्रुतः । क्षेत्रे महाविदेहेऽमृच्छोहागीलपुरप्रभोः ॥ ३७२ ॥
 सुतः सुवर्णजङ्घस्य, प्रतापजितभास्वतः । सै लक्ष्मीकुक्षिमाणिक्यं, वज्रजङ्घ इति श्रुतः ॥ ३७३ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

नगर्यां पुण्डरीकिण्यां, च्युत्वा साऽपि स्वयम्भ्रमा ।

चक्रिणो वज्रसेनस्य, श्रीमतीति सुताऽभवत् ॥ ३७४ ॥

अन्यदा प्रमदोद्याने, क्रीडन्ती समुपागतम् । मुनिं केवलिनं वीक्ष्य, वन्दितं देव-दानवैः ॥ ३७५ ॥

जातजातिस्मृतिर्ज्ञात्वा, सा सर्वं पूर्वचेष्टितम् । धात्रेयां पण्डितामाह, रहो विश्वासभाजनम् ॥ ३७६ ॥

॥ युग्मम् ॥

पुरा ममाऽऽसीदीशानकल्पे हृदयवल्गवः । ललिताङ्ग इति ख्यातस्तस्मिन्नाहं स्वयम्भ्रमा ॥ ३७७ ॥

स च मध्यवनात् पूर्वं, च्युतः काप्यभवद् भुवि । न ज्ञायते ततस्तस्य, प्रयत्नं प्राप्तये कुरु ॥ ३७८ ॥
 पण्डिताऽपि श्रुताशेषवृत्तान्तानुगतं पठम् । लेखयित्वाऽङ्गणोपान्ते वज्रसेनस्य चक्रिणः ॥ ३७९ ॥
 सेवागतानां सर्वेषां, कुमारानामदर्शयत् । दृष्ट्वैतद् वज्रजङ्घोऽपि, जातजातिस्मृतिर्जगौ ॥ ३८० ॥
 मम पूर्वभवः सोऽयं, पण्डिते ! लेखितः कुतः ? । दिव्यज्ञानवता केन, कथितं वा तवाग्रतः ? ॥ ३८१ ॥
 एकैकशस्तथा पृष्ठः, पर्वतादिविनिर्णयम् । पूर्वदृष्टानुसारेण, स यथाभिघममभ्यात् ॥ ३८२ ॥
 अथोत्सुकतया वृत्तमनाख्यायाऽपि पण्डिता । श्रीमत्याः पुरतो गत्वा, तद्गुह्यं न्यजिज्ञपत् ॥ ३८३ ॥
 वज्रसेनोऽपि विज्ञः, स्वयं पण्डितया तया । सुवर्णजङ्घपुत्रं तं, कुमार्या पर्यणीनयत् ॥ ३८४ ॥
 सोऽथ श्वशुरमापृच्छय, लोहार्गलपुरं गतः । स्वयं जिघृक्षुणा दीक्षां, पित्रा राज्ये निवेशितः ॥ ३८५ ॥
 सुतं पुष्कलपालाल्यं, राज्ये कृत्वा स चक्रमृत् । वज्रसेनोऽपि सज्जज्ञे, मुनीभूयाथ तीर्थेकृत् ॥ ३८६ ॥
 अन्यदा पुष्कलक्ष्माणं, श्रुत्वा शत्रुभिरावृतम् । वज्रजङ्घोऽपि साहाय्यं, कर्तुं तस्य पुरीं ययौ ॥ ३८७ ॥
 तत्र शत्रून् विनिर्जित्य, श्रीमत्या सहितोऽथ सः । व्रजन् निजपुरं मार्गे, विलोक्य मुनिसत्तमौ ॥ ३८८ ॥
 आत्मीयावेव सोदरौ, केवलज्ञानशालिनौ । नमश्चक्रे कृती नाम्ना, सेनान्तौ मुनि-सागरौ ॥ ३८९ ॥
 ॥ युगम् ॥

अथैवं चिन्तयामास, वज्रजङ्घनरेश्वरः । अहो ! मे मन्दभाग्यत्वमहो ! मे मतिहीनता ॥ ३९० ॥
 यदहं प्राप्तवान् लक्ष्मीं, वान्तप्रयायामिमां पितुः । एतौ चारित्रसाम्राज्यं, प्राप्तुः सोदरौ तु मे ॥ ३९१ ॥
 अंधुनाऽपि पुत्रं गत्वा, दत्त्वा राज्यं स्वसूनुवे । चारित्राशनिना कर्मद्वमं भस्मीकरोम्यहम् ॥ ३९२ ॥
 इति निश्चित्य भूपालो, लोहार्गलपुरं गतः । प्रातर्दित्सुरयं राज्यं, प्रसुप्तः श्रीमतीयुतः ॥ ३९३ ॥
 अज्ञातपरमार्थेन, राज्यलोभान्धचेतसा । विषधूमप्रयोगेण, घातितो निशि सूनुना ॥ ३९४ ॥ युगम् ॥
 अथोत्तरकुक्ष्येष, समं दयितया तया । नृपो युगलधर्माऽऽयुर्थथाक्षेत्रमपालयत् ॥ ३९५ ॥
 सौधर्मकरूपे सङ्कल्पोपनतैः प्रीणितौ सुतैः । स्नेहस्यूताविवाभूतामेककारुण्यौ सुरौ ॥ ३९६ ॥
 वज्रजङ्घस्य जीवोऽथ, जम्बूद्वीपे दिवश्च्युतः । क्षितिप्रतिष्ठितपुरे, विदेहक्षेत्रमण्डने ॥ ३९७ ॥
 वैद्यस्य सुविधेः सूनुर्जज्ञे सत्कर्मकर्मठः । जीवानन्दाख्यया ख्यातो, वैद्यविद्याविशारदः ॥ ३९८ ॥
 ईशानचन्द्रभूभर्तुस्तत्रैव नगरे तदा । कान्तायां कनकवत्यां, जज्ञे पुत्रो महीधरः ॥ ३९९ ॥

लक्ष्म्यां च जज्ञे कान्तायां, सुनासीरस्य मन्त्रिणः ।

युतः सुबुद्धिर्विख्यातो, नाम्ना च क्रियया च यः ॥ ४०० ॥

प्रियायां शीलवत्यां च, धनाख्यश्रेष्ठिनस्तदा । नन्दनो गुणरत्नानामाकरोऽभूद् गुणाकरः ॥ ४०१ ॥
 वभूवाऽभयमर्त्यां च, परत्यां सार्धपतेः सुतः । नाम्ना सागरदत्तस्य, पूर्णमद्र इति श्रुतः ॥ ४०२ ॥
 सोऽप्यत्र श्रीमतीजीवश्च्युतः सौधर्मकरूपतः । वभूवैश्वरदत्तस्य, श्रेष्ठिनः केशवः सुतः ॥ ४०३ ॥
 एषामपि च पञ्चानां, समानगुणशालिनाम् । जीवानन्देन वैधेर्न, सह सख्यमभूत् तदा ॥ ४०४ ॥
 सङ्गतानामधामीषामन्येयुर्वैद्यवेश्मनि । साधुर्माधुकरौ भिक्षां, कुर्वन् नेत्रपथं ययौ ॥ ४०५ ॥
 स पृथ्वीपालभूभर्तुः, पुत्रं किल गुणाकरम् । आचव्रतं तपःकक्षागुह्यैर्वीक्ष्य कुष्ठिनम् ॥ ४०६ ॥
 महीधरकुमारस्तं, वैद्यपुत्रं तदाऽवदत् । विगिदं मिषजां जन्म, विगिदं शास्त्रकौशलम् ॥ ४०७ ॥

अनीहानां शरीरेऽपि, परत्रैकरतात्मनाम् । यदीदृशानां साधूनां, नोपकाराय जायते ॥ ४०८ ॥
 यल्लोकमल-मूत्रादिप्राणान्मास्त्रिभयमर्जितम् । तदिदं क्षाल्यतामघ, मुनेरारोग्यदानतः ॥ ४०९ ॥
 जीवानन्दो जगदैवमथ राजेन्दुनन्दनम् । युवाऽपि वृद्धबुद्धिस्त्वं, युक्तमेवोक्तवानिति ॥ ४१० ॥
 किन्तु दीनारलक्षणे, प्रत्येकमपि दुर्लभैः । निगृह्यते यतेरस्य, रोगोऽयं मेषजैस्त्रिभिः ॥ ४११ ॥
 एतेषु लक्षपाकाख्यं, तैलमस्त्येव मद्गृहे । गोशीर्षचन्दनं रत्नकम्बलं च पुनर्नहि ॥ ४१२ ॥
 इत्युक्ते तेन ते पञ्च, विपणिश्रेणिमण्डनम् । कञ्चिन्महेभ्यमभ्येत्य, श्रेष्ठिनं श्रेष्ठमृचिरे ॥ ४१३ ॥
 अपि दीनारलक्षाभ्यां, देहि गोशीर्ष-कम्बलौ । यदाभ्यां कर्तुमिच्छामश्चिकित्सां रोगिणो मुनेः ॥ ४१४ ॥
 तेषामिति वचः श्रुत्वा, विस्मयस्मेरमानसः । जगाद सादरं श्रेष्ठी, धन्याः । शृणुत मद्बचः ॥ ४१५ ॥
 कुष्ठरोगाभिभूतस्य, योग्यावेतौ महामुनेः । राज्येनापि न लभ्येते, दूरे दीनारदर्शनम् ॥ ४१६ ॥
 सन्ति पुष्पनिदानानि, यानि दानानि कोटिशः । एतैरारोग्यदानस्य, शतशेनानपि नोपमा ॥ ४१७ ॥
 तद् गृहीत विना मूल्यमनुगृहीत मां मुदा । श्रेष्ठीत्युक्त्वाऽर्पयामास, रत्नकम्बल-चन्दने ॥ ४१८ ॥
 ततस्ते ससुपादाय, शकुनैः शुभशंसिभिः । जीवानन्देन सहिता, मुनेरनुपदं ययुः ॥ ४१९ ॥
 कायोत्सर्गसनासीनमधोऽन्यप्रोधमूरुहः । बाह्योद्यानेऽथ ते वीक्ष्य, नमश्चक्रुर्मुनीश्वरम् ॥ ४२० ॥
 ततो मुनिमनुज्ञाप्य, तैलेनाभ्यज्य वैद्यभूः । निश्चेतनेऽथ तद्देहे, क्षिप्तवान् रत्नकम्बलम् ॥ ४२१ ॥
 तैलतापेन तेनाथ, न्याकुलास्तत्कलेवरात् । निःसृत्य शीतले लीनाः, क्रमयो रत्नकम्बले ॥ ४२२ ॥
 अथ गोशवमानीय, तस्योपरि दयापरः । कम्बलात् पातयामास, कृमीन् वैद्यवरः स्वयम् ॥ ४२३ ॥
 गोशीर्षचन्दनस्यन्दैरिन्दुनिस्त्यन्दसुन्दरैः । क्षमिनः क्षमयामास, स तापव्यापदं मुदा ॥ ४२४ ॥
 त्रिविधाय क्रियामित्थं, कृमीनतुलकौशलः । गोशवे पातयामास, त्वग्मांसास्थिगतानयम् ॥ ४२५ ॥
 कैश्चिद् दिनैः क्षमिस्वामी, चामीकरसमच्छविः । क्षमितस्तैर्विहाराय, पुनर्नववपुर्ययौ ॥ ४२६ ॥
 वणिक्प्रहोऽपि मैषज्यदानप्रभववैवमात् । अन्तकृत्केवलीभावं, तस्मिन्नेव भवेऽमजत् ॥ ४२७ ॥
 तेऽपि कम्बल-गोशीर्षशेषं विक्रीय काञ्चनैः । प्रासादं कारयामासुः, स्वेन लक्षद्वयेन च ॥ ४२८ ॥
 कियताऽप्यथ कालेन, समं सज्जातमावनाः । व्रतं प्राप्याऽच्युते कल्पे, शिश्रियुस्त्रिदशश्रियम् ॥ ४२९ ॥
 द्वाविंशत्यतरायुष्कास्ते सर्वेऽप्यच्युताच्युताः । प्राग्द्वीपप्राग्विदेहेषु, तटे लवणवारिचेः ॥ ४३० ॥
 विजये पुष्कलावत्यां, पुण्डरीकिण्यवीशितुः । वज्रसेनवृपस्याऽऽसन्, चारिण्यां पञ्च सूनवः ॥ ४३१ ॥
 ॥ युग्मम् ॥
 अभूत् तेषु मिषज्जीवो, वज्रनाभामिषोऽग्रजः । चतुर्दशमहास्वप्नशिष्टसाम्राज्यवैभवः ॥ ४३२ ॥
 बाहुः सुबाहुः पीठोऽथ, महापीठः क्रमादसी । जीवास्ततो नृपा-ऽमात्य-श्रेष्ठि-सार्थेशजैन्मिनाम् ॥ ४३३ ॥
 आसीत् केशवजीवोऽपि, सुयशा राजपुत्रकः । प्राग्भवसेहतः सोऽपि, वज्रनाभमशिष्यत् ॥ ४३४ ॥
 तीर्थप्रवृत्त्यै विश्वस्ततो लोकान्तिकैः सुरैः । वज्रसेननृपो राज्ये, निवेश्य निजमात्मजम् ॥ ४३५ ॥
 सांवत्सरिकदानानि, दत्त्वा देवेन्द्रवन्दितः । चारित्रसम्पदा साकं, मनःपर्यायमौसदत् ॥ ४३६ ॥
 वज्रनाभमहीनाथो, महीमथ महासुजः । सुयशःसारथिः शक्रसमलक्ष्मीरपालयत् ॥ ४३७ ॥

१ *वानिदम् खंता० पाता० ॥ २ *युस्त्रिदिवः श्रियम् वता० ॥ ३ जन्मनाम् खंता०
 पाता० ॥ ४ *भार्जयत् पाता० ॥

केवलं वज्रसेनस्य, तस्य तीर्थकृतस्तदा । त्रक्रं तु सममेवामृद् वज्रनाभस्य सूनुजः ॥ ४३८ ॥
 वज्रनाभो विजित्याथ, विजयं पुष्कलावतीम् । प्राप्तचक्रिपदः कामं, धर्म्यकर्माणि निर्ममे ॥ ४३९ ॥
 अन्यदा जातवैराग्यस्तातपादान्तमागतः । राज्यं न्यस्य सुते दीक्षां, सवन्धुर्वेगहे नृपः ॥ ४४० ॥
 भवोपग्राहिकर्माणि, क्षयं नीत्वाऽथ निर्वृतिम् । वज्रसेनप्रभौ प्राप्ते, धरायां विजहार सः ॥ ४४१ ॥
 द्वादशाङ्गधरस्यास्य, सिद्धयः सकला अपि । वज्रनाभसुनीन्द्रस्य, पादपीठान्तिकेऽलुठन् ॥ ४४२ ॥
 अन्येऽपि बन्धवस्तस्य, समं सुयशसाऽभवन् । एकादशाङ्गपारीणा, महिम्नां च महास्पदम् ॥ ४४३ ॥
 विशत्याऽऽराधितैः स्थानैरर्हद्भक्तिपुरःसरैः । वज्रनाभसुनीन्द्रोऽथ, तीर्थकृत्कर्म निर्ममे ॥ ४४४ ॥
 वैद्यवृत्त्येन साधूनां, बाहुश्चक्रिपदप्रदम् । सुबाहुस्तु बलाघायि, कर्म निर्मितवान् मुनिः ॥ ४४५ ॥
 प्रशंसां च तयोश्चक्रे, वज्रनाभसुनीश्वरः । तेन पीठ-महापीठौ, प्रकामं दुर्मनायितौ ॥ ४४६ ॥
 तदीर्ष्याजितं कर्म, ताम्यामालोचनां विना । स्त्रीभावफलदं चक्रे, मायामिथ्यात्वयोगतः ॥ ४४७ ॥
 क्रमात् षडपि ते पूर्वलक्षान् दीक्षां चतुर्दश । पालयित्वाऽथ सर्वार्थसिद्धिश्रियमशिश्रितम् ॥ ४४८ ॥
 इत्युत्तरविमाननिवासश्रीविलासविकसन्मनसस्ते ।
 निर्वृतिप्रतिभुवं भवभाजां, मेजिरे निरुपमां सुखलक्ष्मीम् ॥ ४४९ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदय-
 नाम्नि श्रीसङ्गपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीऋषभैस्वामि-
 पूर्वभववर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः समाप्तः ॥

यस्तीर्थयात्राभवपुण्ययोगान्मात्राधिकोऽमृद् भगवत्प्रसादः ।

श्रीवस्तुपालस्तममुं पृथिव्यां, प्रासादमूर्त्यां प्रकटीचकार ॥ १ ॥^३

॥ अं० ४५६ उभयं ५७७ ॥

१ धर्मकं पाता० ॥ २ "भदेवस्वा" क्ता० ॥

३ एतदयथानन्तरं पाता० पुस्तकेऽयं श्लोकोऽधिक उपलभ्यते—या श्रीः स्वयं जिनपतेः पदपद्मसमा,
 भालस्थले सपदि सङ्गमिते समेता । श्रीवस्तुपाल ! तव भालनिभालनेन, सा सेवकेषु सुख-
 मुत्सुखता विभाति ॥ २ ॥ क्ता० खंता० पुस्तकयोः पुनरयं श्लोकः तृतीयसर्गप्रान्ते वर्तते ॥

४ अंथाग्रम्—४५३ ॥ उभयं ५६८ ॥ इति पाता० ॥

तृतीयः सर्गः ।

कुलकराणां मुत्पत्तिर्नीतयश्च

हतश्च जम्बूद्वीपेऽस्ति, चिदेहेष्वपरेषु पूः । ईशानचन्द्रक्ष्माचन्द्रत्राता नाम्नाऽपराजिता ॥ १ ॥
 तत्र चन्दनदासस्य, श्रेष्ठिनो नन्दनोऽभवत् । ख्यातः सागरचन्द्राख्यो, द्राक्षोपमवचस्ततिः ॥ २ ॥
 कौमुद्यां बाह्यमुद्यानमन्येषुः सपुरे नृपे । सम्प्राप्तेऽशोकदत्तेन, समं मित्रेण सोऽप्यगात् ॥ ३ ॥
 श्रेष्ठिनः पूर्णभद्रस्य, नन्दिनीं बन्धिसङ्कटात् । असावत्रान्तरे दृष्ट्वाऽमोचयत् प्रियदर्शनाम् ॥ ४ ॥
 तावन्त्योऽसमालोकप्रमोदहृतमानसौ । छलैकदृष्टेः कन्दर्पपिशाचस्य वशङ्गतौ ॥ ५ ॥
 स्वं स्वं गृहभयो यातावन्योन्यविरहातुरौ । न रतिं प्रापतुः क्वापि, कामाज्ञा हि सुदुःसहा ॥ ६ ॥
 अथ सागरचन्द्रस्य, श्रुत्वा तद् विक्रमाद्भुतम् । पिता चन्दनदासोऽस्मै, सामधाम गिरं जगौ ॥ ७ ॥
 कृथां मास्म वृथा वत्स !, विक्रमक्रममन्यदा । यतो न वणिजां क्वापि, शौर्यमौचित्यमञ्चति ॥ ८ ॥
 अपि चाशोकदत्तोऽयं, छन्ननः सन्न जङ्गमम् । सन्नमस्तेन नैतेन, समं कार्यः क्वचित् त्वया ॥ ९ ॥
 ईर्ष्यालुः कोऽपि तातस्य, मिथ्यैवेदं न्यवेदयत् । यन्मे वयस्यो मायावी, मायावीतमना अपि ॥ १० ॥
 स स्वच्छमङ्गतिश्चित्ते, चिन्तयन्निति सागरः । तातादेशः प्रमाणं मे, नित्यमित्यवदत् कृती ॥ ११ ॥ युग्मम् ॥
 चन्दनः पूर्णभद्रश्च, चित्तज्ञौ सुतयोः स्वयोः । कारयाञ्चक्रतुः प्रीत्या, पाणिग्रहमहोत्सवम् ॥ १२ ॥
 पत्न्या सागरचन्द्रेण, तुल्येन प्रियदर्शना । लक्ष्मीनरायणेनेव, प्रीता नीता कृतार्थताम् ॥ १३ ॥
 प्रियेऽन्यदा बहियति, सति तद्गमगामिना । प्रार्थिताऽशोकदत्तेन, त्यक्तलज्जेन साऽवदत् ॥ १४ ॥

त्वं मायातः समायातः, किमु रे ! मम मन्दिरे ? ।

तुच्छ ! तद् गच्छ भर्ता मे, स्वच्छस्त्वां मित्रमिच्छति ॥ १५ ॥

अथोद्विग्नी विनिर्गत्य, सागराग्रेऽजवीदिदम् । पत्न्यास्ते दुश्चरित्रायाः, सङ्कटेऽद्यापतं सखे ॥ १६ ॥
 श्रुत्वेति सागरोऽप्यूचे, क्षणं विकृतमानसः । सखे ! न खेदस्ते दक्ष !, विधातुमुचितः क्वचित् ॥ १७ ॥
 स्नेहानुविद्धयोर्भ्रातरावयोर्मनसंक्षतिः । भाविनी नाविनीतायाः, कृते तस्याः कदाचन ॥ १८ ॥
 ऋजुप्रकृतिना तेन, स दुष्ट इति भाषितः । कामं शुदितचित्तोऽभूत्, स्वभावोऽयं दुरात्मनाम् ॥ १९ ॥
 स्वयोषायामदोषायामपि मित्रगिरा तया । सागरोऽभूद् गतप्रेमा, ज्ञापयामास तां न तु ॥ २० ॥
 प्रियदर्शनया साकं, श्रुत्वा कालेन सागरः । जम्बूद्वीपेऽत्र भरतक्षेत्राद्धे दक्षिणेऽभवत् ॥ २१ ॥
 तृतीयांशवसर्पिण्यां, सिन्धु-गङ्गान्तरक्षितौ । शेषे पत्न्योपमाद्यांशे, युग्मधर्मा रविच्छविः ॥ २२ ॥

युग्मम् ॥

मायायाऽशोकदत्तोऽपि, निष्पन्नोऽयैव कुञ्जरः । चतुर्दन्तः सितच्छायकायस्तं दृष्टवान् भ्रमन् ॥ २३ ॥
 आविर्भूताद्भुतप्रीतिः, सकरेणुः करेण तम् । आलिङ्ग्याऽऽरोपयामास, निजस्कन्धे सविस्मयम् ॥ २४ ॥

१ *तयोःस्तयोः वता० ॥ २ *न्दिरम् ? वता० ॥ ३ *सक्षितिः वता० ॥

अयं मया क्वचिद् दृष्ट, इत्यन्योन्यं सचिन्तयोः । तयोः स्मृतिपथं यातः, स्नेहः पूर्वभवोद्भवः ॥ २५ ॥
 प्राग्भवस्मरणाज्जातनीतिः स्कन्धाधरोपितः । करिणा तेन स ख्यातिः, लेभे विमलवाहनः ॥ २६ ॥
 प्रभावादवसर्पिण्याः, कालेऽत्र ममतानुषाम् । न ददुर्वाञ्छितं कल्पतरवः स्तोक्तां गताः ॥ २७ ॥
 ममायमिति कल्पद्विविषये कलहाकुलः । अमवन् मार्गगाः सर्वे, तस्य हाकारदण्डतः ॥ २८ ॥
 तस्य चन्द्रयशोनाम्नि, कलत्रेऽभवदन्यदा । धनुरष्टशतीतुङ्गं, प्राच्यसंहननं शिति ॥ २९ ॥
 विलुप्तसङ्खपूर्वायुः, स्त्री-पुंसमिथुनं किल । चक्षुष्मांश्चन्द्रकान्ता चेत्यनयोर्नाम कल्पितम् ॥ ३० ॥
 युग्मम् ॥

जरा-रोगौ विना मृत्वा, ततो विमलवाहनः । सुपर्णाख्यकुमारेषु, सुरः समभवन्नवः ॥ ३१ ॥
 नागलोकेष्वभूच्चन्द्रयशा अपि मृता ततः । अगात्रागकुमारेषु, कुञ्जरोऽपि च्युतस्ततः ॥ ३२ ॥
 अन्त्यकालेऽथ चक्षुष्मानपि युग्ममजीजनत् । यशस्वी च सुरूपा च, चन्द्रकान्ताङ्गसम्भवम् ॥ ३३ ॥
 चक्षुष्मान् स सुपर्णेऽपि, मृत्वोत्पेदे महासुरः । चन्द्रकान्ताऽपि नागेऽपि, समानसमयं किल ॥ ३४ ॥
 अथो यशस्विनस्तस्य, पितृवत् प्रमुतानुषः । धार्ष्ट्योच्छ्रितहाकारनीतिमिर्मिथुनैः स्थितम् ॥ ३५ ॥
 तच्छासनाय माकारदण्डं चक्रेऽथ स प्रभुः । यथापराधं प्रायुक्तं, नीतिद्वयमथ क्रमात् ॥ ३६ ॥
 अभिचन्द्रोऽभवत् पुत्रः, प्रतिरूपा च कन्यका । गौर-श्यामरुची पत्न्यां, सुरूपायां यशस्विनः ॥ ३७ ॥
 यशस्व्यब्धिकुमारोऽभूत्, सुरूपा त्वस्य वल्लभा । विषय सममेवाहिकुमारः समजायत ॥ ३८ ॥
 पुत्रः प्रसेनजित्नाम, चक्षुःकान्ता च नन्दनी । अभिचन्द्रस्य जज्ञाते, प्रतिरूपाङ्गसम्भवौ ॥ ३९ ॥
 अभिचन्द्रो विपद्याऽब्धिकुमारोऽप्युदपद्यत । सहैव प्रतिरूपा तु, जज्ञे नागकुमारकः ॥ ४० ॥
 पितृवद् युग्मिनां शान्तिः, प्रसेनजिति कुर्वति । सति हाकार-माकाररुद्धे धार्ष्ट्यतः पुनः ॥ ४१ ॥
 धिक्कारनीतिं निर्माय, निर्मायः क्रमशस्त्रिमिः । दण्डैरमीभिश्चण्डाज्ञो, मिथुनानि शशास सः ॥ ४२ ॥
 युग्मम् ॥

चक्षुःकान्ताऽथ तत्कान्ता, मरुदेवं तनुद्भवम् । सुतामसूत श्रीकान्तां, चेति तद्युग्मजातकौ ॥ ४३ ॥
 मृत्वा प्रसेनजिद् द्वीपकुमारोऽप्यथ निर्जरः । चक्षुःकान्ताऽथ नागेऽपि, समं समुदपद्यत ॥ ४४ ॥
 पितृवन्मरुदेवस्य, शासतोऽथ प्रजा निजाः । श्रीकान्तायां सपादाप्रधनुःपञ्चशतोच्छ्रयौ ॥ ४५ ॥
 शातकुम्भद्युतिर्नाभिर्मरुदेवा प्रियङ्गुरुक् । नाभेत्यजायतां पुत्रः, पुत्री च युगजातकौ ॥ ४६ ॥ युग्मम् ॥
 सङ्ख्यातपूर्वप्रमितं, तयोरायुरजायत । पैतृकादायुषः किञ्चिन्न्यूनमन्यूनपुण्ययोः ॥ ४७ ॥
 प्राप द्वीपकुमारत्वं मरुदेवो विषय सः । श्रीकान्ता तस्य कान्ता तु, तदा नागकुमारताम् ॥ ४८ ॥

धनसार्थवाहजीवस्य ऋषमतीर्थकुतश्चरितम्

अथो विदधतो नामेर्धुमिनामनुशासनम् । तृतीयारस्य शेषेषु, पूर्वलक्षेषु केषुचित् ॥ ४९ ॥
 आयुर्मुक्त्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्मितम् । जीवः श्रीवज्रनामस्य, च्युत्वा सर्वार्थसिद्धितः ॥ ५० ॥
 कृष्णाषाढस्य तुयेऽह्युत्तराषाढस्थिते विधौ । कुक्षौ श्रीमरुदेवायाः, स प्रभुः समवातरत् ॥ ५१ ॥
 विशेषकम् ॥

अवतारे प्रभोस्तत्र, पवित्रे सुवनत्रयम् । ध्वस्तध्वान्तं सुखिस्त्वान्तं, शान्तदुःखममूत् क्षणम् ॥ ५२ ॥
 वृषेभ-सिंह-श्री-दाम-चन्द्रा-ऽऽदित्यान् ध्वजं घटम् । सरो-वाङ्मि-विमानानि, रत्नौष-ज्वलितानलौ ॥ ५३ ॥
 एतान् लोकोत्तरस्कृतिप्रभावाद्भुतसूचकान् । तदा चतुर्दश स्वप्नान्, मरुदेवी व्यलोकयत् ॥ ५४ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अथ प्रातः प्रबुद्धाऽसौ, नामैः स्वप्नानचीकथत् । सोऽप्युवाचेति पुत्रस्ते, मावी कुलकरोत्तमः ॥ ५५ ॥
 अथाऽऽसनप्रक्रम्येन, विज्ञायावतरं प्रभोः । समं समन्तात् तत्रैत्य, स्वप्नार्थं वज्रिणो जगुः ॥ ५६ ॥
 मरुदेवीं नमस्कृत्य, ततः सर्वे सुरेश्वराः । जग्मुर्निजं निजं स्थानममन्दानन्दमेदुराः ॥ ५७ ॥
 निधानं रत्नगर्भेन, विश्राणा गर्भमद्भुतम् । दिनेषु परिपूर्णेषु, श्यामचैत्राष्टमीदिने ॥ ५८ ॥
 उत्तराषाढेया युक्ते, विधावुच्चैः शुभग्रहैः । देवी युगलधर्माणं, सुतरलमसूत सा ॥ ५९ ॥ युग्मम् ॥
 सुलैस्तदोदितं वतैर्मुदितं नारकैरपि । जगत्रयेऽपि तेजोऽमृदनदद् दिवि दुन्दुभिः ॥ ६० ॥
 पीठकम्पा-ऽवधिज्ञानाज्ज्ञात्वाऽऽदिजिनजन्म तत् । अष्टाधोलोकवासिन्यः, समीयुर्दिक्कुमारिकाः ॥ ६१ ॥

भोगङ्करा भोगवती, तोयधाराऽप्यनिन्दिता ।

सुभोगा पुष्पमाला च, विचित्रा भोगमालिनी ॥ ६२ ॥

आभिर्नत्वा च नृत्वा च, मेतव्यं नेत्युदीर्य च । हेतुरागमने स्वामिमातुस्तथ्यमकथ्यत ॥ ६३ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

उत्तरस्यां दिशि तत्सम्बहलं प्राच्छलं च ताः । वातपूतद्विगव्यति, व्यधुः सुतिरुहं बृहत् ॥ ६४ ॥
 उत्तसाम्भोजमुज्ज्वलिध्वानस्थानप्रदानतः । प्रीता गीतानि गायन्त्यो, नत्वा प्रभुमभि स्थिताः ॥ ६५ ॥
 एष्य कम्पासनौ ज्ञात्वा, मेरुस्थाः स्वर्गलोकगाः । प्रणमुर्विक्कुमार्योऽष्टौ, जिनं तज्जननीमपि ॥ ६६ ॥
 मेघङ्करा वत्समित्रा, सुवत्सा मेघमालिनी ।

सुमेधा मेघमाला च, वारिषेणा बलौहिका ॥ ६७ ॥

कृष्णाम्बुवा शुवा हत्वा, रेणुं सुरभिवारिणा । आयोजनं ततः पुष्पैर्वृष्टि पञ्चविधैर्व्यधुः ॥ ६८ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अभ्येत्य दिक्कुमार्योऽष्टौ, पौरस्त्यरुचकाद्रिगाः । नेमुर्जिनं तदम्बां च, करस्फुरितदर्पणाः ॥ ६९ ॥

नन्दा नन्दोत्तराऽऽनन्दा, वैजयन्त्यपराजिता ।

जयन्ती विजया चैव, किञ्चान्या नन्दिचर्द्धना ॥ ७० ॥

आयाता दिक्कुमार्योऽष्टावपाच्यरुचकाद्रिगाः । नत्वा मात्रा समं नाथं, सभृङ्गाराः सगीतयः ॥ ७१ ॥

लक्ष्मीवती चित्रगुप्ता, समाहारा वसुन्धरा । सुप्रबद्धा शेषवती, सुप्रदत्ता यशोधरा ॥ ७२ ॥

अथ प्रतीचीरुचकादुपेत्याष्टौ कुमारिकाः । नत्वाऽर्हन्तं च देवीं च, तत्स्थव्यजनपाणयः ॥ ७३ ॥

भद्रा नवमिका सीता, एकनासा पृथिव्यथ । इलादेवी-सुरादेवी-पद्मवत्य इति श्रुताः ॥ ७४ ॥

उदीचीरुचकादष्टावागता दिक्कुमारिकाः । प्रणम्य देवं देवीं च, चामराणि करे दधुः ॥ ७५ ॥

१ 'रुदेवा व्य' वता० ॥ २ 'रुदेवां न' वता० ॥ ३ 'ढनक्षत्रे, विधा' खंता० ॥ ४ 'नात् ज्ञा' खंता० पाता० ॥ ५ 'लाहका खंता० ॥ ६ 'ऽष्टौ, पौ' खंता० ॥ ७ 'प्रबुद्धा खंता० पाता० ॥

वारुणी पुण्डरीका च, हासा द्वीः श्रीरलम्बुसा । ख्याताः सर्वप्रभा मित्रकेशी चेत्यभिधानतः ॥ ७६ ॥

अष्टाष्ट दिकुमार्यस्ताः, पौरस्त्यरुचकादितः । विज्ञप्य पूर्ववद् देवीं, दिक्षु पूर्वादिषु स्थिताः ॥ ७७ ॥

निपीतस्फीतपीयूषपूरोद्गारवैः स्वैः । तेजुर्जिनगुणग्रामगानमानन्दमन्दिरम् ॥ ७८ ॥

॥ ७९ ॥ दशभिः कुलकम् ॥

विदिशारुचकादेत्य, चतस्रो दिकुमारिकाः । नत्वा देवं च देवीं च, गायन्त्यो दीप्तदीपकाः ॥ ७९ ॥

सतेरा चित्रकनका, चित्रा सौत्रामणी तथा । विज्ञप्य पूर्ववत् तस्थुरैशान्यादिविदिक्षु ताः ॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥ युग्मम् ॥

चतस्रो दिकुमार्योऽथ, रुचकद्वीपतोऽभ्ययुः । सुरूपा-रूपिकावर्यौ, रूपा-रूपांसिके तथा ॥ ८१ ॥

चतुरङ्गुलतो बालनालं छित्त्वा न्यधुर्देरे । तत्र रत्नादिना पूर्णे, दूर्वया पीठिकां व्यधुः ॥ ८२ ॥

सिंहासन-चतुःशालजुषस्त्रीं कदलीगृहान् । चक्रुश्च मूलप्रासादात्, प्राचीनोत्तर-दक्षिणान् ॥ ८३ ॥

अभ्यङ्गमुभयोश्चक्रुश्चतुःशालेऽथ दक्षिणे । लक्षपाकेन तैलेन, दिव्यमुद्वर्तनं च ताः ॥ ८४ ॥

संस्त्रप्य प्राक् चतुःशाले, लिप्त्वा गोशीर्षचन्दनैः । ताश्च व्यभूषयन् दिव्यचेला-ऽलङ्कारणैरुभौ ॥ ८५ ॥

ताश्चोत्तरचतुःशालपीठमानीतयोस्तयोः । हुत्वा हिमाद्रिगोशीर्षं, रक्षापोद्दलिकां न्यधुः ॥ ८६ ॥

पर्वतायुर्भवेत्युत्त्वा, कर्णभ्यर्णे जिनस्य ताः । स्फारमास्फालयामासुराशु पाषाणगोलकौ ॥ ८७ ॥

अथो जिनं जिनाम्नां च, नीत्वा सूतिनिकेतने । मुदा तल्पे समारोप्य, गायन्त्यस्तस्थुरन्तिके ॥ ८८ ॥

नेदुर्दिवि तर्दा घण्टाश्चकम्पे वासवासनैः । अहो ! किमिदमित्येवमासदद् द्युसदां भयम् ॥ ८९ ॥

कुद्धो बद्धोद्यमः पूर्व, शक्रो विक्रमकेशरी । सावधानोऽवधिज्ञानाज्ज्ञात्वा जन्म जगद्गुरोः ॥ ९० ॥

कोपोटोपं समुत्सृज्य, मुक्तसिंहासनस्ततः । प्राप्तिमथ्यादुःकृतं दत्त्वा, नत्वा च त्रिजगद्गुरुम् ॥ ९१ ॥

समं समस्तैर्गावणैर्विधिलुर्जिनमज्जनम् । आदिदेश सुराधीशः, सेनान्यं नैगमेषिणम् ॥ ९२ ॥

॥ विशेषकम् ॥

तद्वादितमुघोषाख्यघण्टया सह सर्वतः । नादाद् विमानघण्टानामधावन्त सुधामुजः ॥ ९३ ॥

पञ्चयोजनशत्युच्चं, लक्षयोजनविस्तृतम् । पालकः पालकं यानं, चक्रे शक्रनिदेशतः ॥ ९४ ॥

महिषीभिः सहामात्यैः, साकं नाकेश्वरस्ततः । भेजे विमानं व्योमेव, विधुस्तारा-ग्रहान्वितः ॥ ९५ ॥

अथ नन्दीश्वरद्वीपे, गत्वा रतिकरे गिरौ । विमानं तत्र सङ्क्षिप्य, प्राप्तो जिनजनेर्गृहम् ॥ ९६ ॥

प्रदक्षिणिततीर्थेशसौधः सौधर्मनायकः । तद्विमानमुदकप्राच्यां, संस्थाप्य प्रसुमभ्यगात् ॥ ९७ ॥

दृष्टमात्रं जिनं मात्रा, समं नत्वा सुरेश्वरः । त्रैघं प्रदक्षिणीकृत्य, कृत्यवित् प्रणनाम च ॥ ९८ ॥

मुदाऽथ द्युसदानाथः, प्राह सोत्साहमानसः । मरुदेव्याः पुरो जन्मग्रहिभे स्वं समागतम् ॥ ९९ ॥

दत्त्वाऽवस्वापिनीं देव्याः, प्रतिच्छन्दं जगत्पतेः । स्थापयित्वा तदन्ते च, पञ्चमूर्तिर्व्यूच सः ॥ १०० ॥

एकः पुरः सुरस्वामी, सुवनस्वामिनं न्यधात् । गोशीर्षचन्दनामोदशस्ते हस्ताम्बुजद्वये ॥ १०१ ॥

छत्रमत्र दधारैकश्चामरे परितोऽप्युमौ । एको वेत्रीव निर्दम्भो, दम्भोलि पुरतो हरिः ॥ १०२ ॥

रङ्गो रत्नमिवासाध, माघन्नृमुर्विर्भुः स्वयम् । निधाय हृदये यत्नादगमन्मेरुमूर्धनि ॥ १०३ ॥

॥ २ ॥ रचरैः वता ॥ २ ॥ कृतं कृत्वा, न ॥ खंता ॥ पाता ॥ ३ ॥ हावृतः खंता ॥ पाता ॥

४ ॥ भुः प्रभुम् खंता ॥ पाता ॥

शिलया पाण्डकवने, पाण्डुकम्बलया धृतम् । अध्यास्त वासवः स्नात्रपीठमुत्सङ्कितप्रभुः ॥ १०४ ॥
 अस्मिन् महे महाघोषाघपटानिर्वोषचोषिताः । इन्द्रास्त्रिषष्टिराजमुग्रपरे सपरिच्छदाः ॥ १०५ ॥
 अच्युतेन्द्रोऽथ सौवर्णान्, रौप्यान् मणिमयानपि । हेमरूप्य-हेमरत्न-रत्नरूप्यमयानपि ॥ १०६ ॥
 हेमरूप्यमणिमयान्, भौमाश्च कलशान् सुरैः । अष्टोत्तरसहस्रं स, तान् प्रत्येकमचीकरत् ॥ १०७ ॥
 कुम्भवत् पात्रिका-रत्नकरण्ड-स्थाल-दर्पणान् । मृद्भार-पुष्पचङ्गेरी-सुप्रतिष्ठानकारयत् ॥ १०८ ॥
 क्षीरोद-पुष्करोदाम्यामम्भः साम्भोरुहं तदा । समृत्तं चान्यतीर्थेभ्यो, भरतैरावतादिषु ॥ १०९ ॥
 आनिन्यिरे पद्महृदात्, किञ्चित् क्षुद्रहिमाद्रितः । तुवरौषध-सिद्धार्थ-कुसुमानि च ते सुराः ॥ ११० ॥

नन्दनात् पाण्डकाद् भद्रशालात् सौमनसाच्च ते ।

गन्धद्रव्याण्युपानीय, पानीयान्तर्निचिक्षिपुः ॥ १११ ॥

कुम्भानम्भोभिरापूर्य, स्फूर्जत्तूर्यवोजितम् ।

क्षित्वा पुष्पाञ्जलीन् शकाः, स्नात्रमासूत्रयन् विभोः ॥ ११२ ॥

रुक्माङ्गं गन्धकाषाण्या, व्यालिम्पन्नथ ते विसृज । पात्रिकान्यस्तगोशीर्षश्रीस्त्रण्डवर्कदैः ॥ ११३ ॥

अभ्यर्चितोऽङ्गे वस्त्रेऽथ, प्रसूरीक्षानवज्जिणा । सौधर्माधिपवद् भक्त्या, मूर्च्छाः पञ्च वितन्वता ॥ ११४ ॥

शृङ्गोच्छलज्जलान् दिक्षु, चतुरक्षसुरो वृषान् । विधाय विदधे स्नात्रं, सौधर्मेन्द्रोऽप्यथ प्रभोः ॥ ११५ ॥

पूजा-विलेपना-कल्पैरनस्यामोदमेर्दुरैः । विसृं विभूषयामास, दासवद् वासवः स्वयम् ॥ ११६ ॥

ततश्च पृथिवीपीठविलुठ्ठमौलिमण्डलः । नमस्कृत्य जगन्नाथं, हृष्टस्तुष्टाव वासवः ॥ ११७ ॥

नमस्ते विश्वनाथाय, विश्वानन्दप्रदायिने । विश्वोत्तरचरित्राय, विश्वताताय तायिने ॥ ११८ ॥

श्रीयुगादिजगन्नाथ !, कृतावतरणे त्वयि । अद्याभूद् भरतक्षेत्रं, पवित्रं त्रिदिवादापि ॥ ११९ ॥

गते काले महामोहमेघव्यूहतमोमये । दिष्टया दृष्टा भवन्मूर्तिर्नेत्रकैरवकौमुदी ॥ १२० ॥

अस्मिन् जन्मनि मन्येऽहं, धन्यमद्यतनं दिनम् । यत्र तत्पदपद्माभ्यां, शिरः सुरमितं मम ॥ १२१ ॥

श्रीजिनेश ! दिनेशस्त्वमपूर्वप्रथितोदयः । उर्व्या सर्वज्ञ ! कुर्वीथाः, शाश्वतं सुदिनोत्सवम् ॥ १२२ ॥

ईशानेशादथो नार्थः, गृहीत्वा पञ्चरूपभाक् । यथाऽऽगतं सुधर्मेन्द्रः, सृष्टिकासदनं ययौ ॥ १२३ ॥

विनिवृत्त्य प्रतिच्छन्दं, विसृं तल्पे निवेश्य च । वाससी कुण्डले चात्र, मुमुचे नमुचेरिपुः ॥ १२४ ॥

अस्तन्यपाननिष्ठस्य, निजाङ्गुष्ठशिखालिहः । सुषा सुधासुजां भर्त्रा, न्यधापि स्वामिनोऽङ्गुले ॥ १२५ ॥

अथ धाम्नि प्रभोः स्वर्ण-रत्न-वस्त्रा-ऽऽसनादिकम् । सारं सांसारिकं वस्तु, सर्वं श्रीदो न्यधापयत् ॥ १२६ ॥

जिनस्य जिनमाहुर्वा, योऽयं चिन्तयिष्यति । तन्मूर्द्धां शतधा भावीत्युच्चैर्गिरमुदीर्य सः ॥ १२७ ॥

धात्रीकर्मप्रपञ्चाय, तत्पञ्चाप्सरसो हरिः । आदिदेश सदेवस्थाः, शश्वद् विश्वत्रयीपुरोः ॥ १२८ ॥

॥ युगम् ॥

सौधर्मेन्द्रस्तदाऽऽजन्दी, नदीश्वरवरं गतः । स्पष्टमष्टाङ्गिकामत्र, चक्रे शक्रास्तथाऽपरे ॥ १२९ ॥

परेऽपि सर्वे सर्वेषु, शाश्वतार्हतसम्यक् । यथाविधि महं कृत्वा, यथागतमगुः सुराः ॥ १३० ॥

वृषभश्चिह्नमूरुस्थं, स्वप्ने प्राग् वृषयोऽप्यभूत् । प्रभोर्ऋषभ इत्याख्यां, चक्रतुः पितरौ ततः ॥ १३१ ॥

वाल्म्यस्यः पाल्यमानोऽथ, सुरस्त्रीभिः स पञ्चभिः । दधौ वृद्धिं समितिभिः, साक्षात् संयमवत् प्रभुः ॥ १३२ ॥

तद्युग्मजन्मधान्यायाः, कन्याया नाम चक्रतुः । सुमङ्गलेति सम्प्रीतौ, नितरां पितरावध ॥ १३३ ॥
 वत्सरं स्वामिनः पूर्णं, जनकोत्सङ्गसज्जिनः । सौधमेन्द्रोऽन्वयस्थित्यै, सेक्षुयष्टिः पुरोऽभ्यगात् ॥ १३४ ॥
 प्रमुञ्जतिन्द्रसङ्कल्पो, जग्रादेक्षुलतां च ताम् । इक्ष्वाकुसंशं कृत्वेति, वंशं मर्त्युर्थयौ हरिः ॥ १३५ ॥
 विमुग्ध्यागतैर्देवैरेव रम्यमग्रयत । नित्यमत्यद्भुतानेकरूपनिर्माणकर्मैः ॥ १३६ ॥
 प्राप्य प्रसुरथाङ्गुष्ठपानावस्थातिगं वयः । अप्रीयत फलैर्दिव्यैस्तैरुत्तरकुलद्वैः ॥ १३७ ॥
 स्वामी कमात् प्रवर्द्धिष्णुः, स्पर्द्धिष्णुः करुणपादपम् । सौभाग्यरूपमृपालम्बनं यौवनं ययौ ॥ १३८ ॥
 सेव्ये चन्द्रकुटुम्बेन, पद्मन्यकारमीरुणा । प्रमोर्नखमणिव्याजात्, पादपद्मे विराजतः ॥ १३९ ॥
 मुञ्जौ भातः प्रमोः श्राद्ध-साधुधर्मधरोद्धतौ । मुजगेन्द्राविबोधिद्रनखरत्नाङ्गुलीफणौ ॥ १४० ॥
 अन्योन्यमुपमीयन्ते, कराङ्घ्रि-नयनादयः । प्रमोर्मुकुटविम्बेषु, नामि-हृद्भद्रनादयः ॥ १४१ ॥
 कारुण्यशालितारुण्यचारुण्यङ्गे जगद्गुरुः । अपीप्यत द्युतिपयस्तृषितान् लोकहृग्मृगान् ॥ १४२ ॥
 बालकेलिरसोत्तालस्तालद्रुमतलेऽन्यदा । दारकः फलपातेन, कुतोऽपि मिथुनान्मृतः ॥ १४३ ॥
 अथान्यमिथुनैर्बाला, परासुपितु-बल्लभा । जातरूपसहज्जातरूपश्रीर्नाभयेऽर्पिता ॥ १४४ ॥
 साऽपि क्षापच्युतेव श्रीर्नयनानन्दकौमुदी । नन्दनीव सुनन्दाख्या, नाभिना साऽभिनन्दिता ॥ १४५ ॥
 भ्यशीतिं पूर्वैलक्षणि, यावद् भोगफलोदयम् । प्रभुः स्वस्यावधिज्ञानाजानन् शक्रकृतोत्सवः ॥ १४६ ॥
 सुमङ्गला-सुनन्दे ते, रति-प्रीतिनिभे ततः । निरस्तदर्य-कन्दर्पचर्यः पर्यणयज्जिनः ॥ १४७ ॥
 अथादपूर्वषट्पूर्वैलक्षौ कुक्षौ सुमङ्गला । तौ बाहु-पीठयोर्जीवौ, च्युतौ सर्वार्थसिद्धितः ॥ १४८ ॥
 सुनन्दाऽपि कृतातन्वा, तदानीमुदरे दधौ । तौ सुबाहु-महापीठौ, तत एव दिवश्च्युतौ ॥ १४९ ॥
 दंष्ट्रा चतुर्दश स्वमानथ देवी सुमङ्गला । स्वाभ्युक्तचक्रिमातृत्वप्रीता युग्ममसूत सा ॥ १५० ॥
 सुतो भरत इत्यस्या, ब्राह्मीति च सुताऽभवत् । सुनन्दा बाहुबलिनं, सुन्दरीमप्यजीजनत् ॥ १५१ ॥
 पुनरेकोनपञ्चाशसुत्रयुग्मानि जीवत्सु । असूत भूतलस्यूतमङ्गलानि सुमङ्गला ॥ १५२ ॥
 तदा च स्वामिनो दानाद्भुतादिव विलज्जितैः । करुणद्रुमैरहश्यत्वं, तैर्जमे युग्मधर्मिणाम् ॥ १५३ ॥
 मिथोऽथ मिथुनैः कालयोगात् कलिकदर्थितैः । एत्य विज्ञापितः स्वामी, समन्तादसमजसम् ॥ १५४ ॥
 ज्ञानत्रयततो वाचं, ततो वाचंयमाग्रणीः । ऊचे मो ! भूपतिः शास्ति, न्यायवर्मातिवर्तिनः ॥ १५५ ॥
 सोऽर्यतामिति तैरुक्ते, पिता दातेति सोऽब्रवीत् । नाभिनाऽपि समादिष्टं, भूयस्तं भूपमभ्यैषुः ॥ १५६ ॥
 वाचा तस्याभिषेकाय, विवेकायचचेतसः । ते जम्भ्युग्मिनस्तूर्णं, पथसे नथसेविनः ॥ १५७ ॥
 तदा चासनकम्पेन, शक्रोऽप्यवधिबोधितः । कालं मत्वाऽभिषेकस्य, प्रमोर्भर्यणमभ्यगात् ॥ १५८ ॥
 क्लृप्तकल्याणवेधन्तः, सिंहासनजुवः प्रमोः । चक्रे शक्रस्ततो राज्याभिषेकं तीर्थवारिमिः ॥ १५९ ॥
 गङ्गावीचीवैरैः प्रीतश्चीवैरस्तं शचीवरः । विभुं व्यमृषयद् विश्वमृषणं भूषणैरपि ॥ १६० ॥
 युग्मान्यप्यब्जिनीपैत्रैस्तोयमानीय चिक्षिपुः । भूषितस्य विभोर्भोग्यं, न मूर्ध्नीति पदाब्जयोः ॥ १६१ ॥
 तानि मत्वा विनीतानि, मिथुनानीति नीतिमान् । धनदेन विनीताख्यं, शक्रः पुरमचीकरत् ॥ १६२ ॥
 विस्तारा-ऽऽयामसम्पूर्णव-द्वादशयोजनाम् । अयोध्येत्यन्यनामानं, स दिव्यां नगरीं व्यधात् ॥ १६३ ॥

१ 'क्षा गर्भे सुमं' खंता० पाता० ॥ २ सोऽवदत् खंता० पाता० ॥ ३ 'भ्ययुः' खंता० ॥
 ४ 'पात्रे' खंता० ॥ ५ 'तिवित्' खंता० पाता० ॥

विंशतौ पूर्वलक्षाणां, पूर्णयां जन्मतो विभुः । अयोध्यायाममृद् भूपः, प्रजापालनपण्डितः ॥ १६४ ॥
 रूक्षस्त्रिधेन कालेन, जातेऽसौ तरुषु स्वयम् । स्वामिना चक्रिरे कुम्भकारप्रमुखकारवः ॥ १६५ ॥
 भरताय कला बाहुबलयेऽथादिलक्षणम् । सुन्दर्यै गणितं ब्राह्म्यै, लिपीरप्यादिशत् प्रभुः ॥ १६६ ॥

विधाय विधिवद् विश्वान्, विश्वनाथो नियोगिनः ।

अदैन्यानि च सैन्यानि, राज्यं प्राज्यमपालयत् ॥ १६७ ॥

निःशङ्का निर्विपत्यङ्का, निरातङ्का निरागसः । निरीतयः प्रजास्तस्मिन्, वभुर्वसुमतीपतौ ॥ १६८ ॥
 सस्यान्यकृष्टपच्यानि, धेनवः कामधेनवः । विसृष्टवृष्टयः काले, जलदाः फलदाः द्रुमाः ॥ १६९ ॥
 राजन्वत्स्यां तदा तेन, भुवनस्वामिनाऽवनौ । जातः शूरोऽपि न क्रूरकराक्रान्तिकृती कृती ॥ १७० ॥
 आज्ञामात्रे धरित्रीशान्, कुर्वत्यस्य वशंवदान् । स स्मरो यदि सस्मार, केवलं चापचापलम् ॥ १७१ ॥
 इत्थं त्रिवर्गसंसर्गसुभगम्भावुकाः प्रजाः । त्रिषष्टिः पूर्वलक्षाणां, जज्ञे पालयतः प्रभोः ॥ १७२ ॥

अन्यदा शिशिराक्रान्तं, जगदानन्दयज्ञयम् । वसन्तर्जुर्जगद्भूर्जुः, सेवां कर्तुमिवाययौ ॥ १७३ ॥

मधुविधाय वासन्तीं, पुष्पाभरणभूषिताम् । चक्षुर्दोषमियाऽकार्षीदलिकज्जलमङ्गुलाम् ॥ १७४ ॥
 सहकारं सहुक्कारं, किल कोकिलकूजितैः । पथिकाः पथि कामस्य, मृत्यं मृत्युर्ममन्त्यत ॥ १७५ ॥
 कन्दर्पो दर्पवानाज्ञाभङ्गवध्यान् वियोगिनः । पश्यत्यन्तर्वर्णं कुर्वन्नुच्चैश्चम्पकदीपकान् ॥ १७६ ॥
 सारो मधुरैरन्तरुद्भिन्नमधुमाण्डवत् । मधुपानां कलकलैर्व्याकुलो वकुलोऽभवत् ॥ १७७ ॥
 पुष्पोल्लासैः सहसेव, सगीतेवालिनिःस्वनैः । वधूरिव मधून्मत्ता, वनलक्ष्मीरलक्ष्यत ॥ १७८ ॥
 हल्लीसकल्याद् वल्लीर्वेल्लपल्लवपाणिभिः । अनीनटन्नटाचार्यकल्या मलयानिलः ॥ १७९ ॥
 तदोत्कण्ठितचेतोभिः, प्रेरितो भरतादिभिः । जगाम जनितानन्दं, नन्दनं नाभिनन्दनम् ॥ १८० ॥
 पिकीनां पञ्चमोच्चैर्भ्रूङ्गीसङ्गीतनिःस्वनैः । असमैः कुसुमैर्मूर्तिर्वनश्रीः स्वागतं व्यधात् ॥ १८१ ॥
 पुष्पवेश्मकृतावासे, पुष्पभूषणभूषिते । तत्र पुष्पासनासीने, पुष्पमास इव प्रभौ ॥ १८२ ॥

यशोभिर्वासिते विश्वे, विश्वतः स्वामिनाऽसुना ।

किमेतैरिति पुष्पाणि, चिन्वन्ति स्म विलासिनः ॥ १८३ ॥ युग्मम् ॥

अल्लप्रपञ्चं पञ्चषोरन्यन्नहि सहामहे । इतीव पुष्पावचयं, रचयन्ति स्म सुसुवः ॥ १८४ ॥
 कोऽपि प्रियास्तनस्तम्बे, स्तम्बेरममिव स्मरम् । बबन्ध निदधत्पुष्पमालामालानसन्निभाम् ॥ १८५ ॥
 मियोपनीतं सावज्ञं, श्वासैर्भून्मास्म भस्मसात् । इतीव कुसुमं कान्ता, नासिकान्तादपातयत् ॥ १८६ ॥

पाणिः पुष्पाणि चिन्वत्याः, कस्याश्चित् क्रोमलाङ्गुलिः ।

उच्चैश्चुचुब्धे रोलम्बकुटुम्बैरम्बुजप्रयात् ॥ १८७ ॥

कपोलेऽताडयत् काञ्चिदुद्यत्पल्लवपाणिना । अशोकः पादघातस्य, कृतप्रतिकृतौ कृती ॥ १८८ ॥
 लताभ्यः पुष्पसर्वस्वं, हत्वा यात्यङ्गनाजने । स्वनन्तोऽनुपदीमृता, भृङ्गास्तदुपजीविनः ॥ १८९ ॥
 पञ्चवर्णसुमस्तोमसर्वाङ्गीणविभूषणाः । विरेजुर्जङ्गमाः कामशस्त्रशाला इव स्त्रियः ॥ १९० ॥
 सुस्थितैर्मिथुनैरिधं, परितः परिवारितः । वभौ त्रिभुवनस्वामी, तदाऽनङ्ग इवाङ्गवान् ॥ १९१ ॥
 अथैकतः कृतोत्तालतालैर्नादानुगामिभिः । मृदङ्ग-पणवा-ऽऽतोद्य-वेणु-वीणादिनिःस्वनैः ॥ १९२ ॥

१ क्रूरः करक्रान्तकृं खंता० ॥ २ 'ममंसत खंता० पाता० ॥ ३ 'लमानासु' खंता० ॥

कीर्णकर्णसुधावर्षं, यति-मान-ख्यान्वितम् । भावहस्तक-द्वचारी, चारुनृत्तमनोहरम् ॥ १९३ ॥
 ग्राम-रागोज्ज्वलस्फ्रीतगीतप्रीतजगज्जनम् । सङ्गीतकं प्रमुखत्र, प्रीत्याऽप्यर्थं कृतार्थयन् ॥ १९४ ॥
 अन्यतः प्रमदोद्दामप्रमदाजनचञ्चरीः । परतः पौरलोकानामापानकमहोत्सवम् ॥ १९५ ॥

अपरत्रापि लोलाक्षीर्दोलान्दोलनखेलिनीः ।

पश्यन् प्रमुदितः स्वामी, चिन्तयामासिवानिति ॥ १९६ ॥ पञ्चमिः कुलकम् ॥
 किं कदाऽपि मया कापि, सुखमीदृक्षमीक्षितम् ? । ददृशे विष्टशत्रेवमवधिज्ञानतः प्रभुः ॥ १९७ ॥
 आत्मनैवानुभूतं यत्, पुरा वैषयिकं सुखम् । अनुत्तरविमानान्तस्त्रिदिवेषूत्तरोत्तरम् ॥ १९८ ॥ युगम् ॥
 विभुर्विभावयामास, स्वभावं भविनां ततः । जानन्तोऽपि हि मोहेन, जीयन्ते हन्त ! जन्तवः ॥ १९९ ॥
 यदनन्तमवाभ्यस्तं, सुखं विषयसम्भवम् । अपूर्वमिव मन्यन्ते, वुमुक्षव इवाशनम् ॥ २०० ॥
 दुःखहेतुषु तत्त्वेन, सुखेच्छा विषयेषु या । साऽपि मोहस्य माहात्यं, सुधाबुद्धिविषेष्विव ॥ २०१ ॥
 अर्धयमानोऽपि नोपैति, नोपेतोऽप्यवतिष्ठते । स्थितोऽपि न सुखं दत्ते, मत्तेभ्यो विषयव्रजः ॥ २०२ ॥
 मल-मूत्रादिपात्रेषु, गात्रेषु मनुजन्मनाम् । सचेतसामसावस्तु, वस्तुतः कैव कान्यता ॥ २०३ ॥
 अस्थिरखण्डेषु दन्तेषु, कुन्दसुन्दरतामतिम् । मलक्षेत्रेषु नेत्रेषु, नीलोत्पलदलभ्रम् ॥ २०४ ॥
 श्लेष्मादिदोषवृक्षाणां, कानने वनितानने । सुधांशुबुद्धिं बध्नन्ति, विगमी मोहमोहिताः ॥ २०५ ॥
 ॥ युगम् ॥

किञ्चात्र चर्त्ति-शक्राद्यैरप्यनाक्रान्तविक्रमे । नित्यमत्यन्तमुद्युक्ते, मृत्यौ स्वैरिणि वैरिणि ॥ २०६ ॥
 जरायां रूपसर्वस्वरहायामस्खलद्गतौ । यौवनं वनवद् भस्मीकुर्वत्यां पलितच्छलात् ॥ २०७ ॥
 अशेषसुखसन्तानकाननाशनिसन्निभे । विविधव्याधिसम्बन्धे, बाधामाधातुमुद्धते ॥ २०८ ॥
 विभवे विभ्रसङ्घातघातसम्पातकारे । उत्पातवातनिर्भूतपताकाञ्चलचञ्चले ॥ २०९ ॥
 संसारचारकक्षितो, महामोहतमोहतः । ध्वस्तालोकः कथं लोकः, क्रीडारसवशब्दः ? ॥ २१० ॥

॥ पञ्चमिः कुलकम् ॥

ततः संसारकारान्तनिर्वासं प्रति सम्प्रति । विरज्य युज्यते मुक्तेरध्वन्यध्वन्यतैव मे ॥ २११ ॥
 तदा पदान्तिकप्राप्तैरथ लोकान्तिकैः सुरैः । समयज्ञोऽपि करुणैर्व्यञ्ज्यत जगत्पतिः ॥ २१२ ॥
 राज्यवत् प्रथमं नाथ !, धर्मतीर्थं प्रवर्तय । कृतिन् ! कृत्यं जगज्जन्तुहितस्मर ! जितस्मर ! ॥ २१३ ॥
 इति विश्लेष्य यातेषु, तदा तेषु जगत्पतिः । आनन्दी नन्दनोद्यानात्, सदःसदनमासदत् ॥ २१४ ॥
 अथाकार्यं तदा हर्षभरतो भरतं सुतम् । समं समस्तसामन्त-बाहुबल्यादिनन्दनैः ॥ २१५ ॥
 आदिदेश विमुर्वस्त !, भव राज्यधुरन्धरः । भावयन्तो वयं तोषं, ग्रहीष्यामो हि संयमम् ॥ २१६ ॥
 विचक्षणः क्षणं वीक्ष्य, विमोर्मुखमवोचत् । सादरं भरतः स्वामिसेवारम्भरतस्ततः ॥ २१७ ॥
 त्वदग्रे गच्छतः क्षीणिपरगैरङ्गसज्जिमिः । प्रथते मे यथाऽऽनन्दश्चन्दनैरपि नो तथा ॥ २१८ ॥
 प्रीता नित्यं भवत्पादसेवासुखसुधारसैः । स्वामिन् ! साम्राज्यमोगाय, रमते न मतिर्मम ॥ २१९ ॥
 जगदे जगदेकाधिनाथेनाथेदमङ्गजः । वत्स ! सेवा पितुः सेयमाज्ञाऽवज्ञायते न यत् ॥ २२० ॥
 अङ्गजा अपि ये कुर्युर्गुणैर्ज्ञांतेऽजं नन्दनाः । अन्ये तु स्नेहमाजोऽपि, त्याज्या एव मला इव ॥ २२१ ॥

एकदेहविनिर्माणादधमर्णाकृतैः सुतैः । यशो-धर्ममयं देहद्वयं पित्रोर्वितीर्यते ॥ २२२ ॥
 श्रुत्वा सुरा-ऽदुरैर्मान्यामाज्ञामिति जगत्पतेः । न्यग्मुखो भरतस्तत्स्थावदत्तपुनरुत्तरः ॥ २२३ ॥
 हृष्टाः स्वामिसमादिष्टाः, सचिवास्तदनन्तरम् । भरतं परतन्त्रेच्छमभ्यषिञ्चन् पितुः पदे ॥ २२४ ॥
 तद्बाहुबलिसुख्यानामपि बाहुबलस्पृशात् । विमुर्विमज्ज्य भूभागान्, नन्दनानां तदा ददौ ॥ २२५ ॥
 ततश्च वार्षिकं दानं, निदानं पुण्यसम्पदाम् । प्रभुः प्रवर्तयामास, विचैर्वित्तेशूपूरितैः ॥ २२६ ॥

अष्टलक्षाभिकां तत्र, कोटिमैकां च काञ्चनीम् ।

प्रातः प्रारभ्य मध्याह्नं, यावद् देवोऽन्नहं ददौ ॥ २२७ ॥
 भागेऽहः पश्चिमे चैत्रयामाष्टम्यामथ प्रभुः । चन्द्रमस्त्युत्तराषाढाभाजि भेजे व्रतोद्यमम् ॥ २२८ ॥
 व्रताय विपिने गन्तुमथ प्रथमपार्थिवः । याप्ययानं समारोहन्मोहराजपराजयी ॥ २२९ ॥
 शिविकासविकासान्तःश्रद्धाबन्धोद्धुरैरैः । ऊढा प्रौढैश्च गीवाणैदसिबद् वासवादिभिः ॥ २३० ॥
 दिव्यैरातोद्यनिर्घोषैर्दृष्टां जयजयस्वनैः । सिंहनादैर्दिविपदां, मागधध्वनिवर्द्धितैः ॥ २३१ ॥
 शब्दाद्वैतमयीं कुर्वन्नुर्वीमुर्वी बहन् मुदम् । विभुर्जम्भारि-रम्भादिनृत्ते दत्तैः क्षणम् ॥ २३२ ॥
 पूर्वशो भृङ्गयन्त्रजे, जितचम्पकसम्पदि । भरताद्यैः समं स्वामी, सिद्धार्थवनमागतम् ॥ २३३ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

शिविकायास्तदोत्तीर्य, किङ्किलिद्रुतले द्रुतम् । स्वयं जगदलङ्कारोऽलङ्कारानत्यजद् विभुः ॥ २३४ ॥
 शक्रः स्कन्धेऽथ देवस्य, देवदृष्यं न्यवेशयत् । निर्मलं केवलज्ञानप्रयानमिव भूचितम् ॥ २३५ ॥
 तीर्थङ्करः कराम्भोजे, भृङ्गतां विभ्रतः क्षणम् । मूर्ध्निश्चतसृभिः केशानुच्छलानाथ मुष्टिभिः ॥ २३६ ॥
 केशाः सुवर्णवर्णैः सन्तु नीलमणिश्रियः । इत्युक्तः पञ्चमीं मुष्टिममुचन्नमुचिद्विधा ॥ २३७ ॥
 लज्जया मज्जयन्नीलरत्नाणि क्षीरनीरधौ । शक्रेणाथ तदक्षेपि, केशमुष्टिचतुष्टयम् ॥ २३८ ॥
 आगत्याथ धुनाथेन, तुमुले मुकुलीकृते । कृताष्टमतपाः स्वामी, कृत्वा सिद्धनमस्कृतिम् ॥ २३९ ॥
 सर्वसावधयोगानां, प्रत्याख्यानमुदीरयन् । भवाब्धिपोतश्चारित्रं, तदाऽरित्रमिवासदत् ॥ २४० ॥
 नारकाणामपि प्रीतिस्फीतं विरचयन् मनः । तन्मनःपर्ययज्ञानमुत्पेदे त्रिजगत्पतेः ॥ २४१ ॥
 चतुःसहस्रसङ्ख्यैश्च, समं भर्ता समन्ततः । भूपैः कच्छ-महाकच्छमुख्यैर्दक्षिणं तदाऽऽददे ॥ २४२ ॥
 स्तुत्वा नत्वा च यातेषु, सुतेषु त्रिदशेषु च । विहर्तुमिह मौनेन, स भूचक्रे प्रचक्रमे ॥ २४३ ॥

प्रमुणा भ्रमता शिक्षा, प्रापि न कापि पारणे ।

मिक्षानमिज्ञः स्वर्णादि, तदा लोको ह्यदौकयत् ॥ २४४ ॥
 यां निर्वास्य चिरस्यापि, वसन्तीं जनवेत्ससु । यः श्रियं वासयामास, सा शिक्षा किमुपैतु तम् ॥ २४५ ॥
 तथाऽप्यनार्तः श्रुत्वाद्याद्यैः कच्छादिभिः प्रभुः ।
 आलोच्यैमोचि तस्थे च, गङ्गाप्रस्थे फलाशिभिः ॥ २४६ ॥
 अथ कच्छ-महाकच्छसुतौ पूर्व निथोजितौ । तदा नमि-विनम्याख्यौ, पित्रोः पादान्तमीयतुः ॥ २४७ ॥
 अथैतौ प्रेषितौ ताभ्यां, सेवितुं भरतं प्रभुम् । ऊचतुश्चतुरं साभिमानमानसविक्रमौ ॥ २४८ ॥

१ कङ्किं खंता० पाता० ॥ २ चीर्णाष्टं खंता० पाता० ॥ ३ ञ्याथोऽवतस्थे पाता० ॥

४ रतप्रभुम् खंता० पाता० ॥

विभुं विहाय नाम्र्यं, नावां सेवावहे परम् । को हि रोहणमासाद्य, प्रपद्येतापरं गिरिम् ॥ २४९ ॥
इति प्रतिज्ञामाधाय, प्रणिपत्य पितृकमान् । प्रभुं गत्वा च नत्वा च, तौ व्यजिज्ञपतामिति ॥ २५० ॥

क्षेत्रमाय्यपि किं तात !, भागेऽस्माकं न भूरभूत् ॥

विज्ञप्तोऽपीति नैताभ्यां, वाचं वाचंयमो ददौ ॥ २५१ ॥

व्यधत्तामतिमत्तया तावप्यवक्तुरि मर्तरि । सेवामेवान्वहं के वा, हेवाकं मोक्षमीशते ? ॥ २५२ ॥

बभौ विभुः स्थितो मध्ये, स तत्पाणिक्पाणयोः । परास्तयोरिव शिवपुरद्वारकपाटयोः ॥ २५३ ॥

अपरेद्युः परश्रद्धाधरणो धरणोरगः । अपश्यन्नमि-विनमी, सेवकौ विनमन् जिनम् ॥ २५४ ॥

कौ युवां ? सश्रितौ किं वा, मौनध्यानधनं जिनम् । कर्ता किमर्थः कार्यं वामित्युक्तौ भोगिभूमुजा ॥ २५५ ॥

तावूचतुश्चतुर्बाहुविक्रमौ भोगिनां विभुम् । सैवैव सेवकैः कार्या, चिन्ता किं तादृशी प्रभोः ? ॥ २५६ ॥

॥ युग्मम् ॥

एतस्य मौनयुक्तस्य, धनयुक्तस्य सेवया । यद् भवेत् तेन नो कार्यमेकः सेव्यो हि मानिनाम् ॥ २५७ ॥

सेविते तत् किमन्यत्र, निर्धनेऽन्यत्र यत् फलम् ? । दीपे क तज्जगदीपे, मेघच्छब्देऽपि यन्महः ? ॥ २५८ ॥

तयोः फणिपतिः प्रीतः, प्रज्ञप्तिप्रमुखां ददौ । पाठसंसिद्धविद्याष्टचत्वारिंशत्सहस्रिकाम् ॥ २५९ ॥

विद्याः किलैता वैताद्वमेखलादक्षिणोत्तरे । प्रभावं प्रथयिष्यन्ति, भवतो रित्युवाच च ॥ २६० ॥

प्रभुप्रभावसम्प्राप्तविद्यौ ह्यौजसाविमौ । गतौ वैताद्वमावेद्य, पितृभ्यां भरताय च ॥ २६१ ॥

वर्ष वसुन्धराहारो, निराहारोऽप्यथ प्रभुः । भ्रमन् बहुषु देशेषु, क्षुधाक्षामीकृताकृतिः ॥ २६२ ॥

अवधिज्ञानतो ज्ञात्वा, तदा पारणकारणम् । पुरं गजपुरं प्राप, द्विपस्तस्य हवां द्विपम् ॥ २६३ ॥

॥ युग्मम् ॥

तत्र बाहुबलेः पौत्रः, स्वप्ने सोमप्रभात्मभूः । श्रेयांसो भूसरं मेरुं, क्षीरैरक्षालयत् तदा ॥ २६४ ॥

प्रापि सोमप्रभेणापि, स्वप्नः किल महाभटः । रिपुभ्योऽभोचि रोचिष्युः, श्रेयांसेनाद्भुतश्रिया ॥ २६५ ॥

अदृशि भास्करः स्वप्ने, श्रेष्ठिनाऽपि सुबुद्धिना । अतिभास्वान् किल भट्टैः, करैः श्रेयांसयोजितैः ॥ २६६ ॥

विचाराय प्रगे सोमप्रभक्षमापसमान्तरे । स्वप्नार्थं तेष्वजानत्सु, मिलितेषु समन्ततः ॥ २६७ ॥

पुरं त्रिभुवनस्वामी, ज्योमदेशमिवांशुमान् । विहर्तुं प्रविवेशाथ, विष्ण्याद्विष्ण्यान्तरं चरन् ॥ २६८ ॥

अगृह्णति जिने भिक्षां, हस्त्यश्व-वसनादिकाम् । लोलाः कोलाहलं चक्रुः, प्रजाः सारथ्यजा हव ॥ २६९ ॥

प्रेषितस्तुमुलं ज्ञातुं, प्रत्यागत्य व्यजिज्ञपत् । प्रतिहारः कुमाराय, वेणादागमनं प्रभोः ॥ २७० ॥

नापदस्तापदायिन्यः, प्रभवन्ति प्रभोः पुरः । श्रेयांस इति निर्मुक्तच्छत्रोपानदुपागमत् ॥ २७१ ॥

नमस्कृतप्रभुः सोऽथ, किङ्कर्तव्यविमूढधीः । श्रेयांसः शिश्रिये जातिस्मृत्याऽन्धिरिव वेलया ॥ २७२ ॥

पूर्वं पूर्वविदेहेषु, वज्रसेनजिनाङ्गजः । वज्रनाभोऽभवच्चक्री, सोऽहमेतस्य सारथिः ॥ २७३ ॥

महान्रतं मया साकमीदृशमुद्राभृतस्तदा । पार्श्वे पितुरवापायमनपायसुखेच्छया ॥ २७४ ॥

वज्रसेनजिनेन्द्रेण, तदाऽऽदिष्टमिति स्वयम् । मविता वज्रनाभोऽयं, भरते प्रथमो जिनः ॥ २७५ ॥

तदयं स दयाराशिः, पयोराशिगमीरिमा । दिष्ट्या दृष्ट्या मया दृष्टश्चकोरेणैव चन्द्रमाः ॥ २७६ ॥

निश्चित्येदं तदा जानन्, भिक्षाकरूपमनल्पधीः । ददाविश्वरसं गर्तुः, श्रेयांसस्तत्क्षणगातम् ॥ २७७ ॥

प्रमुणा पाणिपात्रेण, साक्षादिक्षुरसो धृतः । आरूढः शिखया व्योम, जेतुमिन्दुरानिव ॥ २७८ ॥
 तदा ददत् कुमारोऽयं, मुदा रोमाञ्चमेचकः । वभौ मुक्तिश्रिया साक्षात्, कटाक्षैरिव वीक्षितः ॥ २७९ ॥
 पुण्यैरिव कुमारस्य, दिवमिक्षुरसैरितैः । उत्सवाय समाहूताः, पुरुहूतादयः सुराः ॥ २८० ॥
 हतदुन्दुभयो रत्न-पुष्प-गन्धोदकादिम् । विधाय भूतले देवाश्चेलोत्क्षेपमथ व्यधुः ॥ २८१ ॥
 प्रभोः शुक्लपृतीययां, वैशाखेऽजनि पारणम् । तदक्षयवृत्तीयाख्यं, पर्व सर्वत्र विश्रुतम् ॥ २८२ ॥
 किमेतदिति सोत्कर्षं, पृच्छते स्वच्छचेतसे । राज्ञे प्राज्ञेन विज्ञप्तं, प्राग्वृत्तं तेन सुनुना ॥ २८३ ॥

कल्प्या-ऽकल्प्यविचारं च, जातजातिस्मृतिः कृती ।

अपशोकाय लोकाय, श्रेयांसः श्रेयसेऽदिशत् ॥ २८४ ॥

नाथपारणकेनाथ, कुमारजनितेन ते । स्वप्नाः स्पष्टार्थतां प्राप्नुय्येऽपि पुरुषत्रये ॥ २८५ ॥

अथ प्रभौ गते पापवारणे कृतपारणे । चकार पारणस्थाने, रत्नपीठं नृपाङ्गजः ॥ २८६ ॥

एतदादिकृतः पीठमिति लोकाय सोऽवदत् ।

जनोऽपि जिमिक्षायाः, स्थाने तत् तादृशं व्यधात् ॥ २८७ ॥

तदादित्यक्ततत्त्वेन, तदाऽऽदित्यस्य मण्डलम् । जनेनैवानताऽपि, नित्यं कृत्वाऽपि पूज्यते ॥ २८८ ॥

नाथोऽन्यदा विहारेण, दक्षस्तक्षशिलां पुरीम् । सायं बाहुबलेः प्राप, बहलीदेशमण्डनम् ॥ २८९ ॥

ज्ञात्वा तमागतं बाहुबलिश्चक्रे पुरोत्सवम् । पादारविन्दं वन्दिष्ये, सुप्रातेऽहं प्रभोरिति ॥ २९० ॥

अथाङ्गेनातिरम्येण, भूषणान्यपि भूषयन् । समं समन्तात् समन्तैः, प्रातरानन्दमेदुरः ॥ २९१ ॥

यावत् पुरन्दरप्रायः, पश्यन् शृङ्गारितां पुरीम् । भगवान् विषयत्रासी, यत्रासीत् तत्र यातवान् ॥ २९२ ॥

॥ युग्मम् ॥

विजहारान्यतस्तावत्, प्रभञ्जन इव प्रभुः । तद्बुःखितं नृपं प्राह, सचिवः शुचिवागथ ॥ २९३ ॥

हृषे करोति हृषेव, देवस्तव सदा पदम् । मा विषादनिषादस्य, सुखदस्योर्विशो भव ॥ २९४ ॥

पदानि पद्म-कुलिशा-ऽङ्कुशाङ्गानि जगद्गुरोः । एतानि तानि भूखण्डमण्डनानि नमस्कुरु ॥ २९५ ॥

सचिवस्य वचः कृत्वा, तथेति पृथिवीपतिः । धर्मचक्रमिह ब्रुव्यत्कर्मचक्रः प्रचक्रमे ॥ २९६ ॥

नमोरत्नसपत्नोरत्नराजिविराजितम् । तद् विधाय व्यधादेव, स्पष्टामष्टाहिकामिह ॥ २९७ ॥

अष्टयोजनविस्तीर्णं, चक्रेऽस्मिन् योजनोन्नते । सहस्रारे सहस्राणि, यामिकानां नृपोऽमुचत् ॥ २९८ ॥

ततश्च भगवान् भास्वास्तमःशमनकर्मठः । विहरन् स्लेच्छदेशेर्षुं, पङ्कशेषमशेषयत् ॥ २९९ ॥

अथ वर्षसहस्रान्ते, वस्रान्त इव चन्द्रमाः । पुरं पुरिमतालाख्यं, प्राचीमुखमिवागमत् ॥ ३०० ॥

अयोध्याया महापुर्यास्तस्मिन् शाखापुरे स्थितः ।

फाल्गुने भासि कृष्णायां, प्रसुरेकादशीतिथौ ॥ ३०१ ॥

तदानीमुत्तराषाढावस्थिते सितदीपितौ । अवाप केवलज्ञानं, शुक्लप्यानघनो जिनः ॥ ३०२ ॥

ततश्चासनकम्पेन, समीयुस्तत्र वासवाः । अथाकारि चमत्कारि, त्रिदशैर्देशनासदः ॥ ३०३ ॥

१ रसं ददं खंता० ॥ २ 'नेन जा' पातसं विना ॥ ३ पुरम् पाता० ॥ ४ 'धु, पापपङ्क-
 मशेषयत् खंता० । 'धु, कर्मपङ्कमशेषयत् पाता० ॥

प्रविश्य पूर्वद्वारेण, नत्वा तीर्थं च तीर्थकृतम् । सिंहासनमलङ्घ्यके, दक्षिणः समदक्षिणम् ॥ ३०४ ॥
 यथास्थानं निविष्टेषु, सभालोकेषु वासवः । गत्वाऽन्तरुत्तरद्वारा, चकार त्रिः प्रदक्षिणम् ॥ ३०५ ॥
 अथ स्तुत्वा नमस्कृत्य, कृतकृत्यः सुरेश्वरः । प्रमोरुपासनाहेतोरासन्नासनमासदत् ॥ ३०६ ॥
 इतश्च भरतो भक्तिभरतो मातरं पितुः । तदाऽगमन्नमस्कृत्य, स्वकुलस्यैव देवताम् ॥ ३०७ ॥
 तां च पुत्रवियोगेन, श्रवदश्रुपथःप्लवैः । उन्मीलनीलिकालसदृशनां जननीं प्रभोः ॥ ३०८ ॥
 पौत्रो ज्यायानयं मातरं !, नमति त्वत्पदाम्बुजम् ।

विज्ञप्यैवं नमस्कृत्य, भरतः पुरतोऽभवत् ॥ ३०९ ॥ युग्मम् ॥

अथ पुत्रप्रवासेन, समं प्रोषितसम्पदा । उच्छलच्छोककलोलकुसुमया साऽवदद् गिरा ॥ ३१० ॥
 वत्स ! स्वच्छन्दमानन्दमेदुरां त्वं श्रितः श्रियम् । मदीयः पुत्रको गात्रमात्रस्तु वनवास्यभूत् ॥ ३११ ॥
 शरीरं सुकुमारं तद्, यत् तेन तपसोऽर्पितम् । रम्यास्तम्भो गृहस्थधूपास्थाने तद् विनिवेशितः ॥ ३१२ ॥
 क तास्तस्य सुरलीणामास्पदं सुखसम्पदः ? । केदानीं शीत-वातादिपुष्टा कष्टपरम्परा ? ॥ ३१३ ॥
 नैवासनं न वसनं, न गृहं न परिच्छदम् । अवगच्छामि वत्सस्य, जीवान्मघ्यापि पापिनी ॥ ३१४ ॥
 तामित्थमथ शोचन्तीममुर्ध्वनीं कदाग्रहम् । अभ्यधाद् भरतो मातस्तातस्य त्वं जनन्यसि ॥ ३१५ ॥
 विज्ञाऽपि किमविज्ञेय, सुतवात्सल्यमोहिता । विचिन्तयसि तातेऽपि, मातरं ! मानवमात्रताम् ? ॥ ३१६ ॥

स हित्वा लौकिकीं लक्ष्मीं, लिप्सुर्लोकोत्तरां श्रियम् ।

यद् विधत्तेऽधुना मातः !, फलं त्वं तस्य पश्यसि ॥ ३१७ ॥

ह्यामिति समासाद्य, वाक्सुधां वसुधाभुजः । मरुदेवाऽभवद् यावन्निर्विषादविषोदया ॥ ३१८ ॥
 ज्ञापितौ वेत्रिणा तावद्, पुरुषौ द्वौ समीयतुः । तयोराद्योऽवदन्नाम्ना, यमको वटिताञ्जलिः ॥ ३१९ ॥
 दिव्याऽथ वर्षसे देव !, कानने शकटानने । उत्पेदे केवलज्ञानं, युगादिजगदीशितुः ॥ ३२० ॥
 व्यजिज्ञपद् द्वितीयोऽथ, ख्यातः श्रमकसंज्ञया । आविरासीत् प्रभो ! चकरलमद्यालमन्दिरे ॥ ३२१ ॥
 महःसहजमाहात्यविध्वस्तात्मविरोधिनः । पूर्वं प्रभोवां कुर्वेऽहमर्चां चक्रस्य वा स्वयम् ? ॥ ३२२ ॥
 क वा जगन्नयन्नाता, तातः शातितकरमपः ? । क चैनसां निधिश्चक्रं, सुवनैकभयङ्करम् ? ॥ ३२३ ॥
 पारितोषिकदानेन, विसृज्य मुदितौ च तौ । मरुदेवाभुवाचैवं, भरतो हर्षनिर्भरः ॥ ३२४ ॥

॥ विशेषकम् ॥

मातः ! सुतवियोगेन, त्वं सदा दुःखतः पुरा । रूक्षाक्षरं समादिक्षः, परं पश्य सुतश्रियम् ॥ ३२५ ॥
 पितामहीं महीनाथर्तदेत्युत्त्वाऽपिरोष्य च । कुञ्जरे स्वयमारोहत्, कृतकौतुकमङ्गलः ॥ ३२६ ॥
 अथ ब्रजन् गजारूढो, मरुदेवीसुवाच सः । मातराकर्ण्यतामेतत्, पुँत्रस्य विसुताद्भुतम् ॥ ३२७ ॥
 हृत्पथं-कल्याण-भाणिस्यमयवप्रत्रयावृतम् । देशनासदनं चक्रुः, शक्रादेशेन नाकिनः ॥ ३२८ ॥
 अयं वृन्दारकैर्वन्दिवृन्दैरिव जयज्वनिः । त्वत्पुत्रस्य पुरो मातः !, क्रियमाणो विभाज्यते ॥ ३२९ ॥
 अयमम्भोषरध्वानगमीरो दुन्दुमिध्वनिः । मातस्तनोति सोत्सेकाः, केकाः काननकेकिनाम् ॥ ३३० ॥
 श्रुत्वेति मरुदेवायास्तदाऽऽबन्दाश्रुवारिमिः । नेत्रयोनीलिकातङ्कपङ्कः प्रक्षालितः क्षणात् ॥ ३३१ ॥

१ वाशनं खंता ॥ २ श्रुतीं कं वता ॥ ३ द्वात्रिपेयतुः खंता ॥ पाता ॥ ४ शान्तितं
 पाता ॥ ५ ध्यात्वेति तुष्टिदानेन खंता ॥ ६ स्तदित्यु वता ॥ पाता ॥ ७ सुतस्य खंता ॥

स्वयमेवाथ पश्यन्त्यास्तस्यास्ताद् वैभवं विभोः । विलीनं मनसा सद्यः, परानन्दासृतद्रवैः ॥ ३३२ ॥
 तदैव केवलज्ञानं, तस्याः प्रादुरभूत् ततः । प्राप्येव तपसा मातुः, प्रमुणा प्राश्रुतीकृतम् ॥ ३३३ ॥
 अन्तकृत्केवलीभूय, लोकान्तमथ साऽगमत् । मन्ये मुक्तिपुरद्वारमपवारयितुं पुरः ॥ ३३४ ॥
 अस्यामस्यावसर्पिण्यां, प्राच्यसिद्धस्य तद् वपुः । त्रिदशैर्निदधे तूर्णं, सत्कृत्य क्षीरनीरधौ ॥ ३३५ ॥
 ततः प्रश्रुति लोकेषु, वृत्तं मृतकपूजनम् । सर्वो हि दर्शितां पूर्वैर्वर्तनीमनुवर्तते ॥ ३३६ ॥
 व्याप्तोऽथ हर्ष-शोकाभ्यां, बद्धस्पर्धं धराधवः ।

निर्शां प्रान्त हव ध्वान्त-प्रकाशाम्यामभूत् समम् ॥ ३३७ ॥
 पचिर्विमुक्तच्छत्रादिर्दूरादूरीकृताऽजलिः । देशनासदनस्यान्तः, प्रविवेश विशांपतिः ॥ ३३८ ॥
 त्रिंश्व प्रदक्षिणीकृत्य, नमस्कृत्य जगद्गुरुम् । यथास्थानं निविष्टोऽथ, प्रहृष्टो भरतेश्वरः ॥ ३३९ ॥
 अथाऽऽयोजनगामिन्या, सर्वभाषानुरूपया । गिरा जगद्गुरुस्तत्र, विदधे धर्मदेशनाम् ॥ ३४० ॥
 असावसारसंसारवनसेचनसारणिः । दूरेण युज्यते त्यक्तुं, मोहनिद्रा महात्मनाम् ॥ ३४१ ॥
 मोहभिल्लेशपल्लीव, तदिदं भवकाननम् । पुण्यरत्नहरैः क्रूरैश्चौरै रागादिभिर्वृतम् ॥ ३४२ ॥
 अनाविले कुले जन्म, दुर्लभेभ्योऽतिदुर्लभम् । चिन्तारत्नमिव प्राप्य, हार्यते किं मुधा बुधाः ! ॥ ३४३ ॥
 यतध्वमपवर्गाय, तन्निर्विण्णा मवाद् यदि । स हि सर्वापदां पारमपारानन्दमन्दिरम् ॥ ३४४ ॥
 प्राप्यते प्राणिभिनयं, धर्मस्याराधनां विना । किं कदापि कचिद् दृष्टस्तरुहीनः फलोद्गमः ? ॥ ३४५ ॥
 तस्य सुश्रमणो वा स्यान्मूलोत्तरगुणोत्तरः ।

श्राद्धो वाऽऽराधकः सम्यक्, सम्यक्तत्वा-ऽणुव्रतादिभूत् ॥ ३४६ ॥
 एतौ मोक्षस्य पन्थानौ, गन्थानौ भववारिधेः । कामं श्रामण्य-गार्हस्थ्यधर्मौ शाश्वतशर्मदौ ॥ ३४७ ॥
 यानि चक्रिपदादीनि, स्पृहणीयानि देहिनाम् । असौ कुसुमसम्पत्तितस्य धर्ममहीरुहः ॥ ३४८ ॥
 फलं तु परमानन्दरसनिःप्यन्दसुन्दरम् । महोदयमयं किञ्चिल्लोकोत्तरमनश्चरम् ॥ ३४९ ॥
 श्रुत्वेति देशनां भर्तुर्भरतस्याङ्गजन्मभिः । शतैः पञ्चभिरानन्दान्नसृभिः सप्तभिः शतैः ॥ ३५० ॥
 तथा सोदरया ब्राह्मया, परब्रह्मापितात्मभिः । तैस्तैर्ऋषभसेनाद्यैः, साग्रहैर्जगद्देवैश्च ॥ ३५१ ॥
 ॥ युगम् ॥

शीक्षां तदाऽऽददे किञ्च, मरीचिश्चक्रिनन्दनः । सादरं सुन्दरी किन्तु, चक्रिणा वारिता व्रतात् ॥ ३५२ ॥

व्रतिनः पुण्डरीकाद्याः, साध्यो ब्राह्मीपुरःसराः ।

श्राद्धाः सोमात्मजप्रष्टाः, श्राविकाः सुन्दरीमुखाः ॥ ३५३ ॥
 इत्थं चतुर्विधः सङ्घः, स्थापितः प्रमुणा तदा । पूज्यतेऽद्यापि विश्वेऽस्मिन्, देव-दानव-मानवैः ॥ ३५४ ॥
 श्रीपुण्डरीकमुल्यानां, यतीशानां जगद्गुरुः । ततश्चतुरशीतेरप्यादिदेश पदत्रयीम् ॥ ३५५ ॥
 तेऽप्युत्पाद-व्यय-ध्रौव्यरूपां प्राप्य पदत्रयीम् । वितेनुरद्भुतप्रज्ञा, द्वादशाङ्गानि लीलया ॥ ३५६ ॥
 शक्रानीतैरथो दिव्यैस्तूर्णै चूर्णैर्जगत्प्रभुः । अनुयोग-गणानुज्ञे, यच्छेस्तानभ्यविञ्चत ॥ ३५७ ॥
 जातेऽथ पौरुषीकाले, सकलैर्निस्तुषाक्षतैः । कृत्स्नः समङ्गलचार्चः, बलिः पूर्वदिशाऽविशत् ॥ ३५८ ॥

१ निशाप्रां खंता ॥ २ अथ यो खंता ॥ ३ भ्योऽपि दुर्लं खंता पाता ॥
 ४ अवणो वता ॥ ५ त्त्वादिन्नं वता ॥

क्षिप्तः पुरः सुरैः सोऽर्धमर्धार्धं चक्रिणा पुनः । यथाविभागमन्यैश्च, जगृहे गृहमेधिभिः ॥ ३५९ ॥
 अथ द्वितीयपौरुष्यां, देवच्छन्दं गते प्रभौ । पुण्डरीकसुनेव्याख्यां, श्रुत्वा जग्मुर्जना गृहान् ॥ ३६० ॥
 सदा गोमुखयक्षेण, देव्या चाऽप्रतिचक्रया । अमुक्तसन्निधिः स्वामी, सर्वातिशयभाजनम् ॥ ३६१ ॥
 पावनीमवनीं कुर्वन्, कोटिदैवतसेवितः । नानास्थानान्यथाक्रामन्, विजहारान्यतस्ततः ॥ ३६२ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

इति ज्ञानोद्योतप्रशमितसमस्तान्तरतमाः,

क्रमात् क्रामन्नुर्वीतलैमतुल्लोकम्पृणगुणः ।

स्फुरन्मार्गालोकं सकलमपि लोकं विरचयन्,

विवस्वान् विश्वाब्जे कृतसुकृतलक्ष्मीं जिनपतिः

॥ ३६३ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्क्षपतिचरिते लक्ष्म्यङ्गे महाकाव्ये श्रीऋषभस्वामि-
 जन्म-व्रत-ज्ञानवर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

या श्रीः स्वयं जिनपतेः पदपद्मसन्ना, भालस्थले सपदि सङ्गमिते समेता ।
 श्रीवस्तुपाल ! तव भालनिभालनेन, सा सेवकेषु सुखमुन्मुक्ततामुपैति ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् ३६८ । उभयम् ९४५ ॥

चतुर्थः सर्गः ।

इतश्च भरतश्चक्री, शस्त्रागारगतः स्वयम् । भक्त्या चक्रं नमश्चक्रे, क्षत्रप्रत्यक्षदैवतम् ॥ १ ॥
 पूजां नित्यं वितन्वानो, नवनैवेद्यमेदुराम् । अष्टाह्निकोत्सवं चक्रे, तत्रैव निवसन्नसौ ॥ २ ॥
 अथ प्रस्थानिके लभे, कृतप्रस्थानमङ्गलः । अनुचक्रं दिशि प्राच्यां, करिरत्नेन सोऽचलत् ॥ ३ ॥
 छत्र-चर्मा-ऽथ-सेनानी-खड्ग-दण्ड-पुरोधसः । कुटुम्बी मणि-काकिण्यौ, वर्धकिश्च नृपानुगः ॥ ४ ॥
 चचाळ रत्नस्तोमोऽयं, देवताकृतसविधिः । दिगन्तभूपतीनां तु, चक्रम्पे हृदयावनिः ॥ ५ ॥

॥ युगम् ॥

चेले समं ततस्तेन, सामन्तैश्च समन्ततः । सितांशुनेव नक्षत्रैः, स्फुरत्तेजोमयात्मभिः ॥ ६ ॥
 तरङ्गैरिव पाथोघेस्तुरङ्गैर्वायुचञ्चलैः । चलितं कलितोत्साहैः, प्रतिकूलेऽप्यमङ्कुरैः ॥ ७ ॥
 अथ प्रतस्थे वेगेन, हास्तिकं गर्जितोर्जितम् । प्रत्यर्थिक्षितिभृत्तेजोदाववारिदमण्डलम् ॥ ८ ॥
 निजानाकारयन्तोऽथ, कारयन्तोऽरितर्जनम् । ध्वजाञ्चलैश्चलैश्चेलुः, समेनैव पथा रथाः ॥ ९ ॥
 अनुचक्रं व्रजन्तीव, द्विगव्युतिप्रयाणकैः । तीरे नीरेशितुः प्राप, पतिप्रीत्येव बाहिनी ॥ १० ॥
 तत्र वर्धकिरत्नेन, निर्मितानमितश्रियः । आवासानावसन्ति स्म, सैनिकाः स्मेरविस्मयाः ॥ ११ ॥
 चक्रे पौषधशालां च, विशालां रत्नशालिनीम् । वर्धकिर्वर्धितानन्दश्चक्रिणः पुण्यपुञ्जवत् ॥ १२ ॥
 तस्यामुत्तीर्य सद्दीर्यः, कुञ्जराद् राजकुञ्जरः । प्रविवेश नभोदेशमिवार्कः पूर्वपर्वतात् ॥ १३ ॥
 दर्भसन्दर्भनिष्पन्नस्तरे लस्तपातकः । उपवासत्रयं चक्रे, तत्र बक्रेतराक्षयः ॥ १४ ॥
 अथ प्रथितचातुर्यस्तुर्येऽहनि महामहाः । सुगन्धिभिर्जलैः स्नातो, बली बलिर्विधिं व्यधात् ॥ १५ ॥
 सर्वाण्यस्त्राण्युपादाय, शक्रदायादविक्रमः । अथारूढो रथं चक्री, गरुत्मन्तिवाच्युतः ॥ १६ ॥
 नाभेयभू रथं नाभिद्वयसे पयसि स्थिरम् । विरचय्य समुद्रान्तः, समुन्मुद्रितकार्मुकः ॥ १७ ॥
 सौवर्णं विस्फुरद्वर्णं, नामाङ्कितमथो शरम् । पुङ्खमध्यसुखाधीशसुपर्णसुजगासुरम् ॥ १८ ॥
 दिशि मागधतीर्थस्य, पत्युरत्युज्ज्वलाकृतिम् । क्षमापश्चिक्षेप साक्षेपं, विशुद्ध्यक्षमिवाम्बुदः ॥ १९ ॥

॥ विशेषकम् ॥

सभायां मागधेशस्य, पक्षस्तृकारदारुणः । स चेपुर्वेगसम्पन्नः, पक्षगारिरिवापतत् ॥ २० ॥
 अथ अक्रुदिमीमांस्यः, सलास्याघरपल्लवः । बालार्कशोणदृकोणः, प्राह मागधतीर्थपः ॥ २१ ॥
 जिघृक्षुः को हरेर्दृष्टोऽहं, कः क्षेप्ता ज्वलने पदम् ? । आन्तरघट्टचक्रारमये कः कुरुते करम् ? ॥ २२ ॥
 क एष मयि निःशेषशस्त्रविस्तृतकौशलः । अक्षिपन्मार्गं मृत्युमार्गमार्गणदूतवत् ? ॥ २३ ॥
 इत्युत्ससौ समं वीरैर्वीरैः कोपातिपाटलैः । स निष्क्षिप्तैः स्फुरद्भूमैर्ज्वालावर्तैरिवानलः ॥ २४ ॥
 अथ व्यालोकयामास, तन्मन्त्री तस्य पत्रिणः । अक्षराणि फले दूतजिह्वायामिव शुद्धधीः ॥ २५ ॥

वृषभस्यादिदेवस्य, सूनुरभरतचक्रमूर्त् । इत्यादिशति वो दण्डं, दत्त राज्ये स्पृहा यदि ॥ २६ ॥
 वर्णानिमानमायेन्द्रः, प्रबलोऽप्यवलोक्य सः । सुमोच मदमुद्गमः, प्रेक्ष्य मन्त्रमिवोरगः ॥ २७ ॥
 पतिं प्रति प्रतिज्ञातत्यागहेतोरदोऽवदत् । स्वामिन् ! विमुञ्च संरम्भमम्भःपतिरिव प्रगे ॥ २८ ॥
 असावसमशौडीर्यश्चक्री सूचकभूषणम् । भरतो भरतक्षेत्रपतिश्चक्षेप सायकम् ॥ २९ ॥
 एतस्य भागधेयानि, मागधेञ्च । विरेजिरे । प्रतिवासरवर्द्धानि, स्पर्द्धानि प्रथमेन्दुना ॥ ३० ॥
 अनल्पोऽपि हि कल्पान्ते, क्षीयते क्षीरनीरधिः । सुपर्वपर्वतः सोऽपि, कम्पतेऽहर्षतिः पतेत् ॥ ३१ ॥
 पोत्री धात्रीतलं मुञ्चेत्, पविच्छविमथ त्यजेत् । अङ्गमङ्गमसौ किन्तु, भजेन्नहि महाभुजः ॥ ३२ ॥
 अस्मै षण्मेदिनीखण्डमण्डनाय महीभुजे । दण्डमुद्दण्डकोदण्डदोर्दण्डाय प्रयच्छ तत् ॥ ३३ ॥
 निशम्य सम्यगित्येष, वचनं सचिवेशितुः । समं भुजाभृतां तत्या, तत्याज परुषां रुषम् ॥ ३४ ॥
 तत्काण्डदण्डं दण्डं च, समादाय संमागतः । तत्त्वा श्रीभरतं वाचमित्युवाच स मागधः ॥ ३५ ॥
 ममैव पुण्यनैपुण्यं, ममैव प्रगुणा गुणाः । तेजस्वी यस्य नाथस्त्वमम्भोजस्येव भास्करः ॥ ३६ ॥
 अतः परं गतः पारं, सिन्धोरप्यस्मि ते वशः । जानीहि मां हिमांशुश्रीश्चकोरमिव सेवकम् ॥ ३७ ॥
 तं विसृज्य प्रसज्जेन, रथोऽथ पृथिवीभुजा । जवादवात्यताम्भोधिः, संरम्भाच्च मनोरथः ॥ ३८ ॥
 प्रासोऽथ क्षमापकोटीरः, कटकं जितकण्टकः । मागधाधीशमुद्दिश्य, स्पष्टामष्टाहिकां व्यधात् ॥ ३९ ॥
 अथानुचक्रं चलिता, चक्रवर्तिचमूस्तदा । तदं जगाम सङ्ग्रामदक्षिणा दक्षिणोदधेः ॥ ४० ॥
 वरदामाधिनाथोऽपि, तत्र मागधनाथवत् । विगृह्य जगृहे दण्डमखण्डं चक्रवर्तिना ॥ ४१ ॥
 विहिताष्टाहिकस्तत्र, चक्रमार्गानुगः क्रमात् । विपश्चित् पश्चिमं प्रापेत्, तीरं नीरनिधेरयम् ॥ ४२ ॥
 प्रभासान्द्रः प्रभासेन्द्रं, जित्वा तत्रापि पूर्ववत् । चिन्तारत्न-शिरोरत्न-सुवर्णादीन्यदण्डयत् ॥ ४३ ॥
 तत्कृताष्टौहिकः श्रीमाननुचक्रं चलद्वलः । ययौ चक्री महासिन्धुसिन्धोर्दक्षिणरोधसि ॥ ४४ ॥
 पूर्ववत् पौषधागारे, विरचय्याष्टमं तपः । असावसाधयद् वेगादेव तां सिन्धुदेवताम् ॥ ४५ ॥
 अथ सा नमसाऽभ्येत्य, रमसा भरतेश्वरम् । ऊचे तवाहं राजेन्दो !, किङ्करेव करोमि किम् ॥ ४६ ॥
 अथो यथावदाधाय, प्राभृतं सा भृतं श्रिया । जगाम चामरीभूतमुक्ताताडकदीधितिः ॥ ४७ ॥
 तत्रापि तापितारातिर्विहिताष्टाहिकः क्रमात् । प्राचीं प्रति चचालयं, चक्रानुचरसैनिकः ॥ ४८ ॥
 तटीर्विभ्रानमद्वैताः, वैताढ्यमगमन्नगम् । भरतार्धद्वयीसीमारूपं भरतभूपतिः ॥ ४९ ॥
 दक्षिणेऽथ नितम्बेऽस्य, स्तम्बेरममनोरमाम् । चमूममुचदमूममूढक्रमविक्रमः ॥ ५० ॥
 राजाऽष्टमं तपस्तेने, तेनाथ चलितासनः । आययौ मङ्गु वैताढ्यकुमारोऽवधिगोधितः ॥ ५१ ॥
 प्रौढानि दौकयित्वाऽथ, दौकनान्येष चक्रिणे । अथादि तव दासोऽहमित्युदित्वा जगाम च ॥ ५२ ॥
 प्रकल्पिताष्टमतपःपारणेनाथ भूभुजा । अष्टाहिकोत्सवाद्भूमादिश्यत चमूपतिः ॥ ५३ ॥
 सुषेण ! गच्छ वैताढ्य-सिन्धुदक्षिणनिष्कुटम् । शाधि निर्बाधमुत्तीर्य, निम्नगां चर्मरत्नतः ॥ ५४ ॥
 इत्यादेशमथासाथ, माथत्कारिकुलाकुलैः । सार्धमर्धीकृतैः सैन्यैः, सुषेणो निम्नगामगात् ॥ ५५ ॥
 नदीमदीनसत्कर्मा, चर्मनिज्जेन वर्त्तना । अथोत्तार सेनानी, रसेनानीतसम्पदः ॥ ५६ ॥

१ किञ्चिद्, अं खंता० ॥ २ समागच्छः वता० ॥ ३ क्षिणाग्नुधेः खंता० पाता० ॥ ४ प, तीरं पाता० ॥ ५ द्वाहिकः खंता० पाता० । एवमप्येव ॥

सिंहलान् सिंहतुल्यौजा, बर्बरान् गर्वपर्वतः । यवनान् यवनाश्वश्रीः, कालः कालमुखान् रणे ॥ ५७ ॥
अपरानपि राजश्रीजनको यौनकादिकान् । पराजित्ये सुखेनैव, सुषेणध्वजिनीपतिः ॥ ५८ ॥

॥ युगम् ॥

जित्वेति सिन्धुसुतीर्थं, कीर्यमाणयशः जैनैः । चक्रिणो दौकयाञ्चके, तद्वण्डान् दण्डनायकः ॥ ५९ ॥
तत्तमिश्रागुहाद्वारकपाटोद्धाटनाय सः । आदिष्टश्चक्रिणा चक्रे, गत्वा तत्राष्टमं तपः ॥ ६० ॥
कृतमालाभिधं देवमथोद्दिश्य चमूपतिः । तमिश्राकन्दरद्वारि, वितेनेऽष्टाहिकामहं ॥ ६१ ॥
हयारूढः प्रणम्याथ, कपाटे कन्दरामुखे । जघान दण्डरत्नेन, करेणेव तमोऽशुमान् ॥ ६२ ॥
कपाटे अपि ते सद्यो, दण्डघातेन रहसा । पश्चादभूतां वीरस्य, पक्षद्वयबले इव ॥ ६३ ॥
वाजिनं विनिवर्त्याथ, प्रतिश्लोमं चमूपतिः । राज्ञे विज्ञपयामास, कपाटोद्धाटनक्रियाम् ॥ ६४ ॥
सिन्धुरस्कन्धमारूढः, पुरतो भरतेश्वरः । मणिरत्नं समारोप्य, तमःशमनहेतवे ॥ ६५ ॥
प्रविवेश गुहागर्भं, समं निजचमूचरैः । तारकानिकरैः सौकमभ्रान्तरिव चन्द्रमाः ॥ ६६ ॥ युगम् ॥
मार्गे चैकोनपञ्चाशन्मण्डलानि चकार सः । लोकोल्लोकाय काकिण्या, वाम-दक्षिणपक्षयोः ॥ ६७ ॥
उन्मत्तां च निमग्नां च, नद्यो वीक्षितवानथ । तरस्यमाऽपि पूर्वस्यां, नान्यस्यां तूलमप्यहो ॥ ६८ ॥
बद्ध्या बर्धकेर्बुद्ध्या, पद्यया सोऽनवद्यया । समुत्ततार ते नद्यौ, यमभ्रूमङ्गभङ्गुरे ॥ ६९ ॥
अथोत्तरगुहाद्वारकपाटप्रचत्तिर्गमः । सचक्रः स ब्रजन् रेजे, समानुरिव वासरः ॥ ७० ॥
स तां गुहामतिक्रम्य, भरतार्धमथोत्तरम् । विवेश जेतुं कान्तारमिव सिंहोऽतिरहसा ॥ ७१ ॥
तत्र चापातमग्निऽपि, जनतात्रासहेतवः । मानिनो धनिनः शूराः, क्रूराकार-पराक्रमाः ॥ ७२ ॥
कालाः कालायसेनैव, कृताज्ञा भिल्लभुजः । अदृष्टपूर्वाभिभावा, वसन्त्यापातसंज्ञकाः ॥ ७३ ॥

॥ युगम् ॥

किरातैरथ युद्धाय, सन्नद्धायतपत्तिभिः । चक्रिणः कृपणीचक्रे, चमूचक्रं रणाङ्गणे ॥ ७४ ॥
ततः सुषेणसेनानीः, सेनानीरनिधेर्विधुः । तुरङ्गरत्नमारूढः, खड्गरत्नकरोऽचलत् ॥ ७५ ॥
तं समायान्तमालोक्य, भिल्लाः सम्मुखगामिनः । पतङ्गा इव रङ्गन्तः, प्रदीपस्य विरेजिरे ॥ ७६ ॥
सौवर्णं फलकं विभ्रत्, कालक्रूरासिभासुरम् । सुषेणोऽभ्याजितं दीप्त्या, दिनेशमिव साङ्गजम् ॥ ७७ ॥
सोढुं प्रतापमेतस्य, क्षमायामक्षमा अमी । सिन्धोस्तीरगता गोत्रदेवताराधनं व्यधुः ॥ ७८ ॥
वेषामाराधनेनाथ, सुरा मेघमुखामिषाभिः । एत्य प्राहुरहो वत्साः !, किमारब्धमिवं मुधा ? ॥ ७९ ॥
कूरे वयमयं जेतुं, शक्रेणापि न शक्यते । अलङ्घ्यशासनश्चक्री, पृथिवीपाकशासनः ॥ ८० ॥
तथापि वयमेतस्य, युष्माकमनुरोधतः । उपसर्गं करिष्याम, हत्युक्त्वा ते तिर्रोऽभवन् ॥ ८१ ॥
अथ मेघमुखैर्वैर्वैनडम्बरमन्धरे । विचक्रे चक्रिसैन्योर्द्ध्वं, दिग्गन्तातङ्ककारणम् ॥ ८२ ॥
रसन्तो विरसं मेघा, मुक्तं वार्धेजैः समम् । उद्धमन्तो व्यलोक्यन्त, वाढवामिं तडिच्छलात् ॥ ८३ ॥
भारामुशरुपातेन, खण्डयन्त इव क्षितिम् । राक्षसा इव तेऽभूवन्, घना भीषणमूर्तयः ॥ ८४ ॥
चर्मरत्नमयो चक्री, यावद्वादशयोजनीम् । पाणिस्पर्शेन विस्तारयिरोहत् सह चमूचरैः ॥ ८५ ॥
छत्ररत्नमथाप्युच्चैस्तावन्मात्रं नभोज्जणे । चर्मरत्नस्थलोकानामुपरिष्ठाद् व्यचम्बत ॥ ८६ ॥

छत्रदण्डोपरिन्त्यमणिरत्नप्रभावतः । शममन्तस्तमः प्राप, सम्पुटे च्छत्र-चर्मणोः ॥ ८७ ॥
 प्रातरुसानि धान्यानि, गृहिरत्नेन चर्मणि । निष्पत्तिमापुः सन्ध्यायां, तथा शाक-फलाद्यपि ॥ ८८ ॥
 अत्रैः शकैः फलवैश्व, गृहिरत्नप्रभावतः । सद्यः प्रतिगृहं प्राप्तैर्लोकैः स्वर्गाव सोऽभवत् ॥ ८९ ॥
 तरुदण्डमिवालोक्त्य, तल्लोकैः सम्पुटं जले । सुवनेषु कृता शङ्के, ब्रह्माण्डमिति कल्पना ॥ ९० ॥
 सप्तमेऽहि व्यतिक्रान्ते, चक्री चिन्तामिति व्यधात् ।
 प्रत्यनीकं ममाप्युच्चैः, प्रत्यनीको नु कोऽम्बुदः ? ॥ ९१ ॥
 अथ तस्य प्रमोक्षितानुवर्तनपराः सुराः । सहस्राः षोडशाप्युच्चक्रुटीभङ्गभीषणाः ॥ ९२ ॥
 गत्वा मेघश्रुत्वान् देवान्, नैत्रारुणविभानिभात् । उद्गिरन्त इव क्रोधमिदं वचनमूचिरे ॥ ९३ ॥
 अरे रे ! केन वो दत्ता, दुर्दैवेनेदृशी मतिः ? ।
 चक्री न यदि दृष्टोऽयं, तत् किं नाम्नाऽपि न श्रुतः ? ॥ ९४ ॥
 यात तद् दूरतः क्रूराः, नैव यावदयं प्रभुः । दम्भोलिनेव चक्रेणाभिहन्ति भवतां शिरः ॥ ९५ ॥
 इति यक्षवचः श्रुत्वा, तैर्द्वितं विद्रुतं ततः । दुग्धघौतमिव ज्योम, वैमल्यममजत् तदा ॥ ९६ ॥
 दौकने स्वर्ण-भाणिक्य-नाज-वाजिब्रजानथ । आदाय म्लेच्छपाः सर्वे, भरतं शरणं ययुः ॥ ९७ ॥
 भरतोऽपि प्रसन्नैतान्, विससर्ज महाशयः । नतेषु पक्षपातित्वमुत्तमानां हि लक्षणम् ॥ ९८ ॥
 सिन्धोरथोत्तरं वार्धिमिरितीमान्तनिष्कुटम् । जित्वा सुषेणतश्चक्री, ययौ क्षुद्रहिमालयम् ॥ ९९ ॥
 दक्षिणेऽथ नितम्बेऽस्य, न्यस्य सैन्यं नरेश्वरः । व्यधादुद्दिश्य हिमवत्कुमारं स तपोऽष्टमम् ॥ १०० ॥
 रथारूढोऽष्टमान्तेऽथ, रथाग्रेण हिमाचलम् । त्रिस्ताडयित्वा हिमवत्कुमारस्येषुमक्षिपत् ॥ १०१ ॥
 द्वासप्ततिसंथो गत्वा, योजनान्यम्बरात् पतन् । हिमाचलकुमारेण, वीक्षितः स शरः पुरः ॥ १०२ ॥
 विधामिवाथ कोपाम्ने, स्तम्भनीं स कुमारकः ।
 वीक्ष्य नामाक्षरश्रेणिं, काण्डदण्डेऽतिभक्तिमान् ॥ १०३ ॥
 सुमनःसुमनोमालां, तथा गोशीर्षमौषधीः । ह्रदाम्भः कटकान् बाहुरक्षान् दिव्यांशुकान्यपि ॥ १०४ ॥
 गत्वा भरतपादान्ते, प्राश्रुतीकृतवानयम् ।
 महात्मनां हि पुण्यानि, किं न यच्छन्ति वाञ्छितम् ? ॥ १०५ ॥ विशेषकम् ॥
 आर्षमिस्तं विसृज्याथ, कलितः कलितः श्रिया । जघानर्षमकूटाद्रिं, त्रिः शीर्षेण रथस्य सः ॥ १०६ ॥
 तत्पूर्वकटके चक्री, काकिणीरत्नतोऽलिखत् । चक्रवर्त्यवसर्पिण्यां, भरतः प्रथमोऽस्त्यहम् ॥ १०७ ॥
 व्यावृत्त्याथ गतः सैन्ये, पारणं वैरिवारणः । विधायाद्याहिकां चक्रे, तत्र कृत्यविचक्षणः ॥ १०८ ॥
 अथ निर्दैन्यसैन्योऽयं, चक्री चक्रमनुव्रजन् । उदग्रितम्बे वैताड्यगिरेः सैन्यं न्यवीविशत् ॥ १०९ ॥
 तस्मिन् नमि-विनम्याल्लौ, जेतुं विधाधरेश्वरौ । अक्षिपत् क्षितिपः क्षिप्रमभमप्रसरं शरम् ॥ ११० ॥
 अथ तौ कुपितौ वीक्ष्य, चक्रनायकसायकम् । प्राप्तौ साकं निजानीकैर्युद्धश्राद्धांसदुर्धरौ ॥ १११ ॥
 समं विधाधरबलैर्व्योम्नि विधाधरेश्वरौ । विलोक्य समरं घोरमारेभे भरतेश्वरः ॥ ११२ ॥
 दोर्दण्डयोः समारोप्य, कोदण्डं विदधे तदा । जयश्रियः प्रवेशाय, भरतो रणतोरणम् ॥ ११३ ॥
 अथ द्वादशवर्षान्ते, वर्षान्त इव भास्करः । करैरिव शरैश्चक्री, विपक्षानक्षिपद् घनान् ॥ ११४ ॥

प्रणष्टेऽथ बले प्रह्वौ, विद्याधरनरेश्वरौ । भरतेशं नमस्कृत्य, भक्तितो वाचमूचतुः ॥ ११५ ॥
 त्वं क्षमस्व क्षमास्वामिन्नेतद् दुर्वृत्तमावयोः । प्रणिपातावधिः क्रोधः, सतां हि परिकीर्तितः ॥ ११६ ॥
 स चिरत्नानि रत्नानि, नर्मिर्नमितमस्तकः । दौकने दौक्यामास, क्षमाशक्राय चक्रिणे ॥ ११७ ॥
 स्त्रीरत्नेनाथ कन्दर्पजगज्जयपताकया । स्थापत्येन भुवः पत्ये, प्राभृतं विनमिर्व्यधात् ॥ ११८ ॥
 एतौ च सुतयोन्यस्य, विद्याधरधुरीणताम् । गृहीतदीक्षौ तीर्थेशसेवामेवाथ चक्रतुः ॥ ११९ ॥
 अथ त्रिपथगातीरि, सैन्यं न्यस्य नरेश्वरः । असाधयत् सुपेणेन, गङ्गमुत्तरनिष्कुटम् ॥ १२० ॥
 तं चाष्टमतपःसम्पल्लम्पटीकृतमानसा । उपतस्ये स्वयं गङ्गादेवी विविधदौकनैः ॥ १२१ ॥
 तदाऽसौ नृपमालोक्य, तस्मिन्नेवानुरागिणी । ईर्ष्ययेवपुर्भिर्जने, विषमैर्विषमेषुणा ॥ १२२ ॥
 असौ तत्रैव तल्लेमवारिवारणतां गतः । निनाय नायको भूमेः, सहस्राब्दीं घटीमिव ॥ १२३ ॥
 अथ खण्डप्रपाताख्यां, गुहामभ्येत्य भूपतिः । नाखमालं सुरं तत्र, साधयामास पूर्ववत् ॥ १२४ ॥
 गुहां तामप्यतिक्रम्य, तमिश्रावबरेश्वरः । सैन्यं निवेशयामास, सैकते सौरसैन्धवे ॥ १२५ ॥
 तत्राष्टमेन तपसाऽसाधयत् वसुधाधवः । निधीन् यक्षसहस्रेण, प्रत्येकं कृतसन्निधीन् ॥ १२६ ॥
 साधयित्वा सुपेणेन, गङ्गादक्षिणनिष्कुटम् । नृपोऽचालीदथायोध्यां, प्रति सिहो गुहामिव ॥ १२७ ॥
 सुखं सैन्यरजःकीर्णां, तुरङ्गैरुदतारि या । कष्टं मदाम्भोगम्भीरा, सेव शैवलिनी द्विपैः ॥ १२८ ॥
 रथाश्वैर्लज्जैवाद् भूमेर्भ्रमयन्तो ध्वजांशुकम् । पत्तयोऽप्यनुकुर्वाणाः, कृपाणावर्तनैरिमान् ॥ १२९ ॥
 गोरसप्राभृतभृतो, ग्रामवृद्धान् पदे पदे । भूपः स्वयमभाषिष्ट, तद्भाषा-मौगध्यकौतुकी ॥ १३० ॥
 इति क्षमापश्चमूरेणुरैः पिहितमानुभिः । एकच्छत्रामिव भुवं, निर्माय स्वपुरीं ययौ ॥ १३१ ॥
 विन्वितान् रत्नवप्राग्रे, तदा पौरैश्चमृचरान् । आरोहत इवारूढैर्दृष्ट्वा हृष्टैः करोऽर्पितः ॥ १३२ ॥
 अभ्युद्यतस्ततः प्रातर्गौरिवात् पौर-मन्त्रिभिः । सैन्यैरनुगतः पुण्ये, सुहृते कृतमङ्गलः ॥ १३३ ॥
 स्फुरत्कपाटपक्ष्माब्जप्रतोलीनेत्रवर्त्मना । अथाविशत् पुरस्तस्या, हृदि सौभाग्यमूर्तृपः ॥ १३४ ॥ युग्मम् ॥
 बन्दिबृन्दमुत्साम्भोजस्फुरत्पदपदशब्दितैः । भासुराभ्युदयो भाभिर्दिवाकर इवापरः ॥ १३५ ॥
 पश्यन्तीनां पुरो हारयष्टियुग्मेऽपि विन्वितः । हृदि स्फुटीभवत्कामद्वितीय इव योषिताम् ॥ १३६ ॥
 व्यालोलानिव कल्लोलानानन्दक्षीरनीरधेः । पश्यन् वातेरितान् केतुपटाननुनिकेतनम् ॥ १३७ ॥
 भासुरं रमसाऽऽरब्धबाद्य-नृचादिकौतुकैः । कृतमाङ्गलिकं लोकं, मञ्चे मञ्चे कृतार्थयन् ॥ १३८ ॥
 बालाः पुत्रीरिव तदा, सुप्रौढा भगिनीरिव । जननीरिव वृद्धास्तु, निर्विकारं विलोकयन् ॥ १३९ ॥
 समाससाद सदनं, सदन्तन्तुगुणो नृपः । अमन्दानन्दसन्दोहकन्दो हरिपराक्रमः ॥ १४० ॥
 ॥ षड्भिः कुलकम् ॥
 अभ्येत्याभ्येत्य भूपालैः, क्रमशः परिकल्पितम् । स भजे चक्रवर्तित्वाभिषेकं द्वादशाब्दिकम् ॥ १४१ ॥
 स पश्यन् स्वजनान् सर्वान्, सुन्दरीं गन्दिरोदरे । ददर्श कर्शिताकारां, कलामिव कलावतः ॥ १४२ ॥
 कृशत्वकारणं तस्याः, साक्षेपमथ मभुजा । ऊर्ध्वनियोगिनः पृष्ट्वा, नास्माकं देव । दूषणम् ॥ १४३ ॥
 प्रभोः षष्टिसहस्राब्दी, दिग्जयादिदिनादियम् । आचाम्बानि चकारोच्चैर्व्रतग्रहणसाम्राहा ॥ १४४ ॥

१ 'नृत्यादि' खंता० ॥ २ 'नुकी' पाता० । 'नुकम्' खंता० ॥

चक्रिणाऽथ ब्रतायासौ, विसृष्टाऽष्टापदे गिरौ । दक्षा दीक्षां प्रभोः पार्श्वे, जग्दे गृहनिस्पृहा ॥ १४५ ॥
चक्रिराज्याभिषेकेऽथ, तस्मिन् द्वादशवार्षिके । आगता-ऽनागतान् लोकान्, प्रभुत्वादवलोकयन् ॥ १४६ ॥
निजानुजाननायातान्, विज्ञाय न्यायवित्तमः । तान् प्रति प्रेषयामास, दूतान् सूतलवासवः ॥ १४७ ॥
युगम् ॥

यदि राज्यार्थिनस्तद्भोः, भरतं कुरुत प्रभुम् । दूतोक्तिमिति ते श्रुत्वा, जगदुर्मरतानुजाः ॥ १४८ ॥
विभज्य राज्यमस्माकमेतस्यापि भवत्प्रभोः । तातेन दत्तमस्मत्तः, स किमाच्छेत्तुमिच्छति ? ॥ १४९ ॥
अधिकेन न नः कार्यं, रक्षितुं स्वं स्वयं क्षमाः । अयोग-क्षेमकृत् तस्मान्नाथः कथमयं भवेत् ? ॥ १५० ॥
बलीयानथ यथेष, निःशेषद्वेषिशातनः । तदेतु वयमप्येते, पितुस्तस्यैव सूनवः ॥ १५१ ॥
किन्तु तातमनापृच्छथ, वयं स्वच्छन्दकारिणः । अग्रजेन समं क्रोधाद्, योद्धुमीहामहे नहि ॥ १५२ ॥

इत्युत्त्वाऽष्टापदे गत्वा, नत्वा निर्वृजिनं जिनम् ।

तत् ते भरतसन्दिष्टं, सर्वगूर्वीभुजोऽभ्यधुः ॥ १५३ ॥

सिञ्चन्निव सुधावृष्ट्या, वसुधामृषभप्रभुः । तानुवाच ज्वलत्क्रोधवहेरहाय शान्तये ॥ १५४ ॥
चपला चपलेव श्रीभारत्यसौ सुवनान्तरे । कल्याणवाञ्छया वत्सास्तत् तां गृहीत किं मुधा ? ॥ १५५ ॥
किञ्च स्वःसम्भवैर्भोगैर्या तृप्तिरभवन्न वः । सा मर्त्यभोगैरङ्गारकारकस्येव किं भवेत् ? ॥ १५६ ॥

अङ्गारकारकदृष्टान्तः

तथाहन्मोहति कश्चिद्, गृहीत्वाऽङ्गारकारकः । रीणवारिण्यरण्येऽगादङ्गारफरणोद्यतः ॥ १५७ ॥
भीष्मभीष्माकैर्कार्कश्यकृशानुकृतया तृषा । स तृप्तिं नासवान् सर्वं, पायं पायं पयो दत्तेः ॥ १५८ ॥
कश्चित् तरुतले सुप्तः, स्वप्ने सदनमागतः । परेत इव पानीयं, समग्रमपि सोऽपिबत् ॥ १५९ ॥
तथाऽप्यच्छिन्नतृष्णोऽयं, आमं आमं जलाशयान् । वह्निरौर्व इवापूर्वः, सर्वानुर्व्यामशोषयत् ॥ १६० ॥
अथैकं कश्मलक्षारदुरापसलिलं मरौ । कूपं प्राप्य अमन् मेने, प्रत्यक्षं क्षीरनीरधिम् ॥ १६१ ॥
तत्रापि स तृषाऽऽक्रान्तः, पयसे कुशपूलकम् । संयोज्य रज्जुभिः क्षिप्त्वा, सरसं तरसाऽकृषत् ॥ १६२ ॥
अतिनिम्नतया कूपः, कुम्प इव सेवकात् । यात स्वदत्तमादत्त, सर्वस्वं तृणपूलकात् ॥ १६३ ॥
पूलकादथ निश्चोत्य, पाश्चात्यास्तोयविमुषः । स चातक इवाम्भोदादुन्मुखस्तृषितः पयौ ॥ १६४ ॥
तत् तृष्णा याऽस्य न च्छिन्ना, वारिधेरपि वारिभिः । किं सा निरङ्कुशा पूलकुशाप्रपयसा नृतेत् ? ॥ १६५ ॥

युष्माकमपि तद् वत्साः, या दिव्यैरपि नात्रुत् । मर्त्यलोकेभवैर्भोगैः, किं सा तृष्णा नृतिष्यति ? ॥ १६६ ॥
श्रुत्वेति देशनां मर्तुर्लक्ष्मीसुखपराङ्मुखाः । अथाष्टनवतिर्मेजुस्ते व्रतं भरतानुजाः ॥ १६७ ॥
दूतास्ततो निवृत्त्याथ, स्वामिने विस्मयस्मिताः । सोदराणां यथावृत्तं, वृत्तान्तं ते व्यजिज्ञपन् ॥ १६८ ॥
अथ प्राज्यानि राज्यानि, तेषां भरतभूपतिः । जग्रसे सकलान्येष, सर्वज्ञानीव भस्मकी ॥ १६९ ॥
अपरेद्युर्नृपश्रेणीवेणीसम्पार्जितक्रमम् । व्यजिज्ञपन्नृपं नत्वा, सुषेणो गर्वपर्वतः ॥ १७० ॥
कृत्वाऽपि दिग्जयं स्वामिश्चक्रमायुधमन्दिरे । एतद् विज्ञति नाद्यापि, यथा शिष्यः शठो मँटे ॥ १७१ ॥
अथ सर्वोपधाशुद्धबुद्धिः सचिवपुङ्गवः । उवाच वाचमाचार्य, इव क्षमावासवाग्रतः ॥ १७२ ॥

स्वामिन् । को नाम दिव्यात्राकर्तरि त्वयि भर्तरि । तिष्ठेताद्यापि ? चण्डांशौ, तमस्काण्डं कियच्चिरम् ? ॥ १७३ ॥
 आः । ज्ञातमथवा स्वामिन्नवश्यं न वशंवदः । स बाहुबलिभूपास्तवैवावरजो बली ॥ १७४ ॥
 अपि विश्वं स सामर्थ्यः, सवायुरिव पावकः । विश्वं दग्धुमलं खड्गधूमान्धीकृतशात्रवः ॥ १७५ ॥
 षट्सण्डं भरतक्षेत्रं, जित्वाऽपि जगतीपते । अजित्वा तं जगद्बीरं, वास्तवस्त्वव कः स्तवः ? ॥ १७६ ॥
 एतस्याविजये देव !, दिग्जयव्याजतस्त्वया । अस्मिन् षट्सण्डमूखण्डे, कृतं देशान्तरेक्षणम् ॥ १७७ ॥
 तदेव देव ! भवतो, युज्यते प्राज्यतेजसः । नोपेक्षितुं क्षितिस्वामिन् !, नमितामितशात्रवः ॥ १७८ ॥
 अथ प्रथमतो न त्वं, बान्धवं बन्धुवत्सल ! । योद्धुमुत्सहसे दूतं, तत् कञ्चित् प्रेषयाधुना ॥ १७९ ॥
 वीरमन्यो न मन्येत, तवाज्ञां यदि चानुजः । तदा यदायुधीयानां, बुध्यते तद् विधीयताम् ॥ १८० ॥
 इत्यमात्योदिते दूतं, दक्षस्तक्षशिलां प्रति । स वेगेन सुवेगाख्यं, निस्पृष्टार्थं विस्पृष्टवान् ॥ १८१ ॥
 अथास्त्वलङ्घतिर्वयुरिवार्यं वेगतोऽगमत् । निवारितोऽपि शकुनैः, सुवेगो दूत्यदक्षिणः ॥ १८२ ॥
 निम्नगा-नगर-ग्राम-कान्तार-गिरि-गह्वरान् । सुवेगः स लघूलङ्घ्य, वहलीदेशमासदत् ॥ १८३ ॥
 श्रीमद्बाहुबलिस्वामियशःपुरभिताननैः । कान्तं वनान्तविश्रान्तैः, क्रीडद्गोपाङ्गनागणैः ॥ १८४ ॥
 गायन्तीमिश्ररित्राणि, श्रियुगादिजिनेशितुः । नन्दनादेत्य दैत्यारिस्त्रीभिः सान्द्रीकृतद्रुमम् ॥ १८५ ॥
 अलङ्कारप्रभाभिजतमिश्रासु दिनेष्विव । तमिश्रास्वपि पान्थस्त्रीपाणिन्धमभवत्पथम् ॥ १८६ ॥
 उपेत्य स्वर्गिणां स्वर्गाद्भुतश्रीदिदृक्षया । हृष्टानामद्भुतैर्भोगैर्दुस्त्यजीभूतभूतलम् ॥ १८७ ॥
 ॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

असावासाद्य तं देशमपूर्वाद्भुतवैभवम् । जन्मान्तरमिव प्राप्तः, कृत्यं विस्तृतवानिव ॥ १८८ ॥
 अथ तक्षशिलां बाहुबलिबाहुबलोज्जिताम् । नगरां स गरीयस्याः, सम्पदः पदमासदत् ॥ १८९ ॥
 पश्यन्त्यमासौ पुर्यां, वैभवं भुवनाद्भुतम् । उन्मुखो ददृशे लोकैर्विकीर्तितेभ्य इवोद्भुतः ॥ १९० ॥
 क्षणं प्राप्य नृसिंहस्य, सिंहद्वारं महीभुजः । तस्थौ रथादथोत्तीर्य, स्मरन्निव स वाचिकम् ॥ १९१ ॥
 गच्छन्तथाप्रतश्चक्रिप्रताप इव मूर्तिमान् । तस्थौ राजकुलद्वारि, वारितो वेत्त्रिभिः क्षणम् ॥ १९२ ॥
 अथ बाहुबलेराज्ञां, द्वाःस्थेनासाद्य सादरम् । प्रावेक्ष्यत सुवेगोऽयं, सहर्षः पर्षदन्तरे ॥ १९३ ॥
 स समान्तः समासद्भिः, कचिन्नीलाश्वकुट्टिमे । जलभीत्योर्द्ध्वरन् वासः, सहासमवलोकितः ॥ १९४ ॥
 आकाशस्फटिकस्तम्भस्त्वलिताङ्गतया कचित् । अन्यत्रापि चचारासौ, हस्तैर्न्यस्तैः पुरः पुरः ॥ १९५ ॥
 रत्नस्तम्भसमालम्बिप्रतिबिम्बमवेक्ष्य सः । कृच्छ्रेण जज्ञे विज्ञोऽपि, तत्त्वतः पृथिवीपतिम् ॥ १९६ ॥
 नमस्कृत्य नृपं पुञ्जीभूतहारः स भूतले । विशिष्टो विष्टरे वेत्त्रिनिर्दिष्टे स निविष्टवान् ॥ १९७ ॥
 सुखान्नविलसद्वाणी, रणवृष्टुरहारिणीम् । उज्जगार गिरं कर्णसुधां स वसुधाधवः ॥ १९८ ॥
 कञ्चित् कुशलमार्यस्य ? कञ्चित् कुशलिनी प्रजा ? । कुशली कञ्चिदार्यस्य, सेनान्यादिपरिच्छदः ? ॥ १९९ ॥
 स षट्सण्डं क्षमाखण्डमासण्डलपराक्रमः । साधयन्न कञ्चित् कचिदार्यः प्राप पराभवम् ॥ २०० ॥
 आवर्जिता जिताः कचिद्वार्येण जगतीभुजः । यथाऽन्वहं वहन्तस्तामाज्ञां न स्युर्विपादिनः ॥ २०१ ॥
 समं जनानुरागेण, स्पर्धया वृद्धिगामिनः । आर्यस्य धर्म-कामा-र्थ्यां, न वाधन्ते परस्परम् ॥ २०२ ॥

१ 'त्सलः' खंता० पाता० ॥ २ 'त्योदितैर्दूतं' खंता० ॥ ३ 'गो दौत्यद्' खंता० ॥
 ४ 'नाजने' खंता० पाता० ॥

इत्युक्त्वाऽवस्थिते राज्ञि, दूतः सङ्क्षतमब्रवीत् । कस्तस्य कुलप्रभः?, कुशलं जगतोऽपि यः ॥ २०३ ॥
 कस्तस्मिन् सैन्यलेशेऽपि, देशे चाकुशलक्रमः? । यस्मिन् सुरकृतोपास्तिः, शास्तिरुद्बान्धवस्तव ॥ २०४ ॥
 तिष्ठेत् पुरतः कश्चिद्, दिग्बैत्रे तत्र शात्रवः? । अर्के विक्रामति ध्वान्तविक्रमः क्रमतां कुतः? ॥ २०५ ॥
 अनेकैः सममेकाऽपि, नानादेशैर्निवेशिभिः । तस्याज्ञा मान्यते भूधिं, विधेरिच्छेव जन्मिभिः ॥ २०६ ॥
 भूभुजस्तस्य षाङ्गुण्योपाय-शक्तित्रयादयः । फलन्ति चिन्तितैरर्थैः, साक्षात् करुणद्वमा इव ॥ २०७ ॥
 निर्बाधमेव सेवन्ते, पुरुषार्थाल्लभ्योऽपि तम् । विभागा इव सन्ध्यायाः, दिवसं भास्वरोदयम् ॥ २०८ ॥
 नृपैर्लालाटिकीभूतैः, सेवितोऽपि परैः परम् । नै मोदते स दूरस्थानपश्यन्ननुजान् निजान् ॥ २०९ ॥
 सत्यामपि स्यान्नो यस्यां, बान्धवानां विलोकनम् । श्रियं सारामिमां कारानुकारां गणयत्ययम् ॥ २१० ॥
 विजित्य जगतीमस्य, चिनीतायामुपेयुषः । सम्बन्धिभिः सुहृद्भिश्च, चक्रे चक्रिणोदोत्सवः ॥ २११ ॥
 तवाग्रजन्मनस्तस्मिन्नुत्सवे पृथिवीभुजः । लक्ष्मी-जीवितरक्षार्थं, के स्वयं न समाययुः? ॥ २१२ ॥
 अनायातानयं ज्ञात्वा, भवेद्वादशवार्षिकं । किलाऽऽकारयितुं आतून्, प्रेषयामास पुरुषान् ॥ २१३ ॥
 विकैरप्यानल्पसङ्कल्पः, किमप्येते सुमेधसः । आगत्य तातपादान्ते, दान्तात्मानो व्रतं व्यधुः ॥ २१४ ॥
 तदयं तद्वियोगार्त्तिगर्तसम्पातकातरः । समागत्य समुद्धर्तुं, साम्प्रतं तव साम्प्रतम् ॥ २१५ ॥
 यद्यपि आतृभावेन, त्वं पुरा न समागमः । वक्तव्यमन्यथा तथाऽप्येष, सर्वथा दुर्मुखो जनः ॥ २१६ ॥
 तत् स्वयं हर्षसोत्कर्षदृष्टिपीयूषवृष्टिभिः । द्विजिह्वप्रभवहोषमोषः कर्तुं तवोचितः ॥ २१७ ॥
 स स्वयं दान-सम्मानपूरितार्थिमनोरथः । त्वत्प्रणामान्न नामान्यज्जगन्मान्यः समीहते ॥ २१८ ॥
 धीरा न चित्ते विचेष्टं, चेष्टन्ते किन्तु तेजसे । मुक्तापङ्क्तिधिया हन्ति, सिंहः किं हस्तिमस्तकम्? ॥ २१९ ॥
 आता ममायं भूमतां, मास्म भूरिति निर्भयः । राज्ञामाज्ञाधनानां हि, ज्ञातेयं कोपयुज्यते? ॥ २२० ॥
 समन्युरथ तं वीरमन्यस्त्वमवमन्यसे । भासि भास्वति तत् तस्मिन्नुद्यत्स्वद्योतपोतवत् ॥ २२१ ॥
 पुत्रस्त्वमपि नाभेयप्रभोर्भरतवत् ततः । कुलप्रभुरसि स्वामिन्, हितं जल्पामि तत् तव ॥ २२२ ॥
 करालगरलः सर्पः, पावकः पवनोद्धतः । प्रभुः प्रौढप्रतापश्च, विश्वास्या न त्रयोऽप्यमी ॥ २२३ ॥
 जीवितन्येन राज्येन, कार्यं तद् विद्यते यदि । तदा रक्षौषधं भूधिं, धार्यतां आतृशासनम् ॥ २२४ ॥
 नित्यं वितन्यते यत्र, सेवा देवा-ऽसुरैरपि । भवतो मर्त्यमात्रस्य, सेवायां तत्र का त्रपा? ॥ २२५ ॥
 एवं वदति दूतेऽत्र, सुनन्दानन्दनः स्वयम् । बाहुं विलोकयामास, रोमाञ्चकवचाञ्चितम् ॥ २२६ ॥
 अवोचदधरज्योतिर्मिश्रदन्तांशुदम्भतः । कोपपाटलितां साक्षादिव वाचं प्रराधवः ॥ २२७ ॥
 ज्यायानयं मम आता, यदीच्छति समागमम् । युक्तं यदेष तातस्य, तुल्यः पूज्यो हि सर्वथा ॥ २२८ ॥
 युक्तं तदपि यत् प्रैषीत, प्रभुस्ते भरतेश्वरः । आकारणानि बन्धूनां, भुरोः कृत्यमिदं यतः ॥ २२९ ॥
 तेषु तातानुयातेषु, स्वयं यत्त्वेष ते विभुः । तेषां राज्यानि अब्राह्म, स्नेहोऽयं दृढः नूतनः ॥ २३० ॥
 कनिष्ठैर्विजितो ज्येष्ठः, प्रवादो मास्म भूदयम् । इत्यन्वगुरमी तातं, जितकाशी तदेष किम्? ॥ २३१ ॥
 त्वद्भर्ता भरतक्षेत्रं, जिज्ञा तन्मां विरोधयन् । निष्पन्नं हेमः नागेन, नियतं दूषयत्ययम् ॥ २३२ ॥

१ 'शे च, देशे' खंता० पाता० ॥ २ 'शनिंवासिभिः' खंता० ॥ ३ 'नाऽऽमो' पाता० ॥
 ४ 'किमदोत्स' खंता० ॥ ५ 'विकल्प्यानेकसङ्कल्पान्, किमप्येते' खंता० । 'विकल्पानल्पसङ्कल्पान्,
 विकल्पेते सुमे' पाता० ॥ ६ 'नोद्धुरः' । प्रभुः खंता० पाता० ॥

भ्रातृभावादनायाते, निर्भये वा स्वभावतः । किन्तु मर्येव लोकोऽयमवद्वदनोऽभवत् ? ॥ २३३ ॥
 किं वा यदेव भ्रातृणां, राज्यानि नृपतिस्त्वव । जग्रसे श्वेव वान्तानि, तथा तत्राप्यभूदयम् ? ॥ २३४ ॥
 मम प्रसुरसावेव, सेव्यः श्रीनाभिनन्दनः । सुरा-ऽसुरनृपैः कृतप्रथः प्रथमतीर्थकृत् ॥ २३५ ॥
 पिताशुर्वा स्वामी वा, जन्मन्येकत्र जन्मिनाम् । एक एव भवेन्नान्यस्तत् किं तेन करोम्यहम् ? ॥ २३६ ॥
 स मम ज्येष्ठभावेन, प्रणामं यदि लप्स्यते । न प्रसुत्वाभिमनेन, पुनः स्वप्नेऽपि ते पतिः ॥ २३७ ॥
 यच्च मत्तोऽपि तेजांसि, नाथस्ते नाथते भ्रुवम् । कक्षस्य वह्नितस्तेजोवाञ्छामनुकरोति तत् ॥ २३८ ॥
 ज्ञातेयं कोपयुज्येत, राज्ञां ? मिथ्येति ते वचः । मयि सत्यप्ययं राज्यश्रियं मुक्ते कुतोऽन्यथा ? ॥ २३९ ॥
 ते चान्ये ये दधुर्मास्त्वस्मिन् खद्योतपोतताम् । अहं तु हन्त । तस्य स्यामस्तमूधरबन्धुरः ॥ २४० ॥
 त्रैलोक्यपूजितो यस्य, पिता श्रीवृषभप्रभुः । किञ्चायमनुजः शौर्यैतृणीकृतजगन्नयः ॥ २४१ ॥
 सुरा-ऽसुर-नरैः सोऽयं, सेव्यो यत् तदिदं कियत् ? ।

इदं वद यदेतस्य, पुरः कोऽयं सुरेश्वरः ? ॥ २४२ ॥ युग्मम् ॥

तत्र त्रपाऽस्य सेवायां, करुणा तु ममाद्भुता । लज्जिष्यतेऽसौ मां वीक्ष्य, यत्पुरा खुरलीजितः ॥ २४३ ॥
 पुरा कारासुखं प्राप, यत्रास्मद्भुजपङ्कजे । तत् किं विस्मृतमेतस्य, चाटुकृच्छाटुगर्विणः ? ॥ २४४ ॥
 तद् गच्छ त्वं समायातु, स स्वयं भवतः प्रभुः । यथाऽस्य गर्वदुष्कर्मप्रायश्चित्तं करोम्यहम् ॥ २४५ ॥
 दूतोऽथ धैर्यमालम्ब्य, समयः स समागृहात् । निस्सारसमासङ्गः, कृणुताक्षं विलोकिताम् ॥ २४६ ॥
 सज्जीकृतायुधान् वीरान्, मृत्युमृत्यानिबोधतान् । पश्यन् सुवेगो वेगेन, निरगान्धुपमन्दिरात् ॥ २४७ ॥
 नवः क इव दूतोऽयं, भरतस्य महीभुजः ? । किमन्योऽपि नृपो ज्येष्ठः, स्वामिनोऽस्यैव बान्धवः ॥ २४८ ॥
 केयत्कालं गतः सोऽभूज्जाय भरतक्षितेः ? । अत्रासुं स कुतः प्रैषीदनुजाकारणेच्छया ? ॥ २४९ ॥

अस्य बन्धौ किमुत्कण्ठा ? , न किन्तु प्राभवत्प्रह्ला ।

मन्त्रे किं नाखुरप्यस्य, शतशः सन्ति मन्त्रिणः ? ॥ २५० ॥

तैः स किं बलिनं सिंहं, खलीकुर्वन् वारितः ? । मृत्युत प्रेरितोऽसीमिर्बुद्धिः कर्मानुसारिणी ? ॥ २५१ ॥
 जितं किं हारयत्येष, षट्खण्डं मण्डलं भुवः ? । जितकाशितया वेत्ति, न मूढः प्रौढिमात्मनः ॥ २५२ ॥
 इत्थं पश्चि कथाः शृण्वन्, मिथः पौरमुखोद्गताः । दूरादुलङ्घयामास, सुवेगो नगरीमिसाम् ॥ २५३ ॥

॥ षड्भिः कुलकम् ॥

क्रमेणाथ प्रयातोऽयमटवीं भिलसङ्कुलाम् । श्रीबाहुबलिभूपालवलैराटविकैर्वृताम् ॥ २५४ ॥

तत्र शार्ङ्गधरान् कौश्वित्, पर्शुस्पर्शपरान् परान् ।

एकानश्मायुधानन्यान्, कुन्तदन्तुरिताम्बरान् ॥ २५५ ॥

अयं मूर्त्तानिवोत्साहान्, श्रीबाहुबलिभूभुजः । भिल्लानालोकयामास, सुवेगः कम्पिताकृतिः ॥ २५६ ॥

अटवीं तामथोलङ्घ्य, कथञ्चिदतिभीषणाम् । चक्रिणो देशमासाद्य, स्वं सेने स पुनर्वचम् ॥ २५७ ॥

अपकान्यपि धान्यानि, लुनीत ननु रंहसा । अपूतान्यपि गुप्तासु, क्षिपत ओणिस्त्रानिपु ॥ २५८ ॥

अतिभारसहानुचैः, शकटान् कुरुतोत्कटान् । लभ्य-देयानि सङ्कोचोच्चलितुं सवतोद्यताः ॥ २५९ ॥

यस्माद् भरतभूपालमभिषेणयितुं बली । श्रूयतेऽभ्युद्यतो बाहुबलिवह्निबलोन्मदः ॥ २६० ॥

१ शं निरीक्षितः खंता० पाता० ॥ २ सङ्क्षिप्तोच्चं खंता० पाता० ॥

प्रतिक्षेत्रं प्रतिग्रामं, चक्रिदेशनिवासिनाम् । व्याकुलत्वं विलोक्येति, चिन्तयामासिवानसौ ॥ २६१ ॥

॥ कलापकम् ॥

अहो ! विग्रहवार्तेयमस्मत्तो वेगवत्तमा । अग्रे मृत्वा यतः कश्चिन्नागतः श्रूयते त्वसौ ॥ २६२ ॥

अहो ! प्रौढप्रतापत्वं, श्रीबाहुबलिभुजः । स्वस्थानस्थेऽपि यत् तस्मिन्नस्माकं भयमीदृशम् ॥ २६३ ॥

चिन्तयन्निति सम्पासो, विनीतायां स नीतिमान् । विज्ञो विज्ञपयामास, यथावन्नृपतेः पुरः ॥ २६४ ॥

पटाञ्चलेन चेद् भानुश्छाद्यः स्यात् तरुणच्छविः । यदि ज्वालाकुलो वह्निर्भवेद् ग्राह्यश्च मुष्टिना ॥ २६५ ॥

तवानुजस्ताप्येष, स्वामिन् । षट्षण्डमूपते ! । उत्कर्षिपौरुषो नान्यैर्जेतुं शक्यः सुरैरपि ॥ २६६ ॥

॥ युगम् ॥

श्रुत्वेति भरताधीशः, सोत्साहो मन्त्रिभाषितैः । प्रयाणं कारयामास, पुरीं तक्षशिलां प्रति ॥ २६७ ॥

सम्पन्नपुलका कुन्तैः, स्वित्वा करिमदाम्बुभिः । स्वैरं भर्त्रा बलाक्रान्ता, चकम्पे काश्यपी तदा ॥ २६८ ॥

मारुतस्य मुखे धूलिः, क्षिपन्तश्चरणोद्धृताम् । बाजिनः परितोऽषाधन्, सत्तराः सत्तराजिनः ॥ २६९ ॥

द्विषद्यशोमहम्बन्ध-भानुच्छादनहेतवे । वहन्तो मेघलेखावत्, सङ्ग्राम वीरास्तदाऽचलन् ॥ २७० ॥

वंशनासास्तुरङ्गाक्षाः, पताकातिलकास्तदा । प्रचेल्लक्ष्मकताडङ्गा, रथाः सेनाननश्रियः ॥ २७१ ॥

स्थिरामस्थिरयद् वेगात्, तम्बचाल बलं तदा । उद्यद्भूलिमरैरर्धिवि, गम्भीरमगभीरयत् ॥ २७२ ॥

बहलीदेशसीमानमसमानपराक्रमः । आचक्राम क्रमाचक्रौ, वियद्देशमिवांशुमान् ॥ २७३ ॥

ज्ञात्वा तत् परिघोचालबाहुर्बाहुबलिर्वल्म् । प्रेरयामास कल्पान्तोत्पातवात् इवोदधिम् ॥ २७४ ॥

तद्भेरीनलिकायन्त्रप्रेरितैः समिरोर्मिभिः । भटाः प्रदीपितक्रोधवह्नयश्चेलुरुचकैः ॥ २७५ ॥

नेदुस्तदा रिपुप्राणप्रयाणपटहोपमाः । निःस्वानप्रकराः शब्दैरुदरम्भरयो विशाम् ॥ २७६ ॥

संसिच्य मदपाथोभिः, संवीज्य श्रुतिमारुतैः । करिणः कम्पयामासुः, शीतार्तामिव मेदिनीम् ॥ २७७ ॥

खनन्ति स्म खुरैः क्षोणिं, जवना बाजिराजयः । आक्रण्टुमिव पानीयं, सेनायास्तृप्तिहेतवे ॥ २७८ ॥

तरङ्गैरिव सध्वनैर्वलैर्बाहुबलिस्ततः । महीमाच्छादयामास, कल्पान्तभ्रान्तवार्द्धिवत् ॥ २७९ ॥

उपान्ते चक्रिसेनायाः, सेनामयमवासयत् । प्रातस्तिमिरधोरण्याः, शूरोऽनुरूपभामिव ॥ २८० ॥

गाम्भीर्यं दर्शयन्तोऽपि, तदा सैन्यैः कदर्थिताः । तत्कालं कलयामासुः, कलुषत्वं जलाशयाः ॥ २८१ ॥

स्थूला स्थूलततिस्तेने, तदा गुरुगिरिश्रियम् । तटार्गलितमातङ्गगण्डशैल्युत्तिदुर्गमा ॥ २८२ ॥

गुरुहम्बरमौलिस्थिरलकुम्भसमानताम् । रविलिप्सुरिव प्राप, तदाऽस्तगिरिमस्तकम् ॥ २८३ ॥

अस्ताचलपतद्भानुगोलकोच्छलितैरथ । पाथोभिरिव पाथोचिस्तमोभिर्व्यानशे नभः ॥ २८४ ॥

तदाऽर्कमन्दरक्षोभाभिःसरन्त्या इव श्रियः । उन्ममज्ज मुखाम्भोजमम्भोपेरिन्दुकैतवात् ॥ २८५ ॥

सेनाभटेषु कुर्वत्सु, शस्त्रजागरणोत्सवम् । सङ्गं जागरयामास, शशाङ्कोऽप्यङ्ककैतवात् ॥ २८६ ॥

स्तुतिव्रतानामन्योन्यं, वचनाहुतिभिर्मृशम् । दिदीपे नृपयोर्बद्धबोधः क्रोधघनज्ञयः ॥ २८७ ॥

ततस्ततरणोत्साहैः, सैन्ययोरुभयोर्मटैः । रणदेव्याः पुरस्तेने, निद्रैव प्रथमं बलिः ॥ २८८ ॥

बल्योस्तूर्यनिघोर्वैभृगं व्रतमिवाङ्कतः । दिदृक्षुरथ शीतांशुरगादस्ताद्विकाननम् ॥ २८९ ॥

ततः पूर्वादिमारुढे, देवे दिवसमर्तरी । रागेणाभ्यागमस्ताभ्यां, चक्राम्भ्यासुपचक्रमे ॥ २९० ॥

१ प्रेषयां वता० ॥ २ सूर्यो पाता० ॥

सुमटः सुमटं हस्ती, हस्तिनं रथिनं रथी । आसदत् सादिनं सादी, बल्योरुभयोरपि ॥ २९१ ॥
 छिन्नाः प्रोङ्खीनकाण्डालीमण्डपेन रवेः कराः । पतिता इव भान्ति स्म, क्षितौ क्षतजकैतवात् ॥ २९२ ॥
 उद्धतधूलिजे ध्वान्ते, द्रष्टुं द्विष्टानिव क्रुधा । धावन्ति स्म भटाः प्रेङ्खन्तुन्दीपकपाणयः ॥ २९३ ॥
 भुजाभूतां भुजादण्डैः, शिरोभिश्च क्षितिच्युतैः । कृतान्तकिङ्कराश्चकुर्दण्ड-कन्दुककौतुकम् ॥ २९४ ॥
 ये तरस्वितया तेरुर्मटाः सङ्गरसागरम् । आसन् रुधिरवाहिन्यस्तेषामप्यतिदुस्तराः ॥ २९५ ॥
 अश्वानामश्ववाराणामप्यङ्गमिलितैर्मिथः । शिरोभिः पतितैर्युद्धं, किन्नराणामिवैक्ष्यत ॥ २९६ ॥
 दन्तिदन्ताग्रसङ्घट्टजन्मा वह्निकणोत्करः । रेजे रजोधनध्वान्तखेलस्तद्योतपोतवत् ॥ २९७ ॥
 प्रस्थानानि सुबाहूनामिव प्रीताः सुरस्त्रियः । भटानां भाविमर्षणां, स्रजः कण्ठेषु चिक्षिपुः ॥ २९८ ॥
 बिभ्रद्भिः शुश्रुमे खड्गलेखं धूमशिखासखीम् । रुषाऽरुणैर्मैर्तैर्मुर्तैस्तैर्जोऽनलैरिव ॥ २९९ ॥
 अथ बाहुबलेः सैन्यैर्भरतेशस्य वाहिनी । कल्लोलिनीशकल्लोलैरिव पश्चाद् व्यवीयत ॥ ३०० ॥
 पुरस्कृतसुपेणोऽथ, रणाय भरतेश्वरः । स्वयं रविरिवोचस्थेऽप्येसराहरणसारथिः ॥ ३०१ ॥
 युद्धभद्रालुमालोक्य, ज्यायांसं आतरं पुरः । तुल्यं बाहुबलिर्मूपोऽमूढोक्तः शोक-हर्षयोः ॥ ३०२ ॥
 गृहीतरणदीक्षोऽथ, प्रज्वलन्निव तेजसा । रवेः समः समारोहत्, कुङ्करं राजकुङ्करः ॥ ३०३ ॥
 तौ स्वयं जगतीमल्लौ, वीक्ष्य युद्धोद्यतौ तदा । हन्त । चेतांस्यकम्पन्त, त्रिविष्टपसदामपि ॥ ३०४ ॥
 अथो भरतमभ्येत्य, दत्त्वाऽऽशीर्वादिमादरात् । देवा एवमवोचन्त, प्रशान्तं स्वान्तशान्तये ॥ ३०५ ॥
 षट्खण्डभरतक्षेत्रविजये तव सर्पतः । सम्मुखीनोऽभवत् कश्चिन्न चेन्नाभेयनन्दन । ॥ ३०६ ॥
 दोर्दण्डकण्डमेदाय, तत् किं नाम महाभुज । निजेन वन्धुना सार्धं, युद्धसज्ज । न लज्जसे ? ॥ ३०७ ॥

॥ युष्मत् ॥

अथाऽऽह चक्री गीर्वाणाः !, युक्तमेतद् भवद्भचः । किन्तु सम्यग् न जानीथ, वन्धुना रणकारणम् ॥ ३०८ ॥
 न दोःकण्डभरच्छेदबुद्धिर्युद्धे निबन्धनम् । हेतुः किन्तु रथाङ्गस्याप्रवेशः शस्त्रमन्दिरे ॥ ३०९ ॥
 अनुप्रविश्य मां शस्त्रगृहे चक्रं प्रवेश्य च । षट्खण्डभरतक्षेत्रपतिर्भूयान्ममानुजः ॥ ३१० ॥
 अनेन वचसा बाहुबलिं बोधयताधुना । यदि युद्धनिषेधाय, युष्माकमयसुखमः ॥ ३११ ॥
 अथोत्तुस्ते पुनर्देवा, यद्यसौ नहि बुध्यते । तथापि नास्त्रैर्योद्धव्यमाज्ञाऽत्र ऋषभप्रभोः ॥ ३१२ ॥
 दृष्टि-बाग्-दण्ड-दोर्दण्डयुद्धैरेव वलावलम् । युवयोर्ज्ञस्यते किं तदायुषैर्दारुणै रणे ? ॥ ३१३ ॥
 ओमित्युक्तवति क्षमापे, ततो जग्मुर्दिवौकसः । नृपं बाहुबलिं मूर्तमिव वीररसं प्रति ॥ ३१४ ॥
 जयेत्याशिषमुदासीनं, दत्त्वा प्रीतेन चेतसा । सुधामधुमुचा वाचा, प्राहुर्बाहुबलिं सुराः ॥ ३१५ ॥
 ज्यायानयं नयोत्तंस !, किं न सक्तियते त्वया ? । संरम्भः किमयं वीर !, भरतं प्रति सम्प्रति ? ॥ ३१६ ॥
 जेया रागादयस्तावद्, ये युगादिजिनेशितुः । तदङ्गजस्य ते तात !, पोषस्तेषां किमु क्षमः ? ॥ ३१७ ॥
 नतिमात्रेण यत् तोषं, भजत्येष तवाग्रजः । कथङ्कारं तमाराध्य, नात्मसात् कुरुषे क्षमा ? ॥ ३१८ ॥
 अथ बाहुबलिः प्राह, सुरान् गम्भीरया गिरा । इत्थं कथमविज्ञातवस्तुतत्त्वैरिवोच्यते ? ॥ ३१९ ॥
 यद्यसौ आतृभावेन, मत्तः सत्कारमिच्छति । युक्तं तदेव यत् तातसम एव भगवज्जः ॥ ३२० ॥
 परं प्रौढमतापत्वाज्जितकाशितया तया । आक्रम्य नमयेद् यन्मां, न तदेतदहं सहे ॥ ३२१ ॥

विनष्टं न तदद्यापि, किमप्यस्ति महौजसः । दूरादपसरत्वेष्ट, बलितोऽस्मिं रणादहम् ॥ ३२२ ॥
 अपरक्षमापसामान्यामाज्ञां कर्तुमयं पुनः । मयि क्रोधोद्धतं धावन्, दन्तीवाद्रौ भविष्यति ॥ ३२३ ॥
 तदनिष्टफलो भाति, मन्त्रहीनस्य निश्चितम् । वह्निमुष्टिन्धयस्येवं, नरेन्द्रस्यायमुद्यमः ॥ ३२४ ॥
 क्वते न तातपादास्तु, स्वामी मम भवेत् परः । विना दिनाधिपं किं स्यात्, कोकस्यान्यः प्रियाकरः ॥ ३२५ ॥
 अथाऽऽहुरमराः श्रीमन्, निस्सीमगुणगौरव । कार्येऽत्र विशदाऽप्येषा, नास्माकं क्रमते मतिः ॥ ३२६ ॥
 एकैतश्चक्रिणश्चक्रं, त्वत्पणामसमीहया । न विशत्यायुधागरं, विभ्राणमकृतार्थताम् ॥ ३२७ ॥
 अन्यतस्तव पश्यामः, सर्वथा विनयं वयम् । तत् किं युक्तं भवेद् वक्तुमस्माकं जगतीपते ! ॥ ३२८ ॥
 अभ्यर्थयामहे किन्तु, भवन्तं भुवनप्रभो ! । युद्धेन नहि योद्धव्यं, प्राणिप्राणापहंरिणा ॥ ३२९ ॥
 दृग्-बाग्-दण्डादियुद्धेन, बलाबलपरीक्षणम् । कृत्वा जयो व्यवस्थाप्यः, साक्षिणोऽमी भवामहे ॥ ३३० ॥
 तथेति प्रतिपेदाने, प्रार्थनां नाभिनन्दने । नातिदूरस्थितास्तस्थुर्मध्यस्थास्तं दिवौकसः ॥ ३३१ ॥
 ॥ अथ स्वामिसमादेशादारुह्य करिणो रणात् । जवान्निवारयामासुर्नृपयोः पुरुषा भटान् ॥ ३३२ ॥
 राजाज्ञामथ राजन्याः, सेनयोरुभयोरपि । श्रुत्वा बवल्लिरे कष्टं, रुष्टा मुष्टा इवाहवात् ॥ ३३३ ॥
 श्रुत्वा सङ्गरमङ्गाङ्गि, सैनिकास्तेऽथ चक्रिणः । परस्परमिति प्रोचुः, शोचन्तो देवमन्त्रितम् ॥ ३३४ ॥
 अहो ! विगिदमायातं, सङ्कटं स्वामिनोऽधुना । समं श्रीबाहुबलिना, बलिना सह यो रणः ॥ ३३५ ॥
 नियुद्धबुद्धिदानेऽस्मिन्, दोषः को वा दिवौकसम् ? ।
 ईदृशानां मुभा नाम, कौतुकं को न पश्यति ? ॥ ३३६ ॥
 जानता भुजयोर्वीर्यमनुजस्य महीभुजा । एतन्मेने न जानीमस्तत् काऽपि भवितव्यता ? ॥ ३३७ ॥
 स्वसैनिकानां श्रुत्वेति, गिरो भरतभूपतिः । बलं दर्शयितुं स्वस्य, तानाहूयेदमब्रवीत् ॥ ३३८ ॥
 मया दृष्टोऽद्य दुःस्वप्नः, किल शृङ्खलमण्डलैः । बद्धाऽऽकृष्य तटाद् भूपाः, कूपान्तर्मापतायन् ॥ ३३९ ॥
 अशिवस्य विभेदाय, स्वमार्थोऽयं ततोऽधुना । अवश्यं सत्यतां नेयो, भवद्भिर्बलशालिभिः ॥ ३४० ॥
 अनिच्छतामिवं राज्ञां, प्रमोर्व्यसनसाहसम् । आज्ञां दत्त्वा स राजेन्दुः, कूपमेकमकारयत् ॥ ३४१ ॥
 अवटस्य तटे तस्य, निविष्टो भरतेश्वरः । शृङ्खलानां सहस्रेण, वामहस्तावलम्बिता ॥ ३४२ ॥
 सर्वसैन्याभिसारेण, सर्वैरुर्वीमुजां गणैः । सर्वस्यान्ना समालम्ब्य, समारूढ्यत भूपतिः ॥ ३४३ ॥ युग्मम् ॥
 ससैन्यानपि राजन्यान्, शृङ्खलासु विलम्बिनः । रोमभ्यो नाधिकान् मेने, बलवान् भरतेश्वरः ॥ ३४४ ॥
 ह्यं ह्यङ्गरागं स, तेने तेनैव पाणिना । पेतुस्ते तु समं दत्तसङ्केता इव भूमुजः ॥ ३४५ ॥
 दृष्टेन च बलेनास्य, सम्भावितपराक्रमाः । भूमुजो मेजिरेऽभ्योजस्मेरवक्रास्तदा मुदम् ॥ ३४६ ॥
 अथ श्रीबाहुबलिना, समं समरसीमनि । प्रथमं दृष्टियुद्धाय, प्रतिज्ञां कृतवान् नृपः ॥ ३४७ ॥
 उमावमिमुखौ तत्र, निमेषविमुखेक्षणौ । प्रत्यूषपूष-पूर्णैन्दुविभ्रमं विभ्रतुश्चिरम् ॥ ३४८ ॥
 निरीक्ष्य निर्निमेषत्वं, समरं यातयोस्तयोः । तदाद्यनिमिषीमावं, मन्ये मन्युभुजोऽभवन् ॥ ३४९ ॥
 सन्तसे सोष्मणो बाहुबलेरालोकनाच्चिरम् । स्तपयित्वाऽश्रुमिश्रक्री, प्रावृणोत पक्ष्मणा दृशौ ॥ ३५० ॥
 अहो ! जितं जितं बाहुबलिना बलिनाऽधुना । इत्थं कलकलं चक्रुस्तदा विजयसाक्षिणः ॥ ३५१ ॥
 ह्वसङ्ग्रामजितेनाथ, समं भरतभूमुजा । प्रारमे शब्दसमरं, दक्षस्तक्षशिलाविभुः ॥ ३५२ ॥

निवस्वदश्ववित्रासी, शशिसारङ्गभङ्गकृत् । चक्रिणा सिंहनादोऽथ, लोडितः क्रोडिताम्बरः ॥ ३५३ ॥
 चमत्कारिणि विश्वानां, विरते भरतध्वनौ । सिंहनादो महान् बाहुबलिनो व्यानशे दिशः ॥ ३५४ ॥
 क्षयाब्देगर्जिसंवादे, नादे तस्मिन् विसर्पति । अभूदकालकल्पान्तशङ्कातङ्कातुरं जगत् ॥ ३५५ ॥
 नृत्त्यत्पर्वतखण्डेन, क्षुब्धैर्दम्भोधिनाऽधिकम् । विजिग्ये तेन शब्देन, मूयो भरतभूपतिः ॥ ३५६ ॥
 अथ हस्तप्रहारेण, रणं निश्चित्य दुर्मदौ । तावपासरतां शक्तिधन्यौ बन्धौ गजाविव ॥ ३५७ ॥
 भरतेनाऽऽहतः प्राणपुष्पा मुष्पाऽथ मूर्धनि । क्षणं बाहुबलिध्वान्तैर्वने रविरिवाम्बुदैः ॥ ३५८ ॥
 सङ्घचस्येव कौलीनं, मुनेर्मन्युरिव क्षणात् । ययौ शशधरस्येव, राहुर्बाहुबलेस्तमः ॥ ३५९ ॥
 ततो बाहुबलेर्मुष्टिवज्रपातेन ताडितः । पपात शैलवच्चक्री, समं सैन्यमनोरथैः ॥ ३६० ॥
 बन्धुना चन्दनस्यन्दैः, सिक्तश्चन्द्रकैरिव । कैरवाकरवन्मूर्च्छामथामुञ्चत चक्रभृत् ॥ ३६१ ॥
 निश्चित्याथ प्रचण्डेन, दण्डेन समरोत्सवम् । अघावतामुगौ मीष्मौ, घृतदण्डौ यमाविव ॥ ३६२ ॥
 ततः शिरसि दण्डेन, हतो भरतभूभुजा । सुनन्दास्यनुराजानु, ममज्ज भुवि कीलवत् ॥ ३६३ ॥
 अथ मग्नौ क्रमौ तस्माद्, भूतलात् पङ्क्तिर्लादिब । लीलथैव क्रमेणायमुद्धार धराधवः ॥ ३६४ ॥
 तद् बाहुबलिना मौलौ, दण्डेन भरतौ हतः । ममज्ज लज्जयेवोच्चैराकण्ठमवनीतले ॥ ३६५ ॥
 बभूव क्षितिमग्नस्य, चक्रिणः स्फुटभानस्य । श्लोकश्यामं निजयशःशशिप्रासेन राहुवत् ॥ ३६६ ॥
 मनो गतादथाकर्षि, चक्री कीर्त्तिलाभिर्मण्डैः । उत्तमर्णैरिव प्रत्तदेयवित्तोऽवमर्षकः ॥ ३६७ ॥
 आससाद् विषादस्ताद्, भरतं परितो जितं । चक्री नाहमसौ चक्री, ध्यायन्तमिति चेतसि ॥ ३६८ ॥
 अथाकस्मात् करेऽमुष्य, चक्रित्वभ्रान्तिभित्तये । आरुरोह ज्वलचक्रं, रविबिम्बमिवाम्बरे ॥ ३६९ ॥
 तेन पार्श्वगतोच्चैश्चक्री चक्रेण सोऽज्जलत् । मार्तण्डमण्डलेनेव, मार्तण्डोपलपर्वतः ॥ ३७० ॥
 अथ ज्योतिःपथे सुस्थां आसयन्निदिबौकसः । वधाय बन्धोर्निःशङ्कश्चक्री चक्रं मुमोच तत् ॥ ३७१ ॥
 कल्याणशालिनो बाहुबलेर्मनोरिव व्यधात् । चक्रं प्रदक्षिणाचक्रं, चक्रबान्धवविम्बवत् ॥ ३७२ ॥
 गोत्रे न प्रभवत्येव, चक्रमित्यवलिष्टं तत् । अमोघमप्यनिष्पन्नचक्रवर्तिमनोरथम् ॥ ३७३ ॥
 सत्समं अस्मयिष्यामि, सचक्रं चक्रवर्तिनम् । इत्युत्पाद्य क्रुधा मुष्टिं, सुनन्दाभूरधावत ॥ ३७४ ॥
 गतो वक्त्रं हहा । चक्रवर्त्यसौ समवर्तिनः । ईडक् कलकलारावो, बभाराम्बरगह्वरम् ॥ ३७५ ॥
 अत्रान्तरे विवेकार्कतेजःशाम्यन्मनस्तमाः । दध्यौ प्रवीरतामानी, मानी नाभ्रेयसम्भवः ॥ ३७६ ॥
 जगतीं जिष्णुरप्येव, योषैः क्रोधादिभिर्जितः । तदन्यविजितं जेतुमेतं विग् ! विग् ! ममोद्यमम् ॥ ३७७ ॥
 सज्जयामि यदि प्रेतानेतान् जितजगन्नयान् । सत्यं तत्तनुजन्माऽस्मि, तस्य विश्वप्रभोरहम् ॥ ३७८ ॥
 स ध्यात्वेति नवद्वारे, पुरे तेषां सदास्पदे । शिरःपरिसरादुच्चलान् तत् केशकाननम् ॥ ३७९ ॥
 निवार्य सर्वव्यापारानसौ निश्चलनिश्चयः । स्वतन्त्रस्तत्र पाना-ऽन्नप्रवेशमरुधत् ततः ॥ ३८० ॥
 बन्धवो लघवः सर्वे, केवलज्ञानशालिनः । कथं बन्धा मया साक्षाद्, गत्वा तातस्य सन्निधौ ? ॥ ३८१ ॥
 तत् प्राप्य केवलज्ञानमिहैवानन्दमन्दिरम् । मूला समः स्वबन्धूनां, गन्ताऽहं तातसंसदि ॥ ३८२ ॥
 निश्चित्येति चिरं चित्ते, तत्रैव कृतवान् कृती । कायोत्सर्गविधिं मोहमहीपतिजयोजितः ॥ ३८३ ॥

१ 'भ्यत्पाथोधिना' खंता० ॥ २ 'पलुच्च' पाता० ॥

तं तथास्थितमालोक्य, बान्धवं वसुधाधवः । विषण्णः कर्मणा स्वेन, बाष्पाविलविलोचनः ॥ ३८४ ॥
 धिगेतच्छक्रवर्तित्वं, बन्धुभिर्विरहो यतः । किं तेन काञ्चनेनापि, येनाऽऽञ्जु नुटति श्रुतिः ? ॥ ३८५ ॥
 मन्ये धन्यमहं काकं, साकं यः स्वजनैर्निजैः । अप्यल्पां बलिमादत्ते, नात्मानं त्यक्तबान्धवम् ॥ ३८६ ॥
 या निजैर्वन्धुभिः साकं, संविभज्य न मुज्यते । पुंसः श्रियमिमां मेने, विधिर्व्याधिभिव व्यधात् ॥ ३८७ ॥
 इति ध्यायन् विषण्णात्मा, बन्धुमध्यात्मबन्धुरम् । निपत्य पादयोश्चक्री, निजगाद सगद्गदम् ॥ ३८८ ॥
 सूनुस्त्वमेव तातस्य, नाहं हतकविक्रमः । वध्ये मयि दयालुर्यः, शमं सोम ! समासदः ॥ ३८९ ॥
 हतकोऽहं पुरा मुक्तः, समग्रैरपि बन्धुभिः । एकं त्वमपि मुञ्चन् मां, तात ! मा कृपणं कृथाः ॥ ३९० ॥
 तात ! राज्यमिदं पातु, ताततुल्यगुणो भवान् । चक्रवर्त्यपि वर्तिष्ये, तवाहं बाहनोपमः ॥ ३९१ ॥
 स्वचेष्टितामिसन्तसे, सुञ्च वागसुतच्छटात् । मयि प्रलपति आतद्, दयाकर ! दयां कुरु ॥ ३९२ ॥
 वदन्ति नतश्चक्री, सचिवैरुच्यते स्म सः । नाथ ! बाहुबलिः सोऽयं, न वक्ता निश्चितव्रतः ॥ ३९३ ॥
 इति तद्वचनैश्चक्री, जानन् बान्धवनिश्चयम् । उन्मुखः साश्रुदृक् पादन्यस्तहस्तोऽवदत् पुनः ॥ ३९४ ॥
 न चेद्वास्थसि तन्मा दा, वाचं वाचंयमाग्रणीः ! ।

किं मसन्नाक्षिदानेऽपि, काऽपि स्यादवकीर्णता ? ॥ ३९५ ॥
 अथ त्रुष्टिसुधावृष्ट्या, दृष्ट्वा किञ्चित्नुनीश्वरः । अपश्यद् भरतं हर्षोदञ्जिरोमाञ्चकञ्चुकम् ॥ ३९६ ॥
 अथ नेत्राब्जसम्पातनिर्धौतौ शमिनः क्रमौ । केशपाशेन सम्मार्ज्यं, निर्ययौ भरतेश्वरः ॥ ३९७ ॥
 ततः सोमयशाः सोमयशा बाहुबलेः सुतः । स्वयं तक्षशिलाराज्ये, भरतेनाभ्यषिच्यत ॥ ३९८ ॥
 ततः समं समग्रेण, बलेन बलिनांवरः । यथावयोर्ध्यां चक्रं च, विवेशायुधवैशमिनि ॥ ३९९ ॥

इति जितपुरहृतः पुण्यसंहृतसम्प-

त्परिचयचयभास्वद्भाग्यसौभाग्यलक्ष्मीः ।

अनिलचलितचेलोत्सेधमेध्यामयोध्या-

मविशदविशदात्मा बन्धुभिर्विप्रयोगात्

॥ ४०० ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमद्बुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्घपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीभरतदिग्विजय-
 बाहुबलिव्रतवर्णनो नाम चतुर्थः सर्गः समाप्तः ॥

त्रिजगति यशसस्ते तस्य विस्तारभाजः,

कथमिव महिमानं ब्रूमहे वस्तुपाल ! ? ।

सपदि यदनुभावस्फारितस्फीतमूर्ति-

विधुरगिलदराति राहुमाहुस्तमङ्गम् ॥ १ ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् ४०४ ॥ उभयम् १३४९ ॥

पञ्चमः सर्गः ।

इतश्च सत्त्वावष्टम्भनिस्तरङ्गीकृताकृतिः । तस्थौ बाहुबलिर्ध्यानवद्धनिश्चलनिश्चयः	॥ १ ॥
ततः क्षमाभृतां नाथे, तत्र त्रैलोक्यजित्वरे । क्रुधा हैमनवातास्रं, हिमालय इवामुचत्	॥ २ ॥
ज्वलद्भयानानलध्वस्तजाल्यज्वरविजृम्भिते । तस्मिन् हेमन्तमाहात्म्यं, तदेतन्मोघतां गतम्	॥ ३ ॥
स्वनामधेयचौराणां, तपसां वासदायिनः । बाधामाघातुमेतस्य, माघमासः समासदत्	॥ ४ ॥
लोहं वज्रे खलः साधौ, ग्रीष्मकाल इवोदधौ ।	
दधौ तपोनिधौ तस्मिन्, शिशिरः फल्गु बल्गितम्	॥ ५ ॥
त्रकिणाऽप्यजितं बाहुबलिं जेतुमिवोत्सुकः । पुष्पमासं पुरश्चक्रे, पुष्पेषुस्त्रिजगज्जयी	॥ ६ ॥
अमङ्गमरभुमालैः, किंशुकाऽशोक-चम्पकैः । मधुः कुसुमवाणस्य, ज्वलनास्त्रनिर्भैरभौ	॥ ७ ॥
जितमोहमहीनाथे, तस्मिन् मथितमम्मथे । मघोः किं नाम कुर्वन्तु, सायकाः शीर्णनायकाः ?	॥ ८ ॥
अजितेऽथ स्मरेणास्मिन्, मुनौ चैकिविजित्वरे ।	
ग्रीष्मो ग्रीष्मो दयाञ्चक्रे, चक्रवन्धुः पराक्रमम्	॥ ९ ॥
करानथ किरत्यर्के, खादिराङ्गारवाकरणान् । अभूद् बाहुबलिः कामं, प्रक्षमाभृतवैरिदः	॥ १० ॥
जगज्जनानुरागेण, स्फूर्जतेव समन्ततः । मुनिरासीत् किलाऽऽताम्रो, न पुनस्तपनातपात्	॥ ११ ॥
पश्यन्नस्य तपस्तीव्रमाग्नेयास्त्रमिवोदितम् । रविरुल्लासयामास, जलदासं तपात्यये	॥ १२ ॥
चक्रिदण्डनिपातं यस्तृणायापि न मन्यते । प्रभवन्तु कुतस्तस्मिन्, धारादण्डाः पयोमुखाम् ?	॥ १३ ॥
जलप्रतिज्ञामारोऽयं, न वोढुं शक्यते मया । इतीव पन्नगेन्द्रेण, प्रेरिताः फणिनां गणाः	॥ १४ ॥
रसातलोद्धताः श्यामाः, कुटिलैर्भ्रान्तिशालिनः । दधुः सर्वाङ्गमुल्लास्य, तं लताततिकैतवात्	॥ १५ ॥
॥ युग्मम् ॥	
शिलीमुखगणैर्बाणासनान्तर्विनियोजितैः । तस्य क्षोभाय संरम्भमथाऽऽरेमे घनात्ययः	॥ १६ ॥
अथ सत्त्वाद्भुतेनास्य, जलैरप्यमलाशयैः । अहासि शरदि प्रीतैर्विकस्वरमुखाम्बुजैः	॥ १७ ॥
शुक्लध्यानेऽमुनाऽऽरब्धे, ब्रष्टकेकिच्छदच्छलात् । शेषध्यानमहांसीव, महीपीठे शुचाऽलुठत्	॥ १८ ॥
मुनेर्यशः-प्रतापाभ्यामिव नैर्मल्यमर्जितम् । क्रमादम्बुदमुक्तेन्दु-भाभुमन्मण्डलच्छलात्	॥ १९ ॥
अथ सम्प्रेषिते ब्राह्मी-मुन्दर्यौ नाभिस्तनुना । ज्ञानाधीनप्रवेशार्हतन्मनःसौधशुद्धये	॥ २० ॥
कुञ्जरादुत्तर आतर् । वाच्यमेतदिति प्रभुः । शिक्षां ददौ तयोर्धान्योज्ञानश्रीकृष्टिमम्रवत्	॥ २१ ॥
स्थानं तदथ ते याते, न मुनीशमपश्यताम् । दृष्टो गुल्मस्तु वल्लीनां, सोच्छ्वासः पुरुषाकृतिः	॥ २२ ॥
तत्र सम्भाव्य तं ताभ्यामुक्तां शुश्राव तां गिरम् । पार्श्वस्थगुप्तकैवल्यलक्ष्मीकर्णेजयां मुनिः	॥ २३ ॥

आतरुत्तर मातङ्गादित्याकर्ण्य तयोर्वचः । चिन्ताचान्तमतिभ्रान्तस्तस्थिवान् स मुनिश्चिरम् ॥ २४ ॥
शब्दोऽयं नियतं ब्राह्मी-सुन्दर्योः श्रुतिसुन्दरः । भाषेते चानृतं नैते, न चारुढोऽस्मि हस्तिनम् ॥ २५ ॥

विकल्पं कल्पयन्नेवं, दध्यौ वन्दे लघून् न यत् ।

मानोऽयमेव मे हस्ती, तत्राऽऽरुढोऽस्मि धिग ! जडः ॥ २६ ॥

सत्यं मत्वेति तातेन, दयां मयि वितन्वता । व्रतिन्यौ प्रतिबोधाय, प्रेषिते शीलसन्ननी ॥ २७ ॥

केवलज्ञानिनो बन्धून्, लघून्पि गुणाधिकान् । करिष्ये तदहं मूर्ध्नि, पुष्पस्तोमानिवामलान् ॥ २८ ॥

ध्यात्वेति पादमुद्यम्य, भिजे मानमतङ्गजे । अलामि मुनिर्निहेन, केवलं मौक्तिकं फलम् ॥ २९ ॥

मानेऽथ सर्वथा मुक्ते, स्फुरन्त्या केवलश्रिया । आश्लिष्टस्य तदा तस्य, विलीनं मनसा रसात् ॥ ३० ॥

दिवि दुन्दुभयो नेदुरभवन् पुष्पवृष्टयः । प्राप्तास्तं वन्दितुं भक्तिभासुराश्च सुरा-ऽसुराः ॥ ३१ ॥

अथो परिवृतः श्रीमान्, सुरसार्धैर्हामुनिः । जगदीशस्य समवसरणं प्राप पापमिह ॥ ३२ ॥

प्रसुं प्रदक्षिणीकृत्य, गत्वा केवलपर्वदि । उपाविशन्मुनिर्मुक्तालतायामिव नायकः ॥ ३३ ॥

औरुरोहान्यदा स्वामी, स्पष्टमष्टापदाचलम् । समं मुनीन्द्रैः पूर्वाद्रि, नक्षत्रैरिव चन्द्रमाः ॥ ३४ ॥

त्रिविष्टपसदस्तत्र, विदधुर्देशनासदः । प्रमुञ्चतुर्मुखीभूय, तस्मिन् धर्ममुपादिशत् ॥ ३५ ॥

ततः संमं समायतौ, भरतेश-सुरेश्वरौ । निन्यतुः कर्णपूरत्वं, विभोर्वचनपल्लवान् ॥ ३६ ॥

देशनान्ते ततश्चक्री, बन्धूनालोक्य वत्सलः । तेषां भोगविभागाय, जिनराजं व्यजिज्ञपत् ॥ ३७ ॥

अथाऽऽदिशज्जिनाधीशो, भरतक्षमापतिं प्रति । भोगान्मिलषन्त्येते, किमभङ्गुरसङ्कराः ? ॥ ३८ ॥

आनार्यः न्याय्यवित् क्षोणीपती रसवतीमथ । हेतवे निजबन्धूनामन्धूनां प्रशमाम्भसः ॥ ३९ ॥

विज्ञो विज्ञपयामास, सानन्दो नाभिनन्दनम् ।

भोजनायाऽऽदिश स्वामिन्, शमिनो बान्धवानिति ॥ ४० ॥ युगम् ॥

आदिदेशाथ तीर्थेशः, कारितं कल्पते न यत् । मुञ्जते तत् कुतो ज्ञानबन्धुरास्तव बन्धवः ? ॥ ४१ ॥

पुनर्विज्ञपयामास, नृपस्तर्हि जगत्प्रभो ! । स्वामिन्नकारितान्नाय, प्रेप्यन्तां मद्बुद्धानमी ॥ ४२ ॥

तमादिदेश तीर्थेशो, यथार्थमथ पार्थिवम् । राजन् ! न कल्पते राजपिण्डः शमभूतामिति ॥ ४३ ॥

नरेन्द्रेऽस्मिन् बिभेन्द्रेण, निषिद्धे सर्वथेत्यथ । पराभवभवन्मानम्लानिदियामलितानने ॥ ४४ ॥

माऽसौ खेदस्य पात्रं भूदित्यवेत्य मरुत्वता । अवग्रहमिदाः पृष्ठः, स्पष्टमूचे जगद्गुरुः ॥ ४५ ॥

॥ युगम् ॥

शक्रस्य चक्रिणो राज्ञः, स्थानेशस्य गुरोरिति । पञ्चधाऽवग्रहो भावात्, पञ्चानामपि पुण्यकृत् ॥ ४६ ॥

अथ शक्रः प्रणम्याऽऽह, प्रभो ! क्षेत्रेऽत्र भारते । मया वासाय साधूनां, प्रदत्तोऽयमवग्रहः ॥ ४७ ॥

आकर्ण्य भरतोऽपीति, प्रीतो नत्वा जगद्गुरुम् । अनुजज्ञे निवासाय, साधूनां भारतीं शुभम् ॥ ४८ ॥

अथापृच्छन्महीमर्चा, युमतारं सैसम्भदः । देयं कस्यान्नमानीतमिदमेवं निवेद्यताम् ॥ ४९ ॥

गुणाधिकेषु कर्तव्या, पूजेत्युक्ते विडौजसा ।

साधून् विना गुणी, कोऽस्ति, मत्तोऽपीति व्यचिन्तयत् ॥ ५० ॥

ज्ञातं सन्तितरां सन्तः, श्रावका मद्गुणाधिकाः । तेभ्यः पूजा विधेयेति, निश्चयं भरतो व्यधात् ॥ ५१ ॥

अथ प्रणम्य तीर्थेशं, ययौ दिवि दिवस्पतिः । भरतस्तु विनीतायां, पुर्यां धुर्यो मनस्विनाम् ॥ ५२ ॥

अन्यतो विजहाराथ, प्रसुरष्टापदाचलात् ।

निर्वस्मं लम्भयन् लक्ष्मीं, पुराम्भोजानि भानुवत् ॥ ५३ ॥

भस्तोऽपि रतो धर्मे, श्राद्धानाहूय भूरिशः । इदं जगाद भोक्तव्यं, भवद्विर्मम मन्दिरे ॥ ५४ ॥

क्रियास्तु कृषिसुख्यास्तु, कार्यं चेतोऽपि न कचिद् । भवद्विः केवलं भाव्यं, धर्मकर्मैककर्मैः ॥ ५५ ॥

इदं च पाठ्यं निःशाठ्यं, भोजनान्ते भैदग्रतः । वैर्तते मीर्मवान् जिग्ये, ततो मा हन मा हन ॥ ५६ ॥

मत्वेदमथ ते श्राद्धा, भवने तस्य मुञ्जते । पठन्ति च वचस्तत् ते, सम्मोहगरगरुडम् ॥ ५७ ॥

प्रमादी भेदिनीशोऽपि, यमो रतिमहानदे । नित्यमाकर्ण्य तद् वाक्यं, विचिन्तयति किञ्चन ॥ ५८ ॥

अहं केन जितोऽज्ञातं, कषायैस्तेभ्य एव भीः । वैर्तते दुर्वरा तेन, न घात्याः प्राणिनो मया ॥ ५९ ॥

निर्त्वं ते स्मारयन्तीति, नीतिशक्राय चक्रिणे । विरागसागरोल्लासनिशाकरनिभं वचः ॥ ६० ॥

प्रमादपादपाकीर्णे, तस्मिन् भरतमृश्रुति । पावनैस्तद्विरां पूरैर्वर्मध्यानानलोऽज्ज्वलत् ॥ ६१ ॥

श्राद्धा-श्राद्धाविवेकज्ञैस्तदाऽध्यक्षैर्निवेदिते । चैक्री चक्रे परीक्षां तदणु-शिक्षा-गुणव्रतैः ॥ ६२ ॥

आवकाणां तदा चक्रे, निर्व्यूढानां परीक्षणे । रेखात्रयं स काकिण्या, रत्नत्रितयसूचकम् ॥ ६३ ॥

स्वाध्यायहेतवे तेषां, वेदानार्यान् नृपार्यमा । स चकार परार्था हि, प्रवृत्तिः स्यान्महात्मनाम् ॥ ६४ ॥

अश्वान्तरेऽस्य तीर्थस्य, व्यवच्छेदे कदाग्रहात् । अनार्यत्वममी मोहान्मिथ्यात्वं च प्रपेदिरे ॥ ६५ ॥

इतश्च भगवानष्टापदमापदमहंसात् । आययाविति विज्ञाय, वन्दितुं गतवान् नृपः ॥ ६६ ॥

नत्वा तत्र जगन्नाथं, प्राञ्जलिर्जगतीपतिः । कथां शलाकापुरुषत्रिवष्टेरपि सोऽश्रुणोत् ॥ ६७ ॥

अथ विज्ञपयामास, स्वामिनं भरतेश्वरः ।

अस्यां समायां कोऽप्यस्ति, प्रभो । मावी समस्त्वया ? ॥ ६८ ॥

अथ प्रथमतीर्थेशः, प्रोवाच भरतेश्वरम् । यत्स्वत्युत्रोऽग्रहीदीक्षां मरीचिर्मसुरः पुरा ॥ ६९ ॥

स दीक्षाभारमुद्धोदुमशक्तः सुखलालसः । छत्रमावारकं विभ्रत्, कर्म मूर्च्छिमात्मनः ॥ ७० ॥

सकषायोऽहमित्युच्चैः, कषायवसनान्वितः । त्रिदण्डदण्डितश्चाहमिति दण्डत्रयं वहन् ॥ ७१ ॥

न स्वभावसुगन्धोऽहमिति श्रीखण्डमण्डितः । पारिव्राज्यं किलाऽऽदत्, नोच्छ्रब्धमभितन्यसा ॥ ७२ ॥

॥ विशेषकम् ॥

ततोऽनुपदिकोऽस्माकं, विहन्नेष भूपते । नवीनरुचिभिलोकैः, पृष्टो धर्ममवोचत ॥ ७३ ॥

महाव्रतानि पञ्च स्युः, श्रमणानां महात्मनाम् ।

मुख्यो-मोक्षस्य मार्गोऽयमशक्तौ श्रावको भवेत् ॥ ७४ ॥

अणुव्रतानि पञ्च स्युः, सप्त शिक्षाव्रतानि च । श्राद्धेन पालनीयानि, यदीच्छाऽनुपमे सुखे ॥ ७५ ॥

प्रतिबुद्ध्या तन्मध्यात्, संसारोद्वेगशालिनः । श्राद्धानामथ साधूनामयाचन्त व्रतानि ये ॥ ७६ ॥

स तानाह ततानाहमशक्तो हीदृशो व्रते । पारिव्राज्यमिदं मन्दमतस्तद् गच्छत प्रभुम् ॥ ७७ ॥

१ भूयसः खंता० पाता० ॥ २ ममाग्रं पाता० ॥ ३ वर्धते खंता० पाता० ॥ ४ वर्धते खंता० पाता० ॥ ५ अणु-शिक्षाव्रतैश्चक्रे, परीक्षां भरतोऽन्यदा इति रूपमुत्तरार्धे पाता० ॥ ६ रताधिपम् खंता० पाता० ॥ ७ मुमुक्षोर्मोक्षमार्गो खंता० ॥

यथोचितमथो चक्रुर्ममित्य भवभीरवः । जनास्ते यत्प्रवृत्तिः स्याद्, यथा स्वाथैमिहार्थिनाम् ॥ ७८ ॥
 एवं विहरमाणोऽयमस्माभिः सह सम्प्रति । इतः स भवतः पुत्रो, धर्मध्यानमना मुनिः ॥ ७९ ॥
 सुराऽसुरेशिरोऽग्निमणिभासुरितक्रमः । भावी मम समानश्रीश्चतुर्विंशो जिनेश्वरः ॥ ८० ॥ युग्मम् ॥
 भरतोऽथ समुत्थाय, भरीचिं निकषा गतः । एनं प्रदक्षिणीकृत्य, नमश्चक्रे कृताञ्जलिः ॥ ८१ ॥
 उक्तवाँश्च न ते पारित्रज्यमेतच्च जन्म च । किन्तु यत् तीर्थकृत्स्वं ते, भावि तद् वन्द्यते मया ॥ ८२ ॥
 भगवन्तमथो नत्वा, गतवान् भरतेश्वरः । विजहार च तीर्थेशोऽन्यतो वायुरिवास्तलन् ॥ ८३ ॥
 अथ लोकस्य दुःकर्मशत्रूच्छेदाय तीर्थकृत् । पुनानः पृथिवीं पादैः, शत्रुञ्जयगिरिं ययौ ॥ ८४ ॥
 तं विलोक्य त्रिलोक्यन्तर्द्धर्मस्योच्चैः क्षमाभृतः । दुर्गप्रायगिरिं मेने, मुनीन्द्रो निरुपद्रवम् ॥ ८५ ॥
 अथ प्रथमसर्वशः, स विज्ञाय जगद्गुरुः । नैगेन्द्रमिह माहात्म्यनिधानमिव पिण्डितम् ॥ ८६ ॥
 तमारोहन्महामोहद्रोहाय परमेश्वरः । शत्रुवित्रासनायेव, कुञ्जरं वीरकुञ्जरः ॥ ८७ ॥ युग्मम् ॥
 मुनयः पुण्डरीकाद्याः, सहैवाऽऽरूढगिरिम् । सोपानमिव निर्वाणसौवस्यात्यन्तमुत्सुकाः ॥ ८८ ॥
 बभौ स तं समारूढः, शैलं त्रैलोक्यनायकः । मुक्तिद्वीपमिव प्राप्तस्तीर्त्वा संसारवारिषम् ॥ ८९ ॥
 पिङ्गः प्रभोः प्रभाभारैः, कीर्णः कुसुमवृष्टिभिः । ताराभाराकुलस्वर्गशैलीलामगाद् गिरिः ॥ ९० ॥
 पवित्रयति मूर्धानं, तदा त्रिजगतीगुरौ । प्रभावप्रणमद्वक्षसुजायैर्नृत्यति स्म सः ॥ ९१ ॥
 प्रसुहृष्टा सुप्रावृष्टा, पुनः प्रारूढपक्षतिः । अभितः स समारोहल्लोलोऽनभिभादभात् ॥ ९२ ॥
 विबुधास्त्रिविधास्तूर्णः, देवं सेवितुमयायुः । स्वस्थानस्था निरायासं, ज्योतिष्कास्तु सिषेविरै ॥ ९३ ॥
 जन्तूनां पापमीतानां, दुर्गभूतस्य भूभृतः । मौलौ वप्रत्रयं रत्न-स्वर्ण-रूप्यैः सुरा व्यधुः ॥ ९४ ॥
 प्राकारद्वारदम्बेन, सज्जितानि कुतूहलात् । दिग्बधूभिर्मुखानीव, स्मेराणि जिनमीक्षितुम् ॥ ९५ ॥
 सर्वतः पर्वतेष्वेकः, पवित्रोऽहमिति ब्रुवन् । अशोकानोकहव्याजादयमूर्द्धं व्यधाद् भुजम् ॥ ९६ ॥
 माहात्म्येन महीध्रेषु, गिरिगुरुरसाविति । रत्नसिंहासनव्याजादस्योष्णीषं व्यधुः सुराः ॥ ९७ ॥
 चतुर्भुजैर्भूतस्तत्र, स्थितस्याऽऽस्येन्दुमिर्बिम्बोः । स जज्ञे पर्वतः पूर्वः, सर्वासामप्यसौ दिशाम् ॥ ९८ ॥
 तद्देशनां समारेभे, स मारेभैककेसरी । विभुर्भविकलोकानां, कर्णामृतकिरा गिरा ॥ ९९ ॥
 महीरुहेषु कल्पद्रुः, स्वयम्भूरमणौऽन्विषु । ज्योतिष्केषु रविः सोऽयं, शैलः शैलेषु शस्यते ॥ १०० ॥
 तुङ्गतां सर्वतः सर्वपर्वतेषु दधात्ययम् । यन्मौलिर्वर्तिनां हस्तप्राप्यं मुक्तिरताफलम् ॥ १०१ ॥
 जलकान्तमणिश्रेणिमयवत् प्रतिभात्ययम् । निषटन्ते झटित्येव, भवाब्धयेत्र वीचयः ॥ १०२ ॥
 नृणामिहाधिरूढानां, शुक्लध्यानविभानिगात् । हस्तावलम्बनं दत्ते, मुक्तिश्रीः कुन्दसुन्दरा ॥ १०३ ॥
 भ्रूण-भ्रंशार्षिधातादिपातकान्यपि तत्क्षणात् । व्यपोहत्यस्य महिमा, हिमांनीवाहिमत्विषः ॥ १०४ ॥
 व्यक्तं विमुक्तकाठिन्यमिह क्रूरात्मनां मनः । प्रयाति खादिराङ्गारकुण्डेऽयत्पिण्डवद् द्रवम् ॥ १०५ ॥
 अतः शमसुधाकुण्ड !, पुण्डरीक ! त्वयाऽऽस्यताम् ।
 अस्मिन् धराधरे सिद्धिलोभ्यैः साधुभिः समम् ॥ १०६ ॥
 इत्यासाद्य प्रभोराज्ञां, पादौ नत्वाऽत्र मूधरे । अस्थापि पुण्डरीकेण, मुनिहंसैः सहामलैः ॥ १०७ ॥

१. 'रनरश्रेणि' वता० ॥ २. तमद्रिमिह पाता० ॥ ३. 'मिबोचीर्णस्ती' खंता० ॥
 ४. 'ऽद्रिषु' वता० ॥

ततश्च विहृतेऽन्यत्र, जगन्नितयनेतरि । शुचाऽमुचदयं शैलः, शालदिमणिमण्डनम् ॥ १०८ ॥
 तत्रादिगणभृद् दुर्गे, श्रीजिनेशनितदेशतः । सहितः साधुभिस्तनैस्तन्त्रपाल इव स्थितः ॥ १०९ ॥
 तदुवाच मुदा साधूनग्रणीर्गणधारिणाम् । मनःसंवेगसंवेगगौरगौरवया गिरा ॥ ११० ॥
 तपःश्रीदूतिकाकृतसिद्धिसम्बन्धकाङ्क्षिणाम् । कोऽपि केवलसङ्केतनिकेतनमयं गिरिः ॥ १११ ॥
 अस्मिन्नाकारं मुकेस्तद्वः केवलमेप्यति । तदात्मा तपसा शुद्धो, वास्यतां ध्यानसौरमात् ॥ ११२ ॥
 इति संवेगसश्रीकपुण्डरीकगिरा चिरात् । सर्वेऽप्यालोचनारोचमाना मानादिमाथिनः ॥ ११३ ॥
 क्षणक्षामितिनःशेषजन्तवोऽनन्तबोधयः । कर्मदानवमेदाय, साधवो माधवोपमाः ॥ ११४ ॥
 गृहीतानशनाः शुक्लध्याननिर्धौतकल्मषाः । बभूव भूसृतस्तस्य, ते लीलामौलिमण्डनम् ॥ ११५ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

गणभृन्मुक्तिनिःश्रेणिं, क्षयकश्रेणिमाश्रितः । तैः सार्द्धं साधुभिल्लेमे, द्वादशीं गुणभूमिकाम् ॥ ११६ ॥
 मौसान्ते चैत्रराकायामथ प्रथमतोऽभवत् । केवलं पुण्डरीकस्य, ततोऽन्येषां तपोभृताम् ॥ ११७ ॥
 अथैतान् मुक्तिवनिता, नितान्तमनुरागिणी । निर्मुक्तकर्मावरणानात्मसादकृत स्वयम् ॥ ११८ ॥
 गीर्वाणास्तत्र निर्वाणगमनोत्सवमुत्सुकाः । आगत्य चक्रिरे तेषां, हर्षसौत्कर्षचेतसः ॥ ११९ ॥
 तदैव प्रथमं तीर्थं, शत्रुञ्जयधराधरः । बभूव पुण्डरीकादिसाधुसिद्धिनिबन्धनम् ॥ १२० ॥
 तत्र रत्नमयं चैत्यमुदितं मुदितो व्यधात् । उदयाद्रिशिरश्चुम्बिरविबिम्बविडम्बकम् ॥ १२१ ॥
 जितस्तेनैव चैत्येन, प्रमया सुरभूधरः । प्रस्वेदबिन्दुसन्दोहं, धत्ते तारावलिच्छलात् ॥ १२२ ॥
 पुण्डरीकप्रभोर्मूर्त्या, युतामत्र नृपो व्यधात् । युगादिजिननाथस्य, प्रतिमां मतिमानसौ ॥ १२३ ॥
 विहरन्नाथ देशेषु, विविधेषु जगद्गुरुः । मविनां मुक्तिमार्गाय, धर्मं युग्यमिवार्पयन् ॥ १२४ ॥
 पूर्वलक्षं परिक्षिप्य, दीक्षाकालात् त्रिकालवित् । निर्वाणकालं विज्ञाय, स्पष्टमष्टापदं ययौ ॥ १२५ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अष्टापदाद्रिमारुढः, परितः स्फटिकांशुभिः । शुशुमे स विशुः शुभ्रैः, सिद्धेरालोकजैरिव ॥ १२६ ॥
 मत्स्यपद्मत साधूनां, सहस्रैर्दशभिर्मुतः । चतुर्दशतपोयोगात्, पादपोपगमं जिनः ॥ १२७ ॥
 तथाऽवस्थितमद्रीन्द्रपालो व्यालोक्य तं प्रभुम् । गत्वा विज्ञपयामास, भरतं भूमिवासवम् ॥ १२८ ॥
 क्षुत्वा चतुर्दशाहारपरिहारं जगद्गुरोः । न चतुर्दशभिर्मजे, रत्नैरपि नृपः सुखम् ॥ १२९ ॥
 ततश्चरन्चारेण, चचाल भरतेश्वरः । परिवारैर्दिशो रुन्धन्नष्टापदं प्रति ॥ १३० ॥
 अनुयाताऽपि वातेन, वेगादचलचीवरः । आजगाम गिरिमौलिमाकृत्यो मनसेव सः ॥ १३१ ॥
 अप्राप्तपूर्वावाजन्म, चरणौ प्राप्य चक्रिणः । मार्गभूर्दुर्भगेव स्त्री, रक्ताऽभूत् क्षरताऽञ्जना ॥ १३२ ॥
 अशक्तेऽपि सहाऽजान्तुं, छत्रधारिणि चक्रिणः । अपनिन्ये मनस्तापस्तपनातपवेदनाम् ॥ १३३ ॥
 अथाष्टापदमारुढस्तं तथाऽवस्थितं प्रभुम् । अपश्यत् प्रसभोन्मीलह्वाप्पाविलविलोचनः ॥ १३४ ॥
 स प्रणम्याभवद् यावदुपास्तित्यन्तमानसः । अपश्यत् तावदायातान्, सर्वान् गीर्वाणनाथकान् ॥ १३५ ॥
 भक्ति-शोकभराभोगभङ्गुरीकृतकन्धरः । तैः समं शमिनामीक्षमुपासामासिवानसौ ॥ १३६ ॥

१ 'निर्धूत' खंता० पाता० ॥ २ अथ प्रथममुत्पेदे, पुण्डरीकस्य केवलम् । मासान्ते चैत्रराकायां, ततोऽन्येषां तपोभृताम् ॥ ११७ ॥ इति रूपेणार्थं श्लोक. पाता० उपलभ्यते ॥

मायंकृष्णत्रयोदश्यां, पूर्वाह्णेऽभीचिगे विधौ । समाहितमनाः काययोगे स्थित्वाऽथ बादरे ॥ १३७ ॥
 अरौत्सीद् बादरौ शब्द-चित्तयोगौ जगद्गुरुः । कायस्य बादरं योगं, सूक्ष्मेणैव रुरोष सः ॥ १३८ ॥
 क्षिप्तसूक्ष्मतनूयोगं, सूक्ष्मक्रियमिति क्रमात् । तार्तीयिकं स तीर्थेशः, शुक्लध्यानमंसाधयत् ॥ १३९ ॥
 तंतश्चतुर्थमुच्छन्नक्रियं ध्यानमशिश्रियत् । पञ्चह्रस्वाक्षरोच्चारकालमालम्बनातिगम् ॥ १४० ॥
 प्रक्षीणाशेषकमौघः, संत्यक्ततनुपञ्चकः । स्वभावसिद्धोर्द्ध्वगतिर्ज्वालावहजुनाऽध्वना ॥ १४१ ॥
 अस्पृष्टाकाशगमनः, सिद्धान्तस्तचतुष्टयः । एकेन समयेनाऽऽप, मुक्तिलक्ष्मीवतंसताम् ॥ १४२ ॥
 ॥ युगम् ॥

क्षपकश्रेणिमारुह्य, परेऽपि परमर्षयः । तदा दश सहस्राणि, मुक्तिं प्रमुवदभ्यगुः ॥ १४३ ॥
 प्रथममयमुदारां प्राप्य सम्यत्तचलक्ष्मीं,
 तदनु मनुजवर्ग-स्वर्गसाम्राज्यलक्ष्मीम् ।
 अथ निरुपमसम्यग्ज्ञान-चारित्र्यलक्ष्मीं,
 सुवनपतिरवाप श्रायसीं शर्मलक्ष्मीम् ॥ १४४ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्घपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीशत्रुञ्जयमहातीर्थोत्पत्ति-
 श्रीऋषभस्वामिनिर्वाणवर्णनो नाम पञ्चमः सर्गः ॥

श्रीवस्तुपालसचिवस्य परे कवीन्द्राः,
 कामं यशांति कवयन्तु वयं तु नैव ।
 येनेन्द्रमण्डपकृतोऽस्य यशःप्रशस्ति-
 रस्त्येव शक्रहृदि शैलशिलाविशाले ॥ १ ॥
 ॥ ग्रन्थाम् १४५ ॥ उभयम् १४५८ ॥

षष्ठः सर्गः ।

ऋषभजिननिर्वाणमहोत्सवः

प्रभोर्मोक्षक्षणे तत्र, नारकेष्वपि सौख्यदे । अज्ञातरुदितश्चक्री, मूर्च्छितः क्षमातलेऽपतत् ॥ १ ॥
शोकग्रन्थिविभेदाय, रुदितं शिक्षयन् हरिः । तस्य कण्ठमथाऽऽलम्ब्य, पूत्कारं तारमातनोत् ॥ २ ॥
लब्धसंज्ञोऽथ राजाऽपि, रुदन्नृचैःस्वरं पुरः । विह्वलः शोकपूरेण, विललापेति बालवत् ॥ ३ ॥
नाथ ! त्यक्तः कुतो दोषादनाथोऽयं त्वया जनः ? ।

युष्मद् विना कथं भावी, भवारण्येऽश्वरण्यकः ? ॥ ४ ॥

वियोगः सद्यते भानोः, पुनरुद्गमनाशया । अनावृत्तिपदस्थस्य, भवतस्तु सुदुःसहः ॥ ५ ॥
मूलोऽसि न यैर्दृष्टेऽप्यस्मत्तः प्रभो ! वरम् । अदृष्टेऽर्थे न तद् दुःखं, दृष्टनष्टे तु यद् भवेत् ॥ ६ ॥

बन्धवोऽप्यनुगन्तारस्त्वाममी मम सर्वथा । एक एवाहमत्रास्मि, त्वया पङ्क्तिवहिष्कृतः ॥ ७ ॥

मूत्वा तस्य सुतः श्रीमन्निति शोकवशंवदः । अपि मुक्तिपदप्राप्तं, किं व्रीहयसि तं प्रभुम् ? ॥ ८ ॥

नृपः प्रलापान् कुर्वाणो, गीर्वाणपतिना स्वयम् । इत्थं प्रबोधितः शोकशङ्कुं किञ्चिन्सुमोच ॥ ९ ॥

॥ युग्मम् ॥

अथाऽऽदिष्टाः सुरेन्द्रेण, चन्दनैर्नन्दनोद्गतैः । पूर्वस्यां दिशि यान्यायां, प्रतीच्यामपि च क्रमात् ॥ १० ॥

वृषां प्रभोः कृते ज्येष्ठामिक्ष्वाकुकुलजन्मनाम् । चतुरस्रां परेषां तु, चितां चक्रुर्दिवौकसः ॥ ११ ॥

॥ युग्मम् ॥

ततो मुक्तशरीराणि, निवेश्य शिविकान्तरा । चितासमीपमानिन्युस्ते महेन महीयसा ॥ १२ ॥

अथो यथोचितं तेषु, निहितेषु चितान्तरे । वह्निं विचक्रुर्वायुं च, वह्नि-वायुकुमारकाः ॥ १३ ॥

तं च व्यध्यापयन् वह्निमहायाऽब्दकुमारकाः । सुगन्विभिरुपानीतैः, क्षीरवारिधिवारिभिः ॥ १४ ॥

ततः सर्वेऽपि देवेन्द्राः, देवाश्च जगृहुर्मुदा । दंष्ट्रा-दन्तादिकान्यस्थिशकलानि यथोचितम् ॥ १५ ॥

याचमानाश्च देवेभ्यो, लब्धकुण्डत्रयान्नयः । श्रावकास्तत्प्रभृत्येवमभूवन्नसिहोत्रिणः ॥ १६ ॥

मस्ममूषणतां प्रापुः, परे तद्वस्मवन्दकाः । ततश्चितात्रयस्थाने, रत्नस्तूपान् व्यधुः सुराः ॥ १७ ॥

इन्द्राश्चाष्टादिकान् नन्दीश्वरे कृत्वाऽञ्जनाद्रिषु । न्यस्य माणवकस्तम्भे, दंष्ट्रा भर्तुरपूपुजन् ॥ १८ ॥

भरतोऽपि प्रभोरङ्गसंस्कारासन्नमृतले । त्रिगव्यूतोच्छ्रयं चैत्वं, चक्रे योजनवित्तृतम् ॥ १९ ॥

रत्नाश्च निर्मितेनाथ, तेन चैत्येन मासुरः । आविर्भूतो बभौ रत्नगर्भागर्भ इवाचलः ॥ २० ॥

तत्र चैत्ये चतुर्द्वारैः, प्रतिद्वारं स मण्डपान् । विचित्रान् सूत्रयामास, प्रभापल्लविताम्बरान् ॥ २१ ॥

प्रत्येकं तत्पुरः प्रक्षामण्डपानां चतुष्टयम् । अक्षपाटक-चैत्यद्व-पीठ-पुष्करिणीयुतम् ॥ २२ ॥

तं गिरिं दण्डरत्नेन, समीकृत्य नृपो व्यधात् । अष्टापदं स सोपानैरष्टभिर्सेखलानिभैः ॥ २३ ॥

१ °तलेऽलुठत् खंता० पाता० ॥ २ °जन्मनाम् पाता० ॥

लोहयन्त्रमयानेष्यज्जनताशातनाभयात् । रक्षकानार्थमिस्तत्राकर्षीत् कीनाशदासवत् ॥ २४ ॥
 तस्य सिंहनिषद्यास्यप्रासादस्य च मध्यतः । देवच्छन्दं व्यधाचक्री, रत्नपीठप्रतिष्ठितम् ॥ २५ ॥
 यथामानं यथावर्णं, यथालाञ्छनमत्र च । बिम्बानि ऋषभादीनां, चतुर्विंशतिमातनोत् ॥ २६ ॥
 कृत्वा रत्नमयीः सर्वभ्रातृणां प्रतिमा अपि । तत्रोपास्तिपरां भूपः, स्वमूर्तिमपि निर्ममे ॥ २७ ॥
 बहिश्चैत्यं चितास्थाने, प्रभोः स्तूपमपि व्यधात् । भ्रातृणामपि च स्तूपान्, नवर्तिसंनवाधिकाम् ॥ २८ ॥
 प्रतिष्ठाप्याथ बिम्बानि, तत्र चैत्ये यथाविधि । पयोमिः स्नपयामास, मांसलमोदमेदुरैः ॥ २९ ॥
 प्रमृज्य गन्धकाषाढ्यां, चन्दनेन विलिप्य च । अर्चयामास भाणिक्यं-सुवर्णं-कुसुमांशुकैः ॥ ३० ॥
 तत्र चागुरु-कर्पूर-धूपधूस्या घनावृते । कुर्वन् घण्टारवैर्गजैः, विधुतं भूषणं धुता ॥ ३१ ॥
 तूर्य-चामर-सोत्कर्षपुष्पवर्षमनोहरम् । कर्पूरारात्रिकं चक्री, चक्रे शक्रेण सन्निभः ॥ ३२ ॥ युग्मम् ॥
 तदन्ते च विधायोच्चैर्विधिवच्चैत्यबन्दनाम् । गहीमहेन्द्रस्तुष्टाव, भौवपावनेमानसः ॥ ३३ ॥
 अहो ! सहोत्थितज्ञानत्रयो विश्वत्रयीपतिः । दुःखत्रयात् परित्राता, त्रिकालशो जयत्ययम् ॥ ३४ ॥
 जयत्येष स्व-परयोर्निर्विशेषमना मुनिः । समीपदीपिल्लोकेऽप्युच्चैस्तमतमश्छिदे ॥ ३५ ॥
 अयं जयति कन्दर्पसर्पदपतत्पतिः । सुरा-ऽसुरशिरोरत्नराजिनीराजितक्रमः ॥ ३६ ॥
 जयत्यसावसामान्यधामधामजिनाग्रणीः । समग्रजगदम्भोजविकाशनंविभौविभुः ॥ ३७ ॥
 असौ दिशतु विश्वेऽपि, हर्षमुत्कर्षयन् गुणान् । स्पष्टमष्टमहाकर्ममर्मनिर्मन्थकर्मठः ॥ ३८ ॥
 सन्निष्ठविष्टपानिष्ठदुरितोऽङ्कुरितोत्सवः । जयत्ययं महामायात्रियामाया दिवाकरः ॥ ३९ ॥
 असावपारससारसमुत्तारतरण्डकः । जयतादुज्ज्वलज्ञानमुक्ताधानकरण्डकः ॥ ४० ॥
 सिद्धिसौधोन्मुखप्राणिश्रेणिनिःश्रेणिसन्निभः । रोहन्मोहद्वुमद्रोहलोहपदुर्जयस्वयम् ॥ ४१ ॥
 आदिनाथमिति स्तुत्वा, परानपि जिनेश्वरान् । पुनः पुनर्नमस्त्रैत्यान्, कथञ्चिन्निर्ययौ नृपः ॥ ४२ ॥
 गिरिं विलोकयन् बारंवारं वलितकन्धरः । भोक्तुं भोक्तुं चासमर्थो, निधानमिव तद्धनः ॥ ४३ ॥
 वस्त्रान्तमार्जितोन्मज्जद्वाप्पमुतविलोचनः । निभृतेमौनिभिर्मूर्धैर्वृतोऽप्येकं इव व्रजन् ॥ ४४ ॥
 मन्दमन्दाद्विसञ्चारमुत्तार गिरेस्ततः । नृपः शोकतमः परैरपश्यन्निव वर्त्तनीम् ॥ ४५ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥
 असौ सैन्यजनैः स्वस्ववाहनत्वरणालसैः । शोकप्रच्छादितोत्साहमयोऽप्यामविशत् पुरीम् ॥ ४६ ॥
 नाभेयप्रमुपादानां, दिवानिश्चमसौ स्मरन् । त्यक्तान्यव्यापृतिस्तत्र, तस्यावस्वस्थमानसः ॥ ४७ ॥
 तममात्यजानो वीक्ष्य, सर्वकृत्यपराङ्मुखम् । इति प्रबोधयामास, पितृ-भ्रातृशुचाकुलम् ॥ ४८ ॥
 जगतोऽपि कृतालोकं, लोकोत्तरपदास्पदम् । तातं हतविषं चापं, शोचितुं तव नोचितम् ॥ ४९ ॥
 तद्वचःकुसुमासारसारसौरभसमृत्तः । शोच्यस्त्वया न चात्माऽपि, पुण्यलक्ष्मीस्वयंवरः ॥ ५० ॥
 मूर्खो दुःखादितोऽभ्येति, लोकः शोकस्य वश्यताम् । सेवते न पुनर्वर्ण्यं, तत्प्रतीकारकारणम् ॥ ५१ ॥
 त्वमप्याक्रान्तलोकेन, शोकेन यदि जीयसे । शौडीर्यगर्जितं तत्र, न वृत्ते भुवभूर्जितम् ॥ ५२ ॥
 शक्रोऽप्यक्रीडयत् पीडाविस्मरणविधितस्या । एनं प्रतिदिनं नानाविनोदैरात्तसम्मदम् ॥ ५३ ॥

१ 'नमेव च' खंता० ॥ २ 'दुष्टावनपतिस्तुतः' वता० खंता० ॥ ३ 'भावसुः' पाता० ॥ ४ 'लोकान्तरं' वता० खंता० ॥ ५ 'पत्पातं, शो' खंता० पाता० ॥

जलैर्जितामृतैः स्वामिदेशनाबन्धवन्धुभिः । सह मित्रसमूहेन, चक्रे केलिं कदाऽपि सः ॥ ५४ ॥
 आदायाऽऽदाय पद्मानि, तत्र मूर्धनि धारयन् । नृपः प्रमोदमाप्नोति, नाभेयाङ्घ्रिभ्रमादिव ॥ ५५ ॥
 कदाऽप्युपवनोत्सङ्गे, धत्ते मुदमसौ लसन् । पुष्पाणि वासिताशानि, पश्यन् नाभेयकीर्तिवत् ॥ ५६ ॥
 वहन् स कौसुमीं मालां, हृदि तत्र प्रमोदते । प्रमोदस्याख्याक्षणेन्मीलद्दशनघृतिकौतुकात् ॥ ५७ ॥
 भूनेता नित्यमित्यादिकेलिकल्लोकौतुकी । मुदा निर्गमयामास, दिनानि षट्कार्द्धवत् ॥ ५८ ॥
 सांसारिकसुखाम्भोषिमग्नो भरतभूपतिः । विभोर्मोक्षदिनात् पञ्च, पूर्वलक्षाण्यवाहयत् ॥ ५९ ॥

भरतचक्रवर्तिकेवलज्ञान-निर्वाणे

अन्येषुः क्षात्रनिर्णिकृताग्रो धात्रीभृतांबरः । अन्तरन्तःपुरावासं, मूरिसूषणमूषितः ॥ ६० ॥
 रत्नादर्शगृहं प्राप, वैरलीपरिवारितः । भरतेशो नभोदेशं, विभामिरिव भास्करः ॥ ६१ ॥ युगम् ॥
 शुश्रूषे स स्थितस्तत्र, दर्पणप्रतिबिम्बितः । विजितेन स्मरेणैव, सेवितुं कृतसन्निधिः ॥ ६२ ॥
 तदा विलोकमानस्य, नृपस्य मणिदर्पणम् । अमवद् द्विगुणा मूर्तिः, कान्तिः कोटिगुणा पुनः ॥ ६३ ॥
 न्यस्तं मोहेन हिज्जीरमिव तस्य महीशितुः । तदा लीलाल्लस्यागेर्निजगालाङ्गुलीयकम् ॥ ६४ ॥
 विना तेनाङ्गुलीयेन, दृष्ट्वा तेनाङ्गुली ततः । निःश्रीका निष्पताकेव, मणिकेतनयष्टिका ॥ ६५ ॥
 सौभाग्यं भूषणैरेव, विभर्ति वपुरङ्गिनाम् । निश्चेतुमिति मोक्तुं स, प्रारेमे भूषणावलीम् ॥ ६६ ॥
 विमुच्य मुकुटं हेममयं मौलिं व्यलोकयत् । श्रिया विरहितं चैत्यमिव निष्कलशं नृपः ॥ ६७ ॥
 शुके मुक्तावलीनद्धे, कुण्डलद्वितयेऽथ सः । शताङ्गमिव निश्चक्रं, स्वास्थं निःश्रीकमैक्षत ॥ ६८ ॥
 व्यलोकयत् परित्यक्तहारां स हृदयावैनीम् । संशुष्कनिर्झरोद्वारां, स्वर्णाचलतटीमिव ॥ ६९ ॥
 भीवामुच्चारितस्मेरमणिप्रैवेयकामतौ । अतारापरिधिं मेरुमेखलामिव चैक्षत ॥ ७० ॥
 स सुजौ च्युतलक्ष्मीकौ, निरैक्षत निरङ्गदौ । प्रतिमानविनिर्मुक्तौ, सुरेमदशनवाविव ॥ ७१ ॥
 हस्तावपास्तमाणिक्यकङ्कणौ पश्यति स्म सः । तोरणस्तम्भवद् वातहृतवन्दनमालिकौ ॥ ७२ ॥
 शेषा अप्यङ्गुलीमुक्ताङ्गुलीयाः स्रस्ततेजसः । शाखा इव परिभ्रष्टपल्लवाः स व्यलोकयत् ॥ ७३ ॥
 एवं विमुक्तालङ्कारं, सोऽपश्यद् वपुरप्रभम् । शुष्कं सर इव अष्टहंसराजीव-कैरवम् ॥ ७४ ॥
 अचिन्तयच्च ही ! देहो, भूषणैरेव भासते । पङ्कोत्कर्षाकुलो वर्षाकालः सस्योद्गमैरिव ॥ ७५ ॥
 शरीरं मलमङ्गुषा, बहिर्दुर्गन्धिभीरुभिः । मूढैः कर्पूर-कस्तूरी-चन्दनैरविधास्यते ॥ ७६ ॥
 मलोल्लसन्मलैः पूर्णादतोऽङ्गालीनमन्तरा । धौतं वोषिजलैः ज्ञानरत्नमाद्रियते बुधैः ॥ ७७ ॥
 स्वकीयान् बान्धवानेव, मन्ये धन्यतमानिमान् । यैरिदं राज्यमुत्सृज्य, लेभे लोकोत्तरं पदम् ॥ ७८ ॥
 अहं तु विषयातङ्कपङ्कनिःशुक्लशुकरः । गणयामि न नामाहमात्मानं मानुषेष्वपि ॥ ७९ ॥
 चिन्तयन्नित्ययं धीमानपूर्वकरणक्रमात् । भावनां भवनाशाय, भावयामास श्रुतिषुः ॥ ८० ॥
 अथोच्चैः सिद्धिसौधामसङ्गजाग्रन्मनोरथः । क्षितीशः क्षपकश्रेणीनिःश्रेणीमारुरोह सः ॥ ८१ ॥
 सुनिस्तदानीमानीतकेवलश्रीकरग्रहः । उत्सवोत्सुकचित्तेन, सुरेन्द्रेणाभ्यगम्यत ॥ ८२ ॥

१ °स, वासराज्यं षट्° खंता० ॥ २ ज्ञाननि° खंता० ॥ ३ श्रियाभिरभितो वृतः खंता० ॥
 ४ °वनिम् खंता० ॥

ख्यापयित्वा बलीयस्त्वं, व्यवहारनयस्य सः । शक्रेणामिदधे दीक्षावेषग्रहणहेतवे ॥ ८३ ॥
 केशसम्भारमुत्पाद्य, मुष्टिभिः पञ्चभिर्नृपः । दत्तं देवतयाऽशेषं, मुनिवेषं तदाऽऽददे ॥ ८४ ॥
 सममेव महीशानां, सहस्रैर्दशभिस्तदा । साग्रहैर्जगृहे दीक्षादक्षैः स्वाम्यनुवर्तने ॥ ८५ ॥
 तदानीं केवलज्ञानमहिमानं महामनाः । व्यधत्त तस्य नामेयप्रभोरिव ऋमुप्रमुः ॥ ८६ ॥
 भरतोऽपि ततस्तातवर्तनीमनुवर्तयन् । असिद्धं देहनासारसुधाभिरवनीवनीम् ॥ ८७ ॥
 अतिक्रम्य ततः पूर्वलक्षं दीक्षादिनादसौ । आरोहन्मुषिताशेषकष्टमष्टापदाचलम् ॥ ८८ ॥

कृत्वा मासोपवासक्षपणमकृपणध्यानशुद्धान्तरात्मा,

शैलेर्शीं प्राप्य योगव्यतिकरहरणोपात्तसौस्थ्यामवस्थाम् ।

तत्रायं त्रातपाताकुलसकलजगज्जन्तुजातः प्रयातः,

सिद्धिं सौधर्मनाथप्रथितपृथुमहःश्लाघ्यनिर्वाणलक्ष्मीः ॥ ८९ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्खपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये भरतनिर्वाणवर्णनो
 नाम षष्ठः सर्गः ॥

एतेऽन्योन्यविरोधिनस्त्वयि गुणाः श्रीवस्तुपाल ! क्षमा-

शक्ति-प्रातिभ-वैभवप्रभृतयः सौस्थ्येन तस्थुः कथम् ? ।

नाश्चर्यं यदि वा दिवानिशमसौ हृत्पङ्कजान्तस्तव,

स्वैरस्मेरविरोधवारिधिमदागस्त्यो यदास्ते जिनः ॥ १ ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् ९२ ॥ उभयम् १५९० ॥

सप्तमः सर्गः ।

इत्थं परोपकारस्य, विपुलाः फलसम्पदः । धनसार्थेशदृष्टान्तात्, तवामात्य ! प्रदर्शिताः ॥ १ ॥
यदुत्तरोत्तरश्रीणां, सज्जज्ञे भाजनं धनः । सर्वं परोपकारस्य, तदेतन्महिमाऽद्भुतम् ॥ २ ॥
किञ्च विश्वोपकाराय, तद् युगादिजिनेन्दुना । तीर्थेषु धुर्यतां नीतः, सोऽपि शत्रुञ्जयो गिरिः ॥ ३ ॥
मन्त्रिभेतेतस्य तीर्थस्य, प्रभावविभवोऽद्भुतः । यं वक्तुं सङ्कुचन्त्युच्चैर्वाचो वाचस्पतेरपि ॥ ४ ॥
मनोरथेऽपि सम्पन्ने, यत्र यात्रोत्सवं प्रति । सम्यक्त्वरत्नं निर्यत्नं, सद्योऽप्यासाद्यते जनैः ॥ ५ ॥
दृष्टेऽपि यत्र पुण्यश्रीः, स्यादवश्यं वशंवदाः । स्पृष्टे तु साऽपि निर्वाणपदवी न दवीयसी ॥ ६ ॥

कपर्दियक्षोत्पत्तिः

उपत्यकायां किञ्चास्य, पञ्चास्यध्वनितादपि । जयत्यभीरुकाभीरं, पुरं पालित्तपालितम् ॥ ७ ॥
तत्रामवत् कपर्दीति, नाम ग्राममहत्तरः । चौर्य-क्रौर्य-सूधा-मद्य-धूतसूतमनोरथः ॥ ८ ॥
पूरिताऽप्यधसङ्घातैरनघा नाम विश्रुता । उहण्डा चण्डतेवाऽभूद्, देहिनी तस्य गेहिनी ॥ ९ ॥
अन्येषुर्मद्यपानेन, ताम्रास्यो मद्यभाण्डभृत् । अपश्यन्मञ्चकासीनो, मुनिद्वन्द्वमुपागतम् ॥ १० ॥
नत्वा भ्रूमङ्गमात्रेण, तौ मुनी निजगाव सः । हंहो ! निवेद्यतामत्र, समागमनकारणम् ॥ ११ ॥
तत्रेण दक्षा दुग्धेन, सर्पिषा वा प्रयोजनम् ? । यद्यस्ति किञ्चित् तद् ब्रूत, नूतनं दर्शनं हि वः ॥ १२ ॥
तम्बुचतुर्मुनी हंहो !, महत्तर ! निशम्यताम् । त्वदन्तिकमुपागन्तुमस्ति नौ कारणान्तरम् ॥ १३ ॥
तीर्थयात्रार्थमायाताः, सन्त्यत्र गुरवोऽधुना । सोऽयं तोयदकालोऽपि, समं दैवादवातरत् ॥ १४ ॥
गुरुणां युज्यते स्थातुं, चतुर्मासीमिहैव यत् । उपाश्रयार्थमायातौ, ततश्चावां तवान्तिके ॥ १५ ॥
सोऽप्यब्रवीन्निराबाधो, गुह्यतामयमाश्रमः । निजोपदेशलेशोऽपि, देवो नात्र स्थितैः पुनः ॥ १६ ॥
तथेति प्रतिपद्याथ, तत्स्थुस्ते तत्र सूरयः । स्पर्द्धिष्णवः पयोवाहं, स्वाध्यायासूतबुद्धिभिः ॥ १७ ॥
प्रतिश्रयान्तः संलीनैरदीनैर्मुनिपुङ्गवैः । अत्यवाह्यत बाह्या-ऽन्तःसंयतैः स तपात्थयः ॥ १८ ॥
मानसादिव तद्रामान्मुनिहंसा विहारिणः । ऊजुः कपर्दिनं प्राणिमर्दिनं तेऽनुयायिनम् ॥ १९ ॥
अस्माकं स्थानदानेन, सर्वथोपकृतं त्वया । तवोपकारिणोऽप्युच्चैरस्माभिस्तु न किञ्चन ॥ २० ॥
तदद्य यथनुज्ञा ते, ज्ञातेयमनुरुच्यते । दत्त्वोपदेशं तत् किञ्चिज्जिर्धुनीमोऽधमर्णताम् ॥ २१ ॥
महत्तरोऽनदद् देयः, स्तोकोऽपि नियमो न मे । कथयन्तु पुनः किञ्चिदक्षरं परमाक्षरम् ॥ २२ ॥
ततस्ते गुरवस्तस्मै, स्मितनेत्रांभुजन्मने । परमेष्ठिमयं मन्त्रं, मानसान्तर्यवीविशन् ॥ २३ ॥
एनमन्वशिष्यंश्चैते, त्वया मन्त्रोऽयमद्भुतः । शयने भोजने पाने, स्मर्तव्यः प्रथमं सदा ॥ २४ ॥
महीयान् महिमा भद्र !, कतमोऽस्य प्रशस्यते ? । स्वरूपः कल्पद्रुमो यत्र, चिन्ता चिन्तामणौ बृथा ॥ २५ ॥
पञ्चाननवधूः पञ्चपरमेष्ठिनमस्कृतिः । स्थित्वा मनोवनोद्देशो, हन्ति दन्तिसमं तमः ॥ २६ ॥

१ 'आक्षो मद्य' खंता० ॥ २ 'व तत्' खंता० ॥ ३ 'अथः । नि' पाता० ॥

दुरितानि दुरन्तानि, तस्य नश्यन्ति दूरतः । यच्चित्ते यामिकी पञ्चपरमेष्ठिनमस्कृतिः ॥ २७ ॥
 अत्र शत्रुञ्जयादौ च, श्रीयुगादिजिनेश्वरः । नमस्कार्योऽन्वहं सन्ध्यामवन्ध्यां तन्वता त्वया ॥ २८ ॥
 अयं हि विमलो नाम, गिरिधुरि^१ वरामृतात् । स्थानमासूत्रयद् यत्र, जगत्रयगुरुः स्वयम् ॥ २९ ॥
 ख्यातिर्विमल इत्यस्य, विश्वान्तरमल्लययात् । जयादान्तरशत्रूणां, श्रीशत्रुञ्जय इत्यपि ॥ ३० ॥
 भावेन भजतामेतं, मुक्तिः साऽपि स्वयंवरा । लक्ष्मीरिव भवेन्न्यायवर्तनीवर्तिनां नृणाम् ॥ ३१ ॥
 यदस्मिन् पुण्डरीकेण, धुर्येण गणधारिणाम् । लेभे मुक्तिर्मुनीन्द्राणां, पञ्चभिः कोटिभिः सह ॥ ३२ ॥
 द्रविडा बालिखिल्याश्च, त्रेशा दश कोटयः । सहैव सिद्धिसौधाममारोहन् मोहनिर्जयात् ॥ ३३ ॥
 ख्यातनामा नमिः कोटिद्वयेन विनमिश्र सः । बालिर्दाशरथी राम-भरतौ त्र शमे रतौ ॥ ३४ ॥
 थावच्चानन्दनः सोऽपि, ध्वस्तशोकः श्रुकोऽपि च । मुनीनां द्विसहस्रेण, पञ्चशत्या तु शैलैः ॥ ३५ ॥
 पाण्डवाः किञ्च पञ्चापि, जनन्या सह धन्यया । प्रद्युम्नादिकुमाराणां, साद्वास्तिस्रश्च कोटयः ॥ ३६ ॥
 ॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

नारदः पारदस्वच्छसच्चरित्रपवित्रधीः । अस्मिन्नवासवान् मुक्तिमतिमुक्तमुनेर्गिरा ॥ ३७ ॥
 तीर्थाधिपतिभिः सर्वैरेकं श्रीनेमिनं विना । अत्र पावित्र्यमास्तुत्रि, पावनैः पादपांशुभिः ॥ ३८ ॥
 तिर्यञ्चोऽपि हि धन्यास्ते, येऽत्र संजज्ञिरे गिरौ । मन्ये धन्यतमं त्वां तु, नित्योपासनवासनम् ॥ ३९ ॥
 शिक्षाभङ्गीमिनामङ्गीकार्यं तं सुरयो ययुः । शिक्षाऽपि क्रियया भजे, कर्पादन्तमहर्दिनम् ॥ ४० ॥
 निरस्तः सोऽन्यदा क्रोधचण्डया रण्डया तया । वहिर्गृहाद् विनिर्यातः, शत्रुञ्जयतले ययौ ॥ ४१ ॥
 श्रमाद् विश्रामकामोऽथ, वृत्तं विटपिनं श्रितः । आसनभूतले सद्यो, मद्यभाषं शुभोच सः ॥ ४२ ॥
 क्षणमात्रेण विश्रान्तः, स्मृतपञ्चनमस्कृतिः । पातुकामः सुरां पात्रे, विषबिन्दुं ददर्श सः ॥ ४३ ॥
 कुतोऽयमिति तेनाथ, दूरोद्विषितचक्षुषा । दृष्टो गृध्रः फणित्रासव्यग्रो न्यग्रोधपादपे ॥ ४४ ॥
 मदिराक्षीमिव त्यक्त्वा, मदिरामप्यर्थं ततः । आरुरोहं गल्गमोहः, शत्रुञ्जयगिरिः शिरः ॥ ४५ ॥
 तत्र नेत्रमुधावृष्टौ, दृष्टे भुवनमूर्तिरि । परामवभवस्तस्य, तापः प्रापत् तदा क्षमम् ॥ ४६ ॥
 ततः क्रन्दकितानन्दः, प्रणम्य परमेश्वरम् । स पश्यन्नात्मनो ग्राममुत्तरं शिखरं ययौ ॥ ४७ ॥
 तत्र प्रदश्यन् प्रमोक्षैत्यं, स्मरन् पञ्चनमस्कृतिम् । मुञ्चत्वा प्रचारमाहारपरिहारं चकार सः ॥ ४८ ॥
 ततस्तीर्थप्रभावेन, भावेन च शुभेन सः । यक्षतामक्षतां प्राप, सप्तभावां भवान्तरे ॥ ४९ ॥
 ततः सोऽवधिना बुद्ध्या, कर्पदीं वृत्तमात्मनः । परित्यज्यान्त्यैकार्याणि, वेगादिह समागमत् ॥ ५० ॥
 स्नपयित्वाऽर्चयित्वा च, स्तुत्वा च भुवनप्रभुम् । ततो विज्ञः कृतज्ञोऽसौ, जगाम गुरुसचिवौ ॥ ५१ ॥
 गुरून् सोऽथ नमस्कृत्य, दिव्यरूपपङ्क्तः पुरः । ज्ञापयित्वा स्ववृत्तान्तमुवाच रचित्ताञ्जलिः ॥ ५२ ॥
 ममैतास्तात । यक्षत्वसुलभाः सुखसम्पदः । तत्रोपदेशकल्पद्रोरुत्फुल्लत्पल्लवश्रियः ॥ ५३ ॥
 प्रभवोऽन्येऽपि दृष्टेभ्यः, कष्टेभ्यस्त्रातुमातुरम् । दृष्टादृष्टं पुनः कष्टं, पेण्डुमीष्टं परं गुरुः ॥ ५४ ॥
 वस्तुनोऽन्यस्य दत्तस्य, फलं क्षयि मुहुर्मुहुः । गुरुरपदेशस्य पुनः, फलं गुरु पुरः पुरः ॥ ५५ ॥
 तदादेशं प्रयच्छन्तु, गुरवः करवाणि किम् । कथञ्चित् तनुतामेति, मम येनाधसर्पता ॥ ५६ ॥

१ रि महीभृत् खंता० पाता० ॥ २ शैलकः वता० ॥ ३ कलापकम् वता० पाता० ॥
 ४ न्यकर्मणि, खंता० ॥

ज्वरि सूरयोऽप्येतत्, कृतज्ञस्य तवोचितम् । तीर्थप्रभावप्रभवं, वैभवं भवंतः पुनः ॥ ५७ ॥
 तदत्रावस्थितेनैव, सेव्यः शश्वदसौ प्रभुः । तदाराधकलोकस्य, दुरितं हन्ता त्वया ॥ ५८ ॥
 ततो गुरुणामादेशाद्, देशान्तरपराङ्मुखः । यक्षः कपदीं तीर्थेऽस्मिन्, विघ्नमदीं स्थितः स्वयम् ॥ ५९ ॥
 वृत्तान्तमेनमाकर्ण्यऽनघा कौलीनशङ्किनी । शाकिनीवातिदुष्टाऽपि, स्वपापेनान्वतप्यत ॥ ६० ॥
 सा विवेकमिवोदुङ्गमारुह्य शिखरं गिरेः । प्रभुमेनं नमस्कृत्य, कृत्यज्ञा भक्तमत्यजत् ॥ ६१ ॥
 ततः सा तीर्थमाहात्म्याद्, द्विपरूपधरः सुरः । भर्तुर्वाहनतां प्रापदाभियोगिककर्मणा ॥ ६२ ॥
 यक्षस्ततः प्रभृत्येष, कपदीं करिवाहनः । पाशा-ऽङ्कुशलसद्दाम-दक्षिणोपरिपाणिकः ॥ ६३ ॥
 द्रव्यप्रसेविका-बीजपूराङ्गाधः करद्वयः । स्थापितः शिखरेऽत्रैव, भजते जनपूजनम् ॥ ६४ ॥
 समस्तेष्वपि सङ्घेषु, तीर्थयात्राविधायिषु । कुरुते दुरितोच्छेदमेदुरं प्रमदोदयम् ॥ ६५ ॥
 दिवानिशमसौ तीर्थरक्षादक्षिणमानसः । विधत्ते प्रत्यनीकेषु, सम्प्रत्यपि विनिग्रहम् ॥ ६६ ॥

शत्रुञ्जयतीर्थोद्धारवर्णनम्

अपि चात्र जिनाधीशचैत्यं भरतकारितम् । भूयोभिरुद्धृतं भूयैर्गतं कालेन जीर्णताम् ॥ ६७ ॥
 ततश्चेक्ष्वाकुचन्द्रेण, स्मरता निजपूर्वजान् । पुनः सगरसंज्ञेन, तन्वके चक्रिणा नवम् ॥ ६८ ॥
 ततः क्रमेण रामेण, निजित्य दशकन्धरम् । घरोद्धरणयुर्येण, चैत्यमेतत् समुद्धृतम् ॥ ६९ ॥
 द्रव्यभिजमुज्जैजित्यजितकौरवगौरवैः । पुनर्नैवभवलक्ष्मीताण्डवैरथ पाण्डवैः ॥ ७० ॥
 ततो भद्रमुतीजातजन्मना सत्त्वसङ्गता । देवतादेशमासाद्य, तपो-ब्रह्ममयात्मना ॥ ७१ ॥
 पुण्यप्राप्यं प्रतिष्ठाप्य, प्रभूतद्रविणव्ययात् । ज्योतीरसाश्मनो विष्वं, जावडेन न्यवेशयत् ॥ ७२ ॥
 ॥ युग्मम् ॥
 शिलादित्यक्षमापालो, वलभीवलमित् ततः । पुनर्नवीनतारुण्यपुण्यं चक्रे जिनालयम् ॥ ७३ ॥
 गूर्जरजाधरित्रीशे, ततः सिद्धाधिपे सति । श्रीमानाशुकमन्त्रीशस्तीर्थमेनमपूपुजयत् ॥ ७४ ॥
 उपत्यकायामेतस्य, निवेद्य च निवेशनम् । स चैत्यं नेमिनाथस्य, भक्तिसारमकारयत् ॥ ७५ ॥
 घापीमथ्यत्र लोकस्य, तृणाविच्छेददायिनीम् । भगवद्देशनासारनीरां स निरमापयत् ॥ ७६ ॥
 किञ्च तीर्थेऽत्र पूजार्थं, द्वादशग्रामशासनम् । अदापयदयं मन्त्री, सिद्धराजमहीभुजा ॥ ७७ ॥
 कुमारपालभूपाले, पालयत्यवनीतलम् । मन्त्री बागभटदेवोऽभूद्योदयननन्दनः ॥ ७८ ॥
 निदेशादथ भूभर्तुरभ्यमित्रीणताजुषः । समं सुराष्ट्रपतिना, पितुः सङ्कामगामिनः ॥ ७९ ॥
 समायातस्य तीर्थेऽस्मिन्, तीर्थोद्धारमनोरथम् ।
 विज्ञो विशातवान् सोऽयं, परिवारगिरा चिरात् ॥ ८० ॥ युग्मम् ॥
 पुण्यलक्ष्मीं भवाम्मोघेरुद्धर्तुं पुरुषोत्तमः । स नामेयप्रभोर्नव्यं, मन्दिरं मन्दरं व्यधात् ॥ ८१ ॥
 विशालशालं शैलाग्रो, मुक्तामकपिशिर्षकम् । ताडङ्गवद् भुवश्चक्रे, श्रीकुमारपुरं पुरम् ॥ ८२ ॥
 त्रिभुवनपालविहारो, नीलमणिचिडम्बिपार्श्वजिनविम्बः ।
 इह वहति मध्यनिहितस्तवकतुलामतुलसौभाग्यः ॥ ८३ ॥

१ 'दयं प्र' खंता० ॥ २ 'धराधीशे' खंता० ॥ ३ 'जुषा' खंता० पाता० ॥
 ४ पुरा खंता० पाता० ॥ ५ 'व्यचिनि' वता० ॥

नन्दनाभिनयनाय नाटिकाः, वाटिकाश्च धृतपुष्पसाटिकाः

कर्तुमस्य जिनमर्तुर्चर्चनं, तत्पुरः परिसरेऽकरोदसौ

॥ ८४ ॥

इत्थं यथाश्रुतमयं कथितः कथञ्चित्, किञ्चित् प्रभावविभवस्तव वस्तुपाल ! ।

वाग्गोचरे चरति सैव पुनः समस्त-स्तीर्थस्य पश्य महिमा नहि मादृशानाम्

॥ ८५ ॥

संसारसागरपतञ्जनतान्त्रिप-मारोहतां शिवपदं प्रथमावतारः ।

पापप्रपातधृतधर्मनिवासदुर्गं, शत्रुञ्जयो जयति पुञ्जितपुण्यलक्ष्मीः

॥ ८६ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
श्रीसङ्क्षपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीशत्रुञ्जयमाहात्म्यो-
त्कीर्तनो नाम सप्तमः सर्गः ॥

श्रीवासाम्बुजमाननं परिणतं पञ्चाङ्गुलिच्छन्नतो,

जगमुर्दक्षिणपञ्चशाखमयतां पञ्चापि देवद्रुमाः ।

वाञ्छापूरणकारणं प्रणयिनां जिह्वैव चिन्तामणि-

जाता यस्य किमस्य शस्यमपरं श्रीवस्तुपालस्य तत् ? ॥ १ ॥

स्वस्ति श्रीपुण्डरीकक्षितिधरशिखराद् यक्षमुख्यः कपर्दी,

भूमौ श्रीवस्तुपालं कुशलयति मुदा क्षेमवानस्मि सौम्य ! ।

साम्निध्यं सङ्कल्लोकेऽद्भुतमिति भवता कुर्वता सर्वथाऽहं,

जके सौख्यैकपात्रं त्रिजगति सततं जीव तत् कल्पकोटीः ॥ २ ॥

॥ ग्रन्थाम्बु ९५ । उभयर्म् १६८५ ॥

अष्टमः सर्गः ।

जितचिन्तामणिप्रायरत्नसम्भववैभवम् । जयत्यमेयमाहात्म्यं, ब्रह्मचर्यमयं महः ॥ १ ॥

तदेतद् दुरितध्वान्तबन्धविध्वंसनौषधम् । त्रैधं समिद्धमाधेयं, श्रीजम्बूस्वामिना यथा ॥ २ ॥

जम्बूस्वामिपूर्वभवचरितम्

मगधोऽध्वगधोरण्याः, श्रान्तिहर्ता श्रियः पदम् । अस्ति त्रिविष्टपादेशो, देशो भूखण्डमण्डनम् ॥ ३ ॥

छायोच्छेदितसन्तापाः, स्फुरच्छत्राद्भुतश्रियः । भूपरूपा वसुधैव, तरवः सरवद्विजाः ॥ ४ ॥

यस्मिन् हरन्ति पर्यन्तहरितः सरितः सदा । भूमेः श्यामांशुकस्युतप्रान्तकान्तदुकूलताम् ॥ ५ ॥

श्रीभ्योऽपि वारि यच्छन्तो, महिषैः स्थानपूरुषैः । यस्मिन्नदुर्न दुर्मिक्षमम्भसां जातुचिद् घनाः ॥ ६ ॥

काष्ठासु दशसु ग्रामः, सुग्राम इति विश्रुतः । तदन्तर्विधत्ते ह्यवविधत्तेजस्विपूरुषः ॥ ७ ॥

यद्वक्ष्मीलेखया शेष-लेखपुर्यौ विनिर्जिते । स्थानं निभं च शून्यं च, जग्मतुर्लज्जिते ध्रुवम्, ॥ ८ ॥

राष्ट्रकूटान्वयः श्रीमानार्यवानार्यवागभूत् । तत्राद्रिकूटतुल्यानकूटः कौटुम्बिकाग्रणीः ॥ ९ ॥

तस्याजनि गुणैर्वर्या, मर्यादाजलधेर्वधुः । जाह्नवीशुभ्रनीरेव, रेवती शीलशालिनी ॥ १० ॥

एतयोर्मवदत्तश्च, भवदेवश्च विश्रुतौ । अभूतां निहताशर्मधर्मकर्मयुतौ सुतौ ॥ ११ ॥

इभ्यः सुस्थितसुरिभ्यः, स्वैरं वैराभ्यतोऽन्यदा । भवदत्तो निजगृहे, निःस्पृहो जगृहे व्रतम् ॥ १२ ॥

अनुसुरिपदद्वन्द्वमथासौ पृथिवीतले । वभ्राम ग्रामकाश्मानसश्मसारवदन्वहम् ॥ १३ ॥

एकदाऽऽप्तद्वितीयः सैत्सूरीनापृच्छय कश्चन । निजग्रामे जगामेच्छन्, वन्धुं व्रतयितुं व्रती ॥ १४ ॥

साधुः पाणिग्रहारम्भग्रहिलेन कनीयसा । न वीक्षितोऽप्यसौ हर्षप्रकर्षात्स्वेन बन्धुना ॥ १५ ॥

कनिष्ठमय धिक्कुर्वन्, गुर्वन्तिकमगाम्युनिः । विलक्षो रविलक्षोरुतपस्तेजास्तनोतु किम् ? ॥ १६ ॥

गुरोः पुरो मुनौ तस्मिन्, तत् तथ्यं कथयत्यथ ।

भवदत्तोऽवदत् तोषिन् !, धिक् ! तत्कठिनतामिति ॥ १७ ॥

तदोचे मुनिनाऽन्येन, भवदत्तो वदन्नदः । आताऽस्य कठिनस्त्वं तन्मृदुं दीक्षय सोदरम् ॥ १८ ॥

सन्ध्यासन्धानतोऽभाषि, भवदत्तेन तन्मुदा । इदं बुध ! विधातव्यं, गुरौ मगधगामिनि ॥ १९ ॥

विहरन् मिहिरश्रीको, देशाद् देशान्तरं क्रमात् । अगमन्मगधान् सुरनिर्मोभागानिवामलान् ॥ २० ॥

स्वग्रामं भवदत्तोऽय, ययावेको गुरोर्गिरा । मयाय नासहायत्वं, सिंहस्येव महामुनेः ॥ २१ ॥

नागिलां वासुकीजानेर्नागदत्तस्य नन्दनीम् । कनीयान् भवदेवोऽजे, पाणौ जग्राह साग्रहः ॥ २२ ॥

१ °ण्डभूषणम् खंता० पाता० ॥ २ °न् भजन्ति खंता० पाता० ॥ ३ °द्यस्तेज पाता० ॥

४ भावं वता० ॥ ५ सज्, सू० खंता० ॥

जनान्मत्सेति तत्त्वज्ञः, किङ्कर्तव्यतया जडः । मन्दमन्दममन्दश्रीर्निजं धाम जगाम सः ॥ २३ ॥
 अञ्जखण्डं त्रियामार्तं, मार्तण्ड इव दूरतः । स्वजनं स्मेरयन्ने, शमभूः समभूत् ततः ॥ २४ ॥
 ते तु हेतुमयं पुण्यनैपुण्यस्य मुनि जनाः । नमश्चकुर्विचक्रुश्च, दुरितं स्फुरितोधमाः ॥ २५ ॥
 मुनिना धर्मलाभोऽथ, निर्मलाभो विनिर्ममे । तेषां तमस्ततिच्छेदी, दिशामिव निशाधवः ॥ २६ ॥
 अस्ति मे गुरुरासन्नग्रामे सन्नतमाः शमी । भोक्तव्यं तत्र गत्वेति, स जगाद जनं मुनिः ॥ २७ ॥
 तदाऽऽशु प्राशुकावेन, स यतिः प्रतिलाभितः । उत्सुकस्तैः सदाचारसहकारशुकैः स्वकैः ॥ २८ ॥

नागिलायाः किलाऽऽयाम-रम्याक्ष्या वक्षसि स्वयम् ।

तन्वानो मण्डनं तन्व्याः, सम्पूर्णाखिलभूषणम् ॥ २९ ॥
 बन्धुमागतमाकर्ण्य, बधूं मुक्त्वाऽर्धमण्डिताम् । द्विपो वल्लीरिव सखीरवधूयाग्रतो गताः ॥ ३० ॥
 स्मूर्तिमन्तर्वहन् धर्मं, स्मूर्तिमन्तमिवाग्रजम् । भवदेवो जवादेव, जगाम च ननाम च ॥ ३१ ॥

॥ विशेषकम् ॥

सर्पिवः कल्पनीयस्य, पात्रं आत्राऽर्पितं करे । प्रस्थानकं व्रतस्येव, भवदेवः सुधीर्दधौ ॥ ३२ ॥
 प्रचचाल स चालस्यमुक्तो मुनिमतल्लिका । अस्तोकबन्धुलोकेन, परितः परिवारितः ॥ ३३ ॥
 दूरतो वलितास्तस्य, नत्वा नत्वा च ब्रान्धवाः । समीरे सम्मुखे सिन्धुप्रवाहस्येव वीचयः ॥ ३४ ॥
 बाल्यक्रीडादिवाताभिरनार्ताभिः प्रवर्तकम् । धृताज्यभाजनः साधुमनुजस्त्वनुजग्मिवाश् ॥ ३५ ॥
 आनिनाय भवान् बन्धुं, मानिनायक ! दीक्षितुम् । इत्यथ व्रतिभिः पृष्ठः, प्राप साधुगुरोः पुरः ॥ ३६ ॥
 प्रणम्य रम्यचारित्ररत्नकरं गुरुम् । मुनिर्न्यवेदयद् बन्धुं, समयातं व्रताय तम् ॥ ३७ ॥
 सत्यमित्यथ पृष्टोऽसौ, भवदेवोऽपि सूरिभिः । ज्यायानृषिर्गृयामाषी, मा भूदित्यन्वमस्त तत् ॥ ३८ ॥
 ततः स्वबन्धुसम्बन्धवन्धनावद्वचेतसः । नागिलागुणरक्तस्य, तस्य दीक्षां ददौ गुरुः ॥ ३९ ॥
 भवदत्तमयुक्तेन, नियुक्तो गुरुणा स्वयम् । एकेन मुनिना साकं, ग्राममन्यं जगाम सः ॥ ४० ॥
 अद्यापि भवदेवोऽयं, नायातीति समागताः । बन्धवो भवदत्तेन, साक्षाद् गत इतीरिताः ॥ ४१ ॥
 बन्धूपरोधरुद्धात्मा, भवदेवो व्रते स्थितः । नित्यं ध्यायति चित्तेन, नागदत्तसुतां तु ताम् ॥ ४२ ॥
 कालेन सुचिरेणाथ, सुचिरेणाङ्गवन्मुनिः । तपस्तपनपूर्वाद्भिर्भवदत्तो दिवं ययौ ॥ ४३ ॥
 अकुर्वता व्रतादीनि, आतरि स्वर्गयातरि । अलागि नागिलाध्याने, भवदेवेन तेन तु ॥ ४४ ॥
 अथ सुप्तां मुनिश्रेणीं, निशि मुक्त्वाऽब्जिनीमिव । स भृङ्ग इव गन्ताऽभूत्, कान्तां कैरविणीमिव ॥ ४५ ॥
 अथ श्रुथगुणग्रामः, सुग्रामग्रामसीमनि । गत्वाऽसौ मण्डपाहृतशैत्ये चैत्ये स्थितः क्वचित् ॥ ४६ ॥
 आययौ वृद्ध्या साकमेकया सविवेकया । तदत्र काऽपि कामद्रुवात्या कात्यायनी पुरः ॥ ४७ ॥

एतां श्वेताम्बररोऽपृच्छत्, रेवत्यार्यवतोः कथाम् ।

तौ प्रमीतौ ततः श्रुत्वा, सोऽपृच्छन्नागिलाकथाम् ॥ ४८ ॥
 स्वयं सा नागिला चित्ते, भवदेवं विचार्य तम् । पप्रच्छ भवदेवोऽसि, नागिलाजानित्यमुम् ॥ ४९ ॥
 एष प्रियाविशेषोक्तस्तदाऽऽह स्मरदाहवान् । भवत्या भवदेवोऽहं, भद्रे ! कथमवोषिषि ? ॥ ५० ॥
 सन्ननश्छन्नना नीत्वा, पुराऽहं ग्राहितो व्रतम् । आत्रा मात्राधिकप्रीतिर्नागिलावशमोऽपि सन् ॥ ५१ ॥

तद्भानरि गते स्वर्भगनर्गलनमस्य मे । नानरं नागिलाप्रीतिरधुनाऽतिधुनाति सा ॥ ५२ ॥
 मन्मनःसहकारस्य, सा जृम्भी धामुकीमुना । अस्ति वा नास्ति वा साक्षादिदं वद मदग्रतः ॥ ५३ ॥
 तदेवं भवदेवेऽस्मिन् । जल्पाफे घम्बरस्मरे । दृष्टाया नागिलासगत्याः, सूनुः प्रातः पुरो बहः ॥ ५४ ॥
 जवादायमिदं मानरक्तमग्नि निगन्त्रिनः । दक्षिणार्थं गमिष्यामि, गेहमेहि त्वरातुरा ॥ ५५ ॥
 दुग्धमुच्छ्राण्यमिन्नामि, धनं न्यं भाजनं त्वया । भुक्तं श्राद्धानमुद्वीर्य, यथाऽऽगत्य पिबामि तत् ॥ ५६ ॥
 वदन्तमित्यवादीन् तं, भवदेवो ह्यमित्र । भविष्यति कथं न त्वमितिलिप्सुर्जुगुप्सितः ? ॥ ५७ ॥
 भवदेवमुवाचाथ, नागिला येस्मि यनदः । प्रिया नवाहं मा वान्तां, तद् भोक्तुं यतसे कुतः ? ॥ ५८ ॥
 मृदाशयः । नवामृदागिव मामागतः स्मरन् । जरावर्जस्मिन् पश्य, संसारस्य क सारता ? ॥ ५९ ॥
 एतस्मिन् धुनिवन्मृता, मस्मिन्निक्तकारणे । देहे जरापगभीने, मुखा गुणान्ति जन्तवः ॥ ६० ॥
 विषं मानमृते दीक्षतामन्या मां गमन्यथाः । तद् व्यापुष्टा जहियेव, गुहं भज कुरु व्रतम् ॥ ६१ ॥

इति प्रवेष्टिनः प्रीतो, नागिलाया गिरा चिरात् ।

माधु मान्विति तं धृत्या, साधु, मूर्ध्नि स्यादयान् ॥ ६२ ॥

आलोक्य तद् गुरोर्ग्रे, तद्ग्रं य जतं न्यभात् । गेनावनिष्ट मौधर्मे, प्रगाभिर्भातुरः सुरः ॥ ६३ ॥

क्षेत्रे महाविद्वेऽथ, विजये पृष्कलाभिषे । देवे विप्रप्रिये पुण्डरीकिण्यां पुरि चक्रिणः ॥ ६४ ॥

पत्न्या यज्ञोघ्राण्यथा, वज्रदत्तस्य नन्दनः । नासा सागरदत्तोऽह, भवदत्तो दिवश्च्युतः ॥ ६५ ॥

॥ युग्मम् ॥

अथ पित्रा पतिव्रातार्थिन्याः कन्याः सहस्रशः । पुत्रः शत्रुद्रुद्रोद्वेहकरिणा परिणायितः ॥ ६६ ॥

य गमन्तान् यमं ताभिः, प्रीतान् भयान्भवेभौ । गर्भिणश्चिरिष्य स्पर्शितः, स्वर्गेणफलकर्मभिः ॥ ६७ ॥

पञ्चदशनेकदशान्तर्धनीं मन्दिरगर्भणि । श्रितोऽन्तरिक्षे सोऽश्वाधीव, स्वर्णवर्णं पयोमुखम् ॥ ६८ ॥

नयाक्रान्तनभश्चक्रे, क्षिप्वादिन्मग्दोन्नि । पश्यन् मेरुमिव म्नेरसमाजः समजायत ॥ ६९ ॥

क्षणाद् वानोदते धाराः विभुरनां गते । नावेपु भङ्गुरीमायं, कुमारः स व्यचारयत् ॥ ७० ॥

प्रतिबुद्धः स्वयं बुद्ध्या, वनं जग्राह माग्रह । ततः सागरदत्तोऽयं, गुरेरमृतसागरात् ॥ ७१ ॥

कृपाणतीव्रताजैव्रतनायत्तं तेन तम् । अज्ञानमवधि ज्ञानमवधिग्याति विभ्रता ॥ ७२ ॥

नत्रैव विजये वीनशोक्रानामनि पद्यने । भवदेवोऽभवद्व्युत्वा, दिवः शिव इति श्रुतः ॥ ७३ ॥

पुत्रः पद्मरथम्याथो, वनमालाङ्गमभवः । कुमारः मुकुमाराभिः, कुमारीभिर्विवाहितः ॥ ७४ ॥

॥ युग्मम् ॥

स्थितः सट् गहेलभिः, सोऽन्यदा सदनोपरि । नासा कामसमृद्धस्य, सार्थवाहस्य वेश्मनि ॥ ७५ ॥

मुनि सागरदत्तान्मगात्तर्गिषं विलोकयन् । स्वर्णवृष्टिं मुरिः मृष्टां, दृष्ट्वा हृष्टोऽभवत् तदा ॥ ७६ ॥

॥ युग्मम् ॥

अथ स्थानगतं पापैतारणं कृतपारणम् । गत्वा नत्वा मुनि राजाङ्गोऽन्ते समुपाविशत् ॥ ७७ ॥

ततोऽसौ देशनां तेने, मुनिगनिभकेशरी । सर्वास्तथा कथाः पूर्वजन्मजाता न्यवेदयत् ॥ ७८ ॥

१ 'स्यासौ, वनं' गता० पाता० ॥ २ 'क्षं' व्यलोकयत् वता० ॥ ३ स्थाने गतं पाता० ॥

४ 'पवारणं' यता० ॥

तथा कुवेरसेनस्य, नभःसेनेति नन्दनी । सञ्जाता कमलवतीकुक्षिपल्वलवारला ॥ १०७ ॥
 श्रेष्ठिश्रमणदत्तस्य, सुषेणाकुक्षिसम्भवा । सुताऽभूत् कनकश्रीस्तां, न कः श्रीवदमन्यत ? ॥ १०८ ॥
 सुषुवे च सुषेणस्य, म्रिया वीरमती पुनः । सुतां कमलवत्याख्यां, साक्षादिव दिवः श्रियम् ॥ १०९ ॥
 वसुपालितगेहिन्या, सुषुवे जयसेनया । जयश्री रतिरूपस्य, जयश्रीरिति नन्दनी ॥ ११० ॥
 दिक्पालराजधानीनामधौ मूर्ता इव श्रियः । सेवन्ते तत्पुरं बाला, जैत्रं जम्बूद्वीपेन ताः ॥ १११ ॥
 दातुं ताः पितृभिर्जम्बूस्वामिने ऋषभोऽर्थितः । सर्वं मेने न कस्तुल्यगुणसञ्जाय कौतुकी ? ॥ ११२ ॥
 तदानीं च महामोहमेघसन्दोहमारुतः । श्रीसुधर्मा समायासीद्, वैभारगिरिकाननम् ॥ ११३ ॥
 श्रुते तस्मिन् समायाते, निर्यातं नगरादथ । जनैर्भुङ्क्तेरिवाम्बोजादुदितेऽम्बोजबान्धवे ॥ ११४ ॥
 श्रीसुधर्मगणाधीशं, नमस्कृतुं समागमत् । तदा जम्बूकुमारोऽपि, समारोपितसम्मदः ॥ ११५ ॥
 तदा मुनीन्दुः प्रारभे, देशानं दशनांशुभिः । पुरो जम्बूवपुः सिञ्चन्, प्रैसादैरिव देहिभिः ॥ ११६ ॥
 भवेद् भवार्णवः पुंसां, सुतरः सुतरामसौ । न्यञ्चनोदञ्चनोग्राश्वेन स्युः श्रीचयवीचयः ॥ ११७ ॥
 मेघानामिव लोकानामयुगलति नीरवत् । चपलेव चला लक्ष्मीः, पाण्डुतेवैति विश्रसा ॥ ११८ ॥
 तदायुषा च लक्ष्म्या च, वपुषा चास्थिरात्मना । चिरस्थिरतरं रत्नत्रयं ग्राह्यं विवेकिना ॥ ११९ ॥

तत्रोपाश्रय-भैषज्य-पुस्तका-ञ्चां-ऽशुकादिभिः ।

साहाय्यं ज्ञानिनां तन्वन्, ज्ञानमाराधयेद् गृही ॥ १२० ॥
 सङ्घवासस्य-जैनेश्वेदम-यात्रा-ऽर्चनादिभिः । प्रभोः प्रभावयँस्तीर्थं, सम्यक् सम्यक्स्त्वमर्जयेत् ॥ १२१ ॥
 भक्त्या चारित्रपात्रेण, तथाऽऽवश्यककर्मभिः । तपोभिरपि चारित्रं, गृहमेधी समेधयेत् ॥ १२२ ॥
 काले पाठादिभिर्ज्ञानमशङ्कायैश्च दर्शनम् । मूलोत्तरगुणैः शुद्धैश्चारित्रं भजते यतिः ॥ १२३ ॥
 इति रत्नत्रयाहमे, हृतमोहतमोभरैः । चिराद् गृहस्थैः सद्योऽपि, यतिभिः शाश्वतं पदम् ॥ १२४ ॥
 ये तु मोहग्रहप्रस्ताः, प्रमादस्य वशंवदाः । अशरण्यैर्भवारण्ये, अमितव्यं सदाऽपि तैः ॥ १२५ ॥
 जम्बूद्वीपज्वलं पीत्वा, घनादिव गुरोर्वचः । महीरुह इवामुञ्चत्, सद्यो भवदवव्यथा ॥ १२६ ॥
 नत्वा मुनीन्द्रमुभिद्रव्रतग्रहमहोद्यमः । जगामायममायः सन्, सदर्शनं सदर्शनं द्विषन् ॥ १२७ ॥
 सत्वरः पितरौ नत्वा, जम्बूः कम्बूलसघृष्टाः । स जगादायमादाय, व्रतं प्रीतो भवान्यहम् ॥ १२८ ॥
 इत्याकर्ण्य ततः कर्णतप्तप्रणिभं वचः । सुतं व्रतनिषेधाय, पितरावृचतुस्तराम् ॥ १२९ ॥
 एकस्त्वमावयोर्दीपो, आनुभू-नभसोरिव । त्वां विना बत्स । नितमां, तमांस्त्यग्भिभवन्ति नौ ॥ १३० ॥
 मनोरथशताहृतस्तापोभिरतिदुष्करैः । दुर्लभस्तात । लब्धोऽसि, त्वमुदुम्बरपुष्पवत् ॥ १३१ ॥
 तच्चिरोद्भूतमस्माकं, मनोरथमहीरुहम् । विदग्ध । दग्धं किं नाम, बाग्ज्वालाभिः प्रगल्भसे ? ॥ १३२ ॥
 ययाचिरे चिरैषैताः, दासीकृतरतिद्युतः । अद्यै याः कन्यकास्तुभ्यं, त्यज्येताः कुतः सुत ! ? ॥ १३३ ॥
 विवाहमण्डपान्तस्त्वं, वधूभिरभितो वृतः । वशाभिरिव यूथेशो, मानसं नौ प्रमोदय ॥ १३४ ॥
 त्वैतस्त्रुभगम्भन्याः, कन्याः परिणयिनिमाः । कुतहलं श्रुतोऽल्लरावयोः पूरयाऽऽवयोः ॥ १३५ ॥
 आशानामिव तत् तासामन्तश्चन्द्र इव स्फुरन् । पुण्यवज्जावयोनैर्नकुमुदानां सुदं कुरु ॥ १३६ ॥

- १ वारिमती पाता० ॥ २ गुणानन्ताः खंता० ॥ ३ प्रमोदैरि० खंता० ॥ ४ स्वस्वर्गं वता० ।
 स्वःसङ्गं पातालं ॥ ५ तोल्लोलरा० पाता० ॥

श्रुत्वा पित्रोरिमां वाचमचलन्नतनिश्चयः । उचितज्ञः कुमारोऽयमभ्यधानमधुरं वचः ॥ १३७ ॥
 तावदाचर्यत ब्रह्मचर्याय नियमो मया । कुतूहलाय वां कार्यं, पाणिग्रहणमप्यदः ॥ १३८ ॥
 विवाहस्य द्वितीयेऽहि, ग्रहीष्यामि पुनर्ब्रतम् । क्षेप्यस्तद्वत्सवात्सल्याच्चाहं भवदवानले ॥ १३९ ॥
 आसां सृगीदृशां प्रेमस्थेमसम्बन्धवन्धने । पतित्वेन पतित्वाऽसौ, क्व मोक्षाय यतिष्यते ? ॥ १४० ॥
 इत्यालोच्य मिथस्तौभ्यां, पितृभ्यां तन्मतं वचः । अकारि च मुदा पाणिग्रहोपक्रमणक्रमः ॥ १४१ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अथ जम्बूकुमारेण, ज्ञापिते स्वव्रतोद्यमे । पितृन् किंकार्यतामृदानाहुस्तानिति कन्यकाः ॥ १४२ ॥
 इहापि परलोकेऽपि, जम्बूस्वामी गतिः स नः । मार्तण्ड इव मार्तण्डग्रावपावकरोचिषाम् ॥ १४३ ॥
 स भन्मथपथेऽस्माभिस्तेनाऽस्माध्वनि वा वयम् । नेतव्याः सत्यमित्यस्तु, स्वैर्धाबन्धः परस्परम् ॥ १४४ ॥
 महासतीषु धन्यानां, कन्यानां वचनैरिति । तेऽप्युद्दिश्य विवाहस्य, दिनमानन्दिनः स्थिताः ॥ १४५ ॥
 अथाऽऽननेन्दुनिर्गच्छदुल्लसुधया तया । स्त्रीषु सङ्गीवयन्तीषु, भवदग्धं मनोभवम् ॥ १४६ ॥
 बन्धूनामुपरोधेन, विरोधेन तु चेतसः । लभे जम्बूकुमारोऽयमुपयेमे कुमारिकाः ॥ १४७ ॥
 स हताभिः स्मरशरैः, सह तामिस्तदा वदन् । गतस्पृहो गृहावासे, वासवेश्मन्यैवास्थित ॥ १४८ ॥
 इतश्च विन्ध्यो विन्ध्याद्रौ, व्यधाज्जयपुरेश्वरम् ।

पुत्रं प्रभमथ ज्येष्ठः, प्रभवो निरगात् क्रुधा ॥ १४९ ॥
 चौरपञ्चशतीयुक्तः, कुर्वन्नुष्यं स चौरिकाम् । जज्ञेऽवस्वापिनी-तालोद्गादनीविद्ययोः पदम् ॥ १५० ॥
 गृहं तदा तदागत्य, जम्बूस्वामिनिषेवितम् । विषे प्रयुज्य तन्वानश्चौर्ये स्तम्भमवाप सः ॥ १५१ ॥
 केनाहं स्तम्भितो मृत्यैः, सहितोऽपीति चिन्तयन् । दृशं प्रतिदिशं चौरग्रामणीरक्षिपत् ततः ॥ १५२ ॥
 अथ सुप्तेऽखिले लोके, कुमारं स्त्रीभिरावृतम् । अपश्यज्जाग्रतं सोऽज्जघण्डे कैरवघण्डवत् ॥ १५३ ॥
 प्रभवस्तमुवाचाथ, जम्बूनामानमानतः । स्तम्भनीं देहि मे विद्यां, गृह्णन् विद्याद्वयं मम ॥ १५४ ॥
 जम्बूस्वामी ततो वाचमाचष्टे स्म शमैकभूः ।

नास्ति मे स्तम्भनी विद्या, त्वद्विद्याभ्यां च किं मम ? ॥ १५५ ॥
 काङ्क्षामि यदहं गेहविरहं निरहकृतिः । व्रतं प्रातर्ग्रहीष्यामि, सुधर्मस्वामिसन्निधौ ॥ १५६ ॥
 अथाऽऽह प्रभवः श्रीमन्निति प्रभवमागम् भवान् ।
 अनुक्ति नैव किं भोगान् ?, व्रताय यतते कुतः ? ॥ १५७ ॥
 वरेणेदमथावादि, तथावादिनि तत्करे । सावधानीभवत्कर्णस्त्वमाकर्णय मद्विरम् ॥ १५८ ॥

मधुविन्दुदाहरणम्

अशरण्यो महारण्ये, सार्धः कोऽपि मलिम्लुचैः । अमुष्यत यथा व्योम्नि, ताराभारः पयोधरैः ॥ १५९ ॥
 सार्धे व्रस्ते समस्तेऽपि, पुमानटविकोटरे । तस्मिन्नेकः स्थितो मूढः, शास्त्रीवोग्रदवोद्धतः ॥ १६० ॥

१ पतित्वे विनिपत्यासौ, पाता० ॥ २ स्तासां, पितृभिः तन्म पाता० ॥ ३ रूपधर्वं
 खंता० पाता० ॥ ४ दुडुल्लसु पाता० ॥ ५ दग्धम पाता० ॥ ६ न्यवस्थितः खंता० पाता० ॥
 ७ प्रभाव खंता० पाता० ॥

सिन्धुरेणोद्धुरेणाथ, समारब्धः स कानने । धावन् मृत्युमयाज्जीर्णकूपे झम्पामयं ददौ ॥ १६१ ॥
 तत्रावटतटोद्धूतवटशखाविनिर्गतम् । पादं बन्धुमिवाभीष्टमाश्लिष्टः सोऽन्तरापतन् ॥ १६२ ॥
 अथ कूपतलेऽद्वाक्षीत्, करालमुखकोटरम् । क्षणादजगरं कालनगरोदरसोदरम् ॥ १६३ ॥
 परितोऽपश्यदाशासु, निराशासु स्थितिश्च सः । चतुरो यमनिर्मुक्तान्, यामिकानिव पन्नगान् ॥ १६४ ॥
 किञ्चाऽऽल्म्बनशाखायामीक्षामास सिता-ऽसितौ । आखू मूलं सनन्तौ स, निष्कारणखलाविव ॥ १६५ ॥
 तस्य दुर्भूपवत् कूपद्वारस्थस्य विषाणिनः । स ददर्श कुटुम्बीव, ह्रीवः प्रसुमरं करम् ॥ १६६ ॥
 मधुच्छत्रोत्थिता हस्तिहस्ताहतिचले वटे । लम्बाश्च मक्षिकास्तस्मिन्, ऋजौ लुब्धा ह्वेश्वरे ॥ १६७ ॥
 मधुमण्डाद्भ्युतास्तस्य, वदने मधुविन्दवः । निपेतुश्चातकस्येव, मन्दवारिदविभुषः ॥ १६८ ॥
 नासौ मधुरसास्वादसुखलालसमानसः । तदनेकविधं दुःखं, स्मरति स्म रतिं वहन् ॥ १६९ ॥
 अथ व्योमपथक्रोडे, कोऽपि विद्याधरश्चरन् । तं वीक्ष्य करुणाविष्टः, कण्ठं बन्धुरिवाऽऽययौ ॥ १७० ॥
 दत्तहस्ते ततस्तस्मिन्नुपहासिनि हर्षितः । स्थितिर्वा निर्गमो वाऽस्य, किं युक्तमिति कथ्यताम् ॥ १७१ ॥
 अथो हसन्नसावाह, कुमारमिति राजसूः । किं पृष्टं ? वेत्ति मूढोऽपि, निःसृतिस्तस्य शस्यते ॥ १७२ ॥
 व्यक्तमित्युक्तवत्यस्मिन्नुपहासिनि हर्षितः । ऊचे जम्बूकुमारोऽपि, सुधाकवचितं वचः ॥ १७३ ॥

मधुविन्दाख्यानकोपनयः

पुरुषो यः स संसारी, संसारस्तु महादवी । मानुष्यं जन्म कूपश्च, नरकोऽजगरस्त्वधः ॥ १७४ ॥
 तथा कषायाश्चत्वारश्चतुर्विधं मुजङ्गमाः । यमश्च मूर्ध्नि मातङ्गो, मक्षिका व्याधयः पुनः ॥ १७५ ॥
 छिन्तश्च द्रुलतामायुराखू पक्षौ सिता-ऽसितौ । ग्रीणन्ति जन्तुं कष्टेऽस्मिन्, विषया मधुविन्दवः ॥ १७६ ॥
 सुधर्मस्वामिना विद्याधारेणेवेति कष्टतः । कृप्यमाणो निषिध्येऽहं, किं त्वया विषयेच्छया ? ॥ १७७ ॥
 इत्थं विषयसम्बन्धनिषेधेन निरुत्तरः । प्रभवः प्राह दन्तांशुनासीरविदितं वचः ॥ १७८ ॥
 कुटुम्बमिति सन्त्यज्य, निःशेषं निर्विशेषधीः । कुर्वन् जनकयोः पीडां, व्रीडामपि विमुञ्चसि ॥ १७९ ॥
 उक्ते च प्रभवेणेति, श्रीजम्बूरवदत्तदा । महात्मन् ! श्रूयतामेकं, ज्ञातेयस्य कथानकम् ॥ १८० ॥

कुवेरदत्त-कुवेरदत्ताख्यानकम्

आसीत् कुवेरसेनेति^१, मथुरायां पणाङ्गना । यदीयवदनस्येव, स्तनपनप्रतिमा शशी ॥ १८१ ॥
 सा कदाऽप्यथ कष्टेन, तनयां तनयं च तौ । कीर्ति-प्रतापौ भूपासिलेखेवासुत नूतनौ ॥ १८२ ॥
 तौ त्याजयन्त्या कुट्टिन्या, निराकृत्य धनोविषम् । एकादशाहं सा हन्त, पाययामास तौ पयः ॥ १८३ ॥
 कुवेरदत्त इत्याख्याजुषं पुत्रस्य मुद्रिकाम् । पुत्र्याः कुवेरदत्तेति, नामभाजं च सा व्यधात् ॥ १८४ ॥
 मञ्जूषायामथो रत्नराजिभाजि न्ययोजयत् । तदपत्यद्वयं माता, कातरा कुट्टनीभयात् ॥ १८५ ॥
 यमुनाम्भसि मञ्जूषां, सुखपेटामिवात्मनः । चिक्षेप वितरन्तीव, सा जलाञ्जलिमश्रुभिः ॥ १८६ ॥
 अथ सूर्यपुरोपान्ते, यमुनावारिवाहिता । पेटेयमिभ्ययुग्मेन, दृष्ट्वा हृद्यान्तरात्मना ॥ १८७ ॥
 आकृष्योद्धत्वा तां पेटामन्तर्वीक्ष्य शिशुद्वयम् । दायादाविव सर्वस्वमाददातां विभज्य तौ ॥ १८८ ॥

१ 'ण्डच्छु' पाता० ॥ २ 'स्मिन्', मधुविन्दुविलोमिनः । स्थिति' खंता० पाता० ॥ ३ 'ति वेद्या
 कापि सुरे पुरा । यदी' पाता० ॥

तौ तयोः श्रेष्ठिनोर्यत्नात्, संवर्धते सहोदरौ । यथा बलक्षपक्षस्य, कौमुदी-कौमुदीपती ॥ १८९ ॥
 अङ्कुलीमुद्रिकानाम्ना, ख्यातयोरितयोर्मित्रः । विवाहं चक्रतुः श्रेष्ठिसख्यौ तौ युग्मिनोरिव ॥ १९० ॥
 क्षिता कुबेरदत्तेन, प्रेमवत्याः करेऽन्यदा । निजनामाक्षिता मुद्रा, वैराग्यस्येव पत्रिका ॥ १९१ ॥
 वीक्ष्य मुद्रां स्वमुद्रावत्, मिथं सा ग्राह विस्मिता । नाम्नाऽङ्गेन च किं साम्यमनयोरावयोरिव ? ॥ १९२ ॥
 तदावां सोदरौ शङ्के, नानयोः श्रेष्ठिनोः सुतौ । आभ्यामपि कचिल्लब्धावज्ञानात् परिणायितौ ॥ १९३ ॥
 सत्यैर्मत्याग्रहादद्य, प्रष्टव्यौ पितरौ ततः । ज्ञातव्यमेव जन्म स्वमालोच्येति समुत्थितौ ॥ १९४ ॥
 पितरावाग्रहात् पृष्ठा, मत्वाऽऽमचरितं च तत् । निश्चित्य सोदरत्वं च, पाणिग्रहमशोचताम् ॥ १९५ ॥
 इति निःसारसंसारवैराद् वैराग्यवासितौ । स्थितावधोमुखावेव, प्रगे कुमुदिनीन्दुवत् ॥ १९६ ॥
 ततः कुबेरमापृच्छथ, पितरौ च विरक्तया । कुबेरदत्तयाऽग्राहि, जिनदीक्षाऽतिदक्षया ॥ १९७ ॥
 स्वयं नामाक्षितं मुद्रारत्नमस्थगयच्च सा । बोधं कुबेरदत्तस्य, मूर्तिमन्तमिवोज्ज्वलम् ॥ १९८ ॥
 गतः कुबेरदत्तस्तु, श्रीक्रीतकयाणकः । मथुरायां पुरि स्फारव्यवहारविहारतः ॥ १९९ ॥

यस्यां कुबेरसेनायामुत्पन्नः स किलाऽभवत् ।

शशी निशीव कान्तोऽभूत्, तस्या एव स विष् । विधिम् ॥ २०० ॥

कालात् कुबेरसेनायां, कुबेरस्य सुतोऽभवत् । भवव्यामोहसर्वस्वसारेणेव विनिर्मितः ॥ २०१ ॥

अथोत्पन्नावधिज्ञाना, बन्धोर्बोधार्थिनी ततः । सर्वं कुबेरदत्ता तदपश्यदसमञ्जसम् ॥ २०२ ॥

गोपितस्वाङ्कुलीयाऽसावनुज्ञाप्य प्रवर्तिनीम् । मवाढ्यौ मज्जतो आतुर्वेदेव मथुरां ययौ ॥ २०३ ॥

पुरः कुबेरसेनाया, याचित्वा वसतिं च सा । तत्स्थावस्थानकेऽप्यन्योपकृतिः कृतिनां व्रतम् ॥ २०४ ॥

पुरः स्फुरन्तमालोक्य, कुबेराङ्गजमन्यदा । व्रतिनी व्रतिनीतिज्ञा, सा बभाषे श्रुपोज्झिता ॥ २०५ ॥

बाल ! त्वमसि मे पत्युः, सोदरत्वेन देवरः । माता तथाऽऽवयोरैका, तेनासि मम सोदरः ॥ २०६ ॥

जातोऽसि मैम पत्या स्वमपत्यमिति तेन मे । त्वत्पिता मे सपत्नीभूः, पौत्रस्त्वमसि मे ततः ॥ २०७ ॥

मन्मातुः पतिसोदर्यस्त्वं पितृव्योऽसि तन्मम । सहोदरस्य सूनृस्त्वं, आतृव्योऽप्यसि मे ततः ॥ २०८ ॥

माताऽपि तव माता मे, श्रुतावावां ययोदरे । सा मन्मातृभुजङ्गस्य, माता तन्मे पितामही ॥ २०९ ॥

मत्सपत्नीतनूजस्य, पत्नी सा मे वधूरिति । मद्भर्तुः साऽभवन्माता, मम श्वश्रूतो मता ॥ २१० ॥

मद्भान्धवस्य पत्नी सा, आतृजाया ततो मम । सा पुनर्मत्पतेः पत्नी, सपत्नीति ममाभवत् ॥ २११ ॥

मज्जनन्या भुजङ्गो यत्, त्वत्पिता तत् पिता मम ।

मत्पितृव्यस्य ते सोऽभूत्, पिता तन्मे पितामहः ॥ २१२ ॥

मम तस्य च माताऽभूदेका मे सोदरः स तत् । मद्भर्तृजननीभर्ता, स तेन श्वशुरोऽपि मे ॥ २१३ ॥

स च जग्राह मत्पार्णि, जातः पतिरतो मम । स मदीयसपत्न्याश्च, सूनुः सूनूर्ममाऽप्यतः ॥ २१४ ॥

अथो मिथोविरुद्धं तन्निशम्य शमिनीवचः । कुबेरोऽपृच्छदागत्य, किमेतदिति विस्मयी ॥ २१५ ॥

इति तस्मै कुबेराय, पृच्छते व्रतिनी ततः । तन्मुद्रारत्नमज्ञानध्वान्तदीपमिवाऽऽर्पयत् ॥ २१६ ॥

मुद्रारत्नेन तेनाथ, दिननाथनिजेन सः । प्रबुद्धोऽन्तर्गतं मोहं, भुङ्क्तं पद्म इवासुचत् ॥ २१७ ॥

लज्जितः स्वचरित्रेण, गृहीत्वा व्रतमुज्ज्वलम् । पीमान् कुबेरदत्तोऽसौ, यौवनेऽपि ययौ वने ॥ २१८ ॥

१ 'नोर्गेहे, संव' खंता० ॥ २ 'त्यमित्या' खंता० ॥ ३ मत्सपत्न्या' त्व' खंता० ॥ ४ 'व्यः' स ते पिता० ॥

व्रतव्रततिवृक्षेण, यशोनिर्झरभूयता । कर्मकुञ्जरसिंहेन, तेनारण्यानि रेजिरे ॥ २१९ ॥
 भावनां भावयन्नेष, स्मृतपञ्चनमस्कृतिः । जगाम त्रैदिवं धाम, कामसामजकेशरी ॥ २२० ॥
 मत्वा कुबेरसेनाऽपि, तादृग् विषयविप्लवम् । भवे विरक्ता जग्राह, गृहवासोचितं व्रतम् ॥ २२१ ॥
 इत्थं कथाप्रथापाथोघौतमोहमलस्य मे । कुतो ज्ञातेयसम्बन्धः, प्रभव ! प्रभविष्यति ? ॥ २२२ ॥
 राजपुत्रः पुनः प्राह, कुतोऽपुत्रस्य ते गतिः ? । जगाद जम्बूः पुत्रस्य, कथयामि कथां शृणु ॥ २२३ ॥

महेश्वरदत्ताख्यानकम्

अस्ति देवालयस्तम्भोत्तमितव्योममण्डपा । निकेतमालिनी ख्याता, पुरी नाम्ना तमालिनी ॥ २२४ ॥
 श्रीमहेश्वरदत्तोऽभूदिभ्यस्तत्र पुराग्रणीः । प्रैषितः प्रौढमिथ्यात्वपाथोविजलकुञ्जरः ॥ २२५ ॥
 दुश्चारीणिकुलाचार्यभूता भूताऽस्य वल्लभा । नागिलेति पुरि ख्याता, कामारामैकसारणिः ॥ २२६ ॥
 सोऽन्यदा महिषं हत्वा, जनकश्चाद्वपर्वणि । अङ्गस्थं तस्य मांसेन, लभ्यो भोजयितुं सुतम् ॥ २२७ ॥
 तदा च गृहमभ्येत्य, बलितो वक्रिताननः । दृष्टश्रेष्ठी मुनिश्रेष्ठः, पठन् श्लोकमिमं मुहुः ॥ २२८ ॥
 पुष्पाति स्वपितुर्मसैः, शत्रुमुत्सङ्गसङ्गिनम् । विधत्ते च पितुः श्राद्धमहो ! मोहविजृम्भितम् ॥ २२९ ॥
 महेश्वरस्तदाकर्ण्य, तूर्णमेत्य मुनीश्वरम् । नत्वाऽपृच्छत् प्रभो ! प्रोक्तं, किमेतदसमञ्जसम् ? ॥ २३० ॥
 इत्याग्रहपरे तन्नोवाच वाचंयमाग्रणीः । विज्ञाय ज्ञानतस्तस्योपकारं करुणापरः ॥ २३१ ॥

नागिलायाः किलाऽऽयातो, यस्त्वयोपपतिः पुरा ।

अघानि घनमावासक्रोडे क्रीडन् यदृच्छया ॥ २३२ ॥

तत्कालमेव मुक्तात्मवीर्य एवावतीर्य सः । नागिलोदरजातत्वात्, तवायं तनयोऽभवत् ॥ २३३ ॥
 महिषस्याऽऽमिषैर्यस्य, भवता तर्पितः पिता । जीवः समुद्रदत्तस्य, स एष भवतः पितुः ॥ २३४ ॥
 याऽसौ शुनी पुनर्द्वारि, महिषास्थीनि खादति । मन्यस्व मतिमचेतां, स्वामम्बां बहुलाभिधाम् ॥ २३५ ॥
 त्वद्गृहे ज्ञानतो ज्ञात्वा, तदेतदसमञ्जसम् । तद्बोधाय तव श्लोकं, पठित्वा बलितोऽन्यहम् ॥ २३६ ॥
 यदिदं भवताऽऽख्यातमत्र कः प्रत्ययः प्रभो ! ? । पृष्ठो महेश्वरेणेति, स मुनिः पुनरब्रवीत् ॥ २३७ ॥
 अन्तर्गृहं शुनी नीता, जातजातिस्मृतिः सती । रत्नजातं तदेषा तजिखातं दर्शयिष्यति ॥ २३८ ॥
 इत्युदित्वा शुनीं याते, या तेन कथिता शुनी । तत्तथा दर्शितं तस्मै, तयाऽन्तर्गृहनीतया ॥ २३९ ॥
 साधोराधोरणस्येव, स तस्माद् वचनाङ्कुशात् । उत्पथस्थितिमन्याजं, तत्याज श्रेष्ठिकुञ्जरः ॥ २४० ॥
 पितुः-पुत्रादिसम्बन्धमवदुष्येति विपुलम् । मन्यते मित्र ! न त्राना, तदात्माऽपि कुतः सुतः ? ॥ २४१ ॥
 असुद्रश्रीः समुद्रश्रीः, प्रियमित्यमथाभ्यधात् । प्रेममुक्ता मयाऽप्युक्तं, युक्तमित्यवधार्यताम् ॥ २४२ ॥
 इमां विमृतिमुद्धतां, मुत्तवा मुक्त्यै कृताग्रहः । मा मूत्स्वमुभयप्रष्टः, स्वामिन् ! स इव कर्षुकः ॥ २४३ ॥

कृषिकाराख्यानकम्

ग्रामः सुसीमनामाऽस्ति, सीमन्तो देशसम्पदः । निवासदुर्ग यः श्रीणां, सर्वतः कणपर्वतैः ॥ २४४ ॥

१ प्रथितप्रौढं खंता ॥

ध० १०

तत्राऽभूत् कर्षुकः कोऽपि, ग्रामीणग्रामणीर्महान् ।
 कङ्कु-क्रोद्वसुख्यानि, धान्यानि वपति स्म सः ॥ २४५ ॥
 अथ धान्योत्करे तस्मिन्, पाच्यपुण्य इवोद्धते । अकुण्ठस्वजनोत्कण्ठे, दूरग्रामं जगाम सः ॥ २४६ ॥
 जह्नुः कर्षुके तत्र, दृष्टेऽपि स्वजनास्ततः । घनाघन, इवौत्सुक्यप्रचलाः प्रचलाकिनः ॥ २४७ ॥
 तं नमश्चकिरे केऽपि, केऽपि तेन च नीचकैः । गृहं तदा तदीयं तत्, तोषैकार्णवतां गतम् ॥ २४८ ॥
 अथो पृथुगुडस्पष्टस्वादुमण्डकमण्डलीम् । अमुक्तपूर्वी पूर्णेन्दुमालामिव स भोजितः ॥ २४९ ॥
 सहर्षः कर्षुकोऽवादीत्, ततस्तान् स्वजनान् निजान् ।
 भोः ! सुधाऽपि मुधा तत्र, यत्रैते गुडमण्डकाः ॥ २५० ॥
 तद् दत्त बीजमेतेषां, निजग्रामे वपामि यत् । येन तस्मिन् समस्तोऽपि, स्यात् सुधाभोजनो जनः ॥ २५१ ॥
 इक्षु-गोधूमयोर्बीजमेतैस्तस्य समर्पितम् । अरघद्वेक्षुवाटादिकर्माणि ज्ञापितं ततः ॥ २५२ ॥
 बीजं मुदा तदादाय, सदानाय समुत्सुकः । दुःस्थो धनमिवोपाज्यं, तदाऽनार्यः स निर्ययौ ॥ २५३ ॥
 सद्यः स्वग्राममासाद्य, वार्यमाणोऽपि नन्दनैः । जातकरूपमपि स्वरूपमतिः क्षेत्रं लुलाव सः ॥ २५४ ॥
 सञ्चितेनाथ विचेन, तेन मण्डकलोमिना । पातालरूपः कूपोऽत्र, निर्मातुमुपचक्रमे ॥ २५५ ॥
 खानं खानं ततः कूपं, नोदबिन्दुरपीक्षितः । तेन भाग्यच्युतेनेव, द्रव्यांशोऽपि धनार्थिना ॥ २५६ ॥
 अधन्यस्य न धान्यानि, न चार्थश्चिरसञ्चितः । अतिलुब्धस्य तस्याऽऽसन्नं, न च ते गुडमण्डकाः ॥ २५७ ॥
 त्वमप्युपनतानेवं, प्रभो ! भोगान् परित्यजन् । मुक्तिश्रीसुखलोभेनोभयभ्रष्टो भविष्यसि ॥ २५८ ॥
 अथ जम्बूकुमारोऽपि, तामुवाच वचस्विनि । मांसातिलोलकाकोलकेलिं न कलयाम्यहम् ॥ २५९ ॥

मांसलोलुपस्य काकस्याख्यानकम्

धात्रीधम्मिल्लतुल्योऽस्ति, प्रसिद्धो विन्ध्यमूधरः । सोत्सेकाः केकिनो यत्र, गर्जद्विः कुञ्जैर्धनैः ॥ २६० ॥
 सङ्क्षेप इव विन्ध्यस्य, महिमेव च जङ्गमः । कोऽपि क्रोडेऽस्य चिक्रीड, दुर्धरः सिन्धुरेश्वरः ॥ २६१ ॥
 अथ दुर्मूषवद् भीष्मे, ग्रीष्मे तांपयति क्षितिम् । विन्ध्याद्रितनयां रेवां, सेवार्थमुपजग्मिवान् ॥ २६२ ॥
 स कुञ्जरो जरोपाचशक्तिर्ग्रावस्वरूपदः । श्रोतस्तीरावनीलण्डे, गण्डशैल इवापतत् ॥ २६३ ॥
 ॥ गुग्मम् ॥

दन्तिनो दुर्बलस्यास्य, कान्तारान्तरपातिनः । असुरत्नं हतं कालकिङ्करैस्तत्करैरिव ॥ २६४ ॥
 दुग्धाः संवेष्टयामासुर्गतासुमथ तं द्विपम् । शृगालप्रमुखाः स्वामिसुक्तं पुरमिवारयः ॥ २६५ ॥
 आहृत्याऽऽहृत्य मांसानि, विस्तीर्णं ते वितेनिरे । द्विरदस्य गुदे द्वारं, नरकस्येव दुर्धियः ॥ २६६ ॥
 द्वारेण करिणस्तेन, करटाश्चरटा इव । सारमास्वादयामासुः, प्रविश्याऽऽशु सहस्रशः ॥ २६७ ॥
 निगोद इव तत्रैव, तन्वानानां गताऽऽगतम् । जन्तूनामिव काकानां, कोऽप्यभय इव स्थितः ॥ २६८ ॥
 अन्तरन्तर्धेयौ काको, मांसान्यास्वादयन्नयम् । खनन् गजपतेरङ्गं, सुरङ्गाकृदिव क्षितिम् ॥ २६९ ॥

१ 'धाऽप्यत्र पाता० ॥ २ 'मतिस्व' खंतासं० पाता० ॥ ३ चार्थाश्चिरसञ्चिताः खंता० ॥
 ४ 'मग्री' खंता० ॥ ५ आहार्याऽऽहार्य मां पाता० ॥ ६ द्वाय करटिनस्तेन, पाता० ॥

करटेऽन्तर्गते तत्र, कूरे चौर इव क्षणात् । आरक्षक इव ग्रीष्मो, गुदद्वारमभीमिलत् ॥ २७० ॥
 भ्रुविर्षासु वर्षासु, परासुस्तदसौ द्विपः । क्रोडे वीचीकैरनीतो, मात्रेव सरिता सुतः ॥ २७१ ॥
 गतोऽन्तर्वाग्धिरेव, रेवावाग्निवाहितः । इभः पोतनिभः कार्क, सार्कं तमपि सोऽज्यत् ॥ २७२ ॥
 अथ तस्य गुदद्वारि, विशद्वारिविदारिते । निःससाराहिदृष्टस्य, चिराज्जीव इव द्विकः ॥ २७३ ॥
 आशु निःसृत्य संश्रित्य, वपुस्तस्य द्विपस्य सः । दिक्षु काको वराकोऽथ, साक्षेपं चक्षुरक्षिपत् ॥ २७४ ॥
 अयं तोयमयं विश्वं, पश्यन् नश्यंश्चतुर्दिशम् । पुनर्व्यावृत्त्य तत्रैव, तस्थौ करिकलेवरे ॥ २७५ ॥
 अथ वारिभरापूर्णे, मग्ने करिणि मग्नवान् । द्विकः सोऽपि तदाधारः, स्वामिनीवानुजीवकः ॥ २७६ ॥
 काकवत् करिणः काये, स्त्रीनिकायेऽनुरागवान् । कथं नाम निमज्जामि, सोऽहं मोहेऽम्बुधाविनः ? ॥ २७७ ॥
 अथामाषिष्ट निश्छद्यश्रीः पद्मश्रीरदस्तदा । न वा नरवर ! प्रज्ञा, वानरस्येव तस्य ते ॥ २७८ ॥

वानराख्यानकम्

जातख्याति क्षितावस्ति, हस्तिनागपुरं पुरम् । चन्द्राश्मकलशैर्यत्र, स्वयम्भुपयसः प्रपाः ॥ २७९ ॥
 तत्रारिकेशरी नाम, क्षोणिषुश्रोणिबल्लभः । यद्यशोभिरशोभिष्ट, विष्टपं नित्यचन्द्रिकम् ॥ २८० ॥
 अनेकदास-भूषालैरेकदा सहितो नृपः । मृगन्यायां जगामायमानीलनिचुलञ्चितः ॥ २८१ ॥
 वीरैः सह सहलेण, स विवेश वनाद् वनम् । घनाघनं निशानाथ, इव ताराभैः समं ॥ २८२ ॥
 वर्षत्सु शरधाराभिर्वीरेषु जलदेधिव । निकुलपुञ्जगेहेषु, निलीनं वनचारिभिः ॥ २८३ ॥
 गवात् तथा स्थिरीभूताः, सिंहास्तद्वत्तद्वयः । यथा मृगेर्मयोत्तलैर्दत्तफालैर्लङ्घिरे ॥ २८४ ॥
 अथायं पृथिवीनाथो, मृगमाथोद्धतश्रमः । अवाप तापच्छेदाय, जाह्नवीं स्वयशःसलीम् ॥ २८५ ॥
 जाह्नवीतीरकान्तारे, तद्दीरैः स्वैरचारिभिः । नानाविधसुधाह्वयविद्यमानफलोत्सुकैः ॥ २८६ ॥
 अदर्शि कामिनी काऽपि, पुष्पमूषणभूषिता । प्रत्यक्षा वनदेवीव, वनश्रीरिव जङ्गमा ॥ २८७ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अथाऽऽदाय नरेन्द्राय, ताममी काममूर्तये । अदर्शयन् वनाम्भोषिलब्धां श्रियमिव स्त्रियम् ॥ २८८ ॥
 एतां सुरनदीसेवाफलमाकलयन् नृपः । आदाय कुन्ददायाददशनामविशत् पुरीम् ॥ २८९ ॥
 सपत्नीं रत्नगर्भाया, रत्नगर्भितभूषणाम् । पुण्यपण्यपरिक्रीतस्तां वितेने नरेश्वरः ॥ २९० ॥
 अपरेद्युः पुमान् कश्चिदिदं पुरमरज्यत् । अनार्तं नर्तयन्नेकं, वानरं नरजित्वरम् ॥ २९१ ॥
 अथ भूपाय केनापि, तदकथ्यत कौतुकम् । सोऽपि चाऽऽकारयाञ्चक्रे, तं नरं घृतवानरं ॥ २९२ ॥
 तां प्रियां स्वर्षष्वद्वस्पर्द्धामर्षासनस्थिताम् । कुर्वन्नुर्वीपतिर्मेजे, सम्मदैकास्पदं सदः ॥ २९३ ॥
 अनीनृतत् ततः सोऽपि, नरस्तं वानरं पुरः । तूर्याणि वादयन् दिक्षु, जिघृक्षुर्जनमानसम् ॥ २९४ ॥
 न वानरो नरीनर्त, तादितोऽप्यसुर्मा पुनः । नृपप्रियासुखाम्भोजन्यस्तद्विष्टु रोदिति ॥ २९५ ॥
 विलक्षे भिक्षुकेऽथास्मिन्, सा राज्ञी वानरं जगौ । अये ! मया निषिद्धस्त्वं, तदा किमकृथास्तथा ? ॥ २९६ ॥
 कृतक्षोभेण लोभेन, लम्बितोऽसीदृशीं दशाम् । ह्तासिलकलशोभोऽतिलोभो हि न शोभनः ॥ २९७ ॥

१ 'द्वारे, वि' वता० ॥ २ 'न्यायुध्य तत्रै' गता० ॥ ३ 'वीतार' खंता० ॥ ४ 'ना ततः ।
 नृप' खंता० ॥

बोधयित्वा तदात्मानं, मां न वानर ! मा कुरु । यो अथा वर्तते कालस्तं तथैवानुवर्तय ॥ २९८ ॥
 इति प्रबोधितो देव्या, नृत्यञ्चत्यद्भुतं तदा । निर्व्याजं रञ्जयामास, वानरः स नरेश्वरम् ॥ २९९ ॥
 कृतार्थीकृत्य पृथ्वीशस्तं वानरधरं नरम् । किमेतदिति तां राज्ञीं, पप्रच्छ सपरिच्छदः ॥ ३०० ॥
 विस्मितेनानीशेन, पृष्टा स्पष्टमुवाच सा । स्वःसोपानतरङ्गाया, गङ्गायास्तीरकानने ॥ ३०१ ॥
 किलाऽऽसीद् वानरद्वन्द्वमद्वैतप्रीतिमन्दिरम् । निर्दम्भस्मरसंस्मरसप्रसरपेशलम् ॥ ३०२ ॥
 तदन्यदा निदाधतौ, क्रीडारसवशंवदम् । सममेव समारूढं, तीरवानीरमूरुहम् ॥ ३०३ ॥
 ततः शाखासूराः शाखां, मन्दमन्दोल्यन्नयम् । दूरतो विनिपाताख्यं, प्राप कापेयतः फलम् ॥ ३०४ ॥
 वानरोऽयं नरो भूतस्तीर्थस्यास्य प्रभावतः । प्रियामालोकयामास, हर्षोत्सुक्यस्पृशा दृशा ॥ ३०५ ॥
 भैरवादिव वानीराद्, वानरी साऽपतत् ततः । नारीभूता पतीयन्ती, तमेव निजवल्लभम् ॥ ३०६ ॥
 गता ननु मनुष्यत्वमथ साऽप्यहह ! क्षणात् । जातजातिस्थितिरेव, स्मरन्ती कपिजन्म तत् ॥ ३०७ ॥
 ततो रतिः स्मरेणेव, प्रीतेन प्रेयसाऽथ सा । हर्षोत्कर्षादिहारण्ये, चिरं चिक्रीड संयुता ॥ ३०८ ॥
 सुधाकृतसुधासाररससारतरैः फलैः । मुदा तदानीमेताभ्यां, हसिता ब्रुसदोऽपि ते ॥ ३०९ ॥
 क्रीडैस्तथा सहाऽन्येब्रुस्तं वानीरमवाप्य सः । तामुवाच युवा चञ्चुः, क्षिपन् प्रेमोन्मुखं मुखे ॥ ३१० ॥
 असौ पशूनां वानीरो, नरतां प्रथते यथा । तथा मन्ये मनुष्याणां, देवमात्रं प्रदास्यति ॥ ३११ ॥
 प्रिये ! तदेहि वानीरमेनमारुह्य लीलया । पुनर्भूतलपातेन, देवभावोऽनुभूयते ॥ ३१२ ॥
 मनुष्यत्वेऽपि किं तुच्छमावयोर्विधत्ते प्रिय ! । तेन वल्लभ ! लोभोऽयमतिमात्रो न युज्यते ॥ ३१३ ॥
 वार्यमाणोऽपि वानीराद्, स वानरवरो नरः । झम्पासम्पातमाधाय, पुनर्वानरतां गतः ॥ ३१४ ॥
 पूरितो दुःखपूरेण, नरत्वस्पृहयाऽथ सः । पुनः पपात वानीराद्, गतः पुरुषतां न तु ॥ ३१५ ॥
 मानुष्यभावमोक्षाय, चट्टन्यतिपट्टनि सः । तस्याश्चकार चक्रे तु, न तथा तदमृदया ॥ ३१६ ॥
 साऽहं तस्य प्रिया प्राप्ता, वसन्ती निर्जने वने । त्वत्पत्तिभिः सरिचिरी, कृष्टैर्मत्पुण्यतन्तुभिः ॥ ३१७ ॥
 अटव्यामटताऽनेन, पतिः प्राप्तः स एष मे । दक्षेण शिक्षितो नृत्यं, मां वीक्ष्य विकलोऽभवत् ॥ ३१८ ॥
 तत् प्राणेश ! मया सोऽयं, निर्दुस्त्रिबोधितोऽधुना । ततो मयि विसंस्मार, प्रेमापस्मारमात्मनः ॥ ३१९ ॥
 इत्याकर्ण्य कृतार्थ्याः, कपेश्वर्यां स भूपतिः । लोभातिशयमेतस्य, दूषयामास मांसलम् ॥ ३२० ॥
 तत् पुण्यसम्भवान् भोगान्, मुक्त्वा काङ्क्षन् परं पदम् ।
 नाथ ! त्वमुभयग्रहो, हास्यः स इव मास्म भूः ॥ ३२१ ॥
 अथ स्म वाचमाचष्टे, जम्बूस्तां प्रेयसीं प्रति । न स्यां विप्रतिसारस्य, वश्योऽहं पुण्यसारवत् ॥ ३२२ ॥

पुण्यसाराख्यानांकम्

पुरं भोगपुरं भोगहारिनारीमनोहरम् । अस्ति हस्तिमदामोदराजिराजगृहाङ्गणम् ॥ ३२३ ॥
 श्रेष्ठी धनावहो नाम, तत्राजनि जनप्रियः । विभाव्य वैभवं यस्य, धनदोऽप्यधनायते ॥ ३२४ ॥
 प्रिया गुणवती तस्य, जज्ञे श्रीः श्रीपतेरिव । मीनकेतुः स मीनत्वं, यल्लावण्योदधौ दधौ ॥ ३२५ ॥
 देवोपयाचितशतैः, पूज्यपूजोपबृंहितैः । कृतप्रमोदसन्दर्भमथ गर्भं बभार सा ॥ ३२६ ॥

गृहं कलाकलापस्य, निष्पुण्यानां शिरोमणिः । तनयस्तव भावीति, तां कोऽपि ब्राह्मणोऽवदत् ॥ ३२७ ॥
 अथासौ वाससैः पूर्णैः, पुण्यसाराभिधं सुतम् । असूत नूतनं चतुस्रिं काननमेदिनी ॥ ३२८ ॥
 कलाचार्यकदम्बेभ्यः, स पयौ सकलाः कलाः । मुखेभ्यः सरितां श्रीमानपः पतिरपामिव ॥ ३२९ ॥
 नन्दनीं बन्धुदत्तस्य, नाम्ना बन्धुमतीमसौ । धनावहेन सप्रीतिप्रवाहेण विवाहितः ॥ ३३० ॥
 कदाचित् त्रिदिवं याते, ताते कृतमृतक्रियः । समुद्गुरतरस्कन्धो, गृहभारं बभार सः ॥ ३३१ ॥
 अभाम्यैवैभवं तस्य, क्षीणं तच्चिरसञ्चितम् । सलिलं पल्लवस्येव, चण्डरोचिर्मरीचिभिः ॥ ३३२ ॥
 अथासौ वैभवभ्रंशविगलत्पौरगौरवः । समारुरोह बोहित्थं, सुस्थितश्रेष्ठिना सैमम् ॥ ३३३ ॥
 लङ्घयन् लहरीः पोतो, हरीनिव महाभटः । तीर्त्वा युद्धमिवाम्भोधिं, परं पारमवातरत् ॥ ३३४ ॥
 आकारितं पताकामिव सन्मुखमागतम् । रत्नद्वीपमथ प्राप्तः, पोतः पवनवेगतः ॥ ३३५ ॥
 अन्तर्जलधि चाविश्य, दर्शितस्फारगौरवैः । नागरेस्त्याजितः कामं, पोतस्तरलतां तदा ॥ ३३६ ॥
 उत्तीर्यै वैर्यमालम्ब्य, पोतात् प्राणभयादिब । अहंपूर्विकया लोकः, प्रपेदे द्वीपमेदिनीम् ॥ ३३७ ॥
 पुण्यसारस्तदा रत्नद्वीपे रत्नमहीतलम् । नित्यं खनत्यनिर्विण्णः, स्वदारिद्र्यमिवोन्नतम् ॥ ३३८ ॥
 निष्पुण्यः पुण्यसारोऽसावसाराणि कथञ्चन । रत्नान्यवाप नो चिन्तामणिं तु चिरचिन्तितम् ॥ ३३९ ॥
 अहं सैमं समेष्यामि, नासम्पूर्णमनोरथः । इत्थं स कथयामास, गन्तुकामोऽथ सुस्थिते ॥ ३४० ॥
 समं तमसमायान्तमपि वित्तप्रदानतः । कृत्वा समुदितं तीर्थैः, पोतेनार्णःपतिं वणिक् ॥ ३४१ ॥
 स तथैव ततो रत्नखानि खनति नित्यशः । शतशो वार्यमाणोऽपि, तदधिष्ठातृदेवतैः ॥ ३४२ ॥
 अपरेषुः खनन्नेव, दारिद्र्यध्वान्तदीपकम् । चिन्तामणिं पुरोऽपश्यद्, दुरापं किं नु निश्चितैः ॥ ३४३ ॥
 असावथ नमस्कृत्य, चिन्तामणिमयाचत । स्वर्णलक्ष्मपश्यच्च, तत् तदैव गृहान्तरे ॥ ३४४ ॥
 स्वर्णं रत्नं च तत् प्राप्य, तीरे नीरेक्षितः स्थितः । नरस्य भग्नपोतस्य, संज्ञापदमुदञ्चयन् ॥ ३४५ ॥
 नौविचधनदेवस्य, गेन्दुर्भोगपुरं प्रति । आरुरोह स बोहिस्थे, नीतस्तलेषितैर्नरैः ॥ ३४६ ॥
 पोते तद्विदितं हेन्नामारोपयदयं चयम् । तेपामकथयच्चिन्तामणिं न तु रहस्यवत् ॥ ३४७ ॥
 एकदाऽसौ त्रियामायां, यामयुग्मे समुत्थितः । प्रीतो विभुं विभावर्वा, विभावर्त्ये न्यमालयत् ॥ ३४८ ॥

एताः श्वेतांशुमासः किं?, किं ताश्चिन्तामणिलिखः ? ।

भान्ति क्लान्तिमिदः सोऽथ, चेतस्येतदचिन्तयत् ॥ ३४९ ॥

अथ भ्रान्तिमिदे मूढः, कटीपटकुटीपुटात् । चकर्ष हर्षसम्पूर्णः, पूर्णेन्दुस्पर्धिं मणिसू ॥ ३५० ॥

पश्यन्नसौ निशारत्नं, चिन्तारत्नं च तन्मुहुः । युतजातसुतद्वन्द्वनिभालिखीनिभौ बभौ ॥ ३५१ ॥

पपात वातकम्पेन, प्रमोद इव पिण्डितः । मणिस्तस्य करादब्धौ, रविरस्तगिरेरिव ॥ ३५२ ॥

स्थाप्यतां स्थाप्यतां पोतो, मुषितोऽस्म्यहमब्धिना । इत्थं कलकलैः पूर्णं, तेनेदमम्बरम् ॥ ३५३ ॥

धनदेवस्ततः पोतं, मरुद्वृत्तिमतिष्ठिपत् । कुतस्त्वमाकुलतमस्तमपृच्छदतुच्छधीः ॥ ३५४ ॥

प्रभाजितनभोरत्नं, चिन्तारत्नं ममापतत् । तदुद्धारय पाथोघेरस्मादस्माँश्च दुःखतः ॥ ३५५ ॥

जीवितव्यं मयि स्वस्मिन्, कीर्तिरारोप्यतां त्वया । हर्षात् कर्षय रत्नं तमित्युवाच शुचैव सः ॥ ३५६ ॥

१ सह खंता ॥ २ 'सह स्रमे' खंता ॥ ३ 'त्वा प्रमुदि' खंता ॥ ४ किं सुनि' खंता ॥ ५ गन्तुं भोग' खंता ॥ ६ 'कुटीपटा' खंता ॥ पाता ॥

यत्र लोकचमत्कारि, भवताऽकारि शब्दितम् । तदत्याजि पयो दूरे, वायुपूरेद्धपोततः ॥ ३५७ ॥
 उत्तार्य तन्मनः खेदाजेदानीं लभ्यते मणिः । नौविचेनेति नीतिज्ञो, बोधितो मौनमाप सः ॥ ३५८ ॥
 तद्वदत्र भवाम्भोधौ, रत्नं मानुषजन्म यत् । सुधर्मस्वामिपोतेऽपि, लब्धे किं हारयामि तत् ? ॥ ३५९ ॥
 पद्मसेनाऽथ निःश्लक्ष्णसेना कन्दर्पमुजः । श्रीजम्बूस्वामिनं प्राह, व्रतोत्साहधुरन्धरम् ॥ ३६० ॥
 मे भूस्त्वमुभयग्रहस्तौ राज्ञी-जम्बुकौ यथा । तयोः शृणु कथामेतामस्मिन्नेव पुरे पुरा ॥ ३६१ ॥

राज्ञी-जम्बुकयोराख्यानकम्

धनेन धनदाकारः, स्वर्णकारशिरोमणिः । देवदत्त इति ख्यातिपात्रं वात्रीतलेऽभवत् ॥ ३६२ ॥
 तस्याभूद् देवदिन्याख्यः, सूनुर्विष्णोरिव स्मरः । कामभूमीपतेर्दुर्गं, दुर्गिलाऽस्य प्रियाऽभवत् ॥ ३६३ ॥
 पैकदा सा स्वयं नद्यास्तीरे नीरेच्छया ययौ । वक्षोजतुल्यतामीत्या, कुम्भौ मूर्धनि विभ्रती ॥ ३६४ ॥
 षटौ तटे तटिन्याः सा, सुत्वा मज्जनकाङ्क्षया । विवेश पयसः क्रोडं, निर्वाडकीडया रयात् ॥ ३६५ ॥
 सहैलं तत्र खेलन्तीं, महिलां ग्रहिलां मदात् । न्यालोकयद् युवा कोऽपि, कन्दर्पज्वरजर्जरः ॥ ३६६ ॥
 तरुणस्तां प्रति प्राह, स साहसनिधिस्ततः । तव पृच्छन्ति सुखातं, तरवस्तन्वि ! नन्विमे ॥ ३६७ ॥
 तयाऽपि तन्मनःसम्भयमधायि तदा मुदा । एभ्यः स्वस्ति तरुम्योऽस्तु, स्पृहा पूर्णाऽस्तु पृच्छते ॥ ३६८ ॥
 मदनस्तदनेनासुं, वचसा जितपत्रिणा । जघान हृदये तूर्णं, घूर्णमानशिरोऽम्बुजम् ॥ ३६९ ॥
 तत्तद्भाषितपीयूषैः, सिक्तेऽस्य वपुषि क्षणात् । श्यामो रराज रोमाञ्चः, शृङ्गाराङ्कुरकोटिवत् ॥ ३७० ॥
 बालान् फलार्थिनस्तीरसहकारतरोस्तले । कृत्वा फलमरैः प्रीतानपृच्छत् केयमित्यसौ ॥ ३७१ ॥
 नाम्ना धाम्ना च तां मत्वा, शिशुभ्यः स बहन् मुदम् । कृतार्थप्रायमात्मानं, मेने मन्मथसन्निभः ॥ ३७२ ॥
 स्नात्वा साऽपि सरित्तीरे, स्थिता साकं सखीजनैः । जलक्लिञ्जसंलम्बप्रभमानिहुतांशुका ॥ ३७३ ॥
 भ्रती कटाक्षनाराचैरसुं भूचापचापलात् । चचालाथ मनःस्मेरमदना सदनाय सा ॥ ३७४ ॥
 चक्षुष्पथमथ त्यक्त्वा, गतायां तत्र तापवान् । तदङ्गसङ्गसुभगे, तन्नाम्भसि ममज्ज सः ॥ ३७५ ॥
 उपन्नरैस्ततः स्फारैः, कामी कामपि तापसीम् । अयमाराधयामास, कुलटाकुलदेवताम् ॥ ३७६ ॥
 तापसी तापशीर्णाङ्गमनङ्गाहतमाह तम् । प्रीता क्रीताऽस्मि दानेन, किङ्करेव करोमि किम् ? ॥ ३७७ ॥
 युवाऽप्युवाच तां मातरं, देवदिन्यस्य वल्लभाम् । देवदत्तस्तुवां नाम्ना, दुर्गिलां मम मेलय ॥ ३७८ ॥
 प्रार्थिता कुर्वती केलिलीलां कल्लोलिनीजले । मम भ्रूमङ्गमङ्गीभिः, सङ्गमङ्गीचकार सा ॥ ३७९ ॥
 तदूरीकृत्य सा मैक्षच्छब्दना सन्नगामिनी । जगाद् दुर्गिलां व्यग्रां, स्थालीक्षालनकर्मणा ॥ ३८० ॥
 तथा कुपितया ताडय, वदन्ती तापसी ततः । निर्भर्त्स्य पृष्ठे हस्तेन, हता स्थालीमपीजुषा ॥ ३८१ ॥
 इत्यवज्ञावशाज्जातपश्चात्तापाऽथ तापसी । तदेतत् कथयामास, तस्यावासमुपेयुषी ॥ ३८२ ॥
 वीक्ष्य दक्षः स तं हस्तं, श्यामं पञ्चाङ्गुलीयुतम् । स्वं कृष्णपञ्चमीरात्रौ, निमान्त्रितममन्यत ॥ ३८३ ॥
 स पञ्चेषुपञ्चेषु, विपश्चित् पञ्चमीतिथौ । तपस्विनीं पुनः प्रैषीद्, भक्तिभिर्दुर्गिलां प्रति ॥ ३८४ ॥
 अविलक्षा च सौ भिक्षादग्मसंरग्मसंवृता । देवदत्तगृहं गत्वा, पुनस्तामाह साहसात् ॥ ३८५ ॥

१ 'त्तार्य तं' पाता० ॥ २ मा भूदुभयथा भ्रष्टो, दुर्गिलावद् भवानपि । तथा शृणु खंता० ॥
 ३ कदापि सा खंता० ॥ ४ 'लीयुतम्' खंता० पाता० ॥ ५ सा दक्षा खंता० ॥

उच्चैः प्रपञ्चिताटोपा, सकोपा साऽपि तापसीम् । निर्मत्स्यं गृहपाश्चात्यद्वारेण निरसारयत् ॥ ३८६ ॥
 ब्रीडा-पीडाभराभुञ्जन्धराबन्धवन्धुरा । अथाकथयदस्मै सा, रुदती सुदती कथाम् ॥ ३८७ ॥
 तदुक्तपश्चिमद्वारनिष्कासकथया ततः । अथमाहूतमात्मानं, मेने पश्चिमवर्त्तना ॥ ३८८ ॥
 निष्पन्नमात्मनः कार्यं, मत्वा स प्राह तापसीम् । वाच्या न कापि पापिष्ठा, मातः । साऽतः परं त्वया ॥ ३८९ ॥
 इमां च शान्तसन्तापां, दत्तप्रस्तुतवस्तुतः । चकार कारणं सिद्धेः, स्मरस्मरणदुर्मदः ॥ ३९० ॥
 अथ मन्मथदीपेन, प्रकाशितपथो निशि । स्मरार्तो देवदत्तस्य, तस्य धाम जगाम सः ॥ ३९१ ॥
 पाश्चात्यवर्त्तना कामविवशः प्रविशन्नसौ । ददर्श दुर्गिलागमे, साऽपि तं स्निग्धया दृशा ॥ ३९२ ॥
 समाप्य गृहकृत्यानि, पत्यौ निद्रावशंवदे । ययावुपपत्तिं हृष्टा, सा गृहोपवनावनौ ॥ ३९३ ॥
 अनारतरशान्ता, सहै तेन हताशया । सा स्वापमाप तत्रैव, समं मत्रैव निर्भरम् ॥ ३९४ ॥
 तदानीं कायचिन्तार्थमुत्थायोपवनं गतः । देवदत्तः स्नुषां तत्र, तदवस्थां व्यलोकयत् ॥ ३९५ ॥
 विपश्चिर्जिश्वायायाथ, सुतवासगृहं गतः । एकाकिनं सुतं वीक्ष्य, प्राप्तस्तत्र वने पुनः ॥ ३९६ ॥
 रुषा स्नुषापदाम्भोजादभिज्ञानकृते कृती । मन्दं मन्दं स्वहस्तेन, मञ्जीरमुदतीतरत् ॥ ३९७ ॥
 क्रमादुच्चार्यमाणे सा, नूपुरे जातजागरा । गुरुमालोकयामास, यान्तं कलितनूपुरम् ॥ ३९८ ॥
 ससन्मममथोत्थाय, कृपणा प्राणबल्लभम् । नूपुरोत्तारवृत्तान्तं, सनिर्वेदं न्यवेदयत् ॥ ३९९ ॥
 क्रियमाणे प्रिय । प्रातर्दिव्ये साहायकं त्वया । किञ्चिन्मम विधातव्यं, सेयुक्त्वा विससर्ज तम् ॥ ४०० ॥
 बहन्नत्यद्भुतं भीतिभारं सोऽपि युवा जवात् । पथा यथागतेनावोचदनः सदनं ययौ ॥ ४०१ ॥
 दुर्गिला तु समालिङ्ग्य, निद्रारसवशीकृतम् । पतिं जागरयामास, मांसलन्तेहनाटिका ॥ ४०२ ॥
 महेलया तया सार्धं, वर्धितोद्दामहेलया । तदा विद्राणनिद्रोऽयं, चिक्रीड ब्रीडमुक्तया ॥ ४०३ ॥
 तत्राथोपवने नीत्वा, तं रतिशान्तिशान्तये । निद्रासुद्रितनेत्राब्जं, मीडितेव जगाद सा ॥ ४०४ ॥
 पादादुच्चार्य मञ्जीरं, मम पश्य पिता तव । अयं प्रयाति निर्लज्जः, कुलाचारः क एष वः ॥ ४०५ ॥
 सहोपपतिना सुसा, गुप्ताऽसौ विपिनान्तरे । ध्यात्वेति त्वत्पिता मन्ये, चकर्ष मम नूपुरम् ॥ ४०६ ॥
 तत् साक्षादेव भाषस्व, पितरं हितरञ्जक । कलङ्कं मत्कुले प्रातरयमानेष्यतेऽन्यथा ॥ ४०७ ॥
 निशान्येति गिरं देवदिग्भः कान्तामवोचत । शीलैकसज्जे । लज्जेऽहमिदानीमेव तं ब्रुवन् ॥ ४०८ ॥
 वक्ष्ये प्रातस्त्विति स्पष्टसन्धाकर्तरी भर्तरी । असौ पुष्पाप निष्ठापा, पटुः कपटनाटके ॥ ४०९ ॥
 देवदिग्भोऽथ कोपेन, पावकेनेव सल्लवलम् । प्रिययोत्थापितः प्रातः, प्रयातः पितरं प्रति ॥ ४१० ॥
 भयैव सह सुसाया, वधूत्या नूपुरं हृतम् । आन्तेन भवता यत् तदप्यर्थामित्यवोचत ॥ ४११ ॥

॥ युग्मम् ॥

सुतं तमिति वक्तारमाह स्वर्णकृदग्रणीः । त्वां वीक्ष्य सुप्तमन्त्रास्याः, पांशुलाया हृतं मया ॥ ४१२ ॥
 अथेति श्वशुरेणोक्ते, दुर्गिला साऽऽह साहसात् । मुज्यते प्रविधाय स्वं, निष्कलङ्कं कुलं किल ॥ ४१३ ॥
 अथो सुवर्णकारेण, कुटुम्बं मेलितं निजम् । स्वजना दुर्गिलायाश्च, समाहूताः समन्ततः ॥ ४१४ ॥
 असत्यं हन्ति पादाधश्चारिणं यः क्षणाज्जनम् । यक्षस्य तस्य ते चैत्ये, जम्मुर्दुर्गिलाया समम् ॥ ४१५ ॥

१. च शान्तःसन्तां संता० ॥ २. हर्माणि, पत्यौ संता० ॥ ३. हानेन पाता० ॥ ४. निष्क्रि-
 याथ वता० ॥ ५. वनं नीं वता० ॥

स्नात्वा पवित्रगात्रा सा, यावच्चैत्याय गच्छति । तावद् ग्रहिलतादम्माज्जारेणाऽऽलिङ्गिताऽग्रतः ॥ ४१६ ॥

धिग् । धिग् । मा मा स्पृश त्वं मां, वदन्तीत्यथ दुर्गिला ।

तस्माद् विमोचिता पार्श्ववर्तिभिः स्तपिता पुनः ॥ ४१७ ॥

अथ चैत्यान्तरे गत्वा, यक्षं सम्पूज्य च स्वयम् । सा मालकुञ्जलीमृतापाणिपद्मा व्यजिज्ञपत् ॥ ४१८ ॥

मुक्त्वा करग्रहीतारं, ग्रहिलं च नरो यदि । कोऽपि लब्धो भदङ्गे तद्, देव ! कार्याऽस्मि भस्मसात् ॥ ४१९ ॥

इत्युदीर्य तदा यक्षे, संशयारूढचेतसि । अधश्चरणयोरेषा, निःससार धियांनिधिः ॥ ४२० ॥

शुद्धा शुद्धेति वाचस्तत्, तालास्फालनगर्भिताः । उल्लासिता जनशतैः, रुरुधुरगनाङ्गणम् ॥ ४२१ ॥

स्वयंहृष्टान्यपार्श्वस्थस्नुषासंशुद्धिचिन्तया । तदादि देवदत्तस्य, निद्रा नायादहर्निशम् ॥ ४२२ ॥

दिनैः कतिपर्यैर्मत्वा, विनिद्रं तं पुराधिपः । निजस्यान्तःपुरस्यान्तश्चकार किल यामिकम् ॥ ४२३ ॥

सुप्तो जागर्ति वा सोऽयमित्युत्थाय मुहुर्मुहुः । राज्ञीमेकां स पश्यन्तीं, ज्ञात्वा ह्युप्तोऽथ कैतवात् ॥ ४२४ ॥

सत्यसुप्तमिमं ज्ञात्वा, राज्ञी जालकनिर्गता । अधस्ताद्भस्तिना निन्ये, भूतलं तलवर्तिना ॥ ४२५ ॥

अथ हस्तिपकेनासौ, कुपितेन चिरागता । हस्तिहृत्क्षीरघातेन, निजज्ञे जघने घनम् ॥ ४२६ ॥

जाग्रदधामिकवृत्तान्तकथनेन प्रसेदुषा । तेन सा ध्वस्तकोपेन, समं चिक्रीड निर्भरम् ॥ ४२७ ॥

तूर्णं गवाक्षमारुह्य, स्वर्णकारोऽपि कौतुकी । सविस्मयस्तयोस्तानि, क्रीडितानि व्यलोकयत् ॥ ४२८ ॥

तं हस्तिपकमालिङ्ग्य, प्रत्यूषसमयेऽथ सा । राज्ञी करिकरेणैव, प्रस्थिता प्रतिजालकम् ॥ ४२९ ॥

स्वस्थाने स्वर्णकारोऽपि, समागत्याऽऽशु सुप्तवान् । वासवेश्मनि सुष्वाप, साऽपि क्षितिपवल्गुमा ॥ ४३० ॥

हृदि दध्यावथ स्वर्णकारस्तचरितस्मितः । के वयं ? यन्नरेन्द्राणामप्यसौ विप्रवृष्टवः ॥ ४३१ ॥

इति निर्वृतिमासाद्य, सद्यो निद्रां प्रियामिव । भेजे चिरतरप्राप्तिगाढारुणेषपरामसौ ॥ ४३२ ॥

अथाकथ्यत भूपाय, सुप्तः परजिनैरयम् । सुषोर्धुर्धुरारावजितसुकरयूथपः ॥ ४३३ ॥

निद्रा तथा विनिद्रेण, तेनाद्य यदवाप्यत । तन्मन्ये कारणं किञ्चिदुत्थाप्यस्तदसौ नहि ॥ ४३४ ॥

इत्यादिष्टपरिवारस्तं सप्तमदिनोत्थितम् । रहस्याकार्यं पप्रच्छ, क्षमापः स्वापस्य कारणम् ॥ ४३५ ॥

समग्रं चरितं तस्मिन्, निवेद्याथ गते सति । राजा समजनि क्रोध-त्रपासन्ततमानसः ॥ ४३६ ॥

अथ कृत्वा किलिञ्चेन, कुञ्जरं राजकुञ्जरः । स्थित्वा रहसि राज्ञीः स्वाः, समाहूयेदमब्रवीत् ॥ ४३७ ॥

दुःस्वप्नोऽद्य मया दृष्टस्तत् सतीकृत्य हन्यताम् । पर्यस्तवसनं हस्तिन्यस्मिन्नारुह्यतामिति ॥ ४३८ ॥

इत्यादिष्टा नरेन्द्रेण, सर्वाः शुद्धान्तयोपितः । उत्तेरुद्विपमारुह्य, पूर्वाद्विमिव तैरकाः ॥ ४३९ ॥

सा तु दुष्टा विभेसीति, भाषमाणा महीभुजा । हताऽभिमन्त्रितेनेव, पद्मेन पतिता भुवि ॥ ४४० ॥

अथास्या जघनं राजा, शृङ्खलाकिणकश्मलम् । दर्दर्श शैवलालीदजाह्वीपुलिनोपम् ॥ ४४१ ॥

अथाऽऽह तां हतां राजा, कोपाटोपारुणेषणः । अन्यासामपि भीरूणां, भीरूणां प्रतिपादयन् ॥ ४४२ ॥

यासि द्विपकराज्जरं, विभेसि तु कटद्विपात् । मोदसे शृङ्खलाघातैः, पद्मघातैस्तु मूर्च्छसि ॥ ४४३ ॥

इति ब्रुवन् भ्रुवं आले, समारोप्यातिकोपेन । धृत्वा केशेषु लोकेशः, कृष्टवान् पिष्टवांश्च ताम् ॥ ४४४ ॥

१ 'यैर्ज्ञात्वा' खंता० ॥ २ 'किं मां पश्यति' राज्ञीति, ध्यात्वा सुप्तः स कै० पाता० ॥
३ सुप्तः स कै० खंता० ॥ ४ 'सप्तमुं ज्ञां' खंता० ॥ ५ 'स्तिहृत्क्षी' पाता० ॥ ६ 'रघवैरारा'
खंता० ॥ ७ 'त्वा कलि' पाता० ॥ ८ 'हतां ततः' खंता० ॥ ९ 'तारिकाः' खंता० ॥

अथ हस्तिपकं हस्तिराजं हस्तिगतिं च ताम् । हन्तुं नूतनभारेण, नृपः किञ्चिदचिन्तयत् ॥ ४४५ ॥
 ततः क्षितिपतिः साकं, साकन्यैः स्वजनैर्मयात् । बैभारपर्वतं यातो, निनये तत्र च तत् त्रयम् ॥ ४४६ ॥
 अथाऽऽदिशन्नृपो हस्तिपकं साकं स्त्रियाऽनया । आरुह्यारोपय रयाद्, द्विपं मूर्ध्नि गिरेरिति ॥ ४४७ ॥
 सममृत्यु-समस्थानगतिहर्षादुयाविभम् । अधिरूढावयाम्भोदं, रोहिणी-शशिनाविव ॥ ४४८ ॥
 हस्ती हस्तिपकेनाथ, मेरितो गिरिमूर्धनि । आरुरोह पयोवाह, इव मन्देन वायुना ॥ ४४९ ॥
 अथाऽऽरूढं गिरेर्मूर्ध्नि, मेण्डमाज्ञापयन्नृपः । पातयैनं द्विपं शैलात्, कैलासगिरिगौरवात् ॥ ४५० ॥
 इत्युक्ते क्षितिनाथेन, निषादिकृतसंज्ञया । एकोऽम्बरे निरालम्बश्चरणः करिणा कृतः ॥ ४५१ ॥
 पातयेति नृपादेशान्मेण्डनुजः पुनः करी । पदं द्वितीयमुद्ग्रे, समारोढुमिवाम्बरम् ॥ ४५२ ॥
 हाहाकारमथाऽऽवाय, पूर्लोकः शोकपूरितः । ईदृक्षं रक्ष रक्षेममिति भूपं व्यजिज्ञपत् ॥ ४५३ ॥
 रोषदोषस्तनिः क्षमापस्तमुपेक्ष्य पुरीजनम् । उवाच पातयेत्युच्चैस्तदा हस्तिपकं पुनः ॥ ४५४ ॥
 तृतीयं मेण्डनुजोऽथ, पादमुत्पादयन् करी । गिरावेकपदस्तस्थौ, तपस्यन्निव मुक्तये ॥ ४५५ ॥
 लोकैरथ भृशं हाहाकारव्याहारवीचिभिः । क्षपितः क्षितिपालस्य, कोपाग्निः करिणं प्रति ॥ ४५६ ॥
 अथावनीधवेनायं, निषादी भाषितस्तदा । कथञ्चिदुत्तरत्येष, करी जीवन् गिरेरिति ॥ ४५७ ॥
 आवां मुञ्चसि जीवन्तौ, यद्युत्तरति तत् करी । इति विज्ञपयामास, मेण्डः पृथ्वीपतिं प्रति ॥ ४५८ ॥
 अभयं ते वयं दध्मः, पद्मासन्न द्विपं मम । उत्तारय रयादेतत्, तदाऽऽदिशदमुं नृपः ॥ ४५९ ॥
 इत्यादेशान्नरेशस्य, मुदितेन निषादिना । उत्तारितः करी शैलादात्मा च यममन्दिरात् ॥ ४६० ॥
 अथ चक्षुष्पथं भर्तृर्निहाय सहितस्तथा । चचाल सोऽयमुत्तालगतिर्देशान्तरं प्रति ॥ ४६१ ॥
 ग्राम्ने ग्रामस्य कस्यापि, निशि देवकुलान्तरे । तौ लीनौ नलिनक्रोडे, तस्थुर्भ्रमराविव ॥ ४६२ ॥
 समयेऽथ निशीथस्य, ग्रामतः कोऽपि तत्करः । सलोप्त्रः प्राविशच्चैत्यं, तलारक्षैरनुद्रुतः ॥ ४६३ ॥
 उदिते विदितो भानौ, ग्राह्योऽयमिति निश्चयात् ।
 ऊर्ध्वस्ति पत्तयश्चैत्ये, दधुर्नारिन्ध्रवप्रताम् ॥ ४६४ ॥
 सोऽपि चौरश्चरन्नतश्चैत्यमग्रस्फुरत्करः । लुठितस्याथ मेण्डस्य, शरीरं पाणिनाऽऽस्पृशत् ॥ ४६५ ॥
 निद्राविद्राणचैतन्ये, तस्मिन्नथ निषादिनि । चौरः सञ्चारयाश्चक्रे, करं कमलकोमलम् ॥ ४६६ ॥
 कथञ्चिदप्यथो राज्ञीकुचभूधरमूर्धनि । प्राणरक्षणदुर्गोऽस्य, तत्करस्य करो ययौ ॥ ४६७ ॥
 तत्कौमलकरस्पर्शमनुभूय नृपाङ्गना । मनोभवार्ता तं वार्तामपृच्छत् को भवानिति ॥ ४६८ ॥
 तेनोक्तमस्मि चौरोऽहमधिरोहन्मृतिर्यतः । एतच्चैत्यं चतुर्दिक्षु, मत्कृते वेष्टितं भटैः ॥ ४६९ ॥
 भयवन्तं ब्रुवन्तं तमित्याह क्षितिपाङ्गना । मा भैषीर्भवतः प्राणरक्षा दक्ष । करिष्यते ॥ ४७० ॥
 हत्वा त्वया यदानीतं, तदस्योच्छीर्षके त्यज । तदेहि दूरतो यावस्तावदावां स्मितस्मरौ ॥ ४७१ ॥
 निशम्य सम्यगायातमृत्युशान्तिमहौषधम् । एतस्या वचनं चौरश्चकार स यथोदितम् ॥ ४७२ ॥
 क्षणेन साऽपि गौराङ्गी, चौराङ्गीकरणोद्यता । हस्त्यारोहममुञ्चत् तं, चिचं को वेत्ति योषिताम् ? ॥ ४७३ ॥
 अथोदिते द्युतिपतौ, ध्वान्तद्रुमदवानले । विविशुर्विवशाः कोपाच्चैत्यं चौरार्थेनो भटाः ॥ ४७४ ॥
 लोप्त्रवन्तं तदाऽऽरक्षाः, कोधाद् दधुर्निवादिनम् । तन्वन्तस्तुमुलारावमुल्लूकन्तस्तदा मुदा ॥ ४७५ ॥

सेयं सुगन्धा सम चक्षुरेण जगृहे पुनः । नाहं चौर इदं जल्पन्, स ततश्चक्षुषे भटैः ॥ ४७६ ॥
 समं मलिम्बुचेनाथ, ताथभूतेन पांशुला । चचाल चैत्यतस्तस्मात्, कलङ्कैकनिकेतनम् ॥ ४७७ ॥
 प्रस्थिताभ्यामथैताभ्यां, ददृशे पुरतः सरित् । अम्मःकुम्भिकरोदञ्चदम्बुचुम्भितटदुभा ॥ ४७८ ॥
 त्रौरोऽथः त्रिन्तयाञ्चके, न या निजविभोरभूत् । भविष्यति कुतः सा मे, कामेषुविषयीकृता ॥ ४७९ ॥
 अस्याः सर्वस्वमादाय, मायया तद् व्रजाम्यहम् । मनोरथं मदीयं हि, नदीयं पूरयिष्यति ॥ ४८० ॥
 इति निश्चित्य तामूचे, चौरश्चपललोचनाम् । दुस्तरा सिन्धुरेषाऽस्ति, गतिनिर्जितसिन्धुरे ॥ ४८१ ॥
 एककालं न भवतीं, वसनाऽऽभरणादि च । उत्तारयितुमीशोऽहं, तत् पूर्वं सर्वमप्य ॥ ४८२ ॥
 ततस्तीरे त्रिसुचैतत्, सर्वं सर्वाङ्गसुन्दरि । भवतीं पुनरानेतुमहमेण्यामि सत्वरम् ॥ ४८३ ॥

साऽपि तद्वचसा प्रीता, वसनाऽऽभरणादिकम् ।

तस्याऽर्थयित्वा चौरस्य, शरस्तम्बान्तरे स्थिता ॥ ४८४ ॥

स्वभावनिरूपणं दौष्टान्निरूपस्तं विलोकयन् । दायादवत् तदादाय, स विवेशाऽऽपगापयः ॥ ४८५ ॥
 स्वपतित्यागिनीं न त्वां, स्वमेऽपि स्पृहयाम्यहम् । तामित्युक्त्वा नदीं तीर्त्वा, तस्करः स त्रिरोदधे ॥ ४८६ ॥
 साऽपि किं करवाणीति, वाणिनी मूढमानसा । एकं जम्बुकमद्राक्षीन्मांसखण्डजुषं मुखे ॥ ४८७ ॥
 जिष्टुकुः सतिमिं सिन्धोरम्बुकच्छेऽथ जम्बुकः । मांसखण्डं पुरो मुक्त्वाऽधातद् यावदयं रयात् ॥ ४८८ ॥

तावदम्बुनिमग्नेऽस्मिन्, मत्स्ये विबलितस्तदा ।

चक्रन्द जम्बुको दुःखी, शकुन्या पिशिते हृते ॥ ४८९ ॥ युगमस्य ॥

तं तथास्थितमास्त्रेण, गतदुःखेव साऽहसत् । प्रौढान्यपि हि दुःखानि, विस्मरन्तेऽतिकौतुकैः ॥ ४९० ॥

हसन्तीमसतीमेतां, व्यक्तमूचेऽथ जम्बुकः । मां किं मांस-तिमिग्रष्टं, नग्ने । हससि निक्षेपे ॥ ४९१ ॥

अष्टं जारात्र चौरात्र, किं नात्मानं हसस्यो ॥ । मूढो ह्यद्वौ ज्वलत् पश्येच्च पुनः पादयोरथः ॥ ४९२ ॥

जल्पके जम्बुके तस्मिन्निति वृत्तं नृमाषया । चिन्तयामास सा यावदाविष्कृतचमत्कृतिः ॥ ४९३ ॥

स दिव्यपुरुषो भूत्वा, भूरिभूषणभूषितः । जगाद जम्बुको वाचं, भूयस्तां तावदुच्चकैः ॥ ४९४ ॥

॥ युगमस्य ॥

निजं जानीहि मां पूर्णहिमांशुमुखि । कायुकम् । अहं स-हंसगमने । शिखारत्नं निषादिनाम् ॥ ४९५ ॥

त्वामादाय गते चौरैः, चौरबुद्ध्याऽथ रक्षकैः । अहं दुःखलतामूलशूलायामधिरोपितः ॥ ४९६ ॥

जिनदासं तदाऽऽसन्नचरं वीक्ष्य वणिग्वरम् । आतोऽयाचं पयः पातुं, पयोदमिव चातकः ॥ ४९७ ॥

नमोऽर्हद्व्य इति न्यस्य, मन्त्रं मयि तदाऽऽस्तुरे । पानीयाय जगामाज्यमन्त्रार्थं वणिग्वरः ॥ ४९८ ॥

अथ शूलास्थितस्तेन, मन्त्रेण मुखरस्तदा । जातोऽहं केतकीपत्रप्राज्ञजगद्द्विरेफवत् ॥ ४९९ ॥

आरक्षानुज्ञया श्रेष्ठी, पयः पाययितुं मया । दृष्टो हृष्टेन मातेव, वेगादागामुक्तस्तदा ॥ ५०० ॥

अपीतेनापि तृप्तोऽहं, पयसा हवपथस्पृश । स्मरन्नतितरां मन्त्रं, प्राणैर्मुक्तोऽस्मि तत्क्षणात् ॥ ५०१ ॥

तन्मन्त्रध्यानमाहात्म्याद्, भूत्वाऽहं ज्ञानवान् सुरः ।

तव मोहव्यपोहाय, व्यधां फेरुण्डताण्डवम् ॥ ५०२ ॥

जैनं भुज ततो धर्ममयं त्वमपि मामिनि । नैव स्वर्गाऽप्यर्काश्रीर्यत्प्रसादाद् दुरासदा ॥ ५०३ ॥

चन्द्रचारुणि चीराणि, परिघाप्य प्रबोध्य ताम् । अथायमानयत् कापि, पत्ने त्रितिनीमठे ॥ ५०४ ॥
 इत्यसौ बोधिता तेन, रविणेव सरोजिनी । दधौ हृदि तदा साधुधर्मं हंसमिवोज्ज्वलम् ॥ ५०५ ॥
 तत् त्वं सा कम्बुकण्ठीव, स जम्बुक इवापि च । मास्म भूरुमयप्रष्टो, मुक्त्यर्थं मुक्तवैभवः ॥ ५०६ ॥
 अथ श्रीजम्बूरूपे तां, स्त्रीचेतासि प्रबोधयन् । विद्युन्मालीव नैवाहं, मोहे मज्जामि कामिनि ॥ ५०७ ॥

विद्युन्माल्याख्यानकम्

अस्ति सन्ततसञ्चारिताराविश्रामभूमिका । नमः स्तम्भेरमस्तम्भो, वैताढ्य इति भूधरः ॥ ५०८ ॥
 तस्यावनिस्तनस्येव, मूर्ध्नि काश्मीरपञ्चवत् । पुरमस्ति गणिस्तोममयं गगनवल्लभम् ॥ ५०९ ॥
 तत्र विद्याधरौ विद्युन्मालि-मेघरथाविति । वैताढ्यश्रीमुखस्यास्य, नगरस्य दशाविव ॥ ५१० ॥
 अथ साधयितुं विद्यां, मातङ्गीसंज्ञया श्रुताम् । मन्त्रयामासतुर्विद्याधरौ प्रीतिधुरन्धरौ ॥ ५११ ॥
 चण्डालकन्यामुद्गाढ, तद्गृहे विहितास्पदैः । विद्या वर्षावधि ब्रह्मचर्यादेया तु साध्यते ॥ ५१२ ॥
 भूखण्डमण्डने गत्वा, साधयावः कचित् पुरे । तदेतामिति निश्चित्य, तौ वसन्तपुरं गतौ ॥ ५१३ ॥
 स्थित्वा चण्डालवेष्टेण, तत्र चण्डालपाटके । एतौ चण्डालमुख्यानां, चक्रतुः सेवनक्रियाम् ॥ ५१४ ॥
 ततस्तैः सेवया प्रीतैः, रतौ सम्पाधितौ मिथः । किमङ्गजौ ? कुतः प्राप्तौ ? किमारम्भौ युवामिति ? ॥ ५१५ ॥
 तावच्चतुरिति म्लेच्छराजपुत्राविहागतौ । साकेतपुरवास्तव्यावावां पित्रा निराकृतौ ॥ ५१६ ॥
 तदावाभ्यामिहागल, यूयमेव निषेविताः । विना सत्प्रभुसेवाभिः, क पूर्त्यन्ते मनोरथाः ? ॥ ५१७ ॥
 इति श्रुत्वा तयोर्वाचं, तदा चण्डालशेखराः । ते बभूवुर्मुदाऽऽमोदमन्दिरं मेदुरप्रभाः ॥ ५१८ ॥
 तदाऽऽनन्दमयैरेभिस्तावेतौ परिणायितौ । स्वाजन्याय स्वपुत्रीभ्यां, लताभ्यामिव भूरुहौ ॥ ५१९ ॥
 ब्रह्मचर्येण रोचिष्णुरथ मेघरथः कृती । वसंस्तत्रैव वर्षेण, तां विद्यां वशयानयत् ॥ ५२० ॥
 विद्युन्माली तु चाण्डाली, तामकामयताधमः । साऽपि गर्भे दधौ तस्य, स्थिरीकरणकार्मणम् ॥ ५२१ ॥
 असिद्धमथ सिद्धस्तमाह मेघरथस्तदा । किमकारि त्वया मूढ !, मनोऽसि म्लेच्छवारिधौ ॥ ५२२ ॥
 इत्याकर्ण्य त्रपानमो, विद्युन्माली जगाद तम् । एकवारं सदाचार !, क्षम्यतां विह्वलो मम ॥ ५२३ ॥
 इदानीं साधयिष्यामि, विद्यां निर्जितमन्मथः । वाच्यः प्रीतिप्रकर्षेण, वर्षेणाहं त्वया पुनः ॥ ५२४ ॥
 एवमस्तु गदित्वेति, स्फुरद्विद्यापदच्छदः । धीमान् पक्षीव वृक्षप्रमारुरोह नभस्तलम् ॥ ५२५ ॥
 समयात्ते समयातः, समया तं पुनः कृती । बन्धुप्रेमगुणाकृष्टो, म्लेच्छं विद्याधरोऽपि सः ॥ ५२६ ॥
 अग्रे तावदतौ विद्युन्माली बालं करे धरन् । पुनर्गमितचण्डालीशाली तैर्न विलोकितः ॥ ५२७ ॥
 सोऽपि मेघरथं वीक्ष्य, प्रपयाऽमृदधोमुखः । रसातलप्रवेशाय, द्रष्टुं रन्ध्रमिवावनौ ॥ ५२८ ॥
 उक्तो मेघरथेनाथ, वन्द्यो । वन्द्योऽयमेतया । कुतः शठितया रज्ज्वा, गजस्येवाभवत् तव ? ॥ ५२९ ॥
 अथाधोमुख एवेदं, विद्युन्माली जगाद तम् ।
 वन्द्यो ! विद्याऽमुनाऽन्देन, साध्या शोच्योऽस्यहं पुनः ॥ ५३० ॥

१ 'दि सदा साधु' पाता० ॥ २ ततस्तौ सेवया प्रीतौ, रतौ वता० ॥ ३ 'कृतौ ? कुतः वता० ॥ ४ तेनाचलो' खंता० ॥

निशम्येति गतः सोऽपि, यावद् वर्षत्रयं पुनः । एहिरेयाहिरां चक्रे, भग्नो मोहे तु सोऽधमः ॥ ५३१ ॥
 दुःखदावाभिदाहाय, नाहं मोहादवीतरुः । तन्वि ! तद्वद् भविष्यामि, क्षीलताजालवेष्टितः ॥ ५३२ ॥
 गिरं कनकसेनाऽय, सुधामाथमवामिव । अभ्यधाद्धारिणीपुत्रं, प्रति प्रतिकृती रतेः ॥ ५३३ ॥
 शास्त्रव्यापारपारीणो, धुरीणो बुद्धिशालिनाम् । एष्यस्वनुशयं नाथ !, त्वं शङ्खधमको यथा ॥ ५३४ ॥

शङ्खधमकाख्यानकम्

शालिग्राम इति ग्रामः, ख्यातः क्षमातलभूषणम् । लोलश्रीकेलिशैलभकणकूटोऽस्ति विस्तृतः ॥ ५३५ ॥
 कौटुम्बिकस्य कस्यापि, तत्रैकः क्षेत्ररक्षकः । प्रेष्योऽजनि ध्वनत्कम्बुनादत्रासितभक्षकः ॥ ५३६ ॥
 एकदाऽयमुपादाय, पाणौ शङ्खं निशामुखे । दूरे जगाम ग्रामस्य, क्षेत्ररक्षणदक्षिणः ॥ ५३७ ॥
 निशीथसमये हत्वा, कुतोऽप्यतिघनं घनम् । तत्क्षेत्रस्य समीपेन, चौराः केचित् तदाऽचलन् ॥ ५३८ ॥
 तेन तत्रान्तरे क्षेत्रान्तरे मालाप्रवर्तिना । कम्बुरम्बुधरध्वानवाद्यऽवाद्यत हेलया - ॥ ५३९ ॥
 तदाकर्ण्य तदा कम्बुशब्दितं ते मल्लिल्लाचाः । त्यक्त्वाऽऽशु गोधनं नेशुः, प्रासारक्षकशङ्कया ॥ ५४० ॥
 तत् तस्य गोधनप्राप्तिपुण्याकर्षणमन्त्रताम् । ततान कम्बुनिःस्वानगौरवं चौरवञ्चकम् ॥ ५४१ ॥
 विमातायां विभावर्ष्या, चर्या कुर्वन् स गोधनम् । वीक्ष्य निःशेषमादाय, दातुं ग्रामाय चागमत् ॥ ५४२ ॥
 अथ ग्रामस्य कामं स, पूरयन् भूरिगोधनैः । दत्तैस्तदा यथा दुःस्थं, ययौ घनदयक्षताम् ॥ ५४३ ॥
 अन्यदाऽपि निशीथिन्या, निशीथे गोधनाशया । क्षेत्रमालाधिरूढोऽसौ, शङ्खं धमति धैर्यवान् ॥ ५४४ ॥
 त एव तत्कारस्तत्र, निशीथेऽन्येचुराययुः । हताद्भुतघना धैर्यजितकीनाशकिङ्कराः ॥ ५४५ ॥
 दध्मौ शङ्खं क्षणेऽमुष्मिन्, सोऽपि क्षेत्रस्य रक्षकः । आह्लातुमिव दुर्बुद्धिर्वूरादापदमात्मनः ॥ ५४६ ॥
 आकर्ण्य ते तदा कम्बोः, शब्दमब्दविजित्वरम् । किमेतदिति संरब्धाश्चौराश्चिरमचिन्तयन् ॥ ५४७ ॥
 अत्रैव शङ्खशब्दोऽभूत्, पुराऽपि प्रापितज्वरः । भयादकस्मादस्माकमाकस्मिकविकस्वरः ॥ ५४८ ॥
 नरः शङ्केऽस्ति केदाररक्षकः शङ्खवादकः । अमिताः स्मः पुरा स्पष्टं, कष्टं तेन दुरात्मना ॥ ५४९ ॥
 इति निश्चित्य ते चौराः, शङ्खस्वनमनूद्यताः । स शङ्खधमको यत्र, तत्र क्षेत्रान्तरे ययुः ॥ ५५० ॥
 मुष्टिमिस्ताडयित्वा तं, भक्त्या शङ्खं च सकुधः । हत्वा च तद्धनं मङ्गु, चौरास्ते जम्बुगुण्डः ॥ ५५१ ॥
 प्रभूते सति विचेऽस्मिन्नधिकधिकवाञ्छया । स इव त्वं विदग्धोऽपि, भव मा पदमार्पदाम् ॥ ५५२ ॥
 अथ जम्बूः स तामाह, सतामाहतविप्लवः । स्यामहं किमु ? मूर्खत्वान्मुमूर्षुः स कपिर्यथा ॥ ५५३ ॥

वानराख्यानकम्

अस्ति हस्तिकुलोत्खातै, रलै रेवाम्बुवाहितैः । रत्नाकरीकृताम्भोधिर्विन्ध्यो नाम घराघरः ॥ ५५४ ॥
 अनेकमुनिमाहात्म्याददाहात्मकतां गतः । तद्वनान्तर्द्वेव ईर्ष्यामवत् कोऽपि कपीश्वरः ॥ ५५५ ॥
 उद्धूतैरुचिंस्मारास्तारा इव निशाकरः । कामं कामयते सर्वाः, स एकः कपिकामिनीः ॥ ५५६ ॥

१. सोऽपूरयद् भूँ खंतासं ॥ २. थाऽतुच्छं, ययौ पाता ॥ ३. न्यां, निं वता ॥
 ४. पदः खंता ॥ पाता ॥ ५. अशेषमुनिं वता ॥ ६. वाऽभूत् कोऽपि कपिपृथपः इत्येवंरूपः पाठः
 खंता ॥ पाता ॥ ७. तम्भूरिस्त्राजारा खंता ॥

कपिः कोऽप्यसंलम्ब्यः, कदाचिन्मदनातुरः । वञ्चयित्वाऽधिपं रेमे, तल्पियाभिर्मयोज्जितः ॥ ५५७ ॥
 तं युवानं वलिष्ठं च, वीक्ष्य शाखासृगख्यिः । जरत्कपितोद्विग्ना, दधुर्मुदमुदित्वरीम् ॥ ५५८ ॥
 सममेध परीरम्भसम्भ्रमेण कपिस्त्रियः । काम-कोपवशात् कम्पसम्पदां पदमादधौ ॥ ५५९ ॥
 स ताश्च नख-दन्तादिभृदुकण्डूयनादिकम् । रचयामासुरन्योन्यं, रहो गलितचेतनम् ॥ ५६० ॥
 अथ यूथपतिर्दूरादेतदालोक्य दुःसहम् । अधावत् तार्वृत्कारं, लहरीजित्वरत्नरः ॥ ५६१ ॥
 युवा कपिरपि प्रेक्ष्य, तं समायान्तमभ्यगात् । जवालितं तु चेतोऽपि, मुक्त्वा स्त्रीमध्य एव सः ॥ ५६२ ॥
 गृहीतगृहिणीकोपसाटोपहृदयं तदा । स तं वालीव सुग्रीवमुग्रक्रोधमयोधयत् ॥ ५६३ ॥
 परस्परपरिक्षिप्तप्रतीष्टग्रावैलोष्ठकैः । तौ भ्रन्तौ वनदेवीनामाश्चर्यं चक्रतुश्चिरम् ॥ ५६४ ॥
 अथ कच्छामपुच्छौ तौ, क्षुरीकाराविव क्षणात् । ऊर्ध्वौ पाश्चात्यपादाभ्यामङ्गं विविञ्चतुर्मिश्रः ॥ ५६५ ॥
 जवेनाथ जरन् दूरागतिलिखः कपीश्वरः । यूना स्त्रीदृष्टिपुष्टेन, निर्भयस्त्रासमासदत् ॥ ५६६ ॥
 शिलाजलुनि स क्षिप्वा, मुखं सलिलकाङ्क्षया । उद्धर्तुमक्षमः पाणी, मूर्खः प्राणकृतेऽक्षिपत् ॥ ५६७ ॥
 तावत् तावपि तत्रैव, विलम्बौ वज्रलेपवत् । तदुद्धारयिष्या मूर्खः, पश्चात् पादौ न्ययुङ्क्त तत् ॥ ५६८ ॥
 लैनौ तावपि तत् तत्र, सत्पुण्यस्य क्रमौ हरेः । तेन कीलितसर्वाङ्ग, इव मृत्युमवाप सः ॥ ५६९ ॥
 तदक्षिप्तपदः पूर्वमाकृषेद् वदनं स चेत् । अवश्यं तस्य तत्र स्याद्, दुर्मतेर्मृत्युरीदृशः ॥ ५७० ॥
 भवाद्दृष्ट्वा वचस्तुष्णाप्रेरितोऽहमपि भ्रमात् । सजामि रागगैरेये, गौराङ्गि । कपिवन्नहि ॥ ५७१ ॥
 नमःसेनाऽथ वक्ति स्म, व्यक्तं लोभेन भूयसा । नाथ । यास्यसि निर्बुद्धिर्बुद्धिस्त्रीवोपाह्वयताम् ॥ ५७२ ॥

बुद्धिस्त्रिया आख्यानकम्

ग्रामः सत्यश्रियां धाम, नन्दिग्राम इति श्रुतः । अस्ति विस्तीर्णकेदारसङ्कीर्णभूतभूतलः ॥ ५७३ ॥
 तत्र सिद्धिश्च बुद्धिश्च, प्रसिद्धे वृद्धयोपिती । अभूतां स्फारदारिद्र्यमन्दिरे सख्यसोदरे ॥ ५७४ ॥
 ग्रामेऽत्र भोलिगो नाम, यक्षो विख्यातवैभवः । वित्तस्याभूत् प्रभूतस्य, दाता सेवाधने जने ॥ ५७५ ॥
 सिद्धिराराधयामास, ततस्तं भक्तिमाधुरा । दीनारद्वितयं तुष्टो, ददौ तस्यै स चान्वहम् ॥ ५७६ ॥
 अशुक्त काष्ठपात्रे या, सा मुक्ते हेमभाजने । दास्यं व्यधत् याऽन्येषां, तस्या दास्योऽभवन् गृहे ॥ ५७७ ॥
 कुटीरे याऽवसद् भग्ने, सौधे वसति साऽनिशम् । दधौ या चीवरं जीर्णं, दुःखलैः साऽनुकूल्यते ॥ ५७८ ॥
 इत्यमालोक्य तां बुद्धिः, सिद्धिं सिद्धोऽरुहैवभावम् । प्रीत्या रहसि पमच्छ, साकूतं कौतुकादिति ॥ ५७९ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

कुलक्रमगतः स्वामी, दारिद्र्यं तावदावयोः । कुतो विभवपार्थोधिजलदेवीव वर्तसे ? ॥ ५८० ॥
 अथ सा कथयामास, तुष्टो यक्षः स भोलिगः । दीनारद्वितयं दत्ते, सम्पन्नेत्राममन्त्रहम् ॥ ५८१ ॥
 इति तस्य निशम्यासौ, वाचं निश्चित्य चेतसि । तमाराद्धवती यक्षं, बुद्धिर्मक्तिभरोचरा ॥ ५८२ ॥

१ 'रपूत्कारलह' पाता० ॥ २ 'वगोलकैः' खंता० पाता० ॥ ३ ५६९-७० श्लोकमुगलस्थाने—लश्री
 तावपि तत् तत्र, मृत्युमाप स दुर्मतिः । अप्रक्षिप्तपदः प्राणानाचकर्म यदाननम् ॥ इत्येवंप
 एक एव श्लोकः पाता० पुस्तके वर्तते ॥ ४ तत्रैव, सत् खंता० ॥ ५ 'दृशवव' पाता० ॥ ६ 'द्विस्त्व
 बुद्धिस्त्रीव हास्य' खंता० पाता० ॥ ७ अमुक्ता खंता० ॥ ८ 'थोघेजल' पाता० ॥

तुष्टो जगाद् यक्षोऽथ, किमु त्वं याचसीति ताम् । द्विगुणं सिद्धितो देयं, ममेत्येषाऽवदन्मुदा ॥ ५८३ ॥
 ददौ यक्षोऽन्वहं तस्यै, दीनारौश्चतुरस्ततः । अथ सा प्रथते बुद्धिरपि सिद्धिरिवान्वहम् ॥ ५८४ ॥
 बुद्धेः सिद्धिमिति ज्ञात्वा, सिद्ध्याऽऽराद्धः पुनर्ददौ । ततोऽपि द्विगुणं यक्षः, सेवाकृत्कल्पपादपः ॥ ५८५ ॥
 आराद्धस्तत् पुनर्बुद्ध्या, यक्षः प्रत्यक्षतां गतः । द्विगुणं कल्पयामास, प्रत्यहं सिद्धिर्नक्षितः ॥ ५८६ ॥
 आराधयत् पुनः सिद्धिस्तं यक्षं क्रूरमानसा । किं ते ददामि ? तुष्टोऽस्मि, सोऽपि तामित्यभाषत ॥ ५८७ ॥
 सिद्ध्या तदूचे तच्चक्षुरेकं मे काणय प्रभो । तामेकचक्षुषं यक्षस्ततः कृत्वा तिरोदधे ॥ ५८८ ॥
 बुद्ध्याऽथ पुनराराद्धो, यक्षः साक्षात् पुरोऽभवत् । निगदन् किं ददामीति, प्रीतिपूर्वरं वरम् ? ॥ ५८९ ॥
 विधेहि द्विगुणं नाथ ! मम त्वं सिद्धिदानतः । तदाकर्ण्य विधायान्धां, बुद्धिं यक्षस्तिरोऽभवत् ॥ ५९० ॥
 तद्वत् त्वमपि तन्नाथ ! ऋद्धिं प्राप्त्वापि दुर्लभाम् । अनुत्तरां श्रियं वाञ्छन्नापाये निपतिष्यसि ॥ ५९१ ॥
 उचे जम्बूकुमारोऽथ, समारोपितैर्निश्चयः । उत्पथप्रस्थितिं कुर्वे, नैवाहं बाजिराजवत् ॥ ५९२ ॥

बाजिराजाख्यानकम्

श्रीवशंवदसौन्दर्यं, श्रीवसन्तपुरं पुरम् । अस्ति क्षितिवधूहारतारभाकारमासुरम् ॥ ५९३ ॥
 जितशत्रुर्वैपस्तत्र, सुत्रामप्रतिमः श्रिया । आसीद् दोस्तम्मदम्बोलिलोलितापरम्भूमिभूत् ॥ ५९४ ॥
 असौ यक्षः कुमारस्य, यदीयस्य विसर्पतः । बभौ नभःपथोत्तङ्ग, शशी सहचरश्चिरम् ॥ ५९५ ॥
 अन्यदा स नृपोऽवादीद्, वाहरंलपरीक्षकान् ।
 सर्वोत्कृष्टोऽस्ति मे बाजी, राज्ये कोऽपीति कथ्यताम् ॥ ५९६ ॥
 अथ ते गदिते राज्ञा, हयविधाविदो हयम् । चक्रुषुः सैन्यतो वार्द्धेरिन्द्रवाहमिवामराः ॥ ५९७ ॥
 शूपाय दर्शयामासुर्दर्शनीयममुं हयम् । ते पूर्णलक्षणं भानुरथैकूष्टमिवाष्टमम् ॥ ५९८ ॥
 किञ्च विज्ञपयाच्चक्रुस्ते महीशक्रमक्रमात् । बाहोऽयं यस्य राज्ये स्यान्न स जेयः परैरिति ॥ ५९९ ॥
 तदसौ वसुधाहार !, सुधाहारहयोपमः । रक्षणीयः प्रयत्नेन, सम्पूर्णाष्टाङ्गलक्षणः ॥ ६०० ॥
 इत्याकर्ण्य गिरं तेषां, सविशेषां मुदं वहन् । किञ्चिद् विचिन्तयामास, हयन्यासकृते नृपः ॥ ६०१ ॥
 अथ दधौ नृपो योग्यं, जिनदासं वणिग्वरम् । भाति यद्यशसः शैलनाथः प्राथमकल्पिकः ॥ ६०२ ॥
 असावगर्ह्यगार्हस्थ्यव्रतमाणिक्यवारिधिः । धर्मैकध्यानधन्यस्य, तस्य न्यासाय कल्पते ॥ ६०३ ॥
 इत्यालोच्य तमाकार्यं, कार्याऽकार्यविवेककृत् । तं न्यासमर्पयामास, मेदिनीवासवो हयम् ॥ ६०४ ॥
 अप्रतिः स नरेन्द्रेण, समुद्रेणेव चन्द्रमाः । जगृहे जिनदासेन, नभसेव महीयसा ॥ ६०५ ॥
 जिनदासोऽद्भुततमं, तमञ्जरीकृत्य बाजिनम् । निशान्तमाप्र तेजस्वी, निशान्तमिव भास्करः ॥ ६०६ ॥
 तच्चारुचतुरङ्गाय, तुरङ्गाय व्यधाद् वणिग् । इन्दिरामन्दिरायास्मै, मन्दुरां मन्दिरान्तरे ॥ ६०७ ॥
 श्वेतस्यास्य हयस्याधः, क्षिप्ता कोमलबालका । प्राप्ता दीप्तिजितेवासौ, सेवार्थं चन्द्रगोलिका ॥ ६०८ ॥
 समग्रभुवनव्यापिश्रीवशीकारकारणम् । श्रीजिनं बाजिनं वाऽयमेकं ध्यायति धीरधीः ॥ ६०९ ॥

१ बुद्धिः पाता ॥ २ मिमोः ज्ञां खंता ॥ ३ तसम्मदः उत्पथं खंता ॥
 ४ थात् कृं खंता ॥ पाता ॥

यथा यथा ह्यो वृद्धिः, स प्रयाति तथा तथा । खुरैर्नृपविपद्वल्लिमूलानि खनति ध्रुवम् ॥ ६१० ॥
 सह स्वराज्यसम्पत्त्या, विपक्षविपदा समम् । सर्वाङ्गाणि तुरङ्गोऽयं, तुरङ्गच्छविरवीवृधत् ॥ ६११ ॥
 निनाय नीरपानाय, ह्यनायकमन्वहम् । स श्रेष्ठी स्वयमारुह्य, रक्षादक्षः सरोवरे ॥ ६१२ ॥
 बलमानोऽन्तरा तीर्थेनाथं वाहस्थितस्ततः । त्रिः स प्रदक्षिणीकृत्य, नत्वाऽभ्येति निकेतनम् ॥ ६१३ ॥
 निजावास-जिनावास-जलावासपथत्रयम् । युक्त्वा ह्यो न जानाति, मार्गमन्यं पुरान्तरे ॥ ६१४ ॥
 अथारिपृथिवीनाथाश्चेतस्येतदचिन्तयन् । कुतोऽस्य वर्धते राज्यमस्माकं क्षीयते पुनः ? ॥ ६१५ ॥
 अथाकथ्यत सर्वेषां, तेषां गूढैर्चरैश्चरैः । बाहरत्नस्य माहात्म्यं, तस्य तेजोमयाकृतेः ॥ ६१६ ॥
 भूनाथस्याथ कस्यापि, मन्त्री प्राह ससाहसः । तं वाहमहमानेप्ये, नचिराच्चौर्यचर्यया ॥ ६१७ ॥
 इति प्रतिज्ञां स प्राज्ञमन्यः कृत्वा नृपाज्ञया । श्रावकारम्भदम्भेन, प्रचचार घनैवैः ॥ ६१८ ॥
 श्रीवसन्तपुरे तत्र, गत्वा श्रावकतत्त्ववित् । वक्रेच्छो रचयाश्चक्रे, स चैत्यपरिपाटिकात् ॥ ६१९ ॥
 स श्रद्धावानिव श्राद्धसमस्तु च्छन्नस्तुस्थितः । जिनार्चाभ्यर्चनं कुर्वन्, जिनदासगृहं गतः ॥ ६२० ॥
 तन्वानस्तीर्थनाथस्य, पूजामथ यथाविधि । स्वावासे जिनदासेन, सानन्देनाभिनन्दितः ॥ ६२१ ॥
 अथ भक्तिपथन्यस्तमनाः सम्मानतो मतः । तं साधर्मिकवात्सल्याज्जिनदासोऽबदन्मुदा ॥ ६२२ ॥
 अद्यानवद्यज्ञैर्नद्र्धर्मसम्बन्धवान्धव । भोजनेन विधेहि त्वं, मम धाम्नि पवित्रताम् ॥ ६२३ ॥
 विनते जिनदासेऽस्मिन्नैतिमक्या वदत्यपि । अनिच्छन्निव तस्थौ स, कार्यं पूर्णमिति स्मरन् ॥ ६२४ ॥
 अथासौ गाढमभ्यर्थ्य, भोजितो भक्तिपूर्वकम् । स्वावासे जिनदासेन, निशायामपि वासितः ॥ ६२५ ॥
 केनापि सुहृदा श्रेष्ठी, जिनदासोऽप्यनीयत । महोत्सवजुषा सौधे, निजे स्थापयितुं निगाम् ॥ ६२६ ॥
 असावथ निशीथिन्यामुत्थितः कूटधार्मिकः । आशु तं वाहमारुह्य, निःससार त्वरातुरः ॥ ६२७ ॥
 सोऽन्यतः मेर्यमाणोऽपि, जगाम सरसीं हयः । पीत्वाऽम्बु बलितः प्राप्तो, यत्राऽऽस्ते जिनमन्दिरम् ॥ ६२८ ॥
 प्रदक्षिणात्रयं तत्र, दत्त्वा पुनरगाढं गृहम् । अत्यर्थं नुद्यमानोऽपि, स बाजी नान्यतो ययौ ॥ ६२९ ॥
 ततो विभातशेषायां, विभावयार्थं भयैकभूः । मुक्त्वा वाहवरं धूर्तश्चपलः स पलायितः ॥ ६३० ॥
 अथाखिलनिशावाहखिन्नो वाहशिरोमणिः । विवेश मन्दुरामिन्दुः, प्रत्यगिरिगुहामिव ॥ ६३१ ॥
 अथ प्रातः समायातः, स मायातरुपावकः । जिनदासो निजं धाम, धामनाथ इवाम्बरम् ॥ ६३२ ॥
 अथ पृष्टो निशावृत्तं, वृत्तान्तं बाजिनो जनैः । तद्वीतो मन्दुरां गत्वा, श्रेष्ठी हृष्टोऽभवीक्षणात् ॥ ६३३ ॥
 बाजिनं तमगन्तारमगं तारमयं यथा । सोल्लासमर्चयामास, जिनदासः प्रमोदवान् ॥ ६३४ ॥
 रत्नत्रयत्रिमार्गी तद्, भवाद्वक्त्रेतिरोऽप्यजन् । अहं पूज्यो भविष्यामि, महतां स ह्यो यथा ॥ ६३५ ॥
 कनकश्रीरथ प्राह, स्वामित्रित्यातुरैः स्फुरन् । पुण्यहीन इव प्रौढपुण्योऽपि परितप्यसे ॥ ६३६ ॥

पुण्यहीनारूपानकम्

हंसाभवैजयन्तीभिर्त्राजयन्ती नभोनदीम् । जयन्ती स्वःपुरीमस्ति, जयन्तीति पुरीं स्पृष्टा ॥ ६३७ ॥

१ 'वृद्धि' संता० पाता० ॥ २ 'तो नतः' खता० पाता० ॥ ३ 'स्मिन्निति' संता० पाता० ॥
 ४ 'मार्गीत् त' पाता० ॥ ५ 'तुरं स्फु' पाता० ॥ ६ 'सी श्रुता' संता० पाता० ॥

धनदत्तोत्सवस्तत्र, धनदत्तो महावणिक् । आसीद् वसुमतीसाहचर्यवर्गगृहस्थितिः ॥ ६३८ ॥
 एकदा विभरामास, गर्भे वसुमती सुतम् । दोषाकरं तं प्राचीव, सवितुर्व्ययकारकम् ॥ ६३९ ॥
 जातमात्रे पुनस्तत्र, प्रदोषे तमसां पदे । गृहस्य गगनस्येव, क्षीणो भास्वद्वसुव्रजः ॥ ६४० ॥

जातेऽष्टवर्षमात्रेऽस्मिन्, माता मृत्युमवाप सा ।

पुण्यहीन इति ख्यातिं, तल्लोके गतवानयम् ॥ ६४१ ॥
 तदन्यसद्यसु स्वैरं, कर्म निर्माय जीवति । मत्वेति स गृहे निन्ये, मातुलेनातुलेच्छया ॥ ६४२ ॥
 मातुलस्य गृहं तस्मिन्, गते कतिपयैर्दिनैः । मुष्टं चौरैर्निशाखातमिक्तिकृष्टधनोच्चयैः ॥ ६४३ ॥
 अथ तं प्रथते लोको, निर्भाग्यैकशिरोमणिम् । तन्निर्वेदनिधिः सोऽपि, ययौ देशान्तरं प्रति ॥ ६४४ ॥
 असौ पुरि तमालिन्यां, मालिन्याङ्गीकृतस्ततः । सिषेवे वणिजां नाथं, विनयी विनयन्धरम् ॥ ६४५ ॥
 गतेऽस्मिन् दिवसैः कैश्चित्, शिलिदग्धालयो वणिक् ।

स जनैः पुण्यवान् मेने, जीवन्निःसृतमानुषः ॥ ६४६ ॥

तत् लिङ्गः पुण्यहीनोऽयं, बोहित्यमधिरूढवान् । धनावहेन वणिजा, मणिजालजुषा समम् ॥ ६४७ ॥
 प्रवीर इव बोहित्यः, प्रत्यर्थिघृतता इव । वीचीर्विदारयन्नब्धेः, परं पारं स यातवान् ॥ ६४८ ॥
 अथोपाज्यं धनं भूरि, वलितोऽसौ धनावहः । सहैव पुण्यहीनेन, धनोपार्जनशालिना ॥ ६४९ ॥
 अमज्जत् तल्ले सिन्धोरन्तः प्रवहणं ततः । तत्रापि फलकं प्राप्य, पुण्यहीनस्तु निर्ययौ ॥ ६५० ॥
 पुण्यहीनोऽन्धुर्धि तीर्त्वा, संसारं शमवानिव । अवापदटवीं काश्चित्, कस्तूरीपत्रवद् भुवः ॥ ६५१ ॥
 अथो चरन्नरण्यान्तः, स ददर्श मुदाऽऽस्पदम् । विस्मितो वेश्म यक्षस्य, वनीधग्मिहस्तसन्निभम् ॥ ६५२ ॥
 स तमाराधयामास, यक्षमक्षोभमानसः । आत्माहृतैर्जलैः पुष्पैः, फलैश्चाद्भुतभक्तिभाक् ॥ ६५३ ॥
 अथ त्रुष्टोऽवदद् यक्षः, पुण्यहीनं प्रति हृतम् । मम हेममयः केकी, पुरो नर्तितुमेष्यति ॥ ६५४ ॥
 पिच्छं गच्छन्नसवेकं, केकी यन्मुञ्चति स्वयम् । ग्राह्यं तद् भवता नित्यं, चामीकरमयं रयात् ॥ ६५५ ॥
 यक्षस्येति वचः श्रुत्वा, प्रीतस्तत्र स तस्थिवान् । प्रनृत्य गच्छतो हैमं, पिच्छं गृह्णाति केकिनः ॥ ६५६ ॥
 एकदा तेन मूर्खेण, गच्छन् हैमः शिली धृतः । एककालमशेषाणि, पिच्छान्यादातुमिच्छता ॥ ६५७ ॥
 तस्याणिस्पर्शमात्रेण, केकी काकीबभूव सः । पिच्छान्यग्रे गृहीतानि, काकपिच्छानि चामवन् ॥ ६५८ ॥
 आत्मानमथ निर्भाग्यमन्वशोचदसौ तदा । तुल्यकालं ददद् हग्भ्यां, जलं लक्ष्म्यै सुखाय च ॥ ६५९ ॥
 ततः स इव मूर्खत्वं, वृथा त्वमपि सा कृथाः । आश्रमादिक्रमज्ञोऽपि, किमज्ञ इव वर्तसे ? ॥ ६६० ॥
 तारुण्येऽपि व्रतग्राही, कदाऽपि विकृताशयः । पूर्वोपाजितपुण्यानामपि नाशाय जायसे ॥ ६६१ ॥
 अथावादि सुधावादि, वचस्तां प्रति जम्बुना । न भवामि मनस्तापैकमठः कमठो यथा ॥ ६६२ ॥

कूमाख्यानकम्

भूधरो विन्ध्यनामाऽस्ति, यत्र स्पर्धात् परस्परम् । विषदुर्वीजुषः कुर्बुर्गिर्जि पर्जन्यदन्तिनः ॥ ६६३ ॥
 अभूत् कादम्बिनी तस्य, कामिनीवाटवी तटे । गम्भीरोऽस्यां बभौ नाभीरूपः कूपश्च कश्चन ॥ ६६४ ॥

१ यत्र कुञ्जरगर्जया । प्रावृषीव सदाऽम्भोदभ्रान्त्या नृत्यन्ति केकिनः ॥ ६६३ ॥ पाता ॥

भूरिशेवालजलेन, तत्र च्छन्नमुखाम्भसि । कूपेऽन्तः कोटिशोऽभूवन्, जीवाः क्षीवा जलोद्भवाः ॥ ६६५ ॥
 कदाचिद् वातसञ्जातशैवलच्छिद्रवर्त्मना । कूर्मः कूपगतः कश्चिदिन्दुं शारदमैक्षत ॥ ६६६ ॥
 स्वकीयजन्मसाफल्यश्रियो मुखमिवामलम् । विलोक्य कूर्मस्तं पर्वशर्वरीशममोदत ॥ ६६७ ॥
 आलोकयतु मे लोकः, सर्वस्तदिदमद्भुतम् । इति वात्सल्यतोऽगच्छत्, कच्छपः पयस्तस्तलम् ॥ ६६८ ॥
 कूर्मः समानयद् यावत्, कुलं तद्दर्शनाकुलम् । तावत् तच्छिद्रमाच्छादि, पुनः सेवालजालकैः ॥ ६६९ ॥
 आमं आमं जले चक्षुश्चिपोद्धूँ स कच्छपः । शेवालजटिले तत्र, न तु पूर्णेन्दुमैक्षत ॥ ६७० ॥
 तदेनं प्राप्य सूरिन्दुं, कूर्मवच त्यजाम्यहम् । कुतोऽस्य दर्शनं भूयो, मोहच्छब्दे भवावटेः ॥ ६७१ ॥
 अथो कनकवत्पाहं, जितवाक्पतिमिति पतिम् । प्रति प्रतिकृतिमां भूस्त्वं मासाहसपक्षिणः ॥ ६७२ ॥

मासाहसपक्षिण आख्यानकम्

अटवी विद्यते काऽपि, व्योमव्यापिमहीधरा । शिविरस्थितिवन्मृत्योः, क्रूरसत्त्वौघभीषणा ॥ ६७३ ॥
 इन्धनार्थमथान्येषु, समं सार्थेन केनचित् । अटव्यां कोऽप्यगात् तस्यां, प्रान्ते कस्यापि भूमृतः ॥ ६७४ ॥
 सुप्तं मृगेन्द्रमद्राक्षीत्, स तत्रोत्कटदंष्ट्रकम् । आसन्नमग्निलग्नेन्दुकलं कालमिवाङ्गिनम् ॥ ६७५ ॥
 कृतान्तस्त्येव सिंहस्य, मुखे तस्य विदारिते । दन्ताग्रलम्भमांसांशलोभात् कौऽप्यविशत् खगः ॥ ६७६ ॥
 मा साहसमिदं कार्ष्णिर्भुवक्षिति मुहुर्मुहुः । मासाहसमिति ख्यातिं, तत् प्राप स विहङ्गमः ॥ ६७७ ॥
 वार्यमाणोऽपि तेनायं, पुरुषेण पुनः पुनः । मांसलोभाभिभूतत्वात्, तस्याज नहि साहसम् ॥ ६७८ ॥
 सिंहेनाथ प्रबुद्धेन, प्रविशन् स सुखान्तरे । उच्चैश्चपेटापातेन, हतो हस्तिविधातिना ॥ ६७९ ॥
 भार्याभिवार्यमाणोऽपि, स इव त्वमपि स्फुटम् । पश्चात्तापास्पदं भावी, तदिदं मा कृथा कृथा ॥ ६८० ॥
 अथ जम्बूवचः प्राह, शुचि प्राहतकल्मषम् । अशर्मभाजनं सोमशर्मेव न भवाम्यहम् ॥ ६८१ ॥

सहजमित्रादिमित्रत्रितयसङ्गतं सोमशर्माख्यानकम्

पतनं पाटलीपुत्रमित्यस्ति क्षितिमण्डनम् । शौर्यवज्रायुधस्तत्र, राजा वज्रायुधोऽभवत् ॥ ६८२ ॥
 आसीत् पुरोहितस्तस्य, राज्यव्यापारभारभृत् । प्रख्यातः सोमशर्मेति, शर्मश्रीकेलिमन्दिरम् ॥ ६८३ ॥
 एकः सखा सुखाधारः, सहमित्राभिधोऽभवत् । बद्धः प्रेमगुणेनेव, तेन सञ्चरते सह ॥ ६८४ ॥
 पर्वण्येव सखाऽप्येति, पर्वमित्राभिधोऽपरः । तं प्रति श्रीनिधिं प्रातः, सरोजमिव वदपदः ॥ ६८५ ॥
 प्रणाममित्रनामाऽप्यः, सखा तेन कदाचन । आपतन् प्रतिपच्चन्द्र, इवाग्ने नन्यते ततः ॥ ६८६ ॥
 अन्वहं सहितस्तेन, सहमित्रेण स स्फुरन् । पुर्याः पुरोहितस्तस्याश्चक्षुःश्रियमशिश्रियत् ॥ ६८७ ॥
 कथञ्चित् कुपितं भूयं, सम्यग् विज्ञाय सोऽप्यदा । सदनं सहमित्रस्य, ययौ निशि पुरोहितः ॥ ६८८ ॥
 तदनुद्धातितद्वारं, बहिः स्थित्वा कृतारवः । स मृत्त इव तन्मित्रसमं पद्ममिवायुचत् ॥ ६८९ ॥

१ 'ह', मत्या हस्तिवाक्पतिम् । पतिं प्रति कृतिम् । मा भूस्त्वं मासाहसपक्षिवत् ॥ ६७२ ॥

इतिरूपः पाठः खता० पाता० ॥ २ गर्जद्वनगजध्वाननृत्यत्केकिकुडुम्बका ॥ इति पाता० पाठः ॥

३ 'स' इति खता० पाता० ॥

पुरोधाः पर्वमित्रस्य, ततो धाम जगाम सः । विकस्वरमुखं शैलनिकुलमिव कुक्षरः ॥ ६९० ॥
 अस्थुत्थानमथाऽऽधत्त, तस्यायं सम्मदी सुहृत् । आयातायात मद्देहमद्य पूतमिति ब्रुवन् ॥ ६९१ ॥
 पुरोहितोऽथ पर्यङ्के, तन्निदिष्टे निविष्टवान् । पुरःस्थं तं प्रति प्राह, प्रौढप्रीतिधुरन्धरः ॥ ६९२ ॥
 क्रुद्धः कृतान्तरूपोऽयं, शूपो मां प्रति सम्प्रति । यदि नश्यामि नेदानीं, तन्मां निर्दलयत्ययम् ॥ ६९३ ॥
 तदशेषं विहाय त्वं, सहायत्वं मम ब्रज । गमिष्यामि विदेशोऽपि, प्राणत्राणपरोऽधुना ॥ ६९४ ॥
 निशम्येदं तदा पर्वमित्रेणोक्तं ब्रुत्समुदा । यदि ते मम देहेन, गेहेन विभवेन च ॥ ६९५ ॥
 भवेदत्र परित्राणं, ददामि तदिदं मुदा । परं राजविरुद्धेऽर्थे, किं कुर्वेऽहं कुटुम्बवान् ? ॥ ६९६ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

ततः सत्यतया मित्रं, यदि त्वमसि तत् प्रभो ! । कथमप्यन्यथाकारमितो देशान्तरं कुरु ॥ ६९७ ॥
 अन्यथा मद्देहे स्वामिन् !, यदि त्वामागतं नृपः । प्रौढप्रीत्यति तद् यन्त्रे, मत्कुलं पीलयिष्यति ॥ ६९८ ॥
 इत्युक्ते तेन तद् गच्छन्, नरेश्वरपुरोहितः । अन्ववर्ति स्वयं किञ्चिद्, दाक्षिण्यादा गृहाङ्गणम् ॥ ६९९ ॥
 तद्गृहाङ्गिः सुतो गच्छन्नन्तयदयं स्वयम् । अहो ! मे मन्दमाम्यस्य, न किञ्चित् त्राणकारणम् ॥ ७०० ॥
 तवैवेतौ स एवाहं, जातौ किमधुनेदृशौ ? । आः ! ज्ञातमथवा नास्ति, प्रसादो जगतीमुजः ॥ ७०१ ॥
 न मे कुत्रापि कोऽप्यस्ति, किमत्रात् पतितोऽस्यंहस् ? ।

आसीन्मम ययोरास्था, तयोश्चर्यैयमीदृशी ॥ ७०२ ॥
 अहो ! मे निर्विवेकत्वं, यन्नीतौ मित्रतामिमौ । यौ मयि क्षीणदाक्षिण्यावित्यं दुर्व्यसनादुरे ॥ ७०३ ॥
 तृतीयस्यापि पश्यामि, सुहृदः सौहृदक्रमम् । पश्चाच्चहि मनो येन, क्षिणोति तदवीक्षणम् ॥ ७०४ ॥
 इति निश्चित्य चित्तेन, तदगारमगादसौ । सच्चक्रशक्रः सच्चक्रे, सोऽप्यमुं गृहमागतम् ॥ ७०५ ॥
 अत्रवीक्ष कथं दुःस्था, तवावस्थेयमीदृशी ? । मन्दमन्दमिदानीं च, किमागमनकारणम् ? ॥ ७०६ ॥
 अथास्य कथयामास, विप्रो वृत्तान्तमात्मनः । मित्रद्वयविमुक्तस्य, परित्राणां धितां च ताम् ॥ ७०७ ॥
 परं पुरा मया किञ्चिन्न तवोपकृतं तथा । इत्यात्मनश्च न्यूनत्वं, मन्दागमनकारणम् ॥ ७०८ ॥
 सोऽप्यबोचत मित्राहं, समीहे नहि किञ्चन । सङ्गतमक्तिग्राह्योऽस्मि, तन्नामृच्यूनता न ते ॥ ७०९ ॥
 तद्भद्रं ! मास्म कार्षीस्त्वं, शङ्कातङ्कादुरं मनः । परित्रातरि मित्रेऽस्मिन्, कुतस्त्यं भूभुजो भयम् ? ॥ ७१० ॥
 इत्थं वाक्सुधया दत्त्वा, स्वस्ति सौवस्तिकं प्रति । स गुणी प्रगुणीचक्रे, रथं जवनवाजिनम् ॥ ७११ ॥
 दोःस्तंभे विभ्रता तेन, मित्रेणासदृशं बलम् । शम्बलं च रथे तस्मिन्नारोप्यत पुरोहितः ॥ ७१२ ॥
 राज्यान्तरमथो नीत्वा, ससुपस्याय पार्थिवम् । तेनासौ लम्पितः कीर्तैरास्पदं सुखसम्पदाय् ॥ ७१३ ॥
 त्रयाणामपि मित्राणां, स स्वभावं विभावयन् । प्रणाममित्रगद्गाक्षीत्, प्राणेश्योऽप्यतिवल्लभम् ॥ ७१४ ॥
 दृष्टान्तोपनयश्चायं, योज्य मूपः प्रकीर्तितः । स कर्मपरिणामोऽस्य, सोऽयं जीवः पुरोहितः ॥ ७१५ ॥
 सहजं मित्रमेतस्य, शरीरं परिमाव्यताम् । तत् कर्मनृपतेः कोपे, जीवेन सह न ब्रजेत् ॥ ७१६ ॥
 ज्ञातिप्रभृतयः सर्वे, पर्वमित्रस्य सन्निभाः । इमशानस्थानपर्यन्तमनुयान्तीह देहिनम् ॥ ७१७ ॥
 प्रणाममित्रतुल्यस्तु, धर्मोऽयमवगम्यताम् । जन्मान्तरेऽपि यो जीवं, गच्छन्तमनुगच्छति ॥ ७१८ ॥
 जीवेत्ययः परत्रापि, श्रियं यच्छति वाञ्छिताम् । ज्ञाति-देहौ विहायाहं, तत् तमारादुमुच्यतः ॥ ७१९ ॥

१ मूपः सम्प्रति मां प्रति खंता० ॥ २ प्रतिज्ञास्यति खंता० ॥ ३ मूपदः खंता० ॥

अथ मन्मथवीरस्य, मूर्त्येव जयश्रिया । जयश्रिया प्रभुः प्रोचे, शौचेनाश्रितमानसः ॥ ७२० ॥
इत्थं मोहयतो नाथ !, नागश्रीवत् तवानृतैः । नागः श्रीमन् । किमत्युग्रं, मानसं साधु वाधते ? ॥ ७२१ ॥

नागश्याख्यानकम्

नगरे नगरे कारंकारप्राकारचारुणि । रमणीयाभिधे राजा, जज्ञे किल कथाप्रियः ॥ ७२२ ॥

अचीकथत् कथाः पौरान्, वारंवारं सोऽन्वहम् ।

स च कस्यचिदन्येद्युवारकोऽभूत् द्विजन्मनः ॥ ७२३ ॥

दुष्कर्मजन्मनां मौख्य-दारिद्र्य-व्यसना-ऽऽपदाम् । क्रमागत इवाऽऽवासः, स द्विजोऽचिन्तयत् तदा ॥ ७२४ ॥

रसना रसनायैव, मम धिग् ! वेधसा कृता । आयसीव कुशी स्तब्धा, स्वनामग्रहणेऽपि या ॥ ७२५ ॥

ब्रुवे यदि न जानेऽहमिति तद् दुष्टभूपतिः । प्रवेक्षयति कारायां, दुर्ग्राहग्रहिलो हि माम् ॥ ७२६ ॥

चिन्ताहेतुं दुहित्रा स, कुमार्या अपितोऽज्वीत् ।

साऽप्युचे तात । मा कार्षींश्चिन्तासन्तापितं मनः ॥ ७२७ ॥

वारे तव मया तात !, कथनीया कथानिका । इत्युक्त्वा सा श्रुचिर्वेषं, वासोभिर्विशद्वैर्व्यधात् ॥ ७२८ ॥

गत्वा नृपान्तिकं दत्त्वा, जयेत्याशिषमाह सा । कथां शृणु यदि श्रीमन् !, कथाकौतुहली भवान् ॥ ७२९ ॥

दक्षो निःक्षोभतां वीक्ष्य, तादृक्षां क्षितिबल्लभः । मेने तद्वचनस्यैव, कथातः कौतुकं महत् ॥ ७३० ॥

साऽप्याचख्यौ पुरेऽत्रैव, नागशर्माऽस्ति माणवः ।

सोमश्रियामभूत् पत्न्यां, नागश्रीस्तस्य नन्दनी ॥ ७३१ ॥

कस्यैचिद् द्विजकट्याय, दत्त्वा तां पितरौ स्वयम् । कार्येणौद्वाहिकेनैव, जग्मदुर्नगरान्तरम् ॥ ७३२ ॥

एकाकिन्यां गृहे तस्यां, स चट्टः सायमागमत् । तया श्रियोऽनुसारेण, चक्रे गोय्यादिरौचिती ॥ ७३३ ॥

सत्तूलीकं च पश्यङ्कं, निजालयमहाधनम् । शयनायार्पयित्वाऽस्मै, चिन्तयामौसुषीति सा ॥ ७३४ ॥

महीमहीनामहिभिर्जनिऽस्ति च न मञ्चकः । शयनं तत् क मे भूमौ, वर्यं पर्यङ्कवर्जितम् ? ॥ ७३५ ॥

शये पर्यङ्कपर्यन्तेऽत्रैव तावन्निशामिमाम् । कोऽपि नो पश्यति ध्वान्तेर्यदन्धङ्करणौषधैः ॥ ७३६ ॥

इति सुष्णाप सा तत्र, निर्विकारैव बालिका । तदङ्गसङ्गे शृङ्गारसङ्कटे स द्विजोऽपतत् ॥ ७३७ ॥

लज्जा-क्षोमादिसंरुद्धमनःशूलाकुलीकृतैः । प्राणैः स तत्यजे चट्टो, वचनीयमयादिव ॥ ७३८ ॥

अचिन्तयत् ततः साऽपि, पापिन्या विगसौ मम । एकत्र स्वापपापद्विरहापि सफलोऽभवत् ॥ ७३९ ॥

विभावरी विभाव्येषा, यावत् तावदसुं द्विजम् । निक्षिपामि क्षितेरन्तर्येथा जानाति कोऽपि न ॥ ७४० ॥

इत्यसौ खण्डशोऽकार्षीत्, तूर्णं तस्य कलेवरम् । न्यधाञ्जिघानवद् गर्तं, खनित्वा च स्वयं रयात् ॥ ७४१ ॥

गर्तं ततस्तमापूर्य, लिङ्गाऽसौ गोमयद्रवैः । पुष्पैर्यन्त्रैश्च धूपैश्च, वासयामास तां रसां ॥ ७४२ ॥

पितरौ चागतौ तस्या, गृहीत्वौद्वाहिकं विधिम् । अतीतस्तु कथाकालः, श्रीमन्नसूतरोऽमुना ॥ ७४३ ॥

कथं द्रक्ष्याम्यहं तामित्युक्ते राज्ञा जगद सा । स्वामिन्नहं सा संसारनाटिकानटने नटी ॥ ७४४ ॥

कुमारि ! तदिदं सत्यं, यदत्र कथितं त्वया ? । पृष्ठेति सा पुनर्वाचशुवाच नृपतिं प्रति ॥ ७४५ ॥

याः कथास्त्वं पुराऽश्रौषीस्तथ्यास्ता भूपते ! यथा । तथेयमपि तथ्याऽस्तु, चित्रहेतुविशेषतः ॥ ७४६ ॥

एवं विप्लावितः क्षमापस्तथा नागश्रिया यथा । तथा त्वमपि किं नाथ !, विप्लावयसि कल्पितैः ? ॥ ७४७ ॥

कल्याणसलिलाधारकम्बुना जम्बुना ततः । समगद्यत सबस्कहारद्वारानिभं वचः ॥ ७४८ ॥

सन्तु दन्तुरितानन्दाः, कथास्तन्वि । तथाविधाः । असावस्तु विचारस्तु, प्रमाणं यस्त्वया कृतः ॥ ७४९ ॥

ललिताङ्गाख्यानकम्

तथाहि गाहितस्वर्गनगरीवैभवं भुवि । पुरं कन्दर्पकोशाख्यमस्ति कन्दर्पदर्पभूः ॥ ७५० ॥

धराधौरेयतां भेजे, राजा तत्र शतायुधः । पञ्चेषु तृणवन्मेने, यं विलोक्य त्रिलोक्यपि ॥ ७५१ ॥

सुवर्णभूमिशृङ्गश्चजातमात्रगिरिस्तनी । तस्य लीलावती नाम, बभूव प्राणवल्लभा ॥ ७५२ ॥

शृङ्गारभारं निर्माय, सा कदाचन कामिनी । तस्थौ गवाक्षमारुह, मुखज्जननिरीक्षिता ॥ ७५३ ॥

तन्मुखेन्दुस्तदा चन्द्रजयश्रीनाटिकानटः । बभौ औक्तिकताडङ्कपारिपार्श्वकपेशलः ॥ ७५४ ॥

लावण्यामृतसिक्तेऽस्याः, सिन्दूरतिलकं मुखे । त्रिनेत्रदग्धकामद्वनवकन्दलवद् बभौ ॥ ७५५ ॥

तन्मुखावासिनः कामभूपतेश्चामरायितम् । भेजेऽलकैर्धृदुमरुल्लोलैर्भ्रूच्छत्रपार्श्वयोः ॥ ७५६ ॥

चिक्रीड नासिकाशास्त्रिभूषासाप्रेङ्गणाद्भुते । तस्या नेत्रद्वयीरश्मिदोलाबन्धे मनोभुवः ॥ ७५७ ॥

अदार्शि तरुणैस्तस्या, रदपङ्के रुचिः शुचिः । मनोरथस्फुरत्पुष्पायुधचापोत्थवाणवत् ॥ ७५८ ॥

वैकक्षमाख्यचापस्य, पुष्पेवोरिषुषिश्रियम् । तस्याः शिश्राय धम्मिल्लः, पुष्पपूरेण पूरितः ॥ ७५९ ॥

इत्यसौ नित्यसौभाग्यभङ्गीभाग्यनिकेतनम् । श्लिष्टा स्मरपिशाचेन, सर्वाङ्गमुदयन्मुदा ॥ ७६० ॥

शम्भुक्षोभादिव दिवः, समुत्तीर्णं मनोभवम् । साऽपश्यल्ललिताङ्गाख्यं, नरं तुरगगामिनम् ॥ ७६१ ॥

शिरःपरिसरप्रेङ्गन्मायूरातपवारणम् । हरिणाक्षीमनोरत्नहरणैकमल्लिच्छुचम् ॥ ७६२ ॥

किञ्च श्रीचन्दनस्यन्दजनिताङ्गविलेपनम् । स्मरं रचितसन्नाहमिव लोकत्रयीजये ॥ ७६३ ॥

मानिनीमानभङ्गाय, शुभ्रचौरापदेशतः । पर्वगर्वितशीतांशुस्फीतांशुपरिवारितम् ॥ ७६४ ॥

स्कन्धदेशसमारुढमौढधम्मिल्लकैतवाद् । मूर्तशृङ्गारमारस्य, नित्यं बाहीकतां गतम् ॥ ७६५ ॥

॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

दत्तदृष्टिमथैतस्मिन्, स्वस्य द्वैराज्यकारिणि । पञ्चेषु पञ्चभिर्बाणैस्तां जघान घनस्तनीम् ॥ ७६६ ॥

तामसौ कामसौन्दर्यजयशाली व्यलोकयत् । ललिताङ्गोऽपि तत्कालं, कैतुकोत्तानलोचनः ॥ ७६७ ॥

कामस्य तां वशीकारमन्त्रसिद्धिमिवाङ्गिनीम् । वीक्ष्योन्मुक्तः कृतस्तम्भ, इति चिन्तितवानयम् ॥ ७६८ ॥

मुखे वसति मन्येऽस्याः, स्वयं मदनभूषतिः । अन्यथा कथमत्रैव, स्फुरत्यविरतं रतिः ॥ ७६९ ॥

विष-पीयूषयोरेषा, किमुपादानकारणम् ? । अस्याः कटाक्षा येनैते, सम्मोह-सुखयोः क्षमाः ॥ ७७० ॥

अस्याः काममभूत् कामः, स्वयं वेधा मृगीदृशः । क पुराणमुनिस्त्वेतन्निर्मातुं रूपमीश्वरः ? ॥ ७७१ ॥

शिरो विधुम्बन् कामेष्टुनितस्तत इव क्षिपन् । विचिन्त्येत्यचलद् गेहं, प्रति स श्रेष्ठिनन्दनः ॥ ७७२ ॥

तस्मिन् दृष्टिपथातीते, सा महीपतिवल्लभा । अभूत् कामग्रहस्ता, योगिनीवैकमानसा ॥ ७७३ ॥

प्रीतिर्न गीते नानन्दश्चन्दने न घृतिर्विधौ । आत्मनेव विना तेन, जज्ञे तस्यास्तनोरिव ॥ ७७४ ॥
 ज्ञात्वा विकारमाकार-चेष्टिताभ्यामथ स्वयम् । यथार्थनामा तामाह, चेटी चतुरिकाहया ॥ ७७५ ॥
 सत्यं स्वामिनि । किं नाम, तं युवानं समीहसे ? । युक्तं वा यन्मृणालिन्या, रविरेव प्रियङ्करः ॥ ७७६ ॥
 अथ लीलावती प्राह, स्मरदाहातुराक्षरम् । हज्जे । चतुरिकैवासि, यदिदं कौशलं तव ॥ ७७७ ॥
 वशीकृतावलोकं, पुष्पपेशलया दृशा । कथञ्चित् तं स्मरकारं, प्रीतये मर्म मेलय ॥ ७७८ ॥
 ज्ञात्वा कुतोऽपि तं साऽपि, समुद्रप्रियनन्दनम् । ललिताङ्गमुपेत्यैवं, व्याजहार चट्टक्तिभिः ॥ ७७९ ॥
 त्वया लीलावतीदेव्याश्चौर ! जहे मनः किल । गताश्रयस्तु तां हन्ति, हन्त ! बाणैर्मनोभवः ॥ ७८० ॥
 त्वद्वियोगेऽभवत् तस्याः, प्रावृट्कालस्तथाऽश्रुभिः । प्रयाणोन्मुखतां मेजे, यथा हंसोऽतिवाचितः ॥ ७८१ ॥
 अयं वियोगो दावाग्निर्न दीपकलिका पुनः । शान्तिं याति न तन्मुग्ध !, किन्तु हन्तोपचीयते ॥ ७८२ ॥
 इत्थं भवद्वियोगोत्थसन्तापोपशमाशया । वीजयन्तीं हसत्येषा, मामहो ! कदलीदलैः ॥ ७८३ ॥

॥ युग्मम् ॥

विशिष्टयोगतां यस्यास्त्वद्वियोगः किलामजत् । भवन्मयमतः सर्वं, सा पश्यत्यवनीतलम् ॥ ७८४ ॥
 स्वयं तत् त्वमुपागत्य, तापनिर्वापणं कुरु । युक्तं तु नायशस्तस्या, प्रदीप्तं तव सर्वथा ॥ ७८५ ॥

अथोचे ललिताङ्गोऽपि, सङ्गोपितनिजाशयः ।

अयि ! काहं वणिग्मात्रं ?, सा क वा राजवलया ? ॥ ७८६ ॥

प्रच्छन्नमपि कर्मैतत्, कर्तुं किमिति शक्यते ? । सुप्तस्यापि हरेर्दण्ड्यां, को वीक्षितुमपि क्षमः ? ॥ ७८७ ॥

साऽप्युच्ये न त्वया सौम्य !, चिन्ताऽर्थेऽस्मिन् विधीयताम् ।

अस्मिन् संयोजनोपाये, विधिमूर्तिमवेहि माम् ॥ ७८८ ॥

अथानुमतिमासाद्य, सद्यः सा तस्य दूतिका । विज्ञा विज्ञपयामास, राज्ञीं गत्वा यथातथम् ॥ ७८९ ॥

तद्योगकामा वामाक्षी, यावदस्त्यन्यदा मुदा । पुरे तावदभूत् तत्र, प्रमोदी कौमुदीमहः ॥ ७९० ॥

स्वयं तदा मुदा द्रष्टुं, शरत्कालमवां श्रियम् । आखेटकार्यं भूमीभृदलम्बके वनावनिम् ॥ ७९१ ॥

तदा च राजवेश्मन्तर्विजनीभूतभूतले । साऽनङ्गप्रतिमाव्याजाल्ललिताङ्गमवीविशत् ॥ ७९२ ॥

सत्त्वजे सुचिरात् प्राप्य, लीलावत्यथ तं तथा । यथा तेनैकतामाप, चेतनेवात्मना समम् ॥ ७९३ ॥

कथञ्चित् विचारैककोविदाः सौविदास्तदा । निश्चितं कश्चिदप्यत्र, प्रविवेशेति तेऽवदन् ॥ ७९४ ॥

समाप्याखेटकं राज्ञे, सम्प्राप्ताय तदाऽथ ते । ऊर्जुर्निशान्ते कोऽप्यस्तीत्यच्छलादानपूर्वकम् ॥ ७९५ ॥

स्वयं सशब्दं पन्नद्वा, द्वयं हित्वाऽथ भूपतिः (?) । चौरादप्यधिकं मन्दमन्दमन्तःपुरेऽविशत् ॥ ७९६ ॥

तदा चतुरिकाद्वारवत्तद्विर्महीपतिम् । दृष्ट्वाऽस्यान्तं द्रुतं तत्र, लीलावत्यै व्यजिज्ञपत् ॥ ७९७ ॥

स जालकपथेनाथ, लीलावत्या तयाऽपि च । क्षिप्तः पश्चात्पदेशस्थाशुचिकूपेऽपतत् कुवीः ॥ ७९८ ॥

दौर्गन्ध्येनान्धलस्तत्र, प्राच्यभुक्तं स्मरन् सुखम् ।

दध्यौ भोक्ष्ये पुनर्मोगान्, निर्यातो नेदृशानहम् ॥ ७९९ ॥

राज्ञी-दास्यौ च कूपेऽस्मिन्, प्रेम्णा चिक्षिपतुः सदा । फेलां तस्याऽभवत् तस्य, वृत्तिर्जीवनमात्रिका ॥ ८०० ॥

सोऽथ प्रावृषि कूपोर्द्धगामिभिर्मलवारिभिः । प्रवाह्य बाह्यपरिखां, नीतो वप्रप्रणालकैः ॥ ८०१ ॥

क्षिसोऽथ परिखातीरे, लोलकलोललीलया । दैवादागतया प्राप्तो, धात्र्या देवतयेव सः ॥ ८०२ ॥

अथ सङ्गोप्य मूच्छान्ते, निजं नीतो निकेतनम् ।

अभ्यङ्गस्नान-भोज्याद्यैः, पाल्यमानोऽभवन्नवः ॥ ८०३ ॥

अत्र चोपनयो योऽभ्युल्ललिताङ्गोऽतिकामुकः । अतुप्तः कामभोगेषु, स संसारी शुचिस्तिष्ठेत् ॥ ८०४ ॥

आपातमधुरो यस्तु, परिणामे सुदुःसहः । राजस्त्रीभोगतुल्योऽसौ, विषयोत्थः सुखोदयः ॥ ८०५ ॥

तत्कूपकरूपगर्भान्तर्वासिनः फेलिकोपमैः । मातृमुक्तान्न-पानाद्यैर्धिगेतस्य मुजिक्रियाम् ॥ ८०६ ॥

कूपादिव ततो गर्भाद्, बाह्यतस्याथ बाह्यतः । सूतिकासदने तस्य, परिखोपमिका स्थितिः ॥ ८०७ ॥

धात्रिकोपमिता चात्र, सर्वोपग्रहकारिणी । सेयं परिणतिः पूर्वकर्मणां परिमान्यताम् ॥ ८०८ ॥

पुनः पुनर्नवीमृतं, वीक्ष्य राज्ञी स्मरातुरा । अन्तराऽऽकारयेच्चतुः, तत् किं तस्यात्र युज्यते ? ॥ ८०९ ॥

अथोचुर्वनिताः सोऽयमल्पबुद्धिरपि प्रभो ! स्मरन् विष्ठावटोद्भूतदुःखानां तत् करोति किम् ? ॥ ८१० ॥

अथोवाच प्रभुः सोऽपि, कदाचिन्मनुतेऽल्पधीः ।

अहं तु नानुमन्ये वो, वचः संसारकारणम् ॥ ८११ ॥

इति जम्बूकुमारस्य, संवेगामृतनिर्झरैः । वचोभिर्विषयाकाङ्क्षातापस्तासां क्षमं ययौ ॥ ८१२ ॥

अथोऽन्तरङ्गवैराग्यरसाद्रीभूतचेतसः । अष्टावपि समं जम्बूकुमारमिदमन्यधुः ॥ ८१३ ॥

प्रमुखे मुखदैः स्वामिन् ! परिणामेऽतिदुःखदैः । इयत्कालं हहा ! कष्टं, विषयैर्विचित्रता वयम् ॥ ८१४ ॥

तत् त्वद्विवाहसम्बन्धादध्यात्मसममज्जनात् । उद्धृताः स्मस्त्वया यद्वा, श्रेयसे सङ्गतं सताम् ॥ ८१५ ॥

आश्रितस्तत् त्वया पन्थाः, श्रितोऽस्माभिरपि स्वयम् ।

सहैव नेतन्तेऽसि, त्वमस्मान् शिवपत्तनम् ॥ ८१६ ॥

उवाच प्रभवोऽप्युच्चैर्महासत्त्व । भवद्रुणैः । कृष्टस्त्वामनुयास्यामि, पितृनाष्टच्छय निश्चितम् ॥ ८१७ ॥

मा प्रमादीर्महाभाग !, विवेकोचितमाचरेः । इत्युक्तो जम्बुना यातः, प्रभवो भवनं निजम् ॥ ८१८ ॥

ज्ञात्वा जम्बूकुमारस्य, सदारस्यापि निश्चयम् । श्वशुराः पितरौ चासंस्तमेवानुयियासवः ॥ ८१९ ॥

अथ जम्बूकुमारोऽपि, विधाय जित्पूजनम् । सङ्घं विधिवदभ्यर्च्य, सम्मान्य स्वजनादिकान् ॥ ८२० ॥

स्नानीयगन्धपानीयकृतमज्जनमङ्गलः । चन्दनेन सितध्यानेनेव सर्वाङ्गभासुरः ॥ ८२१ ॥

रत्नाभरणसम्भारैः, सत्त्वसारैरिवाञ्चितः । असमैः कुसुमैः स्वस्य, यशोभिरिव शोभितः ॥ ८२२ ॥

लावण्याम्भोषिडिण्डीरपिण्डैरिव सितांशुकैः । दिव्यैः संवीतसर्वाङ्गैः, कर्पूरा-श्रुगधूपितैः ॥ ८२३ ॥

दानैरानन्दयन् वीनास्तूर्यैर्मुखरिताम्बरः । बाह्यां नरसहस्रेण, शिबिकामधिरूढवान् ॥ ८२४ ॥

जननान्तरसौहार्दरसेन सहचारिणा । अनादृतेन देवेन, कृतनिष्क्रमणोत्सवः ॥ ८२५ ॥

प्रवेशिताभिराक्रम्य, सैन्ये चारित्रमृभुतः । स्मरसेनासमानाभिः, प्रियाभिस्ताभिरन्वितः ॥ ८२६ ॥

स्फूर्जज्जयजयारावप्रतिध्वानितदिङ्मुखः । मङ्गल्यधवलघ्वानाकृष्टपौरवधूजनः ॥ ८२७ ॥

दुर्धटं घटयन् घण्टापथे पाणिन्धमायितम् । मायूरच्छत्रखण्डेन, मण्डलं तिरियन् रवेः ॥ ८२८ ॥

१ 'घाचयोद्भू' पाता० ॥ २ 'न्धाममसि निमज्ज' पाता० ॥ ३ 'च तेन नेता' खंता० ॥
४ 'त्युक्ते ज' खंता० ॥ ५ 'नमज्जन' खंता० ॥ ६ 'मैः कामं, य' खंता० पाता० ॥

आलोक्यमानो लोकेन, विस्मयालोलमौलिना । पौरीभिर्दीयमानाशीरक्षतक्षेपपूर्वकम् ॥ ८२९ ॥
बन्दिबृन्दसुखोद्धृष्टस्मरवीरजयोजितः । महामोहमहीपालमभिषेणयितुं ययौ ॥ ८३० ॥

॥ एकादशभिः कुलकम् ॥

सुधर्मस्वामिपादाब्जपावनं वनसीयिवान् । याप्ययानात् ससुतीर्य, प्रतीष्टाचारमङ्गलः ॥ ८३१ ॥
प्रविश्य मध्यं पञ्चाङ्गसङ्गतक्षितिमण्डलः । प्रणम्य गणभृन्नाथं, जम्बूस्वामी व्यजिज्ञपत् ॥ ८३२ ॥

॥ युग्मम् ॥

संसारसागरोच्चारकर्णधार ! मुनीश्वर ! । मां कुटुम्बं च चारित्र्यानपानत्रेण तारय ॥ ८३३ ॥

ततः स्वपाणिपद्मेन, गणधारिधुरन्धरः । स्वजनैरन्वितं जम्बूकुमारं तमदीक्षयत् ॥ ८३४ ॥

प्रभवोऽप्यन्यदाऽभ्येत्य, सुधर्मस्वामिसन्निधौ । भावशत्रुप्रतिक्षेपदक्षो दीक्षामुपाददे ॥ ८३५ ॥

गणधारिधुरीणेन, तदानीं प्रभवो मुनिः । कृतः सुकृतवान् जम्बुपादान्जुजमधुमतः ॥ ८३६ ॥

जम्बुभृतिभिः शिष्यैः, कलितः कलभैरिव । अन्यदा गणभृच्चर्यां, यूथनाथ इवागमत् ॥ ८३७ ॥

तस्यां च बहिरुद्याने, गणभृत् सपरिच्छदः । देहिनां देहवान् पुण्यवासरः समवासरत् ॥ ८३८ ॥

ततस्तदीयपादारविन्दवन्दारवो जनाः । आययुर्ययुसुख्यानि, वाहनानि समाश्रिताः ॥ ८३९ ॥

लोकमालोकयन् यान्तं, क्रोणिकः श्रेणिकात्मजः । सद्यो मेदुरितानन्दो, राजाऽप्युद्यानमागमत् ॥ ८४० ॥

स पुण्यलभ्यमभ्यर्च्य, गणभृच्चरणाम्बुजम् । आसीनः श्रोत्रमसृणामशृणोद्धर्मदेशनाम् ॥ ८४१ ॥

देशनान्ते प्रभोः शिष्यवर्गे जम्बूमुनिं नृपः । पुरं स्मरमिवाद्राक्षीद्, भवभीत्या धृतव्रतम् ॥ ८४२ ॥

अपृच्छन्न प्रभो ! कोऽयं, द्विपेष्विव सुरद्विपः । सुधांशुरिव शिष्येषु, त्रिदशद्विरिवाद्रिषु ॥ ८४३ ॥

शालिधान्यमिवाक्षेपु, करपट्टम इव द्रुषु । अम्भोषिष्विव दुग्धाक्षिष्वम्पकं कुसुमेष्विव ॥ ८४४ ॥

हिरण्यमिव लोहेषु, रसेष्विव सुधारसः । अद्भुतस्तव शिष्येषु, सविशेषं प्रदीप्यते ? ॥ ८४५ ॥

॥ विशेषकम् ॥

भूनाथं प्रत्यशोवाच, वाचंयमचमूपतिः । श्रीजम्बूस्वामिनः पूर्वजन्मवृत्तान्तमादितः ॥ ८४६ ॥

तपःप्रभावप्रभवं, रूपं सौभाग्यमस्य च । चरमं केवलित्वं च, विच्छेदं च ततः परम् ॥ ८४७ ॥

॥ युग्मम् ॥

तदाकार्ण्यं महीनाथो, हृष्टश्चम्पापुरीं ययौ । जम्बूयुतः सुधर्माऽपि, श्रीमहावीरमभ्यगात् ॥ ८४८ ॥

श्रीमहावीरपादान्ते, दान्तेन्द्रियगणो गणी । जन्तुजातोपकाराय, विजहार धरातले ॥ ८४९ ॥

ततः श्रीवीरनिर्वाणाद्, व्यतीत्य दशहायनीम् । जम्बूस्वामिनमाधाय, गच्छभारधुरन्धरम् ॥ ८५० ॥

श्रीसुधर्मगणाधीशे, श्रिते निःश्रेयसश्रियम् । जम्बूः प्रबोधयामास, महीं नवदिवाकरः ॥ ८५१ ॥ युग्मम् ॥

अथ वर्षचतुःषष्टौ, गतायां वीरनिवृत्तेः । श्रीजम्बूस्वामिना चक्रे, गच्छेशः प्रभवः प्रभुः ॥ ८५२ ॥

इत्थं ब्रह्मव्रतमयमहःसंहतध्वान्तवन्धः,

श्रीमज्जम्बूमुनिदिनपतिर्दत्तविश्वप्रबोधः ।

निःसामान्यक्रमसमुदितोद्दाममाहात्म्यसम्प-

लक्ष्मीं नित्याभ्युदयसुभगम्भावुकामाससाद

॥ ८५३ ॥

जीयात् काचिद् विश्वजैत्री धरित्र्यां, सौभाग्यश्रीरद्भुता जम्बुनाम्नः ।

लब्धे यस्मिन् केवलज्ञानलक्ष्मीर्धन्यमन्या नान्यमभ्याजगाम ॥ ८५४ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
श्रीसङ्गपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये जम्बूस्वामिचरित-
वर्णनो नामाष्टमः सर्गः ॥

खेलद्भिः खरदूषणास्तसुभगैः क्षीराब्धिबन्धोद्धतै-

रुच्यै रावणनाशभासुरतमैरेभिर्यशोभिर्निजैः ।

भूमिं भूषयति त्रयी तनुकुलक्षोणीधवस्पर्धया,

श्रीसोमान्वयसम्भवोऽपि सपदि श्रीवस्तुपालः कृती ॥ १ ॥

अन्तः कज्जलमञ्जुलश्च यदिदं शीतद्युतेर्घोतते,

तन्मुढाः कचयन्ति लक्ष्म न वयं सुक्ष्मेक्षिकाकाङ्क्षिणः ।

यद् यात्रोत्सवमद्भुतं रचयता श्रीवस्तुपाल ! त्वया,

शीतांशौ लिखितं स्वनाम तदिदं प्रत्यक्षमुद्दीक्ष्यते ॥ २ ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् ८६१ । उभयग्रन्थाग्रम् २५४६ ॥

नवमः सर्गः ।

तपः सम्प्लतामूलं, दुःखकक्षाऽऽशुशुक्षणिः । इदार्थराजीराजीवखण्डमार्तण्डमण्डलम् ॥ १ ॥
परापरमहासिद्धिसौधाम्रोत्सङ्गमिच्छुना । तपःसोपानमास्थेयं, तद्यथा युगवाहुना ॥ २ ॥

तपोमाहात्म्ये युगवाहुचरितम्

पाटलीपुत्रमित्यस्ति, पुरं सुरपुरोपमम् । रत्नसौधसदालोके, यत्र मित्रत्विवो वृथा ॥ ३ ॥
एतस्मिन् रत्नगर्भाया, रहस्य इव पत्तने । गौणमेवानुमन्यन्ते, धनदं धनिनो जनाः ॥ ४ ॥
तत्र क्षत्रियकोटीरकोटीरस्मिन्मित्रक्रमः । क्रमनिर्यद्यज्ञःसिन्धुः, सिन्धुगाम्भीर्यधुर्यधीः ॥ ५ ॥
शुबोऽभवद् विभुः कीर्तिविनिर्जितसितद्युतिः । चण्डांशुदुःसहः सन्नुमर्दनः शत्रुमर्दनः ॥ ६ ॥
अभून्मदनरखेति, कलत्रं तस्य भूभुजः । यदास्यदास्यवानासीदङ्कितस्तुहिनद्युतिः ॥ ७ ॥
धरित्रीशस्य मन्त्रीशस्तस्यासीन्मत्तिसागरः । राज्ये यद्बुद्धिविध्वस्तशत्रौ शोभैव पत्तयः ॥ ८ ॥
तेनोदप्रौढसौराज्यभरो विश्वम्भराविभुः । वैशारद्यं सुखस्वादेष्वाससाद प्रियान्वितः ॥ ९ ॥
अन्यदाऽन्तःपुरं यातः, प्रातः प्राणप्रियां नृपः । ददर्श दर्शनीयश्रीश्विन्तयाऽऽचान्तचेतनाम् ॥ १० ॥
जगाद सादरं भूपः, स्वरूपविजितस्मरः । तद्बुःखहेतुविज्ञासुर्वितर्काकुलमानसः ॥ ११ ॥
सकजलेक्षणजलैः, कपोलफलेके लिपिः । येयं विलिखिता देवि !, सैव ब्रूते शुचं तव ॥ १२ ॥
निःश्वासधूमवत्त्वेन, हेतुना दुःखकेतुना । कश्चिच्चिन्तानलक्षिते, जागरूकोऽनुमीयते ॥ १३ ॥
समादिश शुचां हेतुं, तत् प्रसीद प्रिये ! मम । कः स्वजीवितसावज्ञस्तवाज्ञाखण्डनं व्यधात् ? ॥ १४ ॥
चक्रे केनापराधो वा, यमवेदम यियासुना ? । मुमूर्षुणाऽथ मूर्खेण, केन तेने परामवः ? ॥ १५ ॥
कच्चित् किञ्चिन्मयैवाथ, न हितं विहितं तव ? ।
किं वा राज्येऽपि तद् यत्र, त्वदायत्तं मम प्रिये ! ? ॥ १६ ॥
वितर्कशतसम्मूढं, ननु ताम्यति मन्मनः । अधीतपूर्वं यन्नैतन्महत्प्यरिसङ्कटे ॥ १७ ॥
तत् प्रक्षाल्य जलैर्देवि !, बाष्पाभ्यःकलुषं मुखम् ।
शशाङ्कः साङ्गपङ्कोऽयं, चिरान्यत्क्रियतां त्वया ॥ १८ ॥
इतो विलोक्य ततो, विशालाक्षि ! प्रसीद मे । भवत्त्वेव जनस्तूर्णं, नीलोत्पलपरान्मुखः ॥ १९ ॥
प्रदेशः पेशलालपैर्मयाद् मूयः प्रिये ! तव । राजहंसाङ्गनाचन्द्रमञ्जुकुजितपूजितः ॥ २० ॥
इत्युक्त्वाऽवस्थिते राज्ञि, मौनमूनीकृतद्विषि । उवाच वाचं दन्तांशुस्फुरणेन शरीरिणीम् ॥ २१ ॥
न भर्तवर्तते किञ्चिदन्यद्दुःखस्य कारणम् । लालितायास्त्वया पत्या, विहाय निरपत्यताम् ॥ २२ ॥

१ नाम्ना विक्रमवाहुः श्रीसङ्केतैकनिकेतनम् ॥ ६ ॥ युगम् ॥ इत्येवंतपः पाठः गता ॥
२ ॥ किं, सा मुखेन्दुसुषोर्ज्वलाम् । उवाच इति खंता ० पाठः ॥

तस्याः शस्यामिमां वाचं, समाकर्ण्य नरेश्वरः । आरादाराधयामास, त्रिसन्ध्यं कुलदेवताम् ॥ २३ ॥
 तत्प्रसादं समासाद्य, सद्यो विकसिताकृतिः । तस्यामुत्पादयामास, क्षत्रगोत्रस्तुतं सुतम् ॥ २४ ॥
 एतस्य स्थापिते नाभि, युगबाहुरिति क्रमात् । समं मनोरथै राज्ञो, वर्धमानो मनोहरैः ॥ २५ ॥
 कियत्यपि गते काले, पण्डितेभ्यः पठन्नयम् । प्रज्ञावज्ञातवागीशः, प्रपेदे सकलाः कलाः ॥ २६ ॥ युगम् ॥
 अथान्यदा समायातस्तदुपाध्यायमन्दिरे । विपश्चित् कश्चिदतिथिः, सोऽभाषिष्ट ससौष्ठवम् ॥ २७ ॥
 ब्रूत लोकोत्तरस्फूर्तिः, कथं भूयात् पुमानिति ? । जगदुर्जगतीशेन, गौडेनाभिहिता बुधाः ॥ २८ ॥
 शस्त्रे शास्त्रे च जागर्ति, यस्य कीर्तिरनुचरा । भाषितः पुरुषः सैव, बुधैर्लोकोत्तरः परम् ॥ २९ ॥
 तथा यतथास्तद् वर्त्तते, शत्रुमर्दननन्दन । यथा शस्त्रे च शास्त्रे च, तवाद्वैतं भवेद् यशः ॥ ३० ॥
 उपाध्यायगिरिं ध्यायन्निमामेव नृपाङ्गजः । जगाम ग्रामणीः पुंसां, मुनिपार्श्वे बहिर्वने ॥ ३१ ॥
 नमस्कृत्य मुनीनाह, साहसोत्साहवानसौ । लोकोत्तरकलावाप्तिः, केनोपायेन जायते ? ॥ ३२ ॥
 तेऽप्याहुः शृणु भूपालपुत्र । सुत्रामविक्रम ! । कर्मानुकूल्येनैवैतत्, सर्वं सम्पद्यते शुभम् ॥ ३३ ॥
 पञ्चम्यादितपोयोगोर्देवताराधनेन च । तदभिव्यक्तिमायाति, मायातिगुणं नृणाम् ॥ ३४ ॥
 निर्ममे निर्ममेशस्य, शस्यमस्य निश्चयम् च । तेन चित्ते बचोऽक्लेशदेशनावेशपेशलम् ॥ ३५ ॥
 कलाकामगवी नाम, शारदा तत्र विद्यते । युगबाहुस्तपः कुर्वस्तत् तदाराधनं व्यधात् ॥ ३६ ॥
 आराधनधनो धीमांस्तपस्तपनदुस्सहः । प्रणमासान् स समासक्तस्त्रिसन्ध्यं साधितक्रमः ॥ ३७ ॥
 अथ पान्थवधूकोपकटाक्षच्छुरितद्युतिः । कालः सविधुदम्बोदमेदुरः समुपागमत् ॥ ३८ ॥
 अभोदपटलैर्व्योम्नि, च्छादितः सितदीपिति । मुखेन्दुः पान्थनारीणां, सकज्जलजलाश्रुभिः ॥ ३९ ॥
 अपवारितरङ्गेण, सिन्धुना कार्श्यमाप्यत । अपवारितरङ्गेण, स्थितं आस्करतेजसा ॥ ४० ॥
 उल्लासिता, क्षता चैव, बहुकोकनदावलिः । बाहिन्यो मूर्ध्नि मेजुः, सङ्कोचं चोच्छ्रयं च ताः ॥ ४१ ॥
 एवंविधेऽथ कालेऽस्मिन्, राजानं शत्रुमर्दनम् । कश्चिद् विज्ञपयामास, समासन्नो नियोगवान् ॥ ४२ ॥
 तुङ्गचरत्रौघपातितासृजकानना । निर्मयादं समायाति, गङ्गा देव ! पुरं प्रति ॥ ४३ ॥
 गङ्गाप्रवाहादेतस्मान्नागराः सागरादिव । त्रातरातुरतां मेजुस्तद् यत्नः क्रियतां प्रभो ! ॥ ४४ ॥
 सम्रादिश विशामीश !, यत् कर्त्तव्यं विशारद ! । निश्चयं सम्यगेतस्मादादिदेश नृपः सुतम् ॥ ४५ ॥
 स्वर्णपुत्रक्रमादाय, गच्छ त्वं वत्स वत्सल ! । पूजानिर्वर्तनेनास्थाः, शान्तिं सम्पादय ह्रुतम् ॥ ४६ ॥
 स तथा प्रतिपद्याथ, गङ्गागणोऽभ्यर्चमाणतः । निर्वर्त्य विविधां पूजां, विक्षेप स्वर्णपुत्रकम् ॥ ४७ ॥
 अथैतस्मिन्नवसरे, तस्मिन् परिसरे कृती । कस्याश्चिच्चारुनेत्रायाः, शुश्राव करुणध्वनिम् ॥ ४८ ॥
 दिक्षु चक्षुः क्षिपन्नेष, दिदृक्षुर्विधुरां स्त्रियम् । उपकारमना यावदस्ति क्षितिपनन्दनः ॥ ४९ ॥
 तावदाविरमूदन्भोमध्ये काऽपि मृगेक्षणा । कुररीकरुणध्वनैर्द्रावयन्ती जलेचरान् ॥ ५० ॥
 साऽह साहसिकोत्तंसः, कश्चिदस्ति क्षितौ नरः । गङ्गोपहारमृतायाः, शरण्यः स्थान्ममात्र यः ? ॥ ५१ ॥
 रत्नगर्भाऽपि वन्ध्याऽसि, कुतो देवि ! वसुन्धरे ! ।
 यत्र जातस्त्वया कोऽपि, मत्प्राणत्राणकारणम् ॥ ५२ ॥

॥

१ ब्रूत लो० वंता० । कथं लो० पाता० ॥ २ गदीशे० वंता० ॥ ३ त्स !, विक्रमक्षमापनन्दं
 वंता० ॥ ४ ताऽह पाता० ॥ ५ स्मिन्नेत्य राजानमाकुलः । कश्चिद् वंता० ॥ ६ मेजे; तद् वंता० ॥

श्रुत्वेति वचनं तस्या, भजेऽन्येषां पराक्रमे । स चचाल स्थिरस्थामसिन्धुरः सिन्धुरोधसः ॥ ५३ ॥
 तदाऽवगुण्यन्नेष, परिवारनिवारणम् । धीरोद्धतपदन्यासैः, कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ ५४ ॥
 वार्यमाणः हवाम्भोभिर्लुलुभिः सम्मुखगतैः । सेन्यमानो यशोवीजैरिव पाथःकणोत्करैः ॥ ५५ ॥
 उद्दिधीर्धुरिमां कन्यां, वाहिनीवाहवाहिताम् । विवेश लसदावेशः, परोपकृतये नदीम् ॥ ५६ ॥

॥ विशेषकम् ॥

वीक्षितः सैनिकैः कन्यामुद्दिधीर्धुर्महीमिव । स्फुरजन्तर्जलं सोऽयं, नारायण इवावभौ ॥ ५७ ॥
 ध्रुवमानो यदैतस्याः, समीपं समुपागतः । कुमारस्तावदेषाऽपि, दूराद् दूरतरं ययौ ॥ ५८ ॥
 हर्षोत्कर्षेण सैन्यस्य, तया च मृगचक्षुषा । समकालमदृश्यत्वं, भेजे भूमिमुजाङ्गजः ॥ ५९ ॥
 अथ कर्त्तव्यमूढास्ते, सैनिकाः साश्रुचक्षुषः । सन्ति गङ्गातटे यावत्, कुमारादर्शनाकुलः ॥ ६० ॥
 तावत् तज्जाशसाक्षित्वापातकादिव पातुकः । आससाद निविर्धाम्नामस्तपर्वतमस्तकम् ॥ ६१ ॥

॥ युगम् ॥

अस्तोकशोकभृल्लोकचक्रं चक्रन्द चक्रवत् । तत्र मित्रे स्फुरैर्दृष्टावेशे देशान्तरं गते ॥ ६२ ॥
 दिङ्मुखरिव तं मानुः, कुमारं मारविग्रहम् । पाथोनाथपथेनाथ, पातालमुपजग्मिवान् ॥ ६३ ॥
 अथो पुरान्तरागत्य, सैनिका निशि दुःखिनः । वार्तामार्चाशयाः सर्वा, कथयामासुरीशितुः ॥ ६४ ॥
 दम्भोलिनेव भूपालस्ताडितो हृदयेऽपतत् । तद्वातादुःखसङ्घट्टजन्मना शोकशङ्कुना ॥ ६५ ॥
 मुक्त्वा शोकं कुमारस्याधावल्लोकं नृपान्तिकम् । चन्दन-व्यजनादीनि, सकलः कलयन् करे ॥ ६६ ॥
 तेन शैल्योपचारेण, कृतेन कृतिनां वरः । अथ प्रथितचैतन्यो, जगाद जगतीपतिः ॥ ६७ ॥

क सा भक्तिः? क सा शक्तिः? क सा क्षान्तिः? क सा मतिः? ।

एकैकशोऽपि दृश्यन्ते, हा हन्त! नहि ते गुणाः ॥ ६८ ॥

त्वं तातवत्सलो वत्स! जन्मतोऽपि प्रभृत्यभूः । मां जराजर्जरं हित्वा, तत् सम्प्रति गतः कुतः? ॥ ६९ ॥

उपेक्ष्य प्रेक्षणीयानां, मूर्धन्य । स्नां कुलश्रियम् ।

कन्याकृते त्यजन् प्राणान्, स्थूलक्षयोऽसि निश्चितम् ॥ ७० ॥

अमात्योऽपत्यदुःखेन, विलपन्तं पतिं भुवः । अमाषिष्ट तदोऽऽचारविचाररुचिरं वचः ॥ ७१ ॥

भवादृशां विशांनाथ !, पाथोनाथगमीरिमन् ! । युक्तं भवे भवेदेव, न देव । परिदेवनम् ॥ ७२ ॥

स्वकर्मफलमोगेन, संसाराब्धौ शरीरिणः । बुद्बुदा इव यान्त्येके, समायान्त्यपरे पुनः ॥ ७३ ॥

यदेवेष्टवियोगादि, विरक्तेः कारणं सताम् । मोहान्धानां तदेवाहो !, क्रोध-शोककरं परम् ॥ ७४ ॥

न चक्रिणा न शक्रेण, कृतविक्रमसङ्क्रमम् । विश्वैकवीरमाख्यान्ति, दैवमेवंविधं बुधाः ॥ ७५ ॥

स्वामिन् । सैन्येन दैन्येन, सेवितैः परिदेवितैः । असौ प्रकृतिदुर्दान्तः, कृतान्तः केन गृह्यते? ॥ ७६ ॥

इदं वचः समाकर्ण्य, मतिसागरमन्त्रिणः । कृपाणं पाणिनाऽऽकृष्य, धावितः पृथिवीपतिः ॥ ७७ ॥

कृतं कृतान्त ! गर्वेण, ब्रज दृष्टिपथं मम । यथा तवैतद्भयसर्पं, छिनधि च्छन्नसघनः ॥ ७८ ॥

अनल्पमिति जल्पन्तमल्पतारिपरक्रमम् । साटोपकोपं भूपालमुवाच सचिवेश्वरः ॥ ७९ ॥

१ 'रणम्' पाता० ॥ २ 'भमत्' कुमा० खंता० ॥ ३ 'रुद्धत्यावे' खंता० ॥ ४ 'न. प्रलय'
 खंता० ॥ ५ 'दा चाहविचा' खंता० ॥

किं दैवं ? देव ! कश्च त्वं ?, संरम्भः कं प्रति प्रभो ! ? ।
 विचारय ख्यं त्यक्त्वा, न शक्यमिदमस्ति यत् ॥ ८० ॥
 तदेव दैवं यत् कुर्यात्, कर्म जन्तुः शुभा-ऽशुभम् । शोभैव सृष्टि-संहारकारिकारणवर्णना ॥ ८१ ॥
 तत् परित्यज्य संरम्भमुत्तरास्त्वं कुरु क्रियाः । अनित्यं विश्वमालोक्य, स्वैर्योपायपरो भव ॥ ८२ ॥
 सुप्रातमङ्गलाचारचारुराविरभूदथ । मांसलो दुन्दुभिध्वानैर्गभीरः शङ्खनिस्वनः ॥ ८३ ॥
 अथ सत्स्वरमागत्य, कश्चिदाश्चर्यतत्परः । उद्यदानन्दसन्दोहमेदुराश्रुदोऽवदत् ॥ ८४ ॥
 धान्ध्यहेतुतमःस्तोमच्छेदभासुरभास्वतः । दिष्टा त्वं वर्षसे देव !, युगचाहो रिहागमात् ॥ ८५ ॥
 पारितोषिकदानेन, तं सत्कृत्याथ पूरुषम् । नृपतिर्विस्मयस्मेरो, यावदुत्तिष्ठति स्वयम् ॥ ८६ ॥
 तावच्छोककोकानां, शोकमुन्मूलयन्नयम् । स्वच्छैशोचिरलङ्कारभासुराकारविग्रहः ॥ ८७ ॥
 स्वयमीक्षणराजीवजीवातुः प्रातरागतः । भास्वानिवोदयकलादुर्निरीक्षो नृपाङ्गजः ॥ ८८ ॥ युगम् ॥
 नन्दनं चन्दनस्यन्दसुन्दराकारभासुरम् । प्रणमन्तं परिण्वज्य, जगाद जगतीपतिः ॥ ८९ ॥
 अद्भुतत्वं स्त्रिया साकं, यावत् स्वमभजस्तथा । वृत्तमाख्यायि तत् तावत्, तावकैः सेवकैर्मम ॥ ९० ॥
 अतः परं परं धीमन् !, संवृत्तं यद्यदद्भुतम् । वत्स ! तत् सर्वमप्युच्चैर्मदब्रे वक्तुमर्हसि ॥ ९१ ॥
 स रूपमन्मथो वाचमथोवाच नृपाङ्गजः । प्रक्षालितामिवात्यन्तविशदैर्दशनांशुभिः ॥ ९२ ॥
 मूर्च्छामुषितचैतन्यस्तामेवानुव्रजस्तदा । कोऽहं ? किमर्थ ? कुत्रास्मीत्येवं न प्रतिपन्नवान् ॥ ९३ ॥
 क्षणेनैव ततस्तात !, स्वमपश्यं सचेतनः । मौक्तिकक्षोदमेदस्विसिकते सैकते स्थितम् ॥ ९४ ॥
 न तत् पुरं न सा गङ्गा, न सा कन्या न सा रसा । आकस्मिकमिदं जज्ञे, किं विचारपथातिगम् ? ॥ ९५ ॥
 किमिन्द्रजालं ? किं स्वप्नः ?, किं वा चैतन्यविप्लवः ? । उत मन्येऽहमन्येह, जातिर्जातिस्मरस्य मे ? ॥ ९६ ॥
 विचिन्त्येति क्षणं स्वाभिज्ञुत्थायाथ परिभ्रमन् । अपश्यमेकं कल्पद्रुकाननं हसिताननः ॥ ९७ ॥
 तदन्तःपक्षिभिः पृष्ठकुशलोऽहं पुरो ब्रजन् । मुमुदे नितरामन्तरारामं तं विलोकयन् ॥ ९८ ॥
 अग्रतश्च गतश्चित्रकारणं तापवारणम् । प्रासादमेकमद्राक्षमुच्चैः सप्तक्षणं क्षणात् ॥ ९९ ॥
 प्रविश्य तस्मिन्मालुङ्गः, षष्ठीं यावदहं भुवम् । जज्ञे कर्णातिथिस्तावन्मम सङ्गीतनिःस्वनः ॥ १०० ॥
 गत्वाऽग्रतस्ततस्तत्र, द्वारदेशे विलम्बितः । कयाचिद् वेत्रधारिण्या, क्षणादागत्य माषितः ॥ १०१ ॥
 अहं श्रीशारदादेव्या, त्वदाकारणहेतवे । शब्दविद्याप्रतीहारी, प्रेषिता तत् पुरो भव ॥ १०२ ॥
 तत् तयाऽहं सह प्राप्तः, शारदाचरणान्तिकम् । अपश्यं तुम्बुरुस्फीतगीतप्रीतिरिस्मितेक्षणम् ॥ १०३ ॥
 चारुचारीप्रचारेण, नृतेनाप्सरसां पुरः । प्रेक्षाकौतूहलेनोच्चैः, क्षणमाक्षितचक्षुषम् ॥ १०४ ॥
 हंसेन विहितोपास्तिं, सेवितां देव-दानवैः । वादयन्तीं स्वयं वीणां, हिरण्यकमलसनाम् ॥ १०५ ॥
 निजक्रान्तिमुधापरैर्लिम्पन्तीमिव सेवकान् । विभ्रतीं पुस्तकं हस्ते, रोहन्मोहमहौषधम् ॥ १०६ ॥
 तर्क-साहित्यविद्याभ्यां, वाम-दक्षिणपार्श्वयोः । बालव्यजनपाणिभ्यां, वीज्यमानां मुहुर्मुहुः ॥ १०७ ॥
 प्रशान्तपावनीं मूर्तिं, दधानां वचनातिगाम् । शारदां शारदाम्भोदैविशदस्वच्छवाससम् ॥ १०८ ॥
 ॥ वङ्गिः कुलकम् ॥

अथाहं हर्षसोत्कर्षचेता विक्षसिताननः । नमोऽकार्षं तदा देवीं, मधुर-स्निग्धमीक्षितः ॥ १०९ ॥
 वानदेव्याऽहं स्वयं पादपीठेऽथ विनिवेशितः । क्षणं जज्ञे किल प्राप्तो, मोक्षादपि परं पदम् ॥ ११० ॥
 हारह्रानुहारिण्या, गिरा देव्याऽथ भाषितः । मा वत्स ! विस्मयायत्तं, कार्षींश्चित्तं नृपाङ्गज ! ॥ १११ ॥
 इत्थमाराधनामाजस्तव स्तवन-पूजनैः । गङ्गाकन्यकया चक्रे, मया सत्त्वपरीक्षणम् ॥ ११२ ॥
 किञ्च प्रेष्य प्रतीहारीमिहानीतोऽसि सम्प्रति । इदं दर्शयितुं वत्स !, स्वक्रीडाभवनं तव ॥ ११३ ॥
 तत् तवाहमनेनोच्चैः, साहसेनास्मि विस्मिता । कुरुष्वे पुरुषेष्वग्न्य !, कथमाराधनामिमाम् ? ॥ ११४ ॥
 किञ्चानाराधिताऽप्युच्चैः, प्राच्यैस्ते पुण्यकर्मभिः । परतन्त्रेव तुष्टाऽस्मि, सकर्णाऽऽकर्णय क्षणम् ॥ ११५ ॥

युगबाहुकुमारस्य पूर्वभवः

तथास्मासीत् पुरा पुष्पपुरे जितमरुत्युरे । निर्धनः कोऽपि दारिद्र्यराजधानीव देहिनी ॥ ११६ ॥
 महेऽन्येषुः स कौमुद्यामुद्याने वीक्ष्य नागरान् । अर्थिसङ्कल्पकल्पद्वूनिव साक्षादचिन्तयत् ॥ ११७ ॥
 मन्दभाग्योऽतिनिर्लेजः, पात्रं निन्दितकर्मणाम् ।

मया समः समस्तेऽपि, नास्त्यन्यः कोऽपि भूतले ॥ ११८ ॥
 यदस्मिन्नुत्सवे पौरान्, वीक्ष्य दानाचलकृतान् । नैवाद्यापि विमुच्येऽहं, प्राणैः पाषाणनिष्ठुरैः ॥ ११९ ॥
 इहान्तरेषां पौराणामहो ! मे सम्पदुत्तमा । निर्वाणाङ्गारकस्येव, शोणमाणिक्यमप्यतः ॥ १२० ॥
 समानेऽपि मनुष्यत्वे, विशेषोऽयं यदद्भुतः । तदब्राह्मणो ! मन्ये, पुण्या-ऽपुण्ये निबन्धनम् ॥ १२१ ॥
 तन्मया यत् कचिद् किञ्चिन्न कृतं सुकृतं पुरा । दुःखपात्रं तदब्राह्मणमभवं विभवं विना ॥ १२२ ॥
 अङ्गल्यागं ततो गत्वा, करिष्ये किल भैरवे । यथा भवाम्यहं दुःखभाजनं न भवान्तरे ॥ १२३ ॥
 पर्यालोच्येति तत्रागादुत्सुको भैरवोपरि । अभीष्टदेवतायाश्च, नमस्कारं चकार सः ॥ १२४ ॥
 श्रम्पापातं चिकीर्षुश्च, दिशो व्यालोकयन्नयम् । शमं मूर्च्छामिवाशोकतले मुनिमुदैक्षत ॥ १२५ ॥
 दृष्ट्वा च तं नमश्चक्रे, भावपावनमानसः । क्षणं चोपासनाहेतोः, पुरस्तादुपविष्टवान् ॥ १२६ ॥
 ध्यानान्तेऽथ मुनीन्द्रोऽपि, ज्ञानत्रयमयः स्वयम् । ज्ञात्वोपकारमूचे तं, सुधामधुकिरा गिरा ॥ १२७ ॥
 कुतस्त्वमागतो वत्स !, वनमेतदमानुषम् ? । कथं चेत्यद्भुतानन्दो, वर्तसे प्रातरत्नवत् ? ॥ १२८ ॥
 उवाच सोऽपि दारिद्र्यसमुद्रस्य महामुने ! । पारं तीर्थममुं प्राप्य, भैरवं मुदितोऽस्म्यहम् ॥ १२९ ॥
 तदत्र कृतकृत्योऽस्मि, युष्माद्दर्शनतोऽधुना । विशुद्धमियता मन्ये, भवान्तरमहं निजम् ॥ १३० ॥
 अथोवाच मुनीन्द्रस्तं, वाचा मधु-सुधाधुचा । कुतस्त्वमितिमुढोऽसि, वत्साविदिततत्त्ववत् ॥ १३१ ॥
 सुलभा जीवलोकोऽस्मिन्, धृति-श्री-सुख-सम्पदः । चिन्तारत्नमिवात्यन्तदुर्लभं जन्म मानुषम् ॥ १३२ ॥
 तत् तस्यानुपभुक्तस्य, त्यागः किमिति युज्यते ? ।

यदस्य न पुनः प्राप्तिः, सहस्रेणापि जन्मनाम् ॥ १३३ ॥
 कृतेन मृत्युना जन्तोर्देह एव विनश्यति । लभान्तरायकृत् कर्म, न पुनः पूर्वनिर्मितम् ॥ १३४ ॥
 तत्तत्कर्मविनाशाय, प्रायः कायस्तपोऽग्निना । संशोष्य निर्मलः स्वात्मा, बुद्धिमद्विविधीयते ॥ १३५ ॥
 तदन्तरायकृत् कर्म, कृतमज्ञानपूर्वकम् । ज्ञानाराधनशुद्धेन, तपसा हि विलीयते ॥ १३६ ॥

१ 'हारी, मयाऽऽनीतो' खंता० ॥ २ 'मूचेऽमुं, सुधामधुरया गिरा खंता० ॥ ३ 'स्त्वमिति' वता० ॥

महात्मन् । पूर्वदुष्कर्मनिर्मूलनसमीहया । युज्यते तपसाऽऽराद्धं, ततस्ते ज्ञानपञ्चमी ॥ १३७ ॥
 तावज्जावज्ज्वरोद्गारैर्जीयन्ते हन्त । जन्तवः । यावन्नाविर्मवत्युच्चैस्तपस्तपनवैभवं ॥ १३८ ॥
 येषां तपःकुठारोऽयं, कुठोरः स्फुरति स्फुटम् । मूलादुच्छेदमायान्ति, तेषां दुष्कर्मवीरुषः ॥ १३९ ॥
 भावेनाराधितो येन, तपोधर्मोऽतिनिर्मलः । एतेनाराधितौ दान-शीलधर्मावपि ध्रुवम् ॥ १४० ॥
 सम्पन्नानन्यसामान्यतपःसन्दोहदोहदः । वितनोति फलस्फातिं, मनोरथमहीरुहः ॥ १४१ ॥
 तत् ते क्षीणान्तरायस्य, पञ्चमीतपसाऽमुना । मनोरथतरुः सर्वं, बाञ्छितार्थं फलिष्यति ॥ १४२ ॥
 इत्युक्तो मुनिना तेन, सैष निष्पुण्यपूरुषः । निवृत्य मृत्योरागत्य, गृहं चक्रे तपोऽद्भुतम् ॥ १४३ ॥
 स पूजनं जिनेशस्य, प्रथयन् विभवोचितम् । वरिवस्यन् गुह्यंश्चापि, निन्ये जन्म कृतार्थताम् ॥ १४४ ॥
 अथायं परिपूर्णयुः, संजज्ञे नृपतेः सुतः । युगबाहुरिति ख्यातः, स त्वं संत्वनिकेतनम् ॥ १४५ ॥
 तत् त्वया तोषिताऽस्युच्चैर्धर्मभाराध्यता पुरा । निःशङ्कितमतो ब्रूहि, वत्स ! बाञ्छितमात्मनः ॥ १४६ ॥
 देव्या प्रसादादित्युक्ते, शस्त्रे शस्त्रे च कौशलम् । लोकोत्तरं मयाऽप्याचि, प्रतिपन्नं तथा च तत् ॥ १४७ ॥
 प्रतिपक्षप्रतिक्षेपक्षममेकं परं पुनः । महामन्त्रं ददौ देवी, कलाकोशलदायिनम् ॥ १४८ ॥
 यावद् गृहीतमन्त्रोऽहं, नमामि परमेश्वरीम् । अपश्यं तावदात्मानं, नदीपुलिनगामिनम् ॥ १४९ ॥
 प्रमोदविस्मयस्मेरवदनस्तदनन्तरम् । उत्सृज्योऽहं जवादेव, देवपादान्तभागमम् ॥ १५० ॥
 नृपस्तद्वा तदाकर्ण्य, सुतस्य महिमाद्भुतम् । यौवराज्यं ददौ सर्वपुरोत्सवपुरःसरम् ॥ १५१ ॥
 कुमारोऽपि श्रियं प्राप्य, सहकार इवाद्भुताम् । गमयामासिवान् काममार्थिसार्थं कृतार्थताम् ॥ १५२ ॥
 अर्द्धरात्रेऽन्यदा वासगृहे पर्यङ्कवर्तिनः । युवराजस्य शिष्याय, श्रवणं रुदितध्वनिः ॥ १५३ ॥
 जिज्ञासुः प्रभवं तस्य, कुमारः करुणामयः । कृपाणपाणिर्निर्गत्य, गतवानध्वनिं ध्वनेः ॥ १५४ ॥
 असावन्तर्वणं यातस्तत्र विव्रस्तलोचनाम् । म्लानीभवन्मुखान्भोजां, सायमम्भोजिनीमिव ॥ १५५ ॥
 लावण्यपुण्यतन्वङ्गी, प्रातःशशिकलामिव । रुदतीं सुदतीमेकामपश्यद् विस्मयाञ्जितः ॥ १५६ ॥ युगम् ॥
 नरेण दिव्यरूपेण, पुरःप्रोक्षासितासिना । तामर्थ्यमानामालोक्य, स तस्यौ विटपान्तरे ॥ १५७ ॥
 स नरश्चाद्भुकारोऽपि, रोपितावज्ञमीक्षितः । सुमुखीं विशुखीमेतां, रूक्षाक्षरमदोऽवदत् ॥ १५८ ॥
 मयि प्रपन्नदास्येऽपि, दास्यते यदि नोत्तरम् । तदसिर्दृश्यतामेव, स्मर्यतामिष्टदैवतम् ॥ १५९ ॥
 ऊचेऽथ कन्या रे मूढ !, स्मरामि कमिवापरम् ? । युगबाहुकुमारोऽस्ति, हृदि मेऽद्वैतदैवतम् ॥ १६० ॥
 यद्यत्र मन्दभाग्याया, नैव दैवेन दर्शितः । भवान्तरेऽपि मे भूयात्, प्राणनाथस्तथापि सः ॥ १६१ ॥ युगम् ॥
 हृष्टः स्वनामश्रवणात्तमसास्याच्च शङ्कितः । विस्मितो वनितारूपाञ्जुगुप्सुः कूरकर्मणा ॥ १६२ ॥
 कुमारः खड्गमाकृष्य, ततः क्रोधादधावत् । स्त्रीघातपातकिन् । क्रूर !, क रे ! यासीति तर्जयन् ॥ १६३ ॥

॥ युगम् ॥

अथासौ पुरुषः प्राह, मद्र ! द्रुतमितः सर । रजकस्याऽऽयुषि क्षीणे, खरवन् त्रियसे कथम् ? ॥ १६४ ॥
 कुमारोऽप्यत्रवीत् प्राणैरेभिः सत्वरगत्वरैः । यज्ञःपुण्यमयस्वार्थपरं मां चिक्रोषि किम् ? ॥ १६५ ॥
 किञ्चातिक्रूमेतत् ते, निर्मातुं कर्म नोचितम् । लोकद्वयविरुद्धं हि, विदधाति सुधीः कुतः ? ॥ १६६ ॥
 नरोऽप्युवाच साचिव्यं, किमहो ! मद्रुहे तव । हितोपदेष्टा, येनाभ्युद्युत्सुरपि सम्प्रति ? ॥ १६७ ॥
 इत्युक्त्वा धाविते तस्मिन्, नरे रणरसातुरे । खड्गाखड्गि चिरं वृद्धं, युद्धयुद्धतमेतयोः ॥ १६८ ॥

अथाज्यं रिपुर्मत्वा, कुमारं मारविक्रमम् । निःशूको दन्दशूकाखं, साक्षेपः क्षिप्रमक्षिपत् ॥ १६९ ॥
 ततोऽहिपाशनाशाय, मन्त्रमन्त्रस्तमानसः । कुमारः शारदादत्तं, वैरिषस्मरमस्मरत् ॥ १७० ॥
 तयोरित्यस्त्रमस्त्रेण, विनिवारयतोर्पिथः । शारदामन्त्रमाहात्म्यादङ्गस्तम्भो रिपोरभूत् ॥ १७१ ॥
 ततः कुमारमाहात्म्याद्, विस्मितोऽसौ गतस्मयः । मलं ममार्जं दौर्जन्यजनितं वचनामृतैः ॥ १७२ ॥
 तदाऽवदानमालोक्य, त्रैलोक्योपरिवर्ति तत् । परोपकारन्यापारसज्जितं च तदूर्जितम् ॥ १७३ ॥
 रूपं चानन्यसामान्यं, तच्च सौभाग्यमद्भुतम् । सा कन्या विस्मयोत्तानमानसैवमचिन्तयत् ॥ १७४ ॥

॥ युगमम् ॥

स एव यदि राजेन्दुनन्दनोऽयमिहागमत् । उपक्रेमे ममैतर्हि, तर्हि विद्याधरावमः ॥ १७५ ॥
 तदाऽरिवचनैर्यावत्, कुमारस्य प्रसेदुषः । विमुक्तस्तम्भनः शत्रुदान्तः पादान्तमागमत् ॥ १७६ ॥
 तावदाविर्बभूवाग्ने, कोऽप्युत्तीर्थं विमानतः । भास्वरोदारनपथ्यधरो विद्याधरोत्तमः ॥ १७७ ॥
 कुमारस्य पुरः सोऽपि, विस्फुरत्करकोरकः । जगाद युगवाहो ! त्वं, सुस्थितः शृणु मे वचः ॥ १७८ ॥
 तथास्थिते कुमारे च, पुरुषे च पुरःसरे । कथां प्रस्तावयामास, विद्याधरधुरन्धरः ॥ १७९ ॥
 भरतक्षेत्रसीमन्तवैताह्योत्तरदिग्गतम् । अस्त्यपास्तामरपुरं, पुरं गगनवह्नुभम् ॥ १८० ॥
 मणिचूडाभिषेक्तत्र, पतिर्विद्याधरेश्वरः । प्रिया च तस्य पूर्णेन्दुवदना मदनावली ॥ १८१ ॥
 कुलदेवतया दत्ता, सुताऽनङ्गवती तयोः । जज्ञेऽद्वैतचतुष्पष्टिकलाकौशलशालिनी ॥ १८२ ॥
 आरूढयौवना सा च, प्रतिज्ञामिति निर्ममे । यः कोऽपि दास्यति प्रथमचतुष्केऽपि ममोत्तरम् ॥ १८३ ॥
 स एव भावी भर्ता मे, खेचरो भूचरोऽथवा । ततः श्रुत्वा प्रतिज्ञां तां, विद्याधरनराधिपः ॥ १८४ ॥
 गर्वतः सर्वतोऽभ्येत्य, प्रश्नोत्तरपरिहृत्स्वाः । वृथाऽभवत्तपुण्यानामिव लक्ष्मीमनोरथाः ॥ १८५ ॥
 ततश्चापेन भूमर्त्रा, पृष्टो नैमित्तिकोत्तमः । युगवाहुं शशंसास्या, भाविनं भूचरं वरम् ॥ १८६ ॥
 ततः प्रभृति सा तत्र, लक्ष्मीरिव मुरद्विधि । वद्धभावाऽभवत् कामं, गुणैः श्रुतिपथैर्गतैः ॥ १८७ ॥
 पूर्वेषुः पातरेवास्य, सभासीनस्य भूभुजः । आगात् पवनवेगाख्यः, खगः शङ्खपुरेश्वरः ॥ १८८ ॥
 पुत्रीशृङ्गोदुकामोऽयमकृतप्रश्ननिर्णयः । विलक्षो हृतवानेतां, द्विको मुक्तालतामिव ॥ १८९ ॥
 ततोऽनुपदिनस्तस्याः, खेचराः सर्वतो ययुः । अस्यास्तु मातुलः सोऽहमिहायातोऽस्मि दैवतः ॥ १९० ॥
 पुरः पवनवेगोऽयं, जामेयी च ममाप्यसौ । प्राणप्रदस्य सर्वेषां, किं ते प्रतिकरोमि तत् ? ॥ १९१ ॥
 रत्नचूडाभिषे तस्मिन्नेवं वदति खेचरे । मणिचूडनृपोऽप्यागात्, तत्रैव सपरिच्छदः ॥ १९२ ॥
 उवाच च महाबाहो !, सुतेयं मम जीवितम् । सर्वस्वमपि चैतन्मे, तत् त्वयैवाऽऽस्मसात् कृतम् ॥ १९३ ॥
 मम नैमित्तिकेनास्याः, कथितस्त्वं पतिः पुरा । साम्प्रतं ज्ञापितश्चासि, मम विद्याधरेश्वरैः ॥ १९४ ॥
 तत् त्वां प्रतिप्रदानेऽस्याः, का नाम प्रसुता मम ? ।
 किन्तु प्रतिज्ञानिर्वाहोऽप्यस्यैस्त्वय्येव तिष्ठति ॥ १९५ ॥
 निष्कारणोपकर्तारः, क नाम स्वर्गवाहकाः ? । दृष्टः किं विष्टपोज्जीवी, यदि वा न दिवाकरः ? ॥ १९६ ॥
 एवं वदति सानन्दं, विद्याधरनरेश्वरे । ज्ञात्वा वृत्तान्तमाजगमे, तत्र विक्रमबाहुना ॥ १९७ ॥
 सङ्गमस्तत्र, चान्योन्यमुभयोरपि भूभुजोः । प्रशस्यः समसूद् गङ्गा-कालिन्दीस्रोतसोरिव ॥ १९८ ॥

१ 'जयं रि' खंता० २ 'थातिगैः ॥ खंता० ॥ ३ 'स्यास्तु सोऽवतिष्ठते पाता० ॥

ततः पवनवेगोऽपि, नृपं नत्वेदमब्रवीत् । मृत्योऽस्मि विक्रमक्रीतस्ताताहं युगबाहुना ॥ १९९ ॥
 मणिचूडादयस्तत्र, सर्वे विद्याधरेश्वराः । राज्ञा समर्प्य सौधानि, सत्कृता वसना-ऽशनैः ॥ २०० ॥
 पुरीपरिसरे रम्ये, तत्र संसूय मण्डपम् । सुधर्मायाः सधर्माणं, कर्मणं विश्वचक्षुषाम् ॥ २०१ ॥
 परितः कारयामास, मांसलान् भूमिवासवः । मञ्चान् विमानसन्तानमानमुद्रामल्लिखान् ॥ २०२ ॥
 ॥ युगम् ॥

सकौतुकप्रपञ्चेषु, मञ्चेष्वथ यथायथम् । मूचराः खेचराः सर्वे, निषेदुर्मेदुरश्रियः ॥ २०३ ॥
 ततो विक्रमबाहुश्च, मणिचूडश्च पार्थिवौ । निविष्टौ मण्डपे तत्र, चन्द्रा-ऽर्काविव पर्वणि ॥ २०४ ॥
 सप्रागल्भ्येषु सभ्येषु, स्थितेषु स्मेरविस्मयम् । आसीनेषु ससम्पर्दं, कोविदानां गणेषु च ॥ २०५ ॥
 स्वदेश-परदेशेभ्योऽभ्यागतेषु सकौतुकम् । अपरेष्वपि लोकेषु, निषण्णेषु यथायथम् ॥ २०६ ॥
 एतत् लक्ष्मी-सरस्वत्योरिव जङ्गमसङ्गमः । आसाञ्चक्रे कुमारोऽसौ, पादप्रचान्तिके पितुः ॥ २०७ ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

ततोऽनङ्गवती तत्र, मूर्चेवाज्ञा मनोमुवः । क्षीरोदनिर्गतेव श्रीः, कलाकेलिरिवाङ्गिनी ॥ २०८ ॥
 याप्ययानात् ससुतीर्य, प्रतीहारीभिरावृता । सानन्दमिन्दुलेखेव, तारकानिकराश्रिता ॥ २०९ ॥
 प्रणम्य चरणौ पित्रोः, पादाङ्कुष्ठापितेक्षणा । निषसादाग्रतो लोकलोचनाञ्चलबीजिता ॥ २१० ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

राजात्मजगुरुः प्राह, कुमार ! क्रियतामयम् । राजपुत्रीकृतप्रश्नचतुष्टयविनिर्णयः ॥ २११ ॥
 अभ्यधानृपपुत्रोऽयं, पित्रोऽनन्दमुद्दिशन् । उच्चैर्वाचंयमीभूय, जनैः साक्षेपमीक्षितः ॥ २१२ ॥
 याऽग्रेऽस्ति स्वर्णपाञ्चाली, निर्वाचाक्षीकृतानना । कर्ता मद्बचनादेवा, समस्तप्रश्ननिर्णयम् ॥ २१३ ॥
 ततः सा बालिका पाञ्चालिका साऽप्यार्ययैकया । उच्चैरुच्चैरुः प्रश्नमुत्तरं च क्रमादिदम् ॥ २१४ ॥
 तद्यथा—

कः सकलः ? सुकृतरुचिः, कः सद्बुद्धिर्विधेयकरणगणः ।

कः सुमगः ? शुभवादी, को विश्वजयी ? जितक्रोधः ॥ २१५ ॥

ततस्तुष्टेषु सभ्येषु, स्तुवन्तु गुणवन्तु च । कुमारी सचमत्कारं, कुमारमपि च दृशा ॥ २१६ ॥

तं वधू-वरसम्बन्धबन्धं विदधतो विधेः । तदाऽनौचित्यकारित्ववाच्यसन्मूलितं जनैः ॥ २१७ ॥

विप्राणां मन्त्रनिघोषैर्जनानां हर्षनिःस्वनैः । बन्दिकोलाहलैस्तूर्यैः, शब्दाद्वैतं तदाऽभवत् ॥ २१८ ॥

अथ मौहूर्त्तिकादिष्टे, लभे सर्वग्रहेक्षिते । क्षितेरधिपती पाणिं, ग्राहयामासतुः सुतौ ॥ २१९ ॥

वधू-वरं च हस्त्यश्व-रथा-ऽलङ्कारांशुकैः । अर्चयामासतुः स्नेह-विभव-प्राप्तवोचितैः ॥ २२० ॥

पाठसिद्धाश्च साध्याश्च, तत्तत्कर्मसु कर्मठाः । जामात्रे प्रददौ विद्या, विद्याधरनरेश्वरः ॥ २२१ ॥

सप्रपञ्चमहामञ्चमुदारद्वार-तोरणम् । उत्पताकं विशामीशस्ततः प्रावीविशत् पुरम् ॥ २२२ ॥

सम्मान्य मणिचूडादीन्, विद्याधरधराधवान् । राजधानीं निजनिजां, राजा हृष्टो विसृष्टवान् ॥ २२३ ॥

नृपः पवनवेगोऽपि, गोपिताविनयस्ततः । सत्कृत्य कृत्यदक्षेण, प्रैषि विक्रमबाहुना ॥ २२४ ॥

आपृच्छ च पौरधौरेयानभ्यर्च्य पुरदैवतान् । विमोच्य बन्धनक्षिप्तान्, दीनादीननुकम्प्य च ॥ २२५ ॥

पुण्यपात्राय पुत्राय, दत्त्वा राज्यश्रियं स्वयम् । नृपेणान्यैः सुदुष्प्रापा, संयमश्रीरुपाददे ॥ २२६ ॥
 युगबाहुमहीनाथो, विद्यासिद्ध्याऽतिदुर्धरः । नृपांह्रियान् नतिं निन्ये, हेलयैव महाबलः ॥ २२७ ॥
 तथा मनोरथारामसफलीकारकारणम् । धर्ममाराधयामास, मनो-वचन-कर्मभिः ॥ २२८ ॥
 मणिवूडनृपेणापि, स्वयं दीक्षां जिघृक्षुणा । युगबाहुनृपश्चक्रे, सर्वविद्याधरेश्वरः ॥ २२९ ॥
 इति जन्मान्तरोपात्ततपःसम्भूतवैभवः । आराधयदिदं राज्यद्वयं लोकद्वयं च सः ॥ २३० ॥

इति नृपयुगबाहोः सच्चरित्रं पवित्रं,

तव सचिवशचीश ! स्पष्टमेतत् प्रदिष्टम् ।

सततमपि निषेव्यं सिद्धिकामैः प्रकामं,

निरुपमसुखलक्ष्मीकेलिदीपस्तपस्तत्

॥ २३१ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्घपतिचरिते लक्ष्म्यङ्गे महाकाव्ये तपःप्रभावोपवर्णनो
 युगबाहुचरितं नाम नवमः सर्गः ॥

मुष्णाति प्रसमं वसु द्विजपतेर्गौरीयुवं लङ्घयन्,

नो घत्ते परलोकतो भयमहो ! हंसापलापे कृती ।

उच्चैरस्तिकचक्रवालमुकुट ! श्रीवस्तुपाल ! स्वयं,

भेजे नास्तिकतामयं तव यशःपूरः कुतस्यामिति ? ॥ १ ॥

आयाताः कति नैव यान्ति कति नो यास्यन्ति नो वा कति,

स्थानस्थाननिवासिनो भवपथे पान्थीभवन्तो जनाः ? ।

अस्मिन् विस्मयनीयबुद्धिजलधिर्विध्वंस्य वस्यून् करे,

कुर्वन् पुण्यनिधिं धिनोति वसुधां श्रीवस्तुपालः परम् ॥ २ ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् २४७ । उभयम् २७९३ ॥

१ 'मन्त्रीः समाददे' खंता० पाता० ॥ २ 'मैवोपदि' खंता० ॥ ३ 'रितनामा नव'
 पाता० ॥ ४ 'पतेर्गौरी' खंता० पाता० ॥ ५ 'ल ! स्फुटां. भेजे' खंता० पाता० ॥ ६ 'लघेर्वि'
 पाता० ॥ ७ 'ध्वस्तद्' वता० ॥ ८ 'निधेर्धिनो' पाता० ॥ ९ 'सर्गग्रन्था' खंता० ॥

दशमः सर्गः ।

कार्मणं शर्मलक्ष्मीणां, मूलं धर्ममहीरुहः । आस्पदं सम्प्रदामेकमिदं दीनानुकम्पनम् ॥ १ ॥
श्रीमन्नेमिजिनेनेव, तदिदं बुद्धिशालिना । पालनीयं प्रयत्नेन, लोकोत्तरफलार्थिना ॥ २ ॥

दीनानुकम्पायां श्रीनेमिजिनचरितम्

इहैव भरतक्षेत्रे, जम्बूद्वीपविभूषणे । अस्ति स्वर्गोपमं धाम्ना, नाम्नाऽचलपुरं पुरम् ॥ ३ ॥
गृहान् ससक्षणान् यत्र, चीक्ष्य सप्ताश्वसयः । क्षणं स्तलन्ति मध्याह्ने, स्फुटं कृतकुटीभ्रमाः ॥ ४ ॥
श्रीविक्रमधनो नाम, तत्रासीदीक्षिता भुवः । यदसौ यमुनाधाम्नि, मया यान्ति द्विषो दिवि ॥ ५ ॥
रेजे रणातिरं यस्य, भिक्षेभरद-भौक्तिकैः । छिन्नवैरियशोवृक्षशाखाकुसुमसन्निभैः ॥ ६ ॥
शम्भोरुमेव रम्भोरुरम्भोरुहविलोचना । धारिणीति प्रिया तस्य, बभूव सहचारिणी ॥ ७ ॥
अन्यदाऽसौ निशाशेषे, सुखसुप्ता व्यलोकयत् । स्वप्नान्तर्मञ्जरीमञ्जुसहकारकरं नरम् ॥ ८ ॥
जगाद सोऽप्यसौ देवि । सहकारमहीरुहः । करुपपादपकल्पश्रीरारोप्यस्त्वद्गुहाङ्गणे ॥ ९ ॥
ततश्चोद्धारमुद्धारमयमारोपितो मया । आम्नो नवमवेलायां, फलिताऽनवमं फलम् ॥ १० ॥
अत्रान्तरे स्फुरत्तोषैः, पेटे मङ्गलपाठकैः । प्रभाते भाषया पकरसालरससारया ॥ ११ ॥
अद्वितीयफलोद्भासिमास्वदुद्गमकारणम् । विभात्यभिनवश्चतुर्विवायं प्रगेक्षणः ॥ १२ ॥
अथोत्थाय महीनाथवल्लभा विकसन्मुखी । राज्ञे विज्ञपयामास, स्वमवृत्तान्तमद्भुतम् ॥ १३ ॥
नृपोऽप्युचैः सुतो भावी, भक्त्याः कश्चिदुत्तमः । न जानीमस्तु यत्तस्य, वारानारोपणं नव ॥ १४ ॥
अथ गर्भं बभारैषा, निर्भरानन्दशालिनी । शस्यदोहदसन्दोहसूचिताद्भुतलक्षणम् ॥ १५ ॥
वासरेष्वथ पूर्णेषु, पूर्णन्दुमिव सुन्दरम् । असृतासौ सुतं पूर्णमासीवासीमतेजसम् ॥ १६ ॥
दशाहानन्तरं तस्य, सुतस्य जगतीपतिः । आनन्दवर्द्धितोत्साहो, धनं इत्यभिषां व्यधात् ॥ १७ ॥
वर्द्धमानवपुर्लक्ष्मीर्नूतनेन्दुरिव क्रमात् । सकलाः स कलाः प्राप, स्पष्टदृष्टादृष्टीगुणः ॥ १८ ॥
असौ भाग्योद्यतश्रीकः, सौभाग्यरुचिरश्रुतिः । अद्वितीयकलाशाली, द्वितीयमभजद् वयः ॥ १९ ॥
यौवराज्याभिषेकेऽथ, निर्वृत्ते नृपनन्दनः । नानाविधाभिः क्रीडाभिश्चिक्रीड सुखलालसः ॥ २० ॥
सवयोर्भिर्महामात्यपुत्रैर्मित्रैः समन्वितम् । धनं वनगतं कश्चिदेवमेत्य व्यजिज्ञपत् ॥ २१ ॥
आज्ञापितोऽस्मि देवेन, यद् दूतं सिंहसुखः । मेलयासुं कुमारस्य, मान्यमस्य च वाचिकम् ॥ २२ ॥
उद्यानस्य बहिः सोऽयं, विद्यतेऽद्यापि सुप्रभो । समादिश समायातु, यातु वा साम्प्रतं किमु ॥ २३ ॥
स राजपुरुषो राजकुमारानुमतादथ । प्रावेशयदसुं दूतमन्तःसममुत्तरः ॥ २४ ॥
विशिष्टं वेत्रिणाऽऽदिष्टे, निविष्टमथ विष्टरे । सविस्मयं वचोऽभादीज्जगतीपतिनन्दनः ॥ २५ ॥

क्षेमोऽस्ति पाटलीपुत्रपतेः सिंहमहीभुजः ? । कार्येण केन प्राप्सोऽसि, झटित्वेवं निवेदय ॥ २६ ॥
 स वचस्वी ततः प्राह, तस्याक्षेमः कुतो भवेत् ? । श्रीविक्रमघनो यस्य, मित्रमंत्रस्तुमानसः ॥ २७ ॥
 परमस्यां तु वेलायां, शीघ्रं यदहमागतः । कारणं शृणु तत्र त्वं, प्रयोजनमिदं तव ॥ २८ ॥
 कलत्रे विमलानाम्नि, स्वामिन् ! सिंहमहीभुजः । आस्ते धनवती पुत्री, सौन्दर्यस्येव देवता ॥ २९ ॥
 तत्र चित्रकरं कश्चिद्, दिव्यचित्रधरं नरम् । एषा रेषाविशेषज्ञाऽपश्यद् भूपस्य नन्दनी ॥ ३० ॥
 व्यलोकयच्च तच्चित्रे, कश्चिन्नृपतिनन्दनम् । हृदयानन्दनं राज्यलक्षणैः शुभशंसिभिः ॥ ३१ ॥
 तमथ प्राह सा चित्रं, यत् त्वयैतद् विनिर्ममे । तत् कलाख्यापनायैव, प्रतिच्छन्दोऽथ कस्यचित् ? ॥ ३२ ॥
 सोऽप्युवाच कुमारी तच्चित्रं यद् वर्ण्यते मम । विज्ञानाद्भुतमप्येतद्, विगोपककरं परम् ॥ ३३ ॥
 प्रतिच्छन्दो हि यस्यायमसौ सोमसमाकृतिः । यदि ह्रगोचरं गच्छेत्, तच्चित्रं स्याच्च चित्रकृत् ॥ ३४ ॥
 सतां चित्ते कृतावासः, स यशःकुसुमेषुभिः । वशीकरोति त्रैलोक्यं, द्वितीय इव मन्मथः ॥ ३५ ॥
 समाकर्ण्येति तद्वाचं, सा चन्द्रवदनाऽवदत् । स कुत्र ? कस्य वा पुत्रस्तस्य किं नाम नाम वा ? ॥ ३६ ॥

सोऽपि प्राहाऽचलपुरे, श्रीविक्रमघनात्मजः ।

धनोऽस्ति मूर्तिस्तस्यैषा, मयाऽलेखि स्वकौतुकात् ॥ ३७ ॥

श्रुत्वेति तत्प्रभृत्यैषा, विशेषात् त्वयि रागिणी । क्रीडां पीडामिव ज्ञात्वा, कन्यान्तःपुरमाययौ ॥ ३८ ॥
 त्वदेकतानचित्रेयमपि व्यापारितेन्द्रिया । त्वया व्याप्तं जगद् वेत्ति, योगिनीव परात्मना ॥ ३९ ॥
 एकं विहाय त्वां देव !, सा महीपतिनन्दनी । स्त्रीरूपमथवा क्लीबं, मन्यते जगदप्यदः ॥ ४० ॥
 देवीसुखादिदं सर्वं, वृत्तान्तं मेदिनीपतिः । विज्ञाय गुणविज्ञाय, भवते मां व्यसर्जयत् ॥ ४१ ॥
 मामत्रागास्तुक्तं मत्वा, मेदिनीपतिनन्दनी । अमुं लेखप्रतीहारं, हारं दूतमिवाऽऽर्पयत् ॥ ४२ ॥
 उक्त्वेति दूतो लेखेन, सहितं चरणान्तिके । कुमारस्यामुचन्मुक्ताहारं तस्माभृतीकृतम् ॥ ४३ ॥
 छोटयित्वा ततो लेखमेष वेषजितस्मरः । जवादवाचयत् तोषचयपोषचमत्कृतः ॥ ४४ ॥
 भवन्मूर्तिनिरस्तेन, कामेन ज्वालितं मम । मानसं त्वत्कृतावासं, सिक्तं नेत्राम्बुविन्दुभिः ॥ ४५ ॥
 न शान्तिं याति तन्नाथ !, शान्तिं नय दयां कुरु । हृदारम्भपरीरम्भदैवमपीयूषनिर्झरैः ॥ ४६ ॥
 परितः परितसाङ्गी, मदनज्वलनार्चिषा । वर्षिष्णुमेमकल्लोले, क्षिप मां निजमानसे ॥ ४७ ॥
 इति लेखार्थसम्भारं, हारं च हृदये दधौ । स्निग्धोज्ज्वलस्फुरद्वर्णं, कुमारः कारणं मुदाम् ॥ ४८ ॥
 विमृश्याथ कुमारोऽपि, प्रतिलेखं लिलेख सः । शृङ्गारेणैव मूर्त्तेन, मृगनाभिमयाभ्रसा ॥ ४९ ॥
 रतिरूपसपत्नीं त्वां, दधानस्य ममोरसि । रूपा रतिपतिः शङ्के, किरत्यविरतं शरान् ॥ ५० ॥
 गुणैः श्रवणमार्गेण, तवाध्यासितमेव मे । मनो विविशुरक्षाणि, सर्वाण्यपि सुखेप्सया ॥ ५१ ॥
 इति लेखेन दानेन, मानेन च कृतार्थितः । कुमारेण चरः प्रेषि, समुत्प्राप्तोत्तुचयः ॥ ५२ ॥
 सत्कथामिरयैतस्य, भूपो मूपसुताऽपि सा । कलयामासतुस्तोषं, कुमारागमकाङ्क्षया ॥ ५३ ॥
 विनीतः सोऽपि निर्णीतलनस्योपरि मूपभूः । प्रयाणैः कैश्चन प्राप, तत् पुरं सपरिच्छदः ॥ ५४ ॥
 सम्मुखाम्भ्यागतेनाथ, सिंहेन सह भूभुजा । प्रविवेश पुरीं वीरो, नृत्यन्तीमिव केतुभिः ॥ ५५ ॥
 पुरे प्रतिगृहं रत्नलम्भेषु प्रतिविम्बितः । श्लिष्यमाणो मृगाक्षीभिः, क्षणं गलितचेतनम् ॥ ५६ ॥

मनस्सु पुरनारीणां, मनोभूतगरेष्विव । एककालं विशन् विधौ, दर्शयन् बहुरूपिणीम् ॥ ५७ ॥
 स'स्त्वभिचितेजोभिरस्फुटद्वारभूमिकम् । प्रविवेश नृपावांसं, दौवारिकगिरा परम् ॥ ५८ ॥ विशेषकम् ॥
 सां क्रमेणाथ भूपालसौधमूर्धनमासदत् । पूर्वपर्वतशृङ्गाग्रविभागमिव मानुमान् ॥ ५९ ॥
 अथ नारीजने भूरिभूषणद्विगुणद्युतौ । धवलध्वनिपीयूषसज्जीवितमनोभवे ॥ ६० ॥
 वेदोच्चारचमत्कारसप्रतापत्रयीतनौ । ब्राह्मणानां गणे स्पर्धनिरुद्धसदनाङ्गणे ॥ ६१ ॥
 काहलानल्यन्त्रोत्थकिङ्कराननमारुतैः । दीपिते जनचितेषु, मकरध्वजपावके ॥ ६२ ॥
 अद्भुतं वाचमानेषु, मृदङ्गेषु मुहुर्मुहुः । अम्भोधरध्वनिभ्रान्त्या, नृत्याकुलकलापिषु ॥ ६३ ॥
 कुमारी च कुमारश्च, योजयित्वा कराम्बुजे । ततः पुरोधसा वहेः, कारितौ तौ प्रदक्षिणाम् ॥ ६४ ॥
 ॥ पञ्चमिः कुलम् ॥
 आसीदश्रुतं चित्राय, होमधूमे विसर्पित । तदाऽऽसन्नं तयोर्वहौ, कम्पो विस्मयमूरभूत् ॥ ६५ ॥
 परस्परं तयोः पाणिस्पर्शं पीयूषवर्षिणि । अमुच्चदङ्कुरान् क्षेत्रे, शृङ्गारः पुलकच्छलात् ॥ ६६ ॥
 सर्वाङ्गपूर्णयोः कामरसेन भृशमेतयोः । पाणिपीडनतः स्वेदच्छलात् किञ्चिद् बहिः स्थितम् ॥ ६७ ॥
 तदा कुमारवक्त्रेन्दुः, कोऽप्यपूर्वः स्मयं दधौ । कुमारीवदनाम्भोजसमुल्लासनलसकः ॥ ६८ ॥
 नमश्चक्रे क्रमेणाथ, गुरुवर्गं नृपाङ्गजः । तया दयितया साकं, बद्धाङ्गलविलम्बया ॥ ६९ ॥
 कतिचिद् वासरास्तत्र, स्थित्वा नृपतिलन्दनः । प्रयातः स्वपुरीं रेमे, समं वनितया तया ॥ ७० ॥
 मुनिर्वसुन्धरो नाम, पवित्रितवसुन्धरः । अन्येद्युराजगामात्र, चतुर्जनधरः पुरे ॥ ७१ ॥
 नमस्कर्तुमसुं राजा, कुमारेण समं ततः । ययौ पुरवनीखण्डमखण्डगुरुभक्तिकः ॥ ७२ ॥
 मुदा वसुन्धराभीशो, वसुन्धरमुनीश्वरम् । प्रणम्य पादपीठाग्रे, क्षितिपीठे निविष्टवान् ॥ ७३ ॥
 नवस्थानरसालद्वन्यासस्त्रमविचारणाम् । अपृच्छत् पृथिवीभर्ता, प्रेयसीप्रेरितस्ततः ॥ ७४ ॥
 सर्वशं मनसा पृष्ट्वा, समाचष्ट मुनीश्वरः । कुमारोऽयं जिनो मृत्वा, फलिता नवमे भवे ॥ ७५ ॥
 श्रुत्वेति प्रीतिमान् भूपो, मुनिं नत्वा पुरं गतः । बाह्व्यूहखुरोद्धतधूलिधूसरवासरः ॥ ७६ ॥
 सै कुमारोऽन्यदा केलिशाली गत्वा वनावनौ । चिरं चिक्रीड सखिभिः, कलभैरिव कुल्लरैः ॥ ७७ ॥
 अथाऽपश्यदसौ किञ्चिद्, भूमौ निपतितं मुनिम् । निरालम्बविषङ्गान्तिखिचं रविमिवाचिरात् ॥ ७८ ॥
 आश्वास्य चन्दनाम्भोभिरनिलैश्चानुलोमिकैः । चक्रे कुमारः सच्छायं, मुनिं धर्मदुमोपमम् ॥ ७९ ॥
 उत्तारितः कुमारेण, विपदभ्मोनिधेर्मुनिः । तद्युत्तारयितुं सोऽपि, तत् प्रारेमे भवान्तरात् ॥ ८० ॥
 तत्कालं च समारोप्य, तच्चित्ते वाक्सुधारसैः । सम्यक्त्वपादपस्तेन, शतशालो व्यतन्यत ॥ ८१ ॥
 कुमारस्योपरोधेन, स्थित्वाऽथ स्तोकावासरान् । कृतावधपरीहारो, विहारं विदधे मुनिः ॥ ८२ ॥
 बन्धुनां धनदेवेन, धनदत्तेन चान्वितः । सवधूको धनोऽन्येद्युर्व्रतं प्राप वसुन्धरात् ॥ ८३ ॥
 तत्त्वा तपोसि मयासि, क्षीणोऽयं कर्मबन्धनाः । सौधर्मकलये सर्वेऽपि, श्रायसीं श्रियमाश्रयन् ॥ ८४ ॥
 ॥ अत्रैव भरतक्षेत्रे, वैताढ्यगिरिसूयनि । उत्तरश्रेणिरोचिष्णुसूरतेजोऽभिधे पुरे ॥ ८५ ॥
 अरतिध्वान्तसूरस्य, सूरस्य पृथिवीपतेः । विद्युन्मत्यभिधानायां, देव्याः कुक्षिसरोरुहे ॥ ८६ ॥

१ लालसः खंता ॥ २ तदा द खंता ॥ ३ रणम् खंता पाता ॥ ४ कुमारोऽन्यदा
 पाता ॥ ५ चार्णवात् खंता पाता ॥ ६ लं स समां पाता ॥

जीवो धनकुमारस्य, पुण्याविष्टस्त्रिविष्टपात् । जातश्चित्रगतिर्नाम, हंसचित्रगतिः सुतः ॥ ८७ ॥

॥ विशेषकम् ॥

विद्यावैदग्ध्यदुग्धान्धकेलिकलोलितैरयम् । विद्याधराणामानन्दकन्दं कन्दलितं व्यधात् ॥ ८८ ॥

किञ्चात्रैव गिरौ व्यासव्योम्नि वैताल्हनामनि । दक्षिणश्रेणिकोटिरे, नगरे शिवमन्दिरे ॥ ८९ ॥

अनङ्गसेनसंज्ञस्य, मेदिनीहृदयेशितुः । पत्न्यां शशिप्रमानाग्न्यां, शशिप्रममुखत्विषि ॥ ९० ॥

च्युत्वा धनवतीजीवः, सोऽपि सौधर्मतस्ततः । घाप्ता रत्नवतीवाग्भ्राता रत्नवती सुता ॥ ९१ ॥

॥ विशेषकम् ॥

कलाकलापकुशलां, क्रमादाक्रान्तयौवनाम् । उत्सङ्गसङ्गिनीमेनां, विधाय वसुधाधवः ॥ ९२ ॥

पद्मजिन्या इवासुप्याः, कः स्यादर्क इव प्रियः ? दैवज्ञमित्यभाषिष्ट, निविष्टं विष्टरे पुरः ॥ ९३ ॥

॥ युगम् ॥

अथागद्यत सद्यस्कज्ञानाभृतभृताऽमुना । अगाधज्योतिषग्रन्थसिन्धुमन्यानभूभृता ॥ ९४ ॥

मौढप्रधनपाथोचितरणैकतरण्डकम् । रणे कृपाणमाच्छिद्य, यस्ते हस्ते ग्रहीष्यति ॥ ९५ ॥

श्रीसिद्धायतने यस्य, मूर्धनि स्वर्धुनीनिभा । स्तुतिं प्रस्तुवतो दिव्या, पुष्पवृष्टिर्भविष्यति ॥ ९६ ॥

स एव सवितैतस्याः, श्रीपतिप्रतिमः पतिः । शुद्धपक्षद्वयो हंस्या, राजहंस इवामलः ॥ ९७ ॥

॥ विशेषकम् ॥

इत्याकर्ष्य कृतप्रीतिः, स खेचरशिरोमणिः । प्रैषीज्योतिषिकाग्रण्यं, ग्रीणयित्वा विभूतिभिः ॥ ९८ ॥

कदाचिद् भरतक्षेत्रे, व्योम्ना चित्रगतिश्चरन् । आर्चं किञ्चित् पुरं वीक्ष्य, सङ्क्षुचीर्णो सुवं दिवः ॥ ९९ ॥

तत्र भद्राकृतिं कञ्चिदपृच्छत् खेचरो नरम् । केयं पुरी ? नृपः कोऽस्यां ? दुःखं किमिदमप्यहो ! ॥ १०० ॥

ज्ञातशेषकथो वाचमथोवाच स पूरुषः । अलङ्कृतमहीचक्रमिदं चक्रपुरं पुरम् ॥ १०१ ॥

प्रसुत्रास्ति सुग्रीवः, प्रग्रीवः क्षितिपश्रियः । प्रिये यशोमती-भद्रे, तस्य ख्याते उभे शुभे ॥ १०२ ॥

सुमित्रः सन्तुरेकस्या, जगन्मित्रमजायत । द्वितीयस्याः पुनः पद्मश्लक्ष्मणः सद्य जङ्गमम् ॥ १०३ ॥

जीवत्यस्मिन् न मे सूनोर्भावि भूपालवैभवम् । भद्रेति सुचरित्राय, सुमित्राय विषं ददौ ॥ १०४ ॥

विषे ध्वान्तः इवोदीर्णः, चरितैः श्यामया तया । सुमित्रो व्यसनं प्रापचित्रं पद्मे ननु स्मितम् ॥ १०५ ॥

स्नानं गते सुमित्रेऽस्मिन्, मित्रवत् तेजसां निधौ । युक्तं चक्रपुरस्यास्य, दुःखं दुःसहतां गतम् ॥ १०६ ॥

इति-चित्रगतिः श्रुत्वा, तमुज्जीवयितुं जवात् । परोपकारव्यसनी, विवेश नृपवेशमनि ॥ १०७ ॥

॥ स मन्त्राम्भः सुमित्राङ्गे, वन्धुदग्भिः सहाक्षिपत् ।

स्मितं चक्षुः सुमित्रस्य, तद्गान्धवमुखैः समम् ॥ १०८ ॥

पुनरुज्जीविते जाते, सुमित्रे नेत्रपात्रताम् । दुःखवाप्याम्बु वन्धूनां, प्रमोदाश्रुपदं ययौ ॥ १०९ ॥

अर्थ सोमे सुमित्रेऽस्मिस्तापं हरति देहिनाम् । पद्मे सङ्कुचिते भद्रा, भृङ्गीव कचिदप्यगात् ॥ ११० ॥

अर्थ जीवितेदातारं, तदा तारं यशोभरैः । तं विद्याधरमानन्दी, ववन्दे नृपनन्दनः ॥ १११ ॥

ततः पितृभ्यां पौदान्तप्रणतः स्तपितः सुतः । नेत्रकुम्भमुखोद्गीर्णैरानन्दश्रुजलछुवैः ॥ ११२ ॥

विद्याधरकुमारोऽपि, ताभ्यामालिङ्ग्य निर्भरम् । अनिच्छन्नपि सच्चक्रे, वसना-ऽऽभरणदिभिः ॥ ११३ ॥

स्नेहादभैषितेनाथ, स चित्रगतिना सह । सुमित्रः कुरुते क्रीडां, विष्णुनेव पुरन्दरः ॥ ११४ ॥

अन्येषुः सुयशा नाम, केवली प्राप तत् पुंसः । जगाम तं नमस्कृत्य, सुग्रीवः सह बान्धवैः ॥ ११५ ॥
 तं प्रणम्योपविश्याथ, देशनान्ते विशांपतिः । पप्रच्छ क्व नु सा भद्रा, परित्रस्य ययाविति ? ॥ ११६ ॥
 सा नश्यन्ती हता चौर्विक्रीता वणिजो गृहे । नष्टा ततोऽपि दावान्निदग्धा दुर्गतिमभ्यगात् ॥ ११७ ॥
 अतिशोच्यमनन्तं सा, संसारं विचरिष्यति । इत्थं स कथयामास, केवली नृपतिं प्रति ॥ ११८ ॥
 तदाकर्ण्य नृपो दध्यौ, यत्कृते साऽकृतेदृशम् । सोऽस्त्यत्र नरके सा तु, गता वत्सलता हहा । ॥ ११९ ॥
 इत्थं खिन्नः सुमित्राय, दत्त्वा राज्यं भुवो विभुः । कञ्चिद् देशं च पद्माय, निर्मायो व्रतमग्रहीत् ॥ १२० ॥
 ततः सुमित्रधार्मिकमापृच्छथ कथमप्यभुम् । गतश्चित्रगतिस्तेन, सत्कृतो नगरं निजम् ॥ १२१ ॥
 । इतो रत्नवतीभ्राता, कमलोऽनङ्गसेनम् । सुमित्रमगिनीं कृत्वा, कलिङ्गस्याहरत् प्रियाम् ॥ १२२ ॥
 स्वमित्रस्य सुमित्रस्य, तामानेतुं सहोदरम् । वेगाच्चित्रगतिः प्राप, नगरं शिवमन्दिरम् ॥ १२३ ॥
 तं स्वमित्रस्वसुर्दानवक्रायाश्चाटुकारिणम् । उद्यानेऽत्रासयच्चित्रगतिः कमलमाकुलम् ॥ १२४ ॥
 कोपादनङ्गसेनोऽपि, पुत्रमिवसम्भवात् । योद्धुं चित्रगतिं सैन्यैरदैन्यैर्निर्गतात् पुरात् ॥ १२५ ॥
 उद्यमहाः सहानेन, चक्रे चित्रगतिर्युधम् । क्रमभ्रष्टाखिलाखेण, वैलक्ष्यमुपगच्छता ॥ १२६ ॥
 अनङ्गसेनभूपालः, खड्गरत्नमाश्रमत् । योद्धुमुदुरधैर्योऽसौ, समं सूनुरोधिना ॥ १२७ ॥
 अथ चित्रगतिर्मायातमः श्यामलिताम्बरः । राज्ञः कृपाणमाच्छिद्य, गृहीत्वा मित्रसोदरम् ॥ १२८ ॥
 गत्वा चक्रपुरे तूर्णं, सुमित्रस्य समर्थं च । आजगाम स वैताहद्यं, पूर्वाद्रिमिव भानुमान् ॥ १२९ ॥
 ॥ युगम् ॥

प्रौढपुत्रः सुमित्रोऽपि, विरक्तः संसृतौ कृती । व्रतमासाद्य जैनैन्द्रं, विचचार चिरं क्षितौ ॥ १३० ॥
 आखेटगतेनायमथ पद्मेन बन्धुना । पूर्वविद्वेषतः शस्यहतो निपतितः क्षितौ ॥ १३१ ॥
 असावनन्तसंसारी, मत्तो भवति बान्धवः । शोचलेवं स्वमात्मानं, विपन्नः स महासुनिः ॥ १३२ ॥
 बभूव ब्रह्मलोकेऽसौ, शक्रसामानिकः सुरः । अगण्यपुण्यनैपुण्यपण्याद्वैतनिकेतनम् ॥ १३३ ॥
 दुष्टाहिदष्टः पद्मोऽपि, ससमं नरकं ययौ । मन्येऽसौ चरणे धृत्वा, कृष्टः कालेन कौलुकात् ॥ १३४ ॥
 । एकदाऽगमदानन्दी, नन्दीश्वरवरं प्रति । विद्याधरगणो विभ्रदहम्पूर्विकया त्वराम् ॥ १३५ ॥
 अथापूज्यन्त निःशेषगीतवाद्यादिकौलुकैः । विद्याधरकदम्बेन, भक्तिविभ्राजिना जिनाः ॥ १३६ ॥
 कैः पुण्यैः पदसीदक्षं, दुःखं ससदमासदम् ? । इदमन्तरे दध्यौ, सुमित्रः स्वर्गितां गतः ॥ १३७ ॥
 इति चिन्तयतश्चिन्ते, मित्रं चित्रगतिः कृती । अतिप्रेम्णाऽवदातस्य, तदा तस्य स्मृतिं गतः ॥ १३८ ॥
 नन्दीश्वरे स तं वीक्ष्य, कुर्वाणं जिनपूजनम् । आगाद् वेगेन तत्रैव, मित्रनेहेन मोहितः ॥ १३९ ॥
 विद्याधरेषु शृण्वत्सु, स देवः कुर्वतः स्तुतिम् । सूर्ध्वं चित्रगतेर्हृष्टः, पुष्पवृष्टिं विसृष्टवान् ॥ १४० ॥
 अथ चित्रगतिं सर्वं, गर्वमुन्मुच्य खेचराः । विस्मिताः पुष्पवर्षेण, नमश्चक्रुर्गुणाधिकम् ॥ १४१ ॥
 बुधेऽनङ्गसेनोऽपि, स्मृत्वा गणकमाधितम् । पुष्पवृष्ट्याऽसियष्ट्या च, हृतया तं सुतापतिम् ॥ १४२ ॥
 रत्नवत्यपि तं प्राप्य, पपावविरते दृशा । मरुस्थलपथे पान्थाः, पाथः पूरमिवादरात् ॥ १४३ ॥
 सोऽपि चित्रगतिर्वीक्ष्य, कैरवाक्षीमिमां तदा । मञ्जुमुदधरत् कण्ठं, तल्लवण्यहृदे दृशम् ॥ १४४ ॥
 परस्परमथैताभ्यां, गताभ्यामेकतामिव । स्वं मनः प्रेमसर्वस्वकोशाध्यक्ष इवार्पितम् ॥ १४५ ॥

अथ स्वस्वपुरं प्रापुः, प्रीताः सर्वेऽपि खेचराः । हर्षमुत्कर्षयन्तोऽन्तः, स्तुत्या चित्रगतेस्तथा ॥ १४६ ॥
 श्रीसूरा-ऽनङ्गसेनाभ्यामादिष्टो गणकस्ततः । निश्चिकाय विवाहाय, रागिणोर्दिनमेतयोः ॥ १४७ ॥
 विवाहं रत्नवत्याऽथ, सूरश्चित्रगतिं सुतम् । राज्ये न्यस्य समं विद्युन्मत्या व्रतमुपाददे ॥ १४८ ॥
 स जीवं धनदेवस्य, बन्धुं नाम्ना मनोगतिम् । धनदत्तस्य चपलगतिं च युदमानयत् ॥ १४९ ॥
 मृतस्य मणिचूडस्य, स्वसामन्तस्य नन्दनौ । विमज्ज्य विमवं राज्ञा, शशि-सुरौ च तोषितौ ॥ १५० ॥
 एकद्वयमभिलाषेण, कदाचिद् युध्यतोस्तयोः । मृतयोर्वर्तिता राजा, वैराग्यं हृदि मेजिवान् ॥ १५१ ॥
 सार्द्धं स्वकीयबन्धुभ्यां, वध्वा च वसुधाधवः । सूरैर्दम्भघराद् मेजे, व्रतं सङ्गामतीव्रतम् ॥ १५२ ॥
 पुरं पुरन्दरो नाम, पुरन्दरपराक्रमः । अपालयन्नृपालस्य, तस्य सूनुरनूलवीः ॥ १५३ ॥
 पादपोषणं कृत्वा, प्राप चित्रगतिः कृती । माहेन्द्रकल्पे देवत्वमुग्रमुनिमप्रमः ॥ १५४ ॥

अस्ति प्रत्यग्निदेहेषु, देशः पञ्चाख्यया महान् ।

यत्र ग्रामाऽन्तराशीनां, शैलानामपि नान्तरम् ॥ १५५ ॥

पुरं सिंहपुरं तत्र, विद्यते विदितं भुवि । सौभाग्यस्त्रीमुखाब्जानां, यत्रेन्दुर्दासवत् पुरः ॥ १५६ ॥
 हरिणन्दीति तत्रासीदवनीपालुरुक्मवः । विमाति यत्प्रतापस्य, तस्मांशुः प्रतिहस्तकः ॥ १५७ ॥
 स मेजे वल्लभमार्थिमियदः प्रियदर्शनाम् । यस्याः सत्यौ रति-प्रीत्योः, केलिशैलरुचौ कुचौ ॥ १५८ ॥
 सोऽयं चित्रगतेर्जीवश्च्युत्वा माहेन्द्रकल्पतः । अपराजितनामाऽमृदुग्रधामा तदङ्गवः ॥ १५९ ॥
 सखा विमलबोधाल्यस्तस्यामवदमात्यम् । सहचारी सदा भानोरिव रश्मिसमुच्चयः ॥ १६० ॥
 बाह्याभ्यां वाहितावेतौ, बाष्पालीक्रमणेऽन्यदा । देशे दवीयसि गतावरण्ये पुण्यविक्रमौ ॥ १६१ ॥
 तत्रावतीर्य तौ वीर्यविनिर्जितपुरन्दरौ । निन्यतुस्तोयतीरेषु, तृषार्चं तुरगद्वयम् ॥ १६२ ॥
 अथ श्मश्रुकृताबन्धौ, विपक्षौ तौ तुरङ्गमौ । देशान्तरविहारश्रीनेत्रे इव तदा तयोः ॥ १६३ ॥
 अथ तत्र स्थितावेतौ, निराशौ गलितश्रियौ । कलुषौ कलिमाहात्म्यान्वयधर्माविवाङ्मनौ ॥ १६४ ॥
 अत्रान्तरे नरः क्रोऽपि, हन्ये हन्ये वदन्निदम् । प्रदत्ताभयदानेन, कुमारेण स्थिरीकृतः ॥ १६५ ॥
 स्थितो यावदसौ तत्र, तावदारक्षकाः क्षणात् । हत हतेति जल्पन्तोऽन्याययुर्ययुवेगतः ॥ १६६ ॥
 ततः समं कुमारेण, वधवारणकारिणा । तदाऽऽरक्षकसैन्यं तत्, प्रारेमे युद्धमुद्धतम् ॥ १६७ ॥
 कर्वालः कुमारस्य, ततो दलयतो रणे । बलस्यास्य प्रभावाब्धिभगस्तिरिव पीतवान् ॥ १६८ ॥
 अथ ते व्यथितास्तेन, कुमारेणोद्भृता भटाः । आशु विज्ञापयामासुर्वलिता भूभुजं निजम् ॥ १६९ ॥
 तदाऽऽरक्षप्रतिक्षेपोद्दीप्रकोपः स भूषतिः । सनाथां दण्डनाथेन, प्राहिणोदसर्मां चमूम् ॥ १७० ॥
 सङ्गलेला कुमारस्यावलेपजलघेस्ततः । इमां पराङ्मुखीचक्रे, वाहिनीमलुल्वराम् ॥ १७१ ॥
 अथ स्वयमयं राजा, समारुढं मत्तङ्गजम् । सङ्क्रामाय समारेमे, संरम्भं क्रोवदुर्वरः ॥ १७२ ॥
 भन्निपुत्रं कुमारोऽपि, व्यापार्य नररक्षणे । आरूरोह रणायोग्रमभिमानमतङ्गजम् ॥ १७३ ॥
 नृपाङ्गजमुजेनामादसिलेखा विकम्पिता । शिखेव मुक्ता वातास्ता, विरोधिवधसन्धया ॥ १७४ ॥
 तद्गुणस्य यमस्येव, रोमाश्वैर्मैचकद्युतेः । सहरन्ती रिपून् कृष्टा, जिह्वेवासिलता बभौ ॥ १७५ ॥
 मनो मन्त्री मुजे मित्रं, भानो धनमसिर्वलम् । इति वीरो विजग्राह, स युक्तं सह भूभुजा ॥ १७६ ॥

भग्ने सैन्येऽप्रणिधितो, ज्ञात्वा तं नृपनन्दनम् । रणं निर्युज्य पयच्छ, कुशलं कोशलेश्वरः ॥ १७७ ॥
 पितृमित्रं कुमारोऽपि, तं मत्वा भन्त्रिणो गिरा । नमश्चकार तत्कालाहङ्कारग्रंथमासुरः ॥ १७८ ॥
 सुता कनकमालाऽस्मै, कुमाराय महीसुजा । दत्ता प्रमथनाशाय, पार्वतीव हिमाद्रिणा ॥ १७९ ॥
 अथ देशान्तरालोकौतुकायचचेतसौ । निशि निःसृत्य मन्त्रीश-घात्रीशतनुजौ गतौ ॥ १८० ॥
 अथ तौ कानने क्वापि, कामिन्याः करुणारवम् । आकर्ण्य कालिकादेव्या, मन्दिरे जग्मतुर्जवात् ॥ १८१ ॥
 समीपे वह्निकुण्डस्य, रुदतीं कामपि स्त्रियम् । वीरो व्यलोकयत् तत्र, कान्तां केनापि खञ्जिना ॥ १८२ ॥
 अथ तं प्रथितोत्साहः, कुमारः प्राह खञ्जिनम् । न वेत्सि क्रूर । रे । भूमि, मया संस्वामिकामिति ॥ १८३ ॥
 विद्यते यदि ते शक्तिर्विधेहि प्रथमं ततः । इत्याकर्ण्य द्रुतं सोऽपि, चलितः कलितः कुधा ॥ १८४ ॥
 समुल्लासितनिखिंसौ, रणाय स्फुरितौ ततः । एतावुत्पाटितोद्दण्डशुण्डादण्डाविव द्विपौ ॥ १८५ ॥
 खञ्जेन धारया धारं, वारयन्तौ मुहुर्मिथः । युयुषातेतरामेतौ, दन्ताभ्यामिव दन्तिनौ ॥ १८६ ॥
 तमजेयतमं मत्वा, कुमारमसिना पुरः । क्रीडया पीडयामास, नागपाशप्रबन्धतः ॥ १८७ ॥
 वल्लीवन्धननिव गजः, स जगत्कौतुकप्रदः । नृपसूनुर्बलेनैव, नागपाशाननुव्रुटत् ॥ १८८ ॥
 लोचने वञ्चयित्वाऽथ, कुमारेण रणाङ्गणे । कालिन्दीस्रोतसेव दुररातिः पातितोऽसिना ॥ १८९ ॥
 मूर्च्छा निमीलयामास, तस्येन्द्रियगणं ततः । समुल्लसत्तमःस्तोमा, पद्मखण्डमिव क्षपा ॥ १९० ॥
 अथ पानीयमानीय, तं निविच्य नृपाङ्गजः । चलच्चेलाम्बुलोन्मीलन्मारुतेरुदजीवयत् ॥ १९१ ॥
 तस्मिन् सोऽपि मूर्च्छान्ते, मूपसुनुमभाषत । विघृष्य मूलिकामेतां, लेपं घातेषु देहि मे ॥ १९२ ॥
 श्रुत्वेति मूपपुत्रोऽपि, चक्रे तस्य वचः क्षणात् । नीरे रेखेव तत्सङ्गतिर्देहे तदाऽमिलत् ॥ १९३ ॥
 अथोत्थितः स वीरेण, काऽतौ कोऽसीति भाषितः । उद्दुद्धवदनाम्भोजमरन्दमधुरं वज्रः ॥ १९४ ॥
 आस्ते पुरश्चियां सीमा, पुरं श्रीरथनूपुरम् । तस्मिन्मृतसेनाख्यः, क्षितिपः खेचरेश्वरः ॥ १९५ ॥
 अस्ति क्रीर्तिमती नाम, तस्य कीर्तिमती प्रिया । रत्नमालाऽमिथा बाला, रतिरूपा तयोरियम् ॥ १९६ ॥
 हरिणन्दिधरावीशतनुभूरपराजितः । अस्या भविष्यति पतिज्ञानिनेति निवेदितम् ॥ १९७ ॥
 श्रीवेषणनन्दनः शूरकान्तनामाऽस्मि खेचरः । लावण्यलहरीसिन्धुमेनां याचितवानहम् ॥ १९८ ॥
 अपराजित एव स्यात्, प्रियो मे हरिणन्दिभूः । प्रविशाम्यथवा बहिः, चक्रे निश्चयमित्यसौ ॥ १९९ ॥
 अपहृत्य ततः कोपादानीतेयं मया वने । भक्तिभिः शक्तिभिश्चापि, चापलादर्थिता भृशम् ॥ २०० ॥
 पूरयिष्यामि ते बहिःप्रवेशनियमं ततः । इत्युक्त्वा कृष्टनिखिंसे, मयि वीर । त्वमागतः ॥ २०१ ॥
 वितन्वति कथामिदं, तत्र विद्याधरे तदा । पितरौ रत्नमालायाः, पुत्रीमीक्षितुमागतौ ॥ २०२ ॥
 भन्त्रिपुत्रगिरा ताभ्यां, मत्वाऽयमपराजितः । रत्नमालां रतिमिव, प्रयुञ्जः परिणायितः ॥ २०३ ॥
 विद्याधरः कुमाराय, व्रणसंरोहणौषधीम् । त्रिन्तितार्थकरीं दत्त्वा, गुलिकां च क्वचिद् ययौ ॥ २०४ ॥
 अथो यथागतं सर्वे, जग्मुस्तौ तु महाशयौ । चिरकालं वने आन्तौ, दिवीन्दु-तपनाविव ॥ २०५ ॥
 कुमारः सहकारस्य, तलेऽथ तृषितः स्थितः । ययौ सचिवसूनुस्तु, वारिग्रहणहेतवे ॥ २०६ ॥
 कुतोऽपि त्रयोमादाय, यावत् सोऽयमुपागतः । तावदाग्रतरोर्मले, न पश्यति नृपाङ्गजम् ॥ २०७ ॥

१. तं मित्रनन्दं ० २. चनं व ० ३. अबद्धं वदनां ०

४ निदेशितम् ० ५ धरकुमारोऽथ, व्रणं ०

असावसीदा तन्मित्रविरहं निरहंकृतिः । चिरं वज्रम कान्तारे, यूथग्रष्ट इव द्विपः ॥ २०८ ॥
 अथ भ्रमन् गतो नन्दिपुरोपात्तसुरालये । एत्य खेचरयुग्मेन, स प्रोचे दुःखदुर्मानाः ॥ २०९ ॥
 आकारयति मित्रं ते, भूपभूषणराजितः । तदा चापहतः सोऽयमावाभ्यां विपिनान्तरात् ॥ २१० ॥
 प्रभुः कमलभालुर्नौ, हारयाभास खेचरः । कुमुदिन्याः कृते पुण्याः, कमलिन्याश्च तं यतः ॥ २११ ॥
 अयमेवानयोर्वार्ये, न्यवेदि ज्ञानिना वरः । प्रमुणा निर्मिते सोऽस्ति, प्रासादे त्वद्विनाऽर्दितः ॥ २१२ ॥
 विवाहेऽपि निरुत्साहः, स भवन्तं विनाऽभवत् । तदेहि देहि तस्याद्य, मुदमब्धेरिवोद्धपः ॥ २१३ ॥
 इत्याकर्ण्य हृदि प्रीतः, स ताभ्यां सह जग्मिवान् । तस्यासिमुदितः कन्ये, वीरः पर्यणयच्च ते ॥ २१४ ॥
 अथ श्रीमन्दिरपुरे, तौ गत्वा सत्त्वदुःसहौ । स्थितौ कामलतानान्या, वारनार्या निकेतने ॥ २१५ ॥
 पुरोऽस्मिन्नेकदा कश्चिदभूत् कोलाहलो महान् । रथघण्टापथत्यागव्याकुलार्कतुरङ्गमः ॥ २१६ ॥
 तत् परम्परया ज्ञात्वा, निहतं घातकैर्नृपम् । वेश्यायै मन्त्रिसूराख्यदथ सज्जीवनौषधम् ॥ २१७ ॥
 तद् भूभृन्मन्त्रिणे तूर्णं, वेश्यायाऽपि निवेदितम् । अयं मद्गृहवास्तव्यः, किञ्चिद् वेत्ति महौषधम् ॥ २१८ ॥
 मन्त्रिणा भक्तिमुनेन, तत् तदाऽऽकारिताविमौ । औषधेन घराधीशं, क्षणाच्चक्रतुरक्षतम् ॥ २१९ ॥
 ह्रींरिण्दिन्दितनूजोऽयमिति मत्वाऽथ भूभुजा । रम्भानाक्षः स्वनन्दन्याः, प्रदानेनैव संकृतः ॥ २२० ॥
 तत्रैव तामपि त्यक्त्वा, पुनः प्रचलिताविमौ । कञ्चित् केवलिनं वीक्ष्य, पुरे कुण्डपुरे स्थितौ ॥ २२१ ॥
 नत्वा केवलिनं भक्तिभावितः सुहृदा सह । अपराजितवीरोऽयं, निविष्टः क्षितिविष्टरे ॥ २२२ ॥
 पमच्छ स्वच्छधीर्भाविशुभा-ऽशुममथाऽऽत्मनः । मित्रस्य च स्वकीयस्य, मेदिनीनाथनन्दनः ॥ २२३ ॥
 द्वाविंशतीर्थेऽहं भावी, नेमिस्त्वं पञ्चमे भवे । अयं सुहृच्च प्रथमो, गणभूत् ते भविष्यति ॥ २२४ ॥
 वाचं संयम्य निशम्येति, प्रथितां मुनिनाऽमुना । स प्राप प्रमदं भाविसुक्त्यानन्दासुवादिनम् ॥ २२५ ॥
 मुनौ कृतविहारोऽथ, केवलज्ञानभास्करे । तौ कुतूहलिनौ देशान्, द्रष्टुमश्रमतां पुनः ॥ २२६ ॥
 इतश्चास्ति जनानन्दे, लङ्काशङ्काकरे पुरे । जितशत्रुर्धरित्रीशो, धारिणी चास्य बल्लभा ॥ २२७ ॥
 सोऽपि रत्नवतीजीवश्च्युत्वा माहेन्द्रकल्पतः । देव्याः कुक्षिसरोहंसी, जज्ञे प्रीतिमती सुता ॥ २२८ ॥
 अथासौ यौवनं प्राप्ता, प्रतिज्ञामिति निर्ममे । विद्यया मां विजेता यः, स मे भर्ता भविष्यति ॥ २२९ ॥
 स्वयंवराथैर्मुर्वीशस्ततो निर्माय मण्डपम् । पञ्चेपुरोचिषो भूरीनमीमिलदिलाषिपान् ॥ २३० ॥
 संपाञ्चालीप्रपञ्चेषु, ते मञ्चेषु निषादिनः । किरन्ति रागं प्रत्यङ्गं, भूयामणिविभानिभान् ॥ २३१ ॥
 अत्रान्तरे नरेशस्य, सचिवस्य च तौ सुतौ । पश्यन्तौ काश्यपीखण्डमखण्डस्मयमीयतुः ॥ २३२ ॥
 विषाय गुलिकायोगादन्यं वेषमुनौ ततः । मूले मञ्चस्य कस्यापि, स्थितासुत्तालकौतुकौ ॥ २३३ ॥
 कस्याश्चिन्मञ्चपाञ्चाल्या, मूर्ध्नि न्यस्तकराम्बुजः ।
 कुमारस्तस्थिवान् पश्यन्, भूभुजस्तृणवत् तदा ॥ २३४ ॥
 अथ रङ्गपथक्रोडं, प्राप प्रीतिमती तदा । पुरोवर्तिप्रतिहारीप्रथिताप्रपथान्तरा ॥ २३५ ॥
 सगालोक्य समायान्तीमथं ते पृथिवीभूतः । चेष्टान्तराणि तत्कालं, चक्रिरे चलचेतसः ॥ २३६ ॥
 परिभ्राम्यति लीलाब्जे, चक्षुश्चक्षेप कश्चन । इह तद्वक्त्रशोभाऽस्ति, न वेतीव विलोकयन् ॥ २३७ ॥

अङ्गुलिभ्यां अमयत्, करात् कस्यापि चम्पकम् । क्षितौ पपात तत्कान्तिविजितं नु । विलज्जितम् ॥ २३८ ॥
 विमलं केतकीपत्रं, नखैः कश्चिददारयत् । तदीयदशनोन्मीलनमयूखश्रीमलिलुचम् ॥ २३९ ॥
 तदीयाङ्गपरिवङ्कतिरोधानविधायिनम् । कश्चिदभ्रमयत् पाणोराकण्डुमिव कङ्कणम् ॥ २४० ॥
 जगतीपतिषु स्पष्टमिति तेषु विलासिषु । पुरः प्राह प्रतीहारी, शुद्धा श्रीतिमतीं प्रति ॥ २४१ ॥
 एते देवि । मुदे विश्वविजयोज्ज्वलविक्रमाः । आजगमुस्त्वत्कृते मूपाः, स्मररूपा गुणाब्धयः ॥ २४२ ॥
 यः कश्चित् ते मुदं चित्ते, दत्तेऽमीषु विशेषतः । वृणु तं माग्यसौमाग्यप्रसादसदनं नृपम् ॥ २४३ ॥
 असौ भौक्तिकताडङ्कहंसोत्तंसमुस्मान्बुजः । राजा भुवनचन्द्राख्यः, शौर्य-धैर्य-धियां निधिः ॥ २४४ ॥
 अयं हाराङ्कितप्रियो, राजा समरकेतनः । स्मरे हरमयोद्भ्रान्ते, रूपश्रीरमुमाश्रिता ॥ २४५ ॥
 मूपः कुचेरनामाऽयं, सख्युर्मुखमवेक्षते । उत्तीर्णो भुवि चेतोभृदिवः शिवमयादिव ॥ २४६ ॥
 अयं सोमप्रभो राजा, करोद्यत्केलिकन्दुकः । प्रविष्टो हृदि नारीणां, स्यादसावेव मन्मथः ॥ २४७ ॥
 मूपः क्षराभिः सोऽयं, लीलानीलारविन्दवान् । अयं मेजे रतिर्नित्यं, प्रियेऽनङ्गे तदाशया ॥ २४८ ॥
 भीमः श्रीमानसौ राजा, कुण्डले कुरुते करम् । स्मरं रतिरतं मत्वा, यं प्रीतिस्तद्वदश्रिता ॥ २४९ ॥
 क्षमाधवो धवलः सोऽयं, स्मेरनीलाश्मशेखरः । यत्कान्तिकिङ्करः कामो, भुवनेषु विजृम्भते ॥ २५० ॥
 इति ज्ञात्वा प्रतीहारीवचनेन नृपानिमान् । क्रमेण मण्डुमारभे, कन्या विद्यासु कौशलम् ॥ २५१ ॥
 अथ जित्वा कुमारी, ताननुग्रहं निरुत्तरान् । वरं नरेभ्यो नारीति, ज्ञात्वा प्रीतिपराऽभवत् ॥ २५२ ॥
 तामथ व्यथमानात्मा, कुमारो जितकाशिनीम् । तथैव मञ्चपाञ्चल्या, मणिस्पर्शादवीरवत् ॥ २५३ ॥
 चमत्कारकरी पुंसां, प्राह पाञ्चालिका ततः । आक्षिप्य क्षमापतेः पुत्रीं, मूर्च्छमानभृता गिरा ॥ २५४ ॥
 किमु गर्जसि वामाक्षि । विजित्य नृपशूत्रं नृपान् ? । न किं जानासि मामत्र, पुरः स्फुरितकौलुकात् ? ॥ २५५ ॥
 भवत्या यदि जीयेऽहं, तद् गुरुर्लज्जते मम । मन्मौलौ न्यस्तहस्तोऽयं, हरिणान्दिनृपात्मजः ॥ २५६ ॥
 ज्वलन्कृतेति, पाञ्चालीवाचा सा चारुलोचना । शारदेव स्वयं वादसादरा शुद्धसुहृदौ ॥ २५७ ॥
 कन्या पप्रच्छ कः शूरो, जितात्मेति जगाद सा । को दक्षः ? साऽवदत् प्रोक्तं, तया श्रीभिरवञ्चितः ॥ २५८ ॥
 को दुःखीति तया प्रोक्तं, स्पृहा यस्येति साऽब्रवीत् । तयोक्तं को धनी ? यस्य, सुकृतानीत्युवाच सा ॥ २५९ ॥
 इति प्रश्नोत्तरगिरा, पाञ्चाल्या विजिता सती । शुद्धा कण्ठे कुमारस्य, बाला मालामयोजयत् ॥ २६० ॥
 अथ पृथ्वीभृतः सर्वे, कुमारं प्रति कोपिनः । सममेव समीकायानीकैनीः समनीनहन् ॥ २६१ ॥
 बलानि बलवान् राज्ञां, तानि जित्वा नृपात्मजः । भूपैः प्रत्येकमेकाकी, सार्द्धं युद्धविधिं दधौ ॥ २६२ ॥
 हेलयैव महीपालानन्यान् निर्जित्य भूपम् । केसरीव समारूढः, सोमप्रभनृपद्विषम् ॥ २६३ ॥
 स्वसीयो मातुलेनार्य, विस्फुरन्नपराजितः । राज्ञा सोमप्रभेणाथ, लक्ष्मणैरुपलक्षितः ॥ २६४ ॥
 गलदश्रुजलो वीरमथ सोमप्रभो नृपः । आगिनेयं महाहर्षपूरितः परिरब्धवान् ॥ २६५ ॥
 हरिणान्दितनूजं मे, जमेयमपराजितम् । अयं जानीथ मृपानामिति सोमप्रभोऽविशत् ॥ २६६ ॥
 जग्मुः स्वाजान्यमुर्वीशाः, सर्वेऽपीति प्रमोदिनः । मध्ये मृत्वा कुमारस्तैः, सोत्साहैश्च विवाहितः ॥ २६७ ॥
 अथ सम्मानिता राज्ञा, सर्वेऽपि जितशत्रुणा । ययुर्निजनिजं स्थानं, नृपाः सोमप्रभादयः ॥ २६८ ॥

१ 'तुकम्' खंता० ॥ २ 'या पृष्ठं, स्पृ' खंता० ॥ ३ 'किनीं समं' खंता० ॥ ४ 'भोऽवदत्
 खंता० ॥ ५ 'सर्वे प्रीतिप्रभो' खंता० ॥

ततस्तत्र स्थितं श्रुत्वा, कुमारमपराजितम् । आययौ पैतृको मन्त्री, समाकारयितुं स्यात् ॥ २६९ ॥
 सर्वेऽपि परिणीतस्त्रीपितरोऽपि तमाययुः । सरिदोषा इवाम्भोधि, विद्याधरधराधिपाः ॥ २७० ॥
 मित्रेण मन्त्रिणा धात्रीश्वरैर्विद्याधरैश्च तैः । ऋक्षैरिव तुषारांशुः, कुमारः परिवारितः ॥ २७१ ॥
 कम्पिनीं सैन्यचारेण, स्वित्रां गजमदाम्बुभिः । मेजे निजपुरीमेष, दयितामनुरागिणीम् ॥ २७२ ॥
 बभौ पितरमालोक्य, वृक्षोऽम्बुदमिवाथ सः । प्रीतः प्रेक्ष्य च तं राजा, राजानमिव वारिधिः ॥ २७३ ॥
 रोमाञ्चमेचकश्रीकः, प्रसरद्भुजपक्षतिः । पितृपादाम्बुजोत्सङ्गे, वीरो भृङ्ग इवापतत् ॥ २७४ ॥
 अथो कुमारमुत्थाप्य, बाहुभ्यां प्रीतिविह्वलः । राजा हृदि दधौ मूर्ध्नि, वर्षन् हर्षाश्रुविन्दुभिः ॥ २७५ ॥
 अयोद्धारो नो मौलि, न्यस्य मातृपदद्वये । नलोष्णीषमणीनां तु, रश्मिभिर्मथितं मिथः ॥ २७६ ॥
 मात्रा कथञ्चिदुत्थाप्य, मुदा मूर्ध्नि चुम्बितः । कुमारः शैशवसुखं, सत्मार सुरदुर्लभम् ॥ २७७ ॥
 तौ प्रयोगति-चपलगतितिजीवौ प्रणमतुः । सोदरौ स्त्र-सोमाख्यौ, कुमारस्य पदद्वयम् ॥ २७८ ॥
 समर्थमथ मत्वा तं, निधाय स्वपदे सुतम् । व्रतं विश्वस्तहरिणं, हरिणन्दी मुदा दधौ ॥ २७९ ॥
 तपस्तपनविस्तारध्वस्तकर्मतमस्ततिः । हरिणन्दीमुनिपतिस्तत् प्राप परमं पदम् ॥ २८० ॥
 महिषीपदविद्योतमानप्रीतिमतीयुतः । शशास स्त्र-सोमाभ्यां, सहोर्मिपराजितः ॥ २८१ ॥
 मित्रं विमलबोधोऽपि, तस्य मन्त्रिपदेऽभवत् । दीप्ततेजःप्रदीपैकसदनं सदनन्तवीः ॥ २८२ ॥
 कुर्वन्पूर्वपतिर्त्तीयै-रथयात्रामहोत्सवम् । ददर्शाऽनङ्गदेवाख्यमिभ्यमुद्भिन्नयौवनम् ॥ २८३ ॥
 एतच्चैव द्वितीयेऽहि, मरणं परिभावयन् । षिक्! संचतिरसारेयमिति सारां धियं दधौ ॥ २८४ ॥
 इहान्तरे पुरोपान्ते, केवलज्ञानवान् मुनिः । आययौ यः कुमारत्वे, दृष्टः कुण्डपुरे पुरा ॥ २८५ ॥
 पथं प्रीतिमतीपुत्रं, कृत्वा राज्येऽथ पार्थिवः । मुनेस्तस्माद् व्रतं प्राप, सकान्ता-ऽमाल्य-वान्धवः ॥ २८६ ॥
 स तपो निबिडं तस्त्वा, पूर्णायुः सपरिच्छदः । समभूदारणे कल्पे, शक्रसामानिकः सुरः ॥ २८७ ॥
 जम्बूद्वीपाभिधे द्वीपे, क्षेत्रे भरतनामनि । कुरुदेशशिरोमालये, श्रीहास्तिनपुरे पुरे ॥ २८८ ॥
 श्रीषेणनृपतेः पत्न्यां, श्रीमत्यां शङ्ख इत्यभूत् । जीवोऽपराजितस्याथ, पूर्णेन्दुस्वमतः सुतः ॥ २८९ ॥
 ॥ युगमम् ॥

जीवो विमलबोधस्य, मतिप्रभ इति श्रुतः । आसीद् गुणैर्निर्घेर्मन्त्रिकिरीटस्याङ्गजो गुणी ॥ २९० ॥
 क्रीडां वितनुतो मित्राभ्य तौ पूर्ववत् ततः । यौवनस्य वशं यातौ, वसन्तौ जनचेतसि ॥ २९१ ॥
 चौर्यदावाग्निदग्धाङ्गः, सीमादेशजोऽन्यदा । आगत्य क्षितिनेतारं, विजेतारं व्यजिज्ञपत् ॥ २९२ ॥
 विशालभृङ्गः स गिरिः, सा चन्द्रशिखिरा नदी । दुर्गेऽस्मिन् दुर्ग्रहः पक्षीपतिः समरकैतनः ॥ २९३ ॥
 हरत्येव सदेशस्थः, स देशस्थ श्रियं सदा । दोषा दोषाकरोऽम्भोजवनत्येव समापतन् ॥ २९४ ॥
 गिरं जनपदयेति, दुःखदाहसगद्गदाम् । समाकर्ण्यमवद् मूपः, कोपवह्निहस्तिका ॥ २९५ ॥
 कटकाय कटुस्वान्तः, समारम्भं विभावयन् । आदिदेश नृपः पत्ति-द्विप-वाह-रथाधिपान् ॥ २९६ ॥
 अथ विशापयामास, कुमारः क्षितिवासवम् । अन्तः स्फुरति कोपेऽपि, निर्विकारमुखाकृतिः ॥ २९७ ॥
 स्वर्गेशो नागतः स्वर्गाच्च पातालाद् बलिर्वेली । कथमित्थं प्रभो! पक्षीपतिमात्रे प्रकुप्यसि? ॥ २९८ ॥
 मा कोपीरहमेवासुं, निग्रहीष्यामि हेरुया । व्यापारं हि कुठारस्य, नखच्छेधे करोति कः? ॥ २९९ ॥

इत्याकर्ण्य तरेन्द्रेण, समादिष्टः प्रमोदिता । कुमारः शत्रुसंहारहेतवे कटकं व्यधात् ॥ ३०० ॥
 कृत्वा शून्यमथो दुर्गं, कतिचित्पतिपाकितम् । तस्थौ दूरेण पक्षीशच्छलाय सह सैनिकः ॥ ३०१ ॥
 इति मत्वा कुमारोऽपि, समारोपितसैनिकः । प्रेरितैः पतिभिर्दुर्गं, ग्राहयामास कैश्चन ॥ ३०२ ॥
 जगामान्तः समं सैन्यैः, शङ्खोऽयमिति शङ्कया । बलैरनगैर्लेदुर्गं, पक्षीपतिरेवेष्यत् ॥ ३०३ ॥
 अथ संरुद्धदुर्गं तं, वरुगन्तं विक्रमोजितैः । पक्षीशं वेष्टयामास, कुमारः प्ररितो बलैः ॥ ३०४ ॥
 अन्तर्बहिर्बलस्तोमैर्दुर्गान्ते वध्यतां गतम् । मत्वाऽऽत्मानमथो मानममुचत् पक्षगाधिपः ॥ ३०५ ॥
 मूर्त्तं मदमधीपिण्डमिवायातं हृदो बहिः । वहन् कण्ठे कुठारं स, कुमारमनुनीतवान् ॥ ३०६ ॥
 बलमानः सहानेन, वीरोऽथ कटकान्तिके । अर्धमार्गेऽर्धरात्रे स, शुश्राव रुदितं स्त्रियाः ॥ ३०७ ॥
 अथ शब्दानुसारेण, तां जगाम नृपाङ्गजः । एकः खञ्जलतोद्रेकप्राक्षिण्यमुजभूरुहः ॥ ३०८ ॥
 कुमारस्तामथोवाच, किमिदं मीरु रुद्यते ? इति साऽपि तदाकारविश्वस्ता दुःखिताऽब्रुत् ॥ ३०९ ॥

अङ्गदेवेषु चम्पायां, जितारिचपतेः सुता । कीर्तिमत्यामसूद भूरिपुत्रोपरि यशोमती ॥ ३१० ॥
 गुणश्रवणमात्रेण, शङ्खे श्रीषेणनन्दने । अनुरागोऽभवत् तस्याः, सरोजिन्या रवाविब ॥ ३११ ॥
 स्वाजन्त्याय ततो राजा, श्रीषेणनृपतिं प्रति । विशिष्टं प्रेषयामास, वाक्पीयूषपयोनिधिम् ॥ ३१२ ॥
 समयेऽस्मिन्निमां बालां, मणिशेखरखेचरः । जहे मया सह महस्तिरस्कृतसहस्ररुक् ॥ ३१३ ॥
 अटन्यामिह मुक्ताऽहं, निन्ये कन्या तु साऽन्यतः । तस्याः श्रीमन्नहं धात्री, तद्वियोगेन रोदिमि ॥ ३१४ ॥
 किंवदन्तीं कुतस्तस्या, लभेयमिति चिन्तयन् । इमामाश्वासयामास, कुमारः कान्यया गिरा ॥ ३१५ ॥
 अथ तद्वीक्षणपरे, वीरे शौर्यसखः स्वयम् । पूर्वाशापतिरुष्णांशुं, शैले दीपनिवासुचत् ॥ ३१६ ॥
 तदटनटवीगर्भे, कन्यावीक्षणसत्वरः । शैले विशालशृङ्गाख्ये, कन्दरामन्दिरदरे ॥ ३१७ ॥
 शङ्ख एव मम स्वामी, वदन्तीमिति बालिकाम् । खेचरं चाटुकारं च, सोऽपश्यन्मणिशेखरम् ॥ ३१८ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

क्रोधादभिमुखं धावन्, पश्यन् कन्यां च सस्पृहम् । कुमारः खेचरेन्द्रेण, तस्मिन्त्वेन निश्चितः ॥ ३१९ ॥
 समायातः मियोऽयं ते, शङ्खः पश्यैष हन्यते । तां प्रतीतिं प्रतिज्ञाय, प्रचचाल स खेचरः ॥ ३२० ॥
 तच्चिष्कपक्षपाशाग्रसङ्ग्रामेण नृपाङ्गजः । खेचरं विगलद्वासं, दासं चक्रे विजित्य तम् ॥ ३२१ ॥
 स्मिन्त्वा व्यलोकयद् बाला, तं कुमारं जितद्विषम् । प्रभाते परिसृतेन्दुं, पद्मिनीव दिवाकरम् ॥ ३२२ ॥
 अथ व्योमो मनोवेगा, मणिशेखरपत्नयः । पेलुर्नृपसुतोपात्ते, सससीव सितच्छदाः ॥ ३२३ ॥
 उमी पुरे च सैन्ये च, प्रैषीद् भूपाङ्गजः खगौ । एकं यशोमतीधान्याः, समानयन्हेतवे ॥ ३२४ ॥
 निकाममुपरोधेन, कुमारः खेचरेक्षितुः । प्रणमन् सिद्धजैल्यानि, कन्यया साकमेतया ॥ ३२५ ॥
 आयातः कनकपुरे, विद्याधरपुरे ततः । भूमिमालामवैताढ्याविरोधककलाश्रुति ॥ ३२६ ॥ युग्मम् ॥
 दिनानि कतिचित् तत्र, तस्थौ भूजानिनन्दनः । खेचरप्रेणिसौजन्यक्षीरनीरेशकेशवः ॥ ३२७ ॥
 अथ तस्मै ददौ पुत्रीं, खगेशो मणिशेखरः । ददिरे खेचरैरन्यैरपि विद्या निजा निजाः ॥ ३२८ ॥
 अथ विद्याधरैः सर्वैः, परितः परिवारितः । द्विषद्भ्यादकम्पायां, चम्पायां पुरि यातवान् ॥ ३२९ ॥
 यशोमत्यादिकाः कन्याः, स तत्र परिणीतवान् । रोहिणीप्रभृतीः शीतसुतिर्दाक्षायणीरिज ॥ ३३० ॥

विभाटितकपाटोष्ठप्रतोलीमुखनिःसृतैः । सौधांशुभिर्विहसितामिव चम्पां विवेश सः ॥ ३३१ ॥
 यशोधरो गुणधरः, कुमारस्य सहोदरौ । सम्मुखौ द्वावपि प्राप्तौ, तौ जीवौ स्मर-सोमयोः ॥ ३३२ ॥
 बाहुभ्यामिव बन्धुभ्यां, वाम-दक्षिणपक्षयोः । चतुर्बाहुनिवादक्षिं, कुमारो नागरैस्तदा ॥ ३३३ ॥
 अथैसौ पितरौ नत्वा, कृतार्थम्भन्यमानसः । वभूव विप्रुल्लसीतिवल्लीप्रोह्लासपादपः ॥ ३३४ ॥
 वसुन्धराधुरोधुर्य, राज्ये कृत्वाऽथ तं सुतम् । राजा गुणधराचार्यपादान्ते गृहे व्रतम् ॥ ३३५ ॥
 वनीमिवावनीमेनां, सेचं सेचं नयाम्बुभिः । मालाकार इव क्षमापः, स यशोभिरपुष्पयत् ॥ ३३६ ॥
 अन्यदा केवलज्ञाननिषिर्विबुधसेवितः । श्रीपेणः क्षीणदुष्कर्मा, प्राप्तस्तस्याः पुरः पुरः ॥ ३३७ ॥
 परीवारपरीतोऽयमथ शङ्खः क्षमापतिः । मुनीन्द्रं पितरं नत्वा, देशनान्ते व्यजिज्ञपत् ॥ ३३८ ॥
 स्वामिन् । प्रेम्णा यशोमत्यामत्यासक्तिः कुतो मम ? । ऊचे मुनिरथानेकमवसम्बन्धितामिह ॥ ३३९ ॥
 आगामिनि भवे भावी, नेमिनामा जिनो भवान् । मन्त्री च बान्धवौ चैतौ, गणेशस्तव भाविनः ॥ ३४० ॥
 इयं राज्ञीमती भूत्वा, त्वदेकमयमानसा । अनूढैव व्रतं स्वतः, प्राप्य निर्धृतिमाप्स्यति ॥ ३४१ ॥
 निश्चयेति मुनेर्वाचं, शङ्खः शङ्खोज्ज्वलाननः । कुमारं पुण्डरीकाख्यं, राज्ये व्यधित दुर्धरम् ॥ ३४२ ॥
 ततः समं यशोमत्या, बन्धुभ्यां सचिवेन च । अवाप क्षमापतिर्दीक्षां, वीक्षां मुक्तिस्त्रिया इव ॥ ३४३ ॥
 सोऽर्द्धकृत्यादिभिः स्थानैस्तीर्थकृतैर्म निर्ममे । विधायऽऽराधनां चान्ते, पादपोषणं व्यधात् ॥ ३४४ ॥
 परीषहोपसमाधैः, स परैरपराजितः । अपराजितसंज्ञेऽभूद्, विमाने मासुरः सुरः ॥ ३४५ ॥

तस्मिन्नखण्डितसुखामृतपानपीनः,

सोऽयं सुरः स्फुरदनुत्तररूपसम्पत् ।

हर्षप्रकर्षमयमद्भुतसूरिभाग्य-

लक्ष्मीमयं च समयं गमयाम्बभूव

॥ ३४६ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्घपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीनेमिनाथप्राक्य-
 भववर्णनो नाम दशमः सर्गः ॥

पीयूषादपि पेशलाः शशधरज्योत्स्नाकलापादपि,

स्वच्छा नूतनचूतमङ्गरिभराङ्गुलुसत्सौरभाः ।

वाग्देवीमुखसामस्कृतविशदोद्गारादपि प्राञ्जलाः,

केषां न प्रथयन्ति चेतसि मुदं श्रीवस्तुपालोकयः ? ॥ १ ॥

॥ अञ्जग्रायस् ३५२ । उभयस् ३१४५ ॥

१ अथ स्वसुरमापृच्छथ, परिवारैः समं निजैः । पित्रोरुत्कण्ठितः प्राप, कुमारो हस्तिना-
 पुरम् ॥ ३३१ ॥ इतिरूप-श्लोक-खंता ॥ २ 'वै शशि-सूरयोः वता ॥ ३ 'थायं पित' पाता ॥
 ४ 'राधोयं पाता ॥ ५ 'न्धवावेतौ खंता ॥

एकादशः सर्गः ।

इतश्च मथुरापुर्या, यदुनामा नृपोऽभवत् । बृहद्रथाङ्गजो शूरिभूपान्ते हरिवंशम् ॥ १ ॥
 शूरो जातस्ततः शौरि-सुवीरौ तस्य चाऽऽत्मजौ । शूरः शौरिं नृपं कृत्वा, व्रते प्रवृत्ते कृती ॥ २ ॥
 सुवीरं स्वपदे न्यस्य, शौरिः सोदरवत्सलः । स्वयं कुशार्तदेशेषु, चक्रे शौरिपुरं पुरम् ॥ ३ ॥
 शौरिरन्धकवृष्ण्याद्या, बभूवुः किल सुतवः । सुवीरस्य महावीरा, भोजवृष्ण्यादयः पुनः ॥ ४ ॥
 भूपमन्धकवृष्णिं तत्, कृत्वा शौरिधराधिपः । सुप्रतिष्ठान्मुनेः प्राप्य, व्रतं निर्वृतिमासदत् ॥ ५ ॥
 सुवीरस्तनुजं राज्ये, भोजवृष्णिं विधाय च । विदधे सिन्धुषु स्वस्मै, सौवीरं नाम पत्तनम् ॥ ६ ॥
 मथुराम्भोजसूर्यस्य, भोजवृष्णेर्महीसुजः । जाम्बुद्वीपगुणग्राम, उग्रसेनः सुतोऽभवत् ॥ ७ ॥
 आसन्नन्धकवृष्णेस्तु, सुभद्रायां सुता दश । समुद्रविजयो जिष्णुरक्षोभ्यः क्षोभितद्विषन् ॥ ८ ॥
 स्तिमितः शमितारातिः, सागरः सागरोपमः । हिमवान् हिमवत्कीर्तिरचलोऽचलनिश्चयः ॥ ९ ॥
 धरणो धरणीमूषा, पूरणः शत्रुचूरणः । अभिचन्द्रो वितन्द्रात्मा, वसुदेवश्च विश्वजित् ॥ १० ॥
 ॥ विशेषकम् ॥

समुद्रविजयं न्यस्य, स्वपदेऽन्धकवृष्णिना । सुप्रतिष्ठान्मुनेरेव, प्रव्रज्य प्रापि निर्वृतिः ॥ ११ ॥
 राज्ये न्यस्योग्रसेनं च, भोजवृष्णिर्महासुजः । सुप्रतिष्ठस्य पादान्ते, दान्तात्मा व्रतमग्रहीत् ॥ १२ ॥
 कंसेन तु सुभद्रारूप्यरसविक्रियसुनुना । पठतो वसुदेवस्य, मैत्री सौरिपुरेऽभवत् ॥ १३ ॥
 ततश्चिक्रीडतुः कंस-वसुदेवौ सदैव तौ । मिथश्चैतन्यवत्कायप्रतिच्छायनिभावभौ ॥ १४ ॥
 समुद्रविजयस्योर्वीभृतोऽन्येभुः समाजुषः । अर्द्धचक्रिजरासन्धराजदेशः समाययौ ॥ १५ ॥
 अस्मद्वंश्योऽस्ति वैताढ्यतटे सिंहस्थो नृपः । एनं बद्धोद्धतक्रोधं, यः कश्चन समानयेत् ॥ १६ ॥
 इष्टो दीयेत देशोऽस्मै, तथा जीवयशाः सुता । राजादिष्टं तदित्येतन्मेने मानवपुङ्गवः ॥ १७ ॥
 समुद्रविजयाद् राजादेशार्थैकसमर्थधीः । यथाचे स्वयमादेशं, वसुदेवः प्रतिज्ञया ॥ १८ ॥
 नरेन्द्रादेशतः कंससारथिः सारसैनिकः । वीरो जगाम वैताढ्यमद्वैताढ्यपराक्रमः ॥ १९ ॥
 अथो सिंहस्थो युद्धदुःसहः सहसाऽभ्यगात् । वसुदेवं प्रति जवात्, किरिः केसरिणं यथा ॥ २० ॥
 जथ युद्धप्रबन्धेन, भग्ने सैन्यसमुच्चये । वसुदेवः समं सिंहस्थेन युयुधे स्वयम् ॥ २१ ॥
 ततः परिब्रमुद्यम्य, कंसस्तं सहसा द्विषम् । आहत्य वसुदेवंस्य, पुरो बद्धमदोकयत् ॥ २२ ॥
 अथैत्य दैत्यविक्रान्तः, क्रान्तसिंहस्थो रयात् । समुद्रविजयस्याङ्गी, वसुदेवोऽनमन्मुदा ॥ २३ ॥
 वसुदेवमथावादीनृपस्तम्भं प्रदास्यति । राजा तुष्टो जरासन्धस्तां जीवयशां सुताम् ॥ २४ ॥
 पति-तातकुलोच्छिस्त्यै, सा तु ज्ञातमिदं मया । क्रोष्टुकिज्ञानिवचसा, तैत् तत्त्यागे मतिं कुरु ॥ २५ ॥
 ध्यात्वाऽथ वसुदेवोऽपि, जगाद नृपतिं प्रति । युद्धे कंसेन बद्धोऽयं, तद् यशोऽयैव दीयताम् ॥ २६ ॥

१ शूरो पाता० ॥ २ शूरः पाता० ॥ ३ कस्यसू० खंता० माता० ॥ ४ शौरि० खंता० पाता० ॥
 ५ तत्त्यागे तन्मति खंता० ॥

तदगद्यत भूयेन, जरासन्धनृपः कथम् । सुतामपि बलिष्ठाय, वणिक्पुत्राय दास्यति ? ॥ २७ ॥
 अवादि वसुदेवेन, मन्ये नासौ वणिक्सुतः । जानामि विक्रमेणेति, तत्पिताऽऽकार्यं पृच्छयते ॥ २८ ॥
 अथाऽऽह्य सुभद्रोऽयं, कंसोऽसितसन्निधिः । राज्ञा सन्नपथं पृष्टः, सुतोऽयं ते किमौरसः ? ॥ २९ ॥
 इत्युक्ते भूयताञ्जेषु, सुभद्रोऽपि यथातथम् । गतोऽहमेकदा शौचहेतवे यमुनामनु ॥ ३० ॥
 अदर्शि कांस्थमञ्जूषा, तत् तरन्ती रयान्मया । आकृष्योद्धाटिता तस्यां, दृष्टोऽयं महसानिधिः ॥ ३१ ॥
 मुद्रिकायुगमाजोऽस्य, गृहीतस्य शिरस्तले । लब्धेयमिति मूर्धाङ्घ्रिपुरः पत्नी मुमोच सः ॥ ३२ ॥
 उग्रसेनक्षुतेऽमुष्मिन्, धारिण्याः कुक्षिवर्तिनि । पूरितश्छन्नाऽमात्यैः, पत्यन्त्रस्वाददोहदः ॥ ३३ ॥
 पितृवैरीति सञ्चिन्त्य, पुत्रः प्राणप्रियोऽप्यसौ ।

मात्राऽतिनिन्द्यः कालिन्ध्याः, प्रवाहेऽस्मिन् प्रवाहितः ॥ ३४ ॥ युग्मम् ॥
 पत्रिकां वाचयित्वेति, मुमुदे मेदिनीश्वरः । निजगोत्रावतंसं तं, कंसं विज्ञाय तत्क्षणात् ॥ ३५ ॥
 जरासन्धपुण्याय, समुद्रविजयस्ततः । कंसस्य शौर्यमाख्याय, तं सिंहश्चर्मापयत् ॥ ३६ ॥
 दत्त्वा सुतां नृपोऽपृच्छदुः, देशमिष्टमनेन तत् । पितृद्विषा ययाचे सा, कंसेन मथुरापुरी ॥ ३७ ॥
 तज्जरासन्धदत्तोऽग्रबलोऽयं मथुरां गतः । उग्रसेननृपं कंसः, काष्ठपत्नरकेऽक्षिपत् ॥ ३८ ॥
 मया त्यक्तोऽसि नो वेत्ति, वार्तामपि पिता तव । एवमुक्तेऽपि धारिण्या, नोऽग्रसेनं मुमोच सः ॥ ३९ ॥
 कंसाजोऽतिमुक्ताख्यः, पितृदुःखाकुलस्ततः । कृती व्रतं स जग्राह, मुक्तिमार्गैकपञ्चलम् ॥ ४० ॥
 समुद्रविजयः सोऽपि, स्वामिना सत्कृतस्ततः । ययौ शौरिपुरे शूरसमुच्चयशिरोमणिः ॥ ४१ ॥

वसुदेवहिण्डिः

वसुदेवाङ्गसौभाग्याकृष्टस्त्रीविष्टवाकुलेः । नृपः कदाऽपि विज्ञसो, नागरैर्नयसागरैः ॥ ४२ ॥
 समुद्रविजयेनाथ, तादृग्विष्टवमीरुणा । अभावि वसुदेवोऽयमुत्सङ्गारोपपूर्वकम् ॥ ४३ ॥
 अहर्निशं बहिर्भ्रान्त्या, दुर्वलोऽसि ततस्त्वया । स्थेयं सदा मदावासे, कलाभ्यासविनोदिना ॥ ४४ ॥
 गुरोर्गिरं शिरस्थेषु, शेषामिव निधाय ताम् । सौध एव स्थितश्चक्रे, कलाभ्यासमहर्निशम् ॥ ४५ ॥
 स कदाऽपि शिवादेव्या, प्रेषितं भूपतिं प्रति । चन्दनोद्धर्तनं चेटीहस्ताज्जग्राह नर्मणा ॥ ४६ ॥
 उक्तश्चेतिकया सोऽपि, वसुदेवः सहासया । राज्ञा स्त्रीनर्मदोषेण, त्वमनेनासि यन्त्रितः ॥ ४७ ॥
 इत्यसौ परमार्थेन, निजं मत्वा नियन्त्रणम् । देशान्तरविलोकाय, निःससार पुराञ्जिशि ॥ ४८ ॥
 रचयित्वा चित्तमेव, श्मशानमुवि भूरिधीः । निक्षिप्य मृतकं किञ्चिदन्तरज्वालयन्मुदा ॥ ४९ ॥
 स्तम्भं न्यस्य तटे तस्य, पत्रिकायां लिखेत् सः । गुरुमिदं विप्रगुणो, वसुदेवोऽनलेऽविशत् ॥ ५० ॥
 इति कृत्वा व्रजन् दृष्टः, कयाऽपि पथि कान्तया । आरोपितो रथे स्विन्न, इति ब्राह्मणवेषमृत् ॥ ५१ ॥
 तद्रामे तद्गृहे स्नात-मुक्तो यक्षालयस्थितः । शुश्रावाग्रौ मृतोऽशोचि, वसुदेवः स्वकैरिति ॥ ५२ ॥
 अथाऽऽमज्ञाननिर्भीकः, प्रचलन्नयतो बली । कयाऽपि किल कामिन्या, रथमारोपितो निजम् ॥ ५३ ॥
 पुरे विजयखेटाख्ये, सुग्रीवक्षमापतेः सुते । श्यामा-विजयसेनाख्ये पर्यणैषीत् कलाजिते ॥ ५४ ॥
 ततो विजयसेनायामुत्पाद्याऽङ्गूरमङ्गजम् । अटन्नटव्यां तत्सौ स, जलावताख्यपञ्चले ॥ ५५ ॥

१ पाण्ड्ये, पुं पाता० ॥ २ प्ययम् खंता० पाता० ॥ ३ नीपतिः खंता० ॥ ४ मुक्तोऽपि खंता० ॥ ५ यन्त्रितम् खंता० ॥

द्विपं मत्तमिहायात, वंशीकुर्वन्नसौ वंशी । खगाञ्चिमालि-पवनञ्जयाम्यां सहसा हतः ॥ ५६ ॥
 उद्योने कुञ्जरावर्ते, नीतस्यास्य मुदा ददौ । खेचरोऽशनिवेगाख्यः, इयामां नाम निजात्मजाम् ॥ ५७ ॥
 अयं तया प्रवीणात्मा, वीणावाञ्छेन तोषितः । ददौ वरं तयाऽयाचि, सदाऽप्यविरहस्ततः ॥ ५८ ॥
 अवियोगस्त्वयाऽयाचि, कुतः सुतनु । कथ्यताम् ? । इत्युक्ते वसुदेवेन, सा नभाषे मृगेक्षणा ॥ ५९ ॥
 पुरे किञ्जरगीताख्ये, वैताल्हगिरिमूषणे । राजा ज्वलनवेगोऽभूद्विमालिचृपाल्मजः ॥ ६० ॥
 नाम्ना चाऽशनिवेगोऽस्ति, खगस्तदनुजो बली । आस्ते ज्वलनवेगस्य, सूतुरङ्गारकः पुनः ॥ ६१ ॥
 एतस्याशनिवेगस्य, सुताऽहमभवं विभो । भ्रतीं ज्वलनवेगोऽमूर्त्, कृत्वा मत्पितरं नृपम् ॥ ६२ ॥
 तदङ्गारकवीरेण, विद्या-बलविलोभिना । जित्वा मत्पितरं राज्यमिदमद्भुतमाददे ॥ ६३ ॥
 अष्टापदस्यदाऽऽख्यातं, मत्पितृश्चारणविषा । जलावर्ते गजं जेता, राज्यदस्ते भविष्यति ॥ ६४ ॥
 तदादिं तत्र मुक्ताभ्यां, खगाम्यां त्वं जितद्विपः । हंतोऽसि राज्यलोभेन, दत्ता दुष्प्रमह पुनः ॥ ६५ ॥
 स्त्रीयुतं यः खगं हन्ति, स विद्याभिविमुच्यते । इत्याचारः सदैवास्ति, समये व्योमचारिणाम् ॥ ६६ ॥
 तत् क्रूरोऽङ्गारकस्तुभ्यं, मा कार्षीत् प्रिय । विप्रियम् । अवियोगस्तदेतेन, कारणेन मया द्रुतः ॥ ६७ ॥
 प्रतिपद्य गिरं सद्यस्तदीयमिति धृष्टिः । तत्रावतस्थे सौस्थयेन, समं दयितया तथा ॥ ६८ ॥
 हंसः स चान्यदा रात्रौ, वीरो बनितया समम् । अङ्गारकेणापहृतो, वसुदेवः प्रबुद्धवान् ॥ ६९ ॥
 को मे हतैति विमुञ्चान्, ददंश्च निजवल्लभम् । इयामामङ्गारकेणैव, खङ्गाखङ्गि जितन्वतीम् ॥ ७० ॥

अङ्गारकेण सा इयामा, खङ्गनाऽऽशु द्विखण्डिता ।

द्वे इयामे युध्यमाने तद्, वसुदेवो व्यलोकयत् ॥ ७१ ॥

अथ मायामिसौ नत्वा, घाण्णैयोऽङ्गारकं रुषा । जघान मुष्टिना मूर्ध्नि, केशरीव करीश्वरम् ॥ ७२ ॥

उद्धातपातरुणेन, विमुक्तोऽङ्गारकेण सः । च्युतश्चम्पापुरीपाथे, सरोवरपयोऽन्तरा ॥ ७३ ॥

तत् तीर्त्वाऽऽशु सरस्तीरे, वासुपूज्यालयं गतः । जिनं नत्वा सहैकेन, द्विजेन पुरि जग्मिवान् ॥ ७४ ॥

यूतो वीणाजुषः प्रेक्ष्य, हेतुं पप्रच्छ स द्विजात् । अथो कथयितुं तस्मै, प्रारम्भे द्विजकुञ्जरः ॥ ७५ ॥

इह गन्धर्वसेनाऽस्ति, चारुदत्तवणिक्सुता । सा प्राह स पतिः स्यान्मे, यो मां जयति वीणया ॥ ७६ ॥

वीणाचार्यो यशोग्रीव-मुग्रीवाविह तिष्ठतः । वीणाभ्यासं तदभ्यासे, तन्वन्त्येते तदिच्छया ॥ ७७ ॥

मासे मासे परीक्षा स्यान्न कोऽपि च जयत्यमम् । वसुदेवो निशम्येति, विद्याविकृतरूपकृत् ॥ ७८ ॥

विप्रवेशधरो गत्वा, मुग्रीवं प्रत्यदोऽवदत् । वीणार्यां तव शिष्योऽस्मि, चारुदत्तसुताकृते ॥ ७९ ॥

सोपहासमुपाध्यायः, स्थापयामास तं ततः । अहासयज्जनान् सोऽपि, मूर्खत्वंमिव दर्शयन् ॥ ८० ॥

अथाऽऽजगाम मासान्ते, चारुदत्तस्य नन्दनी । वीणाभ्यासकृतां यूतां, परीक्षां कर्तुमात्मना ॥ ८१ ॥

उपाध्यायेन शिष्यैश्च, चारुचरीधरस्तदा । वसुदेवः प्रहासाय, स्थापितः प्रौढविष्टरे ॥ ८२ ॥

ते युवानोऽथ सर्वेऽपि, वीणया विजितास्तथा । वादाय वसुदेवोऽय, तैरूचे परिहासिभिः ॥ ८३ ॥

अथाऽऽधाय निजं रूपं, चमत्कारकरं नृणाम् । वीणाः प्रदृष्य यूतां च, तस्या वीणां करोऽग्रहीत् ॥ ८४ ॥

गेयो विष्णुकुमारस्य, त्रिविक्रमपराक्रमः । गन्धर्वसेनयेत्युक्ते, सा चक्रे सर्वमप्यदः ॥ ८५ ॥

१. धृष्टिः ॥ २. माने च, वसु ॥ ३. मां ज्ञात्वा ॥ ४. पि उ
 जं ॥ ५. पाता ॥

इहेन चारुदत्तेन, स गृहे जगृहे मुदा । ततो विवाहदीक्षयां, पृष्टे गोत्रादिकेऽहसत् ॥ ८६ ॥
वणिक्पुत्रीयमिति मा, हांसीः पृष्टे कुले सति । चरितं अव्यमस्त्यस्यात्ममित्यूचे तदा वणिक् ॥ ८७ ॥
अथ तां परिणीयांतौ, श्यामाख्य-विजयाह्वये । पर्यणैषीद् यज्ञोग्रीव-सुग्रीवतनये अपि ॥ ८८ ॥

चारुदत्त-गन्धर्वसेनयोश्चरितम्

अथ गन्धर्वसेनाया, वृत्तं कथयितुं वणिक् । अपरेद्युः समारेमे, वसुदेवं प्रति स्मितः ॥ ८९ ॥
पुराऽहं जीवतोः पित्रोः, सुभद्रा-भानुसञ्जयोः । अगां सुहृज्जनैः साकं, हेल्या सिन्धुरीवसि ॥ ९० ॥
तत्र स्त्री-पुंसयोः पादप्रतिविम्बानुसारतः । सञ्चरन्नेहमद्राक्ष, सतल्पं कदलीगृहम् ॥ ९१ ॥
तरुणं तरुणा साकं, कौलितं तत्र दृष्टवान् । ओषधीमूलिकास्तिस्रोस्तथा तत्तल्लकोशगाः ॥ ९२ ॥
तामिरप्युपरिन्यस्तपञ्जीज्ञानप्रभावतः । निष्कौलमत्रणं युक्तमूर्च्छं च तमहं व्यधाम् ॥ ९३ ॥

अथोन्मीलितनेत्राब्जः, प्राप्तसंज्ञोऽर्धदत्त स माम् ।

किं निष्कारणबन्धोस्ते, विदधामि किं प्रियम् ? ॥ ९४ ॥

अहं वैताड्यकोटीरे, नगरे शिवमन्दिरे । मेहन्द्रचिक्रमक्षमापमुतोऽमितगतिः श्रुतः ॥ ९५ ॥

मुतां हिरण्यरोमाख्यमातुल्यं तपस्यतः । यथार्थनामानमहं, व्यवहं सुकुमारिकाम् ॥ ९६ ॥

अभिलाषी मया तैस्त्यां, सखा धूमशिखाभिधः । ज्ञातः स तु न दाक्षिण्यान्मुक्तो मित्रं हि दुस्त्यजम् ॥ ९७ ॥

सहाऽऽयातेन तत् तेन, च्छलाद् विश्वस्तथातिना ।

कौलितोऽस्मि दुमेऽमुष्मिन्, हत्वा च दयितं गतः ॥ ९८ ॥

तत् तवाहं जीवितव्यदातुमाप्तिरिवाधुना । अतृणः करुणासारः, भविष्यामि भवे कथम् ? ॥ ९९ ॥

अथ त्वदर्शनैव, कृतकृत्योऽस्मि सर्वथा । इत्युक्तं स मया मैत्र्यं, प्रतिपद्य खमुद्ययौ ॥ १०० ॥

मातुलस्याथ सवार्थनाम्नो मित्रवर्ती मुताम् । अतुच्छेनोत्सवेनाहं, पितृभ्यां परिणायितः ॥ १०१ ॥

कलौसर्कमथो युक्तभोगं मत्वा पितैव माम् । लीलाललितगोष्ठोऽपि, प्रमोदनधिषु न्यधात् ॥ १०२ ॥

अहं कलिङ्गसेनायास्तनयामभजं ततः । वेद्यां वसन्तसेनाख्यां, प्रमोदमधुपभिनीम् ॥ १०३ ॥

वैद्वद्विशमिः स्वर्णकोटीः षोडश तद्गृहे । युक्तवान् निर्धनीभूतस्तत् तयाऽहं बहिष्कृतः ॥ १०४ ॥

गतो गृहं श्रुतौ मत्वा, पितरौ दुःखितश्चिरम् । तत् कान्ताभ्रवर्णान्येव, नीवी रञ्जितवानेहम् ॥ १०५ ॥

मातुलिनं सहोत्सिरवर्तेऽहं नगरे गतः । क्रीतः कर्पासराशिश्च, दग्धः सोऽपि कृशानुना ॥ १०६ ॥

मातुलेनापि निभार्य, इति युक्तोऽपरां दिशम् । गच्छन् पथि श्रुते बाहे, यदातिश्चलितोऽस्यहम् ॥ १०७ ॥

तत् प्रियङ्गुपुरे कष्टाद्, गतस्तत्र स्थिरकृतः । नाम्ना सुरेन्द्रदत्तेन, पितृमित्रेण सम्मदात् ॥ १०८ ॥

द्रव्यलक्षं गृहीत्वाऽहं, वणिग्न्यस्तत् कलान्तरात् । अन्धौ गतामरैरष्ट, स्वर्णकोटीरुपार्जयम् ॥ १०९ ॥

स्वदेशे चलितो मग्ने, पोतैश्च फलकग्रहात् । उदुम्बरावतीवेलतीरेऽगां सप्तमेऽहनि ॥ ११० ॥

अथ राजपुरोपाप्तवने दिनकरामिधम् । त्रिदण्डिनं प्रणम्याहं, पुरः श्रान्तो निविष्टवान् ॥ १११ ॥

१ अतुच्छमुत्सवं कृत्वा, पितृं पाता० ॥ २ तै गत्वा पुरे ततः । क्रीतः कर्पासरास्त-
दग्धः खता० ॥

उक्तखिदण्डिना भद्र !, द्रव्यार्थव विभाव्यसे । दर्शयिष्यामि तत् तेऽहं, रसकूपं कृपारसात् ॥ ११२ ॥

इत्युत्तवाऽस्मिन् प्रचलिते, पृष्ठे लम्नोऽहमुन्मुदः । व्याख्याकुलितोपान्तां, गतस्तत्र गिरेस्तटीम् ॥ ११३ ॥

क्रान्तं बहुशिलायन्त्रैर्द्वारैर्द्विधाऽथ मन्त्रतः । तत्राविशद् बिले सोऽथ, दुर्गपातालनामनि ॥ ११४ ॥

अन्वगामहमप्येनं, लोभपाशैर्नियन्त्रितः । आन्तस्तमसि कष्टेन, रसकूपं व्यलोकयम् ॥ ११५ ॥

तस्मिन्नलानुहस्तोऽहं, क्षिप्तः कूपे रसेच्छया । योगिना सहसा रज्जुबद्धमश्विकया क्रमात् ॥ ११६ ॥

तच्चतुःपुरुषप्रान्ते, मेखलोपरि सुस्थितः । दृष्ट्वा रसं नमोऽहं द्वय, इति यावदहं ब्रुवे ॥ ११७ ॥

तावत्, केनापि तत्राहं, व्यक्तसुक्तो महात्मना । साधर्मिक ! महाभाग !, रसं मास्व स्वयं ग्रहीः ॥ ११८ ॥

रसार्थमहमप्यत्र, वणिक् क्षिप्तखिदण्डिना । काङ्क्षन् धनमघोनामं, भक्षितोऽस्मि रसेन च ॥ ११९ ॥

तन्मा विश रसं दास्ये, तुभ्यं मे तुभ्यमर्पय । तदपितं मया सोऽपि, मृत्वा मम समर्पयत् ॥ १२० ॥

तद्रज्जुचलनात् कृष्ट्वा, त्रिदण्डी मश्विकां तदा । तत्तुभ्यं याचते द्वाारासन्नं मां न तु कर्षति ॥ १२१ ॥

अयं द्रोहीति मत्वा तत्, क्षिप्तः कूपे मया रसः ।

मुक्तस्तेनाप्यहं कोपान्मेखलायां ततोऽपतम् ॥ १२२ ॥

तदुक्तं वणिजा साधु, रसान्तः पतितो न यत् । मा च शोचीर्यदायाति, गोधा रसपिपासया ॥ १२३ ॥

कूपेऽस्मिन् रसमापीय, ब्रजन्त्याः पुच्छमादरात् । सर्वथैवावलम्बेथाः, सम्यग् धर्ममिवातुरः ॥ १२४ ॥

॥ युगम् ॥

नमस्कारं च मे देहि, परलोकाध्वशम्बलम् । कृते मयाऽथ तत्लोके, परलोके जगाम सः ॥ १२५ ॥

तद्रसग्रसनप्राप्तगोधापुच्छग्रहादहम् । निःसृतो मूर्च्छितः प्राप्तसन्क्षोऽरण्ये ततोऽभ्रमम् ॥ १२६ ॥

अटवीमहिषेणाऽऽसस्तदाऽऽरूढो महाशिलाम् । तत्राजगरसंरुद्धस्ततोऽहं द्रुतमत्रसम् ॥ १२७ ॥

तत् प्रयातोऽटवीप्रान्तग्रामे रोगेण पीडितः । अहं मातुलमित्रेण, रुद्रदत्तेन पालितः ॥ १२८ ॥

गृहीत्वाऽलङ्कारं स्वर्णभूमौ तेन सहाऽचलम् । इषुवेगवतीं तीर्त्वा, गिरिकूटं विलङ्घ्य च ॥ १२९ ॥

क्रमाद् वेष्ट्रवनं गत्वा, देशं टङ्कणमागतौ । ततः क्रीतच्छगारूढावुत्तीर्णौ वज्रमेदिनीम् ॥ १३० ॥ युगम् ॥

रुद्रदत्तोऽववत् पन्था, नैवातः पादचारिणाम् । मल्ले कुर्वन्शूलौ हत्वा, बहिरन्तर्भिर्पर्ययात् ॥ १३१ ॥

तदन्तरस्थितावावां, मारुणैरामिषभ्रमात् । उत्पाद्याम्भोनिधौ स्वर्णमहीं नेप्यावहे जवात् ॥ १३२ ॥

श्रुत्वेत्यथावदं दुर्गपथसम्बन्धवान्धवौ । छागाविमौ ततः कार्षीः, पापं मातुल ! माऽतुलम् ॥ १३३ ॥

नैतौ त्वदीयावित्युक्त्वा, स्वं स च्छागं क्रुधाऽवधीत् । मदजो मन्सुखं दीनमुखस्तेन व्यलोकयत् ॥ १३४ ॥

तन्मयोक्तं तव त्राणे, नाहमीशस्तथापि ते । धर्मोऽस्तु मद्विरा जैनः, परलोकविशुद्धये ॥ १३५ ॥

मया दिष्टं ततो धर्मं, मनसा प्रतिपद्य सः । मल्लदत्तं नमस्कारं, मुदा शृण्वन् हतोऽमुना ॥ १३६ ॥

तद्भस्मान्तर्गतावावां, मारुण्डान्यां छुरीजुषौ । हतौ ततोऽन्यमारुण्डयुद्धेऽहं सरसि च्युतः ॥ १३७ ॥

शस्त्रीदीर्णजिनस्तीर्णसरास्तत्राटवीमटन् । आरूढः शैलमनमं, कायोत्सर्गस्थितं मुनिम् ॥ १३८ ॥

धर्मलभं ततो दत्त्वा, मुनिरेवमुवाच माम् । चारुदत्त ! कथं प्राप्तः, पथि त्वं खेचरोचितेः ॥ १३९ ॥

महात्मन् ! खेचरः सोऽहं, यः पुरा मोचितस्त्वया ।

त्वामापृच्छय गतोऽन्वेष्टुं, तदा दारापहारिणम् ॥ १४० ॥

गतश्चाष्टापदे हृष्टोऽपश्यमेकाकिनीं प्रियाम् । ततः श्रुतं मया वैरी, यद् भीतः प्रपलायितः ॥ १४१ ॥
 दयितां तामुपादाय, ततो यातः पुरं निजम् । नीतः पित्रा ततो राज्यभारोद्धारे धुरीणताम् ॥ १४२ ॥
 विद्याधरश्रमणयोर्हिरण्य-स्वर्षकुम्भयोः । सकाशे स्वयमग्राहि, तातेन व्रतमद्भुतम् ॥ १४३ ॥
 जज्ञे मनोरमाकुक्षौ, सुतः सिंहयशा नम । वराहग्रीवनामाऽन्यो, मान्यो दर्पवतामपि ॥ १४४ ॥
 सुता गन्धर्वसेनेति, जाता विजयसेनया । सर्वगान्धर्वसर्वस्वसङ्केतैकनिकेतनम् ॥ १४५ ॥
 दत्त्वा च सुतयो राज्यं, यौवराज्यं च तन्मया ।

विद्याः सम्पाद्य च प्रापि, पितृगुर्वन्तिके व्रतम् ॥ १४६ ॥

द्वीपोऽयं कुम्भकण्ठाख्यः, क्षारवारिधिमाध्यगः । गिरिः कर्कोटकश्चायं, कथमत्राऽऽगतो भवान् ॥ १४७ ॥
 इत्यस्मिन् पृच्छति ख्यातं, सर्वं स्वचरितं मया । अथास्य नन्दनौ प्राप्तौ, खेचरौ तं च नेमतुः ॥ १४८ ॥
 नम्यतां चारुदत्तोऽयमित्युक्तौ तेन तौ नतौ । तदैत्य च झुरैः कोऽपि, मां नत्वाऽथ मुनिं नतः ॥ १४९ ॥
 खेचराभ्यां तदा पृष्टस्तं वन्दनविपर्ययम् । अयं वैमानिकः प्राह, प्रमोदमरपूरितः ॥ १५० ॥
 पूर्वजन्मन्यहं ङागष्टङ्कणे रुद्धमारितः । एतस्मात् प्राप्तसर्वज्ञधर्मः सौधर्ममासदम् ॥ १५१ ॥
 धर्माचार्यस्ततोऽयं मे, तेनाऽऽदौ वन्दितो मया । चारुदत्तः कृपाराशिरिति नोद्धृतिः क्रमः ॥ १५२ ॥
 तौ खगौ प्रतिनोच्येति, स देवः प्राह मां प्रति । वद प्रत्युपकारं ते, कीदृशं करवाण्यहम् ॥ १५३ ॥
 मयोक्तं समये तूर्णमेतव्यमथ सोऽगमत् । अगृह्ये खेचराभ्यां च, ताभ्यां निजपुरं प्रति ॥ १५४ ॥
 तच्चिरं सत्कृतस्ताभ्यां, तज्जनन्या च तस्थिवान् । त्वेसा गन्धर्वसेनेयमन्येयुर्दक्षिणा च मे ॥ १५५ ॥
 निवेदितं च यत् तातः, प्रजज्जिदमब्रवीत् । चारुदत्तोऽस्ति मे मित्रं, भूचरो जीवितप्रदः ॥ १५६ ॥
 उक्तीलितोऽस्मि तेनाहं, यदकारणवन्धुना । तस्य गन्धर्वसेनेयमर्पणीया कथञ्चन ॥ १५७ ॥
 परिणेष्यत्यस्य मर्त्यो, वसुदेवः कलाजिताम् । इत्युक्तं ज्ञानिनाऽस्मभ्यं, ततः कार्यं तथैव तत् ॥ १५८ ॥
 स्वपुत्रीं तद्ब्रह्मणैतां, श्रुत्वाऽहमपि तद्वचः । एनामादाय सद्योऽपि, गृहायोत्कण्ठितोऽभवम् ॥ १५९ ॥
 इहान्तरे समायासीद्, देवोऽसावजजीवजः । तेन ताभ्यां खगाभ्यां च, सह सोऽहमिहाऽऽगमम् ॥ १६० ॥
 स देवो भूरि दत्त्वा मे, हेम-रत्नादिकं ततः । जगाम त्रैदिवं धाम, वैताढ्यं खेचरौ च तौ ॥ १६१ ॥
 सर्वाभ्यां मातुलः शीलगृहं मित्रवती च सा । वेद्या वसन्तसेना च, बद्धवेणिर्मयेक्षिता ॥ १६२ ॥
 उत्पत्तिरियमेतस्या, नासौ वीर । वणिक्सुता । श्रुत्वेति वसुदेवस्तामुपयेमे रमासमाम् ॥ १६३ ॥

रक्त्या चाथ विरक्त्या च, च्छलेन च बलेन च ।

कलाजयेन चानेकदेशोद्दिशान् परिभ्रमन् ॥ १६४ ॥

भूपानां खेचराणां च, द्विजानां वणिजामपि । कन्याः सौन्दर्य-सौभाग्य-लावण्यादिगुणास्पदम् ॥ १६५ ॥
 स कदाप्युपरोधेन, कदापि हठतः पुनः । कदापि कौतुकेनैव, परितः परिणीतवान् ॥ १६६ ॥ विशेषकम् ॥
 सुकोशलाभिषां पुत्रीं, कोशलस्य खगेक्षितुः । कोशलायां पुरि प्राप्तः, स कदाचिदुद्धवान् ॥ १६७ ॥
 सुप्तः श्रान्तो रतान्तेऽसौ, केनाप्यङ्कुष्ठचालनात् । उत्थापितो बहिर्गत्वा, कोऽयमेवमचिन्तयत् ॥ १६८ ॥
 अथो पतन् पदोपान्ते, कुमारोणोपलक्षितः । खेचरोऽनुचरोऽसौ मे, चन्द्रहास इति स्वयम् ॥ १६९ ॥

१ ततं खंता ॥ २ तदा चैत्यं सुं पाता ॥ ३ रः कश्चिन्मां खंता ॥ ४ द्रतो मृतः । एं
 पाता ॥ ५ ताभ्यां गन्धर्वं खंता पाता ॥ ६ हमिति तं खंता पाता ॥ ७ चन्द्रातप इति खंता ॥

ततः संगौरवः गौरवचसा तमुवाच सः । कुमारः प्रमदामोदसद्योविद्योतिमानसः ॥ १७० ॥

केन प्रयोजनेन त्वं कुतः स्थानादिहागतः । एतावत्यां तमस्विन्यां तथ्यमित्ये निवेदय ॥ १७१ ॥

अथावददशं विधाधसः प्रमददुर्धरः । शृणु देवः । कथामेकां कौतूहलनिकेतनम् ॥ १७२ ॥

पेढालपुरमित्यस्ति, पुरं मूषण्डमूषणम् । स्मरस्य खुरलीवामूद, यल्लोलाक्षीकटाक्षितैः ॥ १७३ ॥

हरिश्चन्द्रोऽसुदहन्तिहरिश्चन्द्रोज्ज्वलाशयः । तत्रास्ति मूविमुः कीतिकुसुमाराममालिकः ॥ १७४ ॥

लक्ष्मीवतीति तस्यास्ति, रूपलक्ष्मीवती प्रिया । नीरे यदास्यदास्याय, तत् तपस्तप्यतेऽम्बुजैः ॥ १७५ ॥

सती सुतामसूताऽसौ, सरसीव सरोजिनीम् । जललोचनलोलालिखमानमुखाभुजाम् ॥ १७६ ॥

तस्याः जन्मदिने स्तर्णवर्षमुत्कर्षकुद् बभौ । मेरोरुप्रागतं सेवाकृते नितमित्र त्विषा ॥ १७७ ॥

पितृभ्यां क्रौतुक-भ्रीतिपूरिताभ्यां सुनिर्भरम् । सत्यं कनकवत्येषा, नामतोऽपि ततः कृता ॥ १७८ ॥

तत् प्रपदे क्रमेशासौ, कलाभ्यासमयं वव । रतिप्राणप्रियोऽप्यासीद्, यस्मिन् वासाय सस्पृहः ॥ १७९ ॥

चन्द्रमूर्तिरिव स्वच्छा, रत्नेरिव गुरोरियम् । प्राप्य कञ्चित् कलोद्देशं, प्रपदे सकला कलाः ॥ १८० ॥

तद्रूपस्तनयारूपानुरूपमनिरूपयन् । प्रवरं स वरं कञ्चित्, समारमे स्वयं वरम् ॥ १८१ ॥

स्वयं वरदिने मासमात्रासत्रे च सा स्वयम् । गवाक्षेऽप्यीव गेहस्य, तस्यौ तारेव कन्यका ॥ १८२ ॥

अत्रान्तरे पुरस्तस्मा, गतिशिक्षामतिः किल । हारेण हस्मगानोऽपि, हंसः कोऽपि दिवोऽपतत् ॥ १८३ ॥

कल्याणकिङ्किणीकान्तमूषणानुष्णात्कृतिः । स तयाऽऽरोपितः पाणौ सरालः कमलत्विति ॥ १८४ ॥

अथासौ शश्वदभोजमरन्दस्त्रादहृषया । चमत्कृतिकृता मर्त्यप्रापया तामभाषत ॥ १८५ ॥

अदि ते कुतुकं किञ्चित्ते तस्मिन् । तदद्भुता संवदन्ती सुधास्मरैः, किंवदन्ती निशम्यताम् ॥ १८६ ॥

अथावद्विप्रं तावत्, त्वं वक्तव्यद्वतः महत् । सा कथाऽप्यद्भुता हंसः, भविष्यत्याहु तद् वद ॥ १८७ ॥

हंसोऽप्यहं मुदे वार्ता, सुधाकृतसुधारसा । प्रविशन्ती श्रुतौ देवि, श्रूयतां सावधानया ॥ १८८ ॥

एकदाऽस्मि गतो देवि, कोशलायां पुरि भ्रमन् । दूराददशि तत् तेजो, मया जितुर्विच्छद्वि ॥ १८९ ॥

किमेतद्विप्रि सम्भातो, यावद् द्रष्टुमघोऽपतम् । तावदग्रे नरः कान्तिपूरिताम्बरगह्वरः ॥ १९० ॥

सुता च खेचरस्यैषि, कोशलस्य सुकोशला । अतिरूपयुताऽप्येषा, दीनश्रीस्तस्य सन्निधौ ॥ १९१ ॥

॥ युग्मम् ॥

तन्मयाऽचिन्ति सत्प्रसिन्नज्जो न मनोभवः । अतस्तु रतिर्दया, यदस्य न समीपगा ॥ १९२ ॥

धन्येयं मेदिनी यस्यां, बीरोऽयं मुकुटायते । असावपूर्णपुण्यस्तु, खीरलं यत्र नाहितम् ॥ १९३ ॥

अनुरूपप्रियाहीनमेनमालोकयन् मुहुः । लोचन निर्माणमेतस्य, गगनाङ्गणमभ्यगात् ॥ १९४ ॥

ध्यायतस्तदिदानीं मे, हृदि तज्जन्म निष्फलम् । सद्यः सफलतां नीतं, देवि । त्वदर्शनामृतैः ॥ १९५ ॥

जाने यदि समीपेऽस्मि, पश्यामि भवतीमहम् । मन्दारप्रादप्रस्थान्ते, कल्पवल्लीमिवोद्गताम् ॥ १९६ ॥

इत्याकर्ष्य मरालं सा, जगाद मदनातुरा । दशनधुतिदुग्धेन, स्तपयन्ती मुहुर्मुहुः ॥ १९७ ॥

असार्गेणैव कर्णेन, भक्तसद्वानि मेऽन्विशत् । दृष्ट्वा घण्टाप्रैथेनैव, कदाऽसौ सञ्चरिष्यते ॥ १९८ ॥

वाक्पायामसमाप्तायामित्युदीयः सितच्छदः । सहस्रैर्बोमुखस्तस्या, दृष्ट्वा सह खडुगयौ ॥ १९९ ॥

१. तस्यैव देवदत्तः पाता० ॥ २. लीमुलानां बभौ साङ्गः, शशाङ्को यत्र किङ्करः ॥ इति कः
पाठः खंता० पाता० ॥ ३. पथेनेव, पाता० ॥ ४. यामयोदी० खंता० ॥

अदृश्येऽथ मरालेऽस्मिन्, विललाप कुमरिका ।

आस्तां तददर्शनं तावत्, तत्कथाकथकोऽप्यगात् ॥ २०० ॥

हा! प्रातर्दर्शितोऽसौ मे, कुतः सितविहङ्गमः? दर्शितो वा ततोऽकस्मात्, कस्मादपहतस्त्वया? ॥ २०१ ॥

विक्रप्रन्यामिदं तस्यां, चित्रश्चित्रपटोऽभवतः । पपात च नमोदेशादुच्चचारः च भारती ॥ २०२ ॥

अहं स हंसस्तच्चित्रपटं त्वत्पुरतोऽमुचम् । अस्यानुसारतः सोऽयमुपलक्ष्यः स्वयंवरे ॥ २०३ ॥

अनुरागं तवेवाहं, तस्याप्याधातुमातुरः । यास्यामि न यतः कापि, सन्धिः सन्तस-शीतयोः ॥ २०४ ॥

इत्युक्त्वा तत्रःतूष्णीके, सा ते चित्रगतं वपुः । दध्यौ यत्ननिवद्धस्य, जीवितस्येव यामिकम् ॥ २०५ ॥

तत् त्वयाः देव! यातव्यं, तत्र तस्याः स्वयंवरे । विजितानङ्गसङ्गोऽस्तु, भवतोरनुरूपयोः ॥ २०६ ॥

एतच्चैतश्चमत्कारि, निशम्य वचनं तदा । जगाद वसुदेवोऽपि, मित्र! हंसो भृशं न सः ॥ २०७ ॥

समयुग्माभिषङ्गाय, स्मरस्तः प्राहिणोद् विधुम् । अथवा मम तस्याश्च, मूर्तः पुण्यमिव व्यधात् ॥ २०८ ॥

चन्द्रापीड! त्वया चैयं, ज्ञाता मित्र! कथं कथा? हंसीभूय स्वयं वा त्वं, मत्कृते कृतवानिदम्? ॥ २०९ ॥

इत्युक्ते स्मयमानोऽयं, कुमारेणोपलक्षितः । आलिङ्गितश्च बाहुभ्यां, तादात्म्यमिव तन्वता ॥ २१० ॥

संसं तेमार्थं निमित्त्य, स्वयंवरगतिं कृती । तं च प्रहित्य पर्यङ्के, निविष्टो नीतवान् निशाम् ॥ २११ ॥

सुकोशलामथाऽऽवृच्छ्य, प्रातरुक्लिष्ठतो ययौ । पेढालनगरोपान्ते, लक्ष्मीरमणकानने ॥ २१२ ॥

बाह्वुषास्यन्दचन्द्रेण, हरिश्चन्द्रेण सत्कृतः । सैन्यमावासग्रत् तत्र, वसुदेवो बनावनौ ॥ २१३ ॥

पुरा पुरो नमिबिभोर्लक्ष्मी रेमेऽत्र रासकैः । लक्ष्मीरमणमित्येतद्, वनं मत्वेति सोऽधिकम् ॥ २१४ ॥

ममोदपेशकस्तत्र, वने नमिजिनालये । पूजयित्वा जिनाधीशान्, ववन्दे पुलकाङ्कितः ॥ २१५ ॥

॥ युग्मम् ॥

जग्नोऽजितः पुरस्यास्य, धनाद्वैरिव सन्धये । अवातरद् विमानेन, धनदोऽस्मिन् वने दिवः ॥ २१६ ॥

पूजयित्वा च नत्वा च, स भक्त्याऽस्मिन् वने जिनाम् ।

हस्ताग्रसंज्ञयाऽऽह्वासीद्, विस्मितो बृष्णिनन्दनम् ॥ २१७ ॥

असौ महर्द्धिको देवस्तीर्थकृत्किमाह पुनः । माननीय इति ध्यायन्, वसुदेवो मुदा ययौ ॥ २१८ ॥

तमावातमथालोक्य, पुरो लावण्यसागरम् । रूपे पुरन्दरस्यापि, धनदो निर्मदोऽभवत् ॥ २१९ ॥

अथादिशेति अरुपन्तं, पुरस्तं धनदोऽभ्यधात् । दैत्यं कनकवैल्यां मेऽनन्यकृत्यं कृतिन्! कुरु ॥ २२० ॥

वरणीयस्त्वया श्रीदोऽवतीर्णस्त्वत्कृते दिवः । स्वयं देहेन गच्छ धां, मानुष्येऽपि सुरीभव ॥ २२१ ॥

सा वाच्येति द्रुतं गच्छ, कन्यान्तःपुरमात्मना । यामिकैर्मत्प्रभावेण, त्वमदृश्यो गमिष्यसि ॥ २२२ ॥

शिखां धनपतेरित्थं, प्राप्य धीरो विमुद्गधीः । स्पृहणीयां सुरैः कन्यां, धन्यां ध्यायन्मुदाऽचलत् ॥ २२३ ॥

सामान्यजनमानेन, वेषमाकलयन् ययम् । ययौ कन्यागृहोत्सङ्गं, रक्षाकङ्कितलक्षितः ॥ २२४ ॥

तमकस्मात् पुरो वीक्ष्य, राजपुत्री सविस्मया । अभ्युत्थानं व्यधादन्तर्मुदिता परिकम्पिनी ॥ २२५ ॥

दध्यौ किमु ममान्नैः, पुण्यैरेव विरञ्जिता । चित्रं पटगतं जीवन्त्यासेनोद्धृतमेव तत्? ॥ २२६ ॥

अयैनामाह वीरोऽसौ, सुधासोदरया गिरा । अनङ्गमपि कन्दर्प, कुर्वन् साङ्गमिवाग्रतः ॥ २२७ ॥

१. 'ययमिति व्य' खंता० ॥ २. 'हस्ताग्र' त्वं खंता० ॥ ३. दौत्यं खंता० ॥

४. 'वत्या मे' खंता० पाता० ॥

तन्नि । मित्रं महेशस्य, महेन्द्रसदृशः श्रिया । त्वत्कृते त्रिदिवादय, धनदोऽवनिमागतः ॥ २२८ ॥
 दूतोऽहं तस्य वामाक्षि !, त्वयि तेन नियोजितः । त्वया वरयितव्योऽयं, नृवरेषु स्वयंवरे ॥ २२९ ॥
 अथो कनकवत्याह, भावेन भिदुरस्वरा । स सरोऽहं मनुष्या तु, कथमेनं वृणोमि तत् ? ॥ २३० ॥
 अपलप्य किमात्मानं, दूतीभूतो वदस्यदः । भविता भुवनोर्वस !, भुवि भर्ता त्वमेव मे ॥ २३१ ॥
 मित्रमेव त्रिनेत्रस्य, शक्रतुल्योऽस्तु तेन किम् ? ॥ २३२ ॥
 महेशोऽपि महेन्द्रोऽपि, मम देव ! त्वमेव यत् ॥ २३३ ॥
 निशम्येदं वचस्तस्याः, स दध्यौ विस्मितो हृदि । अन्ये चित्रपटस्यानुसारेणाहं मतोजन्या ॥ २३४ ॥
 अथ तामवदद् वीरः, श्रीदं दूत्येऽहमागतः । शृण्वन्नपीति वार्ता ते, लिप्ये प्रापेन यामि तत् ॥ २३५ ॥
 अमिषायेदमहाय, सोऽयमहामिव प्रभुः । अतीतो हृत्पथं साऽभूत्, ततो ग्लानमुखाम्बुजा ॥ २३६ ॥
 तस्मिन् गते चित्रपटं, सा वीक्ष्य न मुदं दधौ । सहस्रांशोऽपि तद्रूपं, यतस्तत्र न पश्यति ॥ २३७ ॥
 सोऽपि गत्वा यथावृत्तं, कथयन् विनयानतः । विज्ञातं सर्वमप्येतदिति श्रीदेन वारितः ॥ २३८ ॥
 त्रैवदूष्यांशुकद्वन्द्वमनेन परिधापितः । धनदेन मुदा शौरिः, पारितोषिककर्मणा ॥ २३९ ॥
 मुद्रिकामर्जुनस्वर्णमयीं तस्याङ्गुलौ पुनः । चिक्षेप धनदः सोऽपि, तयाऽभ्युन्नदोपमः ॥ २४० ॥
 अथो मण्डपमुर्वीशाः, स्वयंवरदिने गताः । तस्थुर्मध्येषु शृङ्गारभाजः शृङ्गारयोनिवत् ॥ २४१ ॥
 तेषु तुल्याकृती श्रीद-वसुदेवौ व्यराजताम् । इन्द्रोपेन्द्राविव तदा, समस्तेषु सुपर्वसु ॥ २४२ ॥
 मण्डपेऽस्मिन्नथाऽविक्षज्जनाकीर्णे नृपाङ्गजा । अम्बरे चन्द्रलेखेव, नक्षत्रावलिमालिते ॥ २४३ ॥
 सा दधाना करे मालां, पौष्णीं चापलतामिव । बभावायुधशालेव, जङ्गमाऽनङ्गभूजः ॥ २४४ ॥
 चक्षुश्चिक्षेप निःशेषानथ पृथ्वीपतीन् प्रति । नालक्षयत् प्रियं श्रीदसदृशं मुद्रया कृतम् ॥ २४५ ॥
 अदृष्टवल्लभे तस्मिन्, भूरिभूषेऽपि मण्डपे । अचम्पक इवोद्याने, भृङ्गीवाऽऽप मुदं न सा ॥ २४६ ॥
 अथ तस्यां विलक्षायां, नर्म निर्मुच्यः गुह्यकः । अर्जुनस्वर्णमुद्रां तां, वसुदेवादयाचत ॥ २४७ ॥
 मुक्तायामथ मुद्रायामुन्मुद्रितनिजाकृतिः । मेघमुक्त इव अजे, भातुरानकदुन्दुभिः ॥ २४८ ॥
 तृप्ते कनकवत्यास्तच्चिराय वृषिते दशौ । तेषु क्षारोदनीरेषु, सुधाकूप इव प्रिये ॥ २४९ ॥
 हसन्ती हर्षतो मृङ्गरवपुष्पविभ्रानिमात् । मालाऽक्षिप्यत तत्कण्ठे, धन्यमन्येव कन्यया ॥ २५० ॥
 अथाऽऽशु, धनदादिष्टदुन्दुमिध्वनिभिर्व्यधुः । हरितो हसितं हृष्टाः, सदृग्युग्मसमागमात् ॥ २५१ ॥
 पर्यगैषीदथ क्षमापनन्दनी यदुनन्दनः । चिरकालार्जितप्रीतिं, शर्वः पर्वतजामिव ॥ २५२ ॥
 शौरिः श्रीदमथापृच्छदुदितामन्दसम्मदः । कुतः कनकवत्यां वः, प्रसादविशदं मनः ? ॥ २५३ ॥
 श्रीदस्तदवदद् दन्तद्युतिविद्योतिताकृतिम् । गिरं चिरन्तनप्रीतिचमूं यदुसुतं प्रति ॥ २५४ ॥

कनकवत्याः पूर्वभवः

अस्ति कोशलदेशस्य, कीरिटं कोशला पुरी । प्रतोली-तोरणदलभूस्मान्त्रयुपत्तना ॥ २५५ ॥
 आरुह्य गृहमालासु, बालाः सुसंसमुद्रतैः । यस्यां गगनगङ्गाब्जैरवतंसं वितन्वते ॥ २५६ ॥

यस्यां तमसि शोणाश्मवेश्मालीरश्मिमस्मिते । जना दिनादि जानन्ति, वापीपद्मालिनीरवैः ॥ २५६ ॥
 यस्यां वससु लोकेषु, रत्नसम्भारहारिषु । रत्नाकरः परीवेषमकार्षीत् परित्स्नामिषात् ॥ २५७ ॥
 तत्रामृदरिशौदीर्यनिकमो निषघामिधः । विभुर्यहीमहेलाया, हेलाविजितशात्रवः ॥ २५८ ॥
 उच्छलद्भुर्यशःस्तोमधूमध्यामलिताम्बराः । मूरयो मृमृतां वंशा, यत्पतापानलेऽज्वलन् ॥ २५९ ॥
 उदारदानसौरभ्यमिलन्मार्गणषट्पदः । ऐश्वर्यकुञ्जरो यस्य, भुजस्तम्भे व्यवास्थित ॥ २६० ॥
 यत्पदाब्जनस्नाभीशुभास्वद्वाला वसुद्धिषः । श्रीप्रदाने स काश्मीरमण्डनाडम्बरा इव ॥ २६१ ॥
 तस्य निःसीमसौन्दर्या, सुन्दरेति प्रियाऽभवत् । आस्येनेव जिता यस्याः, पद्मश्रीरपत् पदोः ॥ २६२ ॥
 पायं पायं रसालस्य, रसानपि पिकी ध्रुवम् । यद्गिरं नाप सन्तापः, स तस्याः काण्वर्यकारणम् ॥ २६३ ॥
 मन्ये यस्याः सुधासारविजयैकविलासिना । वाग्रसेन सदा सिक्तो, माधुर्यमधरोऽप्यघात् ॥ २६४ ॥
 नलनामाजलस्पद्धिधामा सूनुस्तयोरभूत् । उपादानं यदङ्गस्य, मदनोऽनङ्गतां गतः ॥ २६५ ॥
 यः ककुष्कुम्भिनं लीलागतगौरवमग्रहीत् । तेन ते न चलन्त्येव, दिग्भ्यः क्षितिघृतिमिषात् ॥ २६६ ॥
 समग्राधुषयोग्यासु, यं वल्गान्तं विलोकयन् । जातः शङ्के कृताशङ्कः, शङ्करोऽपि स्वरभ्रमात् ॥ २६७ ॥
 स्वविभूतिपराभूतकुवेरः कूबराभिधः । तस्मानुजोऽभवद् युद्धकान्तरक्रोडकेशरी ॥ २६८ ॥
 सभायामन्यदा दूतः, कश्चिद् वेत्तिनिवेदितः । आगत्य प्रणिपत्याथ, तं राजानं व्यजिज्ञपत् ॥ २६९ ॥
 अस्ति देव । विदुर्भेषु, रत्नगर्भाविभूषणम् । पुण्यपीयूषपूरस्य, कुण्डवत् कुण्डिनं पुरम् ॥ २७० ॥
 तत्र भीमरथो नाम, सिन्धुसीमरथोद्यमः । अस्ति द्विषन्मुखांमोऽसुधांशुर्वसुधाधवः ॥ २७१ ॥
 प्रियाजस्य पुष्पदन्तीति, दन्तीन्द्रगतिविभ्रमा । विद्यते क्षुतिवैशद्यकिङ्करीकृतकाञ्चना ॥ २७२ ॥
 व्यजिज्ञपवृणं राक्षी, तमेकान्ते तदेकदा । आनन्दहृद्यया वक्त्रचन्द्रचन्द्रिकया गिरा ॥ २७३ ॥
 अग्रमृषिषुशुभ्राङ्गस्त्वद्वेष्टम प्रविशन् सया । दृष्टः कोऽपि द्विषः स्वमे, स्वामिन् । भीतो दवादिब ॥ २७४ ॥
 सदा तदधरस्वादुरसमाधुर्यधुर्यया । गिरा तदनु सानन्दं, जगाद जगतीश्वरः ॥ २७५ ॥
 स्वमेनानेन देवि । त्वं, स्त्रीषु धन्याऽसि निश्चितम् । यदुल्लास गर्भस्ते, सगर्भस्तेजसा रवेः ॥ २७६ ॥
 किंवदन्तीमिति तयोर्वदतोर्मदतोयधिः । दृष्टः सतुमुल्लैलोकैः, शुभ्रः कुम्भी गृहे विशन् ॥ २७७ ॥
 तदाऽऽलोकयितुं लोलौ, करिराजं कुतूहलात् । उदितौ मुदितौ द्वारि, स्वयमेवाथ दम्पती ॥ २७८ ॥
 अथ द्वारगतं वीक्ष्य, वल्लभाङ्गं द्विषं नृपः । निजं पुण्यमिवायातं, मेने मूर्तिधरं पुरः ॥ २७९ ॥
 तौ तदा दन्तिना तेन, स्वयं स्कन्धेऽधिरोपितौ । जातावाक्रान्तकैलासगौरी-गिरिशसन्निभौ ॥ २८० ॥
 सम्प्रमी बम्प्रमीति स्म, तदा मदनदीगिरिः । तदाऽऽक्रान्तः पुरस्यान्तर्दुर्वरः सिन्धुरेश्वरः ॥ २८१ ॥
 अथावतार्य तौ सौधे, स चारणपतिः स्वयम् । विवेश गजशालायां, शीलितायामिवान्वहम् ॥ २८२ ॥
 अथो दिनेषु पूर्णेषु, पुष्पदन्त्याः सुताजनि । द्योतयन्ती गृहोत्सङ्गं, भानुमूर्तिरिवास्वरम् ॥ २८३ ॥
 गर्भे दवपरिस्तदन्तिस्वभावलोकात् । तन्नाम्ना दवदन्तीति, पितृभ्यां सा प्रतिष्ठिता ॥ २८४ ॥
 कलाकलापस्तामापदल्याभ्यासपरामपि । लुब्धः स्वयमतादृक्षपात्रस्थितिकदर्थितः ॥ २८५ ॥
 शाश्वतस्तिलको मालमस्था वाल इवांशुमान् । अलङ्घ्यकार निःशेषध्वान्तसंहारकारकः ॥ २८६ ॥

१ व्यवस्थितः संता० ॥ २ नन्दरीति पाता० ॥ ३ तिमिषम् संता० पाता० ॥ ४ गदीश्व० संता० पाता० ॥

सतीतेजोमयीमेताः, राहुमीत्याः समाश्रिते । सूर्ये-सोमश्रियौ मन्ये, मुखाब्जतिलकच्छलात् ॥ २८७ ॥
 मन्ये तदीयवक्त्रेन्दोर्लब्धनं कवरीच्छेलात् । पञ्चाविर्यातमस्तोकलोकदण्डखण्डितम् ॥ २८८ ॥
 सुरकीरूपनिर्माणैरभ्यस्याभ्यस्य पञ्चभूः । स्वप्रत्ययाय निर्माय, रतिमेतां ततो व्यधात् ॥ २८९ ॥
 अस्या चदन-द्वकाणि-क्रमं निर्मातुमब्जवत् । प्रविवेश स्वयं देवः, स्वयम्भूरपि वारिजम् ॥ २९० ॥
 तुल्यं तदीयरूपस्य, न पश्यति चरं सुवि । भूपस्तेन समारेमे, स्वयंवरमहोत्सवम् ॥ २९१ ॥
 आत्यधुर्भूरयो भूपा, भीमाभ्यर्थनया ततः । स्वामिन् । समं कुमाराभ्यां मम्येतव्यं त्वयाऽपि तैत्तम् ॥ २९२ ॥
 तदुक्तं सर्वसुर्वशिस्तथेति प्रतिपद्य सः । सत्कृत्य कृत्यविद् दूतं, प्रचचालोऽचलाधवः ॥ २९३ ॥
 अथाऽऽससाद सनुभ्यां, साकं कोशलनायकः । सैन्येभ्यः कृतमार्गद्वलण्डनः कुण्डिनं पुरम् ॥ २९४ ॥
 भीमः सम्मुखमागत्य, सत्कृत्य निषधाधिपम् । सुदितः कुण्डिनोपान्ततरुखण्डे न्यावासयत् ॥ २९५ ॥
 आकारयन्तमत्युच्चध्वजाङ्गुलिदलैश्चलैः । अथाऽऽजमुर्महीनाथाः, स्वयंवरणमण्डपम् ॥ २९६ ॥
 न्याविशन्नथ मध्येषु, पद्मेषुद्युतिजित्तराः । स्वस्यान्यस्य च पश्यन्तो, रूपं भूपा मुहुर्मुहुः ॥ २९७ ॥
 एकस्मिन् निषधो मध्ये, सुताभ्यां सह तस्थिवात् ।
 पार्श्वद्वयनिर्लीनाभ्यां, पक्षाभ्यामिव पक्षिराट् ॥ २९८ ॥
 मुखपूर्णेन्दुपीयूषबिन्दुवृन्दानुकारिणा । आनाभि कण्ठमुक्तेन, मुक्ताहारेण हारिणी ॥ २९९ ॥
 जिताभ्यां पुष्पवन्ताभ्यामिवाऽऽस्यतिलकश्रिया । माणिक्यताडपत्राभ्यामुपकर्णं निषेविता ॥ ३०० ॥
 प्रभिक्षानङ्गातङ्गमदनिर्झरहृदया । ह्लाक्यन्ती सभागर्ममभितः प्रभया दृशोः ॥ ३०१ ॥
 हसद्भ्यां नखतेजोभिर्गतिं गज-मरालयोः । चरणाभ्यां चमत्कारिशङ्करिधृतहंसका ॥ ३०२ ॥
 मूर्त्ता कीर्तिं स्मरत्येव, गीयमानां मधुव्रतैः । पश्यन्ती विधृतां सख्या, स्वयंवरणमालिकायाम् ॥ ३०३ ॥
 मण्डपं प्रविवेशथ, भूरिभूतिसम्भूतम् । दृष्टवन्ती मरालीव, सरः कमलसङ्कुलम् ॥ ३०४ ॥
 ॥ धृष्टिः कुलकम् ॥
 मूर्त्तौ तस्या मणिस्तम्भप्रतिबिम्बेष्वपि क्षणात् । कानाम् दृष्टवन्तीति, राज्ञा तरलिता दृशः ॥ ३०५ ॥
 दृष्टवन्तीं प्रति ततो, दर्शयन्ती प्रराधिपान् । व्याजहार प्रतीहारी, हारीकृततरद्वयतिः ॥ ३०६ ॥
 भानुर्वेदप्रभापास्तसम्पच्चर्याधिभूरयम् । यदङ्गघटनोच्छिष्टैर्द्वयैरघटि मन्यथः ॥ ३०७ ॥
 रोहितकाल्यदेशाब्धिचन्द्रोऽयं चन्द्रशेखरः ।
 चित्रस्थेऽपि स्मरे दृष्टे, द्विषस्त्यन्ति यद्भूमात् ॥ ३०८ ॥
 क्षमापतिः शशलक्ष्माऽयं, प्रकाशः काशिनायकः ।
 जन्मिषन्ति द्विषद्भालैर्यस्य क्रमनखत्विषः ॥ ३०९ ॥
 नृदेवो यज्ञदेवोऽयं, चक्रोऽनङ्गोपमममः । दध्युर्वन्देऽपि साफल्यं, यं विलोक्य रिपुखियः ॥ ३१० ॥
 युद्धवर्द्धिष्णुत्पणोऽयं कृष्णो, हूणमहीपतिः । यत्र न्यघाद्धराभारं, श्रीपतिः श्रीसुतभ्रमात् ॥ ३११ ॥
 सुंसमारपुरेशोऽयं, दधिपर्णाः कर्णार्णवः । माति नित्योदयः किन्तु, पश्य यस्य यशःशशी ॥ ३१२ ॥
 निषधोऽयं द्विषद्देवकुशलः कोशलेश्वरः । जिग्ये येनातिकामेन, तेजोभिः शाम्भवः शिखी ॥ ३१३ ॥
 नलोऽयं नैषधिर्यस्य, स्फुरन्ति न पुरः स्थिताः । कामन्यकारिणवप्यधन्यमन्याः क्षमाभुजः ॥ ३१४ ॥

विलङ्घ्य भूतो भूरीन्, नले खवण्यवारिषौ । दमयन्त्यास्ततो दृष्टिस्तटिनीव न्यलीयत ॥ ३१५ ॥
 अथो विशदद्वपातद्युतिजातविलेपने । मालामथोजयद् वाला, नलस्य गलकन्दले ॥ ३१६ ॥
 नद्वकुषोऽपि मृपास्ते, तदा न प्राभवन् नले । दवदन्तीसतीत्वेन, स्तम्भिता इव वहयः ॥ ३१७ ॥
 प्रमोदमेदुरामेनां, मेदिनीनाथनन्दिनीम् । नलस्तदनलः स्वाहामिव व्यवहदुन्महाः ॥ ३१८ ॥
 ततश्चकार सत्कारं, जामातुर्भीमभूपतिः । हर्षेण हास्तिकाऽधीयन्सनाऽऽभरणादिभिः ॥ ३१९ ॥
 अन्यानपि धराधीशानशनैर्वसनैरपि । सत्कृत्य कृत्यवित् प्रैषीदसौ निजनिजं पुरम् ॥ ३२० ॥
 अथ नक्तं पुरीलोकविलोकनसमुत्सुकः । व्यदधानिपधक्ष्मापः, प्रयाणं प्रति कोशलाम् ॥ ३२१ ॥
 कियन्तमप्यथाध्वानमनुव्रज्य निवर्त्यता । जगदे गद्गदं तेन, नन्दनी मेदिनीमुजा ॥ ३२२ ॥
 चरित्रेण पवित्राऽसि, पुत्रि! किं तव शिक्षया! । तथापि जनकस्नेहमोहेन मुखरोऽस्म्यहम् ॥ ३२३ ॥
 पतिमाराधयेः शुद्धैर्वाङ्मनः-कर्मभिक्षिभिः । स एव देवता स्त्रीणां, चित्तं विचं गुरुः सुहृत् ॥ ३२४ ॥
 किञ्च वैभवमभ्येत्य, सकालप्यान्तराशया । पातयन्ती जवादेव, स्वयं सविधवर्धितान् ॥ ३२५ ॥
 स्वच्छतामुपगच्छन्ती, पुनः प्रक्षीणवैभवा । सत्यतां पुत्रि! मा नैषीः, स्त्रीनदीवदिदं वचः ॥ ३२६ ॥
 ॥ युगम् ॥

पतिमेवानुगच्छेत्, वत्से! स्वच्छेन चेतसा । क्षिप्ताऽपि दूरतः प्रातश्छायेव निजपादपम् ॥ ३२७ ॥
 शिक्षयित्वा सुतामित्थमथ भीमो न्यवर्तत । तद्विस्मयोत्थसन्तापमश्रुभिः शमयन्निव ॥ ३२८ ॥
 बद्धाविव प्रेमगुणैः, शक्तौ विघटितं न तौ । दवदन्ती-नलावेकरथारूढौ प्रचेलतुः ॥ ३२९ ॥
 स्फुटदध्वस्तलचक्ररथधूर्णितयोर्मुहुः । मिथःसङ्घट्टसङ्करूपकल्पपादपतां ययौ ॥ ३३० ॥
 तदा दीप्तौषधीनुवैर्गुहाभ्य इव भूभृताम् । ध्वान्तेः कोकवियोगाग्निधूमैरिव विजृम्भितम् ॥ ३३१ ॥
 धाराधरैरिव ध्वान्तैर्विरुद्धे मरुदध्वनि । जुम्बनाऽऽलङ्घनैराशु, तयोः प्रेमलताऽफलत् ॥ ३३२ ॥
 ध्वान्तैरध्वनि रुद्धेऽपि, नृपे वासमतन्वति । जनो जगाम सैन्येभरत्तादर्शप्रभामनु ॥ ३३३ ॥
 तदा च धुर्यभाधुर्यं, मधुव्रतकुलध्वनिम् । निशम्य भीमनन्दन्या, वल्लभः समभाष्यत ॥ ३३४ ॥
 न तावद् भाति सौरभ्यसंरम्भः कानने कचित् ।

तत् कुतः कुतःकोलासकारिणी भृङ्गशात्कृतिः ? ॥ ३३५ ॥

मिये! किं ज्ञायते ध्वान्ते? तदा कान्ते वदत्यदः । समार्जं पाणिपत्रेन, भालं भीमनृपाङ्गजा ॥ ३३६ ॥
 दीप्तोऽथ तिलकस्तस्याः, प्रताप इव भास्वतः । अकस्माद् अस्मयामास, तमःसमुदयं वने ॥ ३३७ ॥
 वनेमगण्डसङ्क्रान्तमदाविलमयो नलः । कायोत्सर्गजुषं कञ्चिन्मुनि वीक्ष्य मुदं दधौ ॥ ३३८ ॥

करिष्येऽपि नाचालीत्, कर्ममिस्तद्विहृष्टैः ।

व्याख्यातोऽयमलिव्याजाद्, गुणा आद्या रिपोरपि ॥ ३३९ ॥

बदन्निदं नलस्तूर्णमुत्तीर्णः प्रियया सह । नमस्कृत्य च तं सार्धं, पुनः स्यन्दनभागमत् ॥ ३४० ॥

काकिणीरलविस्फूर्द्धिभैमीतिलकतेजसा । ध्वान्ते हतेऽथ तत्सैन्यं, चक्रिसैन्यमिवाचलत् ॥ ३४१ ॥

क्रमादथ पुरं प्राप, निर्ध्वजः क्षमापकुञ्जरः । चलच्चेलोच्चलोछासैः, प्रणर्तितसुजामिव ॥ ३४२ ॥

१ °छिन्नैलिनीव न्य° खंता० ॥ २ °लान् खंता० ॥ ३ °वचक्ष्मापनन्दनः खंता० ॥

निधायाथ नलं राज्ये, यौवराज्ये च कूबरम् । आत्मानं शमसाम्राज्ये, न्यषत् निषधाधिपः ॥ ३४३ ॥
 पञ्चोधिपरिखामुर्वीमपालयदथो नलः । निरन्तरचतुर्वर्णावासकीर्णा पुरीमिव ॥ ३४४ ॥
 महीसुद्वंशसन्दोहपरिदाहपटीयसः । तेजसा नान्तरं दावानलस्य च नलस्य च ॥ ३४५ ॥
 कूबरस्तं छलान्वेषी, बन्धुतावत्सलं नलम् । दुरोदरविनोदेषु, निक्षेप कूरमानसः ॥ ३४६ ॥
 दत्तदन्त्या च मित्रैश्च, द्यूतव्यसनतस्तदा । विरराम निषिद्धोऽपि, नैषधिनैष धिग् । विधिम् ॥ ३४७ ॥
 कूबरेण सह क्रीडन्, मोहध्वान्ताकुलो नलः । अहारस्य तद्वा राज्यं, सान्तःपुरःपरिच्छदम् ॥ ३४८ ॥
 निवृत्तः कूबरेणाथ, क्षमानाथः कूरचेतसा । गात्रमात्रपरीवारोऽवलक्ष्येति शान्तरं प्रति ॥ ३४९ ॥
 नलानुगामिनीं भैमीं, कूबरः प्राह साहसी । हारिता यत्नलेनासि, न त्वं तद् गन्तुमर्हसि ॥ ३५० ॥
 अथेदं स वदल्लुक, पौरैः कूरः करोषि किम् ? । ज्ञानीमिव मन्यन्ते, आतृजाश्रं हि साधवः ॥ ३५१ ॥
 ज्ञानीति न, चेन्नीतिस्तवैतां प्रति सम्प्रति । तदस्याः पाप ! शपेत्, मृशं भवसि भस्मसात् ॥ ३५२ ॥
 इत्ययं आपितः पौरैः, शिक्षितश्च नलानुजः । रथमारोप्य वैदर्भीं, न्ययुक्तानुनलं तदा ॥ ३५३ ॥
 अथ त्यक्तशः कान्तायुक्तो निषधनन्दनः । चर्चार चरणापातपवित्रितधरातरुः ॥ ३५४ ॥
 सिको घण्टापथस्तस्य, प्रस्थितस्य वनं प्रति । पौरैर्नैत्राम्बुजोपाप्तवान्तेः सलिलबिन्दुभिः ॥ ३५५ ॥
 हा ! हा ! हताः स्मो दैवेनेत्यातैः प्रतिगृहं खनैः । शब्दाद्वैतं तदा जज्ञे, रोदः कन्दरमन्दिरे ॥ ३५६ ॥
 पुरीपरिसरोपाप्ते, तस्मिन्वानथ पार्थिवः । अमात्य-पौरप्रभृतीन्, बोधयित्वा न्यवर्तयत् ॥ ३५७ ॥
 राज्यस्याग्रे निषिद्धोऽपि, नैषधिस्तैरेकशः । सत्यमेव पुरस्कृत्य, प्रतस्थे सुस्थमानसः ॥ ३५८ ॥
 प्रपद्य ज्ञानीत्वेन, कूबरेण निवारिता । नलेनानुमताऽप्यस्थान्तेवै सा भीमनन्दनी ॥ ३५९ ॥
 तद् वनं भवनं वृक्षाः, कष्टप्रवृक्षास्त एव मे । चरणैरार्यपुत्रस्य, पावित्र्यं यत्र सूच्यते ॥ ३६० ॥
 दत्तदन्ती तदियुक्त्वा, विसृज्य च परिच्छदम् । चञ्चालोज्ज्वलवक्त्रेन्दुर्नलवत्पानुवर्तिनी ॥ ३६१ ॥
 असिष्वदत् फलश्रेणीं, पयःपूरमपीप्यत् । व्यशिश्रमन्मुहुर्गो, भैमीं भूमीशपुङ्गवः ॥ ३६२ ॥
 अथ कामप्यारण्यानीं, निरन्तरतैरद्वयम् । दुर्ग्रहामिव दुर्गोर्वीं, तमसामासदन्नुपः ॥ ३६३ ॥
 तत्राऽऽह वल्लभं भैमी, लगित्वा प्रादपद्मयोः । अलङ्कुरु कुलोत्तंसं, पद्मनां तातपुरीमिति ॥ ३६४ ॥
 यद् वदियसि देवि ! त्वं, तत् कार्यं ब्रू(श्च)स्तनेऽहनि ।
 कृतकृत्येव भैमीति, पिप्रिये प्रेयसो गिरा ॥ ३६५ ॥
 अथास्तमगमद्, आनुर्नलस्येव महोदयः । दुष्कीर्त्या कूबरस्येव, व्यानशे तमसा जगत् ॥ ३६६ ॥
 उत्तरीयं धराधीशो, तीव्रा प्रत्यङ्गतां ततः । मुञ्जोपधान एवाऽऽप, वल्लभया सह ॥ ३६७ ॥
 निशीथे पृथिवीनाथो, निद्रास्पृष्टि मृगीहृदि । अचिन्तयच्चिरं चित्ते, नियत्या निहतोद्यमः ॥ ३६८ ॥
 आकारजिप्सति प्रातः, प्रिया निजपितृर्गृहे । श्रयन्ते श्वशुरं नीत्वा, कयामि ? करवाणि किम् ? ॥ ३६९ ॥
 श्वः करिष्यामि यद् देहि !, वकासीति मयोदितम् ।
 तद्वाक्षिष्यमयं वाक्यं, बाहं दुःखाकरोति माम् ॥ ३७० ॥
 त्यजामि यद्यमं सुधां, तत् प्रसर्पति दुर्ग्रहः । अन्यथा मासिषं प्रातः, प्रापत्येव कुण्डिनम् ॥ ३७१ ॥

१ आल. चं खंता० पाता० ॥ २ तिहिरम् खंता० ॥ ३ श्रिवासौ भीं खंता० ॥ ४ शुग्मम्
 पाता० ॥ ५ तव-दुमाम् खंता० ॥ ६ गृहम् खंता० ॥ ७ ति प्रतिश्रुतम् खंता० ॥

स्वशीलरक्षितात्मानं, वरं मुञ्चामि तामिमाम् । न कुण्डिनगतो दैन्यं, मन्दो मन्दाक्षसुद्वहे ॥ ३७२ ॥
 निश्चित्येति नलः कान्ताकपोलतलतो मुजम् । मन्दं चकर्ष निर्यातुमवाञ्छन्तमिव प्रियात् ॥ ३७३ ॥
 उत्तरीयस्य पर्यङ्कीकृतस्यार्द्धग्रहेच्छया । आचकर्ष ततः शस्त्रीं, निश्चिन्तयेन सत्रपः ॥ ३७४ ॥
 बाष्पोर्मिरुद्धदृग्वर्त्मा, शुचा गलितचेतनः । वसनाय करं व्योम्नि, न्ययुक्क व्याकुलो नलः ॥ ३७५ ॥
 तस्य ध्यात्वा क्षणेनाक्षणी, परिरुज्यैकपाणिना । चेत्तं चिकर्तिषोः कम्पाज्जिपपात क्षुरी करात् ॥ ३७६ ॥
 पुनः कृपाणिकां पाणौ, गृहीत्वा दुर्मनायितः । उवाच नैषघ्नो दुःखमग्नमन्दतरस्वरम् ॥ ३७७ ॥
 दमयन्त्या वनत्यागे, सपत्न्या मत्करग्रहात् । अपि निश्चिन्तयुत्रीयं, पपात मुवि धिग् । नलम् ॥ ३७८ ॥

धाराधिरूढविज्ञाने !, सद्गुरो ! स्निग्धतानिधे ! ।

निष्कृपस्य कृकार्येऽपि, कृपाणि । कुरु मे कृपाम् ॥ ३७९ ॥

इत्युत्त्वा क्षणमुद्धृत्य, धैर्यं वैक्लव्यतो नलः । चकर्त्त चीवरं प्रेमबन्धनेन समं तदा ॥ ३८० ॥

अथ देव्या मुखाम्भोजमालोकयितुमुन्मनाः । ममार्जं पाणिना मालमुन्मीलितिलकप्रभम् ॥ ३८१ ॥

अथाऽध्यायन्नलो मुग्धामुलस्यत्साहो ! महो महत् । येन जागर्ति शेते वा, नेति निश्चिनुते मतिः ॥ ३८२ ॥

उवाच देवि । त्वद्वक्त्रालोके भाग्यं न मे दृश्योः ।

न च त्वत्परिचर्यायां, योग्यताऽपि हतात्मनः ॥ ३८३ ॥

प्रियाननोपरिन्यस्तद्वधिरैवं वदन् नलः । दधौ हस्तेन बाष्पाम्भस्तत्प्रबोधमयान्मुहुः ॥ ३८४ ॥

अकृपः सकृपे । गोत्रकलङ्को गोत्रदीपिके ! । दुराचारः सदाचारे !, कुर्वे नतिमपश्चिमाम् ॥ ३८५ ॥

देवि । त्वधरितेनेन्दुरकलङ्कः किलाभवत् । अन्ववायगुरुः किन्तु, मद्भुत्तेन कलङ्कितः ॥ ३८६ ॥

अहो ! अभीरुर्बलवान्, यद्भीरुमवलां नलः । मुक्त्वा वनान्तरे याति, स्वयं वसति पत्तने ॥ ३८७ ॥

भुवजिति क्षतस्वाङ्गक्षरक्षतजलेखया । अक्षराण्यल्लिखद् दीनो, देव्याश्लेषाल्ले नलः ॥ ३८८ ॥

विदमेषु वटेनाष्वा, वामे ! वामेन गच्छति । दक्षिणे ! दक्षिणेनैतैः, क्रोशलायां तु किशुकैः ॥ ३८९ ॥

यत्र ते प्रतिमात्येव, देवि । तत्र स्वयं व्रजेः । आत्मानं दर्शयिष्येऽहमुत्तमे ! न तवाधमः ॥ ३९० ॥

लिखित्वेति नलो मन्दपदपातमथाचलत् । पिवन् मुस्त्राम्बुजं देव्या, हम्भ्यां बलितकन्धरः ॥ ३९१ ॥

रक्षामि शयितां यावद्, यामिनीं स्वामिनीमिति ।

नलः पश्यन् प्रियां बल्लीमण्डलान्तरितः स्थितः ॥ ३९२ ॥

विभातायां विभावर्या, देव्या जागरणक्षणे । मृदु-द्भुतपदापातमचललङ्घनभूषतिः ॥ ३९३ ॥

अथो हृदयसन्तापः, स्फुटीभूतमिवाऽऽत्मनः । नलो व्यलोकयद् दावानलं ज्वलितमग्रतः ॥ ३९४ ॥

रविवंशनरोत्सं !, निषधक्षमापनन्दन ! । महाबल ! नल ! त्राणदक्ष ! संरक्ष मां दवात् ॥ ३९५ ॥

इत्याकर्ष्य गिरं दावानलमध्योस्थितां नलः । अचिन्तयदिदं वेत्ति, कोऽत्र मां निर्जने वने ? ॥ ३९६ ॥

अथोवाच नृपः कस्त्वं, मां परिज्ञाय माधसे ? । इत्युक्ते पुनरुद्धूता, भारती दावपावकात् ॥ ३९७ ॥

सुजगोऽहमदग्धार्था, वक्षो सङ्कुचितैः स्थितः । निर्गन्तुं मृमितापेन, न शक्नोमि दवानलात् ॥ ३९८ ॥

उपकारं करिष्यामि, महान्तं ते महीपते ! । मूर्तादिव यमक्रोधादग्नेस्तत् कर्षं कर्षं माम् ॥ ३९९ ॥

१ तामेनां, वरं मुञ्चामि भामिनीम् खंता० ॥ २ परिमाज्यैकं वता० खंता० ॥
 ३ निष्कृपं खंता० ॥ ४ तस्थिं खंता० पाता० ॥

इत्याकर्ण्य विलोक्याथ, पटमान्तं नृपोऽक्षिपत् । सर्पे तदग्रमारूढे, क्षणेन पुनराक्षिपत् ॥ ४०० ॥
 अथ निःसृत एवास्य, भुजाग्रं भुजगोऽदशत् । तदात्वमेव कुब्जत्वमाससाद ततो नृपः ॥ ४०१ ॥
 दृष्ट्वाऽथ भूपः स्वं रूपं, दय्यौ दृष्टं मया रथात् । विग् । देवीत्यागपापद्रुफलोत्पत्तिप्रसन्नकम् ॥ ४०२ ॥
 अधुना वनमार्गान्त्या, देव्या यादृक् कृतो मया । उपकारोऽमुना तादृग्, दवाकृष्टेन मे कृतः ॥ ४०३ ॥
 सविलक्षं हसन्नाह, सरीसृपमथो नृपः । उपकारस्त्वयाऽकारि, स्वस्ति ते गम्यतामिति ॥ ४०४ ॥
 अथ कोऽप्यग्रतो भूत्वा, प्रीतः ग्राह नरो नृपम् । वत्स ! जानीहि मां देवीभूतं पितरमात्मनः ॥ ४०५ ॥

भास्वन्तं दुर्दिनेऽपि त्वां, तेजसा मास्म शत्रवः ।

जानन्तु हन्त ! तेन त्वं, मया नीतोऽसि कुब्जताम् ॥ ४०६ ॥

समुद्रकं गृहाणेदं, यदा कार्यं भवेत् तव । परिवेयं तदाऽमुष्माद्, देवदूष्यांशुकद्वयम् ॥ ४०७ ॥
 इत्थं समर्पयन्नेव, देवः ग्राह पुनः सुतम् । क भवन्तं विमुञ्चामि !, क्रमचारो हि दुःखदः ॥ ४०८ ॥
 सुंसमारपुरे सुखं, नलेनेत्यमथोदिते । देवः कचिद् ययौ स्वं तु, तत्रापश्यदसौ पुरे ॥ ४०९ ॥

अकस्माद् विस्मयस्मेरस्तत् पश्यन् पुरतः पुरम् ।

यावच्चलति सोऽश्रौषीत्, तावत् कोलाहलं पुरः ॥ ४१० ॥

ततः किमेतदित्यन्तश्चिन्तयत्याकुले नले । नश्यतां नश्यतामित्यमूर्च्छरुचैस्तुरङ्गिणः ॥ ४११ ॥
 स्पर्द्धयेव प्रधावन्तीं, भ्रन्तं छायामपि स्वकाम् । मुहुःकृताकृतस्पर्शं, वायुनाऽपि भयादिव ॥ ४१२ ॥
 मधुव्रतैरतितरां, धावद्भिर्मदलिप्सया । अनासादितकर्णान्तमतिविरितचारतः ॥ ४१३ ॥
 उदस्तशुण्डमुड्डीनानपि खण्डयितुं खगान् । क्षयोत्क्षिप्तमहादण्डमिव दण्डधरं कुधा ॥ ४१४ ॥
 धर्मपुत्रानिवाब्दस्यै, स्वशब्दस्पर्द्धितध्वनेः । भिन्दन्तं दन्तघातेन, पादपौधान् पदे पदे ॥ ४१५ ॥
 मूर्धातिधूननैर्गण्डप्रोड्डीनालिकुलच्छलात् । क्षिपन्तं खण्डशः कृत्वा, ज्योमाङ्गणमपि क्षणात् ॥ ४१६ ॥
 अत्यन्तं कुम्भसिन्दूररेणून्मुद्वतधूननैः । मूर्धाध्वनिःसृतध्मातक्रोधानलकणानिव ॥ ४१७ ॥
 कञ्चिदुच्चालितक्षोणिखण्डं चण्डाहिपाततः । व्यालं व्यालोकयामास, नलः प्रबलविक्रमम् ॥ ४१८ ॥
 ॥ सप्तमिः कुलकम् ॥

ऊर्ध्वीकृत्य भुजासुर्वीभुजा बाहयुजा ततः । व्याहृतं दधिपर्णेन, क्षणव्याकुलचेतसा ॥ ४१९ ॥
 यः कोऽपि कोपिनमुञ्जं, करिणं कुरुते वशे । लक्ष्मीं तनोमि तद्देहोत्सङ्गरङ्गैकनर्तकीम् ॥ ४२० ॥
 अथाऽऽकर्ण्येति कुतुकी, सत्वरं प्राचलन्नलः । कालप्रायमपि व्यालं, मन्यमानः शृगालवत् ॥ ४२१ ॥

भो कुब्ज ! कुब्ज ! कीनाशमुखे मां विश मां विश ।

इत्युक्तोऽपि जनैर्धीरः, केसरीव ययौ गजम् ॥ ४२२ ॥
 रे रे शुण्डाल ! मां बाल-विप्र-धेनु-वधूर्वधीः । एबेहि मददुर्दान्त !, दान्तां दर्शयामि ते ॥ ४२३ ॥
 वरुणन्तमिति वाचालं, कोपादनुचचाल तम् । करी कराग्रविक्षेपप्राप्ता-ऽप्राप्तशिरोरुहम् ॥ ४२४ ॥
 पतनुधन् मिलन्नस्य, निम्नन् घातं च वञ्चयन् । अङ्गुष्ठाङ्गुलिस्पर्द्धैरदयन् पुष्करं छलात् ॥ ४२५ ॥
 आन्त्वा दक्षिणपक्षेण, चक्रवद् अमयन् मुहुः । चतुर्णामपि पादानां, प्रविश्याधोऽपि निःसरन् ॥ ४२६ ॥

१. 'यान्त्यां, देव्यां या' पाता० ॥ २. 'स्य, शब्दस्य स्प' खंता० ॥ ३. 'रेणुसुख'

खंता० ॥ ४. 'नैर्धीरः' खंता० ॥

निमेषाद्धात् पुरः पश्चात्, पक्षयोश्च स्फुरन् नलः । खेदयामासिवानेकोऽप्यनेकवदनेकपम् ॥ ४२७ ॥

॥ विशेषकम् ॥

सोऽथ सिन्नमपि क्रोधाद्धावन्तं द्विपशुन्मदम् । वशीकर्तुं पटीं मूर्छामिव प्रज्ञां पुरोऽक्षिपत् ॥ ४२८ ॥

रूपबुद्ध्याऽथ तां हन्तुं, विनमन्तं मतङ्गजम् । दन्तन्यस्तपदः शैलं, केशरीवारुरोह सः ॥ ४२९ ॥

कलापकान्तरन्यस्तपदस्तदनु दन्तिनम् । सृणिमादाय रोमाञ्चकवची तमचीचलत् ॥ ४३० ॥

पुरस्य कूपया कोऽपि, किमसावाययौ सुरः ? । स्वयम्भूरथवा पौरपुण्यपूरैरैथामवत् ? ॥ ४३१ ॥

अभ्रमूवल्लभस्पद्धिवद्धितद्विपराक्रमः । ययौ सुवनभीमोऽपि, गजोऽयं यस्य वश्यताम् ॥ ४३२ ॥

इत्थं परस्परं पौरैः, प्रीतिगौरैः पदे पदे । कुब्जोऽपि स्तूयमानश्च, वीक्ष्यमाणश्च रेजिवान् ॥ ४३३ ॥

॥ विशेषकम् ॥

प्रीतात्मा स्वयमारुह्य, गोपुरं पुरनायकः । तस्याधो गच्छतः कण्ठे, दाम रत्नमयं न्यधात् ॥ ४३४ ॥

अधोपनीय शालायां, गजमाकलयन् नलः । लीलाविलोलशुण्डाग्रप्रहिताहारपिण्डकम् ॥ ४३५ ॥

प्रीतः प्रदाय रत्नानि, वसनाऽऽभरणानि च । अथ मित्रैर्मिवोर्वीशः, पुरः कुब्जं न्यवीविशत् ॥ ४३६ ॥

कुतस्तव कलाम्यासः ? कस्त्वं ? वससि कुत्र च ? । राज्ञेति प्रष्टो हृष्टेन, नलभूपतिरभ्यधात् ॥ ४३७ ॥

सूपकारो नलस्याहं, मियो हुण्डिकसंज्ञकः । नलादासकलाम्यासः, कोशलायां वसामि च ॥ ४३८ ॥

अज्ञासीद् यन्मलः सर्वं, तं कलौघं मयि न्यधात् । अन्यच्चाशिक्षयत् सूर्यपाकां रसवतीमपि, ॥ ४३९ ॥

बन्धुना हारितैश्वर्यः, कूबरणाधमेन सः । नलः स्वामी वने गच्छन्, विपन्नः प्रियया सह ॥ ४४० ॥

ततो राजन् ! परित्यज्य, कूबरं कुलपांसनम् । आश्रितोऽहं कलवन्तं, भवन्तं नलवन्मुदा ॥ ४४१ ॥

इति श्रुत्वा नलक्षमापवातामातरवोऽरुदत् । दक्षिणार्णोऽशुकच्छन्नवदनः सपरिच्छदः ॥ ४४२ ॥

कृत्वा नलस्य पर्यन्तकृत्यानि कृतिनां वरः । अधारयच्चिरं चित्ते, दक्षिणार्णनृपः शुचम् ॥ ४४३ ॥

रसवत्या नलः सूर्यपाकया नृपमन्यदा । अग्नीणयद् यथाशुकरसप्रसरपुष्टया ॥ ४४४ ॥

अथ वासांसि रत्नानि, तस्मै मूरीणि मूपतिः । ग्रामपञ्चशतीं टङ्कलक्षं च प्रीतिमान् ददौ ॥ ४४५ ॥

राज्यं ययौ नलस्यापि, ग्रामैर्नाम करोमि किम् ? ।

तं कुब्जमिति जल्पन्तं, प्रीतः प्राह पुनर्नृपः ॥ ४४६ ॥

प्रीतोऽस्मि तव सत्त्वेन, सत्त्वाधिकशिरोमणे ! । याच्यतां रुचितं किञ्चिदित्युक्तेऽभिर्दधे नलः ॥ ४४७ ॥

शृगल्य-भदिरा-भूतव्यसनानि स्वसीमनि । यावज्जीवं निषेध्यानि, श्रुत्वेदं तद् व्यधातृपः ॥ ४४८ ॥

अथ वर्षगणेऽतीते, कश्चिदेत्य द्विजः सभाम् । वेत्रिणाऽऽवेदितः स्वस्तिपूर्वकं नृपमब्रवीत् ॥ ४४९ ॥

श्रीभीमेन समयातदवदन्तीगिरा चिरात् । नलप्रवृत्तिमन्वेष्टुं, प्रेषितोऽहं तवान्तिके ॥ ४५० ॥

मैमीं निशम्य जीवन्तीं, नलोऽपि कापि जीवति ।

तद्विरेति विनिश्चित्य, प्रीतः प्रोवाच पार्थिवः ॥ ४५१ ॥

नलस्य सूपकारोऽयं, कुब्जो राज्येऽस्ति मे शुणी ।

एतद्विरा मयाऽश्रावि, विपन्नः सप्रियो नलः ॥ ४५२ ॥

१ अत्रान्तरे विशेषकम् इति पाता० ॥ २ रसावमूत् ? खंता० पाता० ॥ ३ पाता० नास्ति ॥ ४ त्रिगोर्वी वता० खंता० ॥ ५ लस्वा खंता० ॥ ६ दधौ न खंता० पाता० ॥

तवैतया पुनर्वाचा, मीतोऽस्मि द्विज !, तद्वद । कथं तयोर्वियोगोऽमृद्, वैदर्भी कथमागता ? ॥ ४५३ ॥

अथ द्विजोऽवदद् देव !, प्रविशे नलो वनम् ।

कान्तामेकाकिनीं सुप्तां, त्यक्त्वाऽन्येद्युर्यौ कचित् ॥ ४५४ ॥

तद् विरामे विभावयां, मैत्रीं स्वप्नमलोकयत् । सपुष्प-फलमारूढा, सहकारमहं पुरः ॥ ४५५ ॥

स्वादितान्यस्य पीयूषजित्वराणि फलान्यथ । आग्नौ व्यालेन भग्नोऽथ, अष्टाऽहमपि भूतले ॥ ४५६ ॥

स्वप्नान्ते निद्रया मुक्ता, प्रकुलनयनाम्बुजा । प्रातः प्रियमपश्यन्ती, व्याकुलैवमचिन्तयत् ॥ ४५७ ॥

जहार वनदेवी वा, खेचरी वा प्रियं मम । स ययौ जलमानेतुं, प्रातःकृत्याय वा स्वयम् ॥ ४५८ ॥

अथवा नर्मणा तस्थौ, बह्नीजालान्तरे कचित् । तत् पश्यामि जरुस्थान-बह्नी-द्रुमतलान्यहम् ॥ ४५९ ॥

इत्युत्थाय प्रियं द्रष्टुं, यत्र यत्र जगाम सा । तत्र तत्राप्यपश्यन्ती, वैरुक्ष्येणातिबाधिता ॥ ४६० ॥

सा चरन्ती लतालीषु, मृगान् वीक्ष्य रवोत्थितान् । मुमुदे च प्रियभ्रान्त्या, मुहुः खिन्ना च निश्चिंयात् ॥ ४६१ ॥

आमं आममथ भ्रान्ता, नलकान्ता समाकुला । पाणिपल्वमुत्क्षिप्य, पूकर्वन्तीदमस्यधात् ॥ ४६२ ॥

एषेहि दर्शनं देहि, परिरम्भं विधेहि मे । नर्मापि शर्मणे नातिक्रियमाणं भवेत् प्रिये ॥ ४६३ ॥

इति प्रतिरवं श्रुत्वा, निजोक्तेरेव हर्षिता । आकारयति मां भर्तेत्यागाद् गिरिगुहासु सा ॥ ४६४ ॥

तत्राप्यसावपश्यन्ती, वैदर्भीं प्राणवल्लभम् । स्वप्नं सचेतना रात्रिप्रान्तदृष्टं व्यचारयत् ॥ ४६५ ॥

रसालोऽयं नलः, पुष्प-फलानि नृपवैभवम् । तत्र देवीपदारूढा, जाताऽहं फलभोगभाग् ॥ ४६६ ॥

द्विपोऽस्य कूबरो भक्ता, अंशो मे विरहस्त्वयम् । स्वप्नार्थेनामुना तन्मे, मुलभो नैव-वल्लभः ॥ ४६७ ॥

धिग् ! मां दिग्मण्डनयशा, यन्मुमोच नलो नृपः ।

तं मानिनं पितुर्वैश्म, नेतुं धिग् ! मे कदाग्रहम् ॥ ४६८ ॥

अवाळ्ळन् श्वसुरावासवासं मानघनः सुधीः । ममाऽऽग्रहं च तं वीक्ष्य, साधु तत्याज मामपि ॥ ४६९ ॥

प्राणान् मुञ्चन्ति नो मानं, धीरास्तन्मां मुमोच सः । मानच्छिदाग्रहप्रस्तां, मानी प्राणसमामपि ॥ ४७० ॥

हा कान्त ! कुलकोटीर !, हा विवेकनिकेतन ! । एकोऽपि नापराधोऽयं, दास्या मे किमसखतः ॥ ४७१ ॥

त्वदादेशस्य किं दूरे, कदाचिदभवं विमो ! । यदेवं देव ! मुक्ताऽहं न निषिद्धा कदाग्रहात् ॥ ४७२ ॥

ज्ञातं वा नान्यथा चक्रे, मद्बन्धोऽपि कचिद् भवान् ।

ततस्त्यक्त्वाऽस्मि नोत्कृष्टा वागमाननैमानना ॥ ४७३ ॥

हा दैव ! दुर्मतिदूर्, निर्ममे किं ममेदृशी ? । तदा कदाग्रहेऽसुप्तिन्, नलस्येव दुरोदरे ॥ ४७४ ॥

ध्यायं ध्यायमिदं मन्दभाग्यमन्या विभोगिनी । प्राणेश ! पाहि पाहीति, वदन्ती भूच्छिताऽपतत् ॥ ४७५ ॥

अथ क्षणेन मूर्च्छान्ते, बाढं विरहविह्वला । मास्म गा नाथ ! नाथेति, तारं दीना रुदोद सा ॥ ४७६ ॥

तदा चक्रन्द सा मर्तुनामग्राहं सुहुस्तथा । हृदयानि विदीर्णानि, शैलानामप्यहो ! यथा ॥ ४७७ ॥

अथास्या नलवश्यायाः, कृपयोऽस्य चीवरम् । अनलस्य वयस्योऽपि, तां वर्णालीमदीदृशत् ॥ ४७८ ॥

स्वपाणिना स्वरक्तेन, प्रियेण लिखितं लिपिम् । दृष्ट्वा नलमिवाऽऽधत्, हृदयेऽन्तर्बहिश्च सा ॥ ४७९ ॥

अथ प्रमुदिता देवी, व्यचिन्तयदिदं हृदि । अहो ! अद्यापि विधेऽहं, हृदये हृदयेऽसिद्धः ॥ ४८० ॥

यदादिदेश मे वर्त्म, स्वरक्तलिखिताक्षरे । गमिष्यामि पितुर्गृहेमैतैरेव सहायकैः ॥ ४८१ ॥

निश्चित्येत्यचलद् भीमनन्दनी वटवर्तना । स्वपादहतपत्रालीध्वनितेभ्योऽपि बिभ्यती ॥ ४८२ ॥
 वृक्षेषु रत्नगर्भायाः, सपत्न्या अपि सनुषु । मुहुः स्निग्धेषु विश्रान्ता, साऽचलद् भूपतिप्रिया ॥ ४८३ ॥
 तस्यास्तिलकविद्योतपिङ्गदिग्गमनक्षितेः । चलन्त्या दावकीलाया, इव हिंसा वनेऽजसन् ॥ ४८४ ॥
 अथावासितमग्रे सा, सार्धमेकं व्यलोकयत् । व्याप्तं शकटमण्डल्या, सवप्रमिव पत्तनम् ॥ ४८५ ॥
 सार्धेन सममेतेन, सुखं गहनलङ्घनम् । चिन्तयन्तीति वैदर्भी, दधौ मुदमुदित्वरीम् ॥ ४८६ ॥
 सार्धं यावदलङ्घके, सा मरालीव प्लवल् ॥ तावत्तं रुरुधुश्चौराः, क्रूराः कुषिमिवेतयः ॥ ४८७ ॥
 अत्र सार्धे मया त्राते, रे ! मा कुरुत विप्लवम् । सिंहीजुषि वने शाखिमङ्गाय न मतङ्गजाः ॥ ४८८ ॥
 भाषमाणामिदं भैमीं, वातूलामिव तस्कराः । अवज्ञाय तदा पेटुः, सार्धे भृङ्गा इवाम्बुजे ॥ ४८९ ॥
 पञ्चषानश हुङ्गारान्, सा चकारं पतिव्रता । नेशुश्चौरास्तमःपूरास्तैर्मास्करकैरिव ॥ ४९० ॥
 शीलावधिरधिष्ठातृदेवतेव तवैव सा । अर्चिता सार्धवाहेन, जगहे च गृहे जवात् ॥ ४९१ ॥
 मातेति मन्यमानस्य, सार्धवाहस्य पृच्छतः । भिन्दन्ती हृदयं दुःखैस्तद् धृतादि जगाद सा ॥ ४९२ ॥
 अथातौ सार्धवाहेन, विवेकाद्भुतभक्तिना । अस्थाप्यत गृहे भैमी, नलपत्नीति यत्नतः ॥ ४९३ ॥
 घनागमेऽन्यदोहमैर्व्यापि व्योम घनाघनैः । तुच्छीमृताणवोन्मीलदौर्वधूमभरैरिव ॥ ४९४ ॥
 गर्जावाचैस्तडितैर्वाध्वनितगीतिभिः । मेघो दिनत्रयं यात्रामनुद्घाटेन निर्गमे ॥ ४९५ ॥
 तत्र कर्दमसम्मर्दभीममालोक्य भीमजा । अविज्ञाता जनैः शुद्धमृवासाय ततोऽचलत् ॥ ४९६ ॥
 तडितुल्यसुखज्वालं, घोरनिर्घोषदुर्धरम् । बलाकाकुलसङ्काशकीकसावलम्बूषणम् ॥ ४९७ ॥
 अतिवृश्वा तदा व्योन्नस्तुटित्वाऽब्दमिव च्युतम् । पथि सा कौणपं कालं, करालं कञ्चिदैक्षत् ॥ ४९८ ॥
 ॥ युग्मम् ॥
 अथैनां राक्षसः प्राह, बोध्यसे त्वं स्थिरीभव । चातकेनेव लब्धाऽसि, मेघधारेव यच्चिरात् ॥ ४९९ ॥
 अथावष्टम्भमुद्राव्य, भैमी भीमं जगाद तम् । कुर्वन्नज्ञं ममावज्ञां, त्वं भविष्यसि अत्मसात् ॥ ५०० ॥
 पश्यन्तियमयां भैमीं, मुदितः कौणपोऽबदत् । तुष्टोऽस्मि तव धैर्येण, रुचितं याच्यतामिति ॥ ५०१ ॥
 ततोऽबददमुं भैमी, यदि तुष्टोऽसि तद् वद । ज्वलिष्यति कियत्कालं, नलस्य विरहानलः ? ॥ ५०२ ॥
 आख्यत् तदवधिज्ञानात्, सैव भैमि ! भविष्यति । हर्षाय द्वादशे वर्षे, पतिसङ्गः पितुर्गृहे ॥ ५०३ ॥
 सुखामि भवती तत्र, यदि वैदर्भि । माषसे । अहं क्षणार्द्धमात्रेण, किमु अमसि दुःखिता ? ॥ ५०४ ॥
 इत्याकर्ण्य वचः कर्ण्यमस्य हृष्टमनास्ततः । नभाषे भीमभूमीशनन्दनी विशदाशया ॥ ५०५ ॥
 पत्युः कथयता सङ्गं, लवोपकृतमेव मे । गम्यतां स्वस्ति ते नाहं, यामि साकं परैररैः ॥ ५०६ ॥
 सदा भवेद् भवान् धर्मगुष्ठ इत्युदितस्तथा । स्वं रूपं दर्शयन् दिव्यं, कौणपः स तिरोदधे ॥ ५०७ ॥
 प्राप्यो द्वादशवर्षान्ते, वर्षान्त इव मास्करः । नलिन्या इव मे भर्ता, मत्वेत्यभ्यग्रहीच सा ॥ ५०८ ॥
 ताम्बूलमरुणं वासः, कुसुमं विकृतीस्तथा । नादास्ये सत्यमेतानि, प्रियाण्याऽऽप्रियसङ्गमात् ॥ ५०९ ॥
 निश्चित्येदं तदा देवी, चलिता मन्थरं पुरः । गिरेर्ददर्श कस्यापि, कन्दरां फलितद्रुमाम् ॥ ५१० ॥
 वर्षाकालविरामाय, रामेयं तत्र कन्दरे । एका केसरिकान्तेव, तस्थौ निर्भयमानसा ॥ ५११ ॥
 भावितार्थिकृतः शान्तिनाथस्य प्रतिमामिह । निवेश्य मृन्मयी पुष्पैः, साऽर्चयद् गलितैः स्वयम् ॥ ५१२ ॥

चतुरा सा चतुर्थादि, तपःकर्म वितन्वती । चकार पारणं पाकपतितैर्भूहं फलैः ॥ ५१३ ॥
 अथापश्यन्निमं चक्रश्चक्रबन्धुप्रभामिव । बभ्राम विधुरं सार्धं, सार्धेशस्तामविह्वलः ॥ ५१४ ॥
 ततोऽनुपदिकीभूय, सार्धेशस्तां गतो गुहाम् । जिनार्चातत्परमेनामभिवीक्ष्य मुदं दधौ ॥ ५१५ ॥
 सार्धनाथः प्रणम्याथ, भैमीमग्रे निविश्य च । पप्रच्छ देवि । देवोऽयं, कस्तव्या परिपूज्यते ? ॥ ५१६ ॥

ततः प्रीतिभरस्मेरा, दमयन्ती जगाद तम् ।

पूज्यतेऽसौ महाशान्तिः, शान्तिः षोडशतीर्थकृत् ॥ ५१७ ॥

तथाऽसौ कथयामास, धर्ममार्हतमुज्ज्वलम् । सावधानमनोवृत्तिं, मुदा सार्धपतिं प्रति ॥ ५१८ ॥

निश्चयं बचनान्यस्यास्तापसास्तद्वनोक्तसः । तस्थुः समीपमागत्य, धर्माकर्णनकौतुकात् ॥ ५१९ ॥

मुस्तेन्दुज्योत्स्नयेवास्या, धर्मास्थानगिरा ततः । बोधितं सार्धवाहस्य, शुद्धं कुसुदवन्मनः ॥ ५२० ॥

दमयन्तीं गुरुकृत्य, कृत्यमेतदिति ब्रुवन् । अङ्गीचकार तीर्थेशधर्मं सार्धेशशेखरः ॥ ५२१ ॥

अत्रान्तरे गिरा तस्या, जितेव गगनापगा । भूमौ पतितुमारेभे, त्रपयाऽब्दजलच्छलात् ॥ ५२२ ॥

अथ दुर्धरधाराधाराधरजलाकुलः । भ्रेमुस्तपोधना स्तोके, पयसीव तिमिब्रजाः ॥ ५२३ ॥

तानथ स्थापयित्वैकस्थाने पृथ्वीपतिप्रिया । दण्डेन परितो रेखाभेतेषामकृतं स्वयम् ॥ ५२४ ॥

तत् तापसास्तथा तस्थुस्तदाज्ञाकुट्टिमान्तरे । यथा वर्षति पर्जन्ये, लम्बा वारिच्छटाऽपि न ॥ ५२५ ॥

अथ स्थितेऽम्बुदे मौढप्रभावा काऽप्यसाविति । तां गुरुचक्रिरे जैनधर्मकर्मणि तापसाः ॥ ५२६ ॥

तत् तापसपुरं तत्र, चारुश्रीकर्मचीकरत् । सार्धेशः स्वपुरआन्तिगतित्सलितस्वेचरम् ॥ ५२७ ॥

देवानापततो वीक्ष्य, कदाचिदचलोपरि । दमयन्तीं समं सर्वैर्य्यारोहदधित्यकाम् ॥ ५२८ ॥

सिंहकेसरिणं सद्यः, प्रस्फुरत्केवलं मुनिम् । सुरैः कृतार्चनं वीक्ष्य, नत्वा देवी पुरोऽविशत् ॥ ५२९ ॥

ततः प्रदक्षिणीकृत्य, कश्चित् केवलिनं मुनिः । पुरः सपरिवारोऽपि, निविष्टो हृष्टमानसः ॥ ५३० ॥

अथासौ प्रथयामास, धर्मं कर्मद्वुपावकम् । केवली कलितानन्तगुणकेलिनिकेतनम् ॥ ५३१ ॥

देशनाभिः सुधापूरसनाभिभिरथ स्मितः । व्रतं केवलिनस्तस्मादयाचन्मुख्यतापसः ॥ ५३२ ॥

अथ प्रत्याहृततमास्तं प्रत्याह स केवली । वाचं दशनविद्योतपूनासीरभासुरात् ॥ ५३३ ॥

देवरोऽस्याः कुरङ्गाक्ष्याः, कूचरोऽस्ति नलानुजः ।

कोशलाधिपतेस्तस्य, सुतोऽहं सिंहकेसरी ॥ ५३४ ॥

सङ्गापुरीकिरीटस्य, सुतां केसरिणो मया । विवाहं चलितेनासाः, श्रीयशोभद्रसूरयः ॥ ५३५ ॥

तेषां व्याख्यानमाकर्ण्य, मुधाकृतसुधारसम् । पृष्ट्वा मयाऽतिहृष्टेन, कियदायुर्ममेत्यमी ॥ ५३६ ॥

अथाऽऽचक्षुः शुचिज्ञानाः, श्रीयशोभद्रसूरयः । इतो दिनानि पञ्चैव, तवाऽऽदुरवशिष्यते ॥ ५३७ ॥

इत्याकर्ण्य विवर्णास्यः, सोऽहं मोहान्मुधौ ब्रुवन् । आरोपितस्तपःपोते, श्रीयशोभद्रसूरिभिः ॥ ५३८ ॥

परिपाल्य व्रतं सम्यग्, ज्ञानमुत्पादितं मया । ममैष मोक्षकालस्त्वां, व्रतयिष्यन्ति सूरयः ॥ ५३९ ॥

इत्युक्त्वा क्षीणनिःशेषकर्माऽसौ सिंहकेसरी । निर्वाणं प्राप निर्वाणोत्सवं देवाश्च तेनरे ॥ ५४० ॥

श्रीयशोभद्रसूरीणां, समीपे सपरिच्छदः । आनन्दरसनिरम्भो, भजे कुलपतिव्रतम् ॥ ५४१ ॥

१ निवेद्य संता० ॥ २ देवदेवो संता० ॥ ३ स्वेवा, स्थाने संता० ॥ ४ रयाऽऽरो
 संता० ॥ ५ गङ्गां पातासं ॥ ६ व्याख्यां समा पाता० ॥

अथ प्रभाते सार्धेशपुरस्कृतमहोत्सवा । अवाप तापसपुरं, वैदर्भी सह सूरिभिः ॥ ५४२ ॥
 प्रतिष्ठां शान्तिचैत्यस्य, सम्यक्त्वारोपणं तथा । गुरुभ्यः कारयामास, दमयन्ती ससम्भवा ॥ ५४३ ॥
 इति तत्रैव वैदर्भ्याः, सप्त वर्षाण्यगुस्ततः । विरञ्चिवर्षदीर्घाणि, प्राणमियवियोगतः ॥ ५४४ ॥
 अन्यदा कञ्चिदागत्य, तां प्रति ग्राह पूरुषः । नलः प्रतीक्षमाणोऽस्ति, भवतीं वनवर्त्मनि ॥ ५४५ ॥

अहं यास्यामि सार्धो मे, दवीयान् भवति क्रमाद् ।

तमित्युक्त्वा जवाद् यान्तं, भैमी त्वरितमन्वगात् ॥ ५४६ ॥
 क मे स्फुरति भर्तेति, व्याहरन्ती मुहुर्मुहुः । भैमी मार्गादपि अष्टा, प्रयातः सोऽप्यदृश्यताम् ॥ ५४७ ॥
 अथ अमन्ती कान्तारे, मृगीव मृगलोचना । अपश्यत् कौणर्पी काञ्चिदुच्चलद्रसनाञ्चलात् ॥ ५४८ ॥
 साऽप्याह भैमीमाकृष्टा, त्वं मया मायया रयात् । मोक्ष्ये त्वामधुना राहुरसनेन्दुतन्मिव ॥ ५४९ ॥
 इति तां विहृता वीक्ष्य, भैमी त्वं धर्मस्मरत् । तत्प्रभावादिद्यं त्रस्ता, तमिसेव दिवाकरात् ॥ ५५० ॥
 अथैषा वृषिता देवी, अमन्ती निर्जले वने । व्याकुलाऽजनि निष्पुष्पे, अमरीव वनस्पतौ ॥ ५५१ ॥
 तदाऽऽह मम सान्निध्यं, कुरुष्व वनदेवताः । यथा वनमृगीवाऽहं, दाहं नहि सहे वृषः ॥ ५५२ ॥
 इन्द्रजालिकमन्त्रोक्तिस्पर्द्धिन्या तद्विरा ततः । दुकूलं तद्भुवः कूलकृपाऽविरभवत् पुरः ॥ ५५३ ॥
 प्राप्सैरथ जलैर्मङ्गु, म्लानाऽप्यौज्ज्वल्यमाययौ । क्षणात् क्षयं ब्रजिष्यन्ती, तलैर्दीपशिखेव सा ॥ ५५४ ॥

कुतोऽपि सार्धतः प्राप्सैरथैषाऽभावि पूरुषैः ।

काऽसि त्वं ? वनदेवी किं ? तथ्यमित्याहु कथ्यताम् ॥ ५५५ ॥

साऽपि ग्राह वणिक्पुत्री, यान्ती पत्या समं वने ।

सार्थाद् अष्टाऽस्मि यूयं मां, स्थाने वसति मुञ्चत ॥ ५५६ ॥

अथ तैः सा समं नीत्वा, श्रेयःश्रीरिव देहिनी । अर्पिता घनदेवाय, सार्धवाहाय मीमभूः ॥ ५५७ ॥

सार्धवाहोऽपि मन्वानस्तनुजामिव तामथ । आरोप्य वाहने देवीं, नीत्वाऽचलपुरेऽमुचत् ॥ ५५८ ॥

लीलाकोककुलातङ्कहेतुवक्त्रेन्दुदीपितिः । मृगाक्षी वृषिता वार्पी, कामपि प्राविशत् ततः ॥ ५५९ ॥

राश्याश्चन्द्रयशोनाम्न्या, क्रतुपर्णमहीमुञ्जः । पुष्पदन्तीकनिष्ठायाश्चेटीमिरियमैक्ष्यत ॥ ५६० ॥

तत्तच्चन्द्रयशसे ताभिस्तदा रूपवतीति सा । निवेदिता द्रुतं गत्वा, द्वितीयेन्दुतन्निव ॥ ५६१ ॥

भागिनेयीमजानन्ती, पुष्पदन्तीसुतामिमाम् । आनाय्य निजगादेति, क्रतुपर्णानृपप्रिया ॥ ५६२ ॥

सहोदरेव मत्पुत्र्याश्चन्द्रमस्त्याः सुलोचनैः । वत्से ! कृतार्थयेदानीमृतुपर्णानृपप्रियम् ॥ ५६३ ॥

निवेदय पुनः काऽसि, विकासिगुणगौरवा ? । नहि सामान्यवामाक्ष्या, रूपमीदृक्षमीक्ष्यते ॥ ५६४ ॥

तां मातृभगिनीं सुभ्रूजानानाऽवदत् तदा । यथोक्तं घनदत्तस्य, सार्धवाहस्य पत्तिषु (?) ॥ ५६५ ॥

कदाचिद् भोजनाकाङ्क्षप्राप्तमियदिदृक्षया । सा चन्द्रयशसे सत्रागारैश्वर्यमयाचत ॥ ५६६ ॥

ओमित्युक्तेऽथ मृपालप्रियाऽसौ प्रियंवदा । अर्थिनां करुणवल्लीव, सत्रागाराविभूरभत् ॥ ५६७ ॥

देवि ! मां रक्ष रक्षेति, वदन्तं बद्धमन्यदा । रक्षकैर्नीयमानं सा, पुरश्चौरं व्यलोकयत् ॥ ५६८ ॥

आरक्षकानथाऽप्रच्छद्, देवी किममुना हृतम् ? । आचख्युस्ते ततश्चन्द्रमतीरल्लकरण्डकम् ॥ ५६९ ॥

देवी ततो दिदेशाऽथ, मुञ्चतैनं तपस्विनम् । तद्विरा मुमुञ्चुर्नैति, भीता विश्वम्भराभुजः ॥ ५७० ॥

आच्छोटयदसुं देवी, तदम्श्वलुकैस्त्रिभिः । बन्धास्तैरनुटन् नागपाशास्ताक्षर्यनसैरिव ॥ ५७१ ॥

अथातिमुमुदे लोकैरालोक्येदं कुतूहलम् । आश्चर्यमनुपणोऽपि, तदाकर्ण्य तदाऽऽयौ ॥ ५७२ ॥

प्रीतोऽपि प्राह भूपतां, किं चौरः पुत्रि । मोच्यते ? ।

व्यवस्था पृथिवीशानां, कथमित्थं विजृम्भते ? ॥ ५७३ ॥

अथाऽऽह नलभूपालवल्लभा भूमिवल्लभम् । आर्हत्या न मया दृष्टश्चौरोऽपि प्रियते पितः । ॥ ५७४ ॥

अथाऽऽग्रहेण वैदर्भ्याः, सुताया इव भूपतिः । अमृमुचदसुं चौरं, प्रीतिप्रोत्फुल्ललोचनम् ॥ ५७५ ॥

देवी प्रीतः प्रणम्याथ, स जगाद मल्लिच्छः । देवि । त्वमद्वितीयाऽपि, द्वितीया जननी मम ॥ ५७६ ॥

अथायमन्वहं देव्याः, कुलदेव्या इव क्रमौ । प्रातः प्रातः समागत्य, प्रणिपत्य प्रमोदते ॥ ५७७ ॥

चौरः पृष्टोऽन्यदा देव्याः, समीचीनं न्यवेदयत् । अस्मि दासो वसन्तस्य, श्रीतापसपुरप्रभोः ॥ ५७८ ॥

पिङ्गलौख्योऽहमेतस्य, हत्वा रत्नोत्करं प्रभोः । नश्यन् मार्गे धृतश्चौरैर्न क्षेमः स्वामिवक्षिनाम् ॥ ५७९ ॥

अथास्य नरदेवस्य, सेवकोऽहमिहाऽभवम् । सर्वतोऽप्यतिविश्रम्भादवारितगतागतः ॥ ५८० ॥

तदा तदाऽऽप्य भूपालपुत्रीरत्नकरण्डकम् । अहार्षं त्वत्पदप्राप्तिपुण्यमेरितया धिया ॥ ५८१ ॥

निर्गच्छन् यामिकैर्दृष्ट्वा, सलोप्त्रः क्षमाभुजोऽर्पितः ।

ज्ञात्वाऽहं भूभुजा चौरो, रक्षकेभ्यः समर्पितः ॥ ५८२ ॥

ततो दृष्टिप्रपातेन, त्वदीयेन तदा मम । सर्वाङ्गमनुटन् बन्धाश्चौर्याय च मनोरथाः ॥ ५८३ ॥

अपरं च तदा देवि । निःसुतायां पुरात् त्वयि । वसन्तसार्धैर्वाहोऽयं, भोजनादिकमत्यजत् ॥ ५८४ ॥

सप्तमेऽहनि सम्बोध्य, श्रीयशोभद्रसूरिभिः । कथञ्चिद् भोजयाञ्चके, देवि । त्वहुःखदुर्मनाः ॥ ५८५ ॥

उपादाय वसन्तोऽयमपरेशुरुपायनम् । कुशलः कोशला गत्वा, प्रणनाम नलानुजम् ॥ ५८६ ॥

ददौ पृथ्वीपतिः प्रीतस्तस्य तापसपत्न्यै । चामरालीमरालीभिः, शोभितां राजहंसताम् ॥ ५८७ ॥

अथ हृष्टः प्रविष्टः स्वां, वसन्तनृपतिः पुरीम् । मौक्तिकस्वस्तिकव्याजराजत्नरवेदविन्दुकाम् ॥ ५८८ ॥

सोऽपि देवि । प्रभावस्ते, सोऽभूद् यद् भूपतिर्वणिक् ।

हन्ति गर्भगृहचान्तं, दर्पणोऽर्ककरार्पणात् ॥ ५८९ ॥

तद्वपतिपदप्रीता, तं देवी निजगाद तत् । यदि ते हृदि कोऽप्यस्ति, विवेको मार्गदीपकः ॥ ५९० ॥

उत्सहिष्णुस्तदाऽऽदत्त्व, वत्स । पापच्छिदे व्रतम् ।

तदादेशाद् व्रतीभूय, सोऽप्यगाद् गुरुभिः सह ॥ ५९१ ॥ युगम् ॥

प्राग्दृष्टः कुण्डिनादेत्य, हरिभिर्त्रोऽन्यदा द्विजः ।

वीक्ष्य क्षोणीपतिं क्षिप्रमगाच्चन्द्रयशोऽन्तिकम् ॥ ५९२ ॥

देवी तं वीक्ष्य प्रपच्छ, कुशला-ऽकुशलदिकम् । कथामकथयत् सोऽपि, वैदर्भीत्यागतः पराम् ॥ ५९३ ॥

नलस्य दमयन्त्याश्च, वार्तामातन्त्राशयः । ज्ञातुं श्रीभीमभूमीशो, भूमीभागे न्ययुक्तं माम् ॥ ५९४ ॥

अरण्यन्तारं-ग्राम-गिरि-कुञ्जादिकं ततः । समालोक्य मया प्रापि, प्रवृत्तिरपि नैतयोः ॥ ५९५ ॥

तद्वातां काऽपि युष्माकमाकस्मिकतयाऽप्यभूत् । तदिदं ज्ञातुमत्राहमागतः का गतिः परा ? ॥ ५९६ ॥

इत्याकर्ण्य कथां चन्द्रयज्ञसा सहसा ततः । आक्रान्दि मेदिनीलण्डखण्डिताखिलमण्डनम् ॥ ५९७ ॥

१ 'कथेति' कुं खंता० पाता० ॥ २ नाहरन्त्या मया पाता० ॥ ३ 'लाक्षोऽहं' वता० ॥
४ 'सन्तम्' जां खंता० ॥ ५ 'ण्डितालिकमण्ड' खंता० सं० ॥

अन्वरोदि तथा भूप्रियापरिजनैरपि । नददादिवराहस्य, शोभां लेभे यथा नमः ॥ ५९८ ॥
 अथेत्यमाकुले राजकुले ह्युत्कुञ्चितोदरः । हरिमित्रस्ततः सत्रागारं प्रति ययौ द्विजः ॥ ५९९ ॥
 अकिञ्चन इवालोक्य, भैमीं कल्पलतामिव । अजिह्वावर्णनीयानां, स तदाऽभूत् पदं मुदाम् ॥ ६०० ॥
 स प्रीतस्तां प्रणम्याथ, हनूमज्जित्वरत्नरः । सत्रागारेऽस्ति भैमीति, समेत्याऽऽह नृप्रियाम् ॥ ६०१ ॥
 कर्णामृतमिति श्रुत्वा, वाचं प्रीता नृप्रिया । असिञ्चत् तं ततः स्वर्ण-रत्नाभरणवृष्टिभिः ॥ ६०२ ॥
 कुत्र कुत्रेति जल्पन्ती, पद्भ्यां परिजनैः सह । सत्रागारं ययौ चन्द्रयज्ञाश्चन्द्रमुखी मुदा ॥ ६०३ ॥
 देवी ततोऽवदत् पुत्रि !, वञ्चिताऽस्मि स्वगोपनात् । यन्मातुरधिका मातृष्वसेति वितथीकृतम् ॥ ६०४ ॥
 इत्युपालम्भसरम्भबाष्पा भूपालवल्लभा । निकेतनमुपेताऽसौ, पुरस्कृत्य नलप्रियाम् ॥ ६०५ ॥
 भूषयित्वा स्वहस्तेन, भैमीं साश्रुविलोचना । अभ्यर्णमृतपुष्पस्य, निनाय विनयानताम् ॥ ६०६ ॥
 साऽपि चन्द्रयज्ञोवाचा, सम्पार्य प्रकटं व्यधात् । आसन्तमिव भास्वन्तमलिके तिलकाङ्कुरम् ॥ ६०७ ॥
 अथ प्रणम्य भूपालं, पितृवद् भीमनन्दनी । उपविष्टा पुरः पृष्टा, स्ववृत्तान्तं न्यवेदयत् ॥ ६०८ ॥
 स्ववंश्यनलवृत्तान्ते, कथ्यमानेऽथ तादृशे । लज्जमान इवामज्जन्त्यमुखौ रविरम्बुधौ ॥ ६०९ ॥
 रवावस्ते समस्तेऽपि, क्षमापतिः प्राप विस्मयम् । सभान्तर्भान्तमालोककमालोक्य तिमिरापहम् ॥ ६१० ॥
 राज्ञी विज्ञपयामास, मनो मत्वा नृपं प्रति । भास्वन्तं शश्वत् भैमीभाले तिलकमीदृशम् ॥ ६११ ॥
 भूपतिस्तपितेवास्या, भालं प्यषित पाणिना । तच्छलान्वेषिमिरिव, प्रादुर्भूतं तमोभैः ॥ ६१२ ॥
 करेऽपसारिति राज्ञा, तत् तस्यास्तिलकांशुभिः । किशोरकैरिवाग्रासि, वाससङ्घातवत् तमः ॥ ६१३ ॥
 क्षणेऽस्मिन् कश्चिदागत्य, आमासुरनभाः सुरः । नत्वा मध्येसमं भैमीं, ग्राह बन्धुरकन्धरः ॥ ६१४ ॥
 यस्त्वया तत्करो बद्धगलः पिङ्गलसंज्ञकः । मोचयित्वा तदा देवि !, बोधयित्वा व्रतीकृतः ॥ ६१५ ॥
 स तापसपुरं प्राप्तो, विहरन् सह सुरभिः । स्नानान्दश्मनरप्रायः, कायोत्सर्गं निशि व्यधात् ॥ ६१६ ॥
 चितामवदवज्जालाजालेन कवलीकृतः । अमुक्तध्यानधैर्यैऽयं, सौधर्मत्रिदिवं ययौ ॥ ६१७ ॥
 अहं स हंसगमने !, त्वां नमस्कर्तुमागतः । त्वत्प्रसादप्रभावर्द्धिवर्द्धितेदृशवैभवः ॥ ६१८ ॥
 इत्युक्त्वा सप्त कल्याणकोटीवृष्ट्या ययौ सुरः । वृत्तेनैतेन राजाऽपि, जिनभक्तोऽभवत् तदा ॥ ६१९ ॥
 हरिमित्रोऽन्यदाऽवादीद्, भूपं भूप्रियामपि । प्रेष्यतां दवदन्तीयं, प्रीणातु पितरौ चिरात् ॥ ६२० ॥
 समं चमूसमूहेन, वैदर्मीमथ पार्थिवः । प्रैषीच्चन्द्रयज्ञोदेव्या, कृतानुगमनां स्वयम् ॥ ६२१ ॥
 श्रीचन्द्रयज्ञसं देवीं, प्रणम्याथ नलप्रिया । अल्पैः प्रयाणकैर्लवीमण्डनं प्राप कुण्डिनम् ॥ ६२२ ॥
 ईयतुः सम्मुखौ तस्याश्विराकारणसोत्प्लवौ । पितरौ स्मितरोचिर्भिः, खचितधरविदुमौ ॥ ६२३ ॥
 पितरं तरसा वीक्ष्य, रसाद् युयुं विमुच्य सा । अनमत् क्रमराजीवयुग्मविन्यस्तमस्तका ॥ ६२४ ॥
 पङ्क्तिं तं किलोद्देशमस्त्राम्भःसम्प्रमो व्यधात् । विनम्रेणानुजेनेव, मुखेन तु स भूपितः ॥ ६२५ ॥
 अथ राज्ञा सहायातामिव मातरमातुरा । नमश्चकार हर्षाश्रुमुक्तास्तवकितेक्षणाम् ॥ ६२६ ॥
 सकलेनापि भूनाथलोकेनाथ नमस्कृता । कुण्डिनं मण्डयामास, सा त्रैलोक्यशिरोमणिः ॥ ६२७ ॥
 गुरुदेवार्चनै राजा, पुरे सप्तदिनावधि । महोत्सवमहोरात्रमतिमात्रमकारयत् ॥ ६२८ ॥
 साक्षाद् तत्रास्ति चात्रीशजलध्यानधुरन्धरा । कृशा कृशानुकल्पेन, विरहेण विदर्भजा ॥ ६२९ ॥

कथयन्ती कथामित्यं, स्वयं स्वजननीं प्रति । मयाऽश्रूयत वैदर्भी, तुभ्यमावेदितं च तत् ॥ ६३० ॥
 इदानीं तु भवद्दूतः कोऽपि मृपालमभ्यधात् । यदस्ति दधिपर्णस्य, पार्श्वे कुब्जः कलनिधिः ॥ ६३१ ॥
 नलस्य सूपकारोऽहमिति वक्ति करोति च । अधीतां नलतः सूर्यपाकां रसवतीमसौ ॥ ६३२ ॥
 इत्याकर्ण्य समीपस्था, भैमी मृगीशमभ्यधात् । नान्यो रसवतीवेत्ता, कुब्जोऽमृन्मल एव सः ॥ ६३३ ॥
 द्रष्टुमेनमहं देव !, तद्भूमेन नियोजितः । धिक् कुब्जेऽस्मिन् नलाशङ्का, कृष्णागारे मणिभ्रमः ॥ ६३४ ॥
 आकर्ण्य दधिपर्णोऽयमिति विस्तरतः कथाम् । श्रुतां कुब्जेन साक्षेण, यथोक्तारसनाटिना ॥ ६३५ ॥
 शरीराभरणस्तोमदानेनाऽऽनन्द्य सम्मदी । प्रैषीत् तं ब्राह्मणं राजा, कुब्जस्तु जगृहे गृहे ॥ ६३६ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अभोज्यत स कुब्जेन, रसवत्याऽर्कपाकया । स्वर्णादिकं नृपालब्धं, दत्त्वा च प्रीणितस्ततः ॥ ६३७ ॥
 अथायं कुब्जमापृच्छथ, गतः कुण्डिनपत्तनम् । तदीयं दान-भोज्यादि, सर्वमुर्वीमुजेऽभ्यधात् ॥ ६३८ ॥
 तं निशम्याऽबदद् भैमी, मुदिता मेदिनीपतिम् । नल एव स कुब्जत्वं, प्रयौ केनापि हेतुना ॥ ६३९ ॥
 तद्दानं सा मतिः सूर्यपाका रसवती च सा । सन्ति नान्यत्र कुत्रापि, युष्मज्जामातरं विना ॥ ६४० ॥
 तामालोच्य ततस्तात् । ससुन्नेषय शेमुषीम् । नलो यया रयादेव, प्रकटीभवति स्वयम् ॥ ६४१ ॥
 सोत्साहमाहः मूपस्तच्चरं सम्प्रेष्य कञ्चन । आकार्यो दधिपर्णोऽयं, त्वत्स्वयंवरणच्छलात् ॥ ६४२ ॥
 गत्वा ग्रथार्थवर्णोऽयं, कथयिष्यति तं प्रति । श्वस्तने यद्दिने भावी, दमयन्त्याः स्वयंवरः ॥ ६४३ ॥
 तत्पार्श्वे यदि कुब्जोऽयं, नलः स्यादवनीधवः । तदश्वहृदयामिन्नस्तमानेष्यत्यसौ द्रुतम् ॥ ६४४ ॥
 इति निश्चित्य भीमेन, मृमृता प्रेषितश्चरः । सुसमारपुरं गत्वा, दधिपर्णमदोऽबदत् ॥ ६४५ ॥

न प्राप्ति, नलवार्ताऽपि, क्वापि तेन, करिष्यति ।

॥ भूयः स्वयंवरं भैमी, प्रमुणा प्रेषितोऽस्मि, तत् ॥ ६४६ ॥
 किन्तु, प्रागें, विलम्बोऽभूद्, देहस्यापाटवानमम । प्रत्यासन्नतरं जातं, तल्लभं श्वस्तने दिने ॥ ६४७ ॥
 तूर्ण-देव । तदेतन्मयिलुक्त्वाऽस्मिन् गते त्वरे । अचिन्तयन्नलश्चिचे, किमेतदिति त्रिस्मितः ॥ ६४८ ॥
 वर्षिष्यति विषैरिन्दुर्व्रदिष्यत्यनृतं मुनिः । किमन्यमपि, मतरं, दमयन्ती, करिष्यति ॥ ६४९ ॥
 विवोदुं प्रौढिमा कस्य, मत्पत्नीं मयि जीवति । सिंहेऽभ्यर्णंगते सिंहीं, मानसेनापि कः स्पृशेत् ॥ ६५० ॥
 इति, ध्यात्वा चिरं त्रिचे, दधिपर्णं जगाद सः । आसन्नलग्न-दूरोर्वीगतिचिन्तापरायणम् ॥ ६५१ ॥
 समर्पय-हयान् जात्यान्, रथं गाढं च, कञ्चन । ग्रथाऽहमश्वहृदेदी, नैयं शटिति कुण्डिने ॥ ६५२ ॥
 इति प्रीतिमताऽऽकर्ण्य, दधिपर्णेन मृमुञ्जा । उक्तोऽग्रहीन्नतुर्वाही, रथं त्राहीन्नपोरुषम् ॥ ६५३ ॥
 अथ चामरभृद्युग्म-च्छत्रमृद्भूपमासुरम् । नियुक्तवाजिनं कुब्जो, रथं तूर्णमवाहयत् ॥ ६५४ ॥
 जुनैरथ रथे बाहैर्जवैः पवनैरिव । अपतद् मृपतेरसात्, पटी शैलदिवाऽऽपगा ॥ ६५५ ॥
 राजा तदाऽबदत् कुब्ज । स्थिरिकुरु हयानिभान् । एतदादीयते यावद्, वासो वसुमतीगतम् ॥ ६५६ ॥
 जगाद कुब्जको राजन्नपतद्-यत्र तंऽयुक्म । पञ्चविंशतियोजन्या, साऽसुच्यत वसुन्धरा ॥ ६५७ ॥

न राजन् । वाजिनोऽमी, ते, तादृक्षगुणलक्षिताः ।

॥ इत्या त्वेव्या-यान्ति, पञ्चाशद् योजनानि ये ॥ ६५८ ॥

१ संविनाऽन्यत्र-त्वाऽऽशु-प्रीं वता० । त्वा तत् प्रीं वता० ॥ २ दधवन्त्याः वता० ॥

३ नयै शटिति कुण्डिनम् वता० ॥

अक्षवृक्षमथो वीक्ष्य, कलां दर्शयितुं निजाम् ।

कियन्त्यस्मिन् फलानीति, राजा कुब्जकमन्त्रवीत्

॥ ६५९ ॥

अजानति ततः कुब्जे, फलसङ्ख्यां धराधवः । आख्यदस्मै परिस्पष्टमष्टादशसहस्रिकाम् ॥ ६६० ॥

मुष्टिघातेन दिग्दन्तिघातधारेण तन्नलः । अपातयदशेषाणि, फलानि कलिपादपात् ॥ ६६१ ॥

यावद् गणयते तावत्, तावन्त्येवामवत् पुरः । अश्वहृदिद्यया सङ्ख्याविधां कुब्जस्तदाऽऽददे ॥ ६६२ ॥

धावन्नथो रथोऽनायि, स्थैर्यं कुब्जेन सत्वरम् । भीमपुर्यां मुखे तारतिलकायितकेतनः ॥ ६६३ ॥

अथ तस्या निशः प्रान्ते, भैमी स्वप्नलोकयत् । हृष्टा तद्धीमभूपाय, समागत्य न्यवेदयत् ॥ ६६४ ॥

स्वप्नेऽधुना मयाऽदर्शि, तात ! निर्धृतिदेवता । इहाऽऽनीय तया व्योम्नि, दर्शितं कोशलावनम् ॥ ६६५ ॥

सहकारमिहाऽऽरोहं, तद्विराजं फलकुलम् । समार्प्यत स्मितं पाणौ, तया तामरसं ततः ॥ ६६६ ॥

मंदारोहात् पुरारूढः, पतन् कोऽप्यपतत् तदा । आम्नाद् भुवि रविकान्तादत्रात् पूर्णं इवोद्भुपः ॥ ६६७ ॥

अथ भीमोऽवदत् पुत्रि !, प्रापि स्वप्नोऽयमुत्तमः । निर्धृतिस्तव भाग्यश्रीमता तनुमती ननु ॥ ६६८ ॥

कोशलवैभवं भावि, कोशलावनवीक्षणात् । सफलाम्राधिरोद्देण, सराज्य-रमणागमः ॥ ६६९ ॥

निपतन् यः पतन् कोऽपि, त्वयाऽदर्शि रसालतः ।

भवत्याऽध्यासिताद् राज्यात्, पतिष्यति स कूबरः

॥ ६७० ॥

अथ सद्यः स्वचित्तेऽसङ्गतं भविष्यति । यः प्रातः प्राप्यते स्वप्नः, सद्यः स हि फलेग्रहिः ॥ ६७१ ॥

तदाऽऽयातं पुराऽभ्यर्णं, दधिपर्णधराधवम् । आगत्याचीकथत् कोऽपि, श्रीभीमाय महीभुजे ॥ ६७२ ॥

अथ सम्मुखमागत्य, श्रीमान् भीमरथो नृपः । सम्मानेन पुरोत्सङ्गे, दधिपर्णमवीविशत् ॥ ६७३ ॥

कंचे मिथः कथागोष्ठ्यां, दधिपर्णं विदभैराद् । कुब्जाद् रसवतीं सूर्यपाकां कारय मन्मुदे ॥ ६७४ ॥

तदुको दधिपर्णेन, कुब्जो रसवतीं व्यधात् । इन्दुपुष्टिकुर्काशुसम्पर्कसुरसैकृताम् ॥ ६७५ ॥

लोकैः साकं रसवती, भुभुजे भूभुजाऽथ सा । विचाराक्षमवैदग्ध्यैर्मिथः पश्यद्विराननम् ॥ ६७६ ॥

आनायितां परीक्षाभैर्यतां भीमभूषणः । स्वादयित्वा रसवतीं, कुब्जं निरचिनोन्नलम् ॥ ६७७ ॥

तद् वैदर्भीं विदभैरां, प्रत्याह प्रीतिपूरिता ।

आस्तां कुब्जोऽपि खज्रोऽपि, निश्चितः सैष नैषधिः

॥ ६७८ ॥

ज्ञानिनां मुनिमुख्येन, कथितं मत्पुरः पुरा । नलो रसवतीमर्कपाकां जानाति नापरः ॥ ६७९ ॥

सा(स्वा)भिज्ञानान्तरं तात !, पुनरेकं समस्ति मे । नलस्पृशेन विपुलपुलकं यद् भवेद् वपुः ॥ ६८० ॥

तन्मदङ्गमयं कुब्जः, स्तोके स्पृशतु पाणिना । इत्युक्ते भीमवचसा, तामङ्गुल्या नलोऽपृशत् ॥ ६८१ ॥

वपुः सपुलकं तस्यास्तन्नलस्पर्शतः क्षणात् । प्रीतिपूरवहिः क्षिप्तास्तोकशोकमिवाभवत् ॥ ६८२ ॥

अन्तर्भैमी नलं निन्ये, तद् बलादवलाऽप्यसौ । अतूतुषत् तथा चाट्टेमासृतकिरा गिरा ॥ ६८३ ॥

दमयन्त्युपरोधेन, नलञ्छन्न इवानलः । जज्ञे विल्वकरण्डाम्यामाविष्कृतनिजाकृतिः ॥ ६८४ ॥

घृतस्वरूपं तद्रूपं, वीक्ष्य कं कं रसं न सा । मेजे भीममुता धार्ष्ट्य-त्रपासम्पातकातरा ? ॥ ६८५ ॥

तदा भाति स्म वैदर्भी, स्वेदाम्भः कणभासुरा । उपशान्तवियोगाधिः, स्नाता हर्षाम्भसीव सा ॥ ६८६ ॥

अभितो वीज्यमानाङ्गी, नलनेत्राञ्चलैश्चलैः । सद्यः स्वेदोदकस्नाता, सा चकम्पे चकोरदृक् ॥ ६८७ ॥

साम्बुनेत्राञ्जलिभ्यां सा, तुल्यं दयित-कामयोः । तदान्तःकान्तिदूर्वाभ्यां, व्यघादर्वमनर्घ्ययोः ॥ ६८८ ॥

अदर्शिः दर्शनीयश्रीरथाऽऽयातो बहिर्जनैः । नैषधिस्त्यक्तकुञ्जलो, राहुमुक्त इवांशुमान् ॥ ६८९ ॥

अपराद्धं यदज्ञानानमया नाथ । क्षमस्व तत् । दधिपर्णोऽवदन्नेवमपतन्नलपादयोः ॥ ६९० ॥

स्वयं वेत्रीमवन् भीमो, भद्रपीठे निवेश्य तत् । अभ्यषिञ्चन्नलं नाथस्तमस्माकमिति ब्रुवन् ॥ ६९१ ॥

ऋतुपर्णः प्रियायुक्तः, सार्थेशोऽपि वसन्तकः । सुख-दुःखांशदायादावाहृतौ नलकान्तया ॥ ६९२ ॥

वसन्त-दधिपर्ण-सुपर्ण-भीमैः समं नलः । चिक्रीड लोकपालैः स, चतुर्भिरिव पञ्चमः ॥ ६९३ ॥

घनदेवोऽपि सार्थेशः, कुतोऽपि प्राप कुण्डिनम् । तस्य प्रत्युपकारं सा, कारयामास भूभुजा ॥ ६९४ ॥

कश्चिदेत्य दिवोऽन्येद्युर्देवः पश्यत्सु राजसु । मैमीं नत्वाऽवदद् देवि, स्वत्यसादौ मयीदृशः ॥ ६९५ ॥

सम्बोध्य तापसेन्द्रोऽहं, पुरा प्रवाजितस्त्वया । विमाने केसरैऽमूवं, सौधमं केसरः सुरः ॥ ६९६ ॥

इत्युक्त्वा सप्त कल्याणकोटीर्वर्षन् पुरः सुरः । विद्युद्वण्ड इवोद्वण्डः, समुत्पत्य तिरोदधौ ॥ ६९७ ॥

नलादेशेन देशेभ्यः, स्वेभ्यः स्वेभ्यस्ततो नृपाः । ऋतुपर्णादियः स्वं स्वं, सैन्यमानाययन् जवात् ॥ ६९८ ॥

नलस्तदैव दैवज्ञवत्तेऽहि प्रति कोशलाय । प्रयाणं कारयामास, वासवोपमविक्रमः ॥ ६९९ ॥

भूभुतः सैन्यचारेण, स्थावरानपि कम्पयन् । देवभूतमपि क्षोदैः, स्थगयन् सूरमण्डलम् ॥ ७०० ॥

कैश्चित् प्रयाणकैः प्राप, नलः कोशलपत्तनम् । नमयन् धृतनाक्रान्तं, पातालैन्दमपि क्षणात् ॥ ७०१ ॥

आकर्ण्य कोशलोद्यानविद्यमानवर्लं नलम् । अथो यमातिथिमन्यश्चकम्पे कूबरो नृपः ॥ ७०२ ॥

पुनर्लक्ष्मीं पणीकृत्य, धृतार्थं दूतभाषया । नलः कूबरमाकार्यं, दीव्यन् जित्वाऽग्रहीन्महीम् ॥ ७०३ ॥

अथाऽऽनन्दी नलो मन्दीकृतक्रोधो निजानुजम् ।

अपि क्रूरं व्यधाद् यौवराज्ये प्राज्यमहोत्सवात् ॥ ७०४ ॥

अथ सम्प्रेष्य निःशेषं, राजकं राजकुञ्जरः । कोशलाचैत्यचक्रेषु, चक्रे कान्तान्वितोऽर्चनाम् ॥ ७०५ ॥

बह्वन्यब्दसहस्राणि, सैन्या सह सहर्षया । त्रिखण्डां खण्डितारातिरपालयदिलां नलः ॥ ७०६ ॥

एत्य देवो दिवोऽन्येद्युर्निषधो न्यगदन्नलम् । फलं गृहाण मानुष्यभूतहृत्स्य व्रताभिषम् ॥ ७०७ ॥

प्राग् मया प्रतिपन्नं ते, व्रतकालनिदेशनम् । तद् वृथा सा विलम्बिष्ठा, यात्याजुर्जलविन्दुवत् ॥ ७०८ ॥

इत्युक्त्वाऽस्मिन् गते देवे, नलः कान्तान्वितो ययौ । जिनसेनाभिधं सूरिं, विज्ञातागमनं तदा ॥ ७०९ ॥

प्रणम्य नैषधिः सूरि, निविष्टः क्षितिविष्टरे । पप्रच्छ स्वस्य देव्याश्च, कारणं सुख-दुःखयोः ॥ ७१० ॥

निर्बलमन्यो वाचमशोवाच महामुनिः । प्रदत्तमिश्रशर्माणि, प्राक्कर्माणि शृणु क्षणात् ॥ ७११ ॥

जम्बुद्वीपशिरोरत्नं, भरतक्षेत्रभूषणम् । अष्टापदसमीपेऽस्ति, श्रीसङ्गरपुरं पुरम् ॥ ७१२ ॥

तत्राऽऽसीन्मम्मणो राजा, तस्य वीरमती प्रिया ।

अन्यदाऽऽलेटेकं गच्छन्, भूपोऽपश्यत् पुरो मुनिम् ॥ ७१३ ॥

मन्वन्नशकुनं सोऽथ, धारयामास तं क्रुधा । तद् द्वादशघटीप्राप्ते, कृपयाऽभ्युचत् पुनः ॥ ७१४ ॥

तदहिंसाभयो धर्मः, साधुनाऽस्मै निवेदितः । राजाऽप्यङ्गीकृतो वीरमत्या दयितया समम् ॥ ७१५ ॥

ताभ्यां राजसमावेन, तद् ज्ञात्री प्रैतिपालितः । अपराधं क्षमस्वेत्यमुक्त्वा मुक्तो जगाम सः ॥ ७१६ ॥

सेवाप्रसादिता वीरमतीं शासनदेवता । धर्मस्थैर्यकृते नित्येऽन्येचुरष्टापदोपरि ॥ ७१७ ॥

अकृतं प्रतितीर्थेशं, विंशतिं विंशतिं ततः । आचाम्लानि चमत्कारिभक्तिचारुः सुलोचना ॥ ७१८ ॥
 तथा तिलकमेकैकं, जिनेशानां व्यधापयत् । सौवर्णमर्णःसम्पूर्णमणिसन्दर्भगर्भितम् ॥ ७१९ ॥
 तदुद्यापनकं कृत्वा, प्रीता भूकान्तकामिनी । मुनीनानन्ध दानेन, चारणान् पारणान् व्यधात् ॥ ७२० ॥
 तत् तीर्थेशपदान्भोजसेवाहेवाकशालिनी । राजधानीं राजवधूराजगाम प्रमोदिनी ॥ ७२१ ॥
 चिराराद्धजिनाधीशधर्मनिर्मलितावध । व्यपद्येतामुभौ वीरमती-मम्मणभूपती ॥ ७२२ ॥
 भूपजीवोऽथ बहलीदेशान्तः पोतने पुरे । आभीरधम्मिलामस्य, सुतोऽभूद् रेणुकाङ्गभूः ॥ ७२३ ॥
 तस्यैव धन्यसञ्जस्य, धूसरी नाम बल्लभा । आसीद् वीरमतीजीवः, पूर्ववत् प्रेमभाजनम् ॥ ७२४ ॥
 वर्षासु महिषीर्धन्यश्चारयन्नन्यदा वने । वर्षत्यन्मोघरेऽपश्यदेकपादस्थितं मुनिम् ॥ ७२५ ॥
 न्यधात् तदुपरि च्छत्रं, धन्यो भावनया ततः । अपारवारिमृद्धाराधोरेणीवारणक्षमम् ॥ ७२६ ॥

न तिष्ठत्यभ्युदो वर्षन्, साधुः स्थैर्यं न मुञ्चति ।

धन्यस्त्यजति न च्छत्रं, त्रयोऽपि स्पष्टिनोऽभवन् ॥ ७२७ ॥

सप्तमेऽह्नि निवृत्तेऽब्दे, कायोत्सर्गमपारयत् । मुनिः पूर्णप्रतिज्ञोऽसौ, ततो धन्येन वन्दितः ॥ ७२८ ॥
 स्वैस्त्वृत्तिरथापृच्छमुनीशं धूसरीवरः । भवतां व्रजतां कुत्र, मेघोऽयं विभ्रतां गतः ? ॥ ७२९ ॥
 अथावदवदः साधुर्लङ्कायां गुरुसन्निधौ । गच्छतो मम मेघेन, प्रारेमे वृष्टिरीदृशी ॥ ७३० ॥
 अभिग्रहं गृहीत्वा च, तद्गृष्टिविरमावधिम् । कायोत्सर्गं व्यधां तत्र, त्वया साहायकं कृतम् ॥ ७३१ ॥
 ततः सन्ननि धन्येन, सममाकारितो व्रती । निषिध्य महिषारोहं, प्राचालीत् पङ्क्तिं पथि ॥ ७३२ ॥
 क्षैरैयीपारणं पुण्यकारणं सप्तमेऽहनि । मुनीशं कारयामास, शुद्धात्मा धूसरीधवः ॥ ७३३ ॥
 करुणातरुणीहारो, विहारोद्यमविक्रमी । वर्षात्यये यथाकामं, ग्रामाद् ग्रामं जगाम सः ॥ ७३४ ॥
 धन्योऽपि मुनिना दत्तं, श्रावकत्वं प्रियान्वितः । पालयित्वा चिरं हैमवते युगलधन्यभूत् ॥ ७३५ ॥
 ततोऽपि क्षीरैदण्डीराभिधानौ दम्पती दिवि । शोभमानौ प्रभूताभिस्तावभूतां विभूतिभिः ॥ ७३६ ॥
 तच्च्युत्वा क्षीरैदण्डीरजीवोऽभूत्प्रधर्मवान् । प्रिया ते क्षीरैदण्डीरादेवीजीवश्च भीमभूः ॥ ७३७ ॥
 यद् द्वादश घटीर्दध्रे, मम्मणेन त्वया मुनिः । तस्मियाविरहो राज्यभ्रंशश्च द्वादशाब्दिकः ॥ ७३८ ॥
 यच्छत्रधारणं क्षीरपारणं च मुनेः कृतम् । त्वया धन्येन धन्येन, तेनायं विभवस्तव ॥ ७३९ ॥
 भैमी त्वद्बलभा वीरमतीजन्मनि यन्मुदा । अष्टापदेऽहंतां रत्नतिलकानि व्यधापयत् ॥ ७४० ॥
 कप्रकरविस्तारकिङ्करीकृतभास्करः । तदस्याः शश्वतो माले, तिलको भाति भीमुरः ॥ ७४१ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

इति प्राम्भवमाकर्ण्य, समं दयितया नलः । पुष्कलाख्ये सुते राज्यं, नियोज्य व्रतमाददे ॥ ७४२ ॥

व्रतेनातीव तीव्रिण, कृतव्रतिचमत्कृती । एतौ यशःसुधापूरैः, शुश्रयाभासतुर्दिगः ॥ ७४३ ॥

नलो विलोक्य वैदर्भीमन्यदा मदनातुरः । गुरुभिर्यत्कृतः स्वगदित्य पित्रा प्रबोधितः ॥ ७४४ ॥

तन्मलोऽनशनं मेजे, व्रतपालनकातरः । नलानुरगतः साध्वी, प्रपदे भीमभूरपि ॥ ७४५ ॥

१ विपद्याभवतामेतौ, दम्पती दिवि पूर्ववत् ॥ खंतासं० ॥ २ स्वच्छवृत्तिरथा० पाता० ।
 स्वच्छवृत्तिमथा० खंता० ॥ ३ रीधवः पाता० ॥ ४ सं० विनाऽन्यत्र—व्यधात् तत्र, वता० राता० ॥
 ५-६-७ रंदिण्डी० पाता० ॥ ८ भास्वरः खंता० ॥ ९ नलोऽवल्लो० खंता० ॥

वसुदेव ! नलः सोऽहं, सञ्जातोऽस्मि धनाधिपः । विषय साऽपि वैदर्भी, वभूव मम वल्लभा ॥ ७४६ ॥
 अथेयं श्रुतिरिति च्युत्वा, ततः कनकवत्यभूत् । तेन पूर्वानुरागेण, वद्धः सोऽहमिहाऽऽगमम् ॥ ७४७ ॥
 इहैव कर्म निर्मल्य, सेयं यास्यति निर्वृतिम् । इत्याख्यन्मे विदेहेषु, विमलस्वामितीर्थकृत् ॥ ७४८ ॥
 इत्युक्त्वा वसुदेवस्य, पुरः किंपुरुषेश्वरः । शरीरैः पूरयन्नुपूरै रोदस्तिरोदधे ॥ ७४९ ॥
 वसुदेवोऽन्यदा खेलन्, खेचरीभिः सहान्वहम् । स्रपकैणैकदा जह्रेऽमोचि गङ्गाजले ततः ॥ ७५० ॥
 उत्तीर्य वीर्यवान् गङ्गां, पल्लीं कामपि जग्मिवान् । असौ परिभ्रमन् साकं, पथिकैः पथि कैश्चन ॥ ७५१ ॥
 जराभिधां स्मराटोपमल्लीं पल्लीन्दुनन्दनीम् । तत्रोपयेमे रेमे च, चन्द्रिकामिव चन्द्रमाः ॥ ७५२ ॥
 तस्यां जराकुमाराख्यं, समुत्पाद्याथ नन्दनम् । विचरन्जन्यतोऽभाषि, साक्षाद् देव्या कयाचन ॥ ७५३ ॥
 कन्या रुधिरभूपस्य, दत्ता ते रोहिणी मया । ब्रज पाणविकीभूय, तूर्णं तस्याः स्वयंवरे ॥ ७५४ ॥
 इत्युक्तः स तया शौरिर्गतोऽरिष्टपुरं प्रति । जरासन्धादिभूपौब्रह्मस्वयंवरणमण्डपे ॥ ७५५ ॥
 रूपेण त्रिजच्चितारोहिणी रोहिणी ततः । स्वयंवरणमाल्येन, राजमानाऽऽजगाम सा ॥ ७५६ ॥
 शृङ्गारितेऽन्यरूपेऽस्मिन्, राजकेऽस्याः स्थिता न इक् ।
 वर्ण्यवर्णोऽपि निर्गन्धे, कर्णिकार इवालिनी ॥ ७५७ ॥
 शौरिरिवोऽन्यवेवोऽथ, विस्फूर्जस्तूर्यवादिषु । वादयामास पट्टमित्यं पट्टभिरक्षरैः ॥ ७५८ ॥
 आगच्छाऽऽगच्छ मां तन्वि !, नन्वितः किमु वीक्षसे ? ।
 अस्मि त्वदनुरूपोऽहं, कृतोत्कण्ठः सुकाण्ठः । यत् ॥ ७५९ ॥
 वादयन्तमिति प्रेक्ष्य, शौरिं शरनिभ्रमम् । रोहिणी रोहदानन्दाऽनन्दयद् वरमालया ॥ ७६० ॥
 अथ पाटहिके तस्मिन्, बृते रुधिरकन्यया । अहसन् सहसा सेष्यं, सर्वेऽप्युर्वीशकुजराः ॥ ७६१ ॥
 अहो ! कौलीन्यमेतस्याः, कुलीनमवृणोद् यतः । इति वार्ता मिथश्चक्रुः, पश्यन्तो रुधिरं च ते ॥ ७६२ ॥
 अथ तेषु सहासेषु, प्राह पाटहिकः क्रुधा । दोर्दण्डे यस्य कण्डूतिः, कौलीन्यं तस्य ददर्शते ॥ ७६३ ॥
 श्रुत्वा शौरिर्गिरं दावकीलालीमिमामथ । तद्वधाय जरासन्धः, स्वभूपान् समनीनहत् ॥ ७६४ ॥
 सन्नद्धनिजसैन्योऽथ, रुधिरोऽपि धराधिपः । जरासन्धेन युद्धाय, क्रुद्धः शौरैः पुरोऽस्फुरत् ॥ ७६५ ॥
 सारथीभूय शोडीरावधिर्दधिमुखाभिचः । खेचरः समरक्रूरं, रथे शौरिमवीविशत् ॥ ७६६ ॥
 वेगाद् वेगवतीमात्राऽङ्गारमस्याऽर्पितानि तत् । चण्डः कोदण्ड-तूणानि, जगृहे विग्रहाग्रही ॥ ७६७ ॥
 जरासन्धधराधीशौ, रुधिरं युधि रंहसा । भग्नं वीक्ष्य गिरा शौरैः, खेचरो रथमैरयत् ॥ ७६८ ॥
 शौरिं स्ववर्ग्यभूमीमृत्कुम्भिकेसरिणं रणे । पश्यन्नुचे जरासन्धः, समुद्रविजयं प्रति ॥ ७६९ ॥
 न पाणविकमात्रोऽयं, तदेनं साधय स्वयम् । वनं मल्लज्जिमः केन, रक्ष्यः पञ्चाननं विना ? ॥ ७७० ॥
 शूमेन निराकृत्य, त्वं भवन् रोहिणीधवः । मथशःकुमुदं स्मेरीकुरुष्वानेन युद्धितम् ॥ ७७१ ॥
 वृत्तान्यनरनिष्ठाया, न धवोऽस्यां भवाम्यहम् । जेयोऽसौ तु त्वदादेशदिलुत्तस्थौ समुद्रराट् ॥ ७७२ ॥
 ततः समुद्रमुमुद्रवेलं खेलन्तमाहवे । अवलोक्य स्म कुर्वन्ति, देवाः कल्पान्तविभ्रमम् ॥ ७७३ ॥
 युयुधाते क्रुधा तेजस्तिरस्कृतदिवाकरौ । शौरी दूरीकृतत्रासावथ प्रथम-पश्चिमौ ॥ ७७४ ॥

१ °पल्लीशिवः सुताम् । तत्रो° खंता° ॥ २ विहर° खंता° ॥ ३ °पाठ्ये, स्व° खंता° ॥
 ४ पुरोऽविशत् खंता° ॥

कृतस्य प्रतिकुर्वाणविशेषतया चिरम् । अयुष्येतामुभौ धीरौ, नृणां कृतचमत्कृती ॥ ७७५ ॥
 समुद्रविजयं सम्यगधिगम्य विनीतवीः । चिक्षेप साक्षरं नम्रं, वसुदेवः शरं पुरः ॥ ७७६ ॥
 पाणौ बाणमथाऽऽदाय, समुद्रोऽवाचयल्लिपिम् । तदा च्छलेन यातस्त्वां, वसुदेवो नमाम्यहम् ॥ ७७७ ॥
 वत्सलो वत्स । वत्सेति, समुद्रोऽयं वदन्नदः । अभ्यधावद् रथं मुक्त्वा, तं प्रतीन्दुमिवाम्बुधिः ॥ ७७८ ॥
 प्रीतिमान् वसुदेवोऽपि, ससुतीर्थं समुत्सुकः । निपतन् पादयोर्दोर्म्यामुद्धृत्यानेन सस्वजे ॥ ७७९ ॥
 क स्थितस्त्वमित्कालमिति पृष्टोऽजन्मना । समग्रमात्मनो वृत्तं, वसुदेवो न्यवेदयत् ॥ ७८० ॥
 बाणो यो दशमः सोऽयमिति मत्वा पराक्रमात् । दधिरं रुधिरौर्वीश-जरासन्धादयो मुदम् ॥ ७८१ ॥
 प्रसङ्गायातनिःशेषभूपालविहितोत्सवम् । पुण्येऽहि वसुदेवोऽयं, रोहिणीं परिणीतवान् ॥ ७८२ ॥
 जरासन्धादयो जग्मर्मुञ्जो रुधिरार्चिताः । तत्रैव यदवः सर्वे, तस्थुः कंसांविताः पुनः ॥ ७८३ ॥
 अन्येद्युर्जरती काऽपि, श्रीसमुद्रे सभाञ्जलि । आगत्य गगनोत्सङ्गाद्, वसुदेवमवोचत ॥ ७८४ ॥
 मम पुत्र्यौ चिराद् बालचन्द्रा वेगवती तथा । त्वद्वियोगातुरे देव !, सज्जते बाढदुर्वैले ॥ ७८५ ॥
 इति श्रुत्वा मुलं पश्यन्, समुद्रेण स भाषितः । गच्छ वत्स ! चिरं तत्र, मास्म स्थाः पूर्ववत् पुनः ॥ ७८६ ॥
 इत्याकर्ण्य तया साकं, वसुदेवो दिवा ययौ । तदागमोत्सुकः प्राप, समुद्रोऽपि स्वपत्तनम् ॥ ७८७ ॥
 कन्ये काञ्चनदंष्ट्रस्य, खेचरेन्द्रस्य वृष्णिभूः । उपयेमे प्रसन्नस्ते, पुरे गगनवल्लभे ॥ ७८८ ॥

विबोढा पूर्वोढा निजनिजपुरेभ्यो मृगदृशः,

समादाय आत्मन् दिशि दिशि दशार्होऽयं दशमः ।

समागत्य ज्योत्स्ना स्वपुरमपरैः खेचरचमू-

समूहैर्लक्ष्मीबाननमत समुद्रं स्मितमतिः

॥ ७८९ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्कपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये वसुदेवयात्रावर्णनो
 नामैकादशः सर्गः ॥

दृश्यः कस्यापि नायं प्रथयति न परप्रार्थनादैन्यमन्य-

स्तुच्छामिच्छां विधत्ते तनुहृदयतया कोऽपि निष्पुण्यपण्यः ।

इत्थं कल्पद्रुमेऽस्मिन् व्यसनपरवशं लोकमालोक्य सृष्टः,

रूपं श्रीवस्तुपालः कथमपि विधिना नूतनः कल्पवृक्षः ॥ १ ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् ७९८ । उभयम् ३९४३ ॥

द्वादशः सर्गः ।

इतश्च कश्चन श्रेष्ठि, जज्ञे श्रीहस्तिनापुरे । ललितस्तत्सुतो मातुः, प्राणभ्योऽपि प्रियोऽभवत् ॥ १ ॥
 अथान्यो गर्भतो दुःखदाता मातुः कृतज्वरः । पातहेतुर्न वृथाकृत्य, द्वैतीयिकः सुतोऽभवत् ॥ २ ॥
 स दास्या त्याजितो मत्वा, पित्रा च्छनीकृतः किल । ववृधे गङ्गदत्ताख्यो, ललितो ज्येष्ठबन्धुना ॥ ३ ॥
 ललितः श्रेष्ठिनं प्रोचेऽन्येधुरेष गृहे यदि । भोज्यते गङ्गदत्तस्तत्, सुन्दरं तात । जायते ॥ ४ ॥
 स्वमातुश्छन्नमेवैतत्, कार्यमेवमुवाच सः । ललितोऽथ तमानीय, तल्पस्याधो न्यषादयत् ॥ ५ ॥
 ललितक्षिप्तमद्यं च, भुज्जानं हर्षनिर्भरम् । गङ्गदत्तं कथञ्चित् तं, व्यालोक्य जननीं क्रुधा ॥ ६ ॥
 दण्डकाष्ठं ससुध्यन्, गृहीत्वा विहुराजने । क्षणालिष्कासयामास, कुट्टयन्ती सुहृर्मुहुः ॥ ७ ॥ युग्मम् ॥
 तमेवानुगतौ श्रेष्ठि-ललितौ कलितौ शुचा । पुरो वीक्ष्य मुनिं तस्य, मातृवैरमटुच्छताम् ॥ ८ ॥
 ऊचे मुनिः कचिद् प्राये, बन्धू अयवतासुयौ । एकदा शकटं काष्ठैः, पूर्णं ग्रामाय निन्यतुः ॥ ९ ॥
 ज्येष्ठः पुरश्चरन् मार्गे, चकलण्डां महोरगीम् । वीक्ष्य प्रोचेऽनुजं सुतं, रक्ष्याऽसौ शकटादिति ॥ १० ॥
 इति तद्वक्त्रविश्रुता, सा स्थितैव भुजङ्गमी । सुतेन चूरिता गन्धर्वाऽस्थिमङ्गध्वनिकौतुकात् ॥ ११ ॥
 सा ज्येष्ठे दधती प्रीतिमप्रीतिं च कनीयसि । गन्त्रीचक्रेण भग्नाङ्गी, चकलण्डा व्यपद्यत ॥ १२ ॥
 सा ते जाता प्रिया श्रेष्ठिन् !, ज्येष्ठः स ललितस्त्वसौ ।
 गङ्गदत्तः कनिष्ठस्तु, प्राकृतेन प्रियाऽप्रियौ ॥ १३ ॥
 इत्याकर्ण्य भवोद्विग्नः, श्रेष्ठिं सूनुद्वयान्वितः । जैनं प्राप व्रतं पापमतङ्गजमृगाधिपम् ॥ १४ ॥
 तौ श्रेष्ठि-ललिताबायुः, पूरयित्वा तपोनिधी । देवलोकं महाशुक्रं, जग्मतुस्तिग्मतेजसौ ॥ १५ ॥
 जगाम विश्वबाह्यमिदानीं गङ्गदत्तकः । तपस्तपनपूर्वाद्विस्तमेव त्रिदशालम् ॥ १६ ॥
 च्युत्वा ललितजीवोऽयं, तन्महाशुक्रकल्पतः । रोहिण्या वसुदेवस्य, प्रेयस्या उदरेऽभवत् ॥ १७ ॥
 वदने विशतः स्वप्ने, हलभुज्जन्मसूचकान् । सा सृगाङ्ग-सृगेशा-ऽन्वीन, निशाशेषे व्यलोकयत् ॥ १८ ॥
 ततोऽङ्गतेजसा ध्वान्तद्रोहिणीं रोहिणीं सुतम् । असुतं भूतधात्रीवै, तर्जितद्युमणिं मणिम् ॥ १९ ॥
 रामो नान्नाऽभिरामत्वात्, पितृभ्यां तत्प्रतिष्ठितः । क्रीडन् भोगीव बालोऽपि, जातः परमयङ्करः ॥ २० ॥
 वसुदेवोऽन्यदाऽऽहूतः, कंसेन प्रीतिशालिना । ययौ राजानमापृच्छध, मधुरायाममन्थरः ॥ २१ ॥
 वसुदेवमथ प्राह, कंसो जीवयशोऽन्वितः । अस्तीन्द्रपुरनिवासो, नगरी मृत्तिकावती ॥ २२ ॥
 राजा तत्र पितृव्यो मे, देवकः सेवकप्रियः । वर्तते नर्तितश्रीका, सुता तस्यापि देवकी ॥ २३ ॥
 सा कान्तिसुमनोवल्ली, त्वं यौवनवनद्रुमः । युवयोस्तद् द्वयोर्लक्ष्मीवेदमनोरस्तु सङ्गमः ॥ २४ ॥
 तस्यां ननु वरो भावी, भवाननुवरस्त्वहम् । तदेहि देवकाद् याच्या, देवकन्येव देवकी ॥ २५ ॥
 इदमालोच्य निश्चित्य, श्रौरीः कंसान्वितो गतः । नगर्यां मृत्तिकावत्यां, राजा सम्मुखमाययौ ॥ २६ ॥

१ 'जितो ज्ञात्वा, खंता० पाता० ॥ २ 'जं-स्वं तं, रक्ष्यासौ खंता० ॥ ३ 'हिणी रोहि' खंता० ॥

४ 'व, निर्जित' खंता० ॥

बहिर्निवेद्य सैन्यानि, देवकेन पुरस्कृतौ । पुरान्तर्जम्भतुः कंस-शौरी पौरनिरीक्षितौ ॥ २७ ॥
 अथोपविशिशुर्मृपसदः प्राप्य त्रयोऽपि ते । त्रैलोक्यरक्षासामर्थ्यं, मन्त्रयन्त इवाऽऽत्मसु ॥ २८ ॥
 सुहृन्मेमोहिंसेन, ततः कंसेन देवकः । याचितः प्रीतिवार्तासु, वसुदेवाय देवकीम् ॥ २९ ॥
 सः स्वयं प्रार्थनीयेऽर्थे, प्रार्थ्यमानोऽथ देवकः । ऊचे वयं त्वदायत्ता, देवकी देव ! कीदृशी ? ॥ ३० ॥
 पुराऽपि नारदाख्यातगुणोद्यदनुरागयोः । तयोरेव विवाहोऽभूद्, देवकी-वसुदेवयोः ॥ ३१ ॥
 देवकोऽथ दशार्हाय, बहुस्वर्णादिकं ददौ । नन्दं गोकोटियुक्तं च, दशगोकुलनायकम् ॥ ३२ ॥
 वसुदेवोऽद्भुतानन्दस्ततो नन्दसमन्वितः । मथुरां सह कंसेन, प्रयातो दयितायुतः ॥ ३३ ॥
 सुहृत्प्राणिग्रहोपज्ञं, कंसश्चक्रे महोत्सवम् । अमानमदिरापानमचनृत्यद्वृषजनम् ॥ ३४ ॥
 कंसानुजोऽतिमुक्तोऽथ, पूर्वोपाचम्रतः कृती । अगादोकसि कंसस्य, पारणाय महातपाः ॥ ३५ ॥
 वीक्ष्य सत्ता तमायान्तं, प्रीता कंसप्रिया ततः । एहि देवर ! नृत्यावो, जल्पन्तीति गलेऽलमत् ॥ ३६ ॥
 अथोत्रे व्यथितः साधुर्यन्निमित्तोऽयमुत्सवः । तस्य सप्तमगर्भेणोच्छेद्यौ त्वत्पितृ-वच्छमौ ॥ ३७ ॥
 श्रुत्वेति मुनितो मुक्तमदा जीवयशा जवात् । गत्वा स्फारस्फुरत्खेदं, कंसायेदं न्यवेदयत् ॥ ३८ ॥
 याच्यः सोऽहर्दत्तः सप्त, गर्भान् शौरिरसौ सुहृत् । निश्चित्येदमगात् कंसो, वसुदेवं प्रियान्वितः ॥ ३९ ॥
 प्रारब्धमेमवार्तासु, मचेनेवामदेन तव । स मेने देवकीगर्भान्, सप्त कंसेन याचितः ॥ ४० ॥
 आकर्ण्य शौरिरन्येधुरतिमुक्तकथामथ । चिक्षिदे वञ्चितो गर्भयाच्यायां सुहृदा च्छलात् ॥ ४१ ॥
 इतश्चासीन्नाम इति, श्रीभद्रिलपुरे वणिक् । प्रियाऽभूत् तस्य सुलसा, कुलसागरचन्द्रिकी ॥ ४२ ॥
 अतिमुक्ताभिः साधुश्चाणोऽस्त्याश्च सौशवे । निन्दुरिन्दुमुखी सेयं, भाविनीति न्यवेदयत् ॥ ४३ ॥
 परमश्रद्धयाऽऽराधि, सुरः कश्चित् तयाऽप्यथ । तुष्टोऽय्यचि सुतानेव, प्राह ज्ञात्वाऽबुधेस्ततः ॥ ४४ ॥
 हन्तुं शौरिसुतान् प्रीतिकृदात् कंसेन याचितान् । अहं सञ्चारयिष्यामि, निन्दोः सुतपदे तव ॥ ४५ ॥
 इति देवः प्रतिज्ञाय, चक्रे शक्त्या स्वकीयया । देवकी-सुलसापत्यप्रसवे तुल्यकालताम् ॥ ४६ ॥
 सुषुप्ताते समं ते दुः, देवक्याः षट् सुतान् क्रमात् । ॥ ४७ ॥
 सुलसायै ददौ देवो, देवक्यै सौलसान् सुतान् । स्फारमास्फालयद् प्राणि, कंसो निन्दुसुतान् स तान् । ॥ ४८ ॥
 अवर्षन्त च देवक्याः, सूनवः सुलसागृहे ॥ ४९ ॥
 नाम्नाऽनीकयशोऽनन्तसेनावजितसैनिकः । निहत्तारिर्देवयशः, ऋतुसेनश्च ते श्रुताः ॥ ५० ॥
 निशान्ते प्रैक्षत स्वप्ने, सिंहा-ऽर्का-ऽग्नि-गज-ध्वजान् । विमान-पद्मसरसी, ऋतुस्नाताऽथ देवकी ॥ ५१ ॥
 तस्याः कुलाववातार्षद्, शङ्खदक्षश्रुतो दिवः । नमःसिताष्टमीरात्रिमध्येऽथ तमस्त सा ॥ ५२ ॥
 सान्निध्यं तेनिरे तस्य, पुण्यपूर्णस्य देवताः । तज्जन्मनि ततः स्वापमापुस्ते कंसयामिकाः ॥ ५३ ॥
 तदाऽऽह्वय प्रियं प्राह, देवकी रक्षा मे सुतम् । वञ्चयित्वा द्विषं कंसं, मोच्योऽसौ नन्दगोकुले ॥ ५४ ॥
 यशोदा जननीवाञ्छं, सानन्दा नन्दवल्लभा । पालयिष्यति यद् बालमुपचारैर्नैवैवैः ॥ ५५ ॥
 वसुदेवोऽपि तन्मत्वा, तमादायाज्जं व्रजन् । पार्श्वस्थदेवीवल्लसाष्टदीप-च्छत्रजुषा पथा ॥ ५६ ॥
 अथो धवलरूपेण, शिशुसालिष्यदेवताः । पुरतो गोपुरद्वारकपाटान्युदघाटयन् ॥ ५७ ॥

आयातो गोपुरे शौरिरुग्रसेनेन भाषितः । भास्वंतं दर्शयन् बालं, सानन्दमिदमब्रवीत् ॥ ५७ ॥
 पुत्रव्याजेन शत्रुते, कंसोऽनेन हनिष्यते । त्वमुद्धरिष्यसे भव, पुनः कापि प्रकाशयेः ॥ ५८ ॥
 आकर्ण्येत्युग्रसेनेन, हर्षानुमतस्ततः । जगाम नन्दकान्ताथा, यशोदाया निकेतनम् ॥ ५९ ॥
 तस्यास्तमात्मजं शौरिः, समर्प्याथ तदात्मजाम् । तनयां समुपादाय, देवक्याः पुरतोऽसुचत् ॥ ६० ॥
 इति कृत्वा गते शौरौ, प्रबुद्धाः कंसयामिकाः । कन्यामिमां समादाय, कंसाय द्रागढौकयन् ॥ ६१ ॥
 स्त्रीमयं सप्तमं वीक्ष्य, तं गर्भं निर्मयो नृपः । विदधे च्छिन्ननासायां, मानी ज्ञानं हसन् मुनेः ॥ ६२ ॥
 अमूसुचदम् कंसो, देवक्या एव सन्निधौ । पुनर्जातेयमित्यन्तः, प्रमोदं प्राप साऽप्यथ ॥ ६३ ॥
 स कृष्ण इति संहृतः, कृष्णाङ्गत्वेन गोमिमिः । वसुदेवकुलोत्तंसो, गोकुलान्तरवर्धत ॥ ६४ ॥
 गते मासि सुतं ब्रष्टुमुत्सुका देवकी ययौ । सह स्त्रीभिः प्रियं पृष्ट्वा, गोकुले गोऽर्चनच्छलात् ॥ ६५ ॥
 सुदं दधौ यशोदाङ्गवर्तिनं निजनन्दनम् । श्रीवत्सलान्छितं स्निग्ध-श्याममालोक्य देवकी ॥ ६६ ॥
 सदैव देवकी तत्र, गोपूजाव्याजतो ययौ । आविर्बभूव लोकेऽत्र, ततः प्रभृति गोव्रतम् ॥ ६७ ॥
 वैरेण वसुदेवस्यान्यदा शुकुनि-पूतने । विधया तत्सुतं मत्वा, निहन्तुं कृष्णमागते ॥ ६८ ॥
 बभूवैका समारूढ, शकटं कटुनादिनी । पूतना नूतनक्ष्वेडलिप्तं स्तनमपाययत् ॥ ६९ ॥
 सान्निध्यं विदधानामिदं वताभिस्तदा मुदा । कृष्णस्य देहमाविश्य, हते तेनैतसैव ते ॥ ७० ॥
 एतन् नन्दोऽथ वीक्ष्येदं, खेदं मनसि धारयन् । यशोदां प्राह नैकाकी, बालो मोक्ष्यः कदाचन ॥ ७१ ॥
 तं पालयति सानन्दा, यशोदाऽथ स्वयं सदा । छलादुच्छृङ्खले बालः, प्रयातीतस्ततः स तु ॥ ७२ ॥
 दान्मोदुर्बलबद्धेन, तस्य बद्धाऽन्यदोदरम् । यशोदा तद्वतेर्भीता, गृहेऽगात् प्रतिवेशिनः ॥ ७३ ॥
 तदा पितामहद्वेषादेत्य स्पर्पकंसः शिशुम् । तं मध्ये पेण्डुमभितो, जगामार्जुनयुग्मताम् ॥ ७४ ॥
 अनयोः कृष्णदेव्याऽथ, माथश्चक्रे महीरुहोः । ऊचे गोपेस्ततोऽमञ्जि, कृष्णेनार्जुनयोर्द्विगम् ॥ ७५ ॥
 तदाऽऽकर्ण्येति नन्दश्च, यशोदा च समीयतुः । तौ धूलिभूसरं वीक्ष्य, प्रीतो बालं नुबुम्भतुः ॥ ७६ ॥
 बद्धो यदुदरे दाज्ञा, नाम्ना दामोदरस्ततः । ख्यातोऽयं गोकुले बालो, बलवीरीतिपल्लवी ॥ ७७ ॥
 मत्वा शताङ्ग-शकुनि-पूतना-ऽर्जुनसङ्ग्रहाम् । दधौ शौरिरसुं कंसो, ज्ञास्यत्येवंविधौजसा ॥ ७८ ॥
 माऽपकार्षीत् किमप्यस्य, मत्वाऽपि क्रूरधीरसौ । अहं तदस्य रक्षायै, कञ्चिन्मुञ्चामि नन्दनम् ॥ ७९ ॥
 तद् यथातथमाख्याय, राममुद्धामविक्रमम् । सुतत्वेनार्पयामास, यशोदा-नन्दयोर्मुदा ॥ ८० ॥
 सहेलं खेलतस्तत्र, राम-दामोदरौ ततः । गोकुले गोमति व्योम्नि, सतारे शशि-सूर्यवत् ॥ ८१ ॥
 आयुधेषु समग्रेषु, श्रमं रामेण कारितः । प्रकृत्या विक्रमी कृष्णः, संप्रसाहिरिवाबभौ ॥ ८२ ॥
 गोपस्त्रियः प्रियमसुं, गूढोन्मुद्रितमन्मथाः । समालिङ्गन्ति बुम्भन्ति, बालव्यवहृतिच्छलात् ॥ ८३ ॥
 साकृताभिरनाकृतः, खेल्यते गोपखेलनैः । स गोपीभिः पणीकृत्य, बुम्भना-ऽऽलिङ्गनादिकम् ॥ ८४ ॥
 अस्फुटं कृष्णं कृष्णेति, जल्पन्त्यः प्रति तं मुहुः । पतन्ति मदिरोद्धूतमदव्याजेन गोपिकाः ॥ ८५ ॥
 तं मध्येकृत्य नृत्यन्ति, गोप्यो मण्डलनर्तनैः । तत्र तालध्वजस्तालवाधं वितनुते मुदा ॥ ८६ ॥
 एनं केनाप्युपायेन, काऽपि गोपी कदाचन । स्पृशन्ती निर्विकारैव, सेर्यमन्याभिरिष्यते ॥ ८७ ॥

१ 'सुतं' ज्ञात्वा, पाता० ॥ २ 'दं', वृत्तं मनं पाता० ॥ ३ 'कम्' शिं पाता० ॥

४ 'रोद्धूतं' खता० ॥

तं वीक्ष्य विवशा गोप्यो, निमीलितविलोचनाः । पिण्डीकृत्योरसि रसात्, तरसैव न्यपीडयन् ॥ ८८ ॥

कृष्णः सदाऽपि मायूरपिच्छपूरविभूषणः । जगौ गोपालवालाभिः, सह गोपालगूर्जरीम् ॥ ८९ ॥

वंशनादवशैर्नेत्र-माति-कान्तिजितैरिव । सोऽयं कुरङ्ग-मातङ्ग-भुजगैरनुगैर्वभौ ॥ ९० ॥

राम-गोविन्दयोः क्रोडारसनिर्मगयोरिति । गोपयोर्जगुरेकाहवन्देकादश वत्सराः ॥ ९१ ॥

इतश्च कार्तिके कृष्णद्वादश्यां त्वाष्ट्रगे विधौ । समुद्रविजयाख्यस्य, पत्न्यां शौर्यपुरेशितुः ॥ ९२ ॥

शिवायाः कुक्षिमध्यास्त, शङ्खजीवोऽपरराजितात् । सा निशान्ते महास्वप्नांश्चतुर्दश ददर्श च ॥ ९३ ॥

गजोक्ष-सिंह-लक्ष्मी-सक्-चन्द्रा-उर्क-कलश-ध्वजाः ।

पद्माकर-विमाना-ऽन्वि-रत्नपुञ्जा-ऽग्नयस्तु ते ॥ ९४ ॥

नारकाणामपि स्वर्गजुषामिव तदा सुखम् । क्षणमासीत् प्रकाशश्च, चकास्ति स्म जगत्स्वपि ॥ ९५ ॥

पत्युरत्युत्सुका स्वप्नानाख्यद् देवी प्रबुध्य तान् ।

राज्ञा तदैव दैवज्ञोऽपृच्छयत् क्रोष्टुकिः स्वयम् ॥ ९६ ॥

स व्याचख्यौ सुतो भावी, जिनो वां त्रिजगत्पतिः । श्रुत्वेति तावपि प्रीतौ, पीयूषस्तपिताविव ॥ ९७ ॥

गर्भस्थितेन तेनाथ, स्वामिना नृपकामिनी । वभौ स्मितमुलाम्भोजा, हंसेनेव सरोजिनी ॥ ९८ ॥

निशीथे सितपङ्कज्यां, श्रावणे त्वाष्ट्रगे विधौ । शङ्खध्वजं शिवाऽसूत, सुतं जीमूतमेचकम् ॥ ९९ ॥

षट्पञ्चाशदथाऽऽगत्य, दिक्कुमार्यो यथाक्रमम् । शिवा-जिनेन्द्रयोश्चक्रुः, सूतिकर्माणि सकृत् ॥ १०० ॥

पञ्चरूपो हरिः स्वर्गादिधाऽऽगत्य यथाविधि । अतिपाण्डुकम्बलायां, शिलायां नीतवान् विभुम् ॥ १०१ ॥

तत्र सिंहासनारूढः, सोऽयं स्वाङ्गे जिनं दधौ ।

त्रिषष्ट्या त्वपरैः शक्रैः, स्नात्रं चक्रेऽच्युतादिभिः ॥ १०२ ॥

अङ्के तदीशमीशानो, दधौ सिंहासनसनः । सौधर्मेन्द्रोऽकृत स्नात्रा-ऽऽरात्रिक-स्तवनविक्रम् ॥ १०३ ॥

प्रभोरप्सरसः पञ्च, धात्रीराधाया वासवः । कृत्वा नन्दीश्वरे यात्रां, सुदितः स्वपदं ययौ ॥ १०४ ॥

सप्रभावं प्रभावन्तं, राकेन्दुमिव नन्दनम् । तमालोक्य समुद्रोऽभ्रदुन्दितमहोदयः ॥ १०५ ॥

दृष्टो रिष्टमणेर्नेमिमात्रा स्वप्नेऽत्र गर्भगे । अरिष्टनेमिरित्याख्यां, सूतोस्तद् विदधे पिता ॥ १०६ ॥

मथुरायामथाऽऽत्तेन, नेमिजन्ममहोत्सवम् । दशाहो दशमस्तेन, कंसस्तस्याऽऽस्यौ गृहम् ॥ १०७ ॥

छिन्ननासापुटां वीक्ष्य, खेलन्ती तत्र तां सुताम् ।

सीतः कंसोऽधिकं सोऽयं, स्पृत्वाऽनुजमुनेर्वचः ॥ १०८ ॥

नैमित्तिकं स कंसस्तदपृच्छत् सदने गतः । स्त्रीगर्भः सप्तमः सोऽयं, मुनिनोक्तो भवेज वा? ॥ १०९ ॥

ऊचे नैमित्तिकः साधुमिरो विपरियन्ति न । काप्यस्ति हस्तिमल्लोजाः, स गर्भस्ते मयङ्करः ॥ ११० ॥

तमरिष्टाख्यमुष्माणं, हयेशं केशिन् च तम् । खर-मेधौ च तौ मुख, क्रमाद् बुन्दारके वने ॥ १११ ॥

अत्युग्रानपि तान् खेलन्, सहैलं यो हनिष्यति । हन्त ! हन्ता स ते सत्यं, निरर्गलमुजार्गलः ॥ ११२ ॥

पूजयेज्जननी यत् ते, शार्ङ्गं घन्व क्रमागतम् । आरोपयिष्यति पयःसितकीर्तिः स एव तत् ॥ ११३ ॥

कालियाहेर्दमयिता, चाणूरस्य विपादकः । हनिष्यति द्विपेन्द्रौ ते, स पञ्चोत्तर-चम्पकौ ॥ ११४ ॥

आदिश्याऽथ श्रमायाऽसौ, मल्लौ चाणूर-मौष्टिकौ । अरिष्टादीन् वनेऽमुञ्चदरातिं शत्रुतात्मनः ॥ ११५ ॥

शरद्धनावनन्वातो, महोक्षो गाः क्षिप्रं मुहुः । भजनं भाष्यसं तुङ्गशृङ्गो गोपान् ललोप सः ॥ ११६ ॥

राम ! त्रायस्व गोविन्द ! त्रायस्वेति व्रजे गिरः ।

श्रुत्वेव शौरिजन्मानौ, मानाध्यातावधार्ताम् ॥ ११७ ॥

अथोक्षाणं कुधावन्तं, धावन्तं वीक्ष्य केशवः । करावलितशृङ्गाग्रसम्भवीं जघान तम् ॥ ११८ ॥

तस्मिन् काल इव क्रूरे, नीते कालनिकेतनम् । वल्लवाः पूजयामासुर्जनार्दनमुजौ मुदा ॥ ११९ ॥

प्रासः कंसकिशोरोऽथ, केशीः कीडति केशवे । प्रकान्तवल्लवीनाशः, कीनाश्च इव दुःसहः ॥ १२० ॥

कृष्णेन सोऽपि निर्भिन्दन्, सुरभीः सुरभीषणः । कूर्परार्षणतो वक्त्रं, विदार्यामार्यत हुतम् ॥ १२१ ॥

स्वर्णेषमुखो घोरमेव ततोऽन्यदा । कृतगोपभयारोपमाजघान जनार्दनः ॥ १२२ ॥

अथार्थं मथुरानाथस्तन्माधमभवद्भयः । द्विषं निक्षेतुमानिन्ये, सदस्यत्रमिषाहनुः ॥ १२३ ॥

अत्यद्भुतमुजः शार्ङ्गं, यः कोऽप्यारोपयिष्यति । देयाऽस्मै सत्यभासेयमिति चायमवोषयत् ॥ १२४ ॥

महीमुजो मुजोष्मायमाणाः प्राणाधिकास्ततः । आगताः पर्यभूयन्त, नन्वेनैव धन्वना ॥ १२५ ॥

सनुर्मदनवेगाया, वसुदेवात्मजो रथी । चापारोपार्थमुत्कण्ठाकुलो गोकुलमांगमत् ॥ १२६ ॥

तत्रोवासा निशां राम-केशवस्नेहमोहितः । मार्गे गच्छन्नसौ प्रातः, कृष्णमेकं सहाऽनयत् ॥ १२७ ॥

अथ लग्नं रथं मार्तोऽनाधृष्टौ मोक्षणाक्षमे । हेल्या हरिरन्यत्रो, न्यमोघमुदमूलयत् ॥ १२८ ॥

इत्थं मुजाल्मालोक्य, तं पदातिः तदाऽन्तिके । हृष्टोऽनाधृष्टिस्तीर्थं, परिष्वज्य रथेऽनयत् ॥ १२९ ॥

मथुरायामथानेकपृथ्वीनाथकुलकुलाम् । धीरौ धनुःसमामेतौ, जम्भतुस्तिग्मतैजसौ ॥ १३० ॥

अस्नापयवृषस्तोमैवौक्षतासमथः क्षणात् । सत्यभामा चिरं चक्षुः, कृष्णलावण्यसागरे ॥ १३१ ॥

ग्रहणादेव चापस्याऽनाधृष्टौ पतिते ततः । ग्रहणमूषणे स्विजे, न यावदहसन् जनाः ॥ १३२ ॥

तावन्मृदुलदोर्दण्डं त्रिपिण्डमानमदीहशत् । मुदा सदसि गोविन्दस्तन्वन् धन्वाधिरौपणम् ॥ १३३ ॥

॥ युगम् ॥

अनाधृष्टिरथागत्य, मुक्त्वा द्वारि रथे हरिम् । गत्वा पितुः सदस्यारूयन्मयाऽऽरोप्यत तद्धनुः ॥ १३४ ॥

उक्तोऽथ वसुदेवेन, नश्य कंसेन हन्यसे । श्रुत्वेति स हरिं मुक्त्वा, व्रजेऽथ स्वपुरेऽव्रजत् ॥ १३५ ॥

चापमारोपयन्नन्दनन्दः शब्दं इत्यभूत् । कंसोऽपि हृदयारोपिशङ्काशङ्कुरजायत ॥ १३६ ॥

आह्वय मयसो मृगान्, मध्वेषु मथुरापतिः ।

आदिशत् कल्ये मल्लान्, चापारोपोत्सवच्छलात् ॥ १३७ ॥

रामं जगाद गोविन्दः, श्रुत्वा मल्लरपोत्सवम् ।

द्रष्टुं मल्लमटीमावां, गच्छावः कौतुकं हि मे ॥ १३८ ॥

तं प्रति प्रतिपद्येति, यशोदामतृदद् बलः । आवयोर्मङ्गु पानीयं, स्नानीयं प्रगुणीकुरु ॥ १३९ ॥

बलस्तु बलसां किञ्चित्, तां निरीक्ष्य रुपांश्चदत् । षड्बान्धववधारूयानं, साक्षात्कुर्व हरेः पुरः ॥ १४० ॥

आत्मानं मासं विस्मार्थीर्मिदुक्तं न करोषि किम् ? ।

स्वाभ्यादेशेऽप्युदासीनाः, दासी नाम कचिद् भवेत् ॥ १४१ ॥

१. श्रुत्वेति शौः खंता० पाता० ॥ २. व्रजाः खंता० पाता० ॥ ३. पर्यैस्त्वयन्त, पाता० ॥

४. तदेवासा वता० ॥ ५. मन्त्रीभात० पाता० ॥ ६. द्वारि हरि रथे । गत्वा खंता० पाता० ॥

वचनेनामुना म्लानमवलोक्य बलो हरिम् । स्नानाय सममादाय, यमुनायास्तटे-ययौ ॥ १४२ ॥
 रामो हरिमथाच्छदपच्छायोऽसि वत्स ! किम् । त्वं प्रभातप्रभाराशिव्याहृष्ट इव दीपकः ॥ १४३ ॥
 तदेवं बलदेवं स, निजगाढ सगद्गदम् । किङ्करीति किमाक्षिप्त, प्रातर्माता मम त्वया ॥ १४४ ॥

अथैनं प्रथयन्, सामलीलां, नीलाम्बरोऽवदत् ।

यशोदा जननी वत्स !, न ते नन्दो न ते पिता ॥ १४५ ॥
 देवकी देवक्रक्ष्मापनन्दनी जननी तव । गोपूजाव्याजतोऽभ्येति, त्वां द्रष्टुं भासि भासि सा ॥ १४६ ॥
 वसुदेवश्च देवेन्द्रप्रायरूप-पराक्रमः । पिता स तव तेनात्र, कंसत्रासादमुच्यथाः ॥ १४७ ॥
 अहं च रोहिणीसूनुर्वैमात्रेयस्तवाग्रजः । तातेन स्वयमाहूय, त्वद्रक्षायै नियोजितः ॥ १४८ ॥
 कंसात् किं भीतिरित्युक्ते, कृष्णेनाख्यत् पुनर्बलः । अतिमुक्तशुनेरुक्तिं, तथा बन्धुवधप्रथाम् ॥ १४९ ॥
 कृष्णस्तदा तदाकर्ण्य, क्रोधादनलवज्ज्वलन् । कंसध्वंसं प्रतिज्ञाय, स्नानाय यमुनां ययौ ॥ १५० ॥
 दृष्ट्वाऽथ कालियः कृष्णमतिक्रोधादधावत् । पश्यन्निवात्मनो मृत्युं, चूडारत्नप्रदीपवान् ॥ १५१ ॥
 किमेतदिति सम्प्रान्ते, रामे वामेन पाणिना । बुत्वाऽसौ हरिणा प्रागे, पद्मनालेन नस्तितः ॥ १५२ ॥
 हरिः शरारुमारुह्य, तं सुजङ्गं महासुजङ्गः । क्रीडन्नुडुपवर्चरे, सविभ्रममविभ्रमत् ॥ १५३ ॥
 मृतकम्पमनल्योजास्तं मुक्त्वा निर्धेयौ हरिः । तदेत्य समदाटोपैर्गोपैस्तौ बान्धवौ वृत्तौ ॥ १५४ ॥
 ततः मचलितौ राम-गोविन्दौ मथुरां प्रति । गोपालकैः सहाऽभूतां, पुरगोपुरगोचरौ ॥ १५५ ॥
 कंसादिष्टावधौ द्विष्टाविभौ यमनिभौ क्रुधा । प्रधावितौ हतौ ताभ्यां, तौ पञ्चोत्तर-चम्पकौ ॥ १५६ ॥
 अरिष्टादिद्विषौ नन्दनन्दनौ ननु ताविमौ । दर्शयमानौ मिथो रागसागरैरिति नागरैः ॥ १५७ ॥
 गत्वा मल्लमटीभूमिं, सह वल्लभवल्लवैः । निषेदतुः कचिन्मञ्चे, तौ समुत्सार्य तज्जनम् ॥ १५८ ॥ युग्मम् ॥
 ततश्च वामो रामेण, रौद्रमूर्तिधरः पुरः । सैव मञ्चशिखोत्तंसः, कंसः कृष्णस्य दर्शितः ॥ १५९ ॥
 सकौतुकप्रपञ्चेषु, मञ्चेषु बिहितासनाः । कंसकूराशयज्ञानसावधानीभवद्भटाः ॥ १६० ॥
 समुद्रविजयप्रथा, जितज्वलनतेजसः । दशापि च दशार्हास्ते, गोविन्दाय निवेदिताः ॥ १६१ ॥

युग्मम् ॥

विभाविसासुरच्छायौ, सुरभावौ नु काविमौ । चिन्तयद्भिरिति क्षमापैरैक्ष्येतां तौ प्रतिक्षणम् ॥ १६२ ॥
 वधे-सिन्धुरयोर्लोकैर्ज्ञापिते कुपितस्तदा । सशख्य इव कंसोऽभूद्, घूर्णमानेक्षणः क्षणम् ॥ १६३ ॥
 अयुध्यन्ताधिकं मल्लोत्तंसाः कंसाज्ञया ततः । अथोदतिष्ठत क्रूरश्चाणूरः कंससंज्ञया ॥ १६४ ॥
 करस्फोटस्फुटाटोपः, स्फूर्जजर्जस्वलं ध्वनन् । ऊर्ध्वीकृतसुजो भूमीसुजोऽविशिष्य सोऽवदत् ॥ १६५ ॥

यः कोऽपि वैयघ्रयोऽस्ति, पात्रं कोपस्य कोऽपि यः ।

स मे दोर्दण्डकण्डूति, युष्मा खण्डयतु क्षणात् ॥ १६६ ॥
 असहिष्णुरथो विष्णुश्चाणूरस्येति गजितम् । उत्तीर्य मञ्चात् पञ्चास्यध्वनिर्मुजमदिध्वनत् ॥ १६७ ॥
 सुजास्फोटध्वनिर्विष्णोर्विदमानोऽथ दुर्धरः । कीर्तिविस्तृतये व्योमभाण्डे भग्नमिव व्यधात् ॥ १६८ ॥
 तं मत्वाऽथ सुजास्फोटध्वनिनैवात्मघातकम् । एककालयुधे कंसः, प्रेरयामास मौष्टिकम् ॥ १६९ ॥

१. 'वौ सुदा पाता० ॥ २ 'दस्फटा' खंता० पाता० ॥ ३ युद्धा ख' खंता० पाता० ॥
 ४ 'काले युधि कंसः, पाता० ॥

अथ दृष्ट्वा तमुत्कृष्टमुष्टिकं मौष्टिकं हली । अथावत कुंघा विष्णुपरामवभिया विभीः ॥ १७० ॥
 स्थिराया व्यर्थतां नाम, नयन्तः क्रमसंक्रुमैः । अथो युयुधिरे विष्णु-चाणूर-बल-मौष्टिकाः ॥ १७१ ॥
 कंसे यियासौ कीनाशपुराय प्रहितौ पुरः । तौ मल्लवथ शौरिभ्यां, मार्गालोकपराविव ॥ १७२ ॥
 इमौ हत हत क्षिप्रं, सह नन्देन भोमिना । वदन्तमिति भी-कोपद्विगुणस्फुरिताधरम् ॥ १७३ ॥
 फालाक्रान्तमहामञ्चः, सञ्चरन् पञ्चवक्त्रवत् । केशेषु केशवः कंसं, कृष्णः खल्लुठदप्रतः ॥ १७४ ॥
 ॥ युग्मम् ॥

अथ कृष्णं प्रति कुद्राः, कंसगृह्णा महीभुजः । मञ्चस्तम्भायुधेनोच्चैर्बलेन दलिता बलात् ॥ १७५ ॥
 कृष्णोऽपि रोपितपदः, शिरस्युरसि च क्षणात् । कंसं क्रोशन्तमत्यन्तमजघातं जघान तम् ॥ १७६ ॥

भयस्पृशाधिकं सेना, कंसेनाऽज्जायि या पुरा ।

जरासन्धेरिता साऽपि, योद्धुं क्रोधादधावत् ॥ १७७ ॥

तासु सज्जमानासु, बाहिनीष्वर्धचक्रिणः । त्रासं दिदेश सन्नद्धः, समुद्रविजयः स्वयम् ॥ १७८ ॥

यद्वोऽथ दवोदयमहसः सहसा ययुः । सदनं वसुदेवस्य, समुद्रविजयादयः ॥ १७९ ॥

ब्रुम्बन्तं लालयन्तं च, राम-दामोदरौ मुदा । किमेतदिति पप्रच्छ, वसुदेवं धरौधवः ॥ १८० ॥

देवकीदयितेनाथं, कथितेऽस्मिन् कथानके । स्वाङ्केऽधिरोप्य तौ धीरौ, राजा चिरमलालयत् ॥ १८१ ॥

साकं तदुग्रसेनेन, काराकूष्ठेन भूभुजा । कंसाय यमुनानैघां, समुद्राद्या जलं ददुः ॥ १८२ ॥

हते कंसाहिते पित्रा, देयं पत्युर्जलं मया । इति जीवयशाः सन्धां, जरासन्धात्मजा व्यधात् ॥ १८३ ॥

मथुरायामथो राम-कृष्णानुज्ञावशंवदः । उग्रसेनं धराधीशं, समुद्रविजयो व्यधात् ॥ १८४ ॥

सुरारिरुग्रसेनेन, दत्तां पर्यणयत् ततः । सत्यभामां प्रभोद्वासां, क्रोडुकिप्रथिते दिने ॥ १८५ ॥

ज्ञात्वा तं कंसवृत्तान्तमथ जीवयशोमुखात् । क्रोधबन्धाज्जरासन्धः, सन्धां यदुबधे व्यधात् ॥ १८६ ॥

दौत्येन सोमकक्ष्मायः, समुद्रविजयं प्रति । जरासन्धनिदेशेन, जगाम मथुरापुरीम् ॥ १८७ ॥

यदुराजं समाभाजं, निजगाद स धीरधीः । कंसद्विषौ स ते स्वामी, याचते राम-केशवौ ॥ १८८ ॥

तौ समर्थ्य भवन्तोऽपि, विभवन्तु विभूतिभिः । उच्छिचिरनयोर्युक्ता, निजप्राभवरोगयोः ॥ १८९ ॥

अथाऽवदत् कुधाकम्पः, सोमकं प्रति भूपतिः ।

आभ्यां भ्रूणवधात् पापी, निन्ये कंसो यमौकसि ॥ १९० ॥

प्राणप्रियाविमौ बालौ, नार्पयिष्यामि सर्वथा । विरोधेऽस्मिन् जरासन्धो, न भव्यं भाणयिष्यति ॥ १९१ ॥

अथाऽऽह सोमकस्तस्मिन्, हते जामातरि प्रिये । त्रिखण्डक्ष्मापतिः कुद्रस्तेन युक्तो न विग्रहः ॥ १९२ ॥

एतौ पटीमिव क्षिप्त्वा, युयं जगति जीवत । क्रोधोद्वुराज्जरासन्धगन्धसिन्धुरतोऽधुना ॥ १९३ ॥

अथावददमुं दीप्तः, कोपनो गोपनायकः । नास्माकं स प्रभुस्तस्य, राज्ञस्तु प्रभवो वयम् ॥ १९४ ॥

प्रियो यथास्य कंतोऽमृत, तदायात् रयादयम् । यथाऽमुं तस्य जामातुर्मेलयामि समुत्तुकम् ॥ १९५ ॥

गच्छ रे । मत्सरे बाढं, त्वमस्मान् मास्म रोपय । मास्म भूः स्वविगोर्ध्वत्युपग्रस्थानडिण्डिमः ॥ १९६ ॥

१ प्रसाहसा सहसा ययुः पाता० ॥ २ दुरौ तदा खंता० ॥ ३ राधिपः खंता० पाता० ॥
 ४ तौ बालौ, रा० खंता० ॥ ५ नया, स० खंता० ॥ ६ दौत्ये० खंता० ॥ ७ सुरां प्रति
 खंता० ॥ ८ पुरीम् पाता० ॥ ९ पापो, निन्ये खंता० ॥ पापाशिन्ये पाता० ॥

इत्युक्तो हरिणा सोमः, समुद्रेणाप्युपेक्षितः । तदाऽऽख्यद् द्विगुणं गत्वा, जरासन्धमहीमुजे ॥ १९७ ॥
 अथ क्रुद्धे जरासन्धे, विरोधिवधसन्धया । प्रयाणमकरोत् कालः, इव कालकुमारकः ॥ १९८ ॥
 इतो योद्धुं समुद्रेण, पृष्ठः क्रोष्टुकिरभ्यधात् । प्रतीचीं प्रति पाथोधिकच्छे गच्छत सम्प्रति ॥ १९९ ॥
 सत्या सृते सुतो यत्र, तत्र स्थाने कृते हरिः । जरासन्धवधाद् भावी, भरतार्द्धधराधवः ॥ २०० ॥
 सहोग्रसेनभूपेन, श्रुत्वेदं यादवागणीः । मुमोच मथुरामेकादशकोटिकुलान्वितः ॥ २०१ ॥

नीत्वा सूर्यपुरात् सप्त, कुलकोटीरपि द्रुतम् ।

मध्येविन्ध्यं ययौ पृष्ठे, प्राप्तः कालोऽप्यदूरतः ॥ २०२ ॥

कृष्णसन्निध्यदेव्यस्तच्चितां पथि विचकिरे । एकामेकाकिनीं पार्श्वे, रुदतीं सुदतीं पुनः ॥ २०३ ॥
 किमेतदिति कालेन, पृष्ठे सा भीरुब्रवीत् । एष्यत्कालमयादस्यां, चितायां यदवोऽविशन् ॥ २०४ ॥

मञ्ज्जाता तैः सहाविशदिह वेक्ष्याम्यहं ततः ।

चितां साऽविशदित्युक्त्वा, दध्यौ कालोऽपि कोपनः ॥ २०५ ॥

ज्वलितानलदुर्गेऽस्मिन्, मञ्ज्जीता विविशुस्ततः । गत्वा तत्रापि हन्मीति, प्राविशन्मोहितश्चिताम् ॥ २०६ ॥
 क्षणेन ज्वलिते कालकुमारे सैनिकैस्ततः । तन्मोहाचरितं सर्वं, गत्वा राज्ञे निवेदितम् ॥ २०७ ॥
 यद्वधः प्रथयुः कापि, दूरमित्युदिते चरैः । वृद्धालोचेन तन्मेने, देवतामोहितं नृपः ॥ २०८ ॥
 यादवानामथ पथि, व्रजतामतिमुक्तकः । चारणर्षिः समुद्रेण, पृष्ठो राज्ञैवमब्रवीत् ॥ २०९ ॥
 द्वाविंशस्तीर्थकृत्सुमिर्भावी तव तनूद्भवः । राम-कृष्णौ द्विषौ जिष्णू, बलविष्णू भविष्यतः ॥ २१० ॥
 तन्मा मैत्रीद्विषद्वयस्त्वमित्युदीर्य गते मुनौ । मुराष्ट्रामण्डलं प्राप, समुद्रविजयो नृपः ॥ २११ ॥
 आवासेषु म्रदत्तेषु, रैवतात् प्रत्यगुत्तरे । सत्याऽसूत सुतो तत्र, भानु-भामरसंज्ञकौ ॥ २१२ ॥
 तत् क्रोष्टुकिगिराऽप्यर्च्य, हरिर्लहरिमालिनम् । तत्राष्टमं तपस्तेषु, प्रत्यक्षः सुस्थितोऽभवत् ॥ २१३ ॥

पाञ्चजन्य-सुषोषाल्यौ, शङ्खौ सात्वत-कुणयोः ।

सुस्थितः प्रामृतीकृत्य, जगाद किमहं स्मृतः ? ॥ २१४ ॥

कृष्णोऽवदत् पुराऽश्वद् या, विष्णूनां द्वारका पुरी ।

छादिता सा त्वयाऽम्भोभिस्तां मणं प्रकटीकुरु ॥ २१५ ॥

अथेत्याकर्ण्य देवेन, विज्ञप्तस्तेन वासवः । आदिश्य धनदं तत्र, कारयामास तां पुरीम् ॥ २१६ ॥
 नवयोजनविस्तारां, दैव्यैर् द्वादशयोजनीनाम् । द्वादशा-ऽष्टादशकरपृथुलोत्तुङ्गवैमिकां ॥ २१७ ॥
 रत्नोत्करस्फुरत्तेजःपुञ्जपिञ्जरिताम्बराम् । चकार जिनचैत्यानां, श्रेणिं तत्र धनाधिपः ॥ २१८ ॥
 प्रासादौ सर्वतोभद्र-पृथिवीजयसंज्ञकौ । पुरान्तर्विदधे श्रीदः, श्रीदामोदर-रामयोः ॥ २१९ ॥
 तत्पुरश्च सुधर्मायाः, सधर्माणं सभां व्यधात् । चैत्यं चाष्टोत्तरशतश्रीजैनप्रतिमान्वितम् ॥ २२० ॥
 समुद्रविजयादीनां, सर्वेषामपि भूमुजाम् । प्रासादयोस्तयोः पार्श्वे, प्रासादाः क्रोदिशः कृताः ॥ २२१ ॥

१ 'रपि प्रभुम्' खंता० ॥ २ 'देवास्तच्चितां' पाता० । 'देव्यस्तु, चितां' खंता० ॥ ३ 'द्विषां जि' पाता० ॥ ४ 'चक्रेऽष्टमं तपस्तेन, प्र' खंता० पाता० ॥ ५ 'द्वारिका' खंता० ॥ ६ 'जनाम्' खंता० पाता० ॥ ७ 'वप्रकाम्' पाता० ॥ ८ 'एवदनन्तरं' पाता० 'शुग्मम्' इति वर्तते ॥

तदपीते वाससी मुक्तामाला मुकुट-कौस्तुभौ । गरुडाङ्गं रथं शार्ङ्गं, धन्व-कौमोदकीं गदाम् ॥ २२२ ॥

अक्षय्यबाणौ शरधी, नन्दकांसि च विष्णवे । ददौ श्रीहोऽथ रामाय, वनमालां हलं धनुः ॥ २२३ ॥

तालभ्रजं, रथं तूणौ, मुशलं नीलवाससी । अर्हाणि च दशार्हेभ्यो, रत्नान्याभरणानि च ॥ २२४ ॥

सत्त्वाऽथ भद्रवो युद्धे, बलवन्तं बलानुजम् । अपरोदधिपत्येन्तेऽभ्यषिञ्चन् हर्षनिर्भराः ॥ २२५ ॥

रथावारूढ, सिद्धार्थ-दारुकाभिप्रसारथी । प्रविष्टानुत्सवोद्दामां, राम-दामोदरौ पुरीम् ॥ २२६ ॥

आसेदुः सदनान्यथो निजनिजान्येते जवाद् यादवा,

यक्षाधीश्वरदर्शितानि, मणिभिः क्लृप्तानि लक्ष्मीमयैः ।

रत्नस्तम्भतलपितप्रतिकृतीन् यत्रावलोक्य प्रभून्,

मुह्यन्तः प्रणमन्ति जल्पितरवैर्ज्ञात्वा परं सेवकाः ॥ २२७ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसुरिशिष्यश्रीसदुदयप्रभसुरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि

श्रीसङ्गतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये कृष्णराज्यवर्णनो

नाम द्वादशः सर्गः ॥

शम्भुचलाऽपि किल कृष्णमुखं कृपाणे,

पाणौ सरोजमुखमिन्दुमुखं मुखे च ।

भद्रेभकुम्भमुखमंसयुगे च लब्ध्वा,

लक्ष्मीः स्थिराऽजनि चित्तादिह वस्तुपाले ॥ १ ॥

॥ अन्ध्याग्रम् २३१ । उभयम् ४१७४ ॥

त्रयोदशः सर्गः ।

प्रद्युम्नकुमारचरितम्

ददन्मुदं दशार्हाणां, तस्यां हलियुतो हरिः । चिरं चिक्रीड सहितो, घादवैद्विड्लतादवैः ॥ १ ॥
तदन्तर्नेमिनाथोऽपि, बाल्यं साफल्यमानयत् । त्रिज्ञानवानपि क्रीडारसैर्यदुमदप्रदः ॥ २ ॥
आजन्म मन्मथजयी, निर्विकारमनाः क्रमात् । श्रीनेमियैव न प्राप, दशचापोक्षताकृतिः ॥ ३ ॥
पितृ-भ्रातृ-सुहृद्गैः, प्रार्थ्यमानोऽप्यहर्निशम् । न मेने नेमिनाथस्तु, पाणिग्रहमहोत्सवम् ॥ ४ ॥
अन्येषुः केलिवल्लीनां, नीरदो नारदो मुनिः । पर्यटन्नेल गोविन्दार्चितो भामागृहं ययौ ॥ ५ ॥
तत्रानभ्युत्थितायां तु, दर्पणालोककौतुकात् । कुद्धो दध्वौ ददाम्यस्याः, सापल्यमिति नारदः ॥ ६ ॥

अथ मीष्मकभूपालसुतायै कुण्डिने पुरे ।

रुक्मिण्यै रुक्मिसोदर्यै, व्याख्यात् कृष्णगुणान् मुनिः ॥ ७ ॥
तस्याः कृष्णातुरकाया, रूपं चित्रपटस्थितम् । कृष्णाय दशैयामास, नेत्रपात्राभूतं मुनिः ॥ ८ ॥
कृष्णस्तदतुरकोऽर्थं, सत्कृत्य मुनिपुङ्गवम् । रुक्मिणे रुक्मिणीयाच्चा-हेतोर्दूतं निद्युक्तवान् ॥ ९ ॥
दूतेन रुक्मिणीं रुक्मी, प्रार्थितोऽभिवदौ हसन् । शिशुपालाय देयाऽसौ, न तु गोकुलरक्षिणे ॥ १० ॥
इत्युक्त्वाऽस्मिन् गते दूते, रुक्मिणी कृष्णरागिणी ।

पितृष्वसा सहाऽऽलोच्य, न्ययुक्त हरये चरम् ॥ ११ ॥

माधे मांसि सिताष्टम्यां, वने नागार्चनच्छलात् । मामभ्युपेयुषीं हर्तुमागन्तव्यं त्वया रयात् ॥ १२ ॥

वचः श्रुत्वेति रुक्मिण्याः, दूतात् प्रीतो जनार्दनः ।

आहूतः शिशुपालस्तु, रुक्मिणा रुक्मिणीकृते ॥ १३ ॥

रामेण सह सङ्केतदिने गरुडकेतनः । आययौ कुण्डिनोधाने, तत्राथ रथिना रथी ॥ १४ ॥

इतोऽपि रुक्मिणी नागपूजाव्याजेन निःसृता । पितृष्वसाऽप्यनुमता, रथं कृष्णस्य शिश्रिये ॥ १५ ॥

अथ स्वदोषमोषाय, सपूतारं पितृष्वसा । रुक्मिणेऽकथयज्ज्ञे, रुक्मिणी हरिणा हठात् ॥ १६ ॥

पाञ्चजन्य-सुषोषारूयौ, शङ्खावापूर्य निर्भरम् । हत्वा च रुक्मिणीं कृष्ण-रामावचरतां ततः ॥ १७ ॥

अपहारं स्वसुः श्रुत्वा, रुक्मी रोषारुणेक्षणः । शिशुपालान्वितोऽचालीत्, कृष्णस्यानुपदं तदा ॥ १८ ॥

तस्यौ रामोऽथ युद्धाय, ययौ तूर्णं तु केशवः । रथेन रुक्मिणीनेत्रस्पृद्धांतरलवाजिना ॥ १९ ॥

रामस्तदनु सङ्ग्रामकुशलो मुशलोद्धतः । ममन्थारिवलं गुण्डाचण्डो ह्रदमिव द्विपः ॥ २० ॥

१ यन् खंता० पाता० ॥ २ हर्दिवम् खंता० पाता० ॥ ३ तस्यां कृष्णातुरकायां, रूपं पाता० ॥ ४ य, पूजयित्वा तु नारदम् पाता० ॥ ५ माघमासे सितां खंता० । सिताष्टम्या-महं माधे, मासे नागार्चनच्छलात् । वनमेप्सामि मां हर्तुं पाता० ॥ ६ कृष्णस्य रथमा-रुहत् पाता० ॥ ७ तां हत्वा रुक्मिं खंता० पाता० ॥ ८ ततः खंता० ॥ ९ तूर्णं जनार्दनः पाता० ॥

सह सेनासहसेण, शिशुपालः पलायत । रामभालोक्य रुक्मी तु, युद्धैकश्रद्धया स्थितः ॥ २१ ॥

कृत्वाऽथ विरथं रामो, रुक्मिणं रणमूर्धनि । क्षिप्रं क्षुरप्रनिर्लून-केशं तमिदमभ्यधात् ॥ २२ ॥

त्वं मत्कनिष्ठकान्ताया, रुक्मिण्याः सोदरो यतः ।

जीवन् मुक्तोऽसि तत् केशच्छेदैच्छुटितमस्तकः ॥ २३ ॥

रुक्मी कृतशिरस्तुण्डमुण्डनः कुण्डने पुरे । न जगाम ह्रिया चक्रे, तत्र भोजकटं पुरम् ॥ २४ ॥

इतश्च दर्शयामास, रुक्मिण्यै द्वारकां हरिः । न्यवेदयच्च पूरेषा, कृता श्रीदेन मत्कृते ॥ २५ ॥

सफलीकुरु हेलाभिरिहोपान्तावनीवनीः । लीलाशैल-सरो-वापी-सिन्धुबन्धुरिताः सदा ॥ २६ ॥

अथाऽऽह रुक्मिणी स्वामिन्नहमेकाकिनी हता । परिवारं ततो देहि, सत्यभामादिवन्मम ॥ २७ ॥

कायां तदधिकाऽसीति, प्रतिपद्य जनार्दनः । रुक्मिणीममुचद् भामाधामान्तिकनिकेतने ॥ २८ ॥

परिणीयाथ गान्धर्वविवाहेन बलानुजः । क्षणवत् क्षणदां कृत्स्नामिमांरमयन्मुदा ॥ २९ ॥

अतिमुक्तमुनिः प्रापदन्यदा रुक्मिणीगृहम् । तन्मत्वा सत्यभामाऽपि, रमसा समुपांगमत् ॥ ३० ॥

भावी मम सुतो नो वा !, रुक्मिण्येत्युदितो मुनिः ।

जनार्दनसमो भावीत्युक्त्वा तां स ययौ तदा ॥ ३१ ॥

अथाऽऽह रुक्मिणीं भामा, कथितो मे सुतोऽमुना । तेन वादेन ते याते, हरिमन्योन्यकोपने ॥ ३२ ॥

अथ तत्रोऽगतो धैर्यधुर्यो दुर्योधनो नृपः । भामा तमाह जातो मे, सूनुर्वेढा सुतां तव ॥ ३३ ॥

रुक्मिणीं सत्यभामां च, प्राह दुर्योधनो नृपः । प्राग् भावी तनयो यस्यास्तंस्त्यै देयो सुता मया ॥ ३४ ॥

अथाऽऽह भामा प्रथमं, यत्पुत्रः परिणेष्यते ।

तस्यै च्छित्त्वा शिरःकेशान्, द्वितीया स्वान् प्रदास्यति ॥ ३५ ॥

निश्चित्येदं तदा सत्या, रुक्मिणी च समान्तरे ।

तत् साक्षीचक्रतुः कृष्ण-राम-दुर्योधनादिकान् ॥ ३६ ॥

दृष्टः स्वप्नेऽथ रुक्मिण्या, विश्वास्ये सिंतो वृषः ।

तद्विचारं हरिव्याख्यंद्, यद् भावी तेऽद्भुतः सुतः ॥ ३७ ॥

दासीमुख्यादिति श्रुत्वा, सत्याऽप्यागत्य कल्पितम् ।

आचख्यौ हरये स्वप्नं, यन्ममाऽऽस्ये गजोऽविशत् ॥ ३८ ॥

तं मत्वाऽपि हरिः स्वप्नं, कल्पितं जल्पितोज्जितैः । मा भूदस्या विषादस्तद्, व्याख्येद् वरसुतोद्भवम् ॥ ३९ ॥

अथो महाद्विकः कोऽपि, महाशुक्राच्युतः सुरः । उदरे रुक्मिणीदेव्यास्तेजोरविरवातरत् ॥ ४० ॥

अथ सत्याऽप्यधाद् गर्भमुदरं ववृषे च तत् । यथावस्थोदरैवास्थात्, पुण्यगर्भा तु रुक्मिणी ॥ ४१ ॥

कृष्णमेत्याऽन्यदा सत्या, प्राह सत्या न रुक्मिणी । उदरं मेदुरं नास्याः, पश्य गर्भं पुनर्मम ॥ ४२ ॥

वदन्यामिदमेवास्यां, दासी कृष्णमवधेयत् । पुत्रोऽभूद् देव ! रुक्मिण्या, रुक्मतुल्यतनुद्युतिः ॥ ४३ ॥

वचस्तस्यास्तदाऽऽकर्ण्य, कर्णपीयूषमच्युतः । उत्थाय, रुक्मिणीसौधं, प्रति प्रचलितो मुदा ॥ ४४ ॥

गच्छन्ती सदनं खिन्ना, तथा सत्याऽपि वार्तया । वर्त्मन्येव भयस्यूताऽसूत सा भानुकं सुतम् ॥ ४५ ॥

१. लघितः पाता० ॥ २. क्षुरप्रेण ततो लू पाता० ॥ ३. दन्वुडि पाता० ॥ ४. आययौ

धे० खंता० ॥ ५. दं गता सत्या, खंता० ॥

इतश्च रुक्मिणीसौधे, हरिः सिंहासने स्थितः । अपश्यत् पुत्रमानाम्य, विभाजितविभाकरम् ॥ ४६ ॥
 आनन्दाम्बुधिनिर्मग्नो, निजगाद जनार्दनः । ग्रधुम्न इति तं नाम्ना, धान्तां सीमा सुतो हि सः ॥ ४७ ॥
 ज्योतिष्कः पूर्ववैरेण, धूमकेतुस्तदा सुतम् । तं कृष्णाद् रुक्मिणीविषो, हत्वा वैताढ्यमभ्यगात् ॥ ४८ ॥
 तं चूतर्मणोद्याने, बालं टङ्कशिलोपरि । एष क्षुधातुरत्वेन, म्रियतामित्यमुञ्चत ॥ ४९ ॥
 असावनपमृत्युस्तच्चरमाङ्गतया शिशुः । अबाधितोऽपतद् भूरिपर्णाकीर्णमहीतले ॥ ५० ॥
 गच्छतः स्वपुरं कालसंवरस्य पुरान्तरात् । विमानमस्त्रलत् प्रातस्तत्रैव व्योमचारिणः ॥ ५१ ॥
 अथाघोदत्तदृष्टिस्तं, दृष्ट्वा बालं रविच्छविम् । पत्न्यै कनकमालायै, पुत्र इत्यार्पयत् खगः ॥ ५२ ॥
 अथाऽऽल्यन्मेषकूटाल्ये, खेचरः स्वपुरे गतः । गूढगर्भाऽधुनैवासुं, मत्पत्नी सुषुप्ते सुतम् ॥ ५३ ॥
 पुत्रजन्मोत्सवादृक्, संवरः सुदिने व्यधात् । तस्य ग्रधुम्न इत्याख्यां, दिक्प्रद्योतनतेजसः ॥ ५४ ॥
 अथैत्याप्रच्छि रुक्मिण्या, श्रीमोविन्दः क नन्दनः ? । अधुनैवाग्रहीः पुत्रं, हरिरित्युत्तरं ददौ ॥ ५५ ॥
 केनापि च्छलितोऽसीति, भाषमाणाऽथ रुक्मिणी । पपात मूर्छिता भूमौ, लब्धसंज्ञा सरोद च ॥ ५६ ॥
 यदुभिः पद्मवन्छानं, भास्वर्यस्मिन् गते सुते । कुसुद्वतीव भामा तु, मुदिता सपरिच्छदा ॥ ५७ ॥
 आसाय नारदायाथ, किमेतदिति पृच्छते । आस्यत् सर्वं हरिर्दुःखी, शुद्धिं वेत्सीति चावदत् ॥ ५८ ॥

अथाऽऽह नारदो ज्ञानी, पुराऽऽसीदितिमुक्तकः ।

अधुना स गतो मुक्तिं, न ज्ञानं भारतेऽस्ति तत् ॥ ५९ ॥

तदहं प्राग्विदेहेषु, पृष्ट्वा सीमन्धरं जिनम् । कथयिष्यामि ते सर्वमित्युक्त्वा नारदो ययौ ॥ ६० ॥
 गत्वाऽथ ज्ञानिनिःसीमं, सीमन्धरजिनेश्वरम् । प्रणम्य नारदोऽपृच्छत्, कृष्णसूनुगतप्रथाम् ॥ ६१ ॥
 अथाऽऽल्यत् तीर्थेऽहं धूमकेतोः प्राग्वैरचेष्टितम् । विद्याधरगृहे वर्द्धमानं च हरिनन्दनम् ॥ ६२ ॥
 पृच्छते नारदायाथ, तस्य प्राग्वैरकारणम् । स्वामी सीमन्धरस्तत्रै, सर्वमित्यमचीकथत् ॥ ६३ ॥

ग्रधुम्नस्य पूर्वभवचरितम्

अस्ति हस्तिपुरं जम्बुद्वीपे धरणिभूषणम् ।

विष्वक्सेनोऽत्र भूपोऽभूद्, विष्वक्सेनोद्धृताहितः ॥ ६४ ॥

मधुकैटभनामानौ, तस्याभूतामुमौ सुतौ । मेजे राजा व्रतं राज-युवराजौ विधाय तौ ॥ ६५ ॥
 छलात् पल्लीपतिर्भीमस्तयोर्देशमुपाद्रवत् । तं हन्तुमथ भूपालश्चालाचलविक्रमः ॥ ६६ ॥
 मार्गे वटपुरेन्द्रेण, कनकप्रभमसुजा । मधुर्भोजन-वस्त्रादिदानैः सानन्दमर्चितः ॥ ६७ ॥
 तत्रासी वीक्ष्य चन्द्राभां, कनकप्रभवल्लभाम् । चेतस्तत्रैव मुक्त्वाऽगाद्, भीमं पल्लीपतिं प्रति ॥ ६८ ॥
 मधुः पल्लीपतिं हत्वा, कण्ठीरव इव द्विपम् । चलितः पुनरामन्त्रि, कनकप्रभमसुजा ॥ ६९ ॥
 अथाऽप्यच्छति चन्द्राभां, याञ्जया कनकप्रभे । वलात्कारेण तां निन्ये, मधुर्मधुसलातुरः ॥ ७० ॥
 चन्द्राभाविरहाद् मेजे, वैकल्यं कनकप्रभः । मधुस्तु हास्तिनपुरं, प्राप्य रेमे समं तया ॥ ७१ ॥

१ 'त्यस्तङ्गते' खंता० ॥ २ 'त्र, तदा सर्वमेची' पाता० । 'त्र, 'सर्वमेचम' खंता० ॥

३ भीमप' खंता० ॥

उत्तरागतमन्येभ्यः, पृष्ठश्चन्द्राभिषा, मधुः । पारदारिकावादेन, स्थितोऽस्मीदमवोचत् ॥ ७२ ॥

चन्द्राभा प्राह को वादोः, यत् पूज्याः पारदारिकाः । श्रुत्वेत्युक्तं नरेन्द्रेण, वध्या मे पारदारिकाः ॥ ७३ ॥

चन्द्राभाऽप्यवदत् पूज्यो, निश्चितं पारदारिकः । अत्रार्थे स्पष्टदृष्टान्तः, क्षोणीनाथस्त्वमेव मे ॥ ७४ ॥

आकर्ण्येति महीपालस्त्रपालोऽभूदधोमुखः । प्राप्नो राजपथे नृत्यन्ति तश्च कनकप्रभः ॥ ७५ ॥

दुःखार्तं वीक्ष्य चन्द्राभा, स्ववियोगविसंस्थुलम् । अर्दीदृशद् दृशा बाष्परुद्धया मधवे धवम् ॥ ७६ ॥

तां प्रत्यप्य विधायाऽथ, मधुर्वेन्धुसुतं नृपम् । सकैटभो व्रतं मेजे, मुनेर्विमलवाहनात् ॥ ७७ ॥

तीत्रं तस्वा तपः साधुवैद्यावृत्त्यकराविमौ । जातावनशनाद् देवौ, महाशुक्रे महद्विकौ ॥ ७८ ॥

ज्योतिष्को धूमकेत्वाख्यो, मृत्वाऽभूत् कनकप्रभः ।

च्युत्वाऽभूत् तापसो मृत्वा, धूमकेतुरभूत् पुनः ॥ ७९ ॥

महाशुक्रान्मधुश्च्युत्वा, रुक्मिण्यां सोऽप्यजायत । प्रागेव स्त्रीकृते धूमकेतु-प्रद्युम्नयोरिदम् ॥ ८० ॥

सुतुः षोडशवर्षान्ते, रुक्मिण्याः स मिलिष्यति । विधा विधाधरेन्द्राणां, हृद्या हृदि विनोदयन् ॥ ८१ ॥

किं पुत्रविरहः स्वामिन्, रुक्मिण्याः षोडशाब्दिकः ।

नारदेनेति पृष्ठः श्रीजिनेशः पुनरादिशत् ॥ ८२ ॥

रुक्मिण्याः पुत्रवियोगकारणमर्म पूर्वभवचरितम्

मण्डले मगधाभिख्ये, जम्बूद्वीपस्य भारते । लक्ष्मीग्रामाभिधे ग्रामे, सोमदेवोऽजनि द्विजः ॥ ८३ ॥

लक्ष्मीवतीति तद्वार्या, कुङ्कुमाद्रेण पाणिना । कदाऽप्युपवने स्पृष्ट्वा, मयूराण्डमशोणयत् ॥ ८४ ॥

तमौज्ज्वलदन्त्यवन्माता, याचत् षोडश नाडिकाः । मेघवृष्ट्या ततो वौतं, स्वीचकार स्वमण्डकम् ॥ ८५ ॥

भूयो लक्ष्मीवती याता, वने बालं कलापिनम् । तं निनाय गृहे शोकातुरायामपि मातरि ॥ ८६ ॥

धृत्वा षोडश मासान् सा, सङ्क्रपा स्वजनोक्तिभिः । नीत्वा तत्र वने मातुरालुरायाः पुरोऽभूच्चत् ॥ ८७ ॥

ब्राह्मण्या तत्प्रमादेन, बद्धं षोडशवार्षिकम् । कर्मदं पुत्रविरहव्यथाप्रथितवेदनम् ॥ ८८ ॥

मुनिं समाधिगुप्तं साऽन्यदा भिक्षार्थमागतम् । गृहात् पूरुल्लय निष्काश्य, कपाटौ पिदधे द्रुतम् ॥ ८९ ॥

सप्तमेऽहि गल्लकुष्ठीभूय व्रतिजगुप्सया ।

सा विधण्णाऽग्निना मृत्वा, भवान् भूरीन् किंलऽग्रमत् ॥ ९० ॥

भृगुक्च्छतटे रेवातीरेऽभूद्वीवरात्मजा । त्यक्त्वा पितृभ्यां दौर्गन्ध्यात्, कणाऽसौ दुर्मगाभिधे ॥ ९१ ॥

उद्यौवनाऽन्यदाऽपश्यत्, कायोत्सर्गस्थितं मुनिम् । सेयं संमाधिगुप्ताख्यं, शीततौ निर्धरे निशि ॥ ९२ ॥

असौ स्फीतेन शीतेन, निशायां मास्म बाध्यत । इति सार्द्रमनाः साधुं, वृणैः प्रावृणुते स्म तम् ॥ ९३ ॥

ननाम सां मुनिं प्रातर्धर्ममाख्यन्मुनिस्ततः । दृष्टोऽसि कचिदित्युक्तं, प्राग्भवानप्यवीकयत् ॥ ९४ ॥

१. 'बार्त्ता वी' खंता० ॥ २ प्रतिबुद्धो वि' पाता० ॥ ३. 'लोकस्यास्य' पूर्ववर्तितार्थयोः

खंता० पाता० पुस्तकयोर्विपर्ययो दृश्यते ॥ ४. 'सोमदेवोऽजनि ग्रामे, लक्ष्मीग्रामाभिधे द्विजः' इति-

रूपसुत्तरार्धं पाता० ॥ ५. 'स्वकाण्ड' पाता० ॥ ६. 'कर्म सत्पुत्रविरहव्यथाविद्यमिदं' तदा इति-

रूपसुत्तरार्धं पाता० ॥ ७. 'मुनिः पुनः' पाता० ॥

साऽथ दुर्गन्धतां मत्वा, स्वस्मिन् मुनिजुगुप्सया । जातजातिस्मृतिः प्रीता, क्षमयामास तं मुनिम् ॥ ९५ ॥

धर्मश्रीनामिकार्याः, श्राविका साऽपि साधुना ।

श्राद्धः साधर्मिकत्वेनान्वग्रहीद् गाङ्गिलोऽथ ताम् ॥ ९६ ॥

एकान्तारोपत्रासान् सा, द्वादशाब्दीं विधाय तत् । विपद्यानशनादेव, देवाधिपमहिष्यभूत् ॥ ९७ ॥

च्युत्वाऽसौ रुक्मिणी जाता, षोडशाब्दान्यसौ पुनः । सयूरचरितात् पुत्रविरहात् भविष्यति ॥ ९८ ॥

श्रुत्वेत्युत्पत्य वैताद्वे, बालं तं वीक्ष्य नारदः । एतत् सर्वं तदावेद्यं, रुक्मिणी-कृष्णयोर्ययौ ॥ ९९ ॥

अन्ते षोडशवर्षाणां, सनुसङ्गमशंसिना । जिनेशवचसा सुस्थावस्थातामथ दम्पती ॥ १०० ॥

समुद्रस्य समभाजोऽन्येषुः कुन्ती सहोदरा । सवधुकैः सुतैः सार्द्धं, पञ्चभिः समुपागता ॥ १०१ ॥

अथार्चित्वा नरेन्द्राय, किमेतदिति पृच्छते । कुन्ती यथातथं प्राह, किमकथ्यं सहोदरे? ॥ १०२ ॥

राज्यं युधिष्ठिरे न्यस्य, पाण्डुरभूपो व्यपद्यत । नकुलं सहदेवं च, युक्त्वा माद्री तमन्वगात् ॥ १०३ ॥

प्रियो युधिष्ठिराद् भीमादर्जुनादपि तन्मया । इमौ संवर्द्धितौ माद्रीपुत्राविन्दु-रविच्छवी ॥ १०४ ॥

भ्रातृराष्ट्रेन दुष्टेन, द्यूते दुर्योधनेन तत् । हारयित्वा वयं राज्यं, वने प्रास्थापयिष्महि ॥ १०५ ॥

अपि द्रुपदपुत्रीयं, जिता द्यूते वधटिका । दुर्योधनेन युक्ता द्राक्, भीमभ्रूमङ्गभीरुणा ॥ १०६ ॥

कौलं काकुमिव क्षित्वा, श्रुत्वा वः किल जीवतः । हृष्टाऽहमागता किञ्च, द्रष्टुं तौ राम-केशवौ ॥ १०७ ॥

इति श्रुत्वा समुद्रोऽपि, सहाऽक्षोभ्यादितोदरैः । सुतैश्च राम-कृष्णाद्यैस्तां समुत्रामपूजयत् ॥ १०८ ॥

ददुर्यद्वद्ब्रह्मः कुन्तीसुतेभ्यः स्वसुताः कमात् । लक्ष्मीवतीं वेगवतीं, सुमद्रां विजयां रतिम् ॥ १०९ ॥

इतः प्रद्युम्नमालोक्य, कलावन्तं सुयौवनम् । ऊचे कनकमाला सा, मदनज्वरजर्जरा ॥ ११० ॥

वैवरेण पथि ब्रह्मः, प्राप्तस्त्वं नासि मे सुतः । तन्मां भज स्मरप्रायः, माऽन्यथा मद्भवः कृथाः ॥ १११ ॥

विद्ये-प्रज्ञप्ति-गौर्यौ च, गृहाण मम सन्निधौ । यथा मदीयपुत्रैस्त्वं, जातुचिन्तहि जीयसे ॥ ११२ ॥

श्रुत्वेति सोऽपि नाकुलं, करिष्यामीति निश्चयी । मत्वा तद्वाक्यमादाय, विद्ये धीमानसाधयत् ॥ ११३ ॥

माताऽपि प्रोषणाद् विद्यादानीञ्च नियतं मम । इत्थं निषेधयामास, दृषत्यन्तीमिमामसौ ॥ ११४ ॥

तत् प्रद्युम्नः पुरोपान्ति, गतो वार्पा कलम्बुक्राम् ।

स्वनलैः स्वं विदार्याङ्गं, साऽपि कोलाहलं व्यधात् ॥ ११५ ॥

प्रद्युम्नेन कृतं सर्वमित्याचर्यौ सुतेषु सा । तेऽपि क्रुद्धा गता यौद्धं, प्रद्युम्नेन विनिर्जिताः ॥ ११६ ॥

वैवस्वत्प्रीडया जिता, शंवरोऽपि नमश्चरः । प्रद्युम्नेन निवेद्याऽथ, तत्कथां परित्यापितः ॥ ११७ ॥

१ गन्धितां खंता० पाता० ॥ २ तयाऽर्पिता कचिद् ग्रामे, गाङ्गिलश्चाचकस्य तत् इति-

रूपमुत्तरार्धं पाता० ॥ ३ कालात् कालादिव ततः, श्रुं पाता० ॥ ४ किञ्चिद्, द्रं खंता० ॥

५ त्वां कुमारोऽपि, सहा० खंता० ॥ ६ संवरेण पथि ब्रह्मः, प्राप्तस्त्वं नासि मे सुतः । विद्ये

प्रज्ञप्ति-गौर्यौष्ये, गृहाण मम सन्निधौ ॥ १११ ॥ मन्यते मत्सता नाथ !, त्वमजेयबलस्ततः ।

भजस्व मां स्मरप्रायः !, माऽन्यथा मद्भवः कृथाः ॥ ११२ ॥ इतिरूपं श्लोकश्रुतं पाता० वनेते ॥

७ ति चिन्तयन् पाता० ॥ ८ नात् त्वं नि खंता० ॥ ९ रते प्रार्थयमानां तां, प्रद्युम्नोऽथ

न्यषेधयत् इतिरूपमुत्तरार्धं पाता० ॥ १० न्ते, वार्पा कलम्बुक्रां गतः पाता० ॥ ११ गतस्त-

त्प्रीडया धावन्, शंवरो पाता० ॥

प्राप्तोऽथ नारदमुनिः, प्रद्युम्नाय न्यवेदयत् ।

आदितः सकलां जन्म-वियोगादिकथाप्रथाम् ॥ ११८ ॥

सूनुः सम्यति भामाया, भानुकः परिणेष्यति । ततस्त्वज्जननीकेशान्, सा सपत्नी ग्रहीष्यति ॥ ११९ ॥

श्रुत्वेति द्वारिकामागात्, कृष्णसूनुः सनारदः । तूर्णं विमानमारुह्य, क्लृप्तं प्रज्ञप्तिविधया ॥ १२० ॥

विमाने नारदं मुक्त्वा, स्वयमुत्तीर्य कृष्णभूः । तत्रैव भानुकोद्वाह्यां, हत्वा चिक्षेप कन्यकाम् ॥ १२१ ॥

निस्तृणा-ऽञ्जुं हथीभूय, मर्कटीभूय निष्फलम् । स संत्यावाटिकां कृत्वा, जातस्तुरगविक्रयी ॥ १२२ ॥

मूलेयनाहं ग्रहीष्यामि, पश्याम्यारुह्य वाजिनम् । जल्पते भानुकायेति, स तुरङ्गममार्षयत् ॥ १२३ ॥

आरूढोऽथ हयेनायमनायि सुवि भानुकः । विपक्वफलवद् वातावधूतद्रुमशाखया ॥ १२४ ॥

सं द्विजीभूय भामायाः, कुब्जां दासीमृजुं व्यधात् ।

प्रीतयाऽपि तयाऽदर्शि, भामायै कपटद्विजः ॥ १२५ ॥

तमाह भामा कुरु मां, रुक्मिणीतोऽपि रूपिणीम् ।

सोऽप्युचे गुण्डिता भूत्वा, त्वं मयीमण्डिता भव ॥ १२६ ॥

तत् कृत्वा तद्विरा भामा, रूपाय प्रगुणाऽभवत् । क्षुधितस्य न मे विद्या, स्फुरतीत्याह तु द्विजः ॥ १२७ ॥

भोक्तुं निवेशितः सर्वमन्नमाहृत्य घस्मरः । अतृप्त इव निर्यातः, कुपितः कपटद्विजः ॥ १२८ ॥

तद् बालसाधुवेषेण, रुक्मिण्याः सदनं ययौ । रुक्मिण्यां पीठहस्तायां, निविष्टः कृष्णविष्टरे ॥ १२९ ॥

एव कोऽपि न सामान्यो, मान्योऽयं दैवतैरपि । यदस्याविनयं सेधे, पीठाधिष्ठातृदेवता ॥ १३० ॥

ध्यात्वेति रुक्मिणी प्राह, वात्सल्योत्फुल्लया गिरा । बालर्षे ब्रूहि कार्येण, केनेदानीं त्वमार्गतः ॥ १३१ ॥

मुनिः प्राह क्षुधात्तर्जोऽहं, षोडशाब्दान्युपोषितः । पीतं मातुरपि स्तन्यं, न मया जन्मतोऽपि यत् ॥ १३२ ॥

इदानीं त्वामुपायातं, तन्मां कारय पारणम् । अथोचे रुक्मिणी हर्ष-विषादाकुलमानसा ॥ १३३ ॥

धन्यं मन्येऽहमालानं, मुने । त्वद्दर्शनाश्रितम् । धिक्करोमि तु सत्यात्रदानपुण्येन वञ्चितम् ॥ १३४ ॥

ब्रूवे विषण्णा किं नाम, त्वमित्युक्तेऽथ साधुना । रुक्मिण्युवाच नोद्दिगादथ किञ्चिदुपस्कृतम् ॥ १३५ ॥

विषादहेतुमेतेन, पृष्टा श्रोवाच सा पुनः । जातमात्रोऽपि पुत्रो मे, हतः केनापि पापिना ॥ १३६ ॥

तत्सङ्गमार्थमारुद्धा, सुचिरं कुलदेवता । तथापि व्यर्थयत्त्वाहुं पक्रान्तः शिरोबलिः ॥ १३७ ॥

गोत्रदेव्यपि तुष्टाऽथ, सहसादाह सा स्वयम् ।

वत्से ! धत्से मर्ति कस्मात्, कर्म निरातुमीदृशम् ? ॥ १३८ ॥

अयं ते रुचिराकारः, सहकारः करिष्यति । अकाले दर्शितोद्दामप्रसूतः सूनुसङ्गमम् ॥ १३९ ॥

इत्याशातन्तुसन्तानवन्धनरुद्धजीविता । षोडशागमयं वत्सवत्सलाऽपि हि वत्सरान् ॥ १४० ॥

तदयं मदयन्तुचैः, कोकिलांश्चूतपादपः । पुष्पितो मन्दमायाया, न पुनर्मे मनोरथः ॥ १४१ ॥

कुर्वेऽहं सर्वथा तासां, गवामप्यन्वहं स्पृहाम् । धन्यन्त्यकुण्ठितोत्कण्ठं, यासां स्तन्यं स्तनन्धयाः ॥ १४२ ॥

किं चन्दनेन ? पीयूषविन्दुना किं ? किमिन्दुना ? । अङ्गजाङ्गपरिण्वङ्गपात्रं गात्रं भवेद् यदि ॥ १४३ ॥

अशनं व्यसनं वेधो, विषमाभरणं रणम् । भवनं च वनं जातं, विना वत्सेन मेऽधुना ॥ १४४ ॥

१ 'मारूढः', कृं वता० ॥ २ विमाने मां पाता० ॥ ३ भामादासीं ज्ञजूचके, द्विजी-

भूयाऽथ कुञ्जिकाम् इति रूपं पूर्वार्धं पाता० ॥ ४ 'गमः' खंता० खं० ॥

मुने । प्रसीद तद् ब्रूहि, कदा भावी स वासरः । यत्र पुत्रो ममोत्सङ्गसङ्गमङ्गीकरिष्यति ! ॥ १४५ ॥

मुनिरूचे क्षुधातोऽहं, तत् किञ्चिद् देहि भोजनम् ।

कथयामि यथा सुखस्त्वनुब्रागमवासम् ॥ १४६ ॥

अथाऽऽह रुक्मिणी कृष्णमोदकाः सन्ति नापरम् ।

ते ह्यु नान्यस्य जीर्यन्ते, तन्मुने । किं ददामि ते ? ॥ १४७ ॥

किञ्चिन्मे दुर्जरं नेति, जल्पते साधवेऽथ सा । एकैकं मोदकं प्रादादाद् कृत्स्नान् क्रमादसौ ॥ १४८ ॥

इतोऽपि सत्यभामानुयुक्ताः पटलिकामृतः ।

रुक्मिणीमेत्य विजितान्, दास्यः केशान् ययाचिरे ॥ १४९ ॥

भृत्वा पटलिकास्तासामेव केशैः स कृष्णभूः । स्मितस्ताः प्रेषयामास, मुण्डितस्वामिनीसमाः ॥ १५० ॥

ताः प्रेक्ष्य कुपिता सत्या, प्रैषीज्जगिति नापितान् ।

कुहितास्ते कुमारेण, रुक्मिणीकुन्तलार्थिनः ॥ १५१ ॥

अथ भामा समामेत्य, कोपना प्राह केशवम् । प्रयच्छ रुक्मिणीकेशान्, यदसूः प्रतिसूरिह ॥ १५२ ॥

रामो दामोदरेणाथ, केशार्थं प्रेषितो ययौ । कृष्णीभूय तदा चास्थात्, कुमारो मातुरन्तिके ॥ १५३ ॥

बल्लोऽवलोक्य तत् सर्वं, बल्लितो हृदि लज्जितः । मां प्रेष्य त्वमगास्तत्र, कृष्णमित्याह कोपतः ॥ १५४ ॥

श्रुत्वेति हलिनो वाचं, सत्यभामाऽतिकोपना । सर्वे कपटिनो यूयमित्युक्त्वाऽऽत्मगृहं गतु ॥ १५५ ॥

प्रद्युम्नो नारदेनासौ, रुक्मिण्यै कथितस्ततः । तदा स्वं रूपमास्थाय, स्वजनन्यै नमोऽकरोत् ॥ १५६ ॥

स्तनयोरुज्ज्वलं प्रीत्या, साज्जनं नेत्रयोः पयः । मेने भूषिं पतद्गङ्गा, यमी स्नानं नमज्जसौ ॥ १५७ ॥

न शप्योऽहं पितुर्यावच्छिन्नं किञ्चन दर्शये । इत्युक्त्वा मातरं मायी, रथे न्यस्य चचार सः ॥ १५८ ॥

हरेऽहं जीवतः कान्ताः, हरेर्दष्टां हरेरिव । स इत्यास्थान् जने शङ्खं, दम्भौ दुर्धरविक्रमः ॥ १५९ ॥

अमर्षः कोऽत्र मुखोऽयं, वदजिति बलान्वितः । कोपी गोपीधवो धन्य, विधुन्वन्नभ्यधावत ॥ १६० ॥

केशवः शैशवे तिष्ठन्, भंक्त्वा कृष्णचमूरम् । विरान्निरायुधं चक्रे, वैकुण्ठं कुण्ठितोद्यमम् ॥ १६१ ॥

तदाऽऽर्गतं हरिं प्रीतिभारदो नारदोऽबदत् । सा विषादीरसौ युद्धं, विधत्ते रुक्मिणीसुतः ॥ १६२ ॥

श्रुत्वेति सपमोदस्य, गोविन्दस्य पदाब्जयोः । प्रद्युम्नो न्यपतत् कुर्वन्नश्रुयुक्ताफलार्चनम् ॥ १६३ ॥

प्रविवेश गतावेशः, केशवः सबलः पुरीम् । प्रद्युम्न-रुक्मिणीरोचमानो मानधनाग्रणीः ॥ १६४ ॥

प्रद्युम्नहस्तयुक्तां तां, दुर्योधननृपात्मजाम् । पर्यणैवीत् ततः सत्यातनुभूभानुकाभिधः ॥ १६५ ॥

रौक्मिणोऽथविभ्रुत्याऽथ, भामां दुर्मनसं हरिः ।

अपृच्छत् किं विषण्णाऽसि, पूरये किं तवेहितम् ? ॥ १६६ ॥

भामा प्राह मयि प्रीतो, यदि देव । प्रयच्छ तत् । प्रद्युम्नमिव सद्युम्नं, नन्दनं चित्तनन्दनम् ॥ १६७ ॥

प्रत्यक्षीकृत्य तपसा, गीर्वाणं नैगमेषिणम् । हरिर्यथाचे भामायां, प्रद्युम्नप्रतिभं सुतम् ॥ १६८ ॥

१ 'दादात्' कृ० खंता० ॥ २ 'कुण्ठिता' खंता० ॥ ३ 'गस्य ह' खंता० पाता० ॥

४ 'पपात पुरतोऽभीतः', प्रद्युम्नो मन्मथद्युतिः इति रूपमुत्तरार्धं पाता० ॥ ५ तां, कन्यां पर्यणयत् ततः । दुर्योधनसुतां भामानन्दनो भानुकामिधः इत्येवं रूपं श्लोकः पाता० ॥

दत्त्वा हारमसुं यां त्वं, रमयिष्यसि तत्सुतः । अद्भुतो भवितेत्युक्त्वा, दत्त्वा हारं ययौ सुरः ॥ १६९ ॥

प्रज्ञस्या तदथ ज्ञात्वा, प्रद्युम्नः प्राह रुक्मिणीम् ।

आत्मतुल्यं सुतं मातस्तव, यच्छाम्यहं पुनः ॥ १७० ॥

रुक्मिणी प्राह तुष्टाऽस्मि, त्वयैकेन क्षमोऽसि चेत् ।

जाम्बवत्याः सपत्न्या मे, तद् यच्छात्मसमं सुतम् ॥ १७१ ॥

कृतभामाकृतिं जाम्बवतीं तद् रुक्मिणीसुतः । जनार्दनं प्रति प्रैषीद्, भामावासकवासरे ॥ १७२ ॥

असत्यसत्ययाऽकीडद्, दत्त्वा हारं हरिस्तया । महाशुकैश्च्युतं साऽपि, कैटभं गर्भगं दधौ ॥ १७३ ॥

तस्यामथ प्रयातायां, सत्यभामा समाययौ ।

कयाऽपि च्छलितोऽस्मीति, सहाक्रीडत् तया हरिः ॥ १७४ ॥

किञ्चिद्भूतोऽथ तन्मत्वा, विष्णुः प्रद्युम्नचेष्टितम् ।

भीरुस्याः सुतो भावी, निश्चिकायेति चेतसि ॥ १७५ ॥

अथ पूर्णैर्दिनैर्जाम्बवत्याः साम्बः सुतोऽभवत् । प्रद्युम्नस्य प्रियः पूर्वजन्मतोऽपि हि बान्धवः ॥ १७६ ॥

भामायाः भीरुको नाम, सूनुर्जातः सदाभयः । जैजिरे हरिपत्नीनामन्यासामपि सूतवः ॥ १७७ ॥

रुक्मिण्या भेषितोऽन्येषुश्चरो भोजकंटे पुरे । वैदर्भी रुक्मिणः पुत्री, प्रद्युम्नार्थमयाचत ॥ १७८ ॥

रुक्मी वैरं स्मरन् प्राच्यमूचे तं कोपनश्चरम् । वरं स्लेच्छाय यच्छामि, सुतां न तु हरेः कुले ॥ १७९ ॥

अथास्मिन् रुक्मिणीदूते, रुक्मिणेति निराकृते । प्रद्युम्न-साम्बौ चण्डालरूपौ भोजकैर्गतौ ॥ १८० ॥

तत्र रुक्मिणमुत्तङ्गे, वैदर्भी दधत् सुताम् । पर्यग्रीणयतामेतौ, मधुरस्वरगीतिभिः ॥ १८१ ॥

तत्र च स्तम्भमुन्मूल्य, कोपात् कोऽपि द्विपो अमन् । बली विलोडयामास, वासवेभनिभः प्रजाः ॥ १८२ ॥

वीक्ष्य द्विपं नृपः प्राह, य एनं कुरुते वशे । मुदे हृदीप्सितं तस्मै, यच्छाम्यहमसंशयम् ॥ १८३ ॥

भीतेन दन्तिनि भीते, चण्डालभ्यां वशीकृते ।

हृष्टस्तदाऽऽह रुक्मी तौ, याच्यतां हृदयेप्सितम् ॥ १८४ ॥

अथान्नसिद्धये मृपात्, वैदर्भी तौ ययाचतुः । तदिमौ रुक्मिणा कोपात्, पुरादपि बहिष्कृतौ ॥ १८५ ॥

प्रद्युम्नोऽथ ययौ व्योम्ना, निशि रुक्मिसुतान्तिके ।

चण्डालादिचरित्रं च, स्वमेतंस्वै न्यवेदयत् ॥ १८६ ॥

प्रद्युम्नोऽयमिति ज्ञात्वा, तां हृष्टामनुरागिणीम् । पीणौजग्राह गान्धर्वविवाहेन हरेः सुतः ॥ १८७ ॥

रमयित्वा निशि स्वैरं, प्रद्युम्नेन्दौ गते सति । प्रातः सा मीलयामास, निद्रया नेत्रकैरवम् ॥ १८८ ॥

१ त्वं सम्मोक्ष्यसे हा..... ।हारं मुक्त्वेत्यगात् सुरः ॥ १६९ ॥ इति पाता० ॥ २ कदायिनम् पाता० ॥ ३ कच्युतं पाता० ॥ ४ अन्यास्वपि हरिस्त्रीषु, सुता जाता महाभुजाः इतिरूपमुत्तरार्धं पाता० ॥ ५ कंटे गतः । प्रद्युम्नार्थं ययाचे स, वैदर्भी रुक्मिणः सुताम् इतिरूपः श्लोक. पाता० ॥ ६ कंटे गं खंता० ॥ ७ इतश्च स्तम्भमुन्मूल्य, करी कोऽपि स्फुरन् पुरे । इतिरूपं पूर्वार्धं पाता० ॥ ८ अथ गीतिगिरा दन्ती, चण्डालाभ्यां वशीकृतः पाता० ॥ ९ सुतां प्रति पाता० ॥ १० तस्या अचीकथत् पाता० ॥ ११ उपयेमे स गान्धर्व पाता० सं० ॥ १२ विलस्य तां निशि स्वेच्छं, प्रद्युं पाता० ॥

विवाहितामिवालोक्य, तामपृच्छत् प्रगे नृपः । न किञ्चिदप्युवाचासौ, रुक्मी प्रकुपितस्ततः ॥ १८९ ॥

तावेवाह्य चण्डालौ, दत्त्वा तामन्वतप्यत । मत्वा प्रद्युम्न-साम्बौ तौ, तदवाप मुदं पुनः ॥ १९० ॥

ऊढवान् सुहिरण्यास्यां, साम्बो हेमाङ्गदात्मजम् ।

नित्यं हन्ति स्म हेलसु, भामापुत्रं च भीरुकम् ॥ १९१ ॥

अथाऽऽल्यत् केशवो जाम्बवत्यै साम्बकुवेष्टितम् ।

सा प्राह पुनः सौम्यो मे, दर्श्यतां कोऽस्य दुर्णयः ? ॥ १९२ ॥

तैस्याः प्रत्यायनायाथ, जाम्बवत्या समं हरिः । आभीरीमय विकेतुं, तक्रं द्वारि पुरः स्थितः ॥ १९३ ॥

तक्रविक्रयिणौ साम्बो, नगरद्वारि वीक्ष्य तौ । समाकारयदाभीरीं, तक्रक्रयणकैतवात् ॥ १९४ ॥

सहाऽऽभीरेण साम्बं साऽज्जगाद् देवालयान्तिके ।

अन्तरप्रविशन्तीं तां, साम्बोऽकर्षत् करग्रहात् ॥ १९५ ॥

रे ! किमेतदिति क्रुध्यन्नाभीरः साम्बमाक्षिपत् । दृष्ट्वा स माता-पितरौ, तौ साक्षात् तूर्णमन्नसत् ॥ १९६ ॥

दृष्टेयं सोमता सूनोराह जाम्बवतीं हरिः । कीलीकां घटयन् साम्बः, प्रातः प्रातः सभान्तरे ॥ १९७ ॥

क्षेप्याऽसौ ह्यस्तनकथाकर्तुरास्ये वदन्निदम् । अन्तः कोपं च हासं च, गोपीभर्तुर्वर्षयत् ॥ १९८ ॥

दुर्न्याय इति कृष्णेन, साम्बो निष्कासितः पुरात् ।

तस्मै प्रज्ञप्तिविधां तत्, प्रद्युम्नो गच्छते ददौ ॥ १९९ ॥

अन्यदा भानुकं निघ्नन्, प्रद्युम्नोऽमापि भामया ।

रे वैरिन् ! कथमद्यापि, न पुराद् यासि साम्बवत् ? ॥ २०० ॥

गच्छ स्थेयं स्मशानान्तस्तदैतव्यं त्वया पुनः । यदा साम्बं करे धृत्वा, पुरान्तः स्वयमानये ॥ २०१ ॥

जगाम भामयेत्युक्तः, स्मशानं रुक्मिणीमुतः ।

मिलितस्तत्र साम्बोऽपि, स्वेच्छाचरणकौतुकी ॥ २०२ ॥

इतश्च रम्यमेकोनं, कन्याशतममेलयत् । भामा भीरुकृते किञ्च, कन्यामेकां स्म काङ्क्षति ॥ २०३ ॥

तन्मत्वा रुक्मिणीसूनुर्विकृत्य पृतनां स्वयम् । जितशत्रुर्नृपो जज्ञे, साम्बस्तस्य तु कन्यका ॥ २०४ ॥

तन्मत्वा भामया प्रैषि, पुरुषो जितशत्रवे । स गत्वा प्रार्थयामास, तां कन्यां भीरुहेतवे ॥ २०५ ॥

जितशत्रुरथ प्राह, तं भामाप्रैषितं नरम् । भामा यदि स्वयं हस्ते, कन्यामादाय गच्छति ॥ २०६ ॥

चेत् कारयति मत्पुत्रीकरं भीरुकरोपरि । पाणिग्रहणवेलायां, तद् ददामि सुतामहम् ॥ २०७ ॥

गत्वा तेन नरेणेति, कथिते सत्यशेषतः । तदूरीकृत्य सत्याऽपि, कन्यार्थं चलिता स्वयम् ॥ २०८ ॥

प्रज्ञप्तिं प्राह साम्बोऽपि, जनोऽसौ साम्बमेव माम् ।

जानातु देवि ! भामा तु, कन्यकां सपरिच्छदा ॥ २०९ ॥

अथाऽऽगत्य स्वयं सत्या, कन्यामादाय तां करे । साम्बरूपतया लोकैर्दृश्यमानां गृहेऽनयत् ॥ २१० ॥

भीरोः करोपरि करं, साम्बः कुर्वन्नुद्वेगान् । धृत्वैकोनशतस्रैणकरान् दक्षिणपाणिना ॥ २११ ॥

अथ ताभिः समं साम्बः, प्रपेदे कौतुकालयम् । भीरुस्तेन भुवाऽऽक्षिप्तः, सर्वं मातुर्न्यवेदयत् ॥ २१२ ॥

१ मे, शाल्यं कचन दर्शय पाता० ॥ २ तच्छाक्यदर्शनायाथ, विष्णुराभीररूपभाक् ।
स्वसदग्रूपया जाम्बवत्या साम्बान्तिके स्थितः ॥ १९३ ॥ इति रूपः श्लोकः पाता० ॥

कुपिताऽथाऽऽययौ भामा, साम्बाः स्मित्वा ननाम ताम् ।
 केनाऽऽनीतोऽसि रे वृष्ट !, सादोपमिति साऽवदत् ॥ २१३ ॥
 अहं मातस्त्वयाऽऽनीय, कन्योद्वाहमुकारिणि । इति जल्पत्यथो साम्बे, साक्ष्यभूदखिलो जनः ॥ २१४ ॥
 त्वया मायागृहेणाहं, कन्याकूटेन वञ्चिता । इत्युक्त्वा सत्यभामाऽपि, यथागतमगात् पुनः ॥ २१५ ॥
 अथ ताः कन्यकाः कम्बुपाणिः साम्बाय दत्तवान् ।
 तामिर्जाम्बवतेयोऽभात्, तारामिर्व चन्द्रमाः ॥ २१६ ॥
 इतश्च जवनद्वीपवणिजो द्वारकापुरः । पुरे राजगृहे जम्बुविक्रेतुं रत्नकम्बलान् ॥ २१७ ॥
 कम्बला जीवयशसा, स्वल्पमूल्यान यचित्ताः । तद्द्यूर्वणिजो मूल्यं, द्वारकायामभून्महत् ॥ २१८ ॥
 का द्वारकापुरी? तस्यां, कश्चास्ति पृथिवीपतिः ! ।
 ते जीवयशसेत्युक्ताः, प्रोचुः कम्बलवणिजाः ॥ २१९ ॥
 मध्येपयोनि विदधे, द्वारकाख्या पुरी धुरैः । तत्र वात्रीधवः कृष्णो, देवकी-वसुदेवम् ॥ २२० ॥
 इति जीवयशः श्रुत्वा, ताडयन्ती कौरवरः । दुःखयन्ती सखीचक्रमिति चक्रन्द मन्दधीः ॥ २२१ ॥
 कथं रोदिषि पुत्रीति, जरासन्धाय पृच्छते । साऽऽख्यदद्यापि कंसारिर्जीवत्यवति चावनम् ॥ २२२ ॥
 तदहं मदहुङ्कारहीना दीना करोमि किम् ? । ममाद्य शरणं तात !, त्वत्पतापसखः शिखी ॥ २२३ ॥
 अथेति खिन्निनाम्नाऽपि, ज्वलितो निजगाद सः । स्थिरीभव हरेनारीः, क्षेपयिष्यामि पावके ॥ २२४ ॥
 इत्युदीर्य तदा धीर्यदुःसहः सहसा नृपः । पुरे सूचितदिग्यात्रारम्भां भम्मामवाद्यत् ॥ २२५ ॥
 सहसा सहदेवाद्याः, सह साहसिकैर्भेटैः । परिवव्रजरासन्धं, सूनवोऽथ नवोद्यमाः ॥ २२६ ॥
 रिपुभूमीमुजाः कालः, शिशुपालः करालहृक् । कौरव्योऽरिवधारम्भधुर्यो दुर्योधनः पुनः ॥ २२७ ॥
 अन्येऽपि वेपितारातिकोटयः कोटिशो नृपाः । परिवव्रुस्तमागत्य, विन्ध्यादिमिव सिन्धुराः ॥ २२८ ॥
 ॥ युगम् ॥
 पुरः प्रस्थानवन्मूर्ध्नि, पपात मुकुटं मुवि । हारतस्तुटितादायुर्बिन्दुवन्मणयोऽगलन् ॥ २२९ ॥
 पुरः क्षुत्तमभूत् कालजनिताहानशब्दवत् । चस्सलेऽङ्घ्रिश्च कीनाक्षपाशेनेवास्य वाससा ॥ २३० ॥
 साक्षादशकुनानीति, नीतिज्ञोऽपि कृधाऽन्धलः । प्रयाणे गणनातीतान्यसौ गणयति स्म न ॥ २३१ ॥
 प्रतापतापितक्षोणिरथासौ पृथिवीश्वरः । दिवाकर इवास्ताय, प्रतीचीं प्रति चेलिवान् ॥ २३२ ॥
 नारदधिरथाऽऽचर्यौ, कलिकेलिकुतूहली । द्रुतमेत्य जरासन्धप्रयाणं कम्बुपाणये ॥ २३३ ॥
 कृष्णोऽप्यथ द्विषद्वाववारिदो हारिर्देवलः । अताडयत् प्रयाणाय, पटहं पटुहुङ्कतिः ॥ २३४ ॥
 बलारवकृतामुद्रसमुद्रविजयास्ततः । चेष्टदर्शार्हाः सर्वेऽपि, समुद्रविजयादयः ॥ २३५ ॥
 पितृष्वसेयकाः सर्वे, मातृष्वसेयका अपि । यदूनां बहवोऽन्येऽपि, प्रीताः पृथ्वीमुजोऽमिलन् ॥ २३६ ॥
 गृहीतरणदीक्षोऽथ, कृतयात्रिकमङ्गलः । विप्रवक्त्राम्बुजोन्मुक्तसृक्सिर्बर्मितोद्यमः ॥ २३७ ॥
 वन्दिद्वन्दसमुद्रीर्णविक्रमस्फूर्जदूर्जितः । सम्बन्धि-बन्धु-वृद्धाभिराशीर्भिरभिवर्धितः ॥ २३८ ॥
 पौरैर्जयजयारावमुखैरभिनन्दितः । शकुनैरनुकूलैश्च, निश्चितात्मजयोत्सवः ॥ २३९ ॥
 अवार्थतूर्यनिर्घोषप्रतिनादितदिब्युत्सवः । सानन्दं पौरनारीभिः, साक्षतक्षेपमीक्षितः ॥ २४० ॥

दिने क्रोष्टुकिनाऽऽदिष्टे, रथी दारुक्षसारथिः । ततः पूर्वोत्तराशायां, विष्णुर्वलवृतोऽचलत् ॥ २४१ ॥

॥ पञ्चभिः कुलकम् ॥

योजनानि पुरात् पञ्चचत्वारिंशतमीयिवान् । आमेऽथ शतपह्याल्ये, स निवासानकारयत् ॥ २४२ ॥

चतुर्भिर्योजनैः कृष्णे, स्थितेऽर्वाङ् मगधेशितुः । एत्य विवाधराः केऽपि, समुद्रनृपमभ्यवुः ॥ २४३ ॥

त्वञ्जातुर्वसुदेवस्य, गुणगृह्या वयं नृप । तदागमाम वैताढ्यादाभ्यातुं भवतां हितम् ॥ २४४ ॥

अन्येभ्यः किमु साहाय्यं, भवतां सुजशालिनाम् ? । तथापि सुजनस्नेहसम्भोर्होदिवदमुच्यते ॥ २४५ ॥

जरासन्धस्य मित्राणि, वैताढ्ये सन्ति खेचराः ।

असमायान्त एवामी, योग्याः साधयितुं द्विभः ॥ २४६ ॥

प्रद्युम्न-साम्बसहितं, वसुदेवं तदादिश । वयं यथा विगृहीमो, रिपुमित्राणि खेचरान् ॥ २४७ ॥

ओमिति क्षमाभृताऽऽदिष्टे, वसुदेवे चलत्यथ । प्रददौ मगवाधेमिरौषधीमस्त्रवारणीम् ॥ २४८ ॥

अथाऽऽदिश्य जरासन्धो, हंस-हिम्भकमन्त्रिणौ । अमेघं रिपुचक्रेण, चक्रव्यूहमकारयत् ॥ २४९ ॥

चक्रत्यास्य सहस्रारीसहस्रं भूभुजोऽभवन् । मूरित्यन्दन-हस्त्य-ऽथ पदातिपरिवारिताः ॥ २५० ॥

षट्सहस्रमहीपानां, दधिरे प्रधिरूपताम् । भूपपञ्चसहस्रीवान्, स्थितोऽन्तर्मगधाधिपः ॥ २५१ ॥

पृष्ठे सैन्धव-गन्धारसेनाऽभ्युन्नमगधप्रभोः । धार्तराष्ट्राः शतं युद्धदक्षा दक्षिणतोऽभवन् ॥ २५२ ॥

सन्धौ सन्धौ च पञ्चाशच्छकटव्यूहसङ्कटे । व्यूहेऽस्मिन् दधिरे गुरुमा, भूपानामन्तराऽन्तरा ॥ २५३ ॥

चक्रव्यूहस्य च बहिर्बहुधा व्यूहधारिणः । स्थाने स्थाने नृपास्तस्थुर्महीयांसो महाभुजाः ॥ २५४ ॥

हिरण्यनामं भूपालं, भूभुजां दण्डनायकम् । कृतं वीक्ष्य भयेनेव, सरोऽप्यस्तमितस्तदा ॥ २५५ ॥

दोषायामथः दुर्धर्षा, यदवोऽपि दवोर्जिताः । चकिरे गरुडव्यूहं, चक्रव्यूहजयेच्छया ॥ २५६ ॥

अर्धकोटिः कुमारानां, व्यूहस्यास्य मुखे स्थिताः ।

शीरि-शार्ङ्गधरौ युद्धदुर्धरौ मूर्धनि स्थितौ ॥ २५७ ॥

वसुदेवभुवोऽङ्कुरसुख्या द्वादश दुर्धराः । रथलक्षयुता विष्णोरभूवन् पृष्ठरक्षकाः ॥ २५८ ॥

पृष्ठे तेषाममृदुग्रसेनः कोटिमितै रथैः । तत्पृष्ठरक्षकास्तस्य, चत्वारः सूनवोऽभवन् ॥ २५९ ॥

व्यूहस्य दक्षिणे पक्षे, समुद्रविजयः स्वयम् । तस्थौ परिवृतो वीरैर्भ्रातृ-भ्रातृव्य-सनुभिः ॥ २६० ॥

चञ्चन्तः पञ्चविंशत्या, रथलक्षैरथाऽपरे । समुद्रविजयं भूपाः, परिवृत्याऽवतस्थिरे ॥ २६१ ॥

वामपक्षे तथोद्दामधामानो रामनन्दनाः । युधिष्ठिरादयः पाण्डूसूनवश्चावतस्थिरे ॥ २६२ ॥

कृतालताण्डवास्तस्थुः, पाण्डवानां तु पृष्ठतः । मास्वन्तो मूरयो भूपा, धार्तराष्ट्रवेषेच्छया ॥ २६३ ॥

यमदण्डोऽप्रदोर्दण्डा, अर्ककर्कशतेजसः । अभूवन् मूरयो भूपाः, परितो व्यूहरक्षिणः ॥ २६४ ॥

इत्येष गरुडव्यूहं, विदधे गरुडध्वजः । यं वीक्ष्यं विलयं प्राप, दर्पसर्पो विरोधिनाम् ॥ २६५ ॥

अथ प्रेषितमिन्द्रेण, जैत्रशस्त्रचयौन्वितम् । युयुत्सुर्नैमिरारूढो, रथं मातलिसारिथिम् ॥ २६६ ॥

समुद्रविजयेनाथ, चमूनाथपदे स्वयम् । कृष्णाग्रभूरनाष्ट्रिभिर्भित्तो महाभुजः ॥ २६७ ॥

स्कन्धावारे हरेरासीदथो जयजयारवः । विपक्षक्षितिपक्षोभकारी ब्रह्माण्डभाण्डमित् ॥ २६८ ॥

१ °धरः कोऽपि, समुद्रनृपमभ्यधात् खंता० ॥ २ °हादयमुद्यमः ॥ खंता० ॥ ३ °जयादयः ।
खंता० ॥ ४ °क्षय प्रलयं याति, दर्पं खंता० ॥ ५ °याञ्चितम् खंता० ॥ ६ °रथिः खंता० ॥

सैन्यद्वयेऽपि नासीरवीरा युयुधिरे ततः । गर्जन्तोऽस्त्राणि वर्षन्तो, युगान्तघनवद् घनम् ॥ २६९ ॥

गजेन्द्रगर्जिभित्तूर्यरसितैर्हयहेषितैः । रथघोषैर्मदारावैः, शब्दाद्वैतं जगत्प्रभूत् ॥ २७० ॥

जरासन्धभटैर्मनानिव वीक्ष्य भटानथ । ऊर्ध्वीकृत्य मुजादण्डं, धीरयामास केशवः ॥ २७१ ॥

उत्तस्थिरे महानेमि-पार्था-ऽनाघृष्टयस्त्रयः । तार्क्ष्यपक्षद्वयीचक्षुरुपा भूपावलीवृताः ॥ २७२ ॥

दध्मुनिजं निजं शङ्खं, तथामी दुर्धरास्त्रयः । यथा चेतश्चमत्कारं, श्रीनेमेरपि चकिरे ॥ २७३ ॥

युद्धयमानैः स्फुरन्मानैरथ तै रथिभिसिभिः । चक्रव्यूहो रयादेव, त्रिषु स्थानेष्वभज्यत ॥ २७४ ॥

मां वीरत्रयी व्यूहे, विशन्तीमन्वगुर्मुपाः । दृढीभूताः पटे गाढे, सूचिकामिव तन्तवः ॥ २७५ ॥

इतान् प्रत्युत्थितान् दुर्योधन-रौधिरि-रुक्मिणः । एतैरथ मिथः षड्भिर्द्वन्द्वयुद्धसुरीकृतम् ॥ २७६ ॥

अथ तद्भूषवीराणां, कुप्यत्कीनाशतेजसाम् । मिथो विश्वत्रयत्रासचणः प्रववृषे रणः ॥ २७७ ॥

केऽपि भीताः परे क्रुद्धा, न तु कोपोऽप्यजायत ।

केषाञ्चित् खेल्तां शत्रुशिरोमिः कन्दुकैरिव ॥ २७८ ॥

भौलौ कोऽप्यसिक्नुचेऽपि, दन्तदष्टाधरः क्रुधा । रिपुं जघान हस्तेन, समालम्ब्य गलं बलात् ॥ २७९ ॥

कोऽपि प्रसन्नगम्भीरो, वीरो निदारियन्नीन् । दर्शयामास नेत्रौष्ठ-भ्रूमात्रेऽपि न विक्रियाम् ॥ २८० ॥

शिरो वैरिशरोक्षिसं, कस्याप्यालोलवेणिकम् । सखज्जराहुसंभ्रान्त्या, दिवि देवानभापयत् ॥ २८१ ॥

नृत्ते सद्यष्टिभ्रूभङ्गं, शत्रौ कृतशिरस्यपि । हन्तुर्लोहमयेनापि, शिरः सज्जेन कम्पितम् ॥ २८२ ॥

जिघांसुमिममायान्तं, गृहीत्वा कोऽपि शुण्डया । अमयन्मन्वे अष्टशस्त्रो थोदुमशस्त्रयत् ॥ २८३ ॥

क्रमव्यापारिताशेषअष्टशस्त्रो रणेऽपरः । नखैर्दन्तैरपि रिपून्, विभिन्दे सिंहविक्रमः ॥ २८४ ॥

दृशैव त्रासयन् वीरान्, हुङ्कारेणैव कुञ्जरान् । अभ्युद्यतास्त्र एवान्यः, परसैन्यमलोडयत् ॥ २८५ ॥

ध्वान्ते धूलिहृते सज्जः, कस्यापि दलयन्नीन् । केयूरत्नबिम्बेन, धृतदीप इवाबभौ ॥ २८६ ॥

हत्वा चपेटयैवान्यः, पविपातसमानया । अल्लुठदिमान् भूमौ, पर्वतानिव वासवः ॥ २८७ ॥

आस्फाल्यान्योन्यमन्योऽरिशिरांसि करलीलया । नालिकेरीफलनीव, बभञ्ज मुजकौतुकी ॥ २८८ ॥

हंकापराङ्मुखः पुच्छे, धृतः केनापि कुञ्जरः । प्राणं कुर्वन् गतौ मुक्तो, मुखाग्रेणापतद् मुवि ॥ २८९ ॥

अन्योन्यास्फालनोन्मुक्तस्फुल्लिङ्गैरसिभिस्तदा ।

धूमयितं प्रदीप्तानां, शिखिनामिव दोष्मताम् ॥ २९० ॥

कचग्रहपरः शत्रुहस्तोऽसादसिना क्षतः । कस्याप्यपतितो हस्तिशोभां शुण्डानिभो दधौ ॥ २९१ ॥

उद्यन्महा महानेमिर्विरथं रुक्मिणं व्यधात् । तन्महानेमये शक्तिं, राजा शत्रुन्तपोऽक्षिपत् ॥ २९२ ॥

श्रीनेमिनाथमालोच्य, मातर्लिर्वज्रसङ्क्रमम् । महानेमिशरे चक्रे, शक्तिस्तेन हताऽपतत् ॥ २९३ ॥

शरैरतत्रसदु दुर्योधनं तत्र धनञ्जयः । बाणवृष्ट्याऽप्यनाघृष्टिर्विधुरं रौधिरं व्यधात् ॥ २९४ ॥

इतोऽपि यदुभिर्वीरैर्विरसैन्यं विलोडितम् । जग्निरे शूरिशो मूपा, दुमाद्या माधदुधमाः ॥ २९५ ॥

संहताभ्यामितो रामाङ्गजैर्मत्तगजैरिव । मीमा-ऽर्जुनाभ्यां कौरव्याः, शरज्यीचकिरे क्रुधा ॥ २९६ ॥

वेगादलक्षसन्धान-मोक्षः पार्थः शरान् किरन् ।

श्यामप्रभो बभौ धन्वी, वर्षन् धारा इवानुदः ॥ २९७ ॥

अथाऽवलोक्य संहारमूर्तिमर्जुनमातुरः । संभूय शूरिसृष्टिर्गर्जनं दुर्योधनोऽरुधत् ॥ २९८ ॥

मुक्तमार्गणसारथेन, पार्थेन विरथीकृतः । दुर्योधनः समुत्पत्य, प्रपदे शकुने रथम् ॥ २९९ ॥

बभञ्ज भूभुजो धीरमन्यानन्यानपि कुष्ठा । पार्थः शरमैः पद्मान्, धारासारैरिवाम्बुदः ॥ ३०० ॥

शक्त्याऽवधीद्व द्विषां शल्यं, शल्यं युधि युधिष्ठिरः ।

अमोधेनाऽऽशु वज्रेण, वज्रपाणिनिवाचलम् ॥ ३०१ ॥

हत्वा दुःशासनस्याऽऽशु, गदयाऽथ व्यदारयत् । उरो दुरोदरच्छन्नजयक्रुद्धो वृकोदरः ॥ ३०२ ॥

सहदेवकरोत्थेन, दयेनेनेव पतत्रिणा । रथादुड्डीयमानेन, चिच्छिदे शकुनेः शिरः ॥ ३०३ ॥

दीप्तं कौरवसेनाया, जीवितव्यमिवेषुभिः । अस्तं निनाय गाण्डीवधन्वा युधि जयद्रथम् ॥ ३०४ ॥

ज्वालाजालैरिव व्योम, व्याप्नुवन् विशिखैरथ । निर्दग्धमर्जुनं दाववर्णः कर्णः समुत्थितः ॥ ३०५ ॥

यशोमुक्ताञ्चितं कर्णताडकमिव जीवितम् । हरन् पार्थोऽकृताश्रीकं, कौरवध्वजिनीमुखम् ॥ ३०६ ॥

सृगेन्द्र इव कर्णेऽस्मिन्, विहतेऽथ सृगा इव । मेनिरे हतमात्मानमहता अपि कौरवाः ॥ ३०७ ॥

हते कर्णेऽर्जुनस्याऽऽसीजितमेवेति निश्चयः । भीमश्चासमरुचूले, जीवत्यपि सुयोधने ॥ ३०८ ॥

गजेन्द्रसेनासीमन्तो, भीमं तोर्यधिनित्वनम् । क्रुद्धो दुर्योधनो राजा, सिंहं सृग इवाक्षिपत् ॥ ३०९ ॥

भीमोऽथ शुण्डया धृत्वा, महैभान् समराद् बहिः ।

दूरं चिक्षेप शेषालजालानीव सरोवरात् ॥ ३१० ॥

कल्लोलानिव कुम्भीन्द्रान्, दोर्म्यासुभयतः क्षिपन् । तदा तरीतुमारैरे, भीमः सैङ्करसागरम् ॥ ३११ ॥

दायाद एव भीमस्य, युद्धमार्गेऽप्यदौकत । सज्जीकृतद्विपकुलो, नकुलोऽथ प्रतिद्विषः ॥ ३१२ ॥

ततः पाण्डव-कौरव्यवलयोः प्रबलस्वनाः । अमिलन्नाशु कीनाशकिङ्करा इव कुजराः ॥ ३१३ ॥

कौचिद् द्विषौ दडाघातप्रदन्तौ रणे मिथः । अस्पृश्येतां कारमेण, मन्दमग्रे द्विषीषिथा ॥ ३१४ ॥

कोऽपि प्रतिद्विषं दन्ती, स्वदन्तप्रोतविग्रहम् । ऊर्ध्वमुत्पाटयामास, कृतान्ताथार्पयन्निव ॥ ३१५ ॥

युद्धेन चलितं योद्धुमक्षमं दन्तमात्मनः । द्विषोऽन्यः शुण्डयोन्मूल्य, तेनाभैस्सीत् प्रतिद्विषम् ॥ ३१६ ॥

पराङ्मुखौ मिथो भङ्गादभूतां सम्मुखौ पुनः ।

स्वेभैः परभ्रमात् कौचित्, ताडितौ चलितौ गजौ ॥ ३१७ ॥

उद्धृत्य शुण्डया कोऽपि, प्रतिदन्तिरदं रणे । रुषाऽक्षिपन्मुखे मूर्त्ता, रिपुकीर्तिमिव द्विषः ॥ ३१८ ॥

उत्क्षिप्तः शुण्डया दूरं, केनापि करिणा करी । ततो भूमङ्गमीत्येव, दन्तदण्डे धृतः पतन् ॥ ३१९ ॥

लज्जयामासतुः स्वं स्वं, योषं कौचन सिन्धुरौ । एकस्त्रस्यन् परः पृष्ठे, व्रजवचमताङ्कुशः ॥ ३२० ॥

जानन्निवारिमग्नस्य, हृदयं निजसादिनः । करी प्रतिकरीन्द्रेणोपद्रुतः कोऽपि विद्रुतः ॥ ३२१ ॥

इतो व्यालोलकल्पान्तकालकल्पं सुयोधनः । भीमं द्विषद्वधाविष्टमभ्यधाविष्ट दुष्टधीः ॥ ३२२ ॥

धृतच्छलं स्मरन् भीमस्तथा तं गदयाऽपिपत् । यथाऽऽशु पवनेनैव, कीर्णा देहाणवोऽप्यगुः ॥ ३२३ ॥

ततो हिरण्यनाभस्य, शर्यणं तद्वलं ययौ । परिवहुरनाष्टुष्टिं, तेऽपि यादव-पाण्डवाः ॥ ३२४ ॥

हिरण्यनाभसेनानीः, सेनानीरजनीरिव । करैरिव शरैः शोषं, निन्येऽनाष्टुष्टिवाहिनीम् ॥ ३२५ ॥

अथाऽऽलोक्य तमायान्तमतुलं मातुलं निजम् ।

जयसेनो जयाकाङ्क्षी, शिवास्तुः समुत्थितः ॥ ३२६ ॥

हिरण्यनाभोऽप्येतस्य, स्यन्दनध्वजमच्छिदत् ।

जयसेनोऽङ्गनात् तस्य, ध्वज-वर्मा-ऽश्व-सारथीन् ॥ ३२७ ॥
 कुब्जोऽथ दशभिर्गणैर्जयसेनं बघान सः । मर्माविद्धिरिमं मत्तं, करजैरिव केसरी ॥ ३२८ ॥
 अथ धावन् महीसेनो, जयसेनसहोदरः । खङ्ग-धर्मधरो दूरात्, क्षुरमेणामुना हतः ॥ ३२९ ॥
 अनाष्ट्रिश्चोत्तस्थे, बन्धुद्वयवधकुधा । ऊष्मलो दोष्मतां सीमा, सह सीमा-ऽर्जुनादिभिः ॥ ३३० ॥
 हिरण्यनाभं सक्रोधमनाष्ट्रिश्चोत्तस्थे । परस्परमदौकन्त, परेऽप्यथ महारथाः ॥ ३३१ ॥
 आसूलं वैरिनाराचकीलनेन स्थिरीकृते । धनुर्युजि भुवि कोऽपि, ननन्द प्रहरन् रथी ॥ ३३२ ॥
 संते हतेऽपि पादाग्रभूतप्राजजरश्मिकः । हयानवाहयत् कोऽपि, युयुधे च द्विषा रथी ॥ ३३३ ॥
 रथिकः कोऽपि बाणेन, पाणौ वामे कृतक्षते । ध्वजदण्डे धनुर्वद्धा, शरान् साक्षेपमक्षिपत् ॥ ३३४ ॥
 कस्यापि रथिनो बाणा, मेघं प्राणाधिका ययुः । अन्तःकृता अपि द्वेषविशिखैर्मुजगा इव ॥ ३३५ ॥
 हन्तुमुच्छलितश्छिन्नमौलिरर्धपथे रथी । कोऽपि प्रतिरथं गत्वा, रिपोर्मुण्डमस्रण्डयत् ॥ ३३६ ॥
 समरे विरथो व्यलक्ष्मकवर्तीव कोऽप्यभात् । मग्नस्यात्परथस्यैव, चक्रमादाय शस्त्रयन् ॥ ३३७ ॥
 छिन्नेषु कौतुकाद् योक्त्ररश्मिषु द्विषता शरैः । कस्यापि धनुराकृष्टिस्थान्नाऽमृतमुखो रथः ॥ ३३८ ॥
 हतः सात्यकिना कृष्णजयार्णवहिमांशुना । जिन्ये भूरिश्रवा भूपो, योक्त्रबद्धगल्महात् ॥ ३३९ ॥
 हतो सूचाविद् क्रोधौ, कृतरोधौ परस्परम् । अयुध्येतामनाष्ट्रि-हिरण्यपूतनापती ॥ ३४० ॥
 अथोद्धृतासि-फलकौ, बलकौतुककारिणौ । उत्सृज्य रथमन्योन्यं, क्रोधाद् वीरावधावताम् ॥ ३४१ ॥
 अनाष्ट्रिकृपाणेन, सर्पेणैवाथ सर्पता । हिरण्यस्य समं प्राणानिलैः कीर्तिपयः पपे ॥ ३४२ ॥
 अत्रान्तरे रणोद्धूतधूलिमिरिव धूसरः । अपराब्धौ गतः स्नातुमहामह्यं नायकः ॥ ३४३ ॥
 अथाऽस्मत्स्थानमायातौ, सायं व्यूहावुभावपि । कल्पान्तविरतौ पूर्वं-पश्चिमाभ्योनिधी इव ॥ ३४४ ॥
 व्यूहयोरनयोर्वीरव्यूहोऽथ रणकौतुकी । चतुर्युगीमिव श्यामाचतुर्यासीममन्यत ॥ ३४५ ॥
 अथ तद्युद्धकीलालनदीरक्तादिवाग्मुधेः । उदियाय रविः कुप्यत्कान्तादङ्कोणशोणरुक् ॥ ३४६ ॥
 अथो निर्जं निजं व्यूहं, विरचय्य रणोत्सुकाः । अगर्जिषुर्जरासन्ध-जनार्दनचमूचराः ॥ ३४७ ॥
 जरासन्धाभिषिक्तोऽथ, शिशुपालश्चमूपतिः । पुरस्कृत्याश्वसैन्यानि, प्रचचाल प्रति द्विषम् ॥ ३४८ ॥
 अनाष्ट्रिश्चोत्तस्थो वाहवाहिनीं स्थिरयन् पुरः । अचस्सलत् सलमयुं, सिन्धुपूरमिवाचलः ॥ ३४९ ॥
 उत्पाद्योत्पाद्य निक्षिप्त-गदा-यष्टि-मुद्गरान् । ततो युयुधिरे धीरास्तुरङ्गाश्च जिहेषिरे ॥ ३५० ॥
 व्यालोत्पादकटकबद्धवप्रग्रहोत्थितम् । अष्टं कोऽपि समित्यश्ववारमारोहयद्भयः ॥ ३५१ ॥
 छिन्नाग्रपादतुण्डोऽपि, कोऽप्यश्वः समरान्तरात् । ॥ ३५२ ॥
 कामन् पाश्चात्पादाभ्यामाचकर्ष निषादिनम् ॥ ३५३ ॥
 तुरङ्गप्रैल्येत्तन्नवावलीं द्विधातनिःश्रुताम् । कोऽप्यश्वः समरेऽधावत्, स्वसादिमनसा समम् ॥ ३५४ ॥
 छिन्नमौलीं द्विधा कौचित्, तुरङ्गम-तुरङ्गिणौ । प्रधावने च धाते च, स्पर्धयेव न निर्वृती ॥ ३५५ ॥
 अश्वः कोऽप्युरसाऽहत्य, साध्वारान् पुरो हरीन् । धावन्नपातयद् युद्धश्रद्धां च निजसादिनः ॥ ३५६ ॥

१ नोऽच्छिन्नत् तस्य, संतां सं० ॥ २ निजनिजव्यूहं संतां ॥ ३ एव च सै० सं० ॥

४ हिस्ततो वा सं० ॥ ५ वीरा सं० ॥

हयतः पतितौ पादकटकस्खलितक्रमौ । केशकर्पादयुध्येतां, शस्या कौचिदधोमुखौ ॥ ३५६ ॥
 सारणेन रणे जघ्ने, तदा रामानुजन्मना । जवनारुह्यो जरासन्धयुवराजो महाभुजः ॥ ३५७ ॥
 ततः सुतवधकुद्धो, जरासन्धोऽपि जघ्निवान् । दश रामसुतान् तार्क्ष्यव्यूहाङ्गिनखरानिव ॥ ३५८ ॥
 कृष्णोऽपि शिशुपालस्य, मूर्धानमसिनाऽच्छिनत् । चक्राधिरुढकलशं, कुलाल इव तन्तुना ॥ ३५९ ॥
 तदाऽष्टाविंशतिस्तत्र, जरासन्धसुता हताः । बलेन मुशलेनाऽऽशु, निजाङ्गजवधक्रुधा ॥ ३६० ॥
 जरासन्धेन चापत्यपेधरोषान्धचक्षुषा । आहतो गदया रक्तं, वमन् सुवि बलोऽपतत् ॥ ३६१ ॥
 तदा बन्धुपराभूतिकोधाविधूतिदुर्धरः । जरासन्धमुवोऽमैसीद्, विष्णुरेकोनसप्ततिम् ॥ ३६२ ॥
 तदोद्गुरोविरोधेन, क्रोधेन मगधाधिपः । ज्वलंश्चाल कृष्णाय, शरमायेव केसरी ॥ ३६३ ॥
 हहान्तरे जरासन्धशरासारतिरस्कृते । अभवद् यदुसैन्येऽस्मिन्, हतो हरिरिति प्रथा ॥ ३६४ ॥
 तदाऽऽकुलं यदुकुलं, श्रीमान् नेमिविलोकयन् । रथं मातलिना युद्धे, सप्तभ्रममविभ्रमत् ॥ ३६५ ॥
 अयेन्द्रचापनिमुक्तैः, शरैः स्वामी रिपुव्रजम् । आच्छादयदुद्धृष्टोमं, करैरिव दिवाकरः ॥ ३६६ ॥
 एक एव तदा स्वामी, विश्वरक्षा-क्षयक्षमः । विपक्षधाम्नामृतां लक्षं, स्तोषाऽघातकैः शरैः ॥ ३६७ ॥
 किरीटेषु ध्वजाग्रेषु, कुन्तप्रान्तेषु सारिषु । फलकेष्वातपत्रेषु, पेतुः प्रमुपतन्निगः ॥ ३६८ ॥
 अथ श्रीनेमिसाहाय्यलब्धोत्साहो यदुव्रजः । परेषुमारुतप्रंतोद्यमो दव इवाज्वलत् ॥ ३६९ ॥
 भीमस्तदा रणक्षोणावनिष्पन्निष्य कौरवान् । करीवोन्मूल्यामास, वनान्तः सल्लकीतरून् ॥ ३७० ॥
 भास्वानाश्वासनामाप्य, बलोऽपि प्रबलोद्यमः । अरीन् व्यरीरमद् वायुः, कज्जलध्वजवज्जवात् ॥ ३७१ ॥
 सद्योऽङ्गजव्रजध्वंसोद्भुङ्क्ष्वसवधक्रुधा । जिष्णुं जगाद् जाज्वल्यमानवीर्यमगधाधिपः ॥ ३७२ ॥
 अयुध्यमानो मल्लानां, पश्यन् कौतूहलं छलात् । अरे ! वीरकुलोत्तंसः, कंसः किल हतस्त्वया ॥ ३७३ ॥
 तस्मिन् रणाङ्गणोत्तले, काले दत्तप्रयाणके । पलाय्याऽऽशु प्रविष्टोऽसि, पयोधिपरिखां पुरीम् ॥ ३७४ ॥
 तवाथ केन दैवेन, दत्ता दुर्मद ! दुर्मतिः ! । स तादृशो दृशोर्मर्गि, यदस्माकमदौकथाः ॥ ३७५ ॥
 कुक्षौ कस्यां स कंसोऽस्ति, वद त्वां हन्मि हेतया । प्रतिज्ञां पूरयाम्यथ, तां जीवयशसश्चिरात् ॥ ३७६ ॥
 ततस्तमाह गोविन्दः, किमलपसि बालिश ! । कंसकुञ्जरसिंहस्य, जरद्वव इवासि मे ॥ ३७७ ॥
 कंसोऽस्ति वामकुक्षौ मे, कुक्षिः शून्यस्तु दक्षिणः । इहाऽऽविश जवाद् येन, वृषः खेलाभि मृतले ॥ ३७८ ॥
 प्रतिज्ञां पूरय रयात्, तां जीवयशसोऽधुना । त्वत्प्रेयसीनां सार्धेन, यात्वसौ दहनाध्वना ॥ ३७९ ॥
 अथ कुद्धोऽक्षिपद् बाणान्, मगधश्चिच्छिदुश्च तान् । दिवि कृष्णशरा भानुकरानिव पयोधराः ॥ ३८० ॥
 पर्जन्याविव गर्जनन्तौ, तर्जयन्तावुभौ मिथः । युयुधाते क्रुधा तेजःपिञ्जरो कुञ्जराविव ॥ ३८१ ॥
 तयोस्तदेषुजातेन, जाते नभसि मण्डपे । नापूरि नाकनारीणां, रणालोकनकौतुकम् ॥ ३८२ ॥
 शल्लैस्तमपरैः शत्रुमजेयं परिभावयन् । मगधेशोऽल्लमायेयं, वानेयं विशिखे न्यधात् ॥ ३८३ ॥
 ज्वलनः प्रज्वलंश्चुधदूमेलेखाङ्कितस्तदा । शत्रुदाहं प्रतिज्ञातुं, मुक्तचूल इवाभवत् ॥ ३८४ ॥
 अथाऽऽलोक्य बलं ज्वालाजिह्वाकुलकुलम् । अम्भोदाहं महारम्भो, जम्भारेरनुजोऽनुचत् ॥ ३८५ ॥

१ 'न तत्पुत्रपेष' खंता० ॥ २ 'अच्छा' खंता० ॥ ३ 'कुम्भप्रा' खंता० ॥ ४ 'तोत्साहो
 दव' खंता० सं० ॥ ५ 'मार्ग' खंता० ॥ ६ 'स्तथा' खंता० ॥

नैकः केशवसैन्यानि, तापयन्तं हुताशनम् । महोऽपि मगधेशस्य, शान्तिं निन्यस्तदाऽम्बुदाः ॥ ३८६ ॥
 धृतेन्द्रजापो निस्तापः, शरासारैस्तदाऽम्बुदः । श्रीनेमिरिव नीलश्रीरसैन्यानि बद्धवान् ॥ ३८७ ॥
 विलोकयन् नृपो मेघधारासाराकुलं बलम् । यशोमालिन्यमुच्छेत्तुं, मुमुचेऽस्त्रं स पावनम् ॥ ३८८ ॥
 द्रुतं विदुदुवे वातैर्धनडम्बरमम्बरम् । मगधेशप्रतापश्च, भास्वान् दुःसहतामघात् ॥ ३८९ ॥
 सङ्कोचं घृतनाजेषु, कुर्वाणं अमिदुर्धरम् । वायुप्रकोपं हन्ति स्म, हरिर्वाताशनौषधैः ॥ ३९० ॥
 यशःक्षीरं च वातं च, पीत्वा ते मगधेशितुः । प्रतापदीपं फूत्कारैः, शमयन्ति स्म पन्नगाः ॥ ३९१ ॥
 अथो फणिफणाघातकातरां वीक्ष्य बाहिनीम् । मुमोचास्त्रं नृपो धैर्यचारु भारुडमुत्कटम् ॥ ३९२ ॥
 ततपक्षास्ततो लक्षसङ्ख्या रुरुधुरुद्धराः । गरुडा गगनं मेरुकुलोत्पन्ना इवाद्रयः ॥ ३९३ ॥
 गरुडैरथ कंसारिनीगास्त्रे विफलीकृते । भास्वानपि मुमोचास्त्रं, तामसं नाम सङ्गरे ॥ ३९४ ॥
 विदधानैस्तदाऽपास्तवार्चं मार्तण्डमण्डलम् । अन्धकारैर्जगन्नेत्रवन्दिकारैर्विनुम्भितम् ॥ ३९५ ॥
 बलितैः स्खलितैरङ्गैर्निजैरेव परैरिव । अपश्यन्तोऽप्येवमन्त, जरासन्धबले भटाः ॥ ३९६ ॥
 मुमोचास्त्रमथ प्रौढवैरो वैरोचनं नृपः । प्रतापैरिव तद् भानुभरैराविरमावि स्त्रे ॥ ३९७ ॥
 मूलेषु जग्मुर्नागानां, तुरङ्गि-रथि-पत्तयः । नारायणबले तापाक्रान्ता यान्तु क दन्तिनः ॥ ३९८ ॥
 आहवै राहवीयास्त्रं, निदधेऽथ यद्वहः । चेष्टस्ततः करालास्या, राहवो बहवोऽम्बरे ॥ ३९९ ॥
 अगिरुक्थ मार्तण्डमण्डलानि सहस्रशः । आकाशद्रुफलानीव, ते पक्षिण इव क्षणात् ॥ ४०० ॥
 अतृप्ता इव मार्तण्डमण्डलैर्गिलितैरथ । विधुभ्रान्त्येव तेऽधावन्, परवीराननान्यभि ॥ ४०१ ॥
 लीलानिष्फलिताशेषदिव्यास्त्रेषु प्रमाथिषु । राहुष्वथ क्रुधा चक्रं, प्रतिचक्री मुमोच तत् ॥ ४०२ ॥
 बहूनामपि राहूणामथाऽऽधाय बधं युधि । हरिं प्रत्यचलचक्रं, सहस्रांशुसहस्ररुक् ॥ ४०३ ॥
 सम्भूय यदुभिर्मुक्तान्यपि शस्त्राणि भस्मयत् । दावपावकवच्चक्रं, वनमालिनमभ्यगात् ॥ ४०४ ॥
 आसन्नेऽपि तदाऽऽयाते, चक्रेऽस्मिन्नर्ककर्मशे । नाऽगाद् गोविन्दवक्त्रेन्दुर्मन्दमानं मनागपि ॥ ४०५ ॥
 तदा यादवसैन्यानामाकुलैस्तुमुलारवैः । परमार्थविदोऽप्यन्तश्चुक्षुः, कुलदेवताः ॥ ४०६ ॥
 क्रुद्धस्त्रीमुक्तातडङ्कताडं कष्टप्रदं तदा । नामिपिण्डिकया चक्रं, तत् पस्पर्श हरेरुरः ॥ ४०७ ॥
 उत्को-यावज्जरासन्धः, पश्यत्यरिशिरश्छिदात् । तावद् विष्णोः करे चक्रं, ददर्श व्योम्नि भानुवत् ॥ ४०८ ॥
 अमवद् वासुदेवोऽथ, नवमोऽयमिति ब्रुवन् । विष्णौ व्यथितं गन्धाम्बु-पुष्पघृष्टिं सुरव्रजः ॥ ४०९ ॥
 पूर्वाब्धिपरिव कल्लोले, रविं चक्रं करे दधत् । अथ कृष्णः कृपाविष्टो, जरासन्धमदोऽवदत् ॥ ४१० ॥
 आजीवमद्भिराजीवअमरीमूय मूयसीम् । भज लक्ष्मीं जरासन्ध !, बन्धो ! सन्नेहि जीवितम् ॥ ४११ ॥
 अथाभ्यधाञ्जरासन्धो, मुधा गोविन्द ! भावसि । मदुच्छिष्टेन लब्धेन, चक्रेण च्छत्रधारवत् ॥ ४१२ ॥
 तदुच्चैर्मुखा मुञ्चाहो !, चक्रं मां प्रति सम्प्रति । रे रे ! मदीयमेवेदं, प्रभविव्यति नो मयि ॥ ४१३ ॥
 ततः कृष्णकरोन्मुक्तं, स्फुल्लिङ्गैः पिङ्गयद् दिशः । तदायुधं जरासन्धस्कन्धबन्धं द्विधा व्यधात् ॥ ४१४ ॥
 चतुर्थं नरकं निन्ये, जरासन्धः स्वकर्मभिः । जयोज्ज्वलस्तु कृष्णोऽथाद्, वसुदेवागमोत्सुकः ॥ ४१५ ॥
 जरासन्धवधं श्रुत्वा, तद्ब्रह्मैः सेचैरैरितः । विसृज्य रणसंरम्भं, वसुदेवः समाश्रितः ॥ ४१६ ॥
 गृहीतोपायनैः साकं, तैर्विधाधरपुङ्गवैः । प्रद्युम्न-साम्भवान् कृष्णं, वसुदेवः समाययौ ॥ ४१७ ॥

अथ प्रीतो हरिः सर्वैः, खेचैर्मूर्चैर्द्वैतः । वसुधां साधयामास, त्रिखण्डां चण्डविक्रमः ॥ ४१८ ॥
 भरताद्धं विजित्याथ, प्रविष्टो द्वारकापुरीम् । स मेजे सम्भृतं भूपैरभिषेकमहोत्सवम् ॥ ४१९ ॥
 सम्बन्धि-बन्धुवर्गेषु, सेवकेषु सुहृदसु च । यथौचित्यं ददौ राज्यसंविभागं गदाग्रजः ॥ ४२० ॥
 इत्थं निर्मथिताशेषोपसर्ग-ग्रह-विग्रहः । गोविन्दो विदधे न्यायधर्मशर्ममयीं महीम् ॥ ४२१ ॥

परिचरति पुरीयं वारिधौ न्यायधर्म-

न्यतिकरमकरन्दस्यारविन्दस्य लक्ष्मीम् ।

जितसितकरमूर्तिस्फूर्तिभिः सच्चरित्रै-

रिह विहरति हंसः कंसविध्वंसनोऽसौ

॥ ४२२ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
 श्रीसङ्खपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये हरिविजयो नाम
 त्रयोदशः सर्गः ॥

विश्वस्मिन्नपि वस्तुपाल ! जगति त्वत्कीर्तिविस्फूर्तिभिः,

श्वेतद्वीपति कालिकाकलयति स्वमालिकानां मुखम् ।

यत्तैस्तावककीर्तिसौरभमदान्मन्दारमन्दादरे,

वर्गे स्वर्गसदां सदा ज्युतनिजव्यापारदुःस्थैः स्थितम् ॥ १ ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् ४३० ॥ उभयम् ४६९० ॥

चतुर्दशः सर्गः ।

खेलन्नितोऽपि शैवेयः, कृष्णायुधगृहं गतः । यामिकेन निषिद्धोऽपि, पाञ्चजन्यं करेऽकरोत् ॥ १ ॥
 शङ्खमादाय हंसायमानमाननपङ्कजे । नेमिर्दध्मौ दृढध्वानवधिरीकृतविष्टपः ॥ २ ॥
 युयुत्सु मत्सुतं शङ्खं, विश्वस्वामीति हर्षतः । वीचीहस्तेर्नगर्ताक्षिप्तेन ध्वानेन विस्तृतैः ॥ ३ ॥
 दध्मौ मदधिकप्राणः, कः कम्बुमिति चिन्तयन् । कृष्णः शङ्खगृहारक्षैर्विज्ञप्तो नेमिविक्रमम् ॥ ४ ॥
 अथाऽऽगतं पुरो नेमिं, प्रीतः प्राह जनार्दनः । निजं सुजबलं आतर्मम युद्धेन दर्शय ॥ ५ ॥
 जगादाथ जगन्नाथो, युक्तो नैव रणोत्सवः । बाहुवल्लिविनामेन, मन्तव्यस्तु बलावधिः ॥ ६ ॥
 प्रतिपद्येति कृष्णेन, घृतमत्यायतं सुजम् । वज्रागर्लनिभं नेमिर्मृणालवदनामयत् ॥ ७ ॥
 धृतोऽपि नेमिना बाहौ, बाहुयुग्मेन केशवः । ललम्बे द्रुमशाखायां, शाखासृग इवोत्सृतः ॥ ८ ॥
 नेमिर्नमयितुं बाहुमशक्तः प्राह केशवः । जेतास्मि त्वद्वलेनाहं, साहकारानपि द्विषः ॥ ९ ॥
 एवंविधबलोद्दामोऽरिष्टनेमिर्ग्रहीष्यति । मम राज्यमिति ध्यायन्नूचे देवतया हरिः ॥ १० ॥
 पुरा नमिजिनेनोक्तं, भावी नेमिर्जिनः स हि । कुमार एव भविता, त्रती तन्मा भयं विधाः ॥ ११ ॥
 मत्वेदमथ सम्मानमतिमात्रं जिनेशितुः । चकार रुक्मिणीकान्तो, रेवतीरमणोऽपि च ॥ १२ ॥
 अविकारिमनाः स्वामी, यौवनस्थोऽपि बालवत् । अखेलदस्वलङ्घनतःपुरेऽपि बल-कृष्णयोः ॥ १३ ॥
 अथ कृष्णो वसन्तर्तौ, सान्तःपुर-पुरैत्रजः । जगाम स्वामिना साकं, रैवताचलकाननम् ॥ १४ ॥
 तत् कृष्णेन समं नेमिरक्रीडत् कामिनीजनैः । खग्भिः प्रत्युपकुर्वाणोऽप्यविकुर्वाणमानसः ॥ १५ ॥
 अहर्दिवमिति क्रीडां, विधाय गरुडध्वजः । आजगाम पुनर्द्वारवर्ती श्रीनेमिना सह ॥ १६ ॥
 ऋतुराजमथो जित्वा, वसन्तं भुवनेऽद्भुतम् । ग्रीष्मर्तुरुद्ययौ चण्डमार्तण्डेन प्रतापवान् ॥ १७ ॥
 श्रीचन्दनरसैर्घातवसनैरपि देहिनः । मूर्तेर्ग्रीष्मर्तुराजस्य, यशोभिरिव रेजिरे ॥ १८ ॥
 हृते नदी-नदादीनां, सर्वस्वे भास्वतः करैः । नदीनदेशः स्मेरोऽभूत्, धिगहो ! जलधीहितम् ॥ १९ ॥
 प्रतापं तपनस्योच्चैस्तदा वीक्ष्येव वैरिणः । पेतुर्मीतानि शीतानि, कूपेष्विव हिमं पयः ॥ २० ॥
 नमोऽपि प्रसृतं मन्ये, धर्महृत्पवनाशया । तच्चिरालङ्घयतेऽर्केण, महान्तस्तेन वासराः ॥ २१ ॥
 अथ सान्तःपुरो विष्णुर्नेमिना सह जग्मिवान् । तदैव रैवतोद्यानसरसीं क्रीडितुं रसी ॥ २२ ॥
 सरसि स्वच्छनीरेऽस्मिन्, समं स्त्रीभिर्वभौ हरिः । व्योम्नीव चन्द्रिकापूर्णं, ताराभिः सह चन्द्रमाः ॥ २३ ॥
 गौराङ्गीषु च खेलन्तौ, सहेलं हरि-नेमिनौ । चञ्चच्चम्पकमालासु, भ्रंजते अमराविव ॥ २४ ॥
 स्त्रीणां नितम्बसम्बन्धवृद्धाम्बुपिहिताम्बुजे । मुखाम्बुजेषु मुक्ताणां, दशः सरसि वज्रमुः ॥ २५ ॥
 स्वस्तनप्रतिमां वीक्ष्य, धावत्युर्मौ मृगीदृशः । हरिं मेजुर्मयादम्यःकुम्भिकुम्भस्थलभ्रमात् ॥ २६ ॥

१. करे द्यौ सं. ॥ २. ते तु नें खंता. सं. ॥ ३. नीमं. खंता. ॥ ४. रमजः खंता. ॥
 ५. ते तदा नदां खंता. ॥ ६. खाम्मोजे खंता. सं. ॥ ७. जुर्मिया द्याःस्थकु. सं. ॥

लोलदम्भोरुहकैः, रसवद्विस्तरङ्गकैः । निपत्य चपलैः कान्तावक्षोजेषु व्यलीयत ॥ २७ ॥
 जलयन्त्रोज्झितं नीरं, मुहुर्भारज्यतः करात् । सङ्क्रान्तमिव रागेण, तदा नेत्रेषु योषिताम् ॥ २८ ॥
 स्त्रीणां तदा कराघातैर्जले गर्जति मेघवत् । नृत्ता श्रीष्मपि प्रावृट्कालयन्ति स्म केकिनः ॥ २९ ॥
 मनोमुदे वरं मुक्त्वा, देवरं प्रति नेमिनम् । तास्ततश्चक्रिरे नीरप्रपञ्चं नर्मकर्मठाः ॥ ३० ॥
 करोद्धूतैरपां पूरैरथ तासां निरन्तरैः । तदा न विव्यथे नेमिरब्दमुक्तैरिवाचलः ॥ ३१ ॥
 समन्ततः समं तामिः, कृतप्रतिकृतौ कृती । चिक्रीड नेमिनाथोऽपि, तदा पाथोभिरद्भुतम् ॥ ३२ ॥
 इति खेलन्तमालोक्य, तदानीं नेमिनं मुदा । कृतार्थीकृतदृक् तस्थौ, चिरं पयसि केशवः ॥ ३३ ॥
 निर्गत्य सरसस्तीरे, तदा तस्थुः ससम्पदाः । अब्देव्य इव देदीप्यमाना भाधवयोषितः ॥ ३४ ॥
 अथ निःसृत्य दन्तीव, नेमिनाथोऽपि पल्लवात् । लताभिरिव कान्तामिस्तामिन्यसि पदे ययौ ॥ ३५ ॥
 महद्वा रुक्मिणी रुक्मपीठे नेमिं न्यवेशयत् । वाससा दाससामान्यमङ्गं चास्य मृजां व्यधात् ॥ ३६ ॥
 अथाऽऽह रुक्मिणी नेमिनाथं मधुरया गिरा । अहं किञ्चन वच्मि त्वां, देवरं देव । रञ्जिता ॥ ३७ ॥
 जितं बलेन कान्था च, केशवं बान्धवं जय । विधाय बद्धसम्बन्धमवरोधवधूजनम् ॥ ३८ ॥
 श्रीनाभेयादयस्तीर्थकराः के न मुमुक्षवः ? । परिणीय समुत्पन्नसुनवो दधिरे व्रतम् ॥ ३९ ॥
 त्वमप्यतो विवाहेन, पितृ-आतृ-सहज्जनम् । आनन्दय दयासारं, दयास्थानमिदं महत् ॥ ४० ॥
 इत्युक्त्वा रुक्मिणी सत्यभामाप्रभृतिभिः सह । पपात पादयोर्नेमिः, पाणिग्रहकृताग्रहा, ॥ ४१ ॥
 ततः सत्पुष्पाः कृष्णोऽपि, पाणिग्रहमहोत्सवे । कुर्वन्नभ्यर्थनां नेमिः, पाणौ दीन इवालम्बत् ॥ ४२ ॥
 अन्येऽपि यद्वः सर्वे, विवाहे विहिताग्रहाः । बभूवुर्नेमिनाथस्य, पुरः पटुचट्टकवः ॥ ४३ ॥
 स्त्रिय एता अमी मूढास्तदेषामित्यमाग्रहे । कालनिर्गमनं कर्तुं, युक्तं वचनमाननम् ॥ ४४ ॥
 कदाचिदपि लम्प्येऽहमिहार्थे सन्धिदूषणम् । ध्यात्वेदमोमिति शोचे, श्रीनेमिस्तानमोदयत् ॥ ४५ ॥
 शिवा-समुद्रविजयौ, तत्कथाकथके नरे । दातुं नापश्यतां वस्तु, राज्येऽप्यानन्दमानतः ॥ ४६ ॥
 स्वबन्धोरुचितां कन्यामन्विष्यन्नथ केशवः । अभाषि भामयाऽऽस्ते यन्मम राजीमती स्वसा ॥ ४७ ॥
 हरिः स्मृत्वाऽथ तां स्मित्वा, ययौ यदु-बलैः समम् । निवासमुग्रसेनस्य, नभोदेशमिवांशुमान् ॥ ४८ ॥
 अभ्युत्थायोग्रसेनोऽपि, विष्वक्सेनं ससम्भ्रमः । भद्रपीठे निवेश्याग्रे, तस्थावादेशलालसः ॥ ४९ ॥
 याचितो नेमये राजीमतीं कृष्णेन स स्वयम् । तथेति प्रतिपद्याथ, सच्चक्रे चक्रिणं मुदा ॥ ५० ॥
 ततः कृष्णेन विज्ञप्तः, समुद्रविजयो नृपः । विवाहलभमासन्नं, पृष्ठवान् क्रोष्टुर्किं तदा ॥ ५१ ॥
 दत्तेऽथ श्रावणश्वेतपद्भ्यां क्रोष्टुकिना दिने । उग्रसेन-समुद्रोर्वीनाथौ तूर्णमसज्जताम् ॥ ५२ ॥
 अथ पाणिग्रहासन्नदिने नेमिं यदुस्त्रियः । प्राङ्मुखं स्थापयामासुस्तारप्रारब्धगीतयः ॥ ५३ ॥
 तमस्तपयतां प्रीत्या, राम-दामोदरौ स्वयम् । बद्धप्रतिसरं नेमिप्रभुं, नाराचधारिणम् ॥ ५४ ॥
 अगादथोग्रसेनस्य, निकेतं ताक्ष्यकेतनः । स्वयं तद्विधिना राजीमतीमप्यध्यवासयत् ॥ ५५ ॥
 अथाऽऽगत्य गृहं विष्णुरिमां निबद्ध शर्वरीम् । मुदा संवाहयामास, विवाहाय जगद्गुरुम् ॥ ५६ ॥
 अथ श्वेतांशुवलोकद्वैरवकासकः । श्रीनेमिः श्वेतशृङ्गारः, श्वेताथं रथमास्थितः ॥ ५७ ॥
 तूर्णनिर्घोषसंहतपुरुहूतवधूजनः । बन्दिवृन्दमुखोन्मुखैः, सूक्तैर्मुखरिताम्बरः ॥ ५८ ॥

गीयमानगुणग्रामो, हृष्टैर्वन्धुवधूजनैः । कामं जामिसमूहेन, क्रियमाणावतारणः ॥ ५९ ॥
 समं समग्रैर्यदुभिर्यदुनारीभिरप्यथ । उग्रसेनगृहासन्नो, जगाम जगदीश्वरः ॥ ६० ॥ कलापकम् ॥
 वयस्याभिरभिप्रायविक्षिप्तः सा प्रेरिता ततः । गवाक्षमाययौ राजीमती नेमिदिदक्षया ॥ ६१ ॥
 आयाति विश्वमालिन्यभिदि नेमौ मयाद् गतम् । पश्चाल्लक्षमेव वव्रेन्दोर्दधाना कबरीभरम् ॥ ६२ ॥
 सीमन्तसीम्नि विप्राणा, मुक्तास्तवकमद्भुतम् । लावण्याम्भोधिसम्भूतनवनिर्लब्धनेन्दुवत् ॥ ६३ ॥
 मदनद्विरदालानमणिस्तम्भानुकारिणा । भालस्थलस्थकाश्मीरतिलकेन विभूषिता ॥ ६४ ॥
 समारूढरति-प्रीतिप्रियशैलषशालिना । भ्रूरज्जुसज्जितेनोच्चैर्नासावशेन भासुरा ॥ ६५ ॥
 हगभ्यां योग्याकृते क्षिप्तैः, कर्णकोटरमध्यगैः । विशिखैरिव राजन्ती, कटाक्षैर्द्रुतपातिभिः ॥ ६६ ॥
 अन्तर्भित्तिसदृशनासाविभक्तौ मणिभासुरौ । कपोलौ विप्रती कामप्रेयस्योर्वासवेष्टमवत् ॥ ६७ ॥
 आस्येन्दुना निपीतस्य, शचाङ्कयशसोऽधिकान् । उद्गारानिव तन्वाना, स्मितदन्तद्युतिच्छलात् ॥ ६८ ॥
 प्रियानुरागं चित्तान्तरमान्तमिव निर्भरम् । उज्जान्तमधरच्छायाच्छन्नना दधती मुखे ॥ ६९ ॥
 क्रुद्धं नाभीहृदादीशदधं मग्नमिव स्मरम् । दाम्नेवास्येन्दुमुक्तेन, मुक्ताहारेण हारिणी ॥ ७० ॥
 दधाना मेखलारत्नं, दीपरूपमिव स्मरम् । उद्यत्कज्जललेखाभरोमराजिविराजितम् ॥ ७१ ॥
 पादाभ्यामङ्कुलिश्रेणिशोणितक्षोणिमण्डला । तर्जयन्तीव पद्मानि, मणिनूपुरसिञ्चितैः ॥ ७२ ॥
 हर्षपीयूषवर्षेणोद्भिन्नरोमाङ्कुरोत्करा । साऽऽरुरोह वरारोहा, गवाक्षं वीक्षिता जनैः ॥ ७३ ॥

॥ द्वादशभिः कुलकम् ॥

विश्वैतिशायिसौभाग्य-भाग्य-लावण्यसम्पदम् । पिवन्ती निर्निमेषाक्षी, सा देवीभूयमन्वभूत् ॥ ७४ ॥

विवोढुमप्युपायान्तं, सा तं वीक्ष्य व्यचिन्तयत् ।

एतत्पाणिग्रहे योग्यं, भाग्यं किं मे भविष्यति ?

॥ ७५ ॥

इतश्चाऽऽकर्णयन् नानाजीवानां कर्णेण रवम् । जानन्नपि जिनोऽपृच्छत्, किमेतदिति सारथिम् ॥ ७६ ॥

अथ सारथिनाऽभाषि, देवाऽऽतिथ्यकृते तव । उग्रसेनोऽग्रहीजीवान्, जल-स्थल-नमश्चरान् ॥ ७७ ॥

तत् सर्वेऽपि कृपाकान्त !, वाटकान्तैः स्थिता अमी । तन्वते तुमुलं प्राणभयं येन महाभयम् ॥ ७८ ॥

तदुवाच यदुस्वामी, यत्रामी सन्ति जन्तवः । स्यन्दनं नय तन्नामुमित्यकर्षीच्च सारथिः ॥ ७९ ॥

अथ व्यलोकि दीनास्यैः, प्राणिभिर्वध्यतां गतैः । स्वोक्त्या रक्षेति जल्पद्भिः, पितेव तनुजैः प्रभुः ॥ ८० ॥

करुणाकरिणीकलिकाननेनाथ नेमिना । अमी सर्वेऽप्यमोच्यन्त, जवादादिश्य सारथिम् ॥ ८१ ॥

मुक्तेषु तेषु जीवेषु, करुणावीचिवार्धिना । स्यन्दनो जगतां पत्या, प्रत्यावासमचारयत् ॥ ८२ ॥

शिवा समुद्रविजयः, कृष्ण-रामादयोऽप्यथ । स्वस्वयानं समुत्सृज्य, श्रीमन्नेमिन्तमर्भ्यगुः ॥ ८३ ॥

ततो नेमिनमूचाते, पितरौ साश्रुलोचनौ । त्वया जात ! किमारब्धमिदं नः प्रतिलोमिकम् ? ॥ ८४ ॥

प्रभुः प्राह मयाऽऽरब्धमेतद्विश्वानुकूलिकम् । पशुवन्मोचयिष्यामि, यद् युष्मान् स्वं च बन्धनात् ॥ ८५ ॥

तदाकर्ण्यथ मूर्च्छालौ, पितरौ पेततुः क्षितौ । चन्दनादिभिराश्वास्य, कृष्णस्तौ नेमिमभ्यधात् ॥ ८६ ॥

धिक् ! ते विवेकितमेतौ, पशूनप्यनुकम्पसे । दोदूयसे पुनर्मत्तु-पितु-बन्धु-सुहृज्जनान् ॥ ८७ ॥

१ कुलकम् वता० ॥ २ वयं श्लोकः वता० नास्ति ॥ ३ अवेदिति खंता० सं० ॥
 ४ 'हणारवम् खंता० सं० ॥ ५ 'न्तर्धृता सं० ॥ ६ 'भ्ययुः खंता० ॥ ७ 'मेतान्, पशू' खंता० ॥

ततोऽभ्यधात् प्रभुः कृष्ण !, नोक्तं युक्तमिदं त्वया । विचारय चिरं वन्धो !, निर्वन्धस्याऽऽयति मम ॥ ८८ ॥
 संसारसुखमापातमधुरं स्यादपथ्यवत् । प्रियङ्करः प्रियंश्चायं, शमस्तु कटुजायुवत् ॥ ८९ ॥
 सर्वेषां तत् प्रियाकर्तुं, प्रशमोऽयं श्रितो मया । हितं यत् परिणामे हि, हितं तत् पारमार्थिकम् ॥ ९० ॥
 इत्युक्त्वा स्वजनेष्वश्रुगद्गदेषु रुदत्त्वपि । समाजगाम श्रीनेमिर्गृहमुद्वाहनिःस्पृहः ॥ ९१ ॥
 तदा च समयं ज्ञात्वा, प्रभुर्लोकान्तिकामरैः । मुदा विज्ञपयाञ्चक्रे, नाथ ! तीर्थं प्रवर्तय ॥ ९२ ॥
 अथाऽसौ वार्षिकं दानं, दातुं प्रारब्धवान् प्रभुः । कारुण्यसागरः क्लृप्तव्रतग्रहणनिश्चयः ॥ ९३ ॥
 अन्यतश्चलिते विश्वस्वामिन्यथ रवाविव । मेजे मूर्च्छामियं राजीमती राजीविनीव सा ॥ ९४ ॥
 अमन्दैश्चन्दनस्यन्दैः, कौमुदीकोमलैरथ । अभिषिक्ता वयस्याभिर्वुद्धा कुमुदिनीव सा ॥ ९५ ॥
 सकजलैरश्रुजलैः, कपोलललितैरथ । विललापेयमेणाङ्गविम्बयन्ती मुखान्भुजम् ॥ ९६ ॥
 रे दैव ! यदि भाले मे, न नेमिर्लिखितः पतिः । ततः किमियतीं मूर्तिं, त्वयाऽहमपिरोपिता ? ॥ ९७ ॥
 यदि नेमिर्न मे भावी, मर्ता किं दौकितस्ततः ? । तच्चाऽलब्धनिधेर्दुःखं, दृष्टनष्टनिधेर्हि यत् ॥ ९८ ॥
 काऽहं ? क नेमिरित्यासीत्, त्वत्पतित्वे मनोऽपि न । त्वद्विरैव विवाहार्थे, स्वामित्रस्मि प्रवारिता ॥ ९९ ॥
 त्वभाजोपि ममोद्वाहमनोरथतरुः स्वयम् । उन्मूल्यैन्निमं स्वामिन्नात्मनोऽपि न लज्जसे ? ॥ १०० ॥
 कन्दन्तीति, वयस्याभिर्निषिद्धा कथमप्यसौ । निश्चिकायेति शैवेय, एव देवोऽस्तु मे गतिः ॥ १०१ ॥
 वर्षं वार्षिकं दानमितश्च श्रीशिवीसुतः । समुद्रविजयादीनां, जलं च नयनोन्मथः ॥ १०२ ॥
 क्लृप्तदीक्षाभिषेकोऽयमथाशेषैः सुरैश्चरैः । नाञ्जोत्तरकुक्कुटं रत्नशिविकामारुरोह सः ॥ १०३ ॥
 सुरा-ऽसुर-नरैर्मातु-जनक-स्वजनैरपि । स्वामी परिवृतो राजपथेन प्राचलन्मुदा ॥ १०४ ॥
 तदाऽलोक्य गृहासक्तं, प्रसन्नं नेमिं जिनम् । अवाप व्याकुला राजीमती मूर्च्छां मुहुर्मुहुः ॥ १०५ ॥
 अथाऽऽससाद श्रीनेमिः, सहस्राभ्रवर्णं वनम् । वनान्तलक्ष्मीधम्मिल्लतुल्यरैवतकाचलम् ॥ १०६ ॥
 पूर्वाह्णे श्रावणश्चेतषष्ठ्यां षष्ठेन स प्रभुः । पूर्णाब्दत्रिशतीकोऽयं, प्रावजत् त्वाष्ट्रगे विधौ ॥ १०७ ॥
 प्रतीप्य केशान् देवेशो, दूष्यं स्कन्धे विमोर्न्यधात् ।
 तान् परिक्षिप्य दुग्धाढ्यौ, तुमुलं च न्यषेधयत् ॥ १०८ ॥
 सामायिकमथाऽऽदाय, मनःपर्ययमासदत् । श्रीमान् नेमिश्च सौख्यं च, प्रपेदे नारकैरपि ॥ १०९ ॥
 भूसुजः प्राव्रजंस्तत्र, सहस्रं सह नेमिना । स तैः प्रमाद्वृत्तैर्व्यासितः, सहस्रांशुरित्वाऽऽवभौ ॥ ११० ॥
 अथ नत्वा गते लोके, परमाणेन पारणम् । द्वितीयेऽह्नि विभुश्चक्रे, वरदचद्विजौकसि ॥ १११ ॥
 अथोत्सवे कृते तत्र, त्रिदशेशैर्यथाविधि । विजहारान्यतः स्वामी, कर्मनिर्मथनोद्यतः ॥ ११२ ॥
 रथनेमिरथो नेमेरनुजो मदनानुरः । उपाचरच्चिरं राजीमतीं पाणिग्रहेच्छया ॥ ११३ ॥
 हेमपात्रेऽन्यदा पीतं, वान्त्वा दुग्धं प्रयोगतः । पिबेदमिति तं नेमिरथं राजीमती जगौ ॥ ११४ ॥
 स तामुवाच श्वानोऽस्मि, किमु वान्तं पिबामि यत् ? ।
 साऽप्याह नेमिवान्तां मां, भोक्तुकामोऽसि किं ततः ? ॥ ११५ ॥
 आश्विने मासि पूर्वाह्णेऽमावास्यायां कृताष्टमः । वेतसाधः प्रभुः प्राप, केवलं त्वाष्ट्रगे विधौ ॥ ११६ ॥

१ 'त' पुनः कृ' खंता० ॥ २ 'यस्यायं' खंता० ॥ ३ 'पु वद' खंता० ॥ ४ 'न्दचन्द'
 खंता० सं० ॥ ५ 'यत्रमुं स्वा' खंता० ॥ ६ 'वात्मजः' सं० ॥

देवैः संभवसरणे, विहितेऽथ यथाविधि । अलङ्घके विभुः सिंहासनं सिंह इवाचलम् ॥ ११७ ॥
 अथाऽऽगतं विभुं मत्वा, हरिः परिजनैः समम् । समागत्य नमस्कृत्य, जिनं हृष्टो निविष्टवान् ॥ ११८ ॥
 ततश्च वरदत्तादीनेकादश गणेश्वरान् । विभुः प्रवर्तिनीं चक्रे, राजपुत्रीं च यक्षिणीम् ॥ ११९ ॥
 देवक्युदरजैः षड्भिर्द्वात्रिंशद्वल्लभायुतैः । नागसन्नस्थितैर्युक्तेऽगाद् मंदिरलपुरे विभुः ॥ १२० ॥
 अमी चरमदेहाः षट्, प्रात्रजन् नैमिबोषिताः । विजहुः स्वामिना सौकं, द्वारकां च ययौ विभुः ॥ १२१ ॥
 देवक्रीं सूनवः षट् ते, भूत्वा युगलिनः क्रमात् । देवक्याः सदनं जग्मुः, षष्ठान्ते पारणेच्छया ॥ १२२ ॥
 मुदिता वीक्ष्य कृष्णाभं, पूर्वायातं मुनिद्वयम् । देवक्रीं मोदकैः सिंहकेसरैः प्रत्यलाभयत् ॥ १२३ ॥
 द्वितीयं युगमायातमप्यसौ प्रत्यलाभयत् । युगं तृतीयमायातमथामाषत देवक्री ॥ १२४ ॥
 किं दिमोहान्मुहुः प्राप्तौ, युवां ? किं मे मतिप्रमः ? । किं वा भक्तादिकं नात्र, लभन्ते पुरि साधवः ? ॥ १२५ ॥
 तावूचतुः किमाशङ्का, यद् वयं षट् सहोदराः । त्रिधा युगलिनो भूत्वा, मृशं त्वद्वहमागताः ॥ १२६ ॥

तद् दध्यौ देवक्री कृष्णतुल्याः किं मे सुता अमी ? ।

उक्ताऽतिमुक्तकेनाहं, जीवत्पुत्राष्टकाऽसि यत् ॥ १२७ ॥

इति श्रीनेमिनं प्रण्डं, द्वितीयेऽङ्गि जगाम सा । ऊचे नाथोऽपि तद्भवं, मत्वा ते षडमी सुताः ॥ १२८ ॥
 तेषां जीवितवृत्तान्तमाकर्ण्य च विभोर्मुखात् । सा ववन्दे प्रमोदेन, षडिमान् षडरिच्छिदः ॥ १२९ ॥
 ऊचे च मद्भुवां राज्यमुत्कृष्टमथवा व्रतम् । नाङ्गे यल्लालितः कोऽपि, सुतस्तदतिबाधते ॥ १३० ॥
 प्रभुः प्राह त्वयाऽहं हारि, सपत्न्या रल्लसप्तकम् । प्राग्भवे यत् त्वया तस्यै, रुदस्यै चैकमर्पितम् ॥ १३१ ॥
 तस्याक्कर्मफलेनामी, न त्वया पालिताः सुताः । श्रुत्वेति सा ययौ सौषमष्टमात्मजकाङ्क्षिणी ॥ १३२ ॥
 मत्वा मातुरभिप्रायं, गोविन्दो नैगमेषिणम् । देवमाराधयामासे, तुष्टः सोऽप्येवमब्रवीत् ॥ १३३ ॥
 भावी तवानुजः किन्तु, यौवने प्रव्रजिष्यति । तच्च तस्मिन् गते कृष्णः, प्रातर्मातुरन्येवेदयत् ॥ १३४ ॥
 तदा च देवक्रीकुक्षौ, देवः कोऽपि दिवऋयुतः । अवतीर्णः शुभस्वप्नसूचिताद्भुतवैभवः ॥ १३५ ॥
 बभूव समये विश्वरूपरूपस्ततः सुतः । नाम्ना गजसुकुमालो, देवक्या लालितः स्वयम् ॥ १३६ ॥
 उपयेमे क्षमापसुतामेष नाम्ना प्रभावतीम् । सोमां च क्षत्रियाजातां, सोमशर्मद्विजाङ्गजाम् ॥ १३७ ॥
 उद्यौवनः समं ताभ्यां, श्रीनेमिव्याख्यया गजः । धीमानुत्पन्नवैराग्यः, प्रियाभ्यां प्रात्रजत् समम् ॥ १३८ ॥
 पृष्ट्वा प्रभुं स्मशाने च, मतिमान् प्रतिमां व्यधात् । दृष्टः श्वशुरकेणात्र, ब्रह्मणा सोमशर्मणा ॥ १३९ ॥
 सैष प्रत्रय मत्पुत्रीं, व्यडम्बयदिति कुधा । चिताङ्गारचितं मूर्ध्नि, षटीकण्ठं न्यधाद् द्विजः ॥ १४० ॥
 दग्धकर्मेन्धनोऽङ्गारैस्तैरिवाद्भुतभावनः । गजः केवलमासाध, प्रपेदे परमं पदम् ॥ १४१ ॥
 वीक्षितुं दीक्षितं प्रातः, सोदरं सादरो हरिः । वन्दिषुं च प्रभोः पादांश्चाल सपरिच्छदः ॥ १४२ ॥
 चैत्यार्थसिष्टकावाही, द्विजो वृद्धः कृपालुना । कृत्वा कुण्ठेन साहाय्यं, ससैन्येन कृतार्थितः ॥ १४३ ॥
 अर्थं नेमिं गतो विष्णुः, पप्रच्छ क ययौ गजः ? ।

विभुः सिद्धिं मुनेराख्यद्, वृत्तान्तात् सोमशर्मणः ॥ १४४ ॥

१ 'गशर्मस्थि' खंता० ॥ २ 'महिल' सं० ॥ ३ 'साधै', 'ह्री' सं० ॥ ४ 'लपञ्चक' सं० ॥ ५ 'स, पृष्टः सोऽप्येवदद् रयात्' खंता० सं० ॥ ६ 'तुं प्रभुपादाङ्गं, चचा' खंता० सं० ॥
 ७ अथ विष्णुर्गतो नेमिं, पप्रं सं० ॥

कृष्णोऽष्टच्छदश्च क्रोधात्, कथं ज्ञेयः स दुर्दिनः ? ।

प्रभुः प्राह त्वदालोके, शिरो यस्य स्फुटिष्यति ॥ १४५ ॥

रुदन्-कृष्णोऽथ संस्कार्य, गजं निजपुरेऽविशत् । सोमं तथाश्रुतं बद्धपादं बहिरचिक्षिपत् ॥ १४६ ॥

यदयो-गजदुःखेन, प्रात्रजन्-बहवस्ततः । शिवादेवी च दासार्हा, वसुदेवं विना नव ॥ १४७ ॥

विभोः सहोदराः सप्त, चान्ये हरिकुमारकाः । राजीमती चैकनासा, कन्या चान्या यदुत्थियः ॥ १४८ ॥

॥ युगम् ॥

प्रत्याख्याच्च हरिः कन्योद्वाहं सोत्साहमानसः । तत्पुत्र्यः प्रात्रजन् सर्वा, वसुदेवस्य चाङ्गनाः ॥ १४९ ॥

देवकी-कनकवती-रोहिणीभिर्विना पुनः । गृहे कनकवत्यास्तु, जातं केवलमुज्ज्वलम् ॥ १५० ॥

तत्रोप्यमित्य गीर्वाणिः, कृप्तोच्चैःकेवलोत्सवा । प्रत्रज्यां स्वयमादाय, नेमिं वीक्ष्य ययौ वने ॥ १५१ ॥

कृत्वाऽऽहारपरीहारं, तत्र त्रिशदसौ दिनान् । क्षित्वा निःशेषकर्माणि, मोक्षलक्ष्मीमुपाददे ॥ १५२ ॥

शक्रोऽन्यदा सवस्याह, नाऽऽहं कुरुतेऽवमम् । दोषान् परेषामुत्सृज्य, भाषते च गुणं हरिः ॥ १५३ ॥

तदश्रद्धता मार्गे, चक्रे देवेन केनचित् । दुर्गन्धः श्वा मृतः श्यामः, स्वैरं विहरतो हरेः ॥ १५४ ॥

गन्धत्रस्तजनं, श्वानं, तं प्रेक्ष्य प्राह केशवः । इह श्यामैरुचौ दन्ता, भान्ति व्योम्नीव तारकाः ॥ १५५ ॥

हयरत्नं हरन्महरीमूय, पुरःसरः । ऊचे जितान्यसैन्योऽथ, स्वयमभ्येत्य विष्णुना ॥ १५६ ॥

स्थिरीभव कै रे ! यासि, त्रियसे मुञ्च वाजिनम् । इति वासवकल्पं तं, जल्पन्तं त्रिदशोऽवदत् ॥ १५७ ॥

यच्छन्ति बाळ्छितं युद्धं, युद्धक्षत्रियैर्गोत्रजाः । पुताहवेन मां जित्वा, तद् गृहाण हयं निजम् ॥ १५८ ॥

निषिद्धाधमयुद्धोऽसौ, तुष्टादथ हरिः सुरात् । मेरीं मेजे ध्वनिध्वस्तषाण्मासिकमहारुजम् ॥ १५९ ॥

इति प्रीते सुरैः तस्मिन्, गते मेरीं हरिः पुरे । अवादयद् यदा लोके, रोगः क्षयमगात् तदा ॥ १६० ॥

अथ लक्ष्णेण लक्ष्णेण, तस्या मेर्याः पलं पलम् । विक्रीतं रक्षकेणैषा, पूर्णा श्रीलण्डलण्डकैः ॥ १६१ ॥

तां निष्पमावां तज्ज्ञात्वा, घातयामास रक्षकम् । हरिः सुरात् परां लेभे, मेरीमष्टमभक्ततः ॥ १६२ ॥

तद्वेरीमुरिनादेन, स चक्रे विरुचं पुरम् । पर्जन्यगर्जितेनेव, गतदुःखं महीतलम् ॥ १६३ ॥

अन्येषुद्वारिकां प्राप्नो, वर्षासु श्रीशिवासुतः । ततः प्रभुप्रणामाय, निर्मायः केशवो ययौ ॥ १६४ ॥

नत्वा शुश्रूषमाणोऽथ, पप्रच्छ स्वामिनं हरिः । न किं चलन्ति वर्षासु, दत्तहर्षाः सुसाधवः ? ॥ १६५ ॥

विश्वचक्षुरथाऽऽचक्ष्यौ, नेमिर्गम्भीरया गिरा । बहुजीवकुलोत्कर्षा, वर्षा तन्नोचिता गतिः ॥ १६६ ॥

श्रुत्वेति श्रीपतिः, श्रीमान्, जग्राह नियमं तदा । वर्षासु निःसरिष्यामि, कचिन्नाहं गृहाद् बहिः ॥ १६७ ॥

निश्चित्येति हरिर्नत्वा, नेमिं धाम जगाम सः ।

कोऽपि मोच्योऽन्तरा नेति, द्वारपालं तथाऽऽदिशत् ॥ १६८ ॥

वीराख्यस्तु पुरे तस्मिन्, कुविन्दो भक्तिमान् हरौ ।

अविलोक्य हृषीकेशं, न शुक्ले स्म कदाचन ॥ १६९ ॥

आवासे न प्रवेक्षं सः, लेभे द्वारस्थितस्ततः । सपर्या विष्णुमुद्दिश्य, चक्रे नित्यमभोजनः ॥ १७० ॥

१ °लोकात्, समन्ताद् यः स्फुटच्छिराः खंता० सं० ॥ २ °मृतं पादचन्द्रं बहिः खंता० ॥

३ °मद्युतौ दं खंता० सं० ॥ ४ क मो ! यां खंता० ॥ ५ °यवंशजाः सं० ॥ ६ °युद्धोऽथ,

तुष्टादेष हरिः खंता० सं० ॥ ७ द्वारि स्थिं खंता० ॥

वर्षान्ते, निर्ययौ विष्णुर्गृहाद् मानुरिवानुदात् ॥ १७१ ॥

अष्टच्छद् वीरकं धीरः, किं कृशोऽसीति नीतिमान् ॥ १७१ ॥

तद्धृत्ते कथिते द्वास्थैर्गृहे सोऽस्सलितः कृतः । वीरकेण समं जग्मे, हरिणा नेमिसन्निधौ ॥ १७२ ॥

साधुधर्मं जिनाधीशात्, कार्यमाकर्ण्य सोऽवदत् । नास्मि श्रामप्ययोग्योऽहमस्तु मे नियमस्तु तत् ॥ १७३ ॥

न निषेधो व्रतात् कश्चित्, कार्यः किन्तु व्रतोत्सवः ।

सर्वस्यापि मया विष्णुरभिगृह्येत्यगाद् गृहम् ॥ १७४ ॥ युग्मम् ॥

विवाहाः स्वसुताः प्राह; कृष्णस्तन्नुमागताः ।

स्वामित्वमथ दास्यत्वं; भवतीभ्यो ददामि किम् ? ॥ १७५ ॥

स्वामित्वं देहि नस्तात्, तामिरित्युदितो हरिः । आहयामास ताः सर्वाः, प्रत्रज्यां नेमिसन्निधौ ॥ १७६ ॥

जननीशिक्षिताऽवोचत्, कन्यका केतुमञ्जरी । भविष्यामि मुजिष्याऽहं, तात् । न स्वामिनी पुनः ॥ १७७ ॥

अन्याः कन्या ममेदृक्षं, मा वदन्निति विष्णुना । तद्विवाहप्रिया पृष्ठो, विक्रमं वीरकः स्वयम् ॥ १७८ ॥

वीरमन्यस्ततो वीरः, कुविन्दोऽवोचदच्युतम् । वदरीस्थो मया आगणा, कृकलासो हतो मृतः ॥ १७९ ॥

चक्रमार्गे मया वारि, वहद्वामाङ्घ्रिणा धृतम् । मक्षिकाः पानकुम्भान्तर्धृता द्वारस्थपाणिना ॥ १८० ॥

समासीनो द्वितीयेऽङ्घ्रि, विष्णुर्मामीमुजोऽवदत् । वीरकस्यास्य वीरत्वं, कुलातीतं किमप्यहो ॥ १८१ ॥

येन रक्तस्फटो नागो, निवसन् वदरीवने । निजघ्ने भूमिश्छेपेण, वेमतिः क्षत्रियो ह्ययम् ॥ १८२ ॥

येन चक्रकृता गङ्गा, वहन्ती कल्लपोदकम् । धारिता वामपादेन, वेमतिः क्षत्रियो ह्ययम् ॥ १८३ ॥

येन घोषवती सेना, वसन्ती कलशीपुरे । निरुद्धा वामहस्तेन, वेमतिः क्षत्रियो ह्ययम् ॥ १८४ ॥

इत्युक्त्वा पौरुषं स्पष्टं, क्षत्रियेषु जनार्दनः । वीरेणोद्वाहयामास, स्वकन्यां केतुमञ्जरीम् ॥ १८५ ॥

वीरकस्तां गृहे नीत्वा, तस्या दास इवामवत् । आज्ञया केशवस्याथ, तां दासीमिव चक्रिवान् ॥ १८६ ॥

परामृता तु सा विष्णुं, रुदतीदं न्यवेदयत् ।

कृष्णोऽवोचत् त्वयाऽप्याचि, दास्यं स्वाम्यममोचि तत् ॥ १८७ ॥

साऽवोचदधुनाऽपि त्वं, पितः । स्वाम्यं प्रयच्छ मे । इति प्रात्राजयत् पुत्री, कृष्णोऽनुज्ञाप्य वीरकम् ॥ १८८ ॥

एकदा प्रवदौ विष्णुर्द्वादशावर्तवन्दनम् । विश्वेषामपि साधूनां, मुदा तदनु वीरकः ॥ १८९ ॥

ऊचे हरिर्विभुं पञ्चाऽधिकैर्युद्धशतैस्त्रिभिः । न श्रान्तोऽहं तथा नाथ, यथा वन्दनयाऽनया ॥ १९० ॥

अभ्यधत् ततः स्वामी, श्रीमन्नद्य त्वयाऽर्जिते । साक्षात् क्षायिकसम्यक्त्व-तीर्थकृन्नामकर्मणा ॥ १९१ ॥

सप्तम्या दुर्गतेरायुरुद्धृत्याद्य त्वया हरे । साधुवन्दनया बद्धं, तृतीयैरनिरथावनौ ॥ १९२ ॥

कृष्णोऽवदत् पुनर्देयं, वन्दनं दमिनां मया । नरकायुर्थया शेषमपि निःशेषतां भजेत् ॥ १९३ ॥

द्रव्यवन्दनमित्थं ते, न भवेद् दुर्गतिच्छिदे । इत्युक्तः स्वामिनाऽष्टच्छद्, वीरकस्य फले हरिः ॥ १९४ ॥

अथाभ्यधत् तीर्थेशः, केश एवास्य तत्फलम् । वन्दिताः साधवोऽनेन, यतस्त्वदनुवर्तनात् ॥ १९५ ॥

नत्वाऽथ नाथमावासे, ययौ द्वारवतीपतिः । दण्डणाल्यो हरेः सनुः, प्रात्रज्जेमिसन्निधौ ॥ १९६ ॥

१ भूमे, नन्तु च हरिणा प्रभुम् ॥ खंता० सं० ॥ २ त्वं, स्वाम्यं तात् । प्रयं खंता० सं० ॥

३ ऊचे विष्णुर्वि सं० ॥ ४ यनरकोत्थितम् ॥ खंता० सं० ॥ ५ नं शमिं खंता० सं० ॥

६ शेषं, मम मूलादपि जुटेत् खंता० सं० ॥

अन्यदा कर्म तस्योच्चैरुदगादान्तरायिकम् । स्वयं न लभते सोऽयं, हन्ति लाभं परस्य च ॥ १९७ ॥
साधवोऽथ जगन्नाथमप्रेच्छन् किं न दण्डणः । कुत्रापि लभते किञ्चिन्नगरे ऋद्धिमत्यपि ? ॥ १९८ ॥

अथावदद् विभुग्रामि, धान्यपूरामिषे पुरा । विप्रो मगधदेशेऽभूदयं नाम्ना परासरः ॥ १९९ ॥
ग्रामे राजनियुक्तोऽसौ, ग्राम्यैः क्षेत्राणि वापयन् । सीतामकर्षयद् भकेऽभ्युपेतोऽपि पृथक् पृथक् ॥ २०० ॥
बुभुक्षितानपि श्रान्तानपि तृष्णातुरानपि । वृषान् दासांश्च स क्रूरो, मुमोच न कथञ्चन ॥ २०१ ॥
इत्यन्तरायमर्जित्वा, कर्म भ्रान्त्यै भृशं भवे । दण्डणोऽभूत् सुतो विष्णोः, पूर्वकर्मोदितं च तत् ॥ २०२ ॥
समाकर्ण्येति संविभः, कृष्णसूनुः पुरः प्रभोः । अग्न्यग्रहीदिदं यत्न, मोक्ष्येऽहं परलब्धिभिः ॥ २०३ ॥
परलब्धं न तद् भुङ्क्ते, लभते न स्वयं कचित् । कालक्षेपमसावित्थं, चक्रे दुष्करकारकः ॥ २०४ ॥
कोऽतिदुष्करकारीति, प्रभुः पृष्टोऽथ विष्णुना । व्याचख्यौ दण्डणं साधुं, सोढाऽलभपरीषहम् ॥ २०५ ॥
नत्वाऽथ स्वामिनं विष्णुः, पुरं द्वारवतीं व्रजन् । मुनिं दण्डणमालोक्य, ननामोचैर्यं कुञ्जरात् ॥ २०६ ॥
ववन्दे विष्णुनाऽप्येव, धन्यः कोऽपि मुनीश्वरः । कोऽपि श्रेष्ठीति तं साधुं, मोदकैः प्रत्यलाभयत् ॥ २०७ ॥
दर्शयन् मोदकान् सोऽपि, मुनिः प्रभुमभाषत । मम कर्माद्यं किं क्षीणं, लब्धा यन्मोदका अमी ? ॥ २०८ ॥
जिनो जगद् नो कर्म, क्षीणं लब्धिश्च नैव ते । वन्दमानं हरिं दृष्ट्वा, यत् त्वां स प्रत्यलाभयत् ॥ २०९ ॥
परलब्धिमसुञ्जानः, स्थण्डिले मोदकान् मुनिः । द्राक् परिष्ठापयन् लेभे, केवलं सूरिभावनः ॥ २१० ॥
प्रभुं प्रदक्षिणीकृत्य, स केवलिसभां गतः । विहृत्याथ सुवि स्वामी, द्वारकां पुनरागमत् ॥ २११ ॥
रथनेमिरथान्येष्टुमिक्षां भ्रान्त्वा पुरान्तरे । बलमानो गुहां काञ्चित्, प्रविष्टो वृष्टिपीडितः ॥ २१२ ॥
नेमिं नत्वा तथा राजीमती यान्ती पुरं प्रति । वृष्टिदूना तमोगुप्तां, रथनेमिगुहामगात् ॥ २१३ ॥
रथनेमिमजानन्ती, तमः स्तोमतितरोहितम् । उद्घापयितुमत्रासौ, वस्त्राण्युद्घाण्यमुञ्चत् ॥ २१४ ॥
तां तथा वीक्ष्य कामार्तो, रथनेमिरथाऽवदत् । पुराऽपि प्रार्थिताऽसि त्वमथ मे कुरु वाञ्छितम् ॥ २१५ ॥
रथनेमिमथो भत्वा, ध्वनिना भोजनन्दनी । संवृताङ्गी जवादेव, व्रीडामारादुपाविशत् ॥ २१६ ॥
राजीमत्याऽथ जरुपन्त्या, चिरं साधूचितं वचः । प्रत्यबोधि तदा प्रीतो, रथनेमिमहामुनिः ॥ २१७ ॥
तदालोच्य प्रभोरग्रे, तपस्तीव्रतरं चरन् । स्वच्छात्मा वत्सरेणासौ, कलयामास केवलम् ॥ २१८ ॥
विहृत्य पुनरन्येष्टुः, स्वामी रैवतपर्वते । सेवितो देवतावृन्दैः, शमवान् समबासरत् ॥ २१९ ॥
हरिराह सुतान् प्रातर्यः प्राग् नंस्यति नेमिनम् । यच्छामि वाञ्छितं तस्मै, वाजिनं रथराजिनम् ॥ २२० ॥
श्रुत्वेति प्रथमं प्रातर्बालकः पालको मुदा । तुरङ्गस्यैव लोभेन, नेमिनाथं ननाम सः ॥ २२१ ॥
शाम्बस्तु प्रस्तुतध्याननिधानीमृतमानसः । स्थानस्य एव तीर्थेशं, प्रणनाम निशात्यये ॥ २२२ ॥
ययाचे पालकः प्रातर्हयं हरिरथाव्रवीत् । प्रभुः प्राग् वन्दितो येन, दास्ये तस्यैव वाजिनम् ॥ २२३ ॥
गत्वाऽथ विष्णुना पृष्टः, स्वामी सम्यग्भाषत ।

द्रव्यतः पालकः शाम्बो, भावतः प्राग् ननाम माम् ॥ २२४ ॥
अभव्योऽयमिति कुद्धो, निचक्रे पालकं हरिः । शाम्बाय मण्डलेशत्वमिदं च तुरगं ददौ ॥ २२५ ॥
देशनान्तेऽन्यदा नेमिं, नमस्कृत्य जनार्दनः । पप्रच्छ द्वारकाऽप्येषा, कदाचिद् यास्यति क्षयम् ? ॥ २२६ ॥

१ 'नत्वा चिरं भवे । खंता० सं० ॥ २ 'तकाचले खंता० ॥ ३ नत्वा' सं० ॥ ४ 'ति
श्रुत्वा, निच' खंता० ॥

अथावदद् विभुः शौर्यपुरसीम्नि परासरः । सिधेवे तापसः कोञ्चित् । कन्यां नीचकुलं पुरा ॥ २२७ ॥
 तद्द्वैपायनो नाम, ब्रह्मचारी दमी शमी । वसन् वनेऽत्र मद्यान्वैः, शाम्बाद्यैः सह निष्यते ॥ २२८ ॥
 स, पुरीं धक्ष्यति क्रुद्धो, यादवैः सह तापसः । आतुर्जराकुमारात् ते, मृत्युर्भावी जरासुतात् ॥ २२९ ॥
 श्रुत्वा जराकुमारस्तत्, खिन्नचेताः प्रभोर्वचः । ययौ वनं जिने नत्वा, तृण-कोदण्डदण्डभृत् ॥ २३० ॥
 श्रुत्वा द्वैपायनोऽपीदं, नृपरम्परया वचः । सर्वक्षयाय मा मृमिष्यत् वनमन्दिरः ॥ २३१ ॥
 नेमिं प्रणम्य कृष्णोऽपि, प्रति द्वारवतीं गतः । भावी मद्यादनर्थोऽयमिति मधं न्यवारयत् ॥ २३२ ॥
 अथ कादम्बरी, कादम्बरीसंज्ञगुहान्तरे । शिलाकुण्डे समीपाद्रेः, पौराः कृष्णाज्ञयाऽयजन् ॥ २३३ ॥
 एवं क्षयभियाऽऽपृच्छय, सिद्धार्थः सोदरो बलम् । देवीमृगोपकर्तास्मि, गदित्वेत्यग्रहीद् व्रतम् ॥ २३४ ॥
 स षण्मासीं तपस्तप्त्वा, मुनीन्द्रस्त्रिदिवं ययौ । इतश्च कश्चित् कुण्डस्थां, सुरांशाम्बानुगः पयौ ॥ २३५ ॥
 शाम्बायाश्च सुरापूर्णां, चक्रे हतिमुपायतम् । आल्यत् पृष्ठः स शाम्बेन, शिलाकुण्डे स्थितां सुराम् ॥ २३६ ॥
 द्वितीयेऽहि ययौ शाम्बः, कुमारैः सह दुर्धरैः । अतृप्तश्च पयौ स्वादुरसां स्वादुरसां चिरात् ॥ २३७ ॥
 द्वैपायनस्तदा ध्यानस्थितः शैलाश्रितः शमी । पूर्वाहहेतुरित्येव, ऋषांशाम्बेनैव कुडितः ॥ २३८ ॥
 कृत्वाऽथ तं मृतप्रायं, ययुः सर्वेऽपि वेस्मसु । कुड्यस्यास्य पुरीदाहे, प्रतिज्ञां धृतवान् हरिः ॥ २३९ ॥
 पटुमिश्रदुमिः शास्त्रवचोभिर्मक्तिमिस्तथा । कृष्णस्तं सान्त्वयामास, न पुनः शान्तवानसौ ॥ २४० ॥
 क्रोपकूरारुणाक्षोऽपि, मुनीशः कृष्णमब्रवीत् । सह रामेण सुकोऽसि, पुरीदाहेऽतिमक्तिमाक् ॥ २४१ ॥
 हन्यमानेन दुर्दान्तेर्मया तव कुमारकैः । बद्धं निदानमचेति, पूर्वाहोऽस्तु तपःफलम् ॥ २४२ ॥
 कृष्णस्तपस्विनेत्युक्तः, सरामः प्रययौ पुरीम् । द्वैपायननिदानं च, तदमृतं प्रकटं पुरे ॥ २४३ ॥
 अथ कृष्णाज्ञयाऽभूवन्, धर्मनिष्ठाः पुरीजनाः । तदा रैवतकाद्रौ च, श्रीनेमिः समवासरत् ॥ २४४ ॥
 तत्र गत्वा प्रभुं नत्वा, चाश्रौषीद् देशनां हरिः । प्रद्युम्न-शाम्बौ निषध, उल्लुक्कः सारणादयः ॥ २४५ ॥
 कुमारा रुक्मिणी चात्र, सत्याद्याश्च यदुत्थियः । बह्वयः संसारनिर्विण्णा, देशान्ते प्रवव्रजुः ॥ २४६ ॥
 ॥ शुभम् ॥

समुद्रविजयादीन् स, स्तुवन् प्रव्रजितान् पुरा । निनिन्द स्वयमात्मानं, हरिर्मुहुरदीक्षितम् ॥ २४७ ॥
 ज्ञातचेताः प्रभुः प्रादु, जातुचिन्तैव शार्ङ्गिणः । भजन्ते संयमं बद्धा, येन दिनेन किञ्चन ॥ २४८ ॥
 किञ्चाधोगामिनः सर्वे, स्वभावेन भवन्त्यमी । श्रुत्वेति विधुरं बाढं, तं स्वामी पुनरभ्यधात् ॥ २४९ ॥
 मा विषीद् हरे । भावी, त्वमहेजत्र भारते । ब्रह्मलोकं बली गत्वा, च्युत्वा मर्त्यो भविष्यति ॥ २५० ॥
 देवीभूतस्ततश्च्युत्वा, पुनरत्रैव भारते । भूत्वा ते तीर्थनाथस्य, शासने मोक्षमाप्स्यति ॥ २५१ ॥
 श्रुत्वेति नत्वा तीर्थेशं, कृष्णोऽजान्नगरीं निजाम् । भगवान् नेमिनाश्रोऽपि, विजहारान्यतस्ततः ॥ २५२ ॥
 पुनः कृष्णाज्ञया पौरा, बाढं धर्मपराः स्थिताः । द्वैपायनोऽपि भूत्वाऽभूदथ बह्मिकुमारकः ॥ २५३ ॥
 पूर्ववैरैस्सूतेरित्य, द्वारकां दग्धुमुदुरः । नालम्भ्यपुनरसौ, पौरतपःप्रतिहतः परम् ॥ २५४ ॥
 वर्षाण्येकादशालब्धच्छिद्रोऽस्यादेव रोषणः । द्वादशेऽब्दे प्रवृत्ते च, लोकश्चित्तमिति व्यधात् ॥ २५५ ॥
 अष्टस्तपोमिस्माकं, सोऽपि द्वैपायनो ध्रुवम् । रामाहे ततः स्वैर, प्रवर्तितमहोत्सवाः ॥ २५६ ॥

१ °दुर्मदैः खंता० ॥ २ °न पिष्टिं खंता० सं० ॥ ३ °लोऽथ, मुं खंता० सं० ॥

४ °स्मानमेकं मुहुं खंता० ॥ ५ °तदधो सं० ॥ ६ °स्युतेः प्राप्ते, द्वारं खंता० सं० ॥

इति भांसादनं मद्यपानं च यदवो व्यधुः । छिद्रान्वेषी स च च्छिद्रं, लेभे द्वैपायनासुरः ॥ २५७ ॥
 उल्का-निर्घात-भूकम्पा-ऽऽलेख्य-ग्रहसितादयः । उत्पाता विविधाः प्रादुरासंस्तस्यां ततः पुरि ॥ २५८ ॥
 पिशाच-शाकिनी-भूत-चेतालादिपरिच्छिदः । द्वैपायनासुरः सोऽपि, ब्राम्हण द्वारिकान्तरे ॥ २५९ ॥
 उष्ट्राखण्डः दक्षिणस्यां, यान्तं रक्षांशुकावृत्तम् । महिषोरुढमात्मानं, स्वमेऽपश्यन् पुरीजनाः ॥ २६० ॥
 सीरादिः सीरिणो नष्टं, रत्नं चक्रादि शार्ङ्गिणः । तत्र संवर्तकं वातं, विचकारासुरस्ततः ॥ २६१ ॥
 काननानि समग्राणि, दिग्भ्योऽष्टाभ्योऽपि वायुना । उन्मूल्य स पुरीं काष्ठ-तृणादिभिरपूरयत् ॥ २६२ ॥
 भीत्या प्रणश्यतो लोकान्, दिग्भ्योऽप्यानीय दृष्टवीः ।

द्वारकान्तर्निचिक्षेप, क्षणाद् द्वैपायनासुरः ॥ २६३ ॥

अथ क्षयानलप्राये, ज्वलने ज्वालिते द्विषा । तत्र बालैश्च वृद्धैश्च, कण्ठलूनैर्मथः स्थितम् ॥ २६४ ॥
 देवकी-रोहिणीयुक्तं, वसुदेवमथो रथे । कण्ठं प्रज्वलनाद् रामयुक्तः कृष्णो न्यवेशयत् ॥ २६५ ॥
 न ह्या न ब्रूषा नेमांसं कण्ठं रथमीशते । स्तम्भितास्तेन दैत्येन, स्थिता लेप्यमया इव ॥ २६६ ॥
 कृष्ण-रामौ स्वसामर्थ्यात्, तं रथं द्वारि निन्यतुः । प्रतोलीकपाटे ते, पिदघावसुरः क्रुधा ॥ २६७ ॥
 अपाटयत् कपाटौ तौ, रामः पादप्रहारतः । रथस्तु नाचलत् कृष्णमाणोऽपि गिरिशृङ्गवत् ॥ २६८ ॥
 अथ तौ पितरः प्राहृषत्सौ । द्राम् गच्छतं युवाम् । निदानं स मुनिः कुर्वन्, युवामेव मुमोच यत् ॥ २६९ ॥
 क्षरणं पुनर्नैर्मिथुनाऽप्यस्तु दुर्वियम् । कस्यापि न वयं क्रोऽपि, नास्माकमिति निश्चयः ॥ २७० ॥
 इति ध्यामंतां भूमिं, तेषामग्निं वर्षष सः । मृत्वाऽथ दिवि जग्मुस्ते, राम-कृष्णौ निरीयतुः ॥ २७१ ॥
 दहमानां पुरीं पार्यां, द्रष्टुमप्यक्षमौ शुचा । आलोच्याऽऽलोच्य तौ पार्ष्णुपचनं प्रति चेलतुः ॥ २७२ ॥
 पुरेशं प्रज्वलंस्मिन्, रामद्वयः कुञ्जवारकः । शिष्योऽस्मि नेमिनाथस्य, आवतोऽहं घृतव्रतः ॥ २७३ ॥
 भुवञ्चिति समुत्पाद्य, नीतोऽसौ जृम्भकामरैः । प्रात्राजीत् पट्टवे देशे, श्रीमन्नेमिदान्तिके ॥ २७४ ॥

॥ युगम् ॥

इतोऽपि क्षुधितं कृष्णं, मुक्त्वा हस्तिपुराद् बहिः । गत्वा बलो गृहीत्वौ च, शम्बलं वलितः स्वयम् ॥ २७५ ॥
 तनूपेणाऽच्छदन्तैनं, धार्तराष्ट्रेण सीरभृत् । पिषाय नगरद्वारं, चौराज्यमिति रोषितः ॥ २७६ ॥
 द्वेर्होहतेन कृष्णेन, बलादर्गलबाहुना । हेलाहतकपाटेन, युक्तः सीरी द्विषोऽजयत् ॥ २७७ ॥
 अथ मुक्त्वा तदुद्याने, तौ कौशाम्भवन् गतौ । तत्रार्तस्तृष्णया कृष्णस्तस्थौ रामोऽम्भसे गतः ॥ २७८ ॥
 अथ पीताम्बरच्छन्नतनोः सुप्तस्य कानने । लभो जानूपरिन्यस्ते, कृष्णस्त्याङ्कितले शरः ॥ २७९ ॥
 तदुत्थाय हरिः, कोऽयमित्यवादीदमर्षणः । उपलक्ष्य गिराऽऽगत्य, जरापुत्रो सुमूर्च्छं च ॥ २८० ॥
 लब्धसंज्ञो रुद्रनाह, शिर्गमे जन्मेदभीदृशम् । शिर्गं यन्न तदा दीर्घः, श्रुत्वा तत् तीर्थकृद्वचः ॥ २८१ ॥
 ममारण्यगतस्यापि, यदम् शरगोचरः । तन्मन्ये कृष्ण ! पूर्वग्वा, न स्यादर्हद्वजोऽन्यथा ॥ २८२ ॥
 अथ तं हरिस्स्याह, विषादेन कृतं कृत्तिन् । त्वं जीव-यादवेप्वेको, व्रज वेगेन पाण्डवान् ॥ २८३ ॥
 भाविनस्ते सहायास्ते, चिरं क्षाम्याश्च मद्विरा । गच्छ यावद् बलो नैति, त्वांहनिष्यति स कुवा ॥ २८४ ॥
 इत्युक्त्वा प्रेषितसैष, गोविन्देन जरासुतः । उन्मूल्यास्मै ददौ चायमभिज्ञानाय कौस्तुभम् ॥ २८५ ॥

१ परिग्रहः खंता ॥ २ पाकान्तमात्मा खंता ० सं ॥ ३ स्तं रथं कण्ठमी खंता ॥

४ ण्डमथुर्यं प्रति खंता ० सं ॥ ५ त्वाऽथ, शं खंता ॥ त्वाऽध्वशं सं ॥

कृष्णाङ्गेर्बाणमुद्धृत्य, प्रयातोऽथ जरासुतः । रामान्वेषमयात् किञ्चिद्, विपरीतैः पदैश्चलन् ॥ २८६ ॥
 उत्तराभिमुखीभूय, कृष्णोऽपि प्राञ्जलिस्तदा । पञ्चम्यः परमेष्ठिन्यो, नमश्चक्रे यथाविधि ॥ २८७ ॥
 प्रशशंस कुटुम्बं स्वं, पुरा प्रव्रजितं तदा । हृदा निनिन्द चात्मानमीदृशव्यसनातुरम् ॥ २८८ ॥
 प्रहारपीडयाऽथाऽयं, निर्विवेकीभवन्मनाः । ध्यातद्वैपायनद्वेषस्तृतीयां पृथिवीं ययौ ॥ २८९ ॥
 कृत्वाऽम्भः पद्मपत्रेऽथ, बलः कृष्णाग्रमागतः । असौ सुखेन विश्रान्तः, सुप्तोऽस्तीति क्षणं स्थितः ॥ २९० ॥
 वीक्ष्य रक्तं चिराचीरं, मृतं मत्वाऽथ बान्धवम् । सोऽपतन्मूर्च्छितो लब्धसन्धः सद्यो रुरोद च ॥ २९१ ॥
 विष्णोर्मुखाग्रमागत्य, जगाद च शुचाऽर्दितः । आतर्न किं वदस्यच, कोऽपराधः कृतो मया ॥ २९२ ॥
 लग्नः कालो ममावेति, क्रुद्धश्चेत् तत् त्यज कुषम् । पयोमध्याङ्गुलीरिखोपमः कोपो महात्मनाम् ॥ २९३ ॥
 रामस्तमित्यजल्पन्, वैन्धुं वात्सल्यमोहितः । स्कन्धेऽधिरोप्य वज्राम्, पूजयामास चान्वहम् ॥ २९४ ॥
 षण्मासान्ते कदाऽप्येष, कश्चित् पप्रच्छ पूरुषम् । मेलयन्तं रथं शैलेःतीर्णं भनं पुनः समे ॥ २९५ ॥
 उत्तीर्य विषमाद् भग्नः, समे योऽयं रथः पथि । कथं सहस्रसण्डोऽयं, मूढ ! मेलकमेप्यति ॥ २९६ ॥

सोऽप्याह जित्वा युद्धानि, सुसमुप्तोऽप्ययं मृतः ।

चेत् ते जीविष्यति आता, मिलिष्यति रथोऽपि तत् ॥ २९७ ॥

रामोऽन्यतः कमप्याह, वपन्तं ग्राणि पद्मिनीः । लगिष्यन्ति महामूढ !, कथमैत्राप्यमूरिति ॥ २९८ ॥
 सोऽप्युवाच यदि आता, जीविष्यति मृतस्तव । तदेताः कमलिन्योऽपि, गमिष्यन्त्यत्र वैभवम् ॥ २९९ ॥
 अन्यतोऽपि हली प्राह, नरं मुष्टद्वुसेचिनम् । रोक्ष्यत्येष कथं नाम, दग्धकीलोपमो द्रुमः ॥ ३०० ॥
 सहासमाह सोऽप्येनमहो ! महदिहाङ्गुत् । शवं स्कन्धे वहन् प्लष्टद्वुसेके यद्वदत्यदः ॥ ३०१ ॥
 गोशबाये तृणं कश्चित्, क्षिपन् रामेणैवाधितः । रचयन्ति मृताः कापि, गावः कवलनक्रियाम् ॥ ३०२ ॥
 स जगाद यदा स्कन्धे, जीविष्यति शवस्तव । करिष्यति तदा सद्यो, गौरियं कवलग्रहम् ॥ ३०३ ॥
 किं मृतो मेऽनुजः सीरीः, ध्यायन्निति तदुक्तिभिः । दिव्यरूपं पुरोऽपश्यत्, तं सिद्धार्थं स्वबान्धवम् ॥ ३०४ ॥
 स जगाद अताकाङ्क्षी, त्वयाऽहं प्रार्थितोऽभवम् । तेनाऽऽयातोऽस्मि मूढं त्वामद्य बोधयितुं बलात् ॥ ३०५ ॥
 रथादि मत्कृतं सर्वं, मोहं मुञ्च मृतो हरिः । इदं वदन् जरासूनुकथामपि जगाद सः ॥ ३०६ ॥
 अथाऽऽह सीरभृद् बन्धो !, साधु साध्वस्मि बोधितः । किं करोम्यधुनाऽहं तु, स्वबान्धववियोजितः ॥ ३०७ ॥
 अथामाषिष्ट सिद्धार्थो, जिनदीक्षां विनाऽधुना । बन्धो ! न युज्यते किञ्चित्, तव कर्तुं विवेकिनः ॥ ३०८ ॥
 मत्वेति तद्वचस्तेन, देवेन सह सीरभृत् । चकार हरिसंस्कारं, सिन्धुसैन्धवेदसीमनि ॥ ३०९ ॥
 चारणपैरथो नेमिनियुक्ताद प्राव्रजद् बलः । तुङ्गिकाशिररस्थायी, सिद्धार्थोऽमूच रक्षकः ॥ ३१० ॥
 अन्यदा तं पुरे कापि, पश्यन्ती काऽपि कूपगा । कुम्भस्थाने स्वपुत्रस्य, ग्रीवायां रज्जुमक्षिपत् ॥ ३११ ॥
 आलोकयेदं बलो निन्दन्, निजलूपातिशयिताम् । तदादि नगर-आमगत्यभिग्रहमग्रहीत् ॥ ३१२ ॥
 सदा मासोपवासी स, त्रन एव स्थितः कृती । तृण-काष्ठादिहारिभ्यो, भिक्षया पारणं व्यधात् ॥ ३१३ ॥
 अस्मद्वाज्येच्छया धीरः, कोऽप्ययं तप्यते तपः । ध्यात्वेति मूरयो भूपास्तं हन्तुं तद् वनं ययुः ॥ ३१४ ॥
 सिद्धार्थः सन्निधानेऽथ, तस्य सिंहान् विचक्रिवान् । मीतास्ततो बलं नत्वा, ययुर्निजपुरं नृपाः ॥ ३१५ ॥

१ 'लीलेखो' खंता० सं० ॥ २ 'ततस्त' खंता० ॥ ३ 'बन्धुवा' खंता० ॥ ४ 'मस्मिभम्' खंता० सं० ॥
 ५ 'ण धारितः' । खंता० ॥ ६ 'मुग्धं त्वा' सं० ॥ ७ 'सङ्गमसीम' खंता० सं० ॥

अथ सिंहादयोऽप्यस्मिन्, बलदेशनया वने । निवृत्तपिप्पिताहाराः, श्रावकत्वं प्रपेदिरे ॥ ३१६ ॥
 प्राक्सम्बन्धी मुनेरस्य, कोऽपि जातिस्मरो मृगः । वनेऽशंसज्जनं सान्नमागतं मौलिसंज्ञया ॥ ३१७ ॥
 रथकारोऽन्यदा कोऽपि, दासभ्यस्तद् वनं गतः । तत्रानयन्मृगो रामं, भिक्षाहेतोः पुरःसरः ॥ ३१८ ॥
 तदा भोक्तुं निविष्टोऽसौ, रथकृद् वीक्ष्य सीरिणम् । धन्योऽहं यदिहायातः, साधुरित्युत्थितो मुदा ॥ ३१९ ॥
 सर्वाङ्गस्पृष्टमूर्तत्वा, स मुनिं प्रत्यलामयत् । मान्यभागी भवत्वेष्ट, भिक्षामित्यग्रहीन्मुनिः ॥ ३२० ॥
 स मृगोऽपि तदाऽध्यायद्, धिग् मे तिर्यक्त्वमागतम् । न शक्नोऽस्मि तपः कर्तुं, दानं दातुं च न क्षमः ॥ ३२१ ॥
 इति त्रयोऽपि सद्भ्यानां, रथकारेण-सीरिणः । वातेरितद्बुधातेन, ब्रह्मलोके ययुः समम् ॥ ३२२ ॥
 इतश्च पाण्डवा मत्वा, जरापुत्रात् कथामिमाम् । आक्रन्दमुखराश्रुकुः, मुरारेरौर्द्धदेहिकम् ॥ ३२३ ॥
 जरासन्नुमथ न्यस्य, राज्ये मार्तण्डतेजसम् । ते नेमिप्रेषिताद्धर्मघोषाचार्याद् व्रतं दधुः ॥ ३२४ ॥
 आर्या-ऽनार्येषु देशेषु, लोकं नेमिरबोधयत् । निर्वाणसमये चायं, ययौ रैवतकाचलम् ॥ ३२५ ॥
 कृते समवसरणे, देवैः कृत्यान्तदेशनाम् । तत्र प्राबोधयन्नेमिस्वामी लोकाननेकशः ॥ ३२६ ॥
 सहितः पञ्चभिः साधुशतैः षट्त्रिंशताऽधिकैः । मासिकानशनी स्वामी, पादपोषणं व्यधात् ॥ ३२७ ॥
 अथ त्वाण्ड्रे शुचिश्चेताष्टन्यां सद्भ्यानामाश्रितः । सार्द्धं तैः साधुभिः सार्यं, विशुर्निर्वाणमासदत् ॥ ३२८ ॥
 कौमारे त्रिशती जज्ञे, लघ्व-केवल्योः पुनः । शतानि सप्त वर्षाणां, सहस्रायुरिति प्रभुः ॥ ३२९ ॥
 निर्वाणपर्वणि सुपर्वपतिर्विधाय, कृत्यानि तत्र सफलीकृतनाकिलक्ष्मीः ।
 नन्दीश्वरे प्रशमिताखिललोककष्टमष्टाहिकोत्सवमतुच्छमतितस्तदान ॥ ३३० ॥
 तस्यां निर्वाणभूमौ मणिमयमतुलं मन्दिरं नेमिभर्तु-
 श्वके शक्रेण शृङ्गप्रकरकवलितव्योमदेशावकाशम् ।
 तत् पूर्वं रैवताद्रिः प्रथितमिह महातीर्थमेतत् पृथिव्यां,
 देवी यत्राऽम्बिकाऽसौ किशलयति सतां सन्ततं क्षेमलक्ष्मीम् ॥ ३३१ ॥
 ॥ इत्याचार्यश्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदय-
 नास्मि श्रीसङ्खपतिचरिते लक्ष्म्यङ्के महाकाव्ये श्रीनेमिर्निर्वाणवर्णनो

नाम चतुर्दशः सर्गः ॥

यात्रायां चन्द्रसान्द्रं लसदहितयशः कोटिशः कुङ्कुयित्वा,
 क्षिप्तं सङ्खप्रतापानलमहसि मुदा यत् त्वया लीलयैव ।
 अद्याप्युदामपूरप्रसरसुरमिताशेषदिकृचक्रवाल-
 स्तेन श्रीवस्तुपाल ! स्फुरति परिमलः कोऽपि सौभाग्यभूमिः ॥ १ ॥
 कृतस्त्वं ननु दीनमण्डलपतिर्दारिद्र्य ! तत् किं पुनः,
 खिन्नः साम्प्रतमीक्ष्यसे गतमहा चातः ! समाकर्ण्यताम् ।
 त्वहन्तामपि पत्तलां मम हठाद् दुःस्थालिमालाक्षर-
 श्रेणिं सम्प्रति लुम्पति प्रतिमुहुः श्रीवस्तुपालः क्षितौ ॥ २ ॥
 ॥ ग्रन्थाग्रम् ३४० । उभयम् ४९१९ ॥

१ इति श्रीविं खंता० ॥ २ 'मिस्वामिनिर्वा' खंता० ॥ ३ अयं श्लोकः वता० प्रतौ वास्ति ॥
 ४ ग्रन्थाग्रम्-३४५ । उभयम्-४९२४ । वता० ॥

पञ्चदशः सर्गः ।

अयं धुन्धशीराणविवसुधासन्निभविभा-

नुभाकर्ण्यकर्ण्यानुपदमुपदेशानिति गुरोः ।

समस्तं ध्वस्तैना जनितजिनयात्रापरिकरो-

ऽकरोत् सुस्थं प्रास्थानिकविधिमधीशो मतिमताम्

॥ १ ॥

श्लाघ्येऽङ्घ्रि सङ्घसहितः स हितः प्रजानां, श्रीमानथ प्रथमतीर्थरुदेकचिन्तः ।

सम्भाषणाद्भुतसुग्राभवचाञ्चवाल, वाचालवारिदपथो रथचक्रनादैः

॥ २ ॥

साम्प्रैरुपर्युपरिबाहपदाप्रजाप्रखूलीपटैर्झटिति कुट्टिमतामटद्भिः ।

मार्गे निरुद्धखरदीधितिधामसङ्गे, सङ्घस्तदा भवनगर्म इवावभासे

॥ ३ ॥

नास्मैप्रभुभक्तिभासुरमनाः कीर्तिप्रभाशुभ्रिता-

काशः काशहृदाभिधेऽथ विदधे तीर्थे निवासानसौ ।

चक्रे चारुमना जिनार्चनविधिं तद् ब्रह्मचर्यव्रता-

रम्भस्तस्मिन्तविष्टपत्रयजयश्रीधामकामस्मयः

॥ ४ ॥

पुष्टभक्तिभरतुष्टया रयादम्बया हततमःकदम्बया ।

पत्यं हृक्पथमथ प्रतिश्रुतं, सन्निधिं समधिगम्य सोऽचलत्

॥ ५ ॥

ग्रामे ग्रामे पुरि पुरि पुरोवर्तिभिर्मर्त्यमुख्यैः,

कृतप्रवेशिकविधितता व्योम्नि पश्यन् पताकाः ।

मूर्ताः कीर्तीरयममनुत प्रौढनृत्तप्रपञ्च-

आस्यल्लीलाद्भुतमुजलतावर्णनीयाः स्वकीयाः

॥ ६ ॥

अध्यावास्य नमस्यकीर्तिविभवः श्रीसङ्घमहस्तमः-

स्तोमादित्यमुपत्यकापरिसरे श्रीमल्लदेवानुजः ।

श्रीनासेयजिनेशदर्शनसमुत्कण्ठोल्लसन्मानस-

स्वस्यन्मोहमथारोह विमललोणीघरं धीरधीः

॥ ७ ॥

तत्र स्नात्रमहोत्सवव्यसनिनं मार्तण्डचण्डद्युति-

कान्तं सङ्घजनं निरीक्ष्य निखिलं सार्द्धाभिवन्मानसः ।

सद्यो माहृदमन्दमेदुरतरअद्भुतनिधिः शुद्धधीः

भ्रन्नीन्द्रः स्वयमिन्द्रमण्डपमयं आरम्भयामासिबान्

॥ ८ ॥

मन्त्री मौलौ किल जिनपतेस्त्रिचचारित्रपात्रं,
 स्नात्रं कृत्वा कलशकुलितैः स्मेरकाक्ष्मीरनीरैः ।
 चक्रे चञ्चलमृगमदमयालेपन-स्वर्णभूषा,
 वण्यैः पूजाकुसुम-वसनैस्तं स कल्पद्रुकल्पम् ॥ ९ ॥
 मन्त्रीशेन जिनेश्वरस्य पुरतः कर्पूरपूरा-ऽयुग्-
 म्लोषत्प्रेङ्खितधूपधूमपटली सा काऽपि तेने मुदा ।
 या तद्वद्धमहाध्वजप्रणयिनी स्वर्लोककल्लोलिनी-
 मिश्रेयं रविकन्यकेति वियति प्रत्यक्षमुत्प्रेक्ष्यते ॥ १० ॥
 इत्थं तत्र विधाय निर्मलमनाः सम्मान-दानक्रिया-
 सानन्दप्रमदाकुलं कुलनभोमाणिष्यमष्टाहिकाम् ।
 विप्रोन्मर्दिकपर्दिष्यक्षविहितप्रत्यक्षसान्निध्यतः,
 श्रद्धावर्धितसम्मदादुद्धतरन्मन्त्रीश्वरो भूधरात् ॥ ११ ॥
 अजाहुराख्ये नगरे च पार्श्वपादानजापालनृपालपूज्यान् ।
 अभ्यर्चयन्नेष पुरे च कोडीनारे स्फुरत्कीर्तिकदम्बमम्बाम् ॥ १२ ॥
 देवपत्तनपुरे पुरन्दरस्तूयमानममृतांशुलाञ्छनम् ।
 अर्चयन्नुचितचातुरीचितः, कामनिर्मथननिर्मलछुतिम् ॥ १३ ॥
 पीतस्फीतरुचिश्चिराय नयनैर्वामभ्रुवां वामन-
 स्थल्यामेष मनोविनोदजननं कृत्वा प्रवेशं पुरि ।
 धीमान् निर्मलधर्मनिर्मितिसमुल्लासेन विस्मापयन्,
 दैवं रैवतकाधिरोगमकरोत् सङ्गेन सङ्गेश्वरः ॥ १४ ॥ विशेषकम् ॥
 गजेन्द्रपदकुण्डस्य, तत्र पीयूषहारिभिः ।
 चकार मज्जनं मन्त्री, वारिभिः पापवारिभिः ॥ १५ ॥
 जिनमज्जनसज्जसज्जनं, कलशान्यस्ततदम्बुकुङ्कुमम् ।
 अथ सङ्गमवेक्ष्य सङ्कटे, विदधे वासवमण्डपोद्यमम् ॥ १६ ॥
 संरम्भसङ्घटितसङ्घजनौघहृष्टमष्टाहिकामयमिहापि कृती वितेने ।
 सद्भूतभावभरभासुरचित्तचृत्तिरुद्धचकीर्तिसयसुम्बितदिकदम्बः ॥ १७ ॥
 लुम्पन् रजो विजयसेनमुनीशपाणिवासप्रवासितकुवासनभासमानः ।
 सम्यक्त्वरीपणकृते विततान नन्दिमानन्दमेतुरमयं रमयन् मनांसि ॥ १८ ॥
 दानैरानन्द्य वन्दिमजमसृजदनिर्वारमाहारदानं,
 मानी सम्मान्य साधूनपुषदपि मुखोद्भाटकर्मदिकानि ।
 मन्त्री सत्कृत्य देवार्चनरचनपरानर्चयित्वाऽयमुच्चै-
 रम्बा-प्रशुम्न-साम्बानिति कृतसुकृतः पर्वतादुत्ततरा ॥ १९ ॥

- असाधि सार्धमिकमानदानैरनेन नानाविधधर्मकर्म ।
 अबाधि सा चिह्नरूपेण माया, निर्माय निर्मायमनःसु पूजाम् ॥ २० ॥
 पुरः पुरः पूरयता पथांसि, घनेन सान्निध्यकृता कृतीन्दुः ।
 स्वकीर्तिवन्नव्यनदीर्ददर्श, ग्रीष्मेऽतिमीष्मेऽपि पदे पदेऽसौ ॥ २१ ॥
 इति प्रतिज्ञामिव नव्यकीर्तिप्रियः प्रयाणैरतिवाह्य वीथीम् ।
 आनन्दनिःस्यन्दविधिर्विधिः, पुरं प्रप्रेदे धवलकर्मकं सः ॥ २२ ॥
 समं तेजःपालान्वितपुरज्जनैर्वीरधवल-
 प्रभुः प्रत्युधातस्तदनु सदनं प्राप्य सुकृती ।
 युतः सङ्गेनासौ जिनपतिमथोत्तार्य रथत-
 स्ततः सङ्घस्यार्चामशन-वसनाद्यैर्व्यरचयत् ॥ २३ ॥
 अथ प्रसादाद् भूमर्तुः, प्राप्य वैभवमद्भुतम् ।
 मन्त्रीशः सफलीचके, स्वमनोरथपादपम् ॥ २४ ॥
 भक्त्याऽऽखण्डलमण्डपं नवनवश्रीकेलिपर्यङ्कि-
 वर्यं कारयति स्म विस्मयमयं मन्त्री स शत्रुक्षये ।
 यत्र स्तम्भन-रैवतप्रभुजिनौ शास्त्रा-ऽम्बिकालोकन-
 प्रभुम्भनप्रभृतीनि किञ्च शिखराण्यारोपयामासिवात्र ॥ २५ ॥
 गुरु-पूर्वज-सम्बन्धि-मित्रमूर्तिकदम्बकम् ।
 तुरङ्गसङ्गतं मूर्तिद्वयं स्वस्यानुजस्य च ॥ २६ ॥
 शातकुम्भमयान् कुम्भान्, पञ्च तत्र न्यवेशयत् ।
 पञ्चधाभोगसौख्यधीनिधानकलशानिव ॥ २७ ॥
 सौवर्णदण्डयुगलं च, प्रासादद्वितये न्यधात् ।
 श्रीकीर्तिकन्दयोरुद्यन्तनाङ्कुरसोदरम् ॥ २८ ॥
 कुन्देन्दुसुन्दरप्रावपावनं तोरणद्वयम् ।
 इहैव श्री-सरस्वत्योः, प्रवेशायेष निर्ममे ॥ २९ ॥
 अर्कपालितकं ग्राममिह पूजाकृते कृती ।
 श्रीवीरधवलकम्पापाद्, दापयामास शासने ॥ ३० ॥
 [* श्रीपालिताख्ये नगरे गरीयस्तरङ्गलीलादलितं(तो)ग्रतापम् ।
 तडागमागःक्षयहेतुरेतच्चकार मन्त्री ललिताभिधानम् ॥ ३१ ॥
 हर्षोत्कर्षं न केषां मधुरयति सुधासाधुमाधुर्यगर्ज-
 तोयः सोऽयं तडागः पथि मथितमिलत्पाम्थसन्तापपापः ? ।
 साक्षादम्भोजदम्भोदितमुदितमुखैर्लोलेलम्बशब्दै-
 रन्देव्यो दुग्धमुग्धां त्रिजगति जगदुर्गत्र मन्त्रीशकीर्तिम् ॥ ३२ ॥ **]

पृष्ठपट्टं च सौवर्णं, श्रीयुगादिजिनेशितुः ।
 स्वकीयतेजःसर्वस्वकोशन्यासमिवाऽऽर्पयत् ॥ ३३ ॥
 प्रासादे निदधे चास्य, काञ्चनं कलशत्रयम् ।
 शान-दर्शन-चारित्र्यमहारत्ननिधानवत् ॥ ३४ ॥
 किञ्चैतन्मन्दिरद्वारि, तोरणं नेत्रपारणम् ।
 शिलाभिर्विदधे ज्योत्स्नागर्वसर्वस्वदस्युभिः ॥ ३५ ॥
 लोकेः पाञ्चालिकानृत्तसंरम्भस्तम्भितेक्षणैः ।
 इहाभिनीयते दिव्यनाट्यप्रेक्षाक्षणः क्षणम् ॥ ३६ ॥
 [**प्रासादः स्फुटमच्युतैकमहिमा श्रीनामिस्त्वनुप्रमो-
 स्तस्याग्रे स्थितिरैककुण्डलतुलां धत्तेतरां तोरणम् ।
 श्रीमन्श्रीश्वर ! वस्तुपाल ! कलयन्नीलाम्बरालम्बिता-
 मप्युच्चैर्जगतोऽपि कौतुकमसौ नन्दी तथा(वा)ऽस्तु श्रिये ॥३७॥**]
 अत्र यात्रिकलोकानां, विशतां व्रजतामपि ।
 सर्वथा सम्मुखैवास्ति, लक्ष्मीरुपरिवर्तिनी ॥ ३८ ॥
 [**यत् पूर्वैर्न निराकृतं सुकृतिभिः साम्मुख्य-वैमुख्ययो-
 र्वैतं तन्मम वस्तुपालसचिवेनोन्मूलितं दुर्यशः ।
 आशास्तेऽद्भुततोरणोभयमुखी लक्ष्मीस्तदस्मै मुदा,
 श्रीनामैयचिभुप्रसादवशतः साम्मुख्यमेवाधुना ॥ ३९ ॥
 तस्यानुजङ्घ जगति प्रथितः पृथिव्यामव्याजपौरुषगुणप्रगुणीकृतश्रीः ।
 श्रीतेजपाल इति पालयति क्षितीन्द्रमुद्रां समुद्ररसनावधिगीतकीर्तिः ॥ ४० ॥
 समुद्रत्वं स्थाधे महिमहिमधाम्नोऽस्य बहुधा,
 यतो भीष्मग्रीष्मोपमविषमकालेऽप्यजनि यः ।
 क्षणेन क्षीणायामितरजनदानोदकततौ,
 दयाधेला हेलोद्विगुणितगुणत्यागलहरी ॥ ४१ ॥
 वलापथस्य पन्थास्तपस्विनां ग्रामशासनोद्धारात् ।
 येनापनीय नवकरमनवकरः कारयाञ्चक्रे ॥ ४२ ॥
 पुण्योल्लासविलासलालसधिया येनात्र शत्रुञ्जये,
 श्रीनन्दीश्वरतीर्थमर्पितजगत्पावित्र्यमासूत्रितम् ।
 पतच्चानुपमासरःपरिसरोद्देशे शिलासञ्चये,
 न्यानद्धोद्धतवन्धमुद्धुरपयःकल्लोलमुककलमम् ॥ ४३ ॥
 स्फुटस्फटिकदर्पणप्रतिमतामिदं गाहते,
 मुधाकृतसुधाकरच्छविपवित्रनीरं सरः ।

विकस्वरसरोरुहप्रकरलक्षलोलक्षते,

यदत्र हरिदङ्गनावदनविम्बनाडम्बरः

॥ ४४ ॥

शशुञ्जये यः सरसी निवेक्ष्य, श्रीरैवताद्रौ च जटाधराणाम् ।

ग्रामस्य दानेन करं निवार्य, सङ्गस्य सन्तापमपाचकारं

॥ ४५ ॥

क्षोणीपीठमियद्रजःकणमियत्पानीयबिन्दुः पतिः,

सिन्धूनामियदङ्गुलं वियदियत्ताला च कालस्थितिः ।

इत्थं तथ्यमवैति यस्त्रिभुवने श्रीवस्तुपालस्य तां,

धर्मस्थानपरम्परां गणयितुं शङ्के न सोऽपि क्षमः

॥ ४६ ॥***]

पतत् सुवर्णरचितं, विश्वालङ्करणमनणुगुणरत्नम् ।

सङ्गाधीश्वरचरितं, हतदुरितं कुरुत इदि सन्तः ।

॥ ४७ ॥

[अथ प्रशस्तिः]

॥ स्वस्ति ॥

श्रीनागेन्द्रमुनीन्द्रगच्छतरणिः श्रीमान् महेन्द्रः प्रभुः

जज्ञे क्षान्तिमुधानिधानकलशः सौख्यासिचन्द्रोदयः ।

सम्मोहोपनिपातकातरत्तरे विधेऽत्र तीर्थेशितुः,

सिद्धान्तोऽप्यविमेषतर्कविषमं यं दुर्गमाशिश्रिये

॥ १ ॥

तत्सिंहासनपूर्वपर्वतशिरःप्रातोदयः कोऽप्यभूद्,

भास्वानस्तसमस्तदुस्तमताः श्रीक्षान्तिस्वरिः प्रभुः ।

प्रस्युज्जीवितदर्शनैप्रविकसद्भ्यौघपद्माकरं,

तेजश्छन्नदिगम्बरं विजयते तद् यस्य लोकोत्तरम्

॥ २ ॥

आनन्दस्वरिरिति तस्य बभूव शिष्यः, पूर्वोऽपरः क्षमधरोऽमरचन्द्रस्वरिः ।

धर्मद्विपस्य दक्षनाविव पापवृक्षक्षोदक्षमौ जगति यौ विशदौ विभातः

॥ ३ ॥

अस्ताधवाब्धयपयोनिषिमन्दराद्रिमुद्राजुषोः किमनयोः स्तुमहे महिम्नः ? ।

बाल्येऽपि निर्दलितवादिगजौ जगाद, यौ व्याघ्र-सिंहशिशुकाविति सिद्धराजः ॥ ४ ॥

सिद्धान्तोपनिषन्निषण्णहृदयो धीजन्ममैमिस्तयोः,

पठे श्रीहरिभद्रस्वरिरभवच्चारित्रिणामग्रणीः ।

भ्रान्त्वा शून्यमनाश्रयैरितिचिराद् यस्मिन्नवस्थानतः,

सन्तुष्टैः कलिकालगौतम इति ख्यातिवितेने गुणैः

॥ ५ ॥

श्रीविजयसेनस्वरिस्तत्पठे जयति जलधरध्वानः ।

यस्य गिरो धारा इव, भवदवभवदवशुविभवमिदः

॥ ६ ॥

१ शः पुण्यान्विचन्द्रो खंता० सं० ॥ २ श्रियत् खंता० ॥ ३ नद्युतिलसद्भ्यौ
खंता० सं० ॥ ४ धनोऽमं खंता० सं० ॥ ५ भूस्तपदे, पूज्यश्रीहरिं खंता० सं० ॥ ६ यैरिव
चिं सं० ॥

[**पञ्चासराहवनराजविहारतीर्थे,

प्रालेयभूमिधरंभूतिबुरन्धरेऽस्मिन् ।

साक्षादधःकृतमवा तटिनीवे यस्य,

व्याख्येयमच्युतगुरुक्रमजा विभाति

॥ ७ ॥

भवोद्भटवनावनीविकटकर्मवंशावलि-

च्छिदोच्छलितमौक्तिकप्रतिमकीर्तिकीर्णान्वरम् ।

असिश्रियमशिश्रियद् वितततीव्रतं यद्गतं,

क्षितौ विजयतामयं विजयसेनस्ररिगुरुः

॥ ८ ॥**]

शिष्यं तस्य प्रशस्यप्रशमगुणनिवेरन्यदाऽरप्यदाव-

ज्वालाजिह्वालदीप्तिर्भविजनविपद्वहिवार्दः कपर्दी ।

देवी चाम्बा निशीथे समसमयमुपागत्य हर्षाश्रुवर्षा-

मेयश्रेयःसुभिक्षाविति निजगदतुर्गद्गदोद्दामनादम्

॥ ९ ॥

नाभूवन् कति नाम? सन्ति कति नो? नो वा भविष्यन्ति के?,

किन्तु कापि न कोऽपि सङ्क्षुपुरुषः श्रीवस्तुपालोपमः ।

पश्येत्थं महरत्नहर्निशमहो ! सर्वाभिसारोद्धरो,

येनायं विजितः कैलिः कलयता तीर्थेशयात्रोत्सवम्

॥ १० ॥

तस्मादस्य अशस्विनः सुचरितं श्रीवस्तुपालस्य तैद्,

वाचाऽस्माकममोघया किल यथाऽध्यक्षीकृतं सर्वथा ।

त्वं श्रीमन्मुदयप्रभ ! प्रथय तत् पीयूषसर्वङ्गैः,

श्लोकैर्यत्तव भारती समभवत् साक्षादिति श्रूयते

॥ ११ ॥

इत्युक्त्वा गतयोस्तयोरथ पथो दृष्टेः प्रमातक्षणे,

विश्रप्य त्वंगुरोः पुरः सविनयं नम्रीभवंन्मौलिना ।

प्राप्याऽऽदेशमयं प्रयोर्विरचयामासे समासेदुषा,

प्रागल्भीमुदयप्रभेण चरितं नित्यन्दरूपं गिराम्

॥ १२ ॥

किञ्च श्रीमलधारिगच्छजलधिप्रोलासशीतद्युते-

स्तस्य श्रीनरचन्द्रस्ररिमुगुरोर्माहात्म्यमाशास्महे ।

यत्पाणिस्मितपद्मवासविकसत्किञ्चलकसंवासिताः,

सन्तः सन्ततमाश्रिताः कमलया भृङ्गयेव भान्ति क्षितौ

॥ १३ ॥

श्रीधर्माभ्युदयाह्वयेऽत्र चरिते श्रीसङ्घमर्तुर्भया,

दग्ने काल्यदलानि सङ्घटयितुं कर्मान्तिकलं परम् ।

किन्तु श्रीनरचन्द्रसूरिमिरिदं संशोध्य चक्रे जग-

त्पाविज्यक्षमपादपङ्कजरजःपुञ्जैः प्रतिष्ठास्पदम्

॥ १४ ॥

नित्यं व्योमनि नीलीनरजरूचौ यावत् त्विषामीश्वरो,

दिवपत्रावलिबन्धुरे कुवलये यावच्च हेमाचलः ।

हृत्पद्मे विदुषामिदं युचरितं तावन्नवाविर्मव-

त्सौरभ्यप्रसरं चिरं कलयतात् किञ्चत्कलक्ष्मीपदम्

॥ १५ ॥

॥ इति श्रीविजयसेनसूरिशिष्यश्रीमदुदयप्रभसूरिविरचिते श्रीधर्माभ्युदयनाम्नि
श्रीसङ्गपतिचरिते लक्ष्म्यङ्गे महाकाव्ये श्रीवस्तुपालसङ्गयात्रावर्णने
नाम पञ्चदशः सर्गः ॥ छ ॥ १५ ॥

मुक्तेर्मार्गे यदेतद् विरचितमुच्चितं सङ्गभर्तुश्चरित्रं,

सत्रं पाविज्यपात्रं पथिकजनमनःखेदविच्छेदहेतुः ।

अस्मिन् सौरभ्यगर्भमसमरसवतीं सत्कर्था पान्थसार्थाः,

प्राप्य श्रीवस्तुपालप्रवरनवरसास्वादमासादयन्ति

॥ १ ॥

श्रीशारदैकसदनं हृदयालवः के,

नो सन्ति हन्त ! सकलास्तु कलास्तु निष्ठाः ? ।

तादृक् परस्य दृष्टेः सुकवित्वतरव-

बोधाय बुद्धिविमवस्तु न वस्तुपालात्

॥ २ ॥

नैव व्यापारिणः के विदधति करणग्राममालैकवश्यं ?,

लेभे सद्योगसिद्धेः फलममलमलं केवलं वस्तुपालः ।

आकल्पस्थायि धर्माभ्युदयनवमहाकाव्यनाम्ना यदीयं,

विश्वस्याऽऽनन्दलक्ष्मीमिति दिशति यशो-धर्मरूपं शरीरम् ॥ ३ ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् १२१ । उभयम् ५०४१ ॥

प्रत्येकमत्र ग्रन्थाग्रं, विगण्य विनिश्चितम् ।

द्वात्रिंशदक्षरश्लोकद्विपञ्चाशच्छतीमितम्

॥ १ ॥

५ सं० १२९० वर्षे चैत्रशु ११ रवौ स्तम्भतीर्थवेलाकूलमनुपालयता

महं श्रीवस्तुपालेन श्रीधर्माभ्युदयमहाकाव्यपुस्तकमिदम-

लेखि ॥ छ ॥ छ ॥ शुभमस्तु श्रोतव्याख्यातृणाम् ॥

अथ परिशिष्टानि

प्रथमं परिशिष्टम् ।

धर्माभ्युदयमहाकाव्यान्तर्गतानामितिहासविदुषयोगिनां पद्यानामनुक्रमणिका ।

पद्यादिः	सर्गः	पद्याङ्कः	पद्यादिः	सर्गः	पद्याङ्कः
अजाहराख्ये नगरे	१५	१२	देवपत्तनपुरे	१५	१३
अणहिलपादकनगरा-	१	२२	नरचन्द्रमुनीन्द्रस्य	१	१३
अत्र यात्रिकलोकानां	१५	३८	नाभेयप्रभुभक्ति-	१५	४
अथ प्रसादाद्	१५	२४	पीतस्फीतरुचि-	१५	१४
अध्यावास्य नमस्य-	१५	७	पीयूषादपि पेशलाः	१०	प्रान्ते
अन्तः कज्जलमञ्जुल-	८	प्रान्ते	पुण्योल्लासविलास-	१५	४३
अयं ध्रुवक्षीरार्णव-	१५	१	पुरः पुरः पूरयता	१५	२१
असाधि साधमिक-	१५	२०	पुष्टमकिभर	१५	५
आयाताः कति नैव	९	प्रान्ते	पृष्ठपङ्कं च सौवर्णं	१५	३३
इति प्रतिज्ञामिव	१५	२९	प्रासादः स्फुटमच्युतैक-	१५	३७
इत्थं तत्र विधाय	१५	११	प्रासादे निदधे चास्य	१५	३४
इहैव श्रीसरस्वत्योः	१५	३०	भक्त्याऽऽखण्डल-	१५	२५
एतेऽन्योग्यविरोधिनः	६	प्रान्ते	मन्त्री मौलौ किल	१५	९
एतेषां च कुले गुरुः	१	२४	मन्त्रीशेन जिनेश्वर-	१५	१०
किञ्चैतन्मन्दिरद्वारि	१५	३५	मुष्णाति प्रसभं	९	प्रान्ते
कुन्वेन्दुसुन्दरभाव-	१५	२९	यत् पूर्वैर्न निराकृतं	१५	३९
कल्लसत्स्वं ननु दीन-	१४	प्रान्ते	यस्तीर्थयात्राभव-	२	प्रान्ते
क्षोणीपीठमियद्भजः	१५	४६	यात्रायां चन्द्रलान्द्रं	१४	"
खेलद्भिः खरदूषणास्त-	८	प्रान्ते	या श्रीः स्वयं जिन-	३	"
गजेन्द्रपदकुण्डस्य	१५	१५	राजा लुलोठ पादाग्रे	१	१२
गुरुपूर्वजसम्बन्धि-	१५	२६	राजा श्रीवन्तराज	१	९
गुरुः श्रीहरिभद्रोऽयं	१	९	रिपुखीनेत्राम्मोघय-	१	७२
गुर्वाशीर्वचसां फलं	१	१६	लुम्पन् रजो विजयसेन-	१५	१८
ग्रामे ग्रामे पुरि पुरि	१५	६	लोकैः पाञ्चालिका-	१५	३६
चौलुक्यचन्द्रलवण-	१	२१	वर्षीयान् परिलुप्त	१	प्रान्ते
जिनमज्जनसज्ज-	१५	१६	वस्त्रापथस्य पन्था-	१५	४२
जीयाद् विजयसेनस्य	१	१४	विभुताविक्रमविद्या-	१	२३
तत्र स्नानमहोत्सव-	१५	८	विश्वस्मिन्नपि वस्तु-	१३	प्रान्ते
तमस्तोमच्छिदे स	१	१०	व्याप्ताशेषहरि-	१	१५
तस्य श्रीवज्रसेनस्य	१ १२	प्रत्य०	शत्रुख्ये यः सरसी	१५	४५
तस्यानुजश्च जगति	१५	४०	शश्वच्चलाऽपि किल	१२	प्रान्ते
दानैरातनय बन्दि	१५	१९	शातकुम्भमथान्	१५	२७
दृश्यः कस्यापि नायं	११	प्रान्ते	श्रीपालिताख्ये नगरे	१५	३१

पद्यादिः	सर्गः	पद्याङ्कः	पद्यादिः	सर्गः	पद्याङ्कः
श्रीमत्प्राग्वाटगोत्रे	१	१८	सान्द्रैरुपर्युपरिवाह-	१५	३
श्रीवस्तुपालसचिवस्य परे	५	प्रान्ते	सोऽयं कुमारदेवी	१	१९
श्रीवासाम्बुजमाननं	७	"	सौवर्णदण्डयुग्मं च	१५	२८
श्लाघ्येऽहि सङ्घसहितः	१५	२	स्फुटस्फटिकदर्पण-	१५	४४
सङ्घपतिचरितमेतत्	१	१७	स्वस्ति श्रीपुण्डरीक-	७	प्रान्ते
समं, तेजःपाला-	१५	२३	हरिभद्रविभुर्विद्या-	१	११
समुद्रत्वं श्लाघेमहि	१५	४१	हर्षोत्कर्षं न केषां	१५	३२
संरम्भसङ्घटित-	१५	१७			

द्वितीयं परिशिष्टम् ।

धर्मान्मुदयान्तर्गतानामितिहासविदुषो गिनां विज्ञेयान्मानुक्रमणिका ।

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
मक्षयतृतीया	पर्व	३३	चौलुक्य	वंशः	२
मजापाल	राजा	१८५	जाबड-डि	ओष्टी	६३
मजाहरा	तीर्थं नगरं च	१८५	ज्ञानपञ्चमी	पर्व	१०२
मण्डिलपाठक मण्डिलपुर	} नगरम्	२, ३	तेजःपाल	मन्त्री	२, १८३, १८७
अनुपमासरः			त्रिभुवनपालविहार	प्रासादः	६३
अमरचन्द्रसुरि	सरः	१८७	देवपत्तन	नगरम्	१८५
अमरसुरि	आचार्यः	१८८	धर्मान्मुदय	काव्यनाम	१८९, १९०
अमरसुरि	"	३	धवलकक	नगरम्	१८६
अमृतांशुलाञ्छन	चन्द्रप्रभजिनमूर्तिः	१८५	नरचन्द्र	आचार्यः	१, १८९, १९०
अम्बा	देवी १८३, १८५, १८९		नागेन्द्र	राच्छः	३, १८८
अम्बिका	देवी	१८६	पञ्चम्यादितपः	तपः	९८, १०२
अकपालित	ग्रामः	१८६	पञ्चासर	प्रासादः	३, १८९
आखण्डलमण्डप	शत्रुञ्जयस्थो मण्डपः	१८६	पालित	नगरम्	१८६
आनन्दसुरि	आचार्यः	१८८	पालितपालित	"	६१
आर्यवेद	ग्रन्थः	५३	प्राग्वाट	वंशः	२
आशुक	मन्त्री	६३	मधुमती	नगरी	६३
आसराज	वस्तुपालपिता	२	मल्लदेव	वस्तुपालभ्राता	२, १८४
इन्द्रमण्डप	शत्रुञ्जयस्थो मण्डपः	१८४	महेन्द्रसुरि	आचार्यः	३, १८८
उदयन	मन्त्री	६३	रैवत-क	पर्वतः	१८५, १८८
उदयप्रभ	आचार्यः	१८९	ललितसरः	सरः	१८६
कपदिन	यक्षः ६१-६४, १८५, १८९		लवणप्रसाद	वीरधवलपूर्वजः	२
कासडव	नगरम्	१८४	वनराज	गूर्जरेश्वरः	३
कुमारदेवी	वस्तुपालमाता	२	वनराजविहार	प्रासादः	१८९
कुमारपाल	गूर्जरेश्वरः	६३	वलमी	नगरी	६३
कुमारपुर	नगरम्	६३	वस्तुपाल	मन्त्रीश्वरः	२, ६, २२, २६, ५०, ५६, ६०, ६४, ९६, १०५, ११७, १४५, १५४, १७१, १८३, १८७-१९०
कोडीनार	ग्रामः	१८५	वस्त्रापथ	तीर्थम्	१८७
गजेन्द्रपदकुण्ड	गिरिनारगिरिगतः कुण्डः	१८५	वाग्भट	मन्त्री	६३
गूर्जरत्रा	जनपदः	६३	वामनस्थली	ग्रामः	१८५
गोपालगूर्जरी	रासकमेदः	१४९	वासवमण्डप	शत्रुञ्जयस्थो मण्डपः	१८५
गोमुख	यक्षः	३६	विजयसेनसुरि	आचार्यः	६, ३, १८५, १८८, १८९
गोमत	व्रतविशेषः	१४८			
चण्डप	वस्तुपालपितामहपितामहः	२			
चण्डप्रसाद	वस्तुपालप्रपितामहः	२, २५, २८			

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
विमलगिरि	पर्वतः	६२, १८४	सिद्धराज	गूर्जेश्वरः	६३, १८८
वीरधवल	राजा	२, १८६	सिद्धसेनदिवाकर	आचार्यः	१
शत्रुञ्जय	पर्वतः	५४, ५५, ६१, ६२, १८६, १८८	सिद्धाधिप	गूर्जेश्वरः	६३
शान्तिसुरि	आचार्यः	३, १८८	सोम	वस्तुपालपूर्वजः	२
शिलादित्य	राजा	६३	स्तम्भनक	जिनः	१८६
सङ्कपतिचरित	काव्यनाम	२	हरिभद्रसुरि	याकिनीसूनुः	१
सङ्काधीश्वरचरित	"	१८८	हेमसुरि	आचार्यः	१, ३, १८८
				"	१

तृतीयं परिशिष्टम् ।

धर्माभ्युदयमहाकाव्यान्तर्गतानां विशेषनाम्नामनुक्रमणिका ।

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
अक्षर	(राजपुत्रः)	११९, १६५	अनुपमासरस्व	(सरः)	१८७
अक्षयतृतीया	(पर्व)	३३	अन्धकवृष्णि	(राजा)	११८
अक्षोभ्य	(दशराराजः)	११८, १५९	अपरविदेह	(क्षेत्रम्)	१९, १८
अक्ष	(जनपदः)	११६	अपराजित	(विमानम्)	११७, १४९
अक्षारक	(विद्याधरकुमारः)	१२०	अपराजित	(राजपुत्र)	१११, ११३-११५
अक्षारमती	(विद्याधरी)	१४४	अपराजिता	(विद्या)	१४
अचल	(दशराराजः)	११८	अपराजिता	(देवी)	१५-१७
अचलपुर	(नगरम्)	१०६, १०७, १३७	अपराजिता	(नगरी)	२३
अच्युत	(बासुदेवः)	२१, २७, १५६	अपराजिता	(दिक्कुमारी)	२५
अच्छदन्त	(राजा)	१८१	अपाक्यरुचक	(पर्वतः)	२५
अजापाल	(राजा)	१८५	अप्रतिचका	(देवी यक्षिणी)	३६
अजाहरा	(तीर्थं नगरं च)	१८५	अध्वकुमार	(भवनपतिः)	५७
अजितसेन	(सुलसापुत्रो देवकीगर्भः)	१४७	अध्विकुमार	(भवनपतिः)	२४
अञ्जन	(पर्वतः)	५७	अभयङ्कर	(राजा)	९-१४, १७
अणहिलपाटक	(नगरम्)	२, ३	अभयमती	(श्रेष्ठिपत्नी)	२०
अणहिलपुर			अभिचन्द्र	(कुलकरः)	२४
अतिपाण्डुकम्बला	(मेरुशिला)	१४९	"	(दशराराजः)	११८
अतिमुक्त	(मुनिः)	६२, ११९, १४७, १५१, १५३, १५६, १५७, १६६	अमरचन्द्रसूरि	(आचार्यः)	१८८
अनघा	(ग्राममहत्तरपत्नी)	६१	अमरसूरि	(आचार्यः)	३
अनङ्गदेव	(इभ्यः)	११५	अमरसेना	(राक्षी)	९
अनङ्गवती	(राजपुत्री)	१७	अमितगति	(विद्याधरराजः)	१२१
"	(विद्याधरराजपुत्री)	१०३	अमृतसागर	(आचार्यः)	६७
अनङ्गसेन	(राजा)	१०९-१११	अमृतसेन	(विद्याधरराजः)	११२
अनन्तसेन	(सुलसापुत्रो देवकीगर्भश्च)	१४७	अमृतांशुलालन	(चन्द्रप्रभजिनः)	१८५
अनादित	(जम्बूद्वीपाधि- पतिदेवः)	९४	अम्बा	(देवी)	१८४, १८५, १८९
अनाधृष्टि	(राजपुत्रः)	१५०, १६५-१६८	अम्मोदाख	(अखम्)	१६९
अनिन्दिता	(दिक्कुमारी)	२५	अयोध्या	(नगरी)	२८, २९, ३३, ५८
अनीकयशस्व	(सुलसापुत्रो देवकीगर्भश्च)	१४७	अरिकेशरी	(लक्ष्मीपुरराजः)	१७
			"	(हस्तिनागपुरराजः)	७५
			अरिष्ट	(वृषभः)	१४९, १५१
			अरिष्टनेमि	(तीर्थकरः)	१६९, १७२
			अरिष्टपुर	(नगरम्)	१४४
			अर्कपाका	(रसवती)	१४०, १४१

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
अर्कपालित	(नगरम्)	१८६	उन्मग्ना	(नदी)	३९
अर्चिमालिन्	(विद्याधरराजपुत्रः)	१२०	उल्मुक	(राजपुत्रः)	१८०
अर्जुन	(पाण्डवः)	१५९, १६६-१६८	क्रतुपर्ण	(राजा)	१३७-१३९, १४२
अलम्बुसा	(दिक्कुमारी)	५६	ऋषभ	(तीर्थकरः)	२७, ४२, ५८
अवस्वापिनी	(विद्या)	७०	"	(श्रेष्ठी)	६८, ६९
अशनिवेग	(विद्याधरराजपुत्रः)	१२०	ऋषभकूट	(पर्वतः)	४०
अशोकदत्त	(राममित्रम्)	२३	ऋषभसेन	(राजपुत्रः)	३५
अश्वहृद्विद्या	(विद्या)	१४१	एकनासा	(दिक्कुमारी)	२५
अष्टापद	(पर्वतः)	४२, ५२, ५३, ५५, ५७, ६०, १२०, १२३, १४२	"	(राजपुत्री)	१७७
अदिकुमार	(भवनपतिः)	२४	ऐरवत	(क्षेत्रम्)	२७
आखण्डल-मण्डप	(शत्रुञ्जयस्थो मण्डपः)	१८६	कच्छ	(राजपुत्रः)	३१
आग्नेय	(अस्त्रम्)	१६९	कथाप्रिय	(राजा)	९१
आदिनाथ	(तीर्थकरः)	५८	कनकपुर	(नगरम्)	११६
आनकतुन्मुमि	(कृष्णपिता)	१२६	कनकप्रभ	(राजा)	१५७, १५८
आनन्दसूरि	(आचार्यः)	१८८	कनकमाला	(विद्याधरराज्ञी)	१५७, १५९
आपात	(भिन्नराजा)	३९	"	(राजपुत्री)	११२
आभीर	(जातिः)	१४३	कनकवती	(राज्ञी)	१२४-१२६, १४४, १७७
आरण	(कल्पः)	११५	"	(जम्बूपत्नी)	८९
आर्यवान्	(राष्ट्रीढः)	६५, ६६	कनकश्री	(")	६९, ८७
आर्यवेद	(शास्त्रम्)	५३	कनकसेना	(")	६८-८४
आर्यमि	(चक्रवर्त्ती भरतः)	४०, ५८	कन्दर्पकोश	(नगरम्)	९२
आशुक	(मन्त्री)	६३	कपर्दिन्	(यक्षः)	६१-६४, १८५, १८९
आसराज	(वस्तुपालपिता)	२	कमल	(विद्याधरः)	११०
इक्ष्वाकु	(वंशः)	२८, ६३	कमलभानु	(विद्याधरराजः)	११३
इन्द्रमण्डप	(शत्रुञ्जयस्थो मण्डपः)	१८४	कमलमाला	(श्रेष्ठिपत्नी)	६८
इलादेवी	(दिक्कुमारी)	२५	कमलवती	(जम्बूपत्नी)	६९
इषुवेगवती	(नदी)	१२२	कमलिनी	(विद्याधरराजपुत्री)	११३
ईशान	(कल्पः)	१८, १९	कम्बुपाणि	(वासुदेवः)	१६४
ईशान	(इन्द्रः)	२७, १४९	कर्कोटक	(पर्वतः)	१२३
ईशानचन्द्र	(राजा)	२०, २३	कर्ण	(राजा)	१६७
ईश्वरदत्त	(श्रेष्ठी)	२०	कलम्बुका	(चापी)	१५९
उग्रसेन	(राजा)	११८, ११९, १४८, १५२, १५३, १६५, १७३, १७४	कलाकामगवी	(शारदानाम)	६८
उत्तरकुरु	(क्षेत्रम्)	२८, १७५	कलिह	(विद्याधरः)	११०
उदयन	(मन्त्री)	६३	कलिङ्गसेना	(वेदया)	१२१
उदयप्रभ	(आचार्यः)	१८९	कंस	(राजपुत्रः)	११८, ११९, १४५-१५५, १६९
उदीचीरखक	(पर्वतः)	२५	कंसारि	(वासुदेवः)	१७०
उदुम्बरारवती	(नदी)	१२१	काञ्चनदंष्ट्र	(विद्याधरराजः)	१४५
			कादम्बरी	(गुहा)	१८०

नाम	किम् ?	पत्रम्
कामलता	(वाराङ्गना)	११३
कामसमुद्ध	(सार्थवाहः)	६७
काल	(जरासन्धपुत्रः)	१५३, १६९
काल	(संवरपुत्रः)	१५९
कालमुख	(यवनजातिः)	३९
कालसंवर	(विद्याधरराजः)	१५७
कालिका	(देवी)	११२
कालिन्दी	(नदी)	११९
कालिय	(नागः)	१४९, १५१
काशहव	(नगरम्)	१८४
किन्नरगीत	(नगरम्)	१२०
किन्नपुरषेभ्यः	(इन्द्रः)	१४४
किरीट	(मन्त्री)	११५
कीर्तिमती	(राक्षी)	११२, ११६
कुञ्जरायर्त्त	(उद्यानम्)	१२०
कुण्डपुर	(नगरम्)	११३, ११५
कुण्डिन	(नगरम्)	१२८, १३०, १३१, १३८-१४०, १४२, १५५, १५६
कुण्डिनपत्तन	(नगरम्)	१४०
कुण्डिनपुर	(नगरम्)	१२७, १२८
कुन्ती	(राक्षी)	१५९
कुबेर	(वेद्यापुत्रः)	७२
"	(राजा)	११४
कुबेरदत्त	(वेद्यापुत्रः)	६८, ७१, ७२
कुबेरदत्ता	(वेद्यापुत्री)	७१, ७२
कुबेरसेन	(श्रेष्ठी)	६९
कुबेरसेना	(वेद्या)	७१-७३
कुञ्जवारक	(राजपुत्रः)	१८१
कुमारदेवी	(वस्तुपालमाता)	२
कुमारपालदेव	(राजा)	६३
कुमारपुर	(नगरम्)	६३
कुमुदिनी	(विद्याधरराजपुत्री)	११३
कुम्भकण्ठ	(द्वीपः)	१२३
कुरु	(जनपदः)	११५
कुशार्त्त	(जनपदः)	११८
कूबर	(राजपुत्रः)	१२७, १२९, १३३, १३४, १३६, १४१, १४२, ३९
कृतमाल	(देवः)	३९

नाम	किम् ?	पत्रम्
कृष्ण	(वासुदेवः)	१२८, १४८-१५३, १५५, १५६, १५९-१६१, १६३-१६५, १६८-१७०, १७२-१७८, १८०-१८२
केतुमञ्जरी	(राजपुत्री)	१७८
केशव	(श्रेष्ठिपुत्रः)	२०, २१
केशव	(वासुदेवः)	१५०, १५२, १५५, १५९, १६१, १६३, १६६, १७०, १७२, १७३, १७७, १७८, १८०
केसर	(विमानम्)	१४२
कैटभ	(युवराजः)	१५७, १५८, १६२
केलास	(पर्वतः)	८१
कोडीनार	(ग्रामः)	१८५
कोणिक	(राजा)	९५
कोशल	(जनपदः)	१२६
कोशल	(विद्याधरराजः)	१२३, १२४
कोशलपत्तन	(नगरम्)	१४२
कोशला	(नगरी)	१२३, १२४, १२६, १२९, १३१, १३३, १३४, १४१, १४२
कोशाम्बवन	(वनम्)	१८१
कौमुदकी	(गदा)	१५४
कौरव	(राजकुमाराः)	१६७, १६९
क्रोष्टुकि	(नैमित्तिकः)	१६५, १७३
खण्डप्रपाता	(शुद्धा)	४१
गगनवल्लभ	(विद्याधर-नगरम्)	८३, १०३, १४५
गङ्गदत्त	(श्रेष्ठिपुत्रः)	१४६, १४७
गङ्गा	(नदी)	२३, ३१, ७६, ९८-१०१, १४४, १६१, १७८
गङ्ग	(मुनिः)	१७६, १७७
गङ्गपुर	(नगरम्)	३२
गङ्गसुकुमाल	(राजपुत्रः)	१७६
गजेन्द्रपदकुण्ड	(गिरिनार-गिरिगतः कुण्डः)	१८५
गन्धर्वसेना	(विद्याधर-राजपुत्री)	१२०, १२१, १२३
गन्धसमुद्ध	(नगरम्)	१८
गन्धार	(जनपदः)	१८
गन्धार	(राजपुत्रः)	१६५
गन्धिला	(विजयम्)	१८

नाम	किम् ?	पत्रम्
गरुडभूज	(राजा)	१६५, १७२
गरुडव्यूह	(सैन्यव्यूहः)	१६५
गाङ्गिल	(श्रावकः)	१५९
गाण्डीव	(धनुः)	१६७
गारुड	(अस्त्रम्)	१७०
गुणधर	(आचार्यः)	११७
गुणाकर	(श्रेष्ठिपुत्रः)	२०
गूर्जरत्रा	(जनपदः)	६३
गोपालगूर्जरी	(रासकप्रकारः)	१४९
गोमुख	(यक्षः)	३६
गोमत	(व्रतमेदः)	१४८
गोविन्द	(बासुदेवः) १४९-१५१, १५५, १५७, १६१, १६९-१७१, १७६, १८२	
गौड	(राजा)	६८
गौतम	(गणधरः)	१
गौरी	(विद्या)	१५९
घनवाहन	(राजा)	१७
चक्रपुर	(नगरम्)	१०९, ११०
चक्रव्यूह	(व्यूहरचना)	१६५, १६६
चक्षुष्कान्ता	(कुलकरी)	२४
चक्षुष्मान्	(कुलकरः)	२४
चण्डप	(वस्तुपाल- पितामहपितामहः)	२
चण्डप्रसाद	(वस्तुपाल- प्रपितामहः)	२
चतुरिका	(दासी)	९३
चन्दनदास	(श्रेष्ठी)	२३
चन्द्रकान्ता	(कुलकरी)	२४
चन्द्रकान्ता	(राक्षी)	१८
चन्द्रमती	(राजपुत्री)	१३७
चन्द्रयशस्	(कुलकरी)	२४
चन्द्रयशस्	(राक्षी)	१३७-१३९
चन्द्रशिशिरी	(नदी)	११५
चन्द्रशेखर	(राजा)	१२८
चन्द्रहास	(विद्याधरः)	१२३
चन्द्रापीड	(?)	१२५
चन्द्राभा	(राक्षी)	१५७, १५८
चपलगति	(विद्याधरः)	१११, ११५
चर्मक	(इमः)	१४९, १५१

नाम	किम् ?	पत्रम्
चम्पा	(नगरी)	९५, ११६, ११७, १२८
चाणूर	(मल्लः)	१४९, १५१, १५२
चारुदत्त	(श्रेष्ठी)	१२०-१२३
चित्रकनका	(दिक्कुमारी)	२६
चित्रगति	(विद्याधरः)	१०९, १११
चित्रगुप्ता	(दिक्कुमारी)	२५
चित्रा	(दिक्कुमारी)	२६
चतुरमण	(उद्यानम्)	१५७
चौलुक्य	(वंशः)	२
जचानन्द	(नगरम्)	११३
जनार्दन	(बासुदेवः) १५०, १५५-१५७, १६२, १६८, १७२, १७८, १७९	
जम्बू	(श्रेष्ठिपुत्रः मुनिश्च)	६५, ६८
जम्बूकुमार	७१, ७३, ७४, ७८, ८३, ८४, ८६, ८८, ८९, ९२, ९४-९६	
जम्बूस्वामिन्		
जम्बूद्वीप	(द्वीपः) २०, २३, १०६, ११५, १४२, १५७, १५८	
जम्मारि	(बासुदेवः)	१६९
जयद्रथ	(राजा)	१६७
जयन्ती	(दिक्कुमारी)	२५
"	(नगरी)	८७
जयपुर	(नगरम्)	७०
जयश्री	(श्रेष्ठिनी)	६८
"	(जम्बूपत्नी)	६९, ९१
जयसेन	(राजा)	१६७, १६८
जयसेना	(श्रेष्ठिनी)	६९
जरा	(जराकुमारमाता)	१४४
जराकुमार		१४४
जरापुत्र	(राजपुत्रः)	१८०-१८३
जरासूनु		
जरासन्ध	(प्रतिवासुदेवः) ११८, ११९, १४४, १४५, १५२, १५३ १६४-१६६, १६८-१७०	
जलावर्त्त	(पत्न्यलम्)	११९, १२०
जवन	(युवराजः)	१६९
जवनद्वीप	(द्वीपः)	१६४
जाम्बवती	(राक्षी)	१६२, १६३
जावड-डि	(श्रेष्ठी)	६३
जाह्नवी	(नदी)	७५

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
जितशत्रु	(वसन्तपुरस्वामी)	८६	दामोदर	(बासुदेवः)	१४८, १५२, १५३, १६१-१७३
जितारि	(राजा)	११६	दारुक	(सारथिः)	१५४, १६५
जिनदास	(वणिग्)	८६, ८७	दिगम्बर	(सम्प्रदायः)	१८८
जिनसेन	(आचार्यः)	१८२	दिनकर	(त्रिदण्डी)	१२१
जीवयशस्व	(राजपुत्री)	११८, १४६, १४७, १५२, १६४, १६९	दुर्गपाताल	(विलम्)	१२२
जीवानन्द	(वैद्यः)	२०, २१	दुर्गिला	(स्वर्णकारपत्नी)	७८, ८०
ज्ञानपञ्चमी	(पर्व)	१०२	दुर्मंगा	(धीवरपुत्री)	१५८
ज्यलनबेग	(राजा)	१२०	दुर्योधन	(राजा)	१५६, १५९, १६१, १६४, १६६, १६७
उङ्गण	(जनपदः)	१२२, १२३	दुःशासन	(युवराजः)	१६७
डिम्भक	(मन्त्री)	१६५	दृढधर्म	(देवः)	१८
दण्डण	(मुनिः)	१७८, १७९	दृढधर्मन्	(इभ्यपुत्रः)	६८
तक्षशिला	(नगरी)	३३, ४३, ४६, ४८, ५०	देवक	(राजा)	१४६, १४७, १५१
तगरा	(नगरी)	१२	देवकी	(राक्षी)	१४६-१४८, १५१ १६४, १७६, १७७, १८१
तमालिनी	(नगरी)	७३, ८८	देवदत्त	(स्वर्णकारः)	७८-८०
तमिन्ना	(गुहा)	३९, ४१	देवदित्त	(स्वर्णकारपुत्रः)	७८, ७९
तापसपुर	(नगरम्)	१३६-१३९	देवपत्तन	(नगरम्)	१८५
तामस	(अस्त्रम्)	१७०	देवयशस्व	(सुलसापुत्रः)	१४७
तार्क्ष्यव्यूह	(सेनाव्यूहः)	१६९	द्रविड	(राजा)	६२
तालध्वज	(रथः)	१५४	द्रुपद	(राजा)	१५९
तालोद्वादिनी	(विद्या)	७०	द्रुम	(राजा)	१६६
तुम्बिका	(पर्वतः)	१८२	द्वारवती	(नगरी)	१७२, १७९, १८०
तुम्बुरु	(देवः)	१००	द्वारिका	(नगरी)	१५३, १५६, १६०, १६४, १७१, १७६, १७७, १७९-१८१
तेजःपाल	(मन्त्री)	२, १८६, १८७	द्वीपकुमार	(भवनपतिः)	२४
तोयधारा	(दिक्कुमारी)	२५	द्वैपायन	(ऋषिः असुरञ्च)	१८०-१८२
त्रिपथगा	(नदी)	४१	धन	(सार्धवाहः)	७-९, १७, ६१
त्रिभुवनपालविहार	(विहारः)	६३	"	(श्रेष्ठी)	२०
थावक्कानन्दन	(श्रेष्ठपुत्रः)	६२	"	(राजपुत्रः)	१०६-१०९
दधिपर्ण	(राजा)	१२८, १३२, १३३ १४०-१४२	"	(पाण्डवः)	१६६
दधिमुख	(विद्याधरः)	१४४	धनञ्जय	(लोकपालः)	२८, १२५, १२६, १५३
दमधर	(आचार्यः)	१११	धनदत्त	(वणिग्)	८८
दमदन्ती	(राक्षी)	१२७-१३१, १३३, १३६-१४१	"	(राजपुत्रः)	१०८, १११
दमयन्ती			"	(सार्धवाहः)	१३७
दवदन्ती			"	(नौवणिग्)	७७
दशकन्धर	(प्रतिवासुदेवः)	६३			
दशार्ह	(राजसमूहः)	१४५, १४७			

नाम	किम् ?	पत्रम्
धनदेव	(राजपुत्रः)	१०८, १११
"	(सार्थवाहः)	१३७, १४२
धनपति	(लोकपालः)	१२५
धनवती	(राजपुत्री)	१०७
धनाधिप	(लोकपालः)	१४४, १५३
धनावह	(श्रेष्ठी)	७६, ७७
"	(वणिग्)	८८
धनुष्	(राजा)	१५०
धन्य	(आभीरपुत्रः)	१४३
धम्मिलाभ	(आभीरः)	१४३
धरण	(नागपतिः)	३२
"	(दशारराजः)	११८
धर्मघोष	(मुनिः)	७, ८, १८
धर्मचक्र	(स्थापना)	३३
धर्मश्री	(साध्वी)	१५९
धर्माभ्युदय	(काव्यनाम)	१८९, १९०
धवल	(राजा)	११४
धवलकक	(नगरम्)	१८६
धातकी	(द्वीपः)	१९
धान्यपुर	(ग्रामः)	१७९
धारिणी	(वज्रसेनस्य राक्षी)	२१
"	(श्रेष्ठिनी)	६८
"	(विक्रमधनस्य राक्षी)	१०६
"	(जितशत्रुराजराक्षी)	११३
"	(उग्रसेनराजराक्षी)	११९
धूमकेतु	(देवः)	१५७-५९
धूमशिख	(विद्याधरः)	१२१
धूसरी	(आभीरी)	१४३
नकुल	(पाण्डवः)	१५९, १६७
नन्द	(गोपालः)	१४७, १४८, १५१, १५२
नन्दक	(असिः)	१५४
नन्दन	(उद्यानम्)	१८, २९, ३०, ४३
"	(मेरुगतं वनम्)	५७
नन्दा	(दिक्कुमारी)	२५
नन्दिग्राम	(ग्रामः)	१९, ८५
नन्दिपुर	(नगरम्)	११३
नन्दिवर्चना	(दिक्कुमारी)	२५
नन्दीश्वर	(द्वीपः)	२६, २७, ५७, ११०, १४९, १८३, १८७

नाम	किम् ?	पत्रम्
नन्दोत्तरा	(दिक्कुमारी)	२५
नभस्तिलक	(पर्वतः)	१९
नभःसेना	(जम्बूपत्नी)	६९, ८५
नमि	(विद्याधरः)	३१, ३२, ४०, ६२
"	(जिनः)	१२५, १७२
नरचन्द्र	(आचार्यः)	१, १८९, १९०
नल	(राजा)	१२८-१३६, १३८-१४४
नवमिका	(दिक्कुमारी)	२५
नाग	(देवता)	१५५
"	(अक्षम्)	१७०
"	(वणिग्)	१४७, १७६
नागकुमार	(भवनपतिः)	२४
नागलोच		
नागदत्त	(राष्ट्रकूटः)	६५
नागशर्मन्	(माणवः)	९१
नागश्री	(माणवा)	९१, ९२
नागिल	(गृहपतिः)	१९
नागिला	(राष्ट्रकूटी)	६५-६७
"	(इम्बपत्नी)	७३
नागेन्द्र	(गच्छः)	३, १८८
नाट्यमाल	(देवः)	४१
नामि	(कुलकरः)	२४, २५, २८
नाभिनन्दन	(तीर्थकरः)	३२, ४३, ४५, ४८, ५१, ५२, ६३, १८४, १८७
नाभेय		
नारद	(ऋषिः)	६२, १५५, १५८, १६०, १६१
नारायण	(वासुदेवः)	१७०
निमग्ना	(नदी)	३९
निर्नामिका	(गृहपतिपुत्री)	१९
निर्वृति	(देवता)	१४१
निषध	(राजा)	१२७, १२८, १४२, १८०
"	(राजपुत्रः)	१४७
निहतारि	(राजा)	११, १२
नृसिंह	(तीर्थकरः)	१, ६३, १०६, ११३, १४९, १५३, १५५, १६५, १६६, १६९, १७०, १७२-१८१, १८३
नेमि-नाथ-जिन	(तीर्थकरः)	१, ६३, १०६, ११३, १४९, १५३, १५५, १६५, १६६, १६९, १७०, १७२-१८१, १८३
नैगमेषिन्	(देवः)	२६, १६१, १७६
नैषध	(राजा)	१३०, १३१

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
पञ्चम्यादितपः	(तपः)	९८, १०२	पुण्यहीन	(वणिक्पुत्रः)	८७, ८८
पञ्चाक्षर	(प्रासादः)	३, १९८	पुरन्दर	(राजपुत्रः)	१११
पण्डिता	(धावमाता)	१९, २०	पुरिमताल	(नगरम्)	३३
पथ	(जनपदः)	१११	पुष्कल	(विजयम्)	६७
"	(राजपुत्रः)	१०९, ११०	"	(राजपुत्रः)	१४३
पद्मरथ	(राजा)	६७	पुष्कलपाल	(राजपुत्रः)	२०
पद्मवती	(दिक्कुमारी)	२५	पुष्कलावती	(विजयम्)	९, २१, २२
पद्मधी	(जम्बूपत्नी)	६८, ७५	पुष्पदन्ती	(राक्षी)	१२७, १३७
पद्मसेना	(जम्बूपत्नी)	६८, ७८	पुष्पपुर	(नगरम्)	११, १७, १०१
पद्मद्व	(द्वः)	२७	पुष्पमाला	(दिक्कुमारी)	२५
पद्मावती	(श्रेष्ठिनी)	६८	पूतना	(ग्यन्तरी)	१४८
पद्मोत्तर	(हस्ती)	१४९, १५१	पूरण	(वशाईः)	११८
परासर	(ब्राह्मणः)	१७९	पूर्णमद्र	(सार्धवाहपुत्रः)	२०
पर्वमित्र	(कल्पितं नाम)	८९, ९०	"	(श्रेष्ठिपुत्रः)	२३
पल्लव	(जनपदः)	१८१	पूर्वविदेह	(क्षेत्रम्)	३२
पवनजय	(विद्याधरः)	१२०	पृथिवी	(दिक्कुमारी)	२५
पवनवेग	(विद्याधरः)	१०३, १०४	पृथिवीजय	(प्रासादः)	१५३
पाञ्चजन्य	(शङ्खः)	१५३, १५५, १७२	पृथ्वीपाल	(राजा)	२०
पाटलीपुत्र	(नगरम्)	८९, ९७, १०७	पेढालपुर	(नगरम्)	१२४, १२५
पाण्डक	(उद्यानम्)	२७	पोतनपुर	(नगरम्)	१४३
पाण्डु	(राजा)	१५९	पौरस्त्यरुचक	(पर्वतः)	२५, २६
पाण्डुकम्बला	(शिला)	२७	प्रहसि	(विद्या)	३२, १५९, १६०, १६२, १६३
पाण्डुपत्तन	(नगरम्)	१८१	प्रह्मालोक	(मन्त्री)	१७
पार्थ	(राजा)	१६६, १६७	प्रणाममित्र	(कल्पितं नाम)	८९, ९०
पार्थ	(तीर्थकरः)	१, ६३	प्रतिरुपा	(कुलकरपत्नी)	२४
पालक	(देवः)	२६	पतीचीरुचक	(पर्वतः)	२५
"	(विमानम्)	२६	प्रत्यग्विदेह	(क्षेत्रम्)	७, १११
"	(राजपुत्रः)	१७९	प्रद्युम्न	(राजपुत्रो मुनिश्च)	६२, १५७, १६३, १६५, १७०, १८०, १८५, १८६
पालित	(नगरम्)	१८६	प्रम	(राजपुत्रः)	७०
पालितपालित	(नगरम्)	६१	प्रमव	(राजपुत्रः चौरश्च)	७०, ७१, ७३, ९४, ९५
पिङ्गल	(दासपुत्रः)	१३८, १३९	प्रमासेन्द्र	(देवः)	३८
पीठ	(अमात्यपुत्रः)	२१, २२, २८, ३३	प्रमद	(उद्यानम्)	१९
पुण्डरीक	(गणधरः)	३५, ३६, ५४, ५५, ६२	प्रसन्नचन्द्र	(राजा)	७
"	(पर्वतः)	६४	प्रसेनजित्	(कुलकरः)	२४
"	(राजपुत्रः)	११७	प्राग्विदेह	(क्षेत्रम्)	१२, २१, १५७
पुण्डरीका	(दिक्कुमारी)	२६			
पुण्डरीकिणी	(नगरी)	९, १२, १९, २१, ६७			
पुण्यसार	(श्रेष्ठिपुत्रः)	७६, ७७			

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
भागवाट	(ज्ञातिः)	२	भारत	(क्षेत्रम्)	५२, १५७,
प्रियङ्गुपुर	(नगरम्)	१२१	भारती	(देवी)	१८९
प्रियदर्शना	(श्रेष्ठिपुत्री)	२३	भीम	(राजा) ११४, १३८, १४०-१४२, १५७, १५९, १६६-१६९	
"	(राक्षी)	१११	भीमरथ	(राजा)	१२७, १४१
प्रीतिमती	(राजपुत्री)	११३, ११५	भीमपुरी	(नगरी)	१४१
बन्धुदत्त	(श्रेष्ठी)	७७	भीरुक	(राजपुत्रः)	१६२, १६३
बन्धुमती	(श्रेष्ठिपुत्री)	७७	भीष्मक	(राजा)	१५५
बर्बर	(प्रजामेदः)	३९	भुवनचन्द्र	(")	११४, ११५
बल-देव	(राजपुत्रः) १५०-१५२, १६१, १६९, १७२, १७३, १८०-१८३		भृता	(श्रेष्ठिपत्नी)	७३
बलाहिका	(दिक्कुमारी)	२५	भूरिश्रवस्	(राजा)	१६८
बहली	(जनपदः) ३३, ४३, ४६, १४३,		भृगुकच्छ	(नगरम्)	१५८
बहुला	(इभ्यपत्नी)	७३	भोगङ्गरा	(दिक्कुमारी)	२५
बालचन्द्रा	(राक्षी)	१४५	भोगपुर	(नगरम्)	७६, ७७
बाहु	(राजपुत्रः)	२१, २२, २८	भोगमालिनी	(दिक्कुमारी)	२५
बाहुबलिन्	(राजा) २८-३३, ४३, ४५, ५१		भोगवती	(")	२५
बुद्धि	(ब्रूया)	८५, ८६	भोजकट	(")	१५६, १६२
बृहद्रथ	(राजा)	११८	भोजनन्दनी	(राजपुत्री)	१७९
ब्रह्मलोक	(दवलोकः) ६५, ६८, १८०, १८३		भोजवृष्णि	(राजा)	११८
ब्राह्मी	(ऋषभजिनपुत्री) २८, २९,		भोलिग	(यक्षः)	८५
	३५, ५१, ५२		मगध	(जनपदः)	६५, १५८, १६९, १७९
भद्रशाल	(मेरुगतं वनम्)	२७	मणिचूड	(राजा)	१०३-१०५, १११
भद्रा	(दिक्कुमारी)	२५	मणिशेखर	(विद्याधरः)	११६
"	(राक्षी)	१०९, ११०	मतिप्रभ	(मन्त्रिपुत्रः)	११५
भद्रिलपुर	(नगरम्)	१४७, १७६,	मतिस्नागर	(मन्त्री)	९७
भरत-अर्ध	(क्षेत्रम्) २३, २७, ३८, ३९, ४३, १०६, ११५, १४२, १७१		मथुरा	(नगरी)	७२, ११८, ११९, १४६, १४७, १४९-१५३
भरत	(चक्रवर्ती) २८-३२, ३४, ३५, ३७, ३८, ४०, ४२, ४७, ५०, ५२-५५, ६०, ६३,		मदनरेखा	(राक्षी)	९७
	(दाशरथिः)	६२	मदनवेगा	(राक्षी)	१५०
"	(राजपुत्रः)	६५, ६६	मदनावली	(राक्षी)	१०३
भवदत्त	(")	६५, ६६	मधु	(राजपुत्रः)	१५७, १५८
भवदेव	(श्रेष्ठी)	१२१	मधुमती	(नगरी)	६३
भालु	(राजपुत्रः)	१५३	मनोगति	(राजपुत्रः)	१११, ११५
"	(राजपुत्रः)	१५३	मनोरमा	(राक्षी)	१२३
भालुक	(राजपुत्रः)	१५६, १६०, १६१, १६३	मन्दिरपुर	(नगरम्)	११३
	(")	१५३	मम्मण	(राजा)	१४२, १४३
भामर	(")	१५३	मरीचि	(राजपुत्रः)	३५, ५४
भामा	(राक्षी) १५५-१५७, १६०-१६४		मरुदेव	(कुलकरः)	२४

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
मखेदेवा-वी	(कुलकरपत्नी)	२५, २६, ३४	मौष्टिक	(मल्लः)	१४२, १५६, १५२
मलधारिन्	(गच्छः)	१८९	यक्षणी	(राजपुत्री)	१७६
मल्लदेव	(वस्तुपालभ्राता)	२, १८४	यक्षदेव	(राजा)	१२८
महाकच्छ	(राजपुत्रः)	३१	यमक	(उद्यानपालः)	३४
महाघोषा	(घण्टा)	२७	यमुना	(नदी)	७१, ११९, १५१, १५२
महानेमि	(राजपुत्रः)	१६६	यवज	(प्रजामेदः)	३९
महापीठ	(सार्थवाहपुत्रः)	२१, २२, २८	यशस्विन्	(कुलकरः)	२४
महाबल	(राजा)	१८	यशोग्रीव	(वीणाचार्यः)	१२०, १२१
महाविदेह	(क्षेत्रम्)	१९, ६७	यशोदा	(गोपपत्नी)	१४७, १४८, १५०, १५१
महावीर	(तीर्थकरः)	९५	यशोधर	(राजपुत्रः)	११७
महानुक	(कल्पः)	१४६, १५६, १५८, १६२	यशोधरा	(दिक्कुमारी)	२५
महीधर	(राजपुत्रः)	२०	"	(राक्षी)	६७
महीसेन	(")	१६८	यशोभद्र	(आचार्यः)	१३६, १३८
महेन्द्रसुरि	(आचार्यः)	३, १८८	यशोमती	(राक्षी)	१०९, ११६, ११७
महेन्द्रविक्रम	(राजा)	१२१	युगन्धर	(श्रमणः)	१२
महेश्वर-दत्त	(इम्यः)	७३	युगवाह	(राजपुत्रः)	९७, ९८, १००, १०२-१०५
मागध	(तीर्थम्)	३७-३८	युगादिजिन	(तीर्थकरः)	१, २५, ३४, ४३, ४७, ५५, ६१, ६२, १८७
माणिमद्र	(अष्टी)	८, १८	युधिष्ठिर	(पाण्डवः)	१५९, १६५, १६७
मातङ्गी	(विद्या)	८३	योनक	(प्रजामेदः)	३९
मातलि	(सारथिः)	१६५, १६९	रतिकर	(पर्वतः)	२६
माद्री	(राक्षी)	१५९	रत्नचूड	(विद्याधरः)	१०३
माधव	(वासुदेवः)	१७३	रत्नद्वीप	(द्वीपः)	७७
मानस	(सरः)	१०	रत्नमाला	(राजपुत्री)	११२
मासाहस	(यक्षी)	८९	रत्नवती	(")	१०९-१११, ११३
माहेन्द्र	(कल्पः)	१११, ११३	रथनूपुर	(नगरम्)	११२
मित्रकेशी	(दिक्कुमारी)	२६	रथनेमि	(राजपुत्रः)	१७५, १७२
मित्रवती	(राक्षी)	१२१, १२३	रमणीय	(नगरम्)	९१
मुपारि	(वासुदेवः)	१५२, १८३	रम्मा	(अम्बरः)	३१
मुनिसेन	(मुनिः)	२०	"	(राजपुत्री)	११३
सुत्तिकावती	(नगरी)	१४६	राजगृह	(नगरम्)	६८, १६४
मेघकूट	(नगरम्)	१५७	राजपुत्र	(")	१२१
मेघङ्कुरा	(दिक्कुमारी)	२५	राजीमती	(राजपुत्री श्रमणी च)	१७३-१७५, १७७, १७९
मेघमाला	(")	२५	राम	(बलदेवः)	६२, ६३
मेघमालिनी	(")	२५			१४८-१५६, १५९, १६१, १६९, १७३, १७८, १८१, १८२
मेघमुख	(देवाः)	३९, ४०			
मेघरथ	(विद्याधरः)	८३			
मेघवाहन	(राजा)	१३			
मेरु	(पर्वतः)	२५, २६, ४२			

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
राष्ट्रकूट	(वंशः)	६५	वज्रमेदिनी	(प्रदेशः)	१२२
राहवीयाख	(अखम्)	१७०	वज्रसेन	(चक्रवर्ती जिनश्च)	१९, २०, २१, २२, ३२
रुक्मिन्	(राजा)	१५५, १५६, १६२, १६३, १६६	वज्रायुध	(राजा)	८९
रुक्मिणी	(राक्षी)	१५५, १५७, १५८, १६०-१६२, १७३, १८०	वटपुर	(नगरम्)	१५७
रुचक	(द्वीपः)	२६	वत्समित्रा	(दिक्कुमारी)	२५
रुद्रदत्त	(वणिग्)	१२२, १२३	वनमाला	(राक्षी)	६७
रुधिर	(राजा)	१४४, १४५	वनमालिन्	(वासुदेवः)	१७०
रूपा	(दिक्कुमारी)	२६	वनराज	(राजा)	३
रूपालिका	(")	२६	वनराजविहार	(चैत्यम्)	१८९
रूपिकावती	(")	२६	वरदत्त	(द्विजः गणधरश्च)	१७५, १७६
रेणुका	(आभीरी)	१४३	वरदाम	(तीर्थम्)	३८
रेवती	(राष्ट्रौढान्वया)	६५, ६६	वराहग्रीव	(विद्याधरः)	१२३
रेवा	(नदी)	७४, ७५, ८४, १५८	वलभी	(नगरी)	६३
रैवत	(उद्यानम्)	१७२	वसन्त	(राजा)	१३८, १४२
रैवत-क	(पर्वतः)	१५३, १७२, १७५, १७९, १८०, १८३, १८५, १८८	वसन्तपुर	(नगरम्)	७, १८, ८३, ८६, ८७
रोहिणी	(राक्षी)	१४४-१४६, १५१, १७७, १८१	वसन्तसेना	(गणिका)	१२१, १२३
रोहित	(जनपदः)	१२८	वसुदेव	(राजा)	११८-१२१, १२३, १२५, १२६, १४४-१४८, १५०-१५२, १६४, १६५, १७०, १७७, १८१
लक्ष्मी	(राक्षी)	१९	वसुन्धर	(भ्रमणः)	१०८
लक्ष्मी	(मन्त्रिपत्नी)	२०	वसुन्धरा	(दिक्कुमारी)	२५
लक्ष्मीग्राम	(ग्रामः)	१५८	वसुपालित	(श्रेष्ठी)	६९
लक्ष्मीपुर	(नगरम्)	१७	वसुमती	(वणिक्पत्नी)	८८
लक्ष्मीरमण	(वनम्)	१२५	वस्तुपाल	(मन्त्री)	२, ६, २२, ३६, ५०, ५६, ६०, ६४, ९६, १०५, ११७, १४५, १५४, १७१, १८३, १८७-१९०
लक्ष्मीवती	(दिक्कुमारी)	२५			
"	(राक्षी)	१२४	वस्त्रापथ	(गिरिनारगत-स्थानविशेषः)	१८७
"	(ब्राह्मणी)	१५८, १५९	वह्निकुमार	(भवनपतिः)	५७, १८०
ललित	(श्रेष्ठिपुत्रः)	१४६	वाग्देवी	(देवी)	१०१
ललिताङ्ग	(देवः)	१८, १९	वाग्मट	(मन्त्री)	६३
"	(श्रेष्ठिपुत्रः)	९२-९४	वामनस्थली	(नगरी)	१८५
ललितासरः	(सरः)	१८६	वायुकुमार	(भवनपतिः)	५७
लवणप्रसाद	(राजा)	२	वारिषेणा	(दिक्कुमारी)	२५
लीलावती	(राक्षी)	९२, ९३	वारुणी	(")	२६
लोहार्गल	(नगरम्)	१९, २०			
वज्रजङ्घ	(राजा)	१९, २०			
वज्रदत्त	(चक्रवर्त्ती)	६७			
वज्रनाभ	(राजपुत्रः)	२१, २२, २४, ३२			

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
वालि	(भ्रमणः)	६२	वीर	(तीर्थकरः)	१, ६८, ९५
वालिखिल	(भ्रमणः)	६२	वीरक	(शालापतिः)	१७८
वासवमण्डपः	(शत्रुञ्जयमण्डपः)	१८५	वीरघवल	(राजा)	२, १८६
वासुकी	(राष्ट्रकूटान्वया)	६५, ६७	वीरमती	(श्रेष्ठिपत्नी)	६९
वासुदेव	(राजा)	१७०	"	(राक्षी)	१४२, १४३
वासुपूज्य	(तीर्थकरः)	१२०	वुकोदर	(पाण्डवः)	१६७
विक्रमधन	(राजा)	१०६, १०७	वृन्दारक	(वनम्)	१४९
विक्रमबाहु	(")	१०३, १०४	वृषभ	(तीर्थकरः)	४५
विचित्रा	(दिक्कुमारी)	२५	वृष्णि	(राजा)	१२०, १२५, १४५
विजयखेट	(नगरम्)	११९	वेगवती	(राक्षी)	१४४, १४५, १५९
विजयध्वी	(श्रेष्ठिनी)	६८	वेत्रबण	(वनम्)	१२२
विजयसेनसूति	(आचार्यः)	१, ३, १८५, १८८, १८९,	वेमति	(शालापतिः)	१७८
विजयसेना	(राक्षी)	११९, १२३	वैकुण्ठ	(कृष्णः)	१६१
विजया	(दिक्कुमारी)	२५	वैजयन्ती	(दिक्कुमारी)	२५
"		१२१, १५९	वैताल्य	(पर्वतः)	१४, १८, ३२, ३८, ८३
विदर्भ	(जनपदः)	१२७, १३१, १३९, १४१	वैताल्यकुमार	(देवः)	३८, ४०
विदेह	(क्षेत्रम्)	२०, १४४	वैदर्भी	(राजपुत्री)	१३०, १३४, १३५, १३७-१४१, १४३, १४४, १६२
विद्युम्मती	(विद्याधरी)	१०८, १११	वैभार	(पर्वतः)	६८, ६९, ८१
विद्युम्मालिन	(देवः)	६८, ८३	वैरोचन	(नृपः)	१७०
विनमि	(राजपुत्रः)	३१, ३२, ४०, ६२	शकटव्यूह	(युद्धव्यूहः)	१६५
विनीता	(नगरी)	२८, ४४, ४६, ५३	शकटानन	(वनम्)	३४
विन्ध्य	(पर्वतः)	७, ७०, ७४, ८४, ८८, १५३	शकुनि	(व्यन्तरी)	१४८
विमल	(")	६२, १८४	"	(राजा)	१६७
विमलबोध	(मन्त्रिपुत्रः)	१११, ११५	शङ्ख	(राजपुत्रः)	११५-११७, १४९
विमलबाहन	(कुलकरः)	२४	शङ्खपुर	(नगरम्)	१०३
"	(भ्रमणः)	१५८	शतपल्ली	(ग्रामः)	१६५
विमलस्वामिन्	(तीर्थकरः)	१४४	शतवल	(राजा)	१८
विशालभृङ्ग	(पर्वतः)	११५, ११६	शतायुध	(राजा)	९२
विश्वप्रिय	(जनपदः)	६७	शत्रुञ्जय	(पर्वतः)	५४, ५५, ६१, ६२, १८६-१८८
विष्णु	(वासुदेवः)	१५१-१५४, १६२, १६५, १६९, १७०, १७२, १७३, १७६-१७९, १८२	शत्रुन्तप	(राजा)	१६६
विष्णुकुमार	(भ्रमणः)	१२०	शत्रुमर्दन	(")	९७, ९८
विष्वक्सेन	(राजा)	१५७	शत्रुसेन	(राजपुत्रः)	१४७
"	(")	१७३	शब्दविद्या	(प्रतीहारि)	१००
वीतशोका	(नगरी)	६७	शमक	(आयुधगाररक्षकः)	३४
			शल्य	(राजा)	१६७

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
शशङ्कमा	(राजा)	१२८	श्रेयांस	(राजा)	३२, ३३
शशिन्	(राजपुत्रः)	१११	श्वेताम्बर	(सम्प्रदायः)	६६
शशिप्रभा	(राक्षी)	१०९	सगर	(चक्रवर्ती)	६३
शंवर	(राजा)	१५९	सङ्ख्याविद्या	(विद्या)	१४१
शान्तिनाथ	(तीर्थकरः)	१, १३५, १३६	सङ्करपुर	(नगरः)	१४२
शान्तिसूरि	(आचार्यः)	३, १८८	सङ्गापुरी	(नगरी)	१३६
शाम्ब	(राजपुत्रः)	१६५, १७०, १७९, १८०, १८६	सङ्गपतिचरित	(काव्यनाम)	२
शारदा	(देवी)	९८, १००, १०३	सङ्गाधीश्वरचरित	(")	१८८
शार्ङ्ग	(घनुः)	१४९, १५०, १५४	सतेरा	(दिक्कुमारी)	२६
शालिग्राम	(ग्रामः)	८४	सत्यभामा	(राक्षी)	१५०, १५२, १५३, १५६, १६१-१६४, १७३
शिलादित्य	(राजा)	६३	सत्या		
शिव	(राजपुत्रः)	६७	समरकेतन	(राजा)	१३४
शिवमन्दिर	(नगरम्)	१०९, ११०, १२१	समाधिगुप्त	(श्रमणः)	१५८
शिवादेवी	(राक्षी)	११९, १४९, १७३, १७४, १७७	समाहारा	(दिक्कुमारी)	२५
शिबुपाल	(राजपुत्रः)	१५५, १५६, १६४, १६८, १६९	समुद्र	(श्रेष्ठी)	६८
शीलवती	(श्रेष्ठपत्नी)	२०	समुद्रदत्त	(")	६८, ७३
शुक	(श्रमणः)	६२	समुद्रप्रिय	(")	९३
शूर	(राजा)	११८	समुद्रविजय	(दशार्हः)	११८, ११९, १४४, १४५, १४९, १५१-१५३, १५९, १६४, १६५, १७३-१७५, १८०
शूरकान्त	(विद्याधरः)	११२	समुद्रश्री	(जम्बूपत्नी)	६८, ७३
शेषवती	(दिक्कुमारी)	२५	सर्वप्रभा	(दिक्कुमारी)	२६
शैलक	(श्रमणः)	६२	सर्वार्थ	(श्रेष्ठी)	१२१, १२३
शौरि	(राजा)	११८, १२६, १४४, १४६, १४८, १५०, १५२	सर्वार्थसिद्धि	(विमानम्)	२२, २४, २८
शौरिपुर	(नगरम्)	११८, ११९, १४९	सहदेव	(पाण्डवः)	१५९, १६४, १६७
शौर्यपुर	(")	१८०	सहमित्र	(कल्पितं नाम)	८९, ९०
श्यामा	(राक्षी)	११९-१२१	सहस्राभ्रवण	(उद्यानम्)	१७५
श्रमणदत्त	(श्रेष्ठी)	६९	संवर	(विद्याधरः)	१५७
श्री	(दिक्कुमारी)	२६	साकेतपुर	(नगरम्)	८३
श्रीकान्ता	(कुलकरपत्नी)	२४	सागर	(दशार्हः)	११८
श्रीपति	(वासुदेवः)	१७७	सागरचन्द्र	(श्रेष्ठी)	२३
श्रीप्रभ	(विमानम्)	१८	सागरदत्त	(सारथिपतिः)	२०
श्रीमती	(राजपुत्री)	१९, २०	"	(राजपुत्रः)	६७
"	(राक्षी)	११५	"	(श्रेष्ठी)	६८
श्रीषेण	(राजा)	११२, ११५-११७	सागरसेन	(श्रमणः)	२०
श्रुतदेवता	(देवी)	१	सात्यकि	(सारथिः)	१६८
श्रेणिक	(राजा)	६८, ९५	सात्वत	(राजा)	१५३
			साम्ब	(राजपुत्रः)	१६२-१६४, १८५
			सारण	(")	१६९, १८०

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
सिद्धराज	(राजा)	६३, १८८	सुभद्र	(तैलिकः)	११८, ११९
सिद्धसेनदिवाकर	(आचार्यः)	१	सुभद्रा	(श्रेष्ठिनी)	१२१
सिद्धाधिप	(राजा)	६३	"	(राजपुत्री)	१५९
सिद्धार्थ	(उद्यानम्)	३१	सुमङ्गला	(राक्षी)	२८
"	(सारथिः)	१५४,	सुमति	(मन्त्री)	१२
"	(राजपुत्रो देवश्च)	१८०, १८२	सुमित्र	(राजपुत्रः)	१०९, ११०
सिद्धि	(वृद्धा)	८५, ८६	सुमेधा	(दिक्कुमारी)	२५
सिन्धु	(नदी)	२३, ३८-४०, ११८,	सुयशस्	(केवलीश्रमणः)	२२
सिन्धुदेवता	(देवी)	३८	सुरादेवी	(दिक्कुमारी)	२५
सिंह	(राजा)	१०६	सुराष्ट्रा	(जनपदः)	६३, १५३
सिंहकेसरिन्	(राजपुत्रः)	१३७	सुरूपा	(कुलकरपत्नी)	२४
सिंहनिषद्य	(प्रासादः)	५८	"	(दिक्कुमारी)	२६
सिंहपुर	(नगरम्)	१४, १६, १७, १११	सुरेन्द्रदत्त	(श्रेष्ठी)	१२१
सिंहयशस्	(राजपुत्रः)	१२३	सुलसा	(श्रेष्ठिनी)	१४७
सिंहरथ	(राजा)	११८, ११९	सुवत्सा	(दिक्कुमारी)	२५
सिंहल	(प्रजाविशेषः)	३९	सुवर्णजङ्घ	(राजा)	१९, २०
सीता	(दिक्कुमारी)	२५	सुविधि	(वैद्यः)	२०
सीमन्धर	(तीर्थकरः)	१५७	सुवीर	(राजा)	११८
सुकुमारिका	(राजपुत्री)	१२१	सुवेण	(श्रेष्ठी)	६९
सुकौशला	(")	१२३-१२५	सुवेण	(मन्त्री)	३८-४२, ७७
सुग्राम	(ग्रामः)	६५, ६६	सुवेणा	(श्रेष्ठिनी)	६९
सुग्रीव	(राजा)	१०९, ११०	सुखीम	(ग्रामः)	७३
"	(")	११९-१२१	सुस्थित	(लवणाधिपतिदेवः)	६५, ७७, १५३
सुधोष	(शङ्खः)	१५३, १५५	सुहिरण्या	(राजपुत्री)	१६३
सुधोषा	(घण्टा)	२६	सुसमारपुर	(नगरम्)	१२८, १३२, १४०
सुधर्मस्वामिन्	(गणधरः)	६८-७१, ९५	सूर	(राजपुत्रः)	१०८, १११, ११४, ११५, ११७
सुनन्दा	(राक्षी)	२८	सूरतेजस्	(नगरम्)	१०८
सुनासीर	(मन्त्री)	२०	सूर्यक	(व्यन्तरः)	१४४, १४८
सुन्दरा	(राक्षी)	१२७	सूर्यपाका	(रत्नसतीमेदः)	१३३, १४०, १४१
सुन्दरी	(राजपुत्री श्रमणी च)	२८, २९, ३५, ४१, ५१, ५२	सूर्यपुर	(नगरम्)	७३, १५३
सुपर्ण	(भवनपतिः)	२४, ३७	सैन्धव	(राजा)	१६५
सुप्रतिष्ठ	(श्रमणः)	११८	सोम	(वस्तुपालपूर्वजः)	२
सुप्रदत्ता	(दिक्कुमारी)	२५	सोम	(राजपुत्रः)	११५, ११७
सुप्रबुद्धा	(")	२५	"	(द्विजः)	१७७
सुबाहु	(मन्त्रिपुत्रः)	२१, २२, २८	"	(राजा)	१५२, १५३
सुबुद्धि	(")	२०	सोमक		
"	(श्रेष्ठिपुत्रः)	३२			

नाम	किम् ?	पत्रम्	नाम	किम् ?	पत्रम्
सोमदेव	(द्विजः)	१५८	हरिणन्दिन्	(राजा)	१११-११५
सोमप्रभ	(राजपुत्रः)	३२	हरिभद्रसुरि	(याकिनीसूनुः)	१
"	(राजा)	११४	हरिभद्रसुरि	(आचार्यः)	१, ३, १८८
सोमयशस्	(राजपुत्रः)	५०	हरिमित्र	(द्विजः)	१३८, १३९
सोमशर्मन्	(पुरोहितः)	८९	हरिवंश	(वंशः)	११८
"	(द्विजः)	१७६	हरिश्चन्द्र	(राजा)	१२४, १२५
सोमश्री	(माणवपत्नी)	९१	हस्तिनागपुर	(नगरम्)	७५
सोमा	(द्विजपुत्री)	१७६	हस्तिनापुर	(")	११५, १४६, १५७, १८१
सौत्रामणी	(विक्रुमारी)	२६	हस्तिपुर	(नगरम्)	१५७
सौधर्म	(कल्पः)	२०, ६७, १०८, १०९, १२३, १३९, १४२	हंस	(मन्त्री)	१६५
"	(इन्द्रः)	२६-२८, ६०, १४९	हासा	(विक्रुमारी)	२६
सौमनस	(मेखनम्)	२७	हिरण्यकुम्भ	(श्रमणः)	१२३
सौवीर	(नगपम्)	११८	हिरण्यनाभ	(राजा)	१६५, १६७, १६८
स्तम्भन-क	(जिनः)	१८६	हिरण्यरोम	(")	१२१
स्तम्भनी	(विद्या)	७०	हिमवत्कुमार	(देवः)	४०
स्तिमित	(वशाहः)	११८	हिमवान्	(पर्वतः)	११८
स्वर्णकुम्भ	(श्रमणः)	१२३	हिमाचल	(")	४०
स्वर्णभूमी-मही	(जनपदः)	१२२	हिमाचलकुमार	(देवः)	४०
स्वयम्भवा	(राजपुत्री)	१९	हुण्डिक	(वाचकः)	१३३
स्वयम्भुज	(धर्माध्यक्षः)	१८	हुपीकेश	(वासुदेवः)	१७७
हरि	(वासुदेवः)	१५०, १५१, १५३, १५५-१५७, १६१-१६४, १६९-१७३, १७६-१७९, १८१, १८२	हेमसुरि	(आचार्यः)	१
			हेमाङ्गद	(राजा)	१६३
			हैमवत	(क्षेत्रम्)	१४३
			नी	(विक्रुमारी)	२६

